تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

فیقهی ئاسان

الفقه الميسر

نووسینی
احمد عیسی عاشور

وەرگێڕانی: نوری فارس حەمەخان

پێیدا چووەتەوە و سەرپەرشتی لە چاپدانی کردووە

محمود احمد محمد

بەرگی دووەم

عاشور، احمد عیسی.
الفقه‌المیسر. کردی.
فیقهی ئاسان: (فقه المیسر) / نووسه‌ر احمد عیسی عاشور؛ وه‌رگیرانی نوری فارس حه‌مه‌خان؛ مصحح محمود احمد محمد.-- تهران: نشر احسان، ۲۰۰۷.
۲ ج.
ISBN: 964-356-565-3 (دوره)
ISBN: 964-356-563-7 (ج. ۱)
ISBN: 964-356-564-5 (ج. ۲)
فیپا.
کردی.
۱. فقه شافعی. الف. فارس، نوری، مترجم. ب. محمد، محمود احمد، Muhammad, Mahmud Ahmad مصحح.
BP ۱۷۷/ع۲ف۷۰۴۷ ۲۹۷/۳۲۲
کتابخانه ملی ایران ۳۵۴۰۴-۸۵م

فیقهی ئاسان (به‌رگی دووه‌م)

✦نووسه‌ر: احمد عیسی عاشور
✦وه‌رگێرانی: نوری فارس حمه خان
✦بلاوکار: نه‌شری ئیحسان - تاران
✦چاپی: یه‌که‌م ـ ۲۰۰۷
✦چاپخانه: مه‌هارت ـ تاران
✦تیراژ: ۳۰۰۰ دانه
✦ژماره‌ی سپاردنی: (۸۳۱)ی سالی (۲۰۰٦)ی وه‌زاره‌تی رۆشنبیری پێدراوه

➢ فروشگاه شمارهٔ ۱: تهران ـ خیابان انقلاب ـ روبروی دانشگاه ـ مجتمع فروزنده ـ شمارهٔ ٤٠٦ ـ تلفن: ٦٦٩٥٤٤٠٤
➢ فروشگاه شمارهٔ ۲: تهران ـ خیابان ناصر خسرو ـ کوچه حاج نایب ـ شمارهٔ ۳۳ ـ تلفن: ۳۳۹۰۲۷۵۰
صندوق پستی: تهران ۳۸۵ ـ ۱۱٤۹۵

ژماره‌ی نیونه ته وایه‌تی (ج ۲): ۵-۵۶۴-۳۵۶-۹۶۴ ISBN:964-356-564-5
ژماره‌ی نیونه ته وایه‌تی دوره: ۳-۵۶۵-۳۵۶-۹۶۴ ISBN:964-356-565-3

نشر احسان

٢٤٣) باسی دابەشکردنی کەلەپوور لە نێوانی کەلەپووربەرانیدا (فەرائیض):

(بڕ: تەجرید/٥ ز: ٨٨).

وشەی (فەرائیض) لە زمانا لە وشەی (فەرض)ی عەرەبی وەرگیراوە، کە بەواتا دانانو دیاریکردنو بڕیاردانە، خوای گەورە دەفەرموێ: {فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ – سورة البقرة – ٢/٢٣٧} واتە: هەرکاتێ ژنتان تەڵاقدا، وە مارەییتان بۆ دیاری کردبوون، وە لەپێش گواستنەوەدا تەڵاقتاندا، ئەوە نیوەی ئەو مارەییەیان دەکەوێ کە دیاریتان کردووە بۆیان). لە شەرعیشا (فرض) بریتییە لەو بەشە پشکەی کە شەرع داینەوە بۆ خاوەن پشك، لە سەردەمی نەزانیدا، عەرەب کە لەپووریان هەر بە پیاوی گەورە دەدا، بەشی ژنو منالیان نەدەدا، بەهۆی هاوپەیمانیشەوە کەلەپووریان لە یەکتر دەگرت، لە سەرەتای هاتنی ئیسلامیشەوە هەروابوو، هەتا خوا بە ناردنی ئایەتەکانی دابەشکردنی کەلەپوور ئەو یاسایەی هەڵوەشاندەوە. کاتێ ئایەتەکانی سوورەتی نیساء لە بارەی دابەشکردنی کەلەپوورەوە هاتن خۆشەویست (دروودی خوای لەسەربێ) فەرمووی: لە راستیدا خودای باڵادەستو شکۆمەند، هەموو خاوەن مافێ، مافی خۆیی پێداوە، لەبەر ئەوە هۆشیار بن کە وەسیێت بۆ کەلەپوور گر دانامەزرێ!. (ئەحمەدو ئەبو داوودو تەرمیذیو: ئیبنو مەجاو دارە قوطنیو نەسائی گێڕاویانەتەوە) زەیلەعی دەفەرموێ: ئەم فەرموودەیە دە هاوڕێی پێغەمبەر (دروودی خوای

لەسەربێ} گێڕاویانەتەوە). زەیلەعی دەفەرموێ: ئەم فەرموودەیە دەفەرموێ: هاوڕێی پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} گێڕاویانەتەوە.

لە زانستی کەلەپوور دابەشکردندا ئەم چوارکەسە لە یارانی حەزرەت ناوداربوون: عەلیو ئیبنو عەبباسو ئیبنو مەسعوودو زەید (خۆشنوودیی خودایان لێبێ) ئیمامی شافیعی {ڕەزای خوای گەورەی لێبێ} ڕێبازگەی زەیدی هەڵبژاردو کردی بە سەرچاوەی مەزهەبی خۆی، لە بابەت کەلەپوورەوە، چونکە حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} فەرموویەتی: باشترین فەرائیض زانتان زەیدی کوڕی ثابتە). لەبەر ئەوەیش کە ئەم ڕێبازگەی زەیدە زۆر نزیکە لە قیاسەوە، سەرەڕای ئەمانە هۆی پەسەندکردنی ڕێبازگەی زەید لە لایەن شافیعییەوە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە کە سەرنجی بەڵگەکانی زەیدی داوە، بەڵگەکانی زۆرڕێكو پێك بوون، لەبەر ئەوە کاری پێکردوون، نەك لەسەر شێوەی لاسکایی کردنەوەی رووتو کوێرانە، بەڵکوو لەسەر بناغەی سەرنج ڕاکێشانو پەسەندکردن.

نێرینە کەلەپوور بەرەکان:

ئەو نێرینانەی کە کەلەپوور دەگرن ئەم دە کەسەن: کوڕ، کوڕی کوڕ، هەرچەندەیش بەرەو خواربڕوا، باوك، باوکی باوك هەرچەند بەرەو ژوورتریش بڕوا، برا، کوڕی برا، هەرچەندەیش خاوبێتەوە، مامە، کوڕی مامە، هەرچەندەیش دوور کەوتبێتەوە، مێردوو ژن، خاوەنی پێشووی بەندەی ئازادکراوی خۆی. ئەم دە کەسە بەیەکگرتن کەلەپوور وەردەگرن. ئەگەر ئەمانە وارێکەوت لە مەسەلەیەکا هەموو

کۆبوونەوە، ئەوە تەنیا ئەم سێ کەسەیان کەلەپوور وەردەگرن: باوكو کوڕو مێرد، لەم مەسەلەیەدا دەبێ مردووەکە کەنیزێکی ئازادکراو بێ، ئەوسا دەگونجێ کە هەردەیان کۆببنەوە.

ئەو کەسانەیش کە بەیەکگرتن کەلەپوور وەردەگرن لە ژیانان:

حەوت کەسن: کچ، کچی کوڕ، دایك، نەنك، خوشك، ژن، خاوەنی بەندەی ئازادکراو کە خاوەنەکە ژن بێ. ئەگەر وارێکەوت ئەم حەوت کەسە لە مەسەلەیەکا کۆبوونەوە، تەنیا ئەم پێنج کەسەیان کەلەپوور دەگرن: ژنو کچو کچی کوڕو دایكو خوشکی باوکیو دایکی. دیارە لەم مەسەلەیشدا دەبێ مردووەکە بەندەیەکی خاوەن ژنی ئازادکراوبێ، دەنا ناگونجێ لە هیچ مەسەلەیەکی تردا کە ئەم حەوت جۆرە مێیینەیە کۆببنەوە.

ئەگەر وا رێکەوت ئەو کەسانەی کە بگونجێ لەم دوو تاقمەیە یەك بگرن، لە مەسەلەیەکا کۆ بوونەوە، ئەوە تەنیا ئەمانەیان کەلەپوور دەگرن: باوكو دایكو کوڕو کچو یەکێ لە ژنو مێرد.

سەربەڵگەی کەلەپوور گرتنی یەکەیەکەی ئەم دوو تاقمەیە دەقی ئەو ئایەتانەیە کە لە دواوە دێن لەگەڵ یەکگرتندا، بەڵگەی ئەوەیش کە کەسی تر بێجگە لەمانە کەلەپوور ناگرێ پابەندبوونە بەم سەربەڵگەیەوە.

بزانن هەرکام لە نێرینەکان ئەگەر بە تەنیا هەر خۆی بوو، وەمیراتبەری تری لە گەڵا نەبوو، ئەوە گشت کەلەپوورەکە دەبا بۆ خۆی،

تـەنیا مێـردو بـرای دایکـی نـەبێ، ئـەم دوو کەسـە ئەگـەر بـە تـەنها هـەر خۆیان بوون هەموو کەلەپوورەکە نابەن. بەڵام هەرکام لە ژنان ئەگـەر بـە تەنها هەر خۆی بوو، میراتگری تری لە مەسەلەکەدا لەگەڵدا نـەبوو، گشت کەلەپوورەکە ناگرێ بۆ خۆی، مەگەر ئازادکەر مردووەکە کە ژن بێ.

بەشبڕین: حەجب:

بەشبڕین دوو جۆرە:

١) بەشـبڕینی ناتـەواو، کـە مـشهوورە بـە حـەجبی نوقـسان، کـە برێتییە لە کەم کردنەوەی بەشە پشکی میراتبـەر، بـەڵام بـە تـەواوی بـێ بەشـی ناکـا، وەك ئـەوە بەهۆیمنداڵـەوە بەشـی مێـرد لـە نیـوەوە دێتـە خـوارەوەو دەبـێ بـە چـواریەك، وەبەشـی ژن لـە چواریەکەوە دەبـێ بـە هەشت یەك، وە بەشی دایك لە سێیەکەوە دەبێ بە شەش یەك.

٢) بێبەشکردنی تەواو، یا بەشـبڕینی تـەواو، کـە پێـی دەگـوترێ: حەجبی حیرمان، کە برێتییە لە بێبەشـکردنی میراتبـەر لـە بەشەپـشکی خۆی بە تەواوی.

لەپاش ئەمە کەلـەپوور گرەکـان دوو بەشـن، بەشـێکیان ناوەنـدێ نیە لە نێوان ئەوانو مردووەکەداو بـەهۆی کەسـی تـرەوە ناگەنـەوە پێـی بەڵکوو یەکسەر خۆیان پەیوەندییان بـە مردووەکـەوە هەیـە، ئەمانـەیش بـرێتین لـە ژنو مێـردو بـاوكو دایـكو منـداڵ، ئەمانـە بـە هـیچ جۆرێ بەهۆی ئەم جۆرە بێبـەشکردنەوە بێبەشـناکرێنو هەمیـشە بەشـە پـشکی دیـاریکراوی خۆیـان دەبـەن، ئەگـەر عەصـەبەیش بـوون ئـەوە حیـسابی ئەوەیان بۆ دەکرێ، بۆیە ئەمانە بێبەشـی تـەواو نـاکرێن چونکە بەیـەك

گەیەنــەر نیــە لــە نێــوانی ئــەوان‌و مردووەکــەدا. بەشــێکی تــری کەلـەپوورگرەکان بـەهۆی گەیەنەرێکـەوە دەگەنـەوە بـە مردووەکـە، کـە برێتین لە هەموو کەلەپووربەرەکانی تر.

چەن کەسێ هەن بەهیچ جۆرێ کەلە پوور ناگرن؛

کـە بـرێتین لـەم حـەوت کەسـە: بەنـدەو بەنـدەی پاشمەرگـە، کـە پێی دەگوترێ مودەببـەر، کە ئـەو بەندەیەیە خاوەنەکـەی پێـی بڵێ لـە پـاش مردنـی مـن تـۆ ئـازادی، هـەروا کـەنیزەکی دایکـی منـاڵ، کـە پێـی دەگوترێ (أم الولد) هەروا بەندەی کاغەز پێدراو (موکاتـەب) کەسـێکیش کە کەسـێ بکوژێ میراتـی لێ نـاگرێ، هـەروا کـافری پاشـگەز (مرتـد)یـش کەلەپوور لە کەس وەرناگرێ‌و کەسیش کەلەپوور لـەو وەرنـاگرێ، هـەروا جیاوازیی ئایینی میراتبەرو مردووەکە یەکێکە لە نەهێڵە (موانـع)ەکـانی کەلەپوور گرتن، وەك موسوڵمانەتی‌و بێبڕوایی. واتە: بەندەو کـەنیزەك‌و پاشمەرگــەو کاغــەز پێــدراوو کــەنیزی دایکــی منــاڵ لــە خاوەنەکــەی، ئەمانەکە رەگی کۆیلەییان تیا دایە کەلـەپوور وەرنـاگرن لـە مردووەکـان، هــەروا بکـوژو پاشـگەزو زەنـدیق کـە مـرۆی بێئاییـنـە، پـەیرەوانی دوو ئایینی جیاجیایش لە یەکتری کەلەپوور وەرناگرن. کۆیلەو ئـەوەی رەگـی کۆیلەیی تیاماوە بۆیـە کەلـەپوور وەرنـاگرن چـونکە خۆیـان ماڵیـان نیـە، کەواتــە: هەرچــی وەربگــرن بــۆ ئاغاکــەیان دەبــێ، ئاغاکــەیش هیــچی مردووەکە نییـەو بێگانـەیـە، لەبـەر ئـەوە ناگونجـێ کەلـەپووری لێبگـرێ. بەڵام بەندەی بەش بەش، کەپێی دەگوترێ (مـبعض) راجیـایی هەیـە لـە بارەیــەوە، فەرمایــشتی دروســت‌و ســاغ ئەوەیــە کــە وەك بەنــدەی تــەواو

کەلەپوور ناگرێ، چونکە ئەگەر میرات بگرێ هەندێ لە ماڵەکە دەبێ بەهی ئەو کەسەی کە خاوەنی بەشە ئازادنەکراوەکەیەتی، ئەویش بیانییە لە مردووەکە. بەڵام هەر ماڵێکی بە بەشە ئازادەکەی پەیدا کردبێ، دەبێ بە کەلەپوور بۆ کەسوکاری، وەك ئەوە نیوەی ئازاد بووبێ، لەو ماوەیەدا ڕۆژێ بۆ خۆیو ڕۆژێ بۆ ئاغاکەی ئیشی کردبێ. بکوژیش بۆیە لە کوژراوی دەستی خۆی کەلەپوور وەرناگرێ چونکە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: بکوژ (قاتل) لە کوژراوی دەستی خۆی کەلەپوور ناگرێ. هەروا دەفەرموێ: بکوژ کەلەپووری بۆ دانانرێ، لە گێڕانەوەیەکی نەسائیدا دەفەرموێ: لە کەلەپوور هیچ بەربکوژ ناکەوێ. ئیبنو عبدولبەڕ بە فەرموودەیەکی ساغی داناوە، زیاد لەوە نەقڵ دەکا کە یەك ڕایی (اتفاق) لەسەر ئەم بڕیارە هەیە، کە بکوژ کەلەپوور ناگرێ. پاشگەزیش نەکەلەپوور لەکەس دەگرێو نەکەسیش کەلەپووری لێ دەگرێ، کەلەپوورەکەی دەبێ بە مفتەماڵ (فیىء) بۆ موسوڵمانان، ئەبو بوردە فەرمووی (ڕەزای خوای لێبێ) پێغەمبەری خوا (درودی خوای لەسەربێ) ناردمی بۆ سەرکابرایێ، باوەژنی خۆیی مارەکردبۆوە، فەرمانی پێکردم کە بچم لە گەردنی بدەمو ماڵەکەیشی بە تالانی بەرم، کابراکە پاشگەزبووەوە بوو. چونکە ئەوەی بە حەڵاڵ دانابوو، کەبە دەقی قورئان حەرام کراوە. بەپێڕەوانی دوو ئایینیش بۆیە کەلەپوور لە یەکتر ناگرن چونکە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: نە موسوڵمان کەلەپوور لە ناموسوڵمان وەردەگرێو نە ناموسوڵمان کەلەپوور لە موسوڵمان وەردەگرێ. (شەیخان). فەرمایشتی دروست ئەوەیە کە جوولەکەو گاور کەلەپوور لە یەکتر وەردەگرن، بە مەرجێ کە هەردوو لایان خاوەن

پەیمان بن، یا کافری حەربیبن، بەڵام ئەگەر یەکێکیان خاوەن پەیمان بوو، ئەویتریان جەنگی بوو، کەلەپوور لە یەکتر وەرناگرن، چونکە پەیوەندی لە نێوانیاندا پچراوە.

حوکمی کەسێ بێ سەرو شوێن بێ:

ئەگەر نەمان دەزانی کەسێ ماوە یا مردووە، وەك ئەوە دیار نەماو بێ سەرو شوێن بوو، یا حاڵی نەدەزانرا، یا کەوتە ناو جەنگستان (دار الحرب)ەوە، یا لە پاپۆڕێکا بوو، پاپۆڕەکە شکاو هەواڵی نەما، ئەم جۆرە کەسە کەلەپوورەکەی دابەش ناکرێ، هەتا بەڵگە راست دەبێتەوە لە سەرمردنی، جا ئەگەر پاش ماوەیێ قازی بڕیاریدا کە ئیتر لەوە زیاتر ناژی ئەوسا کەلەپوورەکەی لە نێوان کەلەپووربەرەکانیدا دابەش دەکرێ.

نزیکترین باوان:

باوان بە عەرەبی پێی دەگوترێ: عەصەبە، وشەی عەصەبە لە تەعصیب دارێژراوە کە بەواتا پشتگیرییە. لە عورفی شەرعا بەو کەسانە دەگوترێ کە بەشە پشکی دیاریکراویان نیە، بەڵام لەو کەسانەن کە بە یەکگرتن کەلەپوور دەگرن، باوان ئەگەر بەتەنها هەر خۆی بوو هەموو کەلەپوورەکە دەگرێ، وەك کەسێ بمرێ تەنیا کوڕێ کەلەپوورگری هەبێو بەس، ئەگەر خاوەن پشکی دیاریکراوی لەگەڵ دابوو، چی لەو مایەوە بۆ ئەمە، وەك ژنێ مرد، مێردێكو کوڕێکی هەبوو، چواریەکی کەلەپوورەکەی بۆ مێردەکەیەتی، ماوەکەی تری هەموو بۆ کوڕەکەیەتی.

نزیکترین باوانیش کوڕە، بەپێی ئەم فەرمایشتەی زاتی مەزن: {يُوصِيكُمُ اللّهُ فِي أَوْلاَدِكُمْ – سورة النساء – ١١/٤} ئەوەتا لەم ئایەتەدا بە منداڵ دەست پێکراوە، چونکە عەرەب لە منداڵەوە دەست پێدەکەن، سەرەڕای ئەمەیش ئەوەتا لەم ئایەتەی تردا بەهۆی منالەوە باوك لە باوانی دەکەوێ‌و دەبێ بە خاوەن پشکی دیاریکراو، وەك دەفەرموێ: {وَلأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِن كَانَ لَهُ وَلَدٌ – سورة النساء – ١١/٤} جا لەشوێنێ باوك بەهۆی کوڕەوە لە باوانی بکەوێ باوانەکانی تر باشتر لێ دەکەون، کەواتە کوڕ نزیکترین باوانە، لەپاش کوڕ کوڕی کوڕ، هەر چەند بەرەوخواریش بڕوا، رێك وەك کوڕ وایە لە هەموو بڕیارەکانی تریشدا،

سێیەم: باوکە(١).

---

(١) لێرەدا بۆ پاساوی ئەوە کە باوك لە ریزی باوانە سێیەمە لە ئەصڵەکەو لە ئەصلی ئەصڵەکەیشدا ئاوا نووسراوە: (ثم الاب لانه بعصبه ولـه الولاية عليه بنفسه ومن عدا الاب يدلى به فقدم لقربه. نازانم باوك چۆن چۆنی کوڕ یا کوڕی کوڕی خۆی دەکا بە باوان (واتە: بە عەصەبە) ئەوەی ئاشکرایە باوك‌و باپیرە ئەگەر کوڕ یا کوڕی کوڕیان لەگەڵدا نەبور دەبن بە عەصەبە. رەنگ بێ مەبەست لەم قسەیە ئەوەبێ: کە باوك هۆی بوونی منداڵە بە عەصەبە، چونکە بەهۆی دایکەوە کەس نابێ بە عەصەبە، بەم بۆنەیەوە.

موغنی موحتاج دەفەرموێ (ومعنى العصبة لغة قرابة الرجل لابيه).

- وەرگێڕ-

چوارەم: باپیرەیە، واتە: باوکی باوك، هەر چەند بەرەو ژووریش بڕوا بەریز، بە مەرجێ براو خوشکی مردووەکەی لەگەڵدا نەبێ.

پێنجەم: برای باوکیو دایکی.

شەشەم: برای باوکی.

حەوتەم: کوڕی برای باوکیو دایکی.

هەشتەم: کوڕی برای باوکی، هەتا بەرەو خواریش بڕوا بەریز.

نۆیەم: مامی باوكو دایکی.

دەیەم: مامی باوکی.

یازدەیەم: کوڕی مامی باوكو دایکی.

دوازدەیەم: کوڕی مامی باوکی.

سیازدەیەم: مامی باوكو دیاکی باوکی مردووەکە.

چواردەیەم: مامی باوکیی باوك.

پازدەیەم: کوڕی مامی باوکیو دایکیی باوك.

شازدەیەم: کوڕی مامی باوکیی باوك.

حەڤدەیەم: مامی باپیری مردووەکە بەو جۆرەی کە باسکرا، یانی مامی باوكو دایکیی باپیرەی بێ، یا مامی باوکیی باپیرەی بێ، ئیتر هەروا هەتا هەر شوێنێ بڕبکا. جا ئەگەر باوانی بنەچە نەبوو، واتە: عەصەبەی نەسب نەبوو، ئەوجار کەلەپوور دەدرێ بەو کەسە کە مردووەکەی ئازاد کردووە، ئەگەر مردووەکە ئازاد کراو بوو، لەکاتی وادا ئەو کەسەی مردووەکەی ئازادکردووە، پیاو بێ یا ژن، ئەو دەبێ بە

باوانی مردووەکە، ئەگەر ئازادکەرەکەی نەمابوو کەلەپوورەکەی دەدرێ بە باوانی ئازادکەرەکە، جارێ پیاوێ پیاوێکی هێنا بۆ خزمەتی حەزرەت (دروودی خوای لەسەربێ) عەرزی کرد: ئەی پێغەمبەری خوا! من خۆم ئەم پیاوەم بە ماڵی خۆم کڕیوەو ئازادم کردووە، کەلەپوورەکەی بوکێیە؟ فەرمووی (دروودی خوای لەسەربێ): ئەگەر لەپاش خۆی باوانی هەبوو کەلەپوورەکەی بۆ باوانیەتی، ئەگەر باوانی نەبوو بۆ هەقداری ئازادکەرە. لە فەرموودەیەکی ترا دەفەرموێ: سەرداریی هی ئەو کەسەیە کە بەندەکە ئازاد دەکا. واتە: کۆیلەی ئازادکراو، ئەگەر خزمی کەلەپوورگری لە باوانی نەبوو، ئازاد کەرەکەی دەبێ بە هەقداریو کەلەپوورەکەی دەگرێ، جا ئەگەر مردووەکە کەلەپوورگری نەبوو سامانەکەی دەدرێ بە گەنجینەی موسوڵمان، کە مەشهوورە بە بەیتولمال، کە بە واتا: گەنجینەی سامانو داراییە. بەڵام بە مەرجێ کە بەپێی شەرعی پیرۆز ببرێ بەڕێوە، دەنا ئەگەر گەنجینەی سامانی موسوڵمانان ڕێکو پێك نەبوو ئەوە دەدرێ بە خاڵوان، چونکە بە کۆی دەنگو بەپێی یەکگرتن کەلەپوور لە حاڵیوادا یا دەدرێ بەوان یا دەدرێ بە گەنجینەی موسوڵمانان، جا هەرکاتی یەکێکیان دەستی نەدەدا، دەبێ بە حەتمی بدرێ بەوی تریان.

رافعی دەفەرموێ: گەورەزاناکانی چینی دووەمی مەزهەبی شافیعی کە ناودارن بە موتەئەخخیرین، ئەم فەرمایشتەیان ڕەوا دیوە، کە لەکاتی وادا کەلەپوور بدرێ بە خاڵوان. ئەوەوی دەفەرموێ: لەناو فەرمایشتەکاندا ئەمە دروستترینیانە. ئەم زاتانەیش بە دروستی دادەنێنو فەتوایان پێداوە: ئیبنو سوراقەو صاحیبی حاویو قازی

حوسـەین‌و موتـەوەللی‌و کەسـانی تـریش. ئیبنـو سـوراقە[1] دەفـەرموێ: ئەمە فەرمایشتی تێکڕای مامۆستاکانمانەو ئەمڕۆ لـە وڵاتـا فـەتوا لەسـەر ئەمەیە.

کاتـێ کەلـەپوور دەدرێ بـە خـاڵوان (واتـە: بەزەویلئـەرحام) کـە کـەس لـە خـاوەن بەشـەکان لـە مەسـەلەکەدا نـەبێ، مەگـەر ژن‌و مێـرد، چونکە ئەگەر کەسێ لە خاوەن بەشـەکان هـەبێ چـی مایـەوە لـە خـاوەن بەشە دیاریکراوەکان بەڕەدد دەگێڕدرێتەوە بۆ ئەوان.

مەسەلەیێ:

ئەگەر چەند کەسـێ خزمـی یـەکتری بـوون‌و بـە کۆمـەڵ مـردن‌و نەدەزانـرا کە کامیان پێش کامیانا لە مردووە، وەك ئەوە هـەموو پێکـەوە لە پاپۆڕێکا نوقم بوون، یـا لـە فڕۆکەیـەکا بەربوونەتـەوە، یـا دیـوارێ یـا خانوویێ رووخا بە سەریانا، یا لە جەنگێکا کوژران، ئەمانـە وا دادەنـرێن کـە گشتیان پێکـەوە مـردوون، لەبـەر ئـەوە لـە ناوخۆیانـا کەلـەپوور لـە یـەکتری وەرنـاگرن، بـەڵکوو کەلـەپووری هەریـەکێ لـەوان دەدرێ بـە کەلەپوورگرە زیندووەکانی خۆی.

---

[1] ئیبنو سوراقە لە زانا گەورەکانی موتەقەددیمینە، لە پێش چوارسەدی کۆچیدا ژیاوە. تەماشای موغنی موحتاج بەرگی سێیەم لاپەڕە (٧) بکە.

- وەرگێڕ -

خاڵوان کێ و کێن؟:

خاڵوان لە زماندا بە بەرەی خاڵ دەگوترێ، کە برێتین لە خزمو کەسوکاری دایك، بەڵام لە عورفی شەرعا: بە هەموو خزمێ دەگوترێ کە خاوەن بەشە پشکی دیاریکراو نەبێو، بەپێی عورفی شەرعیش لە باوانی بە مەعنا عەصەبە نەبێ. ئەمانەیش بە کورتی ئەم یازدە بەشەن کە زوربەیان لە خاڵوانن:

١) ئەو باپیرو نەنکانە کە میراتبەری هەمیشەیی نین.

٢) منالی کچی مردووەکە، چ کوربن و چ کچ بن.

٣) کچی برا، خوای برای باوکیو دایکی بێ، یاخود برای باوکی بێ، یا برای دایکی بێ.

٤) کوڕی برای دایکی.

٥) منالی خوشك چ کوڕبێ چ کچ.

٦) مامی دایکی.

٧) کچی مام هەر مامەیەك بێ.

٨) خوشکی باوك.

٩) خوشکی دایك.

١٠) برای دایك.

١١) ئەو کەسانەی کە بەهۆی یەکێ لەم بەشانەی سەرەوە دەگەنەوە بە مردووەکە.

٢٤٤) چۆنێتیی دابەشکردنی کەلەپوور بەسەر خاڵواندا:

دوو ڕێگە هەیە بۆ دابەشکردنی کەلە پوور بەسەریاندا :-

ڕێگەی یەکەم: پێی دەڵێن، ڕێگەی لە شوێن دانان، بریتییە لەوە ئەو خاڵوانانەی کە لە مەسەلەکەدا هەن لە جێگەی ئەو باوان و خاوەن پشکە مردووە دادەنرێن کە دەیانگەیەنن بە مردووەکە، وە ڕێك پشك یا بەشی ئەو کەسە گەیەنەرە دەدرێ بەوانیش. بفەرموو لەگەڵ کردنەوەی چەند نموونەیەکدا:

١) ئەگەر مردوویێ ئەم خاڵوانانەی لەدوا بەجێما:

أ- کچی کچ.

ب- کوڕی خوشکی هەق (أخت شقیقە).

ج- کچی برای باوکی.

د- کچی مام.

ڕێك سەیری ئەو کەسانە دەکەین کە ئەمانە دەگەیەنن بە مردووەکە، کەواتە وەك بڵێی مەسەلەکە ئەم چوارکەسەی تیایە: کچ و خوشکی هەق و برای باوکی و مامە، لەم مەسەلەیەدا برای باوکی و مامە بێ بەش دەبن بە خوشکە باوك و دایکییەکە چونکە لەگەڵ کچی مردووەکەدا کۆبۆتەوە، وە ئەصڵی مەسەلەکە لە دووە، کەواتە نیوە کە پشکی کچە دەدرێ بە کچی کچەکە، ئەونیوەکەی تریش کە پشکی خوشکی هەقە دەدرێ بە کوڕەکەی.

٢) ئەگەر مردووەکە ئەمانەی هەبوو کە لە خاڵوانن:

أ- کچی کچ.

ب- کچی کچی کوڕ.

ج- کچی مامی هەق کەلەپوورەکە ئاوا دابەش دەکرێ: وا دادەنرێ کە مەسەلەکە کچێك‌و کچێکی کوڕو مامێکی هەقی تیادایە، پشکی کچ نیوەیە دەدرێ بە کچەکەی، پشکی کچی کوڕ شەشیەکە دەدرێ بە کچەکەی، چی مایەوە بۆ مامەیە کە سێیەکە دەدرێ بە کچەکەی.

٣) ئەگەر مردووەکە کچی کچی کوڕو کچی برای هەق (شەقیق)ی هەبوو، مەسەلەکە ئاوا دەکرێتەوە:

کچی کوڕ، نیوەی دەکەوێ دەدرێ بە کچەکەی، برای هەقیش باوانە چی مایەوە بۆ ئەوە، کە لەم مەسەلەیەدا نیوەیە دەدرێ بە کچەکەی.

بناغەی ئەم بۆچوونە ئەم دوو مەسەلەیە: جارێ مردوویێ بەس خوشکێکی باوك‌و خوشکێکی دایکی دەبێ، پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) ئاوا کەلەپوورەکەی بەش دەکا لە نێوانیاندا: دوو سێیەکی دەدا بە خوشکی باوکی‌و سێیەکیشی دەدا بە خوشکی دایکی، جارێکیش ئیبنو مەسعوود کەلەپوورەکەی کرد بە دوو بەشەوە لە نێوانی کچی کچ‌و کچی خوشکدا، هەر وەك چۆن مردوویێ تەنیا کچێك‌و خوشکێکی هەبێ، هەریەکەیان نیوەی ماڵەکەی دەکەوێ ئاوا.

فەرموودەکەی پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} ئەوە دەگەیەنێ کە لەکاتی دابەشکردنی کەلەپووردا بەسەر خاڵوانا تەماشای خودی خۆیان ناکرێ، بەڵکوو حسێبی ئەو کەسەیان بۆ دەکرێ کە دەیانگەیەنێ بە مردووەکە، کە یا خاوەن بەشن یا باوانن. دیارە خوشکی باوك بە هۆی باوکەوەو خوشکی دایك بەهۆی دایکەوە دەگەنەوە بە مردووەکە، لەکاتی وادا کەلەپوورەکە هی باوك‌و ایکە، سێیەك: بە بەش هی دایکەو چی مایەوە هی باوکە. رەوا دیتنەکەی ئیبنو مەسعوودیش ئەم تەفسیرە بۆ مەسەلەکە دووپات دەکاتەوە. ئیمام ئەحمەدو دواییینان (متأخرين) لە ملیکییەو شافیعییەکان ئەگەر گەنجینەی سامانی موسوڵمانان ریکوپێك نەبوو، لەسەر ئەم شێوەی یەکەمە کەلەپوورەکە دابەش دەکەن بەسەر خاڵواندا، کە بەعەرەبی ناودارن بە زەویلئەرحام.

رێگەی دووەم: پێی دەگوترێ رێگەی خزمترین، ئەم دەستەیە، کێ خزمتر بێ بە مردووەکە ئەوە وەپێش دەحەن – بە پێی ریزری باوان، لە باوانا کوڕی کوڕ دەخرێتەپێش باوکی باوکەوە، جا بەم شێوەیە لە خاڵوانیشدا منالی کچ پێش باوکی دایك دەخرێ!.

٢٤٥) بەشە دیاریکراوەکان (الفروض المقدرە):

پشکە دیاریکراوەکان (کە لە قورئانی پیرۆزدا روون کراونەتەوە) شەش پشکن: نیوە، چواریەك، هەشتیەك، دوو سێیەك، سێیەك، شەشیەك. خاوەنی ئەم پشکانە چەند تاقمەیەکن، نیوە بەشەپشکی ئەم پێنج تاقمەیە:

یەکـەم: تاقـە کـچ، واتـە: ئـەوەی خوشـك و بـرای خـۆی لەگەڵدا نەبێ. یەزدانی مەزن دەفەرموێ: {وَإِن كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ – سـورة النـساء – ١١/٤} واتـە: ئەگـەر تاقـە کـچێکی هـەبوو نیـوەی کەلەپوورەکەی دەکەوێ.

دووەم: تاقە کچێکی کوڕ، نـە خوشـك و بـرای خـۆی و نـە منـداڵی مردووەکەی لەگەڵدا نەبێ، ئەمەیش بە یەکگرتن وایە.

سێیەم: تاقـە خوشـکێکی هـەق کـە بـرای لەگەڵدا نـەبێ، بـەپێی ئایـەتی: {وَلَـهُ أُخْـتٌ فَلَهَـا نِـصْفُ مَـا تَـرَكَ – سـورة النـساء – ١٧٦/٤}.

چوارەم: تاقە خوشکی باوکی، کە نە بـارو نـە خوشـکی هـەق و نـە کوڕو کـچی مردووەکـەی لەگەڵدا نـەبێ چونکە ئـەمیش بـەپێی رووکـار (ظاهر)ی ئایەتەکە بەردەکەوێ.

پێنجـەم: مێـرد، کـە ژنەکـەی منـاڵ و منـاڵی منـاڵی خـاوەن کەلـەپووری نـەبێ. خـوای گـەورە دەفـەرموێ: {وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّهُنَّ وَلَدٌ – سـورة النـساء – ١٢/٤} واتـە: نیوەی کەلەپووری ژنەکانتان بۆ ئێوەیە، ئەگـەر منداڵیان لـەپاش بـەجێ نەمابوو. دیارە کە بەپێی دەقی ئایەتەکـە ئـەوەی کـە هـەق منـاڵی خـۆی (ولد الصلب) بێ بەردەکەوێ، مناڵی کوڕیش (ئەگەر ئەوە بسەلمێنین کە بەر ناوی مناڵ دەکەوێ ئەوە ئەویش) بـەردەقی ئایەتەکە دەکـەوێ، ئـەم ئایەتـەیش نیـشانەی ئـەم بۆچـوونەیە کـە دەفـەرموێ: (یـا بنـی آدم)

ئەوەتا خودا لە پاش چەندین پشت بە بەرەی ئادەم دەفەرموێ: ئەی کوڕەکانی ئادەم! هەروا ئەم فەرموودەیەیش نیشانەی ئەوەیە کە وشەی (وەلەد – منالْ) لە قورئانا منالْی منالْ دەگرێتەوە، پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: (أنا ابن عبدالمطلب: من کوڕی عەبدولموطەلیبم) چونکە ئاشکرایە کە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} منالْی منالْی عەبدولموطەلیبە، ئەگەر ئەوە نەسەلمێنین، ئەوە بە یەکگرتن، واتە: بە إجماع، منالْی کوڕ لە پایەی کوڕدایە، لە کەلەپوورو باوانیدا.

چواریەکیش بەشە پشکی دوو تاقمە:

یەکەم: مێردێ کە ژنەکەی منالْ یا منالْەزای میراتبەری هەبێ.

دووەم: ژنێ، یا زیاتر لە ژنێ، تا چوار ژن، کە مێردەکەیان منالْ یا منالْی منالْی نەبێ، بەپێی ئەم ئایەتە: {فَإِن كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّكُمْ وَلَدٌ} هەشتیەکیش بەشە پشکی یەك ژن یا زیاتر لە یەك ژن کە مێردەکەیان منالْ یا منالْەزای کەلەپوور بەری هەبێ. وەك لە قورئانا دەفەرموێ: {فَإِن كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ – سورة النساء – ١٢/٤} یەکگرتنیش لە سەری دامەزراوە. دوو سێیەکیش (واتە: دوو بەش لە سێ بەشی مالْ) بەشەپشکی چوار تاقمە:

یەکەم: دوو کچ، یا زیاتر لە دوو،بەو مەرجە کە برایان لەگەلْ نەبێ.

دووەم: دوو کچی کوڕ یا زیاتر، بەو مەرجە نە لەگەڵ برای خۆیان‌و نە لەگەڵ چینێکی لای سەرووی خۆیانا نەبن، لە منداڵ‌و لە منداڵی مردووەکە.

سێیەم: دوو خوشکی باوکی‌و دایکی یا زیاتر لە دوو خوشك، بەو مەرجە نە لەگەڵ برای خۆیانا وە نە لەگەڵ منداڵی مردووەکەدا نەبن.

چوارەم: دوو خوشکی باوکی یا زیاتر، بەو مەرجە نە لەگەڵ برای خۆیانا، وە نە لەگەڵ خوشکی باوکی‌و دایکی، یا برای باوکی‌و دایکیدا، وە نە لەگەڵ منداڵی مردووەکەدا نەبن. دوو کچ یا زیاتر بەپێی ئەم ئایەتە دوسێیەکیان دەکەوێ: {فَإِن كُنَّ نِسَاء فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ} . ئەگەر بگوترێ: ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە بەشە پشکی زیاتر لە دوو کچ دوو سێیەکە، ئەدی چۆن دەبێ بە بەڵگە لەسەر ئەوەیش کە بەشەپشکی دوو کچیش هەر دووسێیەکە؟ لە وەڵاما دەڵێین: ئەم ئایەتە بەهۆی مەسەلەیەکی تایبەتەوە هاتووە، کە ئاوایە: ژنەکەی سەعدی کوڕی ڕەبیع، ئەو دوو کچەی کە لە سەعد بوون، هێنانی بۆ لای پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) عەرزی کرد: ئەی پێغەمبەری خوا! ئەم دوو کچەم کچی سەعدی کوڕی ڕەبیعن، باوکیان لە غەزای ئوحوددا لەگەڵ تۆدا بوو، کە شەهیدکرا، ئێستایش مامەکەیان هەرچی ماڵیان هەیە بردوویەتی بۆ خۆی وە هیچی بۆ ئەمان نەهێشتۆتەوە، بەبێ ماڵیش کەس نایان خوازێ. فەرمووی (درودی خوای لەسەربێ): خودا بۆ خۆی بۆ ئەم بابەتە بڕیاردەدا، پاش ئەوە ئایەتی دابەشکردنی کەلەپوور هاتەخوارەوە کە دەفەرموێ: {يُوصِيكُمُ اللّهُ فِي أَوْلاَدِكُمْ} ئەوجا

حەزرەت (دروودی خوای لەسەربێ) ناردی بە شوێن مامەکەیاناو فەرمووی: دوو سێیەکی ماڵەکە بدە بە هەردوو کچەکەی سەعد، وە هەشتیەکی بدە بە دایکیان، وە چیمایەوە لە وان ئەوە هی تۆیە. (ئەبو داوودو تیرمیذی گێڕاویانەتەوە، تیرمیذی بە فەرموودەیەکی دروستی داناوە). ئەوەتا مەوریدی فەرموودەکە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە بەشی دوو کچیش هەر دووسێیەکە. هەندێ ئاوا بەڵگەسازی دەکەن بۆ ئەم مەسەلەیە: دەفەرموون: کە وشەی (فوق) لە (فوق اثنتین)یدا زائیدەیە، بۆ مەبەستی رەوانبێژییە، دەق وەك وشەی ئەو (فوق)ە وایە کە زائیدەیەو وا لەم ئایەتەی تردا کە دەفەرموێ: {فَاضْرِبُواْ فَوْقَ الأَعْنَاقِ} هەندێ تر دەڵێین: مەبەست لە وشەی (فوق الثنتین) لەم ئایەتەدا ئەمەیە: ئەگەر دوو کچ یا زیاتر لە دوو کچ بوون! واتە: رواڵەتی ئایەتەکە مەبەست نیە کە بەرواڵەت ئەوە دەگەیەنێ دوو سێیەك بەشی زیاتر لە دوو کچە. هەندێ زانای تر ئەمە دەکەن بە بەڵگە: پەیوەندیی خوشك بە مردووەکەوە بێ هێزترە لە پەیوەندیی کچ، دەی لە شوێنی دوو سێیەك بەشی دوو خوشك بێ، دەبێ باشتر ببێ بە بەشی دوو کچ!. دوو کچی کوڕیش لەبەر ئەمە دوو سێیەکیان دەکەوێ چونکە یاسایەکی رەسایە کە هەرکاتێ دوو کچی کوڕ خۆیان بە تەنها بوون رێك وەك دوو کچ وان. دوو خوشكو زیاتریش کە دوو سێیەکیان دەکەوێ بەپێی ئەم ئایەتەیە: {فَإِن كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ}. جابیر (رەزای خوای لێبێ) فەرمووی: نەخۆش بووم، هۆشم نەبوو، حەوت خوشکم هەبوو، پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) هات بۆ سەردانم، گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! چی لە ماڵەکەم بکەم، میراتو کەلەپوورەکەم بۆ کێیە؟ چونکە من تەنیا

چەن خوشکێکم هەن، کە کەلەپوورم لێبگرن‌و کەسی ترم نیە، نە باوك‌و نە دایك‌و نە منالّ، جا پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) دەرچوو لەلای من‌و لە پاشا گەڕایەوەو فەرمووی: سەبارەت بە بابەتی خوشکەکانت خودا قورئانی ناردۆتە خوارەوە، وە باسەکەی روون کردۆتەوە، وە دووسێیەکی بۆیان داناوە! جابیر دەیفەرموو: ئایەتی کەلالە هۆی هاتنەکەی من بووم، دەی ئەوا بە پێی ئەم فەرموودەیە دەرکەوت مەبەست لە ئایەتەکە ئەمەیە: پشکی دوو خوشك یا زیاتر لە دوو خوشك دوو سێیەکە.

سێیەکیش بەشە پشکی دوو تاقمەیە:

یەکەم: دایکی مردووەکە، بەو مەرجە کە مردووەکە منالّی نەبێ‌و کوڕەزایشی نەبێ، وە ژمارەیەکیش لە براو خوشکی نەبێ.

دووەم: ژمارەیەك لە براو خوشکی دایکی، کە لە دوو کەس کەمتر نەبن، نێرو مێیان تیادا هاوبەشن بە یەکسانی.

هەندێ جاریش سێیەك دەدرێ بە باپیرە کە لەگەلّ براو خوشکی مردووەکە کۆببێتەوە. بەشە پشکی دایك کە لەم دوو کاتەدا ئاوایە لەم ئایەتە وەرگیراوە: {فَإِن لَّمْ يَكُن لَّهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِن كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ - سورة النساء - ٤/١١}. وەك لە پێشەوە باسکرا کوڕەزایش وەك کوڕ وایە. ئەوەیش کە دەڵێین: ژمارەی براو خوشکەکان لە دووکەس کەمتر نەبن، گەرچی ژمارەکەیان لە ئایەتەکەدا بە داڕێژگە (صیغە)ی کۆیە، کۆ (جەمع)یش

له سێ کەسەوە دەست پێدەکا، نەك لە دووەوە، ئەمە لەبەر ئەمەیە: چونکە جارو بار بۆ دوویش کۆ بەکار دەهێنرێ!.

ئیبنو عەبباس بە عوسمانی فەرموو: تۆ چۆن بەشی دایك بە دوو برای مردووەکە لە سێ یەکەوە دەبەی بۆ شەش یەك، کەی دووبرا لە عەرەبیدا پێی دەگوترێ (اخوة)؟ عوسمان {رەزای خوالە هەموویان بێ} فەرمووی: هەرشتێ لە پێش جێنیشینیی مندا، لە سەردەمی پێغەمبەرو ئەبو بەکردا سەری گرتبێ‌و بەناو وڵاتو شارانا پەخش بووبێتەوە، من ناتوانم دەستکاری بکەم‌و هەڵی بوەشێنمەوە، مەبەستی ئیمامی عوسمان لەم وەڵامە ئەوەیە: کە پێش ئەوەی کە ئیبنو عەبباس ئەم رەخنەیە بگرێ موسوڵمانان بە کۆمەڵی بەو شێوەیە بەشیان بۆ دایك داناوە، ئەی فەرائیز خوا! بزانە لە دوو وێنەدا دایك سێیەکی ئەوە دەبا، کە پشکی مێرد، یا ژنی لێ دەردەکرێ.

شێوەی یەکەم: مێردێك‌و باوك‌و دایكێ. نیوەی هی مێردەکەیە، سێیەکی باقی (کە شەش یەکی سەرجەمی کەلەپوورەکەیە) بۆ دایکەو هەچیش لە دایکەکە مایەوە کە دوو سێیەکی باقییە بۆ باوکە.

شێوەی دووەم: ژن‌و باوك‌و دایکی مردوو بکەونە یەك. چواریەکی سەرجەمی کەلەپوورەکە بۆ ژنەکەیە، سێیەکی مەندە (باقی)یەکەی بۆ دایکەکەیە، مەندەکەیشی بۆ باوکەکەیە. کەواتە: پرسیار (ئەسئلە)ی یەکەم لە شەشە، چونکە پشکی مێردەکە نیوەیەو پشکی دایکەکەیش سێیەکی نیوەیەو لێ دەرهێنراو (مەخرەج)ی سێیەکی نیوە شەشەو بەشی مێردەکەی لەناودایە، جا لەو شەشە مێردی

مردووەکە سێ بەش دەباو دایکەکەی بەشێك، چونکە سێیەکی نیوەکە کە ماوەتەوە یەکە، وە باوکەکەیش دوو بەش دەبا. پرسیاری دووەمیش لە دوازدەیە، چونکە بەشی ژنەکە چواریەکەو بەشی دایکەکە سێیەکی چواریەکە باقی یەکانە. لێ دەرهێنراوی سێیەکی چواریەکەکان دوازدەیەو چوار لەناو دوازدەدایە. سێ بەش لە دوازدە، کە چواریەکی سامانەکەیە بۆ ژنەکەیەو، سێ بەشی کەسێیەکی نۆ بەشە باقییەکەیە بۆ دایکەکەیەو، شەش بەشیش بۆ باوکەکەیە.

بەلام ئیبنو سورەیج رای وایە: کە لەم دوو کاتەیشدا دایك سێیەکی تەواوی سەرجەمی ماڵەکەی بۆ هەیە، بەلگەیشی ئەوەیە کە رواڵەتی ئاشکرای ئایەتەکە ئەوە دەگەیەنێ. ئەوەیش کە گوتمان بەشی دوو برای دایکی، یا دوو خوشکی دایکی، یا زیاتر لە هەردوولا، سێیەکە بەپێی ئەم ئایەتەیە: {فَإِن كَانُوٓاْ أَكْثَرَ مِن ذَٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ – سورة النساء – ١٢/٤} چونکە ئەم ئایەتە لە بارەی کەلەپووری منالی دایکییەوە هاتووە. شەشیەکیش بەشە پشکی حەوت تاقمە:

یەکەم: دایکی مردووەکە، بەو مەرجە مردووەکە کوڕ یا کوڕەزای ببێ، یاخود ژمارەیەکی لە براو خوشك ببێ لە دوو کەمتر نەبن. بەلگەی ئەمە ئەم فەرمایشتەی زاتی مەزنە: {وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِن كَانَ لَهُ وَلَدٌ – سورة النساء – ١١/٤} لەگەڵ ئەم فەرمایشتەیدا: (فان كان له اخوة فلامه السدس) لە پێشەوە باسی

ئەوەمان کرد کە کوڕەزا وەك کوڕ وایە، باسی ئەوەیشمان کرد کە جارو بار داڕێژگەی کۆ بۆ دوویش بەکار دێ.

دووەم: نەنکی مردووەکە، بەمەرجێ دایکی نەمابێ، ئیتر خوای دایکی دایکی مرووەکە بێ، یا دایکی باوکی مردووەکە بێ جیاوازی نیە، هەرچەند بەرەو زووریش بڕوا، چونکە قوبەیصەی کوڕی ذوئەیب دەفەرموێ: نەنکێ هات بۆ خزمەتی ئەبو بەکر، داوای بەشە پشکی خۆیی لێ کرد لە هی مردوویەك، فەرمووی: لە قورئانا کە نامەی خودایە، بە دەق هیچ بۆ نەنك دیاری نەکراوە، وە لە سوننەتی پێغەمبەریشدا لە بارەی ئەم پرسیارەی تۆوە خۆم ئاگام لە هیچ وەڵامێ نیە، جا تۆ بڕۆرەوە هەتا پرسیار لە هاوڕێیان دەکەم، جا کە پرسیاری کرد، موغیرەی کوڕی شوعبە فەرمووی خۆم بە دیارەوە بووم کە حەزرەت (دروودی خوای لەسەربێ) شەش یەکیدا بە نەنك. ئەبو بەکر پێی فەرموو: کەسی تر لەگەڵ تۆدا هەیە کە ئاگای لەم مەسەلەیە بێ؟ موحەممەدی کوڕی مەسلەمەیش هەڵسا فەرمووی: منیش بە دیارەوە بووم. جا ئەبو بەکر شەش یەکەکەی داپێی. پاش ماوەیێ نەنکەکەی تریش هات بۆ لای حەزرەتی عومەر (ڕەزای خوای لێبێ) داوای بەشی خۆی لێکرد، فەرمووی: لە قورئانا کە نامەی خوایە، بە دەق هیچ بۆ نەنك دیاری نەکراوە، ئەو حوکمەیش کە لە سەردەمی ئەبو بەکردا دراوە بۆ نەنکەکەی تر بوو، بۆ تۆ نەبوو، منیش لە خۆمەوە ناتوانم پشکێ لە پشکەکانی کەلەپوور پتر بکەم، وەکی تریش خۆی هەر ئەو شەشیەکەیە، جا ئەگەر ئێوەی نەنك هەردوولاتان یەکتان گرت: ئەوا شەشیەکەکە نیوەییتانە هەر کامێکیشتان هەر تەنها خۆی بوو ئەوە هی خۆیەتی.

زەیدیش {رەزای خوای لێبێ} فەرمووی: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} شەشیەکی دەدا بە نەنك، مەرجێ دایکی نەمابێ، جا هەر کاتێ دوو نەنك کە لە بەیەك پایەدا بوون کۆبوونەوە ئەوە بەپێی ئەسەرەکەی قوبەیصە شەشیەکەکە ناوکۆییانە. بەڵام ئەگەر نەنکێکیان لەوی تریان لە مردووەکەوە نزیکتربوو، ئەوە سەرنج دەدەین ئەگەر ئەو نەنکە نزیکترە لە لایەنی دایکەوەبوو، وەك دایکی دایك، لەگەڵ دایکی دایکی دایكو، لەگەڵ دایکی باوکی باوکدا یەك بگرن، ئەوە نزیکە کە دوورەکان، بێ بەشی تەواو دەکات، خوای لە لایەنی دایکەوەبن، یا لە لایەنی باوکەوەبن، دایکی خۆی بۆیە بێ بەش دەکات چونکە بەهۆی خۆیەوە دەگاتەوە بە مردووەکە، دایکی باوکی باوکیش بۆیە بێ بەش دەکا چونکە دوور ترە، یاسایەکی رەساویشە کە پلەی نزیك پلەی دوور لەکار دەخات. وەلێ ئەگەر ئەو نەنکە نزیکترە لە لایەنی باوکەوە بوو، وەك دایکی باوكو دایکی باوکی دایك، ئەوە نزیکە کە دوورەکە بێبەش ناکا، بەڵکوو هەردوو لایان دەبن بەهاوبەش لە شەش یەکدا، چونکە نەنکێ لە لایەنی دایکەوەبێ بە باوك بێبەش ناکرێ، دەی کەواتە بە نەنکێ کە بەهۆی باوکەوە بگاتەوە بە مردووەکە باشتر بێبەش ناکرێ!.

سێیەم: شەشیەك بەشە پشکی کچی کوڕە کاتێ لەگەڵ کچی هەقی مردووەکەدابێ، یا لەگەڵ کچی کوڕێکی لە خۆی نزیکتردابێو برایشی لەگەڵدا نەبێ. چونکە هوذەیلی کوڕی شەرەحبیل {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پرسیار کرا لە ئەبو مووسا: مردوویەك هەیە، کچێكو کچی کوڕێكو خوشکێکی هەیە، کەلەپوورەکەیان چۆن لێ بەش دەکرێ؟ فەرمووی: نیوەی بۆ کچەکەیەتیو نیوەی بۆ خوشکەکەیەتی، وە کچی

کوڕەکەی هیچی ناکەوێ، وەبشچۆ بۆلای ئیبنو مەسعوود لەویش بپرسە، دەبینی ئەویش هەر وەك من دەڵێ، جا پرسیارکرا لە ئیبنو مەسعوود، وە قسەکەی ئەبو موساشیان بۆ گێڕایەوە، ئەویش فەرمووی: ئەگەر وابێ دەبێ من ڕێگەم هەڵەکردبێ‌و سەرم لێ شێوابێ، بەڵام من لەم مەسەلەدا وەك پێغەمبەر خۆی {دروودی خوای لەسەربێ} بڕیار دەدەم‌و حووکم دەکەم: بۆ کچەکە نیوە هەیە، بۆ کچی کوڕەکەیش شەش یەك هەیە، کە بە هەردوولا دەکەنە دوو سێیەك، وە هەرچیش لەوان مایەوە بۆ خوشکەکەیە. جا چووینەوە بۆ لای ئەبو مووساو قسەکەی ئیبنو مەسعوودمان بۆ گێڕایەوە، فەرمووی: ئێوە کە ئەم زانا گەورەیەتان لە ناودایە لەمن مەپرسن (بوخاری‌و ئەبو داوودو تیرمیذی‌و نەسائی).

کچی کوڕ ئەگەر لەیەك پتر بوون شەشیەك وەك یەك ناوکۆیی یانە بە یەکسانی، ئەگەر کچی هەقی مردووەکەیش لە یەك زیاتر بوون ئەوە تەواوی دوو سێیەکەکە کە دەبەن بۆ خۆیان‌و هیچ بۆ کچی کوڕ نامێنێتەوە.

چوارەم: بۆ خوشکی باوکییە، یەکێ بێ یا زیاتر، بەو مەرجە لەگەڵ خوشکێکی باوکی‌و دایکی دابێ‌و برایشی لەگەڵدا نەبێ. چونکە هەموو خوشکێ لەیەك پلەدان، کە پلەی خوشکایەتییە بەڵام خوشکی هەق بەهۆی زیاتری تەرەفی خزمایەتییەوە لە پێشترە، بۆیە خوشکی باوکی لەگەڵ خوشکی هەقدا حسێبی کچی کوڕی بۆ دەکرێ لەگەڵ کچی هەقی مردووەکەدا (بنت الصلب للمیت). جا خوشکە باوکییەکان یەك بن یا پتر ئەو شەشیەکە ناوکۆییانە، ڕێك وەك چەند کچێکی کوڕ کە لەگەڵ کچێکی هەقدا کۆببنەوە شەشیەك ناوکۆییانە ئەمانەیش ئاوا.

پێنجەم: بۆ باوکە، بەو مەرجە مردووەکە منالّ یا کوڕەزای هەبێ چونکە خوای گەورە دەفەرمویّ: {وَلأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِن كَانَ لَهُ وَلَدٌ - سورة النساء - ١١/٤}.

شەشەم: بۆ باپیرەیە، بەو مەرجە باوکی مردووەکە نەمابێ، وە مردووەکە منالّ یا کوڕەزای ببێ، ئەمەیش بەپێی یەکگرتن.

حەوتەم: بۆ تەنها برای دایکی یا تەنها خوشکی دایکییە. چونکە خوای مەزن دەفەرمویّ: {وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ - سورة النساء - ١٢/٤} ئەم ئایەتە بۆیە دەبێ بە بەلگە بۆ ئەم بڕیارە، چونکە بۆ ڕوونکردنەوەی بەشی برای دایکیو خوشکی دایکی هاتوە، بە بەلگەی خوێندنەوەی سەعدی کوڕی ئەبو وەقاصو ئیبنو مەسعوود (ڕەزای خوایان لێبێ) کە لە قیرائەتی ئەوانا ئاوایە: {وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِن بَعْدِ أم}. چونکە زانایانی شەرع دەفەرموون: (قیرائەتی شاذذە لە پایەی فەرموودایە) کەواتە: بڕیاری پێ دەچەسپێ، واتە: حوکمی پێ ثابت دەبێ.

٢٤٦) بێبەشبوونی نەنکەکان بەهۆی دایکی مردووەکەوە:

ئەی کەسێ دەتەوێ شارەزای زانستی کەلەپوور زانیبێ! بزانە کە هەموو نەنکێ، خوای لە تەرەفی دایکەوەبێ، وەك دایکی دایك، یا لە تەرەفی باوکەوەبێ وەك دایکی باوك، هەر چەند بەرەو ژورتریش بڕوا،

به دایکی مردووەکە بێ بەشی تەواو دەبێ. هۆی ئەم بێبەشبوونەیش ئەوەیە ئەم شەش یەکە کە دەدرێ بەمان لە بنەڕەتدا هی دایکە، کەواتە هەرکاتێ دایك خۆی مابوو دەدرێ بە خۆیی‌و هیچ بۆ ئەمان نامێنێتەوە، ڕێك وەك چۆن ئەگەر باوك مابوو باپیر بێ بەش دەبێ ئاوا.

لاباسێ:

پرسیارێ: مردوویێ دایکی دایك‌و دایکی باوك‌و باوکی هەبێ. دەڵێین: نەنکی تەرەفی دایك کەس بێبەشی ناکا دایك خۆی نەبێ، بەڵام نەنکی تەرەفی باوك بە باوکیش‌و بە دایکیش بێبەش دەبێ، کەواتە لەم پرسیارەدا دایکی باوك کە نەنکی تەرەفی باوکە بێبەش دەبێ بە باوکەکە، بەڵام دایکی دایك، کە نەنکی تەرەفی دایکە، شەشیەکی بۆ هەیە بە تەواوی، مەندەی ماڵەکەیش بۆ باوکەکەیە بە باوەنێتی بۆی ماوەتەوە.

٢٤٧) بێبەشبوونی تەواوی براو خوشکی دایکی بەهۆی ئەم چەند کەسەوە:

براو خوشکی دایکی بێبەشی تەواو دەبن بە باوك‌و باپیرەو بە مندالی مردووەکە، خوای نێرینە بن یا مێیینە، بە کوڕەزایش براو خوشکی دایکی دیسان بێبەش دەبن، هەر چەند بەرەو خواریش بووبێتەوە. چونکە خوای گەورە کەلەپووری خوشك‌و برای دایکی لەناو بەشی کەلالەدا داناوە. کەلالە واتە: مردوویەکی کەلەپوور بەخش کە نەوەچەو نە بنەچەی نەمابێ.

٢٤٨) بێبەشبوونی تەواوی براو خوشكی باوكی:

براو خوشكی باوكی بە تەواوی بێبەش دەبن بە باوكو بە كوڕو بە كوڕی كوڕو بە برای باوكیو دایكی، چونكە خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: هەموو خاوەن بەشێ، بەشە پشكی دیاری كراوی خۆی پێبدەن، بەپێی دەقی ئایەتەكانی قورئان، ئینجا هەرچی مایەوە لە خاوەن بەشەكان، ئەوە بۆ خزمەترین كەسە، بەمەرجێ كە نێرینەبێ (ش/ د/ ت) دەی بێگومان كە باوكو كوڕو كوڕی كوڕ نزیكترن لە برا، برای باوكیو دایكی پێش دەخرێ لە برای باوكی چونكە لە تەرەفی دایكیشەوە دەگاتەوە بە مردووەكە، پێغەمبەریش {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: برای باوكیو دایكی كەلەپوور لە یەكتری دەگرن، ئەگەر برای باوكییان لەگەڵ بوو، ئەو كەلەپوور ناگرێ.

٢٤٩) بێبەشبوونی تەواوی برای باوكیو دایكیو خۆشكی دایكیو باوكی:

ئەمانیش بێبەش دەبن بەم سێ كەسە: بە كوڕو بە كوڕی كوڕو بە باوك، چونكە ئەم سێ تاقمە لە خوشكو برا نزیكترن بە مردووەكە، كەواتە بەر بڕیارە گشتیەكەی فەرمایشتەكەی پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەكەون كە دەفەرموێ: (.. بۆ خزمترین كەسە..) ➡.

٢٥٠) چوار کەس هەن خوشکی خۆیان دەکەن بەباوان (واتە: بەعەصەبە).

کوڕو کوڕی کوڕو برای هەق‌و برای باوکی، خوشکی هاوپایەی خۆیان دەکەن بە باوان، بەم چوارکەسە نەبێ، خوشك بەکەسی تر نابێ بە باوان، جا لەکاتی کۆبوونەوەی ئەمانەدا لەگەڵ خوشکیانا، کەلەپوورەکە ئاوا دابەش دەکرێ: لە بۆ کوڕ دوو هێندەی بەشی کچێ هەیە. کوڕ کە خوشکی خۆی دەکا بە باوان بەپێی ئەم ئایەتە پیرۆزەیە: {يُوصِيكُمُ اللّهُ فِي أَوْلاَدِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الأُنثَيَيْنِ} کوڕی کوڕیش (وەك چەند جار دووپاتمان کردەوە) بەرمناڵی مرۆڤ دەکەوێ، ئەگەر بەربکەوێ ئەوا باشەو ئەویش بە پێی ئەم ئایەتە خوشکی خۆی دەکا بە عەصەبە، دەنا بە قیاس لەسەر کوڕ چەسپاوە کە خوشکی خۆی دەکا بە باوان. برایش کە خوشکی خۆی دەکا بە باوان بەپێی ئەم ئایەتەی ترە: {وَإِن كَانُواْ إِخْوَةً رِّجَالاً وَنِسَاء فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الأُنثَيَيْنِ} بۆیەیش تەنیا ئەم چوارکەسە خوشکی خۆیان دەکەن بە باوان‌و کەسانی تر بێجگە لەمانە خوشکی خۆیان بۆ ناکرێ بە باوان چونکە خوشك لە غەیری ئەم چوارکاتەدا بێ کەلەپوورە، چونکە لە دەستەی خاڵوانە! بۆ نموونە: مامە کە برای باوکە خوشکی خۆی بۆ ناکرێ بە باوان، چونکە خوشکی باوکی مردووەکەیشە، خوشکی باوکیش لە خاڵوانە!.

٢٥١) ئەم چوار تاقمەیش خۆیان کەلەپوور دەگرن، بەڵام خوشکەکانیان کەلەپوور ناگرن:

مامەو کوڕی مامەو کوڕی براو باوانی ئازدکەر، مامەو کوڕی مامەو کوڕی برا بۆیە کەلەپوور دەگرن چونکە خۆیان لە باوانن، بەڵام خوشکەکانیان لە خاڵوانن، باوانی ئازادکەریش بەپێی ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) کەلەپوور دەگرن: سەرداریی واتە: ولاءی بەندەی ئازادکراو دەق تانو پۆیە وەك تانو پۆی رشتەی هاوپشتی، نەدەفرۆشرێو نە دەبەخشرێ بە کەسێکی تر. (ئیبنو خوزەیمەو ئیبنو حەببانو حاکم گێڕاویانەتەوە) حاکم دەفەرموێ: رشتەکەی ساغە، بەڵام بەیهەقی دەفەرموێ: (زەدەدارە) دیارە کە هاوپشتیی رەچەڵەك برێتییە لە بەرەی باوان. جا هەرکاتێ مافی سەرداریی بۆ کەسێ دامەزرا، وە خۆی مرد ئەو مافە دەچێ بۆ باوانەکانی. کۆگر (ضابط)ی ئەو کەسەی کە بەهۆی سەرداریییەوە کەلەپوور دەگرێ: هەموو نێرینەیێ کە ببێ بە باوانی ئازادکەر. جا لەسەر ئەم بنیاتە هەرکاتێ بەندە ئازادکراوەکە لەپاش ئازادکەرەکەی مرد، وە لە هاوپشتی خۆی باوانی نەبوو، ئەوە کەلەپوورەکەی (یا ئەوەی لە بەشەپشك دەمێنێتەوە) دەدرێ بەنێرینەی باوانی ئازادکەرەکەی، بۆ نموونە: کۆنە بەندەیێ مرد، خاوەنە ئازادکەرەکەی نەمابوو، بەڵام ئازادکەرەکەی کوڕێكو کچێكو باوكو دایكو بایەكو خوشێکی بوو، کەلەپوورەکەی بۆ نێرینەکەیانە، بەشی مێینەکانی لێ نادرێ.

٢٥٢) کەلەپووری باپیرە لەگەڵ براو خوشکدا:

هەرکاتێ باپیرەی تەرەفی باوك لەگەڵ براو خوشکی باوکیو دایکیدا، یا لەگەڵ براو خوشکی باوکیدا کەوتنە یەك، ئەوە ئەگەر خاوەن پشکیان لەگەڵدا نەبوو، کام بەشێ زۆرترە لە سێیەکی هەموو کەلەپوورەکە، یا لە برابەشی لەگەڵیاندا، باپیرە ئەوە دەبا، ئەوەیش بوزانین کە برایەك بە دوو خوشك دەژمێررێ، هەرکاتێ باپیرە بە برابەشی کەلەپووری گرت وەك یەك برا وایە، ئەگەر سێیەکی برد پاشماوەکەی کەلەپوورەکە لە نێوان خوشکەکاندا دابەش دەکرێ. جاری وا هەیە برابەشیو سێیەك وەکوو یەکن، وەکوو ئەوە ژمارەیان دوو قاتی باپیرەبێ، وەك باپیرە لەگەڵ دوو برادا، یا باپیرە لەگەڵ برایەكو دوو خوشکا، یا باپیرە لەگەڵ چوار خوشکا، لەم وێنانەدا سێیەكو برابەشی بۆ باپیرە وەك یەکن، بەڵام جاری وا هەیە سێیەك باشترە بۆی، دەستوری کۆگر بۆ ئەمە ئاوایە: ئەگەر براو خوشکەکان ژمارەیان کەمتر بوو لە دوو قاتی باپیرەکە، ئەوە برابەشی قازانجی زۆرترە، ئەگەر ژمارەیان دوو قاتی باپیرەبوو ئەوە سێیەكو برابەشی وەکوو یەکن، ئەگەر ژمارەیان لە دوو قاتی باپیرە پتر بوو، ئەوە سێیەك قازانجی زۆرترە. جۆری یەکەمی ئەم کۆگرە ئەم پێنج شێوەیەی هەیە:

١) باپیرە لەگەڵ یەك خزشکدا، لێرەدا پرسیارەکە لە سێیە، دوو بەش بۆ باپیرەکەو بەشێ بۆ خوشکەکە.

٢) باپیرەو دوو خوشك، پرسیارەکە لە چوارە، دوو بۆ باپیرەکەو دوو بۆ خوشکەکان.

٣) باپیرەو برا یەك، مەسەلەکە لە دووە، یەکێ بۆ باپیرەو یەکێ بۆ براکە.

٤) باپیرە لەگەڵ براو خوشکێکدا، پرسیارە کە لە پێنجە: دوو بۆ باپیرەکەو دوو بۆ براکەو یەك بۆ خوشکەکە.

٥) باپیرەو سێ خوشك. پرسیارەکە لە پێنجە دوو بۆ باپیرە، سێ بۆ سێ خوشکەکان.

جۆری دووەم: لە پێشەوە باسکرا.

جـۆری سـێیەمیش: شـێوەی زۆرەو صـورەتەکانی لەبـەر زۆری نـازمێرێ، وەك ئـەوە کـە بـاپیرە کۆببێتـەوە لەگـەڵ سـێ بـرادا. لێـرەدا مەسەلەکە لە سێیە، چونکە سێیەك باشترە بۆ باپیرە، یەکێك بۆ باپیرەو دوو بۆ سێ براکە، کە بەشناکرێ بـە سـەریاندا، جـا سـێ دەدەیـن لـە سـێ دەبێ بە نۆ، سێ بۆ باپیرەو شەش بۆ سێ براکە، یەکی دوو بەش.

هەتا ئێستا قەسەمان لەوەبوو کە خاوەن پشکیان لەگەڵدا نـەبێ، بەڵام ئەگەر خاوەن پشکیان لەگەڵدابوو ئـەوە تەماشا دەکەین‌و بـە پێـی ئەم دەستوورەی دواوە بڕیار دەدەین، جارێ بابزانین ئەو خـاوەن پشکانە کێ‌و کێن کە دەگونجێ لەگـەڵ بـاپیرەو بـراو خوشـکا کۆببنـەوە: بـرێتین لەکچ‌و کچی کوڕو دایك‌و نەنك‌و مێردو ژن، کە شەش تاقمن[1].

[1] بەراستی لێرەدا ئەصڵەکە زۆر کورتەوەکراوە، بۆیە کەمێ درێژە بە باسکە دەدەین تا خوێنەری ئازیز بە باشی لێی حاڵی ببێ. من بۆ ئەوەی بۆ خۆم لە عیبارەتی ئەصڵەکە حاڵی ببم دەبێ زۆر بە وردی موتالآی ئەم سەرچاوانەی تری بۆ بکەم: (کفایة

جا کاتێ باپیرەو خوشكو براو خاوەن بەشەپشكی دیاری کراو لە پرسیارێکا کۆبوونەوە، ئەوە سەرنج دەدەین: ئەگەر خاوەن پشکەکان هەموو کەلەپوورەکەیان دەبرد بۆ خۆیانو هیچ بۆ باپیرە نەدەمایەوە، یا بەس شەشیەك دەمایەوە لێیان، یا کەمتر لە شەشیەك دەمایەوە لێیان ئەوە لەم سێ حاڵەتەدا خوشكو براکان بێ بەشی تەواو دەبنو شەشیەك دلەسەر ئەم سێ شێوەی دواوە دەدرێ بە باپیرە.

١- **حاڵی یەکەم:** باپیرەو براو خوشكو دوو کچو دایكو مێرد. ئەم پرسیارە لە دوازدەیە، بەهۆی عەولەوە زیادی دەکەین بۆ سیازدە بۆ تەواوکردنی بەشی دایکەکە، وە بۆ پازدەیش بۆ پەیداکردنی شەشیەکی باپیرەکە. وە لەم ژمارەیەدا هەشتی بۆ دوو کچەکەو سێی بۆ مێردەکەو دووی بۆ دایکەکەو دووی بۆ باپیرەکەیەو براو خوشکەکە بێ بەشن بەهۆی ئەوەوە کە خاوەن پشکەکان هەموو کە لەپوورەکەیان داگرتووەو هیچ بۆ ئەوان نەماوەتەوە بە استغراق.

٢- **حاڵی دووەم:** باپیرەو دوو کچو دایكو برایەك. لێرەدا کچەکان دوو سێیەك دەبەنو دایکەکە شەشیەك دەبا، مەسەلەکە لە شەشە: چواری بۆ کچەکانو یەك بۆ دایکەکەو یەك بۆ باپیرەکە،

الاخيار ومغنى المحتاجو شەریعەتی ئیسلامو فتح المعینو سەرچاوەکانی حەدیثیش. کەواتە زۆر نەستەمە کە ئەم لاوانەی تێی ورووکاون بە باشی لێی حاڵی بن. خوایاربێ ئەم وەرگەڕاوە باشترین شەرحو راڤەدەبێ بۆ ئەم کتێبە پیرۆزە.

- وەرگێڕ -

براكەیش بێبەش دەبێ، چونكە خاوەن بەشەكان هەموو بەشەكانیان داگرتووە.

خاڵی سێیەم: باپیرەو برایەكو دوو كچو مێردێ. دوو كچەكە دوو سێیەكو مێردەكە چواریەك دەبا. جا لەبەر ئەوە كەسێو چوار موتەبایینن، سێ زەرب دەكەین لە چواردەبێ بە دوازدە، هەشتی بۆ كچەكانو سێی بۆ مێردەكە یەكێكی دەمێنێتەوە شەشیەكی دوانزە تەواو ناكا، ژمارەی مەسەلەكە دەگەیەنینە سیازدە دوو بەشەكە دەدەین بە باپیرەكەو، براكە بێبەش دەبێ بەهۆی داگرتنی هەموو كەلەپوورەكەوە لە لایەنی خاوەن پشكەكانەوە.

هەتا ئێستا قسەمان لەوە بوو كە لە خاوەن پشكەكان شەشیەك، یا كەمتر لە شەشیەك بمێنێتەوە، یا هیچ نەمێنێتەوە لێیان، بەلام ئەگەر زیاتر لە شەشیەكیانی لێمایەوە، ئەوە ئەم سێ حاڵەتە كامیان قازانجتر بوو بۆ باپیرە ئەوەیان بۆ هەیە:

١) **حاڵی یەكەم:** برابەشی لەگەڵ براو خوشكەكاندا.

٢) **حاڵی دووەم:** سێیەكی پاشماوەی پشكەكان.

٣) **حاڵی سێیەم:** شەشیەكی سەرجەمی ماڵەكە.

جا دەستووری ئەوەیش كە بزانین كام لەم سێ حاڵە قازانجی پترە بۆ باپیرە ئەمەیە: دەڵێین: ئەگەر پشكە دیاریكراوەكە نیوە بوو، یا لە نیوە كەمتر بوو، وەك چوار یەك، یا سێیەك، یا شەشیەك، ئەوە ئەگەر ژمارەی براو خوشكەكان كەمتر بوو لە دوو ئەوەندەی باپیرە،

ئـەوە بـرا بەشـی قـازانجی زۆرتـرە. وە ئەگـەر لـە دوو ئەوەنـدەی بـاپیرە زیـاتر بـوو، ئـەوە سێیەکی پاشمـاوەی بەشـە پشکەکان قـازانجی پـترە، وە ئەگـەر رێـك دوو قـاتی بـاپیرە بـوو ئـەوە برابەشـیو سـێیەکی پاشمـاوە هەردوولا وەکوو یەکن. وە ئەگەر پشکەکان دوو سێیەك بـوو ئـەوە تـەنها لـەم شـێوەیەدا برابـەش قـازانجی پـترە بـۆ بـاپیرە کـە یـەك خوشـکی لەگەڵدابێ، دەنا هەر شەش یەکی سەرجەمی کەلەپوورەکە قـازانجی پـترە بـۆی. وە ئەگـەر بەشـە پـشکی خـاوەن بـەش لـە نێـوانی نیـوەو دووسـێیەکدابوو، وەك نیـوە هەشـت یـەك، ئـەوە لـەم سـێ شـێوەدا کـە ژمـارەی بـراو خوشـکەکان ئەوەنـدەی بـاپیرەن یـا کـەمترن برابەشـی قازانجترە، سێ شێوەکان ئەمانەن: باپیرەو برایێ، باپیرەو دوو خوشـك، وە ئەگەر ژمارەی براو خوشکەکان لە باپیرە زیـاتر بـوون، وەك بـاپیرەو دوو برا، باپیرەو سێ خوشك ئەوە شەشیەك قازانجترە.

بزانن:

خوشـکی مـردوو لەگـەڵ بـاپیرەدا بەشەپـشکی بـۆ دانـانرێ، دەنـا دەبێ لە باپیرە زیاتر بـەرێ، لـە راسـتیدا ئـەم بـاپیرەو خوشـكو برايانـە، وەکو کۆمەڵێ براو خوشك وانە کە کەوتبنە یەك، وە ئەو نیوەی ماڵە، یـا ئەو دووسێیەکە کە لە هەندێ شوێنا پێیان دەدرێ لەسەر شێوەی خـاوەن پشکیو پشك وەرگرتن نـەبوو. تـەنیا مەسـەلەیەك هەیـە لـەو شـوێنەدا پشك بۆ خوشك لەگەڵ باپیرەدا دادەنرێ، کـە نـاودارە بـە ئەکدەرییـە کـە برێتییـە لـە بـاپیرەو مێـردو دایـكو خوشـکی هـەق یـا خوشـکی بـاوکی. جالـەم مەسـەلەیەدا مێـرد نیـوەو دایـك سـێیەكو بـاپیرە شـەش یـەكو

خوشـك نیـوه دەبا. کەواتـە ئەصڵی مەسئەلەکە لـە شەشـە، وە بەعـەول (واتە: پترکردن) پتر دەکرێ بۆ نۆ جا لەم ژمارەیە شێی بۆ مێردەکەیـەو دووی بـۆ دایکەکەیـەو یـەکێکی بـۆ باپیرەکەیـەو سـێی بـۆ خوشـکەکەیە، واتە: ٩/٣ مێرد ٩/١ بۆ باپیرە ٩/٣ بۆ خوشك ٩/٢ بۆ ایك = ٩/٣ + ٩/١ + ٩/٣ + ٩/٢ = ٩/٩ =١ ئەمجا لەبەر ئەوە کە باپیرە لەگەڵ ئەو خوشکەدا وەك براو خوشك وایە، دەبێ بە دەستووری کۆبوونـەوەی چـەند باوانـێ، ئـەو یـەك بەشـەی باپیرەکـە لەگـەڵ سـێ بەشـەکەی خوشـکەکەدا دابـەش بکـرێ بـە سـەریانا، واتـە: دەبـێ لـەم چواربەشـە بـاپیرە دوو ئەوەنـدەی خوشـکەکە ببـا، چـونکە بـەپێی یاسـاو دەسـتووری بـاوان نێرینـە دوو ئەوەنـدەی مێیینـە دەبـا، جـا لەبـەر ئـەوە کـە چـوار ناشـکێیەوە بەسـەر سـێدا، سـێ زەرب دەکـەین لـە نـۆ، دەبـێ بـە بیسـتو حـەوت. نـۆی بـۆ مێردەکەو شەشـی بـۆ دایکەکـەو دوازدەی دەمێنێتـەوە بـۆ باوانـەکان کـە باپیرەو خوشکەکەن، هەشتی بۆ باپیرەو چواری بۆ خوشکەکە.

لێرەدا دەڵێین: بۆیە لەم مەسەلەی ئەکدەرییەدا پشك بۆ خوشـك دادەنرێ، چونکە ئەگەر پشکی بۆ دانەنرێ کەسێکی خـاوەن پـشك بـەبێ بەڵگە بێبەش دەکرێ، چونکە لەم مەسەلەیەدا کەسێ نیە کە خوشـك لـە بەشی خۆی بێ بەش بکـا، ئەگـەر بـاپیرەیش بیکـا بـە بـاوان ئـەوە پـشکی خـۆی کـە شەشـیەکە کـەم ەکـا، چـونکە مەسـئەلەکە ئـاوا دەکرێتـەوە: مێردەکە نیوە دەبا، دایك سێیەك دەبا، باپیرەو خوشکەکەیش دامـان نـان بە باوان، مەخرەجی نیو دووە، مەخرەجی سێیەکیش سێیە، جـا لەبـەر ئـەوە کـە دوو و سـێ موتـەبایینن دوو زەرب دەکـەین لەسـێ، دەبـێ بـە شـەش، سـێی بـۆ مێردەکـەو دووی بـۆ دایکەکـەو یـەکێك دەمێنێتـەوە،

دابەش ناكرێ بەسەر سێدا، كە ژمارەی باوانەكانە، چونكە باپیرە بە دوو دادەنرێ، زەربی ژمارەی سەری باوانەكان دەكەین لە شەش دەبێ بە هەژدە، نۆی بۆ مێرد، شەشی بۆ دایك، سێی دەمێنێتەوە كە رێك شەشیەكی هەژدەیە، بەڵام بەتەواوی بەر باپیرناكەوێ، چونكە دووی بۆ ئەوەو یەكێكی بۆ خوشكی مردووەكەیە، كەواتە: خوشكەكە خاوەن بەش بێ بۆ هەردوولا قازانجترە!.

بەڵام ئەگەر لەم پرسیارەدا لە جیاتیی خوشكەكە برایەك بوایە، ئەوە بەهۆی داگرتن (استغراق)ی كەلەپوورەكەوە لە لایەن خاوەن پشكەكانەوە بێبەش دەبوو، وە هیچی دەست نەدەكەوت، چونكە برا لە باوانە لە قورئانا، لە خاوەنی پشكی دیاری نیە، لەو باوان نەیشەوە كە بەئیستیغراق بێبەش دەبن، بەڵام خوشكی مردوو ئەگەر یەك بوو، وەنەیش دەكرا بە باوان، پشكی دیاریكراوی خۆی بەپێی ئایەت نیوەیە، لەبەر ئەوە شیاونیە بەهۆی استفراق واتە: گرتنەوەی كەلەپوورەوە بێبەش بكرێ!.

وە ئەگەر لەم پرسیارەدا لە جیاتی خوشكەكە دوو خوشك بوونایە، پرسیارەكە عەول (پترکردن)ی تێ نەدەكەوت مەسەلەكە لە شەش دەبوو، سێ بۆ مێرد، یەك بۆ دایك، چونكە پشكی دایك لەم كاتەدا شەشیەكە، چونكە ژمارەیەك لە خوشك هەن لە مەسەلەكەدا، پاشماوەكەیش كە دووە بۆ باپیرەو دوو خوشكەكەیە، بەپێی دوو بۆ نێرینەو یەك بۆ مێینەیە. جا ژمارەی سەری باوانەكان كە چوارە دەدەین لە شەش دەبێ بە بیستو چوار، دوازدەی بۆ مێردەكەو، چواری

بۆ دایکەکە، هەشت دەمێنێتەوە، چواری بۆ باپیرەکەیەو دووی بۆ هەر یەك لە دوو خوشکەکە. لێرەدا باپیرە لە بەشی خۆی دانەپەڕیوە، کە شەشیەکە، بەڵکوو بە تەواوی وەری گرتووە. (لەم شوێنەدا عیبادەتی ئەصڵەکە ئەم هەڵەیەی تیایە کە دەفەرموێ: (ولو کان بدل الاخت اخا سقط لحجبه بالجد. لە کفایەکەو مغنی دابەس ئەوەنەیە: ولو کان بدل الاخت أخ سقط). لە راستیدا برا بە باپیرحەجب نابێ، ئەگەر لە باتی خوشك برا بێ بەئیستغراق حەجب دەبێ نەك بە باپیر – وەرگێڕ).

٢٥٣) باسی راسپێری (وەسێت):

(بڕ: تەجرید/ ٣ل – ٢٦٨ ز: ٥٩).

راسپێری لە شەرعا برێتییە لەوە کەسێ مافێکی خۆی بدا بە کسێکی تر لە پاش مردنی خۆی. راسپێری سوننەتێکی دامەزراوە، وایش دەبێ پێویست دەبێ، لە سەرەتای ئیسلامەوە پێویست بوو لەسەر موسوڵمان کە هەموو سامانەکەی بە وەسێت بدا بە خزمەکانی، بەپێی ئەم ئایەتە پیرۆزە: {كُتِبَ عَلَيكُم إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرٌ الْوَصِيَّةِ لِلْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ – سورة البقرة– ٢/١٨٠} بەڵام لە دواییدا ئەم جۆرە راسپێرییە هەڵوەشایەوە، بەهۆی هاتنی ئایەتەکانی کەلەپوور دابەشکردنەوە، ئێستایش سوننەتێکی گەورەیە بەم دوو مەرجە:

یەکەم: لە سێیەکی ماڵ پتر نەبێ.

دووەم: بۆ کەلەپوور گرنەبێ. خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: هەر موسوڵمانێ شتێکی هەبێ کە بیەوێ راسپێری لە بارەیەوە بکا، هەق وایە دوو شەوی بەسەردا تێ نەپەڕێ، هەتا راسپێرینامەکەی بە نووسراوەیی لە ژوور سەری دادەنێ. (شەیخان). ئەوەوی دەفەرموێ: شافیعی دەفەرموێ: مەبەست لەم فەرموودەیە ئەمەیە: جەخت کردنە، نەك دوشەوو سێ شەو، دووربینیش ئەوەیە: سوننەتە زۆر بە زوویی وەسێت بکا، بەڵکوو وا سوننەتە کە لەکاتی لەش ساغیدا وەسێتەکەی بنووسێ. بە یەکگرتنی سەرجەمی موسوڵمانان راسپێری سوننەتە.

بنیات (رکن)ەکانی راسپێری:

راسپێری ئەم چوار بنیاتەی هەیە بەبێ ئەمانە دانامەزرێ:-

یەکەم: دارێژگەی گرێدان، واتە: ئەو گوتەیە کە راسپێرییەکەی پێ دەکرێ.

دووەم: کراو بە راسپێری (مُوصى بـهِ) مەرجەکەی ئەوەیە نافەرمانی نەبێ چونکە راسپێری خۆی بۆ ئەوەیە ببێ بە مایەی چاکەو بۆ بەسەر گرتنەوەی خێرێکە کە لەکاتی خۆیدا نەکراوە، دیارە کە بێ فەرمانی خوا پێچەوانەی ئەوەیە، وەك لە فەرموودەدا دەفەرموێ: لەکاتی سەرەمەرگا خودا خێرێکی گەورەی پێکردوون کە رێگەی پێ داون سێیەکی ماڵەکانتان بکەن بە خێر بۆ خۆتان، هەتا ببێ بە زیادە

چاکەو بچێتە سەر چاکەکانی پێشووتان، هەتا بیکا بەسەرباری کردەوە باشەکانتان. (ئیبنو ماجە/ بەزار/ بەیهەقی/ دارە قوطنی). فەرموودەکە بەڵگەی ئەوەیە: بۆیە رێگەی راسپێری دراوە کە سێیەکی سامان بکرێ بەخێر هەتا ببێ بە زیادەخێرو چاکە، دەی راسپێریکردن بە کردنی گوناە ئەوپەڕی تاوانەو خواو پێغەمبەری خوا رێگەی شتی وایان نەداوە، نە لە قورئانداو نە لە سوننەتدا.

دەی هەرچی سوودو بەهرە لێ وەرگرتنی نارەوابێ، راسپێری لە بارەیەوە دانامەزرێ چونکە شتی حەرام بەپێی شەرع بێ بەهرەو بێ سوودە، ئەمەیش وەك سەگی نهێنگرو مەیو بادەو بەرازو تلیاك، چونکە ئەم جۆرە شتانە حەرامنو حەرامە سوود لێ وەرگرتنیان، تەنانەت ئەگەر لە دەستی کەسێکیشدا بن بەوە نابن بەهی ئەو! بەڵام مەرج نیە کە راسپێری پێکراو زات بێ، بەڵکوو دروستە بەهرەی شت بکرێ بە راسپێری، وەك بەهرەی خانوو و شتی وا بکرێ بە راسپێری. هەروا دروستە راسپێری کاتیی بێ یا ئێجگاری بێ، هەتا دروستە بەشتی دیاری نەکراویش، وەك ئەوە بڵێ: مەڕێ لە مەڕەکانم خێربێ، هەروەها بە شتێکیش کە لەژێر ڕکێفدا نەبێو نەتوانێ بیدات بە دەستەوە، وەك مەل بەحەواوە، هەروەها بەشتی نەبووش وەك ئەوە راسپێری بکا کەسکی ئەم هوشترە مێنگەیە خێربێ، چونکە ئەم بابەتی راسپێرییە لەوانی تر فراوانترە.

بنیاتی دووەم:

راسپێریکەر، مەرجەکەی ئەوەیە گەردان (تەصەڕروف)ی لە ماڵی خۆیدا دروست بێ، کەواتە راسپێریی شێتو کەللەیی‌و شێتۆکەو بەرسامدار دانامەزرێ، هەروا راسپێریی منداڵیش دانامەزرێ، چونکە گەردانی منداڵیش دانامەزرێ، وەلێ بۆ نەفام راجیایی هەیە، فەرمایشتی راست ئەوەیە کە راسپێری نەفام (سفیە) دادەمەزرێ.

بنیاتی سێیەم:

راسپێری بۆ کراو (موصی لە) ئەوەیش کە راسپێرییەکەی بۆ کراوە ئەگەر لایەنێ بێ مەرجی ئەوەیە گوناه نەبێ، جا ئەگەر رایسپارد کە جێگەیێ بۆ هەندێ شتی نارەوا دروست بکرێ، ئەوە راسپێرییەکەی پووچەڵە، ئەگەر گوتی ئەمە راسپێری بێ بۆ خەباتی رێگەی خوا، دەدرێ بەو غەزاکەرانەی کە زەکاتیان دەدرێتێ!.

راسپێری بە سێیەکی ماڵ:

دروستە کە سێیەکی ماڵ بکرێ بە راسپێری، بەلام لەپاش دانەوەی قەرز، چونکە بەرای کوڕی مەعروور (خۆشنوودیی خودای لێبێ) راسپێریکرد بۆ پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) کە سێیەکی ماڵەکەی بۆ بکا بەخێر، پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) لێی قەبووڵکردو لەپاشا گێڕایەوە بۆ کەلەپووربەرەکانی.

هەروەها بەپێی ئەم فەرموودەیەیش: سەعد فەرمووی: عەرزی حەزرەتم کرد: ئەی باشە دوو بەشی ماڵەکەم بکەم بەخێر لەپاش خۆم دروستە؟ فەرمووی! نەء، عەرزیم کرد: ئەی نیوەی؟ فەرمووی: نەء، عەرزیم کرد: ئەی سێیەکی؟ فەرمووی: سێیەکی دەبێ، بەڵام سێیەکیش هەر زۆرە، لە سێیەکیش کەمتربێ باشترە، چونکە تۆ لەپاش مردنت میراتبەرەکانت بە دەوڵەمەندی بەجێ بهێڵیت گەلێ لەوە باشترە کە بە هەژاری بەجێیان بهێڵی، کە لەپاش تۆ سواڵ بکەنو لەپ لەمو لەو پان بکەنەوە (شەیخانو کەسانی تریش گێڕاویانەتەوە).

شیاو نیە کە مرۆڤ راسپێری بە پتر لە سێیەکی ماڵی خۆی بکا، وە ئەگەر بە زیاتر لە سێیەك راسپێری کرد ئەوە دوو راهەیە، هەندێ دەڵێن: دانامەزرێ، چونکە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} رێگەی زیاتری بۆ سەعدنەداوە، رێگە پێنەدانیش ئەوە دەخوازێ کە شتەکە دامەزراوە. بەڵام قسەی راست ئەوەیە ئەگەر کەلەپووربەرەکان رازی بوون راسپێرییەکە جێبەجێ دەکرێ، دەنا راسپێرییەکە بە زیاتر لە سێیەك پووچە، بۆیە دەڵێین: زیاتریش بێ دروستە بە مەرجێ رازیبوونی ئەوا چونکە ئەم راسپێرییە لە کاتێکدا رووی داوە کە ئەو شتە ملکی خۆی بووە. جا ئەم راسپێرییە لە کاتێکدا رووی داوە کە ئەو شتە ملکی خۆی بووە. جا ئەم هەڵوەشاندنەوەو رێگەپێدانە دەبێ لەپاش مردن بێ چونکە هەتا راسپێریکەر خۆی مابێ ئەو ماڵە هی خۆیەتی، مافی کەسی تری پێوە نیە. ئەگەر گریمان کەلەپووربەری نەبوو ئەوە راسپێرییەکەی بە زیاتر لە سێیەك پووچەڵە، چونکە جارێ پیاوێکی ئەنصاری، هەموو ماڵەکەی تەنیا شەش بەندە بوو، لەسەرە مەرگا هەرشەشیانی ئازادکرد،

پێغەمبەریش {دروودی خوای لەسەربێ} بانگی کردن و کردنی بەسێ بەش و تیرو پشکی لە نێوناکردن و ئەو دوانەیانی ئازادکرد کە دەوەکەیان بۆ دەرچوو، وەچواریانیشی بە کۆیلەیی هێلایەوە. هاورێیانی مەرزهەبی شافیعی دەفەرموون: ئەم پیاوە میراتبەری نەبووە، دەنا پێغەمبەر دامەزرانی زیاتر لە سێیەکی دەبەست بە رازیبوونی ئەوانەوە.

راسپێری بۆ میرا پیەر دروستە یانا؟:

زاناکان لەمبارەیەوە رایان جیاجیایە، گوتراوە: بەهیچ کولۆجێ دانامەزرێ، چونکە دەفەرموێ {دروودی خوای لەسەربێ}: (راسپێری بۆ کەلەپووربەر دروست نییە) ئەم فەرموودەیە فەرموودەیەکی جوانی ساغە، لەسەر فەرمایشتی ئیمامی تیرمیزی (تەماشای سنن الترمزی- مع تحفة الاحوزی -٩/٣٠٩ بکە) بەلام فەرمایشتی هەرە دروست ئەوەیە کە دادەمەزرێ بە مەرجێ کەلەپوور بەرەکان رێگەی بدەن، چونکە دەفەرموێ {دروودی خوای لەسەربێ}: راسپێری بۆ میراتبەر دانامەزرێ مەگەر کەلەپوور بەرەکان ئارەزوو بکەن. (دارە قوطنی) کاتێ بە کەلەپووربەر دادەنرێ کە لەکاتی مردندا کەلەپووربەر بووبێ، ئەگەر راسپێری بۆ ژنێ کرد، ئەوجا مارەی کرد، ئەوە راسپێرییە بۆ میراتبەر.

راسپێری بۆ ئەم شتانە پەسەندە: بۆ دانەوەی قەرزو بۆ گێرانەوەی شتی بەناهەقی براو بۆ خاوەنی و، بۆ جێبەجێ کردنی راسپێرییەکان و بۆ کارو باری منالان. ئەوەوی دەفەرموێ: راسپێری لەم چەند حالەدا فەرزە: بۆ گێرانەوەی مافی بە ناڕەوا براو، بۆ دانەوەی ئەو قەرزانەی کە لە حازردا نەتوانێ بیداتەوە.

(سەروەسێت):

مەرجی سەروەسێت ئەم پێنج شتەیە:

یەکەم: موسوڵمان بێ، دروست نیە موسوڵمان پەیماندار (واتە: ذیممی) بکا بە سەروەسێتی خۆی، چونکە راسپاردەیی (ویصایەت) سپاردەو هەقدارییە، واتە: ویصایەت ئەمانەتو ولایەتە، کافریش شیاویی بۆ ئەم دوو پایەیە نیە، دانانرێ بە ئەمیندارو هەقداری موسوڵمان.

دووەم: باڵقیو رەسیدە بوونە، دروست نیە کە منداڵ بکرێ بە سەروەسێت، چونکە منداڵ شیاوی هەقداریی نیە، چونکە ئەو خۆی لەژێر سەرپەرشتی هەقداردایە، کەواتە چۆن چۆنی دەبێ بە سەرپەرشتو سەروەرسێتی کەسێکی تر، شێتیش رێك وەك منداڵ وایە، لە هەمان کاتدا شێت دەستەڵاتی گەردانی نیە بۆ خودی خۆی، دەی بۆ کەسێکی تر چۆن ئەو دەسەڵاتەی دەبێ.

سێیەم: ئازادییە. چونکە کۆیلە بە کەڵکی ئەوە نایەت کە تەصەرروف (گەردان) لە ماڵی کوڕی خۆیدا بکا، دەی ئیتر چۆن دەبێکە بکرێ بە سەروەسێت بەسەر کەسێکی ترەوە، ئەمە سەرەڕای ئەوە کە لەبەر خزمەتی ئاغاکەی دەستی ناپەرژێ بۆ شتی وا.

چوارەم: دەستپاکیو سپاردە پەروەرییە، کەواتە: دروست نیە کە بەدکار بکرێ بە سەروەسێت، چونکە بەدکار شیاو نیە بۆ هەقداریو چاودێریی، کە مەبەستی هەرەمەزن لێی دەستپاکیو ئەمینداریە، دیارە کە بەدکار ناوی خۆی بە خۆیەوە، نائەمینە.

پێنجەم: دەبێ سەروەسێت دوژمنی ئەو منداڵە نەبێ کە کاروباری ئەوی پێ دەسپێررێ. دروستە ژن بکرێ بە سەروەسێت، بەڵکوو ژن لەم کارەدا لە کەسانی تر باشترە، دروستە کوێریش بکرێ بە سەروەسێت لەسەر قسەی فەرمایشتی هەرە دروست. ئەگەر کەسێ وەسێتی کرد کە خێرەکەی بدرێ بە هۆشیارترین کەس لە ناوشاردا، دەدرێ بەو کەسەیان کە لە هەموویان زیاتر دنیا نەویستە، زاتە: زاهیدە، ئەمەیش بەپێی دەقی قسەی شافیعی خۆی {ڕەزای خوای لێبێ}.

٢٥٤) راسپێری پێویست (**الوصية الواجبة**):

لە یاسای ژمارە (٧١) ساڵی (١٩٤٦)، ماددەی (٧٦) دەڵێ: ئەگەر مردوویێ لە پێش خۆیدا، یا لەگەڵ خۆیدا، منداڵی بمرێ، با مردنی بڕیار – کوکم –یش بێ، وە وەچەی ئەو منداڵە مردووەمابێ، وە مردووەکە بەقەد ئەو بەشە پشکە، کە منداڵەکەی ئەگەر زیندووبوایە لە کەلەپوور دەیگرت لێی، ئەگەر مردووەکە بەقەد ئەو پشکە راسپێری نەکردبوو بۆ وەچەکەی، ئەوە بۆ وەچەی ئەو منداڵە مردووە، لە کەلەپووری بنچەکەیدا، راسپێری بەقەد بەشەپشکی کاتی ژیانی پێویت دەبێ، مەرجێ ئەم راسپێرییە لە بەشەپشك زیاتر نەبێ، وە لە سێیەکیش تێنەپەڕێ، بە مەرجێ ئەوەیش کە ئەو وەچەیە لە مردووی حازری کەلەپوور بەرنەبێ، هەروا نابێ مردووی حازری بۆ ئەو وەچەیە لە لایەکی ترەوە بە خۆڕایی هەقی ئەوەی بۆ کردبێتەوە. تەنانەت ئەگەر لە ڕێگەیەکی ترەوە شتێکی بە پیاوەتی دابوو بەو وەچەیە بەڵام

نەدەگەیشتە ئەم ئەندازەیە کە بەپێی ئەم ماددەیە بۆی دانراوە، ئەوە لەسەر ئەوەوە راسپێرییە پێویستەکەی بۆ تەواو دەکرێ؟.

وە ئەم راسپێرییە بۆ ئەم کەسانەیە: بۆچینی یەکەمی منالی کچ، وە بۆ هەموو چینێکی منالی کوڕ بە مەرجێ لە پشتەوە بگاتەوە بە مردووەکە، نەك لە سکەوە، هەرچەند بەرەو خواریش بڕوا.

لەگەڵ رەچاوکردنی ئەمەدا: گشت بنەچەیێ وەچەی خۆی، نەك وەچەی کەسێکی تر، بێ بەش دەکات، وەپشکی هەموو بنەچەیێ بەسەر وەچەکەی خۆیدا، هەر چەند بەرەو خواریش بووبنەتەوە، دابەش دەکرێ بەسەریاندا لەسەر شێوەی کەلەپوور، وەوا دادەنرێ کە ئەو بنەچەیە، یا ئەو بنەچانە، کە ئەو دەگەیەننەوە بە مردووی حازری لە پاش مردووەکە مردوون، وە وایش دادەنرێ کە بەریز ئەو بنەچانە هەر کەسەیان لە پێش چینی دوای خۆیدا مردووە. مادە (٧٦) تەواو.

دەستووری دابەشکردنی کەلەپوریش ئاوایە: لە پێشدا ئەندازەی راسپێری واجب راسپێری پێویست بێ یا راسپێری ئاسایی بێ، لە کۆی کەلەپوورەکە جیا دەکرێتەوەو دابەشدەکرێ بەسەر خاوەنەکانیدا، ئەوجا باقی مەندەی سامان بەسەر کەلەپوورەکندا دابەش دەکرێ.

چەند سەرنجێ:

لەم یاسایەدا ئەم چەند سەرنجە رەچاو دەکرێ: لە هەندێ شێوەدا وەچەی ئەو منداڵەی کە لەپێش باوکی یا دایکی خۆیدا مردووە زیاتر لەو منالە مردووە دەگرێ، کە ئەم دەگەیەنێ بە مردووی حازری،

یا زیاتر له منالّی هەقی مردووی حازری دەگرێ. هەق وابوو لە حالّی وادا راسپێری بە هیچ شێوەیێ لە پشکی مندالّە مردووەکە زیاتر نەبێ چونکە ئەو هۆی ئەوەیە کە ئەم وەچە زیندووەی لەم مردووی حازرییە کەلەپوور بگرێ. وە مەبەستی تێکڕای ئەم یاسایەیش هەر ئەوەیەو بەس، بەلاّم تەعبیرەکە کورت هەلّهێنەو بووە بەهۆی ئەم کێشەیە، ئادەی بفەرموون لەگەلّ شیکردنەوەی ئەم چەند نموونەیەدا:

ا) بۆ نموونە ئەگەر پیاوێ، کوڕێکی لەپێش خۆیدا مردبوو، کوڕەکەی کچێکی لە پاش بەجێ مابوو، لەپاشدا خۆشی مرد، ژنێكو دووکچی هەبوو، ئەندازەی راسپێری پێویست بۆ کچی کوڕە مردووەکەی، سێیەکی سەرجەمی مالّەکەیە، گریمان ئەم پیاوە (٣٦) دیناری لەپاش بەجی دەمێنێ، دوازەدەی بۆ کوڕەزاکەیەتی، سێی بۆ ژنەکەیەتی، بیستو یەکی بۆ دوو کچەکەیەتی، شازدەی بەپشكو پێنجی بەرەتکردنەوە، بەهەر حالّ پشکی کچی کوڕی کابرای مردوو، لە پشکی کچی هەقی خۆی زیاترە، شتی وایش بەراستی جێگەی سەرسامییە!.

ب) گریمان پیاوێ کوڕێكو کچێکی لەپێش خۆیەوە دەمرن، کوڕی کچی ئەم کچە مردووەی ئێستا ماوە، دایکی ئەم کوڕەیش مردووە، گریمان ناوەکانیان ئاوایە: نەریمان کوڕی جەیران کچی رەیحان کچی وەسمان. هەروا کچی کوڕی ئەم کوڕە مردووەیش ئێستاماوە، باوکی ئەم کچەیش مردووە، گریمان ناوەکانیان ئاوایە: خانزاد کچی ئازاد کوڕی فەرهاد کوڕی وەسمان وەسمان کە دەمرێ کوڕو کچێکی لەپاش بەجێ دەمێنێ، لەگەلّ نەریمانو خانزاددا. دیارە کە راسپێری پێویست لەکاتی

وادا نەریمان ناگرێتەوە، چونکە کوڕی کچی کچە، چونکە وەچەی کچ بەس چینیی یەکەمیان بەردەکەون، کەواتە راسپێرییەکە هەمووی بۆ خانزادە، کە وەچەی کوڕی کوڕەو لە پشتەوە دەگاتەوە بەوەسمان، ئەندازەی ئەم راسپێرییەیش سێیەکی سەرجەمی ماڵەکەیە، چونکە راسپێری نابێ لە بەشەکەلەپوور زیاتربێ، وە لە هەموو کاتێکیشدا نابێ لە سێیەکی ماڵ زیاتربێ، گریمان وەسمان (٤٥) دیناری لەپاش بەجێماوە، گریمان فەرهادی کوڕی ماوە، لەم بارەدا کەلەپوورەکەی ئاوا دابەش دەکرێ، ژمارەی سەری کەلەپووربەرەکان ئەصڵی مەسئەلەکەیە، کە دوو کوڕو یەك کچن، کەواتە مەسەلەکە لە پێنجە، چلو پێنج تەقسیم پێنج دەکاتە نۆ، کچەکە نۆ دیناری دەکەوێ، هەر کوڕەی هەژدە دیناری دەکەوێ، دەرکەوت کە پشکی بنەچە مردووەکەی خانزاد لە سێیەکی ماڵ کە پازدەیە پترە، کەواتە دەبێ راسپێری پێویست بۆ خانزاد لە سێیەك کەمترو زیاتر نەبێ، جا ئەو کاتە ماڵەکە ئاوا دابەش دەکرێ ٤٥ ٪ ٣ = ١٥ راسپێری پێویست بۆ خانزاد، مایەوە (٣٠) دینار، دابەشی دەکەین بەسەر کوڕو کچەکەی وەسماندا بیستی بۆ کوڕەکەو دەی بۆ کچەکەی، دیسان پشکی کچی کوڕی کوڕی مردووەکە، کە خانزادە لە پشکی کچی هەقی مردووەکە خۆی زیاترە، چونکە کچی کوڕی کوڕەکەی سێیەکی هەموو ماڵەکەی بردووە کە پازدەیە، بەڵام کچەکەی خۆی سێیەکی دوو سێیەکی هەموو ماڵەکەی بردووە کە دەیە.

ج) گریمان پیاوێ کوڕێکی دەمرێ، کوڕەکەی کچێكو کوڕێکی دەبێ، کوڕی کوڕەکەیش دەمرێ، بەڵام کچێکی لەپاش بەجێ دەمێنێ. واتە وەچەی کوڕە مردووەکەی کچێكو کچی کوڕێکە. لە پاشا ئەم پیاوە

دەمرێ، ژنێك و کوڕێك و کچێکی دەبێ. لەم کاتەدا راسپێری پێویست سێیەکە، ئەو سێیەکە دابەش دەکرێ بەسەریەکەم چینی دوا کوڕە مردووەکەدا کە برێتین لە خوشك و برایەك، خوشکەکە سێیەکی سێیەکەکە دەگرێ، براکەی دوو سێیەکی دەگرێ، چونکە ئەم برایە خۆی مردووە بەشەکەی رێك دەدرێ بە کچەکەی.

گریمان ئەم پیاوە (١٨٠) دیناری لەپاش بەجێماوە، (٦٠) دیناری راسپێرییە (٢٠) دیناری بۆ کچی کوڕەکەیەتی، (٤٠) دیناریشی بۆ کچی کوڕی کوڕەکەیەتی! ئەمەیش دیسان جێگە سەرسوڕمانە لەم یاسایەدا.

ئەمە چەند نموونەیێ بوو عەتنیکەیی ئەم یاسایە دەچەسپێنێ[1].

---

[1] دانەر (رەحمەتی خوای لێبێ) لێرەدا سێ چارەسەر بۆ حەلکردنی کێشەکانی ئەم یاسایە دادەنێ، ئەم یاسایە وەکوو یاسا جیایە لە شەرع، لەبەر ئەوە ئێمە مولزەم نین پێی، چارەسەری کێشەکانیشی بکەین کەس بە قسەمان ناکا، کەواتە: با لەمە زیاتر کات بەفیڕۆ نەدەین. لە نموونە (أ) دا، دانەر دەفەرموێ: ئەگەر سەرجەمی کەلەپوورەکە (١٨٠) پشك بێ (٦٠) پشکی بۆ کچی کوڕە مردووەکەیە، بە هەردوو کچی مردووەکە خۆشی (٨٠) پشك دەبەن، کە دووسێیەکی باقی مەندەی (١٨٠) پشکەکەیە. ئەمە سەهوە، ئاوا حەل دەکرێ ١٨٠ ٪ ٣ = ٦٠ پشك، سێیەك بۆ کچی کوڕە مردووەکە، مایەوە سەدوبیستی، هەشتیەکی بۆ ژنەکەیە، کە دەکاتە پازدە، سەدو پێنجیشی بۆ دوو کچەکەیە، هەشتای بە پشك و بیست و پێنجیشی بە گەڕانەوە، واتە بە (رد)

— وەرگێڕ -

٢٥٥) باسی ژنهێنان (النكاح):

(بڕ: تەجریدی بوخاری/٥ ز: ٧٠).

ژنهێنان لە عورفی شەرعدا بریتییە لە گرێدانێكی ناوداری زانراو، كە دەبێ بەهۆی دروستبوونی دروستبوون لەگەڵ ژندا، وشەی (نكاح) كە عەرەبییە، بەم مەبەستانە هاتووە، بە خودی گرێدانەكە دەگوترێ، كە بریتییە لە ژن مارەبڕین، خوای گەورە دەفەرموێ: {فَانكِحُواْ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ النِّسَاء - سورة النساء - هەروا دەفەرموێ: {وَأَنكِحُوا الْأَيَامَى مِنكُمْ - سورة النور - ٣٢/٢٤} وشەی (نكاح) لەم دوو ئایەتەدا بەواتا مارەبڕینە، هەروا لەم فەرموودەیەیش بە هەمان واتایە كە دەفەرموێ: (انحوا الولود الودود) (واتە: ژنی سكوزاكەری بزۆكی مێرد پەروەر بهێنن) جاروبار مەبەست لە (نكاح) دروستبوونە لەگەڵ ژندا وەك لەم ئایەتەدا دەفەرموێ: {فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِن بَعْدُ حَتَّىَ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ - سورة البقرة - ٢٣٠/٢}.

بڕیار (حوكم)ی ژنهێنان:

سەر بەڵگەی رەوایی ژنهێنان نامەی خوداو رێگەی رەهبەرو یەكگرتنی نەتەوەی ئیسلامە. خوا لە قورئاندا دەفەرموێ: {وَأَنكِحُوا الْأَيَامَى مِنكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ} پێغەمبەریش (دروودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: (تناكحوا تكثروا فانی اباهی بكم الامم: واتە: ژن بهێنن زۆر دەبن، چونكە من لە ناو گەلانا شانازیتان پێوە دەكەم).

بزانن مەردوم لە بارەی ژنهێنانەوە دوو جۆرن: هەیە حەزی لێدەکا، هەیە حەزی لێناکا، جا ئەوی کە حەزی لێ دەکاو پێویستی پێی هەیە، یا تفاق‌و ئامادەیی هەیە بۆ ژنهێنان یا نییەتی، جا ئەگەر ئامادەیی هەبوو ئەوە سوننەتە کە ژن بهێنێ، چونکە خۆشەویست {درودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: ئەی دەستەی لاوان! ئەی گەلی حوانان! هەر کەسە تەوانایی سەرجێیی‌و ژنداریی هەیە با ژن بهێنێ، چونکە ئەوە چاوی تێردەکاو داوێنێ لە تاوان دەپارێزێ، ئەو کەسەیشی کە لە کێشیدا نیە ژن بهێنێ با بە رۆژووبێ، چونکە رۆژوو دەیخەسێنی‌و ئارەزووی تەواو کەم دەکاتەوە هەتا خودا دەووری لێ دەکاتەوە.

ئەوەتا فەرموودەکە فەرمان دەکا بەو کەسانە کە توانای ژنهێنانیان هەیەو ئارەزوویان لەسەریەتی کە ژن بهێنن، ئەم جۆرە فەرمانە، بەپێی بۆچوونی زاناکان، ئەوە دەگەیەنێ کە کارەکە سوننەتە نەك پێویست، ئەمە کاتێ وایە کە پیاو لەناو ولاتی جەنگستان (دار الحرب) دانەبێ، دەنا ژنهێنان سوننەت نیە بۆی، چونکە مەترسی ئەوەی هەیە کە مندالکەی ببێ بە بێبڕوا، یا بکرێ بە کۆیلە، جا لە کاتی وادا وا دادەنرێ کە توانای ئەرکی ژنهێنانی نیە، لەبەر ئەوە لە سەریەتی بۆ مراندنی ئارەزووی دەروونی بەرۆژوو بێت. بەلام ئەو کەسەی کە ئارەزووی هەیە بەلام توانای ئەرکی ژنهێنانی نیە، وەك مارەیی‌و شتی تری وا، ئەوە چاتر وایە بۆ ئەم جۆرە کەسە، کە ژن نەهێنێ، بەلکوو وەك فەرموودەکە دەفەرموێ: ئارەزووی دەروونی بە رۆژوو دابمرێنێ. وەلێ ئەگەر بە رۆژوویش ئارەزووی دانەدەمرا ئەوا با ژن بهێنێ، ئومێدە کە خوای گەورە بە بەخششی خۆی دەووری لێ بکاتەوەو بێ نیازی بکا.

بەڵام هەرکاتێ مەترسی ئەوەی هەبوو کە لەبەربێ ژنی تووشی شەرواڵ پیسی دەبێ، ئەوە پێویستە لەسەری کە ژن بهێنێ، چونکە خۆپاراستن لە نادروستی کارێکی پێویستە، خوای مەزن لەم بارەیەوە دەفەرموێ: {وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا – سورة الطلاق – ٤/٦٥} واتە: هەرکەسێ پارێز لە نافەرمانی خودا بکاو ترسی خودای هەبێ، خودایش بەرەحمەتی خۆی کاری بۆ ئاسان دەکاو دەرووی خێری لێ دەکاتەوە).

ئەو کەسەیشی کە حەز لە ژنهێنان ناکاو پێویستی پێی نیە، ئەمە ئەم دوو حاڵەتەی بۆ هەیە:

یەکەم: ئەگەر ئامادەیی‌و تفاقی ژنهێنانی نەبوو ئەوە ناباشە بۆی کە ژن بهێنێ، چونکە دەبێ بچێتە ژێر ئەرکێ کە پێویستی پێی نیە!.

دووەم: ئەوەیە کە توانای ژنهێنانی هەیە، بەڵام پێویستیی پێی نیە، وە هۆیەکی وایش نیە کە رێگەی سەرجێیی لێ بگرێ، ئەوە بۆ ئەم جۆرە کەسە ژنهێنان باشە، ناباش نیە، بەڵێ ئەوەندە هەیە لەکاتی وادا خۆی تەرخان بکا بۆ خوا پەرستی ئەوەی باشترە، بەڵام ئەگەر بە خواپەرستییەوە خەریك نەبوو، ئەوە ژنهێنان باشترە بۆی، چونکە نەوەکا دەسبەتاڵی‌و بێ ئیشی تووشی کاری ناشایستەی بکەن.

٢٥٦) سوننەتەکانی ژنهێنان:

سوننەتە ژنێکی بەدین بهێنێ، پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: ئەی ژن خوازی هۆشمەند! ئافرەتی ئاییندار بە دین لە کیس خۆت مەدە، تا لە ژنهێنانا دەستەشکێن نەبی. سوننەتە کچیش بێ، چونکە دەفەرموێ {درودی خوای لەسەربێ}: ئەی جابیر! بیا کچێکت دەهێنا، پێکەوە دەسبازیتان دەکرد!. سوننەتە ژنێکی بنەچەپاك بێ، چونکە دەفەرموێ {درودی خوای لەسەربێ}: پەرِبگرن لە سەوزەگیای ناو بۆگە!.

یاران {رەزای خوایان لێبێ} عەرزیان کرد: قوربان مەبەست لە سەوزەگیای ناو بۆگەچییە؟ فەرمووی {درودی خوای لەسەربێ}: ژنی جوانی ناخانەدانە. هەروا سوننەتە تەماشای دەمووچاوو دەستەکانی لەپێش خوازبێنیدا بکا، هەر چەند بەبێ رێگە پێدانیش بێ.

٢٥٧) کۆکردنەوەی چوار ژن بەیەکەوە دروستە:

دروست نیە بۆ پیاوی ئازد پتر لە چوار ژن لە خۆی مارە بکا، چونکە ئیبنو عومەر {رەزای خوایان لێبێ} دەفەرموێ: غەیلانی کوڕی سەلەمەی سەقەفی لە سەردەمی نەزانیدا دە ژنی هێنابوو، کە خۆی ئیسلام بوو ئەوانیش هەر دەیان لەگەڵیا ئیسلام بوون، پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} فەرمانی پێکرد کە چوار ژنیان هەڵبژێرێو ئەوانی تریان بەرەڵڵا بکا. بەڵام کۆیلە دروست ینە بۆی کە زیاتر لە دوو ژن بهێنێ،

چونکه دەفەرموێ {دروودی خوای لەسەربێ}: نابێ کۆیلە لەیەك کاتا زیاتر لە دوو ژنی هەبێ. (عەبدولحەق گێڕاویەتەوە. کەسانی تریش ڕاگوێز دەکەن کە یەکگرتنی هاوڕێیانی پێغەمبەر لەسەر ئەم بڕیارە هەیە).

٢٥٨) بڕیاری مارەکردنی کەنیزەك بۆ ئازاد:

دروست نییە بۆ ئازاد کە نێزەکی کەسێکی تر مارە بکا لەخۆی مەگەر بەچەند مەرجێ:-

یەکەم: توانای مارەیی ژنی ئازادی نەبێت.

دووەم: مەترسی ئەوەی هەبێت کە لەبەر بێ ژنی تووشی شەڕواڵپیسی ببێ.

سێیەم: توانای هێنانی ژنێکی موسوڵمانی ئازادی نەبێ، هەروا توانای خاوەننامە (کێیابی)یەیشی نەبێ، لەسەر رای فەرمایشتی دروست جا ئەگەر ژنی ئازاد هەر دەست نەدەکەوت، یا دەست دەکەوت بەڵام پێشگیرێ هەبوو لە هێنانی، وەك ئەوە تات بوو، یا گول بوو، یا نەیدەتوانی ئەرکی هێنانو گواستنەوەی ئافرەتی ئازاد بگکێشێ، ئەوە بۆی هەیە کەنیزەك بهێنێ. بەڵگەی ئەمەیش دەقی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورەیە: {وَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنكُمْ طَوْلاً أَن يَنكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِن مِّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ – سورة النساء – ٢٥/٤} هەتا ئەوێ کە دەفەرموێ: {ذَلِكَ لِعِبْرَةٌ لِّمَن يَخْشَى الْعَنَتَ} . ئەوەتا خودای گەورە باسی هەر سێ مەرجەکەی

کردووه چونکه (الطول) مارەییە، مەبەست لە (المحصنات) ژنی ئازادە کە کەنیزەك نەبێ، مەبەست لە (خشي العنت) ئەوە کە مەترسی شەرواڵ پیسی هەبێ، لەبەر ئەمەیە کە جابیر (رەزای خوای لێبێ) دەفەرموێ: هەر کەسێ توانای مارەیی ژنێکی ئازادی لە شارەکەی خۆیدا هەبێ، دروست نیە کە ژنی کەنیز بهێنێ بەڵام ئەگەر کەسێ توانای مارەیی ژنی ئازادی هەبوو، بەڵام ژنی ئازادە لە شوێنەکەی خۆی نەبوو، لە شوێنێکی تر هەبوو، وەك شارێکی تر، وە ئەستەم بوو کە لەوێوە بیهێنێ، ئەوە دروستە بۆی کەنیزەك مارە بکا. کەنیزەك واتە: ئەمەتە.

چوارەم: ئەوەیە ژنی ئازادی وای نەبێ کە بتوانێ لەگەڵیا دروست ببێ، بەڵام ئەگەر هەیبوو، بەڵام نەیدەتوانی دروست ببێ لەگەڵیدا، لەبەر ئەوە کە ژنەکە بچووك بوو، یا پیربوو، یا دیارنەبوو، یا شێت بوو، یا گول بوو، یا بەڵەك بوو، یا هەرشتێکی تری لەم بابەتە ئەوە لە سەر رای فەرمایشتی دروست دروستە کەنیزەك بهێنێ.

پێنجەم: دەبێ کەنیزەکەکە موسوڵمانبێ ئەوجا مارەی لە موسوڵمان دێ، خوای گەورە دەفەرموێ: {فَمِن مِّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ}.

هۆی پێشگیریی لە هێنانی کەنیزەك:

هۆکەی پێشگیرییە لە کۆیلەیی مناڵ، چونکە مناڵ لە کۆیلەیی و ئازادیدا دەچێتەوە سەر دایك. خودای داناو زانا کە خۆی یاسادانەری ئیسلامە چاوی بڕیوەتە نەهێشتنی کۆیلایەتی. هەتا ئەگەر کەنیزەکی

موسوڵمان هی بێبڕوایەك بوو دروست نیە موسوڵمان بیهێنێ، هەتا بێبڕوا نەبێ بە خاوەنی منداڵی موسوڵمان، گوتراویشە: دروستە مارەبکرێ، چونکە مادەم دایکەکە موسوڵمانە منداڵەکەیشی لە ئایینـدا دەچێتەوە سەر ئەوو بە موسوڵمان دادەنرێ. بزانە کە منداڵی کەنیزەکی شووکردوو دەبێ بە ملکی خاوەنەکەی، خواە مێردەکەی ئازاد بێ، یا بەندەبێ.

٢٥٩) تەماشاکردنی ژنو پیاو بۆیەکتر:

تەماشاکردنی پیاو بۆ ژن حەوت جۆرە:

جۆری یەکەم: ئەوەیە کە کاری بەو تەماشاکردنە نەبێ، ئەوە لەکاتی وادا تەمارکردنی پیاو بۆ شەرمگای ژنی بیانی بەبێ مەرج نارەوایە، مەبەست لە پیاو نێرینەی رەسیدە. مەبەست لە ژنیش ئافرەتی رەسیدەیە. گەرچی لە هەندی کاتدا دەموچاوو هەردوو دەست لە شەرمگانین، بەڵام ئەگەر مەترسی ئاژاوەی هەبوو تەماشاکردنی ئەو شوێنانەیشی نادروستە، وەڵێ ئەگەر مەترسی نەبوو ئەوە راجیایی هەیە: فەرمایشتی راستو دروست ئەوەیە کە حەرامە، چونکە بە یەکدەنگیی واتەی موسوڵمانان ژنان رێگەیان پێ نادرێ کە بەسەری رووتو بە مۆدەیی لەماڵ دەرچن، لەبەر ئەوەیش تەماشاکردن سەرەتای ورووژانی ئاژاوەیەو بزوێنەری ئارەزووە، لەبەر ئەوە بۆ شەرع وا جوانە کە ئەو دەرگایە دابخاو جڵەو بۆ بەر بەرەڵڵایی شل نەکا، هەر وەك نادروستە پیاوو ژنی بیانی دوو بە دوو لە جێگەیەکی چۆڵدا کۆببنەوە. تێکڕای

واتای گشتی ئەم ئایەتە بەلگەی ئەم بڕیارەیە: {قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ - سورة النـور - ٢٤/٣٠} مێرد منـاڵ (موراهیـق)یـش وەك بـاڵق وایـە، چـونكە ئاگـای لـە شـەرمگای ژن هەیـەو بەرەبـەرە كـاری پێـی دەبـێ، لەبـەر ئـەوە پێویـستە لەسـەر ژن شەرمگای لە ئاستی بپۆشێ، هەروا لە ئاستی شێتیش. بەڵام كێروگون لـە بنـدا خـشت كـراو راجیـایی لـە بارەیـەوە هەیـە، زۆرینـە دەفـەرموون: تەماشاكردنی بۆ ژنی بیانی وەك تەماشاكردنی پیاو وایە بۆ ژنی خـۆیی، فەرمایـشتی دووەم: دەفـەرموێ: وەك پیـاوی كـەڵ وایـە لەگـەڵ ژنـی بیانیـدا. بـەڵام پیـاوێ بـەس چـووكی لـە بنداخـشتكرابێ، یـا هێلكـە گونەكانی دەرهێنرابن، یا شلەپەتەبێ، یـا پیرێكـی ئیختیـار بـێ، حـوكمی ئەمانە وەك حوكمی كەڵەپیاو وایە، لە سەر فەرمایشتی زوربەی زاناكان. پیـاوێكیش كـە بەنـدەی ژنـێ بێـت رای راسـتتر ئەوەیـە كـە وەك پیـاوی خۆیی وایە، چونكە حـەزرەتی عائیـشە (رەزای خوای لێبێ) ذەكوانی بەنـدەی خۆی بەرنوێژیی بۆ دەكرد. نەوەویش لە (نكـت المهـذب)دا دەفـەرموێ: بەنـدەی ژن لـە ئاسـتی خاوەنەكـەی كـە خانمەیـەتی وەك پیـاوی بێگانـە وایە، ئیبنو رەفعە لـە (المطلـب)دا ئـەم فەرمایـشتەی نـەوەوی بـە راسـت دەزانـێ. كەسانێ كە دەفەرموون تەماشاكردنی دروستە، بە مـەرج دەگـرن كە ئەو بەندەیـە متمانـەبێ. ئـەوە كـە دەڵێین: وەك خـۆیی وایـە، جۆرە چاولێخـشانێكی تیادایـە، چونكە ئەگـەر لـە یـەكتر بكـەون مـسۆگەر كـە دەسنوێژی هەردوولایان دەشـكێ، دەی كـەی خـۆیی لـە خـۆیی دەسـنوێژی دەشكێ؟

ئەمەی کە باسمان کرد مەبەست تەماشاکردنی پیاوە بۆ ژنی ئازاد، بەڵام ئەگەر ژنەکە کەنیزەك بوو، واتە: ئەمەتەبوو، ئەوە ئەم درێژە پێدانەی تیاهەیە: ئەگەر کەنیزەکەکە شێواو (شوهاء) بوو ئەوە بەس تەماشای نێوانی ناوکیو ئەژنۆی دروست نیە، تەماشاکرنی شوێنەکانی تری ناباشە، بەڵام ئەگەر جوان بوو، قسەی راست ئەوەیە کە ددان بنرێ بەمەدا: کە وەك ژنی ئازاد، تەماشاکرنی نادروستە، چونکە ئەوەی کە دەبێ بەهۆی نادروستیی تەماشاکردن جوانییە، چونکە جوانی دەبێ بەهۆی ئاژاوەو گیرۆ دەبوون. ئەگەر ژنی ئازاد پیرێژن بوو، غەزالی دەفەرموێ: پیرێژنیش وەك گەورەکچ وایە، چونکە ئارەزوو زەوت ناکرێ. بەڵام رەویانی دەفەرموێ: ئەگەر گەیشتە رادەیەکی وا کە دووربوو لەوە کەسێ گرفتاری ببێ، ئەوە دروستە کە تەماشای روخسارو هەردوو دەستی هەتا هەردوو مووچی بکرێ. چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: {وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا – سورة النور – ٢٤/٦٠} . تەماشاکردنی ژنیش بۆ پیاوی بیانی راجیایی تیایە، لەسەر ئەم شێوەیە:

یەکەم: بەلای رافیعییەوە بۆی هەیە تەماشای هەموو لەشی بکا، نێوانی ناوكو ئەژنۆی لێ دەرچێ.

دووەم: ژن بۆی هەیە تەماشای ئەو شوێنانە لە لەشی پیاو بکا کە پیاو بۆی هەیە تەماشایان لە لەشی ئافرەت بکا. ئەوەوی دەفەرموێ: لەلای کۆمەڵێ ئەم فەرمایشتە راسترە، چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: {وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ – سورة النور –

٣١/٢٤} واتە: ئەی پێغەمبەر! بە ژنە بڕوادارەکانیش بفەرموو: با تەماشای ناڕەوای پیاوی بیانی نەکەن!) وە هەروەها پێغەمبەری سەروەر {درودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: خۆ ئەوا ئەو کوێرە، خۆ ئێوە کوێر نین، گوایە ئێوەیش ئەو نابینن![1].

جۆری دووەم: تەماشاکردنی پیاو بۆ ژنی خۆیو بۆ کەنیزەکی خۆی کە مێرددار نەبێ، دروستە تەماشای هەموو شوێنێکیان بکا، ئەوەندە هەیە راستتر ئەوەیە کە تەماشاکردنی شەرمگایان ناباشە، واتە: مەکرووهە، هەروەها ناباشە بۆ مرۆڤ کە تەماشای شەرمگای خۆی بکا بەبێ بەهانەی رەوا. جا ئەگەر کەنیزەکەکەی شووی کردبوو، یا کاغەز پێدراو (مکاتبە) بوو، یا هاوبەش بوو لە نێوانی ئەو و کەسێکی تردا، یا مەجووسییە بوو، یا بتپەرست بوو، یا لە ئیسلام وەرگەڕاوبوو، ئەوە تەماشاکردنی نێوانی ئەژنۆو ناوکی ناڕەوایە. تەماشاکردن ژنیش بۆ مێردی خۆی وەك تەماشاکردنی مێرد وایە بۆ ژنە خۆی. هەروەها تەماشاکردنی کە نیزەکیش بۆ خاوەنەکەی وەك تەماشاکردن خاوەنەکەی وایە بۆ ئەو.

---

[1] تەماشای ریاض الصالحین بەرگی چوارەم لاپەڕە (١١٩٩) بفەرموو چاپی یەکەم یا ژمارە: ١٩٢٦/٥ – ٩١ بەرگی /٢ ل – ٧٤ چاپی دووەم.

- وەرگێڕ –

٢٠٠٦/٨/١٩

جۆری سێیەم: تەماشاکردنی ژنی خۆیی (مەحرەم)و کەنیزەکێ کە شووی کردبێ. دروستە تەماشای هەموو لەشیان بکا، نێوانی ناوكو ئەژنۆیان نەبێ، چونکە ئەم ئەندازەیە شەرمگایە، ئایەتی: {وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ - سورة النور - ٢٤/٣١} بەلگەی دروستبوونی ئەم تەماشاکردنەیە، وەکی تریش خۆیەتی (مەحرەمی) حالێکە نادروستیی خواستنو شووپێکردن پێویست دەکا، کەواتە وەکوو دوو پیاو وان، نابینی کە پیاوو ژنی خۆیی دەسنوێژیان لە یەکتر ناشکێ. لەسەر فەرمایشتی دروست بەهۆی خزمایەتییەوە خۆیی بن، یا بەهۆی ژنو ژنخوازییەوە، یا بەهۆی شیرخواردنەوە هەموو بۆ تەماشاکردن وەك یەکن. لە قیلێکا: پیاو هەر مافی ئەوەندەی هەیە: چەندەی ژنی خۆیی لەکاتی کارو فرمانا دەردەکەوێ، تەماشای ئەوێی بکاو بەس.

روانینی پیاو بۆ هەموو شوێنێکی لەشی پیاو دروستە نێوانی ئەژنۆو ناوکی نەبێ، راجیایی لەمەدا نیە. بەلام بەبێ راجیایی تەماشاکردنی کوڕێ خەتی نەدابێ بە حەزلێ کردنەوە ناڕەوایە، بگرە روانین بۆ کوڕێ کە مووی لێ نەهاتبێ لەهی ژن نارەواترە، هەروەك بەبێ راجیایی تەماشاکردنی خۆیی بەشەهوەتەوە حەرامە، بەلام ئەگەر بەبێ ئارەزووی دەروون بوو حەرام نیە.

تەماشاکردنی ژن بۆ ژن وەك تەماشاکردنی پیاو بۆ پیاو وایە، بەمەرجێ هەردوو ژنەکان موسولمان بن، بەلام تەماشای ژنەبێبڕوا بۆ ژنە موسولمان وەك تەماشای پیاوی بیانی وایە، لەسەر فەرمایشتی دروست، چونکە زاتی پاك دەفەرموێ: (أو نسائهن) دەی کەی ژنەکافر

بەرژنــە موســوڵمان دەکــەوێ؟ بــەڵکوو عیــززی کــوڕی عەبدوســەلام دەفەرموێ: ژنـی بـەدکاریش حـوکمی ژنـە کافری نیمـی هەیـە، کەواتـە پێویستە لەسەر کاربەدەستەکان کە ڕێگە نەدەن ژنە بێبڕوای پەیمانـدارو ژنە موسوڵمانی بەدکار لەگەڵ ژنە موسوڵمانی داوێن پاکدا پێکـەوە بچن بـۆ گــەرماو، جــا ئەگــەر لەبــەر کەمتەرخــەمی کاربەدەســتان ئــەم قەدەغەکردنە ئەستەم بوو، با ژنە موسوڵمانی ئـازاد خـۆی خـۆی لەشـتی وا بپارێزێو مەودا نەدا کە ژنە موسوڵمانی فاسقەو ژنـە کـافر تەماشـای نـاڕەوای بکـەن. بـزانن هەرچـی لـەکاتی جیانەبوونـەوەدا تەماشـاکردنی نادروست بێ، لـەکاتی جیابوونەوەیشدا دیسان تەماشاکردنی نادروسـتە، وەك چووکی نێرینەو باسکی ژنی ئـازادو مـووی سـەریو پارچـە نینـۆکی پێـیو مـووی بـەری پیـاوو ژنو ئـەو پارچـانەی تریـان کـە داپۆشـینیان پێویستە، لەبـەر ئـەوە پێویـستە ژنو پیـاو کاتـێ مـووی بـەریان دەتاشـن مووەکە بشارنەوە، هەروا ژن کاتێ سەرشـانە دەکا دەبـێ ئـەو مـووەی بـە دەم شانەکەوە دێتەوە بیشارێتەوە، نەبادا بیانی چاوی پێی بکـەوێ. هـەر شـوێنێکی مـرۆڤ کـە تەماشـاکردنی بـۆ پیـاو یـا بـۆ ژن نارەوابـێ، دەس لێدانیـشی ناڕەوایـە، بگـرە پتریـش چـونکە دەس لێ دان لـە تەماشـاکردن خۆشترە، بۆیە دروست نیە بۆ پیاو بەبێ پەردە دەست بدا لە رانـی پیـاو، هـەتا ئەگـەر رووتـیش نـەبێ، بـەڵام مەترسـی ئـاژاوەی هـەبێ، جـاری وا هەیـە دەسـتلێدانی شـوێنێ دروسـت نیـە بـەڵام تەماشـاکردنی دروسـتە، هەندێ شوێنی خۆیی تەماشاکردنی دروستە بـەڵام دەس لێـدانی دروسـت نیە، وەك سكو پشتو پێو شوێنی تریش، تەنانـەت ژنەکە دایکیـشی بـێ یـا کچیـشی بـێ دەس لێـدانی ئـەو شـوێنانەی ژنـی خـۆیی دروسـت نیـە،

هەروا حەرامە ماچکردنی دەمووچاوی ژنی خۆیی، قەففال دەفەرموێ: حەرامە بۆ پیاو لەگەڵ پیاوێکی تردا لەیەك نوێندا پێکەوە پاڵ بکەون، هەروا بۆ ژنینش لەگەڵ ژنێکی تردا حەرامە لە یەك نوێندا بخەون. بەڵام نەوەوی دەفەرموێ: ئەمە کاتێ وایە کە هەردوولا ژنیان نەهێنابێ، واتە، رەبەن بن. خوشكو برای مناڵیش کە تەمەنیان بوو بە دەساڵ ئیتر پێویستە نوێنی خەوتنیان بۆ جیابکرێتەوە، چونکە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: منالّتان کە تەمەنیان بوو بە حەوت ساڵ فەرمانیان پێبکەن بە نوێژ، کە بوون بە دەساڵو بە پێگوتن نوێژیان نەدەکرد لەسەر نوێژ نەکردن لێیان بدەن، لەم تەمەنەدا نوێنی نوستنیان بۆ جیابکەنەوە لە یەکتری.

جۆری چوارەم: تەماشاکردن بە نیازی مارەکردن، کە تەماشاکرنی وا کارێکی پێویستە، چونکە پێویستی جۆری زۆرە جۆرێکیان ئەم تەماشاکردنەیە.

جا هەرکاتێ پیاوێ خواستی کە ژنێ بخوازێ سوننەتە کە تەماشای بکا، چونکە موغیرە {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: داخوازی ژنێکم کرد بۆ خۆم، پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمووی پێم: تەماشای بکە هەتا ببێ بە هەوێنی ئەڤینیو مایەی تەبایی لە نێوانی هەردوولاتاندا، وە ببێ بە مایەی پایەداریی خۆشەویستیو هاوسەرێتی هەتا سەر لە نێوانتانا. (نەسائیو ئیبنو ماجە گێڕاویانەتەوە، تیرمیذی بە جوانی دادەنێ، ئیبنو حیببان بە دروستی دادەنێ!) وە دەفەرموێ: بەپێی مەرجی هەردوو پیرە، واتە: بەپێی شەرتی شەیخەینە. بەڵکوو دروستە

چەند جارێ تەماشاکردنەکەی دووبارە بکاتەوە، هەتا بە باشی کارەکەی بۆ روون ببێتەوە. ئەگەر خۆی ئەمەی بۆ نەدەلوا با ژنێ بنێرێ بە وردی سەرنجی بداو ئەوجا بیگێڕێتەوە بۆ ئەو کە چۆنەو چۆن نیە، چونکە پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} ئوممو سولەیمی نارد بۆ تەماشاکردنی ژنێ وە پێی فەرموو: سەرنجی شادەمارەکانی سەرقنگەپاژنەی بدەو بۆن بکە بە لۆچەکانی لاملیەوە.

بۆ ژنیش هەمان شت لە هەمان کاتدا بۆ هەمان مەبەست دروستە، چونکە ئەوەی لە ژەندا سەرنجی پیاو رادەکێشێ، لە پیاویشدا سەرنجی ژن رادەکێشێ. وەك ئیمامی عومەر وا دەفەرموێ {رەزای خوای لێبێ}. ئەوەندە هەیە دەبێ بەس تەماشای روخساری‌و هەردوو دەستی تا مووچەکانی بکاو بەس، فەرقی بەری دەستی‌و پشتی دەستی نیە. ئەم تەماشاکردنە بە نیازی هاوسەری رەوایە، تەنانەت ئەگەر مەترسی ئاژەوەیشیان هەبێ. کاتی ئەم تەماشاکردنە لە پاش قرم خۆشکرنە لە مارەکردنی، بەلام لە پێش خوازبێنیدا، نەبادا لە پاش خوازبێنی تەماشاکردن ببێ بەهۆی وازلێهێنانی، کە ئەوە ئازادی دەدا، جا ئەگەر تەماشای کردو بە دڵی نەبوو با بێ دەنگ بێ‌و نەڵێ: نامەوێ، چونکە ئەوە ئازاری دەدا.

جۆری پێنجەم: تەماشاکرنە بۆ دەرمانکردن، جا لەکاتی وادا هەر شوێنی پێویستی بە دەمانکردن بێ تەماشاکردنی دروستە، وەك خوێن لێ گرتن، یا کەڵەشاخ لێگرتن، یا هەر جۆرە تیمارکردنێکی تر. چونکە ئوممو سەلەمە {رەزای خوای گەورەی لێبێ} داوای لە پێغەمبەر کرد کە رێگەی

بدا کە کەڵەشاخ لە خۆی بگرێ، پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} ڕێگەی ئەوەی داو فەرمانی بە ئەبو طەیبە کرد کە کەڵەشاخی لێ بگرێ (موسلیم).

بەڵام پێویستە لەکاتی تیماکردنەکەدا خۆیی – مەحرەم ـێك یا مێردی ژنەکە بە دیارەوەبێ، نەبادا پێکەوە بوونی دوو بەدوو (خەڵوە) ڕووبدا، کە شتی وا لەگەڵ پیاوی بیانیدا ناڕەوایە. بەو مەرجە کە ئەو دەرمانکردنە بەژن نەکرێ، یا لەو شوێنەدا ژن نەبێ کە بیکا، هەروا ئەگەر تیمار کراو پیاو بوو دەبێ پیاو دەس نەکەوێ ئەوسا دروستە ژن تیماری بکا. چاك وایە هەتا موسوڵمان هەبێ هاوپەیمان کاری وا ئەنجام نەدا.

جۆری شەشەم: تەماشاکردنەکە لەبەر ناچاری تر، وەك شایەتیدانو سەوداو مامەڵەکردن، جا لەکاتی وادا بە تایبەتی تەماشاکردنی روخساری ژن دروستەو بەس، چونکە ناچاری ئەوە دەخوازێ، ئەو ناچارییەیش بەوەندە چار دەکرێ کە تەماشای دەمووچاوی بکا بە تەنهاو بەس.

جۆری حەوتەم: تەماشاکردنی کەنیزەکە لەکاتی کڕیندا، دروستە تەماشای ئەو شوێنانەی بکرێ کە لەکاتی ئەم دیودیوکردندا پێویستی بە دیتن هەیە، وەك روخسارو هەر چوار پەلی، دروست نیە سەیرکردنی شەرمگای، مەگەر قژی چونکە مەبەستەکانی کڕین پەیوەندی بە قژەوە هەیە.

٢٦٠) گرێدانی مارەبڕین (عقد النكاح):

بەبێ هەقدارێکی نێرینەو دوو شایەتی دادپەروەر گرێدانی مارەبڕین دانامەزرێ، ئەوەتا سەبارەت بە هەقدار خوای گەورە دەفەرموێ: {فَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ – سورة ٢٣٢/٢} هۆی هاتنی ئەم ئایەتە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە: مەعقیلی کوڕی یەسار خوشکێکی هەبوو، مێردەکەی تەڵاقی دابوو، خوشکەکەی دەیویست شوو بکاتەوە بە مێردەکەی، بەڵام مەعقیل سوێندی خوارد کە لێی مارەنابڕێتەوە. ئەم فەرموودەیە لە بوخاری شەریفدا هەیە. دەی ئەگەر ژن خودسەر خۆی مافی ئەوەی هەبێ کە خۆی مارەببڕێ لە کەسێ بەبێ فەرمانی هەقداری، ئیتر خودای گەورە بۆ نەیی دەکرد لە عەضلیان. عەضل ئەوەیە: کە هەقداری ژن رێگەی نەدا شوو بکا بە هاوکوفی خۆی. پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) سەبارەت بە پێویستبوونی هەقدارو دوو شایەت بۆ مارەبڕین دەفەرموێ: بەبێ هەقداری ژنو دوو شایەتی راستو دروستی دادپەروەر ژن مارەی نایەت، هەر مارەبڕینێ ئاوا نەبێ ئەوە بەتاڵە. (ئیبنو حیببان لە صەحیحەکەیدا گێڕاویەتەوە)و فەرموویەتی: سەبارەت بە باسکردنی پێویستبوونی دووشایەت لە مارەبڕیندا جگە لەم فەرموودەیە، فەرموودەی تری وا نیە کە بگاتە پایەی فەرموودەی ساغی دروست. ئەبو هورەیرەیش دەفەرموێ: پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: ژن مافی ژن مارەبڕینی نیە، تەنانەت ناتوانێ کە خۆشی مارەببڕێ لە کەسێ. جاران ئێمە لە ناوخۆماندا دەمانگوت: هەر ژنێ بەبێ رەزابوونی هەقداری

خـــۆی مـــاره بـــبڕێ لـــه کەســـێ داوێنپـــیس خۆیـــەتی! (داره قـــوطنـــی گێڕاویەتەوە، ڕشتەکەی بەپێی مەرجی صەحیحە) عائیشەیش {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: هەر ژنێ بەبێ ڕا لەسەر بوونی هەقدارەکانی شووبکا شووەکەی پووچ و بەتاڵە. حەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} سێ جار لەسەر یەك بۆ تەئکید فەرمووی: شووەکەی بەتاڵە، شووەکەی بەتاڵە، شووەکەی بەتاڵە (ئەبو داوودو ئیبنو ماجەو تیرمیذی گێڕاویانەتەوە) تیرمیذی دەفەرموێ: فەرموودەیەکی جوانە. ئیبنو حیببان و حاکمیش گێڕاویانەتەوە، حاکم دەفەرموێ: بەپێی مەرجی هەردوو پیر ئەم فەرموودەیە دادەنرێ بە دروست (صحیح). ئیمامی شافیعی {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: ئەگەر لەناو کاروانێکا ژنێ هەبوو، هەقداری نەبوو، پیاوێکی کرد بە هەقداری خۆی کە مارەی ببڕێ لە کەسێ دروستە، چونکە شتی وا جۆرێکە لە ناوبژیوانی (تەحکیم) ناو بژیوانیش ڕۆڵی فەرمانڕەوا دەبینێ.

مەرجەکانی هەقدار:

مەرجی هەقدار ئەوەیە: موسوڵمان و ڕەسیدەو هۆشیارو ئازادو نێرینەو عادڵ بێ، مەبەست لە عادڵ ئەوەیە کە فاسق نەبێ. ئیسلام بۆیە مەرجە چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: {وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ – سورة التوبة – ٧١/٩} واتە: موسوڵمانان لەناو خۆیانا، بە پیاوو ژنیانەوە دۆستی یەکترین، پشت و پەای یەکترین، کەس و هەقداری یەکترین. کەواتە پیاوی بێبڕوا نابێ بە هەقداری ژنی موسوڵمان و لەسەری ناکاتەوە چونکە ئایینیان جیایە لە

یەك، هەروا دروست نیە بۆ پیاوی موسوڵمان کە ببێ بە هەقداری ژنە بێبڕوا. چونکە خوای گەورە دەفەرموێ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَتَّخِذُواْ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاء بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ – سورة المائدة – ٥١/٥} واتە: ئەی موسوڵمانینە! جوولەکەو گاور مەگرن بە دۆستی خۆتان. ئەوان کە میللەتی کوفرن پشتی یەکتری دەگرنو دۆستو هەقداری یەکترن). ئەوەتا خودای پاكو پیرۆزو گەورە لەم ئایەتەدا رشتەی دۆستایەتیو هەقداری لە نێوان موسوڵمانانو بێبڕوایانا بڕیوە، ئەم ئایەتە بەڵگەی ئەوەیە کە پیاوی بێبڕوا دەبێ بە هەقداری ژنەبێبڕوا.

رەسیدەبوونو هۆشی ساغیش بۆیە مەرجن، چونکە منداڵو شێت دروست نین ببن بە هەقداری کەسێ لەکاتی وادا هەقداریی دەگوێزرێتەوە بۆ هەقداری پاش ئەو منداڵە یا هەقداری پاش ئەوشێتە، وە هەتا هەقدار دەست بکەوێ، چ نزیك، چ دوور هەقداریی ناڕوا بۆ قازی.

بزانن کە تێکچوونی بیرو هۆش لەبەر پیری، یا لەبەر شێتی، یا بەهۆی پێشهاتەوە، پێشگیری لە هەقداریی دەکاو لە هەقداری نزیکەوە دەیگوێزێتەوە بۆ هەقداری دووری پاش خۆی، حیجر لە سەردانانیش لەبەر نەفامی پێشگیری لە هەقداریی (ویلایەت) دەکا، چونکە نەفام کە لە عورفی شەرعا پێی دەگوترێ سفیە ئەقڵی بە خێرو شەڕی خۆی ناشکێ، کەواتە چۆن ئەقڵی بە بەرژەوەندی کەسێکی تر دەشکێ، بەپێی دەقی فەرمایشتی شافیعی {رەزای خوای لێبێ} کەئەصحابی مەزهەبیش

پەیڕەوییان لێی کردووە تێکچوونی بیر بەهۆی نەخۆشیو ئێشو ئازاری زۆرەوە ئەویش هەقداریی ڕاگوێز دەکا بۆ هەقداری دوورتر.

ئازادییش بۆیە بە مەرج گیراوە لە هەقداردا چونکە کۆیلە دەست نادا بۆ خاوەنێتیو بوون بە هەقدار، تەنانەت خاوەنی خۆشی نیە، ئیتر چۆن کەسێکی تر بدا بەشوو.

نێرینەییش بۆیە مەرجە چونکە ژن نابێ بە هەقداری خۆشیو ناتوانێ سەربەخۆ بەبێ ڕەزای هەقدارەکەی خۆی بدا بەشوو، دەی بۆ کەسێکی تر چۆن دەگونجێ کە ببێ بە هەقداریو بیدا بەشوو، نێرو مێیش واتە: خونا - هەروا دەست نادا بۆ هەقداریو ناتوانێ ژن بدا بەشوو. عەدالەتیش بۆیە مەرجە چونکە حەزرەت {دروودی خودای گەورەی لەسەربێ} دەفەرموێ: بەبێ هەقدارێکی خاوەن ڕوشد مارەبڕین دانامەزرێ. دەی بەدکار کەی بە خاوەن ڕوشد دادەنرێ، لەبەر ئەوەیش کە بەدکاریی، واتە: فاسقی، شایەت لە شایەتی دەخا، دەی هەقداریش لە هەقداریی دەخا، تەنیا ئاغای کەنیزەك لەم بڕیارە چەرت دەکرێ، ئەو دەتوانێ ئەگەر بەدکاریش بێ، کەنیزەکی خۆی مارەببڕێ لە کەسێکی تر، چونکە لەسەر ڕای فەرمایشتی ڕاستتر ئاغا بە سیفەتی ئاغاییو خاوەنێتی کەنیزەکی خۆی دەدا بە شوو، نەك بە سیفەتی هەقداریی.

ڕافیعی {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: زۆرینەی چینی دووەمی زانایانی مەزهەبی شافیعی ڕەوایان داوە کە فاسق (واتە: بەدکار) دەبێ بە هەقدار لە مارەبڕینداو دروستە ژن بدا بەشوو، بە تایبەت خوراسانیەکان ڕایان وایە، ڕەویانیش ئەم ڕایەی بە پەسەند داناوە.

ئـــەوەوی دەفــەرموێ: لــە بــارەی هەقــداریی بــەدکارەوە لــە غــەزالی پرسیارکراوە، فەرموویەتی: ئەگەر هەقداریی لە بەدکار قەدەغە بکەین دەبێ ئـەقڵ ببێ بۆ حوکمڕانێ کە شتی وا دەکا پێی بەدکار دەبێ. کـەڕولاڵ دەتوانێ هـەم ژن بهێنێو هـەم ژن بـدا بـە شـوو، بـە مـەرجێ خەتی هەبێ، یا ئاماژەیەکی تێگەیەنەری هەبێ. بزانن ئـەو مەرجانـەی کـە بوونیـان پێویـستە لـە هەقـداردا، هـەبوونی هـەمان مـەرج لـە شایەتەکانیشدا مەرجە. لەبەر ئـەوە مـارەکردن دانامـەزرێ مەگـەر بـە ئامادەبوونی دوو شایەتی موسوڵمانی موکەللەفی، واتە: ئـەرك لە سەری ئازادی: نێرینەی دادپەروەری بیسەری بینای زرنـگ، کە زمـانی هـەردوو لا ژن مارەکــەرو ژن مــارەبڕ بــزانن، بەلگــەی ئــەم بڕیــارەیش ئــەم فەرموودەیــەی پێغەمبــەرە (درووده خـوای لەسـەربێ) کــە دەفــەرموێ: بــەبێ هەقدارێکی خـاوەن روشـدو دوو شایەتی راسـتو دروسـت مـارەبڕینی ژن دانامەزرێ.

واتــە: مکلف. هـۆی ئەمـەیش دووربینییـە بـۆ نـامووس، هـەتا مارەکردن تووشی حاشا لێکـردن نـەبێ، وە رشـتەی بنەچـە لـە تێکچوون رزگاری ببێ. ئامادەبوونی ئەم چوار کەسـە لـەکاتی مارەبڕینـدا پێویـستە بـۆ دامەزرانـدنی: هەقـدارو مێـردو دووشـایەتی راسـتو دروسـت، وەڵێ هەقدارو مێرد بۆیان هەیە کە وەکیل بگرن.

نزیکترین هەقدار:

نزیکترین هەقدار باوکە، چونکە گشت هەقـدارەکانی تـر بـەهۆی ئەوەوە دەگەنەوە بە ژنەکە، لـەپاش بـاوك لـە پێـشترین هەقـدار بـاپیرەی

باوکییــە، هەرچــەند بــەرەوژووریش ببێتــەوە، چــونکە بــاپیرە هــەم هەقدارەو هەم باوانە، لەبەر ئەوە پێش دەخرێ لەسـەر کەسـێ کـە هـەر بـاوانی رووت بـێ، ئـەمجار بـرای بـاوکیو دایکـی: ئـەمجا بـرای بـاوکیو، ئەمجا کوڕی برای باوکیو دایکی، ئەمجا کوڕی بـرای بـاوکی، هـەر چـەند دووریـش بکەونـەوە، چـونکە هـەموویان بـەهۆی باوکـەوە دەگەنـەوە بـە ژنەکـە، ئـەمجا مـامی بـاوکیو دایکـی، ئـەمجا مـامی بـاوکی، ئـەمجا کوڕی مــامی بــاوکیو دایکــی، ئــەمجا کــوڕی مــامی بــاوکی، بــا زۆریــش دووربکەونەوە، هەروەها ئەم مافە دەگا بە مامـەی بـاوکی ژنـەکـەو کـوڕی ئـەوو مـامی بـاپیرەیو کـوڕی ئـەویش. ئـەمجا گـشت باوانـەکانی تـریش. بزانن کـە ریـزی هەقـدارانی ژن بـە شـوودان دەق وەك ریـزی میراتبـەران وایە، تەنیا لە باپیردا نەبێ، چونکە لـە ژن مارەبڕینـدا بـاپیرە پـێش بـرا دەخرێ، کوڕیش بـە کـوڕێتی هـەقی ژن بـە شـوودانی نیـە، بـەڵام ئەگـەر ئامۆزازای دایکی بێ، یا ئازادکەری بێ، یا قازی بێ، بەو سیفەتە، نەك بـە سیفەتی کوڕێتی، دەتوانێ دایکـی خـۆی مـارەببڕێ لـە کەسـێ. جا ئەگـەر ژنـێ هەقداری بنەچەی نـەبوو سـەروەرە ئـازاد کەرەکـەی ئـەو مافـەی بـۆ هەیە، ئەمجا باوانی ئازادکـەر، ئـیتر هـەروەها دەق لـە سەرشـێوەی ریـزی میراتبـەرەکان، چونـکە پێغـەمبەر {درووودی خوای لەسەربێ} دەفـەرموێ: سـەرداریی تــانو پۆیــە دەق وەك تــانو پــۆی بنەچــە. ئەگــەر ئازادکــەر ژن بــوو، فەرمایشتی راستتر ئەوەیـە کـە کـێ ژنـە ئازادکەرەکـە دەدا بـە شـوو هـەر ئەویش ژنـە ئازادکراوەکە دەدا بەشوو، بەڵام لەسەر رەزای خۆی.

ئــەمجا حوکمــداری ئــەو شــوێنەی کــە ژنەکــەی لێیــە، چــونکە پێغـەمبەر {درووودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: فەرمانڕەوا هەقداری ئەو کەسەیە

کـه هەقـداری بایەخـداری تـری نیـه. (شـافیعیو ئـەبو داوودو ئیبنـو حیببـانو کەسـانی تـریش گێڕاویانەتـەوە. بەشـێکە لـه فەرموودەکـەی عائیشه).

جا ئەم ریزە لەسەر ئەم شێوەیە بۆ ئەو هەقدارانـەی کـه مـافی ژن مارەبڕینیان هەیە مەرجە بۆ دامەزراندنی مارەبڕین.

کەواتـه هـەتا نزیـك وەسـتابێ دوور مـافی ئـەوەی نیـە کـه ژن بەشوو بدا، چونکە ئەم مافەی بـەهۆی باوانـەتییـەوە بـۆ ماوەتـەوە، دەق وەك کەلەپوور وایە، تا نزیك هەبێ دوور بێ بەشە.

۲٦۱) باسی خوازبێنیی ژن:

سوننەته: بـۆ ژنخـواز، یـا بـۆ جێـداری، خـوازبێنی بکـا لـه ژنەکـه خۆی، یا لە هەقدارەکەی، بە مەرجێ ئەو ژنـه بـێ مێردبـێو لـه عیـدەدا نەبێ، خوای ئەو خوازبێنییە بە قسەی راستەو خۆو بێ پێچو پەنا بـێ، یا بە مەعنابێ. وە بە هیچ جۆرێ دروست نیە خـوازبێنیکردنی ژنـێ کـه لـه ژێـر رکێفـی مێرددابـێ، یـا لـه عیـددەی رجعیـدابێ، چـونکە ژن لـه عیددەی رجعیدا هـەر بـه ژن حلێبـه، بـەلام ژنـێ کـه لـه عیـددەی مێـرد مردنـدا بـێ، یـا لـه عیـددەی تـەلاقی بائینـەدابێ، یـا لـه عیـددەی هەڵوەشـانەوەی مـارەبڕین دابـێ، دروسـته بـه مـەعناوە خـوازبێنیی لێ بکرێ، بەلام بە راشکاوی دروست نیـه، بـەپێی ئـەم ئایەتـه: {وَلاَ جُنَاحَ عَلَـيْكُمْ فِيمَـا عَرَّضْـتُم بِـهِ مِـنْ خِطْبَـةِ النِّسَاءِ – سـورة البقـرة –

٢٣٥/٢}. لەبەر ئەوەیش کە فاطیمەی کچی قەیس مێردەکەی بە ئێجگاری تەڵاقی دەدا، پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} پێی دەفەرموێ: کاتێ عیدەت تەواو بوو، کە کاتی ئەوەیە شوو کردنت حەڵاڵ دەبێ، ئاگادارم بکەرەوە.

جیاوازی نێوانی خوازبێنی ئاشکراو خوازبێنی بە مەعنا ئەوەیە: ئەگەر بە ئاشکرا ئارەزووی خوازبێنی ئەو ژنە بکا دوور نیە، کە لەبەر زۆر بۆ هێنانی ئارەزووی دەروون، یا لەبەر هەر هۆیەکی تر، بە درۆ بڵێ عیدەکەی تەواو بووە، بەڵام ئەگەر خوازبێنییەکە بە مەعناوە بێ شتی وا روو نادا.

خوازبێنی بێ پێچو پەنا بە قسەیێ دەڵێن کە سوور ئەوە بگەیەنێ کە ئەو کەسە ئارەزووی لە خوازبێنیی ئەو ژنەهەیە، وەك ئەوە کە پێی بڵێ: ئارەزوو هەیە کە مارەت بکەم بۆ خۆم، یا وەك ئەوە پێی بڵێ: هەرکاتێ عیدەکەت تەواو بوو من مارەت دەکەم. خوازبێنی بە مەعنایش (تەعریض) قسەیەکە ئەوەیش هەڵ بگرێو واتای تریش بگەیەنێ، وەك ئەوە پێی بڵێ: کێ هاورێی وەك تۆی دەست دەکەوێ. یاخود بڵێ: تۆ داخوازیکەرت زۆرە. یاخود بڵێ: هەرکاتێ کە عیدەت تەواو بوو پێم بڵێ!. یا وێنەی ئەم گوتانە.

ئەمە هەمووی بۆ ئەوکاسانەیە کە خۆیان خاوەنی عیدەکە نین، بەڵام خاوەن عیدەیێ کە مافی ئەوەی هەبێ لەو عیدەیەدا مارەی بکا، ئەوە بۆی هەیە کە بە راشکاوی داخوازی بکا.

٢٦٢) هۆیەکانی هەقداری (أسباب الولایه):

بزانن بە هێزترین هۆی هەقداری (ویلایەت) باوکایەتییە، ئەمجا باپیرایەتییە، چونکە ئەم دوو کەسە ئەوپەڕی دڵسۆزییان هەیە بۆ جگەرگۆشەکانیان، جا لەبەر ئەوە ئەم دوو کەسە مافی ئەوەیان هەیە کە کچ، گەورەبێ یا بچووك، مارەببڕن لە هاوکفی خۆی، لەسەر مارەیی وێنەی خۆی، لەبەر بەرژەوەندێ کە خۆیان ڕەچاوی بکەن، ئەم بەزۆر بەشوودانە بەستراوە بە کچێنییەوە، نەوەك بە گچکەییەوە، وەك ئەبو حەنیفە دەفەرموێ.

جا ئەگەر کچێ شێتو منداڵ بوو باوكو باپیرە دەتوانن بەبێ ڕا وەرگرتن، مارەی ببڕن، چونکە شێتی کە چووە پاڵ منداڵی هەقدرایی پتەو تر دەبێ، بەرژەوەندیش ئەوە دەخوازێ کە بدرێ بەشوو، بۆ ساخبوونەوەی بەرژەوەند ئەوەنە بەسە کە کچەکە مارەییو ژیوار (نەفەقە)ی دەست دەکەوێ، ڕێی تێ دەچێ کە چاکیش ببێتەوە، تەنانەت ئەگەر بەشێتی ڕەسیدە ببێ، بە گەورەییش باوكو باپیرە بەبێ فەرمانی خۆی بۆیان هەیە کە بیدەن بەشوو، هەروا دروستە بۆ فەرمانڕەوایش، ئەگەر باوكو باپیری نەبوو، بیدات بەشوو، بەمەرجێ نیشانەی پێداویشتی دیاری بدا، وەك ئەوە گومانی ئارەزووکردنی لێبکرێ، یا پزیشك بڵێ: بەهۆی شووکردنەوە هیوای چاك بوونەوەی لێدەکرێ.

وا سوننەتە کە باوكو باپیرە داوای فەرمان (ئیذن) لە کچی گەورەی ڕەسیدە بکەن، هەتا دەربازبین لە ڕاجیایی کەسانێ کە دەڵێن:

پێویستە ئیذن لە کچی ڕەسیدە وەربگیرێ، لەبەر ئەم فەرموودەیەی پێغەمبەریش {دروودی خوای لەسەربێ}: بێوەژن (بۆ مارەبڕینی خۆی) خۆی زیاتر مافی ئەوەی هەیە لە هەقدارەکەی، کچیش پرسی پێ دەکرێ، جا ئەگەر قسەی نەکردو نارەزایی دەرنەبڕی ئەوە مانای وایە کە ڕازییە (موسلیم).

بەڵام بێوەژنی هۆشیار (ئاقڵ)ی ڕەسیدە بەبێ فەرمانی خۆی مارەناکرێ، فەرمانەکەیشی دەبێ بە قسەبێ، چونکە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: بێوەژن دەبێ قسەی لێ وەربگیرێ بۆ مارەبڕینی کە ڕازییەو ڕەخنەی نیە. بەپێی یەککگرتنیش قسە لێ وەرگرتن دەبێ لەپاش ڕەسیدە بوون بێ. بێوەژن کەسێکە کچێنیی بە هۆی یەکێ لەم حاڵەتانەوە نەمابێ: بەهۆی بەدەست گرتنی ڕەواوە، یا بەهۆی چوونەلای شوبهەوە، یا بەهۆی داوێنپیسییەوە، بەڵام ئەگەر بەهۆی ئەم شتانەی دواوە کچێتیی نەمابوو ئەوە لەسەر فەرمایشتی دروست وەك کچ وایە: بەهۆی کەوتنەوە، یا بەهۆی پەنجەوە، یا بەهۆی خوڕزمیی بێنوێژییەوە، یا بەهۆی قەیرەییەوە، کە گەورەکچ هەتا قەدرە دەبێ شووناکا، ئەگەر بە زۆر بە دەست گیرابوو، یا لە خەودا، یا بە شێتی ئەوە ڕاستتر وایە کە وەك بێوەژن وایە، لە (قیل)ێکا دەڵێ: ئەم حاڵەتانەیش هەروەك کچ وایە، گریمان ئەگەر ژنێ لە بنەڕەتدا بە سروشت کچێنیی نەبوو هەر بەکچ دادەنرێ.

٢٦٣) باسی ئەو ژنانەی کە مارەیان نایەت:

ئەو ژنانەی کە مارەکردنیان نادروستە سیَ جۆرن، چونکە سیَ هۆ هەیە بۆ حەرامبوونی ئێجگاری، کە بریتین لە خزمایەتیو شیرخواردنو ژنو ژن خوازی (مصاهره).

هۆی یەکەم:

کە خزمایەتییە، بەهۆی خزمایەتییەوە حەوت تاقم مارەیان نایەت، بەپێی ئەم ئایەتە کە دەفەرمویَ: {حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالاَتُكُمْ وَبَنَاتُ الأَخِ وَبَنَاتُ الأُخْتِ - سورة النساء - ٢٣/٤} واتە: بە فەرمانی خوا لەسەر ئێوەی موسوڵمان، مارەکردنی ئەم ژنانە حەرامکراوە: دایکتانو کچتانو خوشکتانو خوشکی باوکتانو خوشکی دایکتانو کچی براتانو کچی خوشکتان). بەلاَم ئامۆزاو پوورزاو خاڵۆزاو میمکزا، دووربن یا نزیك، مارەیان دێت لە ئامۆزاو خاڵۆزاو پوورزای خۆیان.

هۆی دووهەم:

بریتییە لە مەمك خواردن، بەم هۆیەوە دووکەس مارەیان نایەت، دایکی شیریو خوشکی شیری. بەپێی ئەم ئایەتە پیرۆزەیە: {وَأُمَّهَاتُكُمُ اللاَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ}.

جا بزانە هەر ئافرەتێ لە بنەچەدا بەهۆی خزمایەتیەوە حەرام بێ، بە شیرخواردنیش حەرامە. چونکە خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ}

دەفەرموێ: هەرچی بە خزمایەتیو زاوزێ حەرام ببێ بەهۆی مەمکخواردنیشەوە حەرام دەبێ. (شەیخان) لە گێڕانەوەیەکدا: هەرچی بەهۆی سکوزاو کەسایەتییەوە قەدەغە بێ بەهۆی شیرخواردنیشەوە قەدەغە دەبێ.

بەڵێ هەندێ کەس هەن لە بنەچەدا قەدەغەن نەك لە شیردا.

یەکەم: ژنێ کە شیری دابێ بە برات یا بە خوشکت، ئەوە لە شیرپێداندا قەدەغە نیە لێت، چونکە بێگانەیە لێت، بەلام لە بنەچەدا حەرامە لێت، چونکە یا دایکتە یا باوەژنتە.

دووەم: دایکی شیریی کوڕەزات یا کچەزات. ئەمە لە شیرپێداندا حەڵاڵە، کەچی لە بنەچەدا حەرامە، چونکە یا کچی خۆتە یا بووکتە، واتە: ژنی کوڕتە.

سێیەم: ئەنکی منالت، یا دایکی ژنێ کە شیری دابێ بە منالی تۆ، ئەمەیش لە شیرپێدانا دروستەو لە بنەچەدا نادروستە، چونکە یا دایکتە یا خەسووتە یا دایکی شیریی ژنتە!.

چوارەم: کچی ژنێ کە مەمکی دابێ بە منالی تۆ. ئەمەیش لە شیرپێداندا حەڵاڵەو لە بنەچەدا حەرامە، چونکە یا کچی خۆتە یا هەنەزاتە، واتە : کچی ژنتە[1].

---

[1] لێرەدا هەڵەیەکی چاپ، کە بووە بەهۆی وەهمێکی گەورە لە دەقە عەرەبییەکەدا هەیە دەڵێ: (وهی في النسب حرام لانها أم بنتك) راستەکەی ئاوایە: (.. لانها إما

پێنجەم: نەنکی منالّت، چونکە یا دایکی خۆتە، یا دایکی ژنتە.

بێداربن:

چوار ژن هەن حەلاڵن پێت کەچی بەدیمەن لە حەرام دەچن.

یەکـەم: خوشـکی بنەچـەیی بـرای بنەچـەییت، واتـە: خوشـکی نەسەبیی برای نەسەبیت، کە خوشکی بەنەچەیی خۆت نـەبێ، وەك ئـەم نموونەیە: شیرین شوو دەکا بە هێمن هێڤی لە هێمن دەبێ، لە پاشا هێمن دەمرێ شوو دەکا بە رۆستەم لە رۆستەم نەریمانی دەبێ، رۆستەم لە ژنێکی تری کورێکی هەیە ناوی زۆرابە، برای باوکیی نەریمانە، دەی خوشکەکەی نەریمان کەناوی هێڤییە بە زۆراب دەشێ کە برای باوکیی نەریمانە.

دووەم: خوشکی شیریی برای بنەچەییت.

سێیەم: خوشکی بنەچـەیی بـرای شـیریت. بـۆ نموونـە: برایـەکی دایکی شیریت هەیە، کە ئەویش خوشکێکی بنەچەیی هەیـە، لـە باوکـەوە یـا لـە دایکـەوە، یـا لـە بـاوك‌و دایکـەوە. تـۆ دەتـوانی ئـەو خوشـکەی مارەبکەی.

بنتك..). لە زنجیرە (٢٥٨)دا، لـە (نـزیکترین هەقـدار)دا ئـەم هەڵەیـەی تـریش هەیـە، دەڵـێ: (والا في الابـن فانـه لا یـزوج بـالبنوة وان قـدم في النكـاح انـه لا مـشاركة..) راستەکەی ئاوایە: (وان قدم في الارث، لانه لا مشاركه.. الخ.

- وەرگێڕ -

چـوارەم: خوشـکی شـیریی بـرای شـیریت. بـۆ وێنـە: کـوڕێ شـیری دایکی تۆی خـواردووەو شـیری ژنێکـی تریـشی دیـسان خـواردووە، وە ئـەو ژنە شیردەرە کچێکی هەیە کە خوشکی شیریی براشیرییەکەی تۆیـە، دەی تۆ دەتوانی ئەو کچە مارە بکەی[1].

---

[1] لەم شوێنەدا لە (الفقه الميسر)ەکەداو لە ئەصڵەکەیدا ئەمە نووسـراوە: (.. وقـد نظمها بعضهم فقال):

أربع في الرضاع هن حلال

واذا ما ناسبتهن حرام؛

جدة ابن، واخته، ثم أم

لاخيه، وحافد، والسلام

ئەم دوو شیعرە هەق وابوو لـە پـێش ئـەم (بێـداری)یـەدا بوایـە. چـونکە ئـەم دوو شیعرە قسە لەو چوار جۆرە ژنە دەکەن کە لەپێش ئەم بێدارییەوە باسمان لـێ کـرا، نـەك لەم چوار ژنەی کە لەپاش ئەم بێدارییەوە باسیان لێدەکرێ، ئـەم تێهـەڵکێش کردنـەیش مـرۆڤ بـە هەڵـەدل دەبـا، سـەر لـە خوێنـەر دەشـێوێنێ. بەنـدە بـەهۆی مغنـی محتـاجو شـەریعەتی ئیـسلامەوە تـوانیم راسـتی بکەمـەوە. وەرگێـڕ. ئەمـەیش بەشـیعر وەرگەڕاوەکەیانە:

هینی بنەچەت ئەم چوار ژنانە

حەرامن، هی شیر بە پێچەوانە:

نەنکی منداڵتو، خوشکی، پاش ئەوەت:

دایکی براو خوشك، دایەنی نەوەت!

هۆی سێیەم:

بڕێتییە لە ژنو ژنخوازی، بەهۆی ئەمیشەوە بە نێجگاری هەتا هەتایە چوار تاقم حەرام دەبن:

یەکەم: دایکی مارەبڕاوی پیاو، هەر بەزاتی مارەبڕینی ژنێ لە پیاوێ، دایکی بنەچەیی‌و دایکی شیری ئەو ژنە لەو پیاوە بۆ هەمیشە حەرام دەبێ، بەپێی ئایەتی: (وامهات نسائكم).

دووەم: کچی ژن کە لە مێردێکی تری ئەو ژنە بێت کە پێی دەگوترێ هەنەزا، هەر چەند بەرەو خواریش بڕوا، وەك کچو کچەزای هەنەزا، بەو مەرجە کە چووبێتەلای دایکەکە، ئەگینا بە تەنیا مارەبڕینەکە کچی مارەبڕاوەکەی لێ حەرام نابێ. بەپێی فەرمایشتی زاتی مەزن: {وَرَبَائِبُكُمُ اللاَّتِي فِي حُجُورِكُم مِّن نِّسَآئِكُمُ اللاَّتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِن لَّمْ تَكُونُواْ دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلاَ جُنَاحَ}.

کچی شیریی مارەبڕاوی بە دەستگیراویش ڕێك وەك کچی بنەچەوایە، مارەی نایەت لە مێردی دایەنەکەی. ڕستەی (في حجوركم)

ئیبنو رفعە ئەم چوار جۆرە ژنەی تریشی پتر کردووە: ژنێ کە شیری دابێ بە مامت، یا بە خاڵت، یا بە پوورت، یا بە میمکت (لە مغنیداو شەریعەتی ئیسلامدا ئاماژە بۆ ئەم مەبستە دەفەرموێ: جیاکردنەوەی ئەم شێوەکارانە لە ڕاستیدا شتێکی دیمەنکارییەو بە ڕواڵەت جیاکردنەوەیە. چونکە ئەمانە ئەو هۆیانەیان تیادا نیە کە دەبن بە هۆی حەرامبوون هەتا جیا بکرێتەوە).

- وەرگێڕ -

لەم ئایەتەدا بەیانی حاڵی غالیبە دەنا بۆ ئەوە نیە ئەگەر ئەو هەنەزایە لە لای باوە پیارەکەی نەبێ مارەیی لێی دێ.

سێیەم: مارەبڕاوی باوك‌و باپیرەو بەرەوژوورتریش، خوای باپیرەی باوکی بێ، یاخود باپیرەی دایکی بێ، یا باوك‌و باپیرەی بنەچەبن، یا باوك‌و باپیرەی شیری بن! بەپێی ئایەتی: {**وَلاَ تَنكِحُواْ مَا نَكَحَ آبَاؤُكُم مِّنَ النِّسَاء – سورة النساء – ٢٢/٤**}.

چوارەم: مارە بڕوای کوڕو کوڕەزاو بەرەو خوارتریش، خوای کوڕو کوڕەزای نەسەب بن یا هی شیری بن. بەپێی ئەم ئایەتە پیرۆزە: {**وَحَلاَئِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلاَبِكُمْ**} ئەم ئایەتە سەبارەت بە کوڕی پشتە، ژنی کوڕی شیریش بەپێی یاسای: هەرچی بەهۆی خزمایەتی‌و زاوزێ‌و سکوزاوە حەرام بێ بەهۆی شیر خواردنیشەوە قەدەغە دەبێ. بەپێی رستەی (من اصلابكم) لە ئایەتەکەدا، کوڕی جەعلی بەر ئەم قەدەغەکردنە ناکەوێ، وە ژنەکەی مارەی دێ لە بەناو باوکەکەی!.

مارەبڕاوی کوڕو کوڕەزا بە تەنها مارە بڕینەکە لە باوك‌و باپیرەیان قەدەغە دەبێ.

حەرام بوون لەکاتی کۆکردنەوەدا :

قەدەغەیە لەسەر پیاوێ کە دوو خوشك بەیەکەوە کۆبکاتەوە لە نیکاخی خۆیدا، خوای خوشکی بنچینەیی بن، یا هی شیری بن، قورئان دەفەرموێ: {**وَأَن تَجْمَعُواْ بَيْنَ الأُخْتَيْنِ إَلاَّ مَا قَدْ سَلَفَ**} لە

سوننەتیشدا دەفەرموێ: لەعنەت لەو کەسەبێ کە ئاوی خۆی لە منداڵدانی دوو خوشکدا کۆدەکاتەوە. هەروەها قەدەغەیە کۆکردنەوەی ژنو پووری، جا خوشکی باوکی بێ یا خوشکی دایکی بێ. چونکە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: ژن بەسەر پوورو میمکی خۆی مارە ناکرێ، هەروەها پوورو میمکیش بەسەر برازاو خوارزای خۆیان مارە ناکرێن (شەیخان). هەروەها حەرامە کۆکردنەوەی ژن لەگەڵ کچی برایدا، یا لەگەڵ کچی برازایدا، یا لەگەڵ کچی خوشکیدا، یا لەگەڵ کچی خوشکەزایدا، بۆ ئەمەیش براو خوشکی بنچینەییو براو خوشکی شیری چون یەکن.

مەبەست لە قەدەغەکردنی ئەم جۆرە کۆکردنەوەیە پێشگیرییە لە رووداني برینی رشتەی خزمایەتی. کۆگر بۆ ئەو ژنانەی کە دروست نین لەگەڵ یەکتردا کۆبکرێنەوە ئەوەتە: هەر دوو ژنێ کە خزمایەتییەکی وەهایان لە نێواندا بێ، بە بنەچە یا بەشیر، کە ئەگەر فەرز بکەین یەکێکیان پیاو بێو ئەوی تریان ژنبێ، مارەیان لە یەکتر نەیەت ئەو جۆرە دوو ژنە کۆ کردنەوەشیان لە ژنێتیی یەك کەس دا دروست نیە. بزانن هەموو دووژنێ کە حەرام بێ لە نیکاحدا لەگەڵ یەکتردا کۆبکرێنەوە، حەرامە بەهۆی کەنیزەکیشەوە ئاغاکەیان بڕواتە لای هەردوولایان. واتە: بە نموونە ئەگەر دوو خوشك، یا خوشکەزاو پوورێ کەنیزەکی پیاوێ بوون، دروستە بڕواتە لای یەکێکیانو بەس.

٢٦٤) باسی ئەو نەنگانەی کە دەبن بەهۆی هەڵوەشانەوەی مارەبڕین:

ئەگەر پیاوەکە یا ژنەکە نەنگێکی لەم نەنگانەی دواوە دۆزییەوە بەویترپانەوە ئەوە مافی هەڵوەشاندنەوەی مارەکردنەکەی هەیە. ژن بەم پێنج نەنگە دەدرێتە دواوە: بە شێتیو بە گولیو بە بەڵەکیو بەتاتیو بەهۆی ئەوەیشەوە کە پارچە ئێسکێ بەری شەرمی گرتبێ.

پیاویش بەهۆی ئەم پێنج نەنگەوە دەدرێتە دواوە: بەهۆی شێتیو گولیو بەڵەکیو خپبوونی چووكو شلەپەتکەیی.

چونکە ژنهێنان بۆ رۆژو دوو رۆژ نیەو مەبەستی سەرەکی لێی رابواردنی راوایە، دەی ئەم نەنگانەیش هەیانە رێگەی دروستبوون دەگرێ، وەك چووك بڕاویو شلەپەتکەیی لە پیاوداو، وەك تاتیو ئێسکی بەری شەرمگا لە ئافرەتدا، هەیشیانە دڵ تێك هەڵ دەشێوێنێو ناهێڵێ لەززەتو خۆشی تەواو لە هاوسەر وەربگیرێ، وەك شێتیو گولیو بەڵەکی.

جا لەبەر ئەوە مافی پەشیمان بوونەوە لە مارەبڕین لەکاتی وادا دامەزراوە، هەتا نەبێ بەهۆی زیانی هەمیشەیی. لە ئیسلامیشدا: نەزیان نە وەڵامی زیان بەزیان، یاسایەکی دامەزراوە.

سەربەڵگەی ئەم کارەیش ئەم فەرموودەیەیە کە دەفەرموێ: کەعبی کوڕی زەید {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} لە بەنی غیفار ژنێکی هێنا، کە چووە ناو پەردەوە بۆیو جلەکانی داناو

لەسەر نوێنەکە دانیشت، سەیری کرد قەبرغەی تووشی بەڵەکی بووە، جا پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} لە نوێنەکە دەکشێتەوەو دەفەرموێ: جلەکانت بدەرەوە بە خۆتاو بڕۆرەوە بۆ ماڵی باوانت، لەبەر ئەم عەیبە من تۆم ناوێ، بە کەسوکاری ژنەکەشی فەرموو: ئەم نەنگەتان حەشاردابوو، لە منتان شاردبۆ وە. (بەیهەقی لە – السنن الکبری – داو حاکم لە مستدرکا گێڕاویانەتەوە) جاوا بەپێی ئەم رووداوە هەڵوەشانەوە بەهۆی بەڵەکییەوە دامەزراوە، نەنگەکانی ترش بەم پێودانە پێوراون، چونکە لە ریزی ئەون، بگرە هەیانە خراپتریشە، وەك گولی کە زۆر خراپترە لە بەڵەکی.

عومەر {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: هەر پیاوێ ژنێ بهێنێ، ژنەکە شێت بێ، یا گول بێ، یا بەڵەك بێ، ئەگەر بچێتە لایو بە دەستی بگرێ ئیتر ژنەکە مارەیی تەواوی دەکەوێ، بەڵام مێردەکە ئەوە بەهەقداری ژنەکە دەبژێرێ[1].

---

[1] مالیكو شافیعی {رەزای خوایان لێبێ} گێڕاویانەتەوە. لە بلوغ المراما دەفەرموێ: سەعیدی کوڕی مەنصورو مالیكو ئیبنو ئەبی شەیبە گێڕاویانەتەوە، پیاوانی رشتەکەی هەموویان بڕواپێکراون. لە ئەصڵەکەو لە ئەصڵی ئەصڵەکەدا ئەم ئەسەرە مەوقووفە لەسەر ئیبنو عومەر. بەڵام لە تاج الاصولو بلوغ المرامدا مەوقووفە لەسەر ئیمامی عومەر. لە مغنی المحتاجیشدا دەفەرموێ: ئەم سێ عەیبە بە صەحیحی لە عومەرەوە شافیعی ریوایەتی کردووە. بۆیە بەندە نووسیم: عومەر، وەنەم نووسی: ئیبنو عومەر، بەزەینم ئیبنو عومەر لە (کفایة الاخیار)ەکەدا هەڵەی چاپە لە فیقهول موسەیەرەکەیشدا نەقڵو روونووسی بێ تەحققە. هەر چۆن بێ خوا پاداشی باشی

سەرەڕای ئەم بەڵگانەیش بەڵگەی تریش بۆ هەڵوەشانەوە هەیە، چونکە ژنهێنان گرێدانێکە بەرابەر بە وەجەڵ، پووچبوونەوە قەبووڵ دەکا، کەواتە دروستە بەهۆی نەنگی کاریگەرەوە پووچ بکرێتەوە، رێك وەك کڕین و فرۆشتن. لە شێتیدا جیاوازی نیە لە نێوانی شێتیی هەمیشەیی و شێتیی پچڕپچڕدا، یا لە نێوانی شێتیی بێ چارەو شێتییەك کە چارەو تیماربکرێ. بە کورتی نەنگەکان حەوتن: سیانیان هاوبەشن، هەم لە مێرددا هەم لە ژندا روو دەدەن، برێتین لە شێتی و گوڵی و بەڵەکی، دوانیشیان تایبەتن بە مێردەوە، کە برێتین لە کێربڕین و شلەپەتکەیی. دوانیشیان تایبەتن بە ژنەوە، کە برێتین لە تاتی بەهۆی پارچە گۆشتەوە، یا لە تاتی بەهۆی پارچە ئێسکەوە کە بەری شەرمی ئافرەت بگرێ و رێی پەیوەندی ژنومێردی بگرێ.

٢٦٥) سوننەتە ناوبردنی مارەیی (تسمية المهر):

مارەیی لە عەرەبیدا پێی دەگوترێ: صیداق یا مەهر، کە برێتییە لە سامانێ پێویست دەبێ لەسەر مێرد، کە بیدات بە ژن بەهۆی مارەکردنیەوە، یا بەهۆی دروستبوون لەگەڵیدا بەهۆی چوونە لای هەڵە (وطء الشبهه) وە. مارەیی لە عەرەبیدا گەلێ ناوی تری هەیە، وەك:

هەموو لایەك بداتەوە، ئەوەی کە گومانم تیادا نیە: ئەوان زۆر لە من مەلاتربوون، وە نیازیشیان رەزای خوا بووە، بەندە مەبەستم راستکردنەوەی دەقەکانە، دەنا نە مەبەستم زانایی خۆمەو نە مەبەستیشم خوانە خواستە تانەو رەخنەی ناهەقە لەوان.

– وەرگێڕ -

نحلەو فەریضەو ئەجرو سیداق، کە ئەم چوار ناوەی لە قورئانی پیرۆزدا هەن، لە سوننەتیشدا ئەم ناوانەی تری هەیە: مهرو علیقەو عقر.

سەر بەڵگەی مارەیی نامەی خواو رێگەی رەهبەرە، خوای مەزن دەفەرموێ: {وَآتُواْ النَّسَاء صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً - سورة النساء - ٤/٤} وشەی نیحلە لەم ئایەتەدا بە واتا خەڵاتو بەخششو بەخشینە، بۆیە وا ناونراوە چونکە رابواردنی ژن لەگەڵ پیاودا بەرابەر بە رابواردنی پیاوەکەیە لەگەڵیدا، کەواتە مارەیی وەك خۆراییو بە بەلاش بێ وایە، پێغەمبەریش (دروودی خوای لەسەربێ) بە پیاوێکی فەرموو کە داوای ژنێکی کرد: ئایا هیچت هەیە کە بیکەی بە مارەیی؟ گوتی: نەبەخوا ئەی پێغەمبەری خوا!.. تا ئەوێ کە پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) پێی فەرموو: شتێك پەیدا بکە، با ئەنگوستیلەیەکی ئاسنیش بێ. جا لە ئەنجامدا حەزرەت (دروودی خوای لەسەربێ) پێی فەرموو: دەبڕۆ ئەوا لەسەر ئەوە کە فێری ئەو قورئانەی بکەی کە خۆت ئێستا لەبەرتە، ئەم ژنەم مارەکرد لە تۆ. دەی کە ئەمەت زانی بزانە کە سوننەت وایە لەکاتی مارەبڕیندا ناوی مارەیی ببرێ، هەتا پەیرەویی پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) بکرێو سوننەتی ئەو بکرێ بە سەرمەشق، چونکە پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) بەبێ ناوبردنی مارەیی هیچ مارەبڕینێکی گرێ نەداوە، لە راستیدا ناوبردنو دیاریکردنی مارەیی لەکاتی گرێداندا دەبێ بەهۆی بنەبڕکردنی کێشەو بەرە.

بەڵام مارەیی بنیات (روکن)ێ نیە لە بنیاتەکانی دامەزراندنی مارەکردن، بەڵگەی ئەم قسەیەیش ئەم ئایەتە پیرۆزەیە: {لاَّ جُنَاحَ

عَلَيْكُمْ إِن طَلَّقْتُمُ النِّسَاء مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُواْ لَهُنَّ فَرِيضَةً – سورة البقرة – ٢٣٦/٢} ئەوەتا بەپێی ئەم ئایەتە ژن تەڵاقدان لە پێش بەدەست گرتنداو ژن مارەبڕین بەبێ ناوبردنی مارەیی بە گوناه دانانرێ، ئەوەیش بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە گرێدان بەبێ دیاریکردنی مارەیی دروستەو دادەمەزرێ، ئەمەیش وەك ئەوە ژنێکی فامیدەی رەسیدە، بێوەژن بێ یا کچ، بە هەقداری خۆی بڵێ: بەبێ مارەییبمدە بەشوون هەقدارەکەیشی وا بکا، ئەوە مارەی دێ، جا خوا هەقدارەکەی لەکاتی مارەبڕینەکەدا ناوی مارەیی نەهێنێ، یا بە دەق بڵێ: ئەوا بەبێ مارەیی ئەو ژنەم مارە کرد لەتۆ.

بەهۆی یەکێ لەم سێ شتەوە مارەیی ئاسایی (مهر المثل: مارەیی وێنەی خۆی) پێویست دەبێ بۆ ژن لەسەر مێردی:

یەکەم: کاتێ قازی مارەیی دابنێ بۆ ژن لەم دوو حاڵەتەدا:-

یەکەم: مێرد نەیەوێ مارەیی دیاری بکا بۆ ژنەکە.

دووەم: ژن و مێرد کێشەیان بێ لەسەر ئەندازەی ناوبراو.

دووەم: ژن و مێرد خۆیان بڕیاری مارەیی ئاسایی بدەن.

سێیەم: کاتێ مێردەکە لە پێش ئەوەدا قازی مارەیی دابنێ بۆ ژنەکە، ئەو بڕواتە لای، یا لەپێش ئەوەدا کە خۆیان بڕیاری مارەیی ناوبراو بدەن ئەو بە دەستی بگرێ، لەم سێ شێوەیەدا مارەیی عادەتی لەسەر مێردەکە بۆ ژنەکەی دادەمەزرێ. لە مارەیی ئاساییدا بایەخ بە رۆژی مارە بڕینە، ئەگەر لە پێش دانانی مارەییدا، یا لەپێش

بەدەستگرتندا یەکێ لە ژنو مێرد مرد ئەوە مارەیی عادەتی پێویست دەبێ. ئەبو داوودو تیرمیذیو نەسائی (بە رشتەیەکی ساغ) دەگێڕنەوە: پرسیارکرا لە ئیبنو مەسعوود {رەزای خودای گەورەی لێبێ} ئەگەر پیاوێ ژنێ مارە بکاو مارەیی بۆ دیاری نەکاو بە دەستیشی نەگرێ تا خۆی دەمرێ مارەیی ئەم ژنە چییەو چی نییە؟ فەرمووی: مانەندی مارەیی کەسوکاری خۆی مارەیی بۆ دادەنرێ، وەك دایکی، یا خوشکی، یا پووری، بەبێ کەمو زۆر، وە بەشە کەلەپووریش دەگرێ، وە عیددەی (وەفات)یشی لەسەرە.

مەعقیلی کوڕی سینانی ئەشجەعیش هەڵسا فەرمووی: پێغەمبەریش {دروودی خوای لەسەربێ} لە شانی بەروەعەی کچی واشیقدا دەق وەك ئەم بڕیارەی تۆ بڕیاری دا، ئیبنو مەسعوودیش ئەم قسەیەی گەلێ پێ خۆشبوو (تەماشای تاجول ئوصوڵ، بەرگی سێ، لاپەڕە (٨٣) بە کوردی، بکە – وەرگێڕ).

بزانن کە مانەندی مارەیی بەو ئەندازەیە دەگوترێ کە دەکرێ بە مارەیی ژنانی هاوشانی خۆی، جاکێ لە کەسوکاریلە ژنەکەوە نزیکتربی مارەیی ئەو رەچاو دەکرێ وەك خوشکی، یا دایکی، یا پووری، تەنانەت ئەگەر پیاوێ ژنێکی تەلاقدا، لەپێش بەدەستگرتنو ناوبردنی مارەییدا، ئەوە پێویستە موتعەی بداتێ، کە برێتییە لە ماڵێ کە پیاوەکە دەیدا بەژنەکە لەپاش جیابوونەوە لە یەکتر. بەپێی مەفهوومی ئایەتی {وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ – سورة البقرة – ٢٣٧/٢} ئەوەتا بەپێی دەقی ئەم ئایەتە نیوەی مارەیی دەدرێ بەوژنە کە مارەیی بۆ دیاریکرابێ،

بەڵام لەپێش بەدەست گرتندا تەڵاق درابێ، دەی ئەگەر مارەیی بۆ دیاری نەکرا، وە لەپێش بەدەست گرتندا تەڵاقدرا ئەوە هەقی موتعەی هەیە بەپێی ئایەتی {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ – سورة البقرة – ٢/٢٣٦}.

خوا حەزکا لە دواوە باسێکی موتعە دەکەین.

مارەیی ئەندازەی بۆ دیاری نەکراوە:

لەبەر ئەوە هەرچی دروست بێ ببی بە بەهاو نرخ بۆ زاتێ، یا بۆ کەڵکێ، دروستە بیشکرێ بە مارەیی، بەپێی فەرموودەکەی صەحیحەین کە حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} بە پیاوەکەی فەرموو: شتێ پەیدا بکە با ئەنگوستیلەیەکی ئاسنیش بێ. کە لە دواییەکەیدا پێی فەرموو: ئەوا لەسەر ئەوە کە فێری ئەو قورئانەی بکەی کە خۆت ئێستا لەبەرتە ئەم ژنەم مارەکرد لەتۆ. ئەم فەرموودەیە بەڵگەی ئەم دوو شتەیە:

یەکەم: ئەو پەڕی کەمی لە مارەیی دا ڕەچاوبکرێ.

دووەم: دروستە کەڵك بکرێ بە مارەیی. بەپێی ئەم فەرموودەیەیش: عامیری کوڕی ڕەبیعە فەرمووی: ئافرەتێکی بەنی فەرازەیی لەسەر جووتێ سۆڵ شووی کردبوو، پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: لە جیاتی خۆت و ماڵت بە جووتێ سۆڵ ڕازی بووی؟ گوتی: بەڵێ. پێغەمبەریش {دروودی خوای لەسەربێ} مارەبڕینەکەی دامەزراند (ئیبنو ماجەو تیرمیذی گێڕاویانەتەوە. تیرمیذی دەفەرموێ: فەرموودەیەکی

جوانە، هەروا بەپێی ئەم فەرموودەیەتریش: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: مارەیی جێبەجی بکەن. یاران فەرموویان: چی دەبێ بە مارەیی؟ فەرمووی: هەرچی هەردوولا پێی رازی بوون دروستە بکرێ بە مارەیی.

ئەمەکاتی وایە کە ژنەکە فامیدە بێ، وە ئاغا کانیزەکی خۆی مارەببڕێ لە کەسێ، بەڵام ئەگەر هەقدار ژنێکی حیجر لەسەر دانراوی لە کەسێ مارەبڕی، ئەوە بۆی نیە کە لەسەر کەمتر لە مارەیی مانەندی خۆی مارەی ببڕی. بەهەر حاڵ سوننەتە کە مارەیی لە دە درەم کەمتر نەبێ، هەتا لە راجیایی ئەبو حەنیفە دەرباز ببین، چونکە لەلای ئەو پێویستە مارەیی لە دە درەم کەمتر نەبێ، هەروا سوننەتە لە ئەندازەی مارەیی هاوسەرەکانی پێغەمبەریش زیاتر نەبێ، کە برێتی بووە لە پێنج سەد درەم. بەڵام مارەیی ئوممو حەبیبەی هاوسەری پێغەمبەر {دروودی خوا لەسەر پێغەمبەرو رەزای خودا لە هاوسەرەکانی} کە چوار سەد دیناری زێڕی ئەو کاتە بووە، ئەوە پێغەمبەر خۆی نەیکردووە، بەڵکوو ئەوە نەجاشی بە پیاوەتی کردوویەتی {رەزای خوای لێبێ} وە لە ماڵی خۆی داوێتی، بۆ رێزو قەدری حەزرەت ئەوەی کردووە، کەواتە ئەم بڕیارە بەم حاڵەتە هەڵ ناوەشێتەوە.

کەی نیوەی مارەیی لە کۆڵ دەکەوێ؟

بزانن کە ژن دەبێ بە خاوەنی مارەیی خۆی تەنیا بە گرێدانێکی دروست، یا بەناو بردنی مارەیی، بە مەرجێ ناو بردنەکە لەسەر شێوەیەکی رەوابێ. دەنا مانەندی مارەیی دەکەوێ.

مارەیی ژن لەسەر مێرد دادەمەزرێ بەهۆی یەکێ لەم دوو ڕێبازگەیەوە:

یەکەم: بەهۆی چوونەلاوە، هەر چەند چوونەلاکەیش نادروست بێ، وەك ئەوە مێرد لەکاتی بێنوێژیدا، یا لەناو ئیحرامدا بڕواتە لای ژن، بەلگەی ئەم حاڵەتەیش ئەم ئایەتە پیرۆزەیە: {وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ – سورة النساء – ٢١/٤)} واتە: چۆن زات دەکەن‌و لە خوودا ناترسن‌و ئەو مارەییە وەردەگرن لەو ژنە داماوانە، ئەمە لە کاتێکا کە ئێوەی ژن‌و مێردو حەڵاڵ‌و هاوسەر دەرپێ تێکەل بوون. دەی ئەمە بەلگەی ئەوەیە کە بەدەستگرتنی ژن لەلایەن مێردەوە دەبێ بەهۆی دامەزراندنی مارەیی.

دووەم: مارەیی دادەمەزرێ بەهۆی مردنی یەکێکیانەوە، هەر چەند هێشتا بەدەستیشی نەگرتبێ چونکە بە مردنی لایەك مارەبڕین دێتە کۆتایی، کەواتە ڕێك وەك حاڵەتی بەکرێدان وایە دەبێ گرێ لەسەر دراو بەتەواوی بدرێ بە خاوەنی. بەڵام ئەگەر نەچوونەلا رووی دا ، وە نەرمردن رووی دا، وە بەبێ هۆیەك لە ژنەکەوە، یا لە مێردەکەوە، جیا بوونەوە رووی دا، وەك ئەوە لە خۆیەوە تەڵاقیدا، یا تەڵاقدانی سپارد بە ژنەکە خۆی‌و ژنەکەیش وایکرد، یا تەڵاقدانی تەعلیق کرد بەشتێکەوە، وەك چوونە ناو خانویەك، یا خولعی لەگەڵدا کرد، لە هەموو ئەم حاڵانەدا مارەیی دەکرێ بە دوو کەرتەوە، نیوەی دەگەڕێتەوە بۆ مێردەکەو نیوەی دەمێنێتەوە بۆ ژنەکە، بەپێی ئایەتی: {وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ} .

٢٦٦) باسی هەقی موتعە:

موتعە: ناوە بۆ ماڵێ کە مێرد دەیدا بەژنی خۆی لە پاش جیابوونەوە لێی. جیا بوونەوە دوو جۆرە:

جۆری یەکەم: جیابوونەوە بەهۆی مردنەوە، ئەمە بە یەکگرتنی رای زاناکا، نابێ بەهۆی پەیدابوونی مافی موتعە.

جۆری دووەم: جیا بوونەوەی کاتی ژیانی هەردوولا، جا جیا بوونەوەی وا ئەگەر لەپێش بەدەستگرتن دابوو وە ناوی مارەییش نەبرابوو ئەوە حەقی موتعە هەیە بۆ ژنەکە، بەڵام ئەگەر لەپاش بەدەست گرتن تەڵاقی دابوو ئەوە مانەندی مارەیی خۆیی دەکەوێ، لە مافی موتعەدا موسوڵمانو پەیماندارو پیاوی ئازادو پیاوی کۆیلەو ژنی ئازادو کەنیزەك چون یەکن، وا سوننەتە کە موتعە لە سیی درەمی زیو کەمتر نەبێ، پیاوو ژن لەناو خۆیاندا لەسەر هەرچی پێك بێن ئەندازەی پێویستی پێ جێبەجێ دەبێ، بەڵام ئەگەر بوو بە کێشەو بەرەیان ئەوە قازی بەپێی کۆشش واجتهادی خۆی، وە بەپێی دەوڵەمەندیو هەژاریی کابرای مێردی ژنەکە ئەو مافەی بۆ دیاری دەکا، دروستە کە ماڵی موتعە لە نیوەی مارەییش زیاتربێ، چونکە ئایەتەکەی موتعە بەرەهایی باسی موتعە دەکا، کە دەفەرموێ: **{وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ – سورة البقرة – ٢/٢٣٦}**.

٢٦٧) بڕیاری ژن به ژن:

ژن بەژن پووچەڵە، چونکە لە حەدیثێکی بوخاریو موسلیمدا دەفەرموێ: پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} جڵەو گیریی دەکرد لە ژن بە ژن، ژن بە ژنیش ئەوەتانێ کە دوو پیاو بە کچی خۆیان ژن بە ژن بکەن بەبێ مارەیی. بەپێی ئەم فەرموودەیەو چەند فەرموودەیەکی تر ژن بە ژن ئەوەتانێ کە پیاوێ بە پیاوێ تر بڵێ: هەقدارەکەی خۆتم لێ مارە بکە منیش هەقدارەکەی خۆمت لێ مارە دەکەم، بە مەرجی ئەوە کە بە دەستگرتنی هەرکامێکیان ببێ بە مارەیی ئەوی تریان، ئەویش قەبووڵی ئەوەبکا. بەڵام ئەگەر بە دەستگرتن نەکەن بە مارەیی، وەك ئەوە هەردوولا لەکاتی مارەبڕیندا باسی مارەیی نەکەن ولێی بێ دەنگ بن، ئەوە مارەبڕینی هەردوولا دادەمەزرێ، چونکە لەسەر ئەم شێوەیە تەنیا ئەوەی تیایە کە بۆ دامەزراندنی گرێدانی مارەبڕینی یەکەم مەرجە گرێدانی مارەبڕینی دووەمیش سەربگرێ، شتی وایش مارەبڕین پووچەڵ ناکاتەوە، وە لەم کاتەدا ئەو دووژنەی کە بەبێ مارەیی ژن بە ژنیان پێکراوە، هەر کەسەیان مانەندی مارەیی خۆیی بۆ هەیە.

٢٦٨) نانی شایی:

نانی شایی بەعەرەبی پێی دەگوترێ وەلیمە، لە (ولم) دروست بووە، کە بەواتا کۆبوونەوەیە، چونکە ژنو مێرد لەم کاتەدا کۆدەبنەوە.

ئیمامی شافیعی {رەزای خودای لەسەربێ} دەفەرموێ: (ولیمە بەو دەعوەتە دەگوترێ کە بە بۆنەیەکی خۆشەوە ساز دەدرێ، وەك شایی ژنهێنانو منداڵ سوننەتکردنو شتی تری لەم بابەتانە).

وەلیمە لە عەرەبیدا بەپێی شوێن‌و بۆنە ناوەکەی دەگوترێ، لە کودیشا هەروایە، دەعوەتی ژنهێنان پێی دەگوترێ: وەلیمە، واتە: نانی شایی، دەعوەتی سوننەتکردن پێی دەگوترێ: اعذار واتە: ئاهەنگ، دەعوەتی منداڵ بوون پێی دەگوترێ: عەقیقە، واتە: حەوتم، دەعوەتی رزگاربوونی ئافەرەت لەکاتی منداڵبووندا پێی دەگوترێ: خورس، واتە: مەولوودی، دەعوەتی هاتنەوە لە سەفەر پێی دەگوترێ: نەقیعە، واتە: قاوەڵتوون، دەعوەتی خانوو دروستکردن پێی دەگوترێ: وەکیرە، واتە: بەرەدرگانە، نان دروستکردن بە بۆنەی ناخۆشەوە پێی دەگوترێ: وەضیمە، نانی شین، نانی پرسە. نان دروستکردن بەبێ بۆنەیەکی تایبەت پێی دەگوترێ: مەئدوبە، واتە: دەعوەت، یا بانگهێشتن تەماشای (مختصر المزنی بهامش الأم – ٣٩/٤) لەگەل القاموس ماددەی (ولم) بفەرموو).

حوکمەکەی:

نانی شایی سوننەتە، لە قیلێکا دەڵێ: پێویستە. چونکە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) بە عەبدورەحمانی کوری عەوفی فەرموو: نانی شایی دروست بکە، هەر هیچ نەبێ مەرێ بکە بە نانی شایی. (شەیخان گێراویانەتەوە). لەبەر ئەوەیش کە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) نە لە ماڵەوەو نە لە سەفەردا نانی شایی تەرك نەكردووە.

بەلاّم فەرموودەی رۆشنتر ئەوەیە کە سوننەتە، چونکە حەزرەت (درودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: مافێ کە لە ساماندا هەیە بۆ خەڵکی تر هەر زەکاتەو بەس. لەبەر ئەوەیش چونکە هەر تایبەت نیە بە ئاتاجەکانەوە،

دەوڵەمەندیش لێی دەخوات، کەواتە دەق وەك قوربانی وایەو سوننەتەو پێویست نیە، بە قیاس لەسەر هەموو جۆرە قاوەڵتیو دەعوەتێکی تریش. فەرموودەی (نانی شایی دروست بکە..) دەبڕین بەسەر ئەوەدا کە زۆر سوننەتێکی گەورەیەو لە هەموونان دروست کردنێکی تری لەم بابەتە سوننەتترە.

لای کەمی نان دروستکردن بۆ شایی مەڕێکە چونکە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) کە زەینەبی کچی جەحشی گواستەوە مەڕێکی کرد بە نانی شایی، ئەوەندە هەیە هەرشتێ بەم بۆنەیەوە سوودو قازانجی هەبێ بریتی نانی شایی دەکەوێ، چونکە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) کە صەفییەی گواستەوە قاوتو خورمای بۆ کرد بە نانی شایی.

گوتمان دروست کردنی نانی شایی سوننەتێکی گەورەیە بەلام ئەگەر کەسێ بانگ کرا بۆ سەر شایی بۆ نانخواردن پێویستە بڕوا، لەسەر فەرمایشتی سەنگین، چونکە چەن فەرموودەیەکی دروستو ساغ لەم بابەتەوە هەیە، وەك ئەوە دەفەرموێ: ئەگەر خوڵك كران بۆ سەر نانی شایی بچن بۆی. لە فەرموودەیەکی تردا حەزرەت (درودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: خراپترین نان نانی شاییو شیرینیو شتی وایە، چونکە دەوڵەمەندان بانگ دەگرێن بۆیو هەژاران بانگ ناگرێن، ئەو کەسەشی خوڵك بكرێو نەچێ ئەوە لە خوداو لە پێغەمبەری خوا یاخی دەبێ! (موسلیم گێڕاویەتەوە) بەلام بانگکردن بۆ سەر غەیری نانی شایی، بەهەر بۆنەیەکەوە بێ سوننەتە، هەروا ڕۆیشتنیش بۆی سوننەتە.

٢٦٩) مەرجی پێویستبوون یا سوننەتبوونی چوون بۆ سەر دەعوەت:

١) بانگهێشتنەکە دەبێ لەسەر ئەم شێوەیە گشتی بێ، بۆ گشت هۆزەکەبێ، یا بۆ گشت دەرو دراوسێ بێ، یا بۆ گشت هاوپیشەکان بێ، بە دەوڵەمەندو هەژاریانەوە، نابێ بە تایبەت بۆ هەندێ کەس بێو بۆ هەندێ کەسی تر نەبێ، یا هەر بۆ دەوڵەمەندان بێو هەژاران لێی بێبەش بن، خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: بەدترین نان نانی شاییو شیرینییە، ئەوەی کە خۆی دەیەوێ بچێ بۆی رێگەی نادەن، ئەوەی دەعیەی نایبا خولکی دەکەن بۆ سەری، ئەو کەسەیشی خولکی بکرێو نەچێ ئەوە لە خوداو لە پێغەمبەری خودا یاخی دەبێ! (موسلیم) لە فەرموودەیەکی تردا خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: بەدترین نان نانی شاییو شیرینییە، تێروتەسەل بانگ دەکرێ بۆیو لە برسی قەدەغە دەکرێ (طەبەرانی).

٢) ئەوەتە بە تایبەت خۆی پێی بڵێ، یا کەسێ بنێرێ بە شوێنیدا. بەڵام ئەگەر دەرگای ماڵی خستە سەرپشتو گوتی: کێ دەیەوێ بابێ، بەوە چوون بۆ سەرنانی شایی پێویست نابێ.

٣) ئەوەیە کە لەو کۆڕو دانیشتنەدا کەسێکی وا نەبێ کە ئەم پێی نارەحەت بێ، وەکوو مەردومی خوێڕیو هیچو پووچ، خۆشی خانە دانو خاوەن رێزبێ.

٤) ئەوەیە لەوێ کارێکی ناشایستە نەبێ وەك بادەنۆشیو رەشبەڵەكو دەهۆڵو زورناو هەڵپەرکێو سەمای ناڕەوا، لەکاتی وادا چوون نە پێویستەو نە سوننەت، مەگەر بەهۆی رۆیشتنی ئەمەوە ئەو وەزعە ناشایستەیە لابچێ، ئەوە لەسەریەتی کە ئامادەی ببێ هەتا ئەو بارە خراپە نەمێنێ. ئەمە قسەمان لەوەیە کە لە پێشا بە ناشایستەکەی زانیبێ، بەڵام ئەگەر هەتا کاتی ئامادە بوون پێی نەزانێ ئەوە نەیان لەو بێ شەرعییە لێ دەکا، جا ئەگەر وازیان نەهێنا دەبێ لەوێ دەربچێ، نابێ لەگەڵیان دابنیشێ، چونکە دانیشتنی وا نادروستە، بەپێی فەرمایشتی زاتی مەزن: {فَلاَ تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ – سورة الأنعام – ٦/٦٨}.

٥) ئەوەیە کە دەعوەتی شایی ژن گواستنەوە لە رۆژی یەکەم دابێو دەعوەتەکانی تر یا رۆژی یەکەم یا رۆژی دووهەم بێ، لە رۆژی دووهەما چوون پێویست نیە بۆ سەرنانی شایی، بەڵکوو لە رۆژی سێهەما چوون ناباشە.

٦) دەبێ بانگکەر موسوڵمان بێ، دەنا ئەگەر بانگکەر ناموسوڵمان بوو ئەوە دروست نیە کە بچێ، چونکە شتی وا دۆستایەتیو خۆشەویستیی بێبڕوا دەگەیەنێ. کە خودا نەیی لێ دەکاو دەفەرموێ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ – سورة الممتحنة – ٦٠/١} تا کۆتایی ئایەت. هەندێ لە زاناکان دەفەرموون: دۆستایەتیو خۆشەویستیی موسوڵمانی بەدکاریش بەر بڕیاری ئەم ئایەتە دەکەوێ، کەواتە هانشینیی بەدکاران بۆ دەمە تەقێو

شتی وا نادرستە، بۆیە جارێ سوفیانی ثەوری تەوافی بەیتی دەکرد، لەو حەلەدا وا رێکەوت هاروونە رەشید هات بۆ تەوافی بەیت، سوفیان تەوافەکەی بڕیو رۆیشتو ئەم ئایەتەی خوێندەوە: {لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ} تاکۆتایی ئایەت. ئیبنو ئەبی وەڕادیش وایکرد، ئەم زاتانە لەم بۆچوونەیاندا پەیڕەوی تێکڕایی فەرمایشتەکە دەکەن (تێکڕایی فەرمایشت – عموم اللفظ).

گریمان چەن کەسێ خوڵکی بکەن، دەچێ بۆ سەر دەعوەتی هەرە پێشینەکەیان، خۆ ئەگەر هەموویان پێکەوە خوڵکیانکرد، دەچێ بۆ سەر دەعوەتی خزمترینیان، ئەوجا هی ئەوەیان کە ماڵەکەی زۆر نزیکترە.

٢٧٠) نۆرەکاریی (قەسم) لە نێوانی هاوسەراندا:

پێویستە لەسەر ژنو مێرد دوو هاوسەری تەبا بنو پێکەوە بە خۆشی بە شێوەیەکی رەوا ژیان بگوزەرێننو هەر کەسەیان مافی سەری بەرابەر بەهاو سەری جێبەجێ بکا، زوڵمو زۆرو ناهەقیو چاووراو لە یەکتر نەکەنو لەگەڵ یەکتردا رووخۆشو گونجاوو سازاوبن. زاتی پاك دەفەرموێ: {وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ – سورة البقرة – ٢٢٨/٢} واتە: پیاوو ژن بەپێی شەیعەت هەقو مافیان چون یەك لەسەر یەکتری هەیە، تەنیا ئەوەندە هەیە کە پیاوان یەك پلەیان هەیە

بەسەر ژنانەوە). لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێ: {وَعَاشِرُوهُنَّ – سورة النساء – ١٩/٤} واتە: لەگەڵ هاوسەرەکانتاندا بە جوانی ژیان پێکەوە ببنەسەر بەپێی یاسای چاکە خوازی). شافیعی دەفەرموێ: شیرازەو سەر روشتەی هەموو چاکەیێ ئەوەیە: کە واز لە ئازاری خەڵك بهێنێ، ئەگەر مافی کەسێکیشت لەسەربوو، بەسەر راستی بیدەیتە دەستی، ناچاری ئەوەی نەکەی کە ئەو بە شوێن تۆدا بگەڕێ هەتا هەقەکەی بدەیتەوە! (چاکە واتە: مەعروف – وەرگێڕ).

کاتێ پیاوێ چەند ژنێکی هەبوو، دەبێ لە نێوانیاندا هەقانیی بێ، ستەم لە کەسیان نەکا، بەشەو بەسەرە لەلایان بێ، دەبێ بەهۆی دەووتیرو پشکەوە نۆرە ئەویان بۆ دیاری بکا، یا لەسەر رەزای ژنەکانی تری لە ژنێکەوە دەست بە نۆرەکاری لە نێوانیاندا بکا. چونکە فەرمان کراوە بە داد لە نێوانیاندا، شتی وایش بەشێکە لە دادپەروەری لەم بارەیەوە. بۆ ئەمە کاتو شوێن رەچاو دەکرێن، لە لایەنی جێگەوە دروست نیە کە ژنەکانی لەیەك ماڵدا کۆبکاتەوە، ئەگەر بۆ تەنیا شەوێکیش بووە، مەگەر لەسەر رەزامەندیی خۆیان چونکە سەر دەکێشێ بۆ ناکۆکی زۆر، ئەوەیش دەبێ بەهۆی لە فەرمان دەچوونیانو دەبێ بە ماکی ئاژاوەی ناو خێزان، چونکە ئەوان بە سروشت نامۆیی لە یەکتری دەکەن، ئەوەیش دوورە لە موعاشەرە بە مەعرووف، کە خودا لە قورئاندا فەرمانی پێ دەکا. وەکی تریش هەرژنێ لەوان مافی ماڵی سەربەخۆی خۆی هەیە، هەروەك چۆن لە جلو بەرگا دەتوانێ هاوبەشی کەسی تر نەکا لە خانوویشدا هەروا.

له لایەنی وەختیشەوە سەرەکی (ئەصڵ) لە دابەشکردنی کاتدا بەسەر ژناندا شەوە، چونکە شەوکاتی حەسانەوەیەو خوا دایناوە بۆ حەوانەوە، بەڵام رۆژ بۆ هەوڵو تێکۆشانو گەڕانە بە شوێن کارو فرمانا، گەرچی ئەمە زوربەی کات وایەو مەرج نیە کە هەموو کەس لە شەوا وچان بگرێو بە رۆژ رەنج بدا، جا لەبەر ئەمە ئەگەر کەسێ بە شەو ئیشی دەکردو بە رۆژ بێ ئیشبوو، وەك ئێشکچیی شەو، ئەم جۆرە کەیانە دەبێ رۆژ دابەش بکەن بەسەر ژنەکانیاندا، لەم حاڵەدا شەودەبێ بە پاشکۆی رۆژ. بۆ رێبواریش کاتی لادانو وچان گرتن دەکرێ بەسەرچاوەی نۆرەکاریی، لەکەم کەمو لە زۆر زۆر، حەرامە پیاو لە سەرەی ئەصڵی ژنێکا بڕواتە لای ژنێکی تری، مەگەر لەبەر ناچاری، بەڵی ئەگەر لە رۆژا بۆ ئیش چوو بۆ ماڵی یەکێکیان ئەوە دروستەو قەزای ئەوەی لەسەر نیە، وەك ئەوە بچێ شتێ لەوێ دابنێ، یا شتێ وەربگرێ، یا نەفەقە تەسلیم بکا، یا بۆ کاری تری لەم جۆرە. بەڵام ئەگەر لەبەر ناچارییەك چوو، وەك نەخۆشی سەخت، یا مەترسیدار، ئەوە دەبێ زۆرنەمێنێتەوە، دەنا ئەگەر زۆر مایەوە دەبێ بۆ ژنە خاوەن سەرەکە نۆرەکەی قەزا بکاتەوە بەقەد ئەو ماوەیە. لە حەدیثدا دەفەرموێ: ئەبو هورەیرە فەرمووی: خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: کەسێ دوو ژنی هەبێ بەڵام یەکێکیانی پتر بوێ ولایەنی ئەو زیاتر بگرێ ئەوە لە رۆژی قیامەتا کە دێت لایەکی لارەسەنگە. (ئەبو داوودو ترمیذیو کەسانی تریش گێڕاویانەتەوە. ئیبنو حەببان بە فەرموودەیەکی ساخی دروستی داناوە) حاکمیش دەفەرموێ: بەپێی

مەرجی هەر دوو پیرە، کە دایان ناوە بۆ فەرموودەی دروست (هەر دوو پیر واتە: شەیخەین: بوخاریو موسلیم).

پیاو ئەگەر بەپێی شەرع ئەوەندەی لەبەر چاوە، لەنگەری هاوسانی لە نێوانیاندا رابگرێ ئیتر گلەیی ئەوەی لێ ناکرێ کە بەدڵ هەندێکیانی زیاتر خۆش بوێ، تەنانەت هاوسانی لە دروست بوونیشدا مەرج نیە، هەروا لە هەموو لەزەت وەرگتنێکی تردا، بەڵام لەم لایەنەیشەوە هەر یەکسانی لە نێوانیاندا سوننەتە، لە راستیدا حەزی دڵ بە دەست مرۆڤ خۆی نیە، عائیشە {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} نۆرەکاریو لەنگەری دادگەریی لە نێوان ژنەکانیدا رادەگرت، وەك یەك نازی دەگرتنو وەك یەك جلو بەرگی بۆ دەکردنو وەك یەك بەشەو لەلایان دەمایەوە، ئینجا دەیفەرموو: خودایە! ئەمە نۆرەکاریی منەو من هەر ئەم دابەشکردنەم لە دەست دێ، ئیتر لەسەر ئەوەی کە بە دەستی تۆیەو دەستەڵاتی منی تیادا نیە، کە حەزو مەیلی دڵە، لەسەر ئەوە سەر کۆنەو سەرزەنشتم مەکە. (ئەبو داوودو تیرمیذیو نەسائی بە رشتەیەکی باش – سند صالح – گێڕاویانەتەوە، ئیبنو حەببان بەساخی داناوە، حاکمیش دەفەرموێ: بەپێی مەرجی موسلیمە).

بزانن کە دابەشکردنی وەخت بە هاوسانی پێویستە ژنی نەخۆشو تاتو بێنوێژو زەیستان بگرێتەوە، هەروا ژنی ئیحرامدارو ژنێ کە مێردەکەی ئیلای لەگەڵ داکردبێو ژنێ ظیهاری لەگەڵدا کرابێو ژنی منداڵکارو ژنی شێت، ئەگەر شێتەکە جێگەی مەترسی نەبوو، چونکە

مەبەست هاودەنگیو دەمەتەقێیە. بەلاّم ژنێ کە لە فەرمانی مێردەکەی دەرچووبێو یاخی (ناشزە) بێ لێی مافی شەو چوونەلای نیە، هەروا ژیوارو نەفەقەشی ناکەوێ.

٢٧١) دەوكردنی كاتی ڕێبواری:

کاتێ مێرد ویستی ژنێکی خۆی لە سەفەردا ببا لەگەڵ خۆی دەبێ تیروپشك لە نێوان ژنەکانیدا بکا، جاپشك بە ناوی هەر کامێکیانەوە دەرچوو ئەوەیان دەبات لەگەڵ خۆی. سەر بەڵگەی ئەم بڕیارە ئەم فەرموودەی عائیشەیە (خۆشنوودیی خودای لێبێ) کە دەفەرمێ: دەستووری پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} وابوو کاتێ دەیویست بچێ بۆ سەفەر، تیروپشکی دەکرد لە نێوان ژنەکانیدا پشك بەناوی هەر ژنێکییەوە دەربچوایە ئەوەیانی دەبرد لەگەڵ خۆی بۆ ئەو سەفەرە. (شەیخان).

جا ئەگەر بەهۆی دەوکردنەوە ژنێکیانی لەگەڵ خۆی برد بۆ سەفەر ماوەی هەردوو سەری ڕێگەکەو، ماوەی مانەوە بۆ جێبەجی کردنی کارو فرمانی سەفەرەکە لە شارو شوێنەکان، ئەو ماوەیانە کە گەڕایەوە بۆ ولاّتی خۆی قەزاناکاتەوە بۆ ژنەکانی تری، مەگەر ئەوماوەیە کە گەیشتۆتە جێگەی مەبەستو پتر لە ماوەی ڕێبواران تیادا ماوەتەوە، چونکە خۆشەویست {درودی خوای لەسەربێ} عائیشەی برد بۆ سەفەرێ کە گەڕایەوە قەزای ماوەی سەفەرەکەی نەکردەوە بۆ ژنەکانی تری، لەبەر ئەوەیش کە ڕێبوار لە سەفەردا ئەرکی زۆر دەکێشێ، دەی

ئەگەر ئەو ماوەیە بۆ ژنەکانی تری بگێڕێتەوەو هەقیان بۆ بکاتەوە ئەوە لەدوو سەرەوە ژنە نیشتەجێکان قازانج دەکەن.

مەرجی نەگێڕانەوە:

بزانن کە ماوەی سەفەر بەچەن مەرجێ قەزاناکرێتەوە:

یەکەم: ئەوەیە مێرد دەوبکا لە نێوانیاندا، دەنا ئەگەر دەوی نەکرد دەبێ ئەو ماوەیە قەزا بکاتەوە بۆ ژنە لە ماڵ جێماوەکانی.

دووەم: ئەوەیە نیازی گواستنەوەی نێجگاریی نەبێ لە شارێکەوە بۆ شارێکی تر، چونکە ئەگەر بە یەکجاری بڕوا بۆ جێگایەك نادروستە هەندێ لە ژنەکانی لەگەڵ خۆی بباو هەندێکیان بەجێ بهێڵێ، ئەگەر وا بکا دەبێ هەقی ئەوە بۆ ژنە جێماوەکان بکاتەوە.

سێیەم: نابێ لە سەفەرەکەدا نیازی نیشتەجێیی بهێنێ.

ژنی تازە:

کاتێ پیاوێ ژنێکی نوێی هێنا نۆرەکاریی لەوەپێشی نێوان ژنە کۆنەکانی دەپچڕێنیو بەپێی ئەم فەرموودەیە رەفتار دەکا کە ئەبو قیلابە لە ئەنەسەوە دەیگێڕێتەوەو دەفەرموێ: ئەنەس {رەزای خوای لێبێ} فەرمووی: سوننەت وایە ئەگەر پیاو کچی هێنا بەسەر بێوەژن حەوت شەو لەلای ژنە تازەکەی بێ، ئینجا بەسەرە وەك یەك شەویان بۆ دابنێ، بەڵام ئەگەر بێوەژنی هێنا بەسەر کچ سێ شەو لەلای ژنە تازەکەی بێ، ئینجا بە نۆرە وەك یەك شەویان بۆ دابنێ. ئەبو قیلابە فەرمووی:

ئەگەر بمەوێ لە باتی ئەوەی بڵێم: ئەنەس فەرمووی: سوننەت وایە.. تاد، دەڵێم: ئەنەس فەرمووی: پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) فەرمووی: ئەگەر کچی هێنا بەسەر.. تاد (شەیخان) واتە: ئەگەر کچێکی تازەی هێنا مافی هەیە حەوت شەو لای بمێنێتەوە، وە ئەگەر بێوەژنێکی هێنا مافی ئەوی هەیە سێ شەو لەلای بمێنێتەوە مەبەست لەم چەن شەو مانەوەیە لای ژنی تازە بۆ ئەوەیە کە هەر دوو هاوسەر شەرمیان لە یەکتر بشکێ، پێویستە ئەم حەوت شەوو سێ شەوە بەسەریەکەوە بن‌و پچڕ پچڕ نەبن، چونکە ئەگەر شەوەکان پچڕ پچڕ بن سەرمیان لە یەکتر ناشکێ. سوننەتەکە بیوەژن خاتر خۆ بکا لە بەینی سێ شەودا بەبێ قەزاکردنەوە یا حەوت شەو لەگەڵ قەزاکردنەوەدا بۆ ژنەکانی تری، چونکە پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) کاتێ ئوممو سەلەمەی گواستەوە لە نێوانی ئەم دوو ژمارەیەدا خاتر خۆی کرد. بەڵام ئەگەر پیاوەکە لە خۆیەوە، نەك لەسەر خواستی ژنە تازەکەی حەوت شەو لەلای بێوەژن مایەوە، ئەوە هەر چوار شەوە زیادەکە قەزادەکاتەوە بۆ ژنەکانی تری.

٢٧٢) ژنی لە مێرد یاخی: ناشزە = نافەرمان:

نافەرمانی ژن ئەوەیە لە فەرمانی مێرد دەرچێ، جا خواە بە گوتار لە فەرمانی دەربچێ، یا بە کردار، هی گوتار وەك ئەوە ژنەکە لەوەپێش زمانی شیرین بووە لەگەڵ مێردەکەی، بەڵام ئێستا کە گۆڕاوەو وانەماوە، هی کرداریش وەك ئەوە لە وەوپێش رووی خۆش بووەو ئێستا مۆن‌و نامۆبووە، یا وەك ئەوە مێردەکەی داوای سەرجێیی لێبکاو، ئەو مل نەدات، جا هەر کاتێ شتێ وا رووی دا مێرد بە قسەی باش

ئامۆژگاری ژن دەکا، فەرمانی پێ دەکا بە لە خودا ترسان، وە هەڕەشەی سەرەنجامی خراپی ئەو کارەی لێ دەکا، بەپێی ئەم ئایەتە: {وَاللاَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ - سورة النساء - ٣٤/٤} واتە: ئەو ژنانەی کە مەترسی ئەوەیان لێ دەکەن کە بێگوێیی‌و نافەرمانیتان بکەن بە شێوەیەکی دانایانە ئامۆژگارییان بکەن). لەم قۆناغەدا نابێ جێی لێ جیا بکاتەوە، یا لێی بدا، چونکە هەڵ دەگرێ کە بە ئامۆژگاری لە هەڵەی خۆی پەشیمان ببێتەوەو عوزر خوایی بکاو داوای لێبوردن‌و چاو پۆشی بکا، بەڵام ئەگەر بە ئامۆژگاری چاری نەکرا، وەکارەکە سەری دەکێشا بۆ کێشەو بەرەو سەراسێ ئەوە ئەوسا جێی لێ جیا دەکاتەوە بەڵام قسەی لێ دانابڕێ، هەتا ئەگەر قسەی لێ دابڕێ نابێ لەسێ رۆژ پتر قسەی لێ دابڕێ، لەم بارەیەوە خۆشەویست {درووددی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: نادروستە بۆ موسوڵمان لە سێ رۆژ پتر قسە لە برای ئایینی خۆی دابڕێ. بەڵێ ئەگەر قسە لێ دابڕاو پیاوێکی بە درەفتاربوو (وەك ئەوە بەدکاربوو، یا بیدعەتکاربوو، یا شتێکی لەم بابەتە بوو) ئەوە دروستە لە سێ رۆژ پتر قسەی لێ دابڕێ، هەروا ئەگەر قسە لێ دابڕینەکە خێری شەرعیی قسە دابڕ، یا قسە لێ دابڕاوی تیادا بێ، چونکە پێغەمبەر {درووددی خوای لەسەربێ} زیاتر لە سێ رۆژ دەنگی لە کەعبی کوڕی مالیك‌و دوو هاورێکەی دابڕی، وە فەرمایشتی کرد بە هاورێیانی خۆی کە قسەیان لەگەڵ نەکەن‌و دەنگیان لێ دابڕن.

بەڵام ئەگەر نا فەرمانی چەند جار دووبارە بۆوە، وەژنەکە لە کەلی شەیتان نەهاتە خوارێ ئەوە بۆی هەیە کە دەنگی لێ دابڕێ، هەروا بۆی هەیە کە لێی بدا، بەبێ راجیایی زانایان لەم بارەیەوە، بەس

ئەوەندە هەیە ئەم جۆرە لێدانە مەبەست لێی تەمێکردن‌و ئامۆژگارییە، مەبەست کوتەککاری‌و ئێش پێگەیاندنی زۆر نیە، نابێ لێدانێکی خوێناوی بێ، یا زیان بەخش بێ، نابێ لە روخساری بدا، بەڵکوو بە ئاسپایی بۆ تەمێ‌و تەسکین لە جێگەیەکی بێ مەترسی دەداو بەس. ئەوەندە هەیە زمان درێژیی دانانرێ بەنا فەرمانی، وەك زۆر لە ژنان لە رووی نازەوە شەرمیان لە مێردیان شکاوەو لە رووی مێردیاندا دەمەدەمێ دەکەن‌و دەچنەوە بە گژدەمیاندا، بەڵام بەم دەم درێژی‌و دەمەوەرییە ژن گوناه باردەبێ، وە شایستەی ئەوە دەبێ کە بەپێی حاڵ تەمبێ بکرێ چونکە شتی وا ئازاری دڵی مێرد دەدا.

۲۷۳) باسی خولع، واتە: ژن داماڵین:

خولع واتە: دارنین یا داماڵین، یا لەبەر داکەندن، دەگوترێ: (خلع الثیاب). واتە: جلەکەی لەبەر خۆی داکەند) لە شەرعی شەریفیشدا بریتییە لە جیابوونەوەی ژن لە مێرد بەرابەر بە وەجەڵێکی مەبەست کە بگەڕێتەوە بۆ مێردەکە. بە یەکگرتنی دەنگی زانایانی شەرع ژن خولعکردن دروستە، گەرچی خولع لە خۆیدا ناباشە، باسی ژن خولع کردن لە قورئانی پیرۆزو سوننەتی نازداردا هاتووە، یەزدانی پاك لە بابەت ژن خولعکردنەوە دەفەرموێ: {فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ - سورة البقرة - ٢/٢٢٩} واتە: ئەوە لە بارودۆخێکی وادا لە پێشەوە باسکرا، ژن‌و مێرد گوناهیان ناگا، لەسەر ئەوە کە ژنەکە لە تۆڵەی بەرەڵاکردنیدا برێ ماڵ بدا بە مێردەکەی.

ئیبنو عەبباسیش {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: ژنەکەی ثابیتی کوڕی قەیس هاتە لای پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} گوتی: ئەی پێغەمبەری خودا! گلەییم لە رەوشتو بەدینیی ثابیت نیە، بەڵام دەترسم ئەگەر بە شێوەیەکی رەوا دەستم لە دەستی نەبێتەوە خۆم کافر بکەم. پێغەمبەریش {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: ئەو باخەی کە لەباتی مارەیی دوایتی پێت دەیدەیتەوە پێی؟ گوتی: بەڵێ، فەرمووی بە ثابیت: باخەکەی لێ وەربگرەو تاقەیەك تەڵاقی بدە (بوخاری).

ئەوماڵەی کە ژنی لەسەر خولع دەکرێ دروستە یەکێ لەم شتانە بێ: ژن خولع بکرێ لەسەر مارییەکەی، لەسەر هەمووی، یا لەسەر هەندێکی، یا لەسەر هەرماڵێکی تر، ئیتر لە ئەندازەی مارەیی کەمتربێ یا پتربێ، جیاوازیش نیە لە نێوانی زاتو قەرزو قازانجدا. کۆگری ئەمەیش ئەوەیە: هەرچی دروست بێ ببێ بە مارەیی دروستیشە ببێ بە وەجەڵ لەکاتی ژن خولعکردندا، بەپێی تێکڕایی (عموم)ی فەرمایشتی یەزدانی پاك: {فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} چونکە خولعیش وەك مارەبڕین گرێدانێکە لەسەر شەرمگا (فەرج)ی ئافرەت.

مەرجەکانی وەجەڵی خولع:

مەرجی وەجەڵ ئەوەیە زانراوبێو ماڵ بێ، لەگەڵ مەرجەکانی تری وەجەڵدا، وەك توانای بە دەستەوە دانو مولکی ساغی خاوەنەکەی بێو.. تاد، چونکە ژن خولعکردن رێدانی ئاڵشتی قازانج بە قازانجە، لەبەر ئەوە دەق لە فرۆشتنو مارەیی دەکا.

ئەمە مەرجی خولعی دامەزراوە، بەڵام لە خولعی دانەمەزراودا مەرج نیە تۆڵە (وەجەڵ – عوض)ەکە زانراوبێ، تەنانەت ئەگەر مێرد لەگەڵ ژنەکەیدا لە سەرشتی نەزانراویش خولع بکا، یا لەسەر مەرجێکی پووچەڵ خولعی لەگەڵ بکا، وەك ئەوە ژنەکە دووگیان بێ مێردەکەی لەسەر ئەوە خولعی لەگەڵدا بکا، هەتا عیددەی سکەکەی تەواو دەبێ لەو ماوەیەدا نەفەقەی نەکەوێ، یا وەك ئەوە لەسەر هەزار خولعی لەگەڵدا بکا بۆ ماوەیەکی نادیار، یا لەسەر وێنەی تری ئەم مەرجە پووچەڵانە، ئەمە لەم حاڵەتانەدا تەلاقی ژنەکە دەکەوێ‌و لە مێردەکەی بائین دەبێ‌و ژنەکە لە باتی ئەو وەجەڵە پووچەڵە مانەندی مارەیی دەکەوێ.

ئەنجامی خولع:

ئەنجامەکەی ئەوەیە ژنەکە دەبێ بە خاوەنی خۆی‌و لە ژنێتیی مێردەکەی رزگاری دەبێ، بەبێ رەزامەنی خۆی مێردەکەی ناتوانێ بیباتەوە ژێر رکێفی خۆی‌و سەر لە نوێ مارەی بکاتەوە لە خۆی، چونکە ژنەکە ئەو ماڵەی کە داوێتی بە مێردەکەی لە پێناوی رزگارکردنی خۆیدا داوێتی.

بڕیارەکەی:

ژن خولعکردن لەکاتی بێنوێژیی‌و لەکاتی پاکیدا دروستە، چونکە خودای گەورە بەرەهایی وموطلەقی‌و بەبێ بەندو مەرج دەفەرموێ: {فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ} لەبەر ئەوەیش پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} بەبێ بەندو مەرج رێگەی دا بە ثابیت

ژنەکەی خولع بکا، ئەوەبوو لە حاڵەکەی نەکۆڵییەوە، بێنوێژیش بۆ ئافرەت کارێکی ئاساییە، کاری نیە کە بە دەگمەن ڕێ بکەوێ، هەتا بگوترێ: بۆیە پێغەمبەر لە کارەکەی نەکۆڵیوەتەوە. شافیعی (ڕەزای خوای لێبێ) دەفەرموێ: نەکۆڵینەوە لە مەسئەلەکانی بارودۆخ، کە چەند باری هەڵبگرێ، نیشانەی ئەوەیە کە ئەو فەرمایشتە بۆ گشتییە. ئەوەتا لەم مەسەلەیەدا پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) لە بارودۆخەکە نەکۆڵیوەتەوە، کە ئایا ئەو ژنە بێنوێژە یانا؟ بەلاّم ئەوەی کە ژن تەلاّقدان لە بێنوێژیدا قەدەغەیە ئەوە نابێ بە بەهانەی ئەوە کە خولعکردنیش لە بێنوێژیدا قەدەغەیە، چونکە قەدەغەکردنی تەلاّق لەم کاتەدا بۆ پاراستنی مافی ژنە، هەتا ماوەی عیددەکەی درێژە نەکێشێو بەهۆی ئەوەوە زیاندار نەبێ، بەلاّم ئەگەر ژن خۆی خولع سازبدا مەعنای وایە کە ڕازییە بە درێژە کێشان، لەگەڵ ڕەچاوکردنی ئەوەیش کە بەخشینی ماڵ لە لایەنی ژنەکەوە ئەوە دەگەیەنێ کە ژنەکە زۆر تامەزرۆی ڕزگاربوونە لە ڕیکێفی مێردەکەی، لەبەر ئەوە بەهەر بەهایەك بووە قوتاربوون مسۆگەر بکا، گەرچی بەدرێژەوە بوونی عیددەکەیشی بووە.

ژنی خولع لەگەڵ دا کراو تەلاّق نالکێ پێیەوە:

تەلاّق نالکێ بە ژنێکەوە خولعی لەگەڵ دا کرابێ، چونکە بەهۆی خولعەکەوە لە ژنی کابرا دەردەچێو لێی جیا دەبێتەوە دەبێ بە بائین، دەی ژنی بائین بە بێگانە دادەنرێ لەبەر ئەوە تەلاّقی پێوە نالکێ، ژنی خولع لەگەڵ کراو ئەگەر بائینە نیە بۆچی لەپاش خولع تەماشاکردنی نادروستەو نادروستیشە کە مێردەکەی دوو بەدوو لەگەڵی کۆببێتەوە.

٢٧٤) باسی ژن تەڵاقدان:

وشەی (طەلاق) لە زمانی عەرەبەکاندا واتە: کردنەوەی کۆتو پێوەند، عەرەب دەڵێ: (ناقة طالق) واتە: ئەو حوشترە مێیە بەرەڵایە، پێوەند نەکراوە، لە هەرلا ئارەزوو بکا بۆ خۆی دەلەوەڕێ، وشەی (تەڵاق) لە شەرعی پیرۆزدا: ناوە بۆ کردنەوەی پابەندی نیکاحو ژنو مێردی.

وشەی (طەلاق) لە سەردەمی نەزانی پێش ئیسلامیشدا هەرباو بووە، شەریعەتی ئیسلامیش پەسەندی کردووەو هێشتوویەتەوە، تەڵاق رەوایەو دروستە بەپێی دەقی قورئانو دەقی سوننەتو یەکگرتنی نەتەوەی ئیسلام. قورئان دەفەرموێ: {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاء فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ - سورة الطلاق - ١/٦٥} واتە: ئەی پێغەمبەری خودا! کاتێ ژن تەلاق دەدەن، لە عیددەیاندا تەڵاقیان بدەن. پێغەمبەریش {درودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: دزێوترین حەڵاڵ لە لای خودای گەورە ژن تەڵاق دانە (ئەبو داوودو حاکم بە رشتەیەکی ساخ گێڕاویانەتەوە). (رشتەی ساخ واتە: سند صحيح - وەرگێڕ).

بڕیاری تەڵاق:

تەڵاق لە شەرعا دروستە، بەڵام ناباشە، مەگەر لە حاڵی ناچاریدا، ئەوە قەیدی نیە، خۆشەویست {درودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: هەر ژنێ بەبێ بەهانەیەکی رەوا، داوای تەڵاق لە مێردەکەی بکا بۆنی بەهەشت ناکا. (ئەم فەرموودەیە لە ئەوبانەوە ئەم زاتانە

گێڕاویانەتەوە: ئەحمەدو ئەبو داوودو ئیبنو ماجەو تیرمیذی، تیرمیذی بە جوانی داناوە). (فەرموودەی جوان: حدیث حسن – وەرگێڕ).

بنیات (ڕەکن)ەکانی تەڵاق:

بنیاتەکانی تەڵاق یەکێکیان گفت (لەفظ)ە، بەبێ گفتو قسەیێ تەڵاق بە نیازی رووتی ناو دڵ دانامەزرێ، یەکێ تریان ئەوەیە کە لەکاتی تەڵاقدانەکەدا خۆی گوێی لە قسەی خۆی بێ، بەڵام ئەگەر لە ژێر لێوەوە بەبێ دەنگ زمانی بە تەڵاق بزواند ئەوە دوو فەرمایشت هەیە، لەسەر فەرمایشتێ تەڵاقەکە دەکەوێ، چونکە شتی وا لە نووسین کە نیازی لەگەڵدا بێ بەهێزترە، دەی بەنووسینێ کە نیازی لەگەڵ دابێ تەڵاق دەکەوێ، کەواتە لەم حاڵەیشدا دەکەوێ. لەسەر فەرمایشتێ تر بەمە تەڵاقی ناکەوێ، چونکە ئەوە گفتو قسەنیە.

ئیمامی ئەوەوی {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: فەرموودەی دیاریتر فەرمایشتی دووەمە، چونکە شتی وا لە ریزی نیازی رووتی ناو دڵدایەو بەس، بنیاتێکی تریان ئەوەیە کە تەڵاق بە گوتەیەکی ڕۆشنی بێ پێچو پەنا بێ، یا بە گوتەیەکی بە پێچو پەنابێ، کە ناسراوە بە کینایە، گوتەی ڕۆشن (لەفزی صەریح) ئەوەیە بۆ کەوتنی تەڵاق پێویستی بەنیاز نیە، چونکە لە بنەڕەتدا ئەو گوتەیە بۆ ئەو مەبەستە دانراوە کە تەڵاقدانە، لەبەر ئەوە واتایەکی تر هەڵناگرێ، بەڵام گوتەی ناڕۆشن، کە کینایەی پێ دەگوترێ، بۆ کەوتنی تەڵاق پێویستی بە نیازی ناودڵ هەیە، چونکە لە زاتی خۆیدا بۆ مەبەستی تەڵاقدان دانەنراوە، لەبەر ئەوە هەڵ دەگرێ کە مەبەست لێی تەڵاق نەبێ، بەڵکوو شتێ تر بێ.

گوتەی رۆشن سێ وشەی بۆ دانراوە، لە عەرەبیدا ئەمانەن: تەلاق، واتە: بەرەلابوون، فیراق، واتە، لەیەك جیابوونەوە، سەراح، واتە: دەسبەرداربوون، یا بەرەلابوون، بەلگەی ئەوەی کە تەلاق گوتەی رۆشنە دەقی قورئانە، کە لە چەند ئایەتێکا دووبارە بۆتەوە، وە بەم واتا ناودارە ناسراوە، کە برێتییە لە کردنەوەی گرێی ژنو مێردیو حەلاڵو هاوسەری، بەم واتایە لە سەردەمی نەزانیو لە سەردەمی ئیسلامدا چەسپاوە، وە کەس لەمەدا رەخنەی نیە. خودای گەورە دەفەرموێ: (الطلاق مرتان) وە هەروەها دەفەرموێ: {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلاَثَةَ قُرُوَءٍ - سورة البقرة - ٢٢٨/٢} وە دەفەرموێ: {وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ - سورة البقرة - ٢٢٥/٢} . بەلگەی ئەوەیش کە (فیراق)و (سەراح)یش گوتەی رۆشنن (واتە: لەفظی صەریحن لە تەلاقدا) ئەوەیە: کە ئەم دوو گۆتەیەیش لە زاراوی شەریعەتدا بەم واتایە هاتوون، لە چەند جێگەیەکیش لە قورئاندا بە واتای تەلاق هاتوون، وەك ئەم ئایەتە: {وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا - سورة الأحزاب - ٤٩/٣٣} وەك ئەم ئایەتەی تریش: {فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ - سورة الأحزاب - ٢٨/٣٣} وەك ئەم ئایەتەی تریش: {أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ - سورة الطلاق - ١٣٠/٤}.

جارێ پرسیار لە پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) کرا: تەلاقی سێیەم کامەیە؟ فەرمووی: ئەوەیە کە لەم ئایەتەدا باس کراوەکە دەفەرموێ: (أو تسريح باحسان) (دارە قوطنی گێڕاویەتەوە، ئیبنو قەتتان بە

فەرموودەیەکی ساخی داناوە) ئەوەتا لەم حەدیثەدا پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) وشەی (ترح)ی بە مەعنا (طلاق) لێك داوەتەوە.

بزانن:

کە وشەی (طلاق)و ئەو وشانەی کە لە (طلاق) دروست بوون لە ریزو حوکمی وشەی (طلاق)دان، لە بارەی ئەوەوە کە ئەمانیش گوتەی رۆشنو گفتی بێ پێچو پەنان. جا ئەگەر مێرد گوتی: تۆ تەڵاق دراوی، یان گوتی: تۆ تەڵاق کەوتووی، یا گوتی: ئەی تەڵاق دراو! یا گوتی: ئەی تەڵاقکەوتوو! تەڵاقی دەکەوێ، با نیازی تەڵاقیشی نەبێ. هەروەها ئەگەر مێرد بە ژنی خۆی گوت: (أنت مفارقة: تۆ جیابووەوەی) یا گوتی: (فارقتك: من لەتۆ جیابوومەوە) یا گوتی: (أنت مسرحة: تۆ بەرەڵای) یا گوتی: (سرحتك: من تۆم بەرەڵاکرد) بەم وشانەیش بە عەرەبی یەکانیان بەبێ نیازیش تەڵاقی دەکەوێ (عەللامە عەبدولکەریم المدرس – خودا پایەدارتری بفەرموێ و (رەحمەتی خوای لێبێ) دەفەرموێ: تەرجەمەی کوردی (فراق) و (سراح) بە صەریح دانانرێن، چونکە وەك تەرجەمەی تەڵاق مەشهوورو بڵاونین – وەرگێڕ) بەڵام ئەگەر گوتی: أنت طالق من وثاق: تۆ لە پەت بەربووی: تۆ لە کۆتو زنجیر بەربووی) یا گوتی: - سرحتك الى بغداد: ئەوا تۆم بەرەڵاکرد کە بچیت بۆ بەغدا) یا گوتی: (فارقتك في المنزل: ئەوا لە جێگەدا لێت جیابوومەوە) لەم کاتانەدا تەڵاقی ناکەوێ، چونکە ئەم رستانە لەسەر ئەم شێوەیە دانانرێن بەبێ پێچ (صەریح) بەڵام دادەنرێن بە کینایە، لەگەڵ نیازدا ئەوسا تەڵاقیان پێ دەکەوێ.

هەركاتێ جگە لەو سێ وشە صەریحە وشەیەكی تر بۆ مەعنای تەلاق مەشهوور بوو، وەك ئەوە باوە لەناو خەڵكا دەڵێن: (انت علیّ حرام: تۆ لەمن حەرامی) رافیعی دەفەرموێ: شتی وا دەلكێ بە بەشی وشەی صەریحەوە، بەبی نیازیش تەلاقی پێ دەكەوێ، چونكە بەهۆی بەكار هێنانەوە بووە بە باوو تێگەیشتنی پی دەگرێ. بەلام موتەوەللی دەفەرموێ: رای شەنگین ئەوەیە: كە ئەم جۆرە گوتەیە لە بەشی صەریح نیە، چونكە صەریح ئەوەیە كە لە قورئان وەرگیرابێ، یا كەوتبێتە سەر زاری هەلگرانی شەریعەت، دەی ئەم جۆرە رستیە وانین، نە لە قورئانا شتی وا هەیە، نە لەناو زانایانی شەریعەتدا شتی وا بیسراوە. ئەوەویش دەفەرموێ: هەرە سەنگین ئەو رایەیە كە ئەم جۆرە رستە تازانە كە بوون بە باو كینایەن، تەلاقیان پێ ناكەوێ، مەگەر لەگەڵ نیازدا، ئیتر مەشهوور بوونو نا مەشهور بوونیان هیچ لە مەبەست ناگۆڕێ!.

كینایە: بە پێچو پەنا: گوتەی نارۆشن:

كینایەی تەلاق ئەوەیە كە بە رواڵەت (واتە: بە ظاهیر) واتای تەلاق، یا واتای شتێ تر هەڵبگرێ، بە یەككگرتنی رای زاناكان لەگەڵ هەبوونی نیازی تەلاقدا، تەلاقی پێ دەكەوێ. دەگێرنەوە كە پیاوێ بە ژنەكەی خۆی دەڵێ: (حبلك علی غاربك: جڵەوت بە دەستی خۆتە) عومەریش {رەزای خوای لێبێ} بەو پیاوە دەفەرموێ: سوێندت دەدەم بە خودای ئەم رستەیە مەبەستت چی بوو لە گوتنی ئەم رستەیە؟ ئایا مەبەستت پێی تەلاق بوو یا مەبەستت شتێ تربوو؟ پیاوەكەیش گوتی:

ئا، مەبەستت پێی تەڵاق بوو. عومەریش فەرمووی: کەواتە مەبەستتت چی بووبێ پێی ئەو مەبەستە دێتەجێ!.

عائیشە {ڕەزای خوای لێبێ} فەرمووی: کاتێ بینتول جەونیان بە بووکی گواستەوە بۆ پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} وە پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} چوو بەلایەوە، بینتول جەون گوتی: (اعوذ بالله منك: پەنا دەگرم بە خودا لە تۆ) پێغەمبەریش {درودی خوای لەسەربێ} پێی دەفەرموێ: بەراستی پەنات بردە بەر خودایەکی گەورە، بچۆرەوە بۆ سەر کەسوکارت. (بوخاری گێڕاویەتەوە)(*). دەی ئەم فەرموودەیەی بوخاری بەلگەی ئەوەیە کە ئەم گوتەیە گوتەی بە پێچو پەنایە ئەگەر نیازی پێی تەڵاق نەبێ تەڵاقی پێ ناکەوێ، چونکە کەعبی کوڕی مالیك لە پێش گیرابوونی تەوبەکەیدا، کاتێ حەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} هەواڵی بۆی نارد کە لە ژنەکەی کەنار بگرێ، هەمان وشەی بەکارهێناو بە ژنەکەی گوت: (إلحقی بأهلك: بچۆرەوە بۆ لای کەسوکارت) بەڵام لەبەر ئەوەی کە کەعب مەبەستی لەم قسەیە تەڵاق نەبوو، کاتێ تەوبەکەی گیراکرا، پێغەمبەری {درودی خوای لەسەربێ} لەیەکی جیانەکردنەوە. هەروا دەڵێین: بۆیەیش دەڵێین: گوتەی بە پێچو پەنا پێویستی بە نیازو نیەتە، چونکە لە ئەثەرەکەدا سوێندانی تەڵاقدەرەکە لە لایەنی عومەرەوە، ئەگەر وانەبێ، مەعنای نابێ.

(*) بۆ گەیشتنی تەواو، لە داستانی گواستنەوەی بینتولجەون بۆ پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} بڕوانە بەرگی پێنجەم لە موختەصەری صەحیحی بوخاری -- بە کوردی -- لاپەڕە/ ٥٩ هەتا ٦١ = فەرموودەی ژمارە/ ١٧٨٨.

-- وەرگێڕ --
٢٠٠٦/٨/٢٣

(گفتەکانی بە پێچو پەنا: الفاظ الکنایة):

گفتەکانی بە پێچو پەنا گەلێ زۆرن، ئەم چەن قلەیان باس دەکەین: وەکوو، وشەی (خلیة)ی عەرەبی، یا (بریة) یا (بتة) یا (بتلة) یا (بائن) یا وشەی (أنت حرة) یا (اعتدی) یا (استبرئی رحمك) یا (الحقی بأهلك) یا (أخرجی) یا (اذهبی) یا (سافری) یا (تقنعی) یا (تستری) یا (بینی) یا (ابعدی) یاخود وێنەی ئەم وشانە، هەرکاتێ مێرد لەگەڵ ژنی خۆیدا یەکێ لەم وشانە بەمەبەستی تەڵاقدانی بەکار بهێنێ تەڵاقی دەکەوێ، بەڵام بەکار هێنانیان بەبێ نیازی تەڵاق، تەڵاقی پێ ناکەوێ.

ئەمەیش بەریز تەرجەمەو وەرگەڕاوی ئەم وشانەیە: ·أنت خلیە: تۆ بەتاڵی، واتە: بێمێردی). (أنت بریة: تۆفرێت بەسەر مێردەوە نیە). (أنت بتە: تۆ جیاوەبووی) واتە: پەیوەندی نێوانمان پچڕاوە (أنت بتلە: تۆ بیوەژن کەوتووی. یا بووی بە بێوەژن) (أنت بائن: تۆ لە من جیاوە بوویتەوە). (أنت حرة: تۆ سەر بەستیت) واتە: لەژێر رکیفی مێرددا نەماوی (اعتدی: بکەوەرە عیددەی بێ مێردییەوە) واتە: چونکە من تۆم تەڵاق داوە، ژنیش کە تەڵاق درا دەکەوێتە عیددەوە. (استبرئی رحمك: منداڵدانت پاك بکەرەوە لە ئاوی مێردەکەت). (الحقی بأهلك: بڕۆرەوە بۆ ماڵی باوانت) واتە: چونکە من تەڵاقم داوی. هەروا ئەم وشانەی تریش: (اخرجی: لەم ماڵە دەرچۆ). (اذهبی: بڕۆ). (سافری: بڕۆ بۆ سەفەر. (تقنعی: پەچەبگرەوە). (تستری: خۆت داپۆشە). (بینی: جیاوەبە) (ابعدی: دوورەوەکەوە).

هەروا ئەم رستانەی تریش: (حەقم نیە بە سەرتەوە) یا حەقت نیە بەسەرمەوە) یا (ونبە لەبەر چاوم) یا (من کەڵکی تۆم پێوە نیە) یا تۆبە کەڵکی من نایەیت) یا (مەسرەفت لەسەر من نیە) یا (هاوڕێتیی تۆ بۆ من حەرامە) یا (تۆ بۆ هاوسەری من دەست نادەی) یا (بڕۆ بەرەڵلابە) (تکایە تەماشای بەرگی سێیەمی شەریعەتی ئیسلام لاپەڕە (٣٣٤) بکە. هەروا بە سەرنجەوە تەماشای پەراوێزی لاپەڕە (١٥٢) لە بەرگی سێیەمی تاج الاصول بە کوردی بکە). **لە راستیدا جیهان گۆڕاوە، کەسانێ لە ناوماندا پەیدابوون، لە کوردستاندا بوون بە بلوێرو بڵندگۆی کفری جیهانی، بەناو رۆشنبیرن، وەکی تر کرێ گرتەی سەلیبییەت و سەهیوونییەتن، رادیۆو تەلەفیزیۆن و گۆڤار رۆژنامەیان بۆ ئامادەکراوە، کاری سەرەکی یان جنێودانە بە ئیسلام و موسوڵمانان، بە ناوی ئازادیو مافی کرێکارو مافی ئافرەتەوە دەسدرێژی لە هەموو مافێکی مرۆڤی ئابروو مەند دەکەن، بە ئاشکرا جنێو بە خوا، گاڵتە بە قورئان، هێرش لەسەر ئیسلام، جنێو بە مەلاو مزگەوت و شێخ و مشایەخ دەدەن، لە هەمووی سەیرتر ئەوەیە ئەم لایەنە ئیلحادییانە لەگەڵ لایەنە ئیسلامییەکاندا زۆر بەینیان خۆشە، سوێند بە سەری یەکتری دەخۆن! بگرە گەلێ جار هاوپەیمانن!! خودایە! فریای گەلی کورد کەوە، لەم پاشا گەردانیو بەرەڵلاییە رزگاری بکە (بڕوانە: بەرگی پێنجەمی تەجریدی بوخاری بە کوردی لاپەڕە/ ٣٦٢ هەتا ٣٦٦ - ژمارە/ ٢١٠٣و راڤەکەی).**

جا لەبەر ئەوە پێویستە ژن مارەبڕینو ژن تەڵاق دان بە باشی ڕێك بخرێو یاسایەکی ڕێكو پێکی بەپێی دەقەکانی قورئانو سوننەت بۆ دابمەزرێ – وەرگێڕ.

٢٧٥) تەڵاقی بیدعیو تەڵاقی سوننی:

لە کۆنو نوێدا زاناکان ئەم دوو زاراوە بۆ تەڵاق بەکار دەهێنن: تەڵاقی سوننیو تەڵاقی بیدعی، تەڵاقی سوننی واتە: تەڵاقی دروست، تەڵاقی بیدعی واتە: تەڵاقی نادروست، مەبەست لە نا دروست ئەوەیە کە تەڵاقدان لەوکاتەدا حەرامەو ناڕەوایە، دەنا تەڵاقەکە دادەمەزرێو دەکەوێ.

لە زاراوی شەرعدا تەڵاقی سوننی ئەوەیە: مێرد ژنی بە دەسگیراوی خۆی لە پاکیدا تەڵاق بدا، بە مەرجێ ژنەکە دووگیان نەبێ، یا منداڵ (صغیرە) نەبێ، یا بێنوێژیی نائومێد (ئایسە) نەبێ.

تەڵاقی بیدعیش ئەوەیە: کە مێرد ژنی بە دەسگیراوی خۆی لە یەکێ لەم کاتانەدا تەڵاق بدا: لەکاتی بێنوێژیدا، یا لە زەیستانیدا، یا لە پاکییەکدا کە چووبێتە لای لەو پاکییەدا، بەڵام هێشتا دەرنەکەوتبێ کەسکی هەیە یانا. تەڵاق جۆرێکی تریشی هەیە کە ئەوەیە: نەسوونی بێو نە بیدعی بێ، وەك تەڵاقی مارەبڕاوی بەدەست نەگیراوو تەڵاقی ژنی سکپڕو لە ژنی بێنوێژیی نائومێدو ژنی منداڵی ڕەسیدە نەبوو. ئەم جۆرانەی تەڵاق لەم حەدیثە وەرگیراوە: ئیبنو عومەر {ڕەزای خوا لە خۆی و بابی} دەفەرموێ: بەسەرینیی حەزرەت خۆی {دروودی خوای لەسەربێ} ژنێکم بێنوێژ

بوو تەڵاقم دا، عومەر {ڕەزای خوای لێبێ} بۆ ئەمە لە حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} دەپرسێ، حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: پێی بڵێ با ژنەکەی بگێڕێتەوە بۆ ژێر نیکاحی خۆی، ئەوجا لەلای خۆی بیهێڵێتەوە هەتا لە بێنوێژی پاك دەبێتەوەو جارێکی تر دەکەوێتەوە بێنوێژیو دیسان پاك دەبێتەوە ئیتر لەوە دوا ئەگەر ئارەزوو دەکا رای بگرێ لای خۆیو ژنی خۆیەتی، ئەگەر ئارەزووش دەکا بەرلەوەی کە بچێتەلای تەڵاقی بدات، ئەمە ئەو عیددەیەیە کە خوای گەورە لە قورئاندا فەرمانی کردووە کە ژنی تیادا تەڵاق بدرێ، کە دەفەرموێ: (فطلقوهن لعدتهن). (شەیخان گێڕاویانەتەوە) لەسەر ئەم تەفسیرە ئەم لامی حەرفی جەرە کەوا لەم ئایەتەدا بە واتا (فی)یە، شتی وایش لە عەرەبیدا نموونەی زۆرە، وەك {وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ - سورة الأنبياء - ٤٧/٢١} هەندێ دەفەرموون: لامی لعدتهن بۆ تەوقیتە، ئەوکاتە تەفسیرەکەی ئاوایە: لەوکاتەدا کە لە دوایەوە یەکسەر ژن دەکەوێتە عیددەوە. ئەم فەرموودەیە رای ئەوان پووچ دەکاتەوە کە دەڵێن: تەڵاقی بیدعی ناکەوێ. چونکە ئەگەر وابووایە، پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} بە عومەری نەدەفەرموو: بەعەبدوڵلای کورت بڵێ: با ژنەکەی بگێڕێتەوە بۆ ژێر نیکاحی خۆی. چونکە واتای ئەم فەرمایشتە وایە کە تەڵاقە بیدعی یەکەی ئیبنو عومەر کەوتووەو ژنەکەی لەژێر نیکاحی ئەودا نەماوە هەتا نەیگێڕێتەوە ژێر رکیفی خۆی نابێتەوە بە ژنی.

تەڵاقی بیدعیش کە ئەوەیە: لە بێنوێژیدا بە ئارەزوو تەڵاقی بدا عیددەی ژنەکەیش بە (اقراء) بێ، واتە: بە بێنوێژیو پاکی بێ، بەو

مەرجە ژنەکە خۆی قوبووڵی خولعی نەکرد بێ لە پیاوەکە، یا ئەوەیە: لە پاکیدا تەڵاقی بدا، بەو مەرجە کە لەو پاکییەدا چووبێتە لای، یا لە حەیزی پاش ئەو پاکییەدا چووبێتە لای، وەژنەکەیش لە سکوزا نەکەوتبێ‌و سکیشی دەرنەکەوتبێ. پەندو حیکمەتی ئەمەیش ئەوەیە: کە تەڵاق لە بێنوێژیدا دەبێ بەهۆی درێژبوونەوەی عیددەی ژنەکە، چونکە ماوەی ئەو بێنوێژییە بەعیددە دانانرێ، دەی شتی وایش زیاندانە لە ژن بە ناهەق، تەڵاقی کاتی پاکیش کە لەو پاکییەدا چووبێتە لای بۆیە دادەنرێ بە بیدعی چونکە هەڵ دەگرێ کە ببێ بەمایەی پەشیمانی، لەپاش دەرکەوتنی سك، چونکە هەبوونی مناڵ لە نێوانی ژن‌و مێرددا زۆربەی کات رێ لە تەلاق دەگرێ.

٢٧٦) ژمارەی تەڵاقی پیاوی ئازادو پیاوی بەندە (کۆیلە):

پیاوی ئازاد لەسەر ژنی خۆی، ژنەکەی ئازاد بێ، یان کەنیزەك بێ، خاوەنی سێ تەڵاقە. بەپێی ئەم فەرموودەیەی کە ئیمامی ئەنەس {رەزای خوای لێبێ} دەیگێڕێتەوە: پیاوێ هاتە خزمەتی حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} عەرزی کرد: قوربان! من گوێم لە قورئانە کە فەرمایشتی خودایە دەفەرموێ: {الطَّلاَقُ مَرَّتَانِ – سورة البقرة – ٢/٢٢٩} واتە: ژن تەڵاق دان دوو جارە. دەی کەوایە تەڵاقی سێیەم کامەیە؟ فەرمووی {دروودی خوای لەسەربێ} (تەڵاقی سێیەم ئەوەیە کە لەدوا ئەمەوە دەفەرموێ: {**امساك بمعروف او تسريح باحسان**} (ئیبنو قطان: بە فەرمودەیەکی ساخی داناوەو کردووشیەتی بە بەڵگەی ئەم باسە،

عائیشەو ئیبنو عەبباسیش {رەزای خوایان لێبێ} بە هەمان مەعنا تەفسیری ئەم ئایەتە دەکەن، کەواتە ئایەتەکە بە تەواوی ئەمە واتاکەیەتی): (الطلاق مرتان فامساك بمعروف أو تسرح باحسان: ژن تەڵاق دان دووجارە، ئیتر لەپاش ئەو دوو جارە مێرد دەبێ یا بەجوانی ئەو ژنە رابگرێ، یا ئەگەر بۆ جاری سێیەم تەڵاقی دایەوە ئیتر فڕی بەسەریەوە نامێنێو مافی ئەوەی نامێنێ کە لە ماوەی عیددەدا بیهێنێتەوە). بۆ ژێر رکێفی ژنێتیی خۆی هەندێ زانا دەفەرموون: تەڵاقی سێیەم ئەوەیە کە لەم ئایەتەدا باس کراوە، کە دەفەرموێ: {فَإِن طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِن بَعْدُ حَتَّىَ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ – سورة البقرة – ٢/٢٣٠} واتە: ئەگەر لەپاش ئەو دوو تەڵاقەی کە لە ئایەتی (الطلاق مرتان)دا باس کرا، مێردەکە بۆ جاری سێیەم ژنەکەی تەڵاق دا، خوا بە خۆڕایی بێ یا لەسەر ماڵ بێ، ئەوە ئیتر ئەو ژنە حەڵاڵ نابێتەوە بۆ ئەو پیاوە هەتا شوو دەکا بە مێردێکی ترو لەویش تەڵاقی دەکەوێ).

پیاوی بەندەیش خاوەنی دوو تەڵاقە. بەپێی فەرمایشتەکەی {دروودی خوای لەسەربێ} بەندەی زەڕخریدە دوو تەڵاقی هەیە. ئیمامی شافیعی {رەزای خوای لێبێ} دەگێڕێتەوە: کۆیلەیەکی کاغەز پێدراو، کە هی ئوممو سەلەمە بوو، ژنێکی ئازادی هەبوو، دوو جار تەڵاقیدابوو، ویستی بیگێڕێتەوە بۆ ژێر رکێفی خۆی، بۆ ئەمە لە عوسمانی پرسی، زەیدی کوڕی ثابیتیش لەوێ بوو بە جووت بە تووڕەیی پێیان فەرموو: ئەو ژنە لە تۆ حەرام بووە، لەمەدا جیاوازی لە نێوانی کۆیلەی کوڕی کۆیلەو کۆیلەی باوك ئازادو کۆیلەی پاشەمەرگە (واتە: مودەببەر)و کۆیلەی کاغەز پێدراوو کۆیلەی بەش بەش (واتە: موبعەض)دا نیە.

هەرکاتێکیش مێرد (ئازاد بێ یا کۆیلە) ژمارەی تەلاقی خۆی تەواوکرد، ئیتر ئەو ژنەی لێ حەرام دەبێو هەتا مێردێکی تر نەکا حەلاڵ نابێتەوە بۆی، بە مەرجی ئەوەیش مێردی تازە بە دەستی بگرێو لێی جیا بێتەوەو عیددەی بەسەر بچێ، بەپێی فەرمایشتی زاتی مەزن: {فَإِن طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِن بَعْدُ حَتَّىَ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ}.

٢٧٧) باسی چەرتکردن (استثناء) لە تەڵاقا:

چەرتکردن ئەوەیە بڕیارێ بۆ کۆمەڵێ بدەی بەڵام هەندێ لە گرتنەوەی ئەو بڕیارە دەربکەی. چەرتکردن یا جیاکردنەوە لە شەرعا دروستەو یاسایەکی ناسراوە، لە دەقی ئایەتی قورئانو فەرموودەدا هەیە. چەرتکردن دوو جۆرە.

یەکەمیان: ژمارە هەڵ دەگرێ وەکوو ئەوە مێرد بڵێ: سێ بەسێ تەلاقت بکەوێ، یەك تەلاق یا دوو تەلاق نەبێ، دووەمیان ئەوەیە کە ئەصڵی تەلاقەکە ببەستێ بە حەزو مەیلی خوداوە، یا بە حەزو ئارەزووی کەسێکەوە.

لە جۆری یەکەما ئەمانە مەرجن:

یەکەم: لکابێ بەرستەکەوە لەکاتی قسەکردنەکەدا بە جۆرێ کە لە عورفدا بە یەك قسە بژمێرێن.

دووەم: ئەوەیە چەرتکردن هەموو چەرتلێکراوەکە نەگرێتەوە، واتە: ئەوەندەی ژمارەی ئەو نەبێ، کەواتە ئەگەر گوتی: سێ تەلاقت کەوتبێ سێ تەلاق نەبێ، ئەوە سوودی نیەو هەر سێ تەلاقەکەی دەکەوێ.

سێیەم: ئەوەیە: کابرا نیازی ئەو لێ چەرتکردنەی ببێ، بۆ نموونە لە پێش تەواوکردنی رستەی تەلاقەکەدا ئەو نیازەی هەبێ، یا لە سەرەتاشیەوە نەیبووبێ. وەك ئەوە بە ژنەکەی خۆی بڵێ: سێ بەسێ تەلاقت کەوتبێ، یەك تەلاق یا دوو تەلاق نەبێ، وە بە پەیوەستی رستەکە بڵێ، نیازی لە گەلابێ، ئەوە ژمارە چەرتکراوەکە ناکەوێ.

بەستنی تەلاق بە حەزی خواوە، وەك ئەوە بڵێ: تەلاقت کەوتبێ ئەگەر خوا حەزکا.. ئەوە تەماشادەکەین: ئەگەر رستەی خوا حەزکا) بەبێ مەبەست هات بەسەر زمانەی دا، وەك باوە قسەکەر لەم کاتانەدا بەبێ نیاز، ئەم رستەیە دێ بە دەمیدا، یا مەبەستی پیرۆزیو پیتو فەڕ وەرگرتن بوو لە یادو ذیکری خوای گەورە، یا مەبەستی لە گوتنی ئەم رستەیە ئەوە بوو کە لە حەقیقەتدا هەموو کارێ بە خواستی خوا خۆیەتی، یا بەهیچ جۆرێ مەبەستی ئەوە نەبوو کە کەوتنی تەلاقەکە ببەستێ بەمەیلو خواستی راستەقینەی خوداوە، ئەوە لەم کاتانەدا گوتنی وشەی (ان شاء الله: ئەگەر خوا خواستی لەسەربێ) کاریگەری نیەو بێ سوودەو تەلاقەکە دەکەوێ. بەلام ئەگەر مەبەستی لە گوتنی ئەوەبوو کە کەوتنی تەلاقەکە ببەستێ بە خواستی راستەقینەی خواوە، ئەوە تەلاقی ناکەوێ، چونکە بوونو نەبوونی مەیلو خواستو حەزی

خودا لای ئێمە دیار نیە، وە مادام (معلق علیە) نەزانراوبێ (معلق) نایەتەجێ. بۆیە دەڵێین: بنەڕەت (ئەسڵە) مانەوەی ژن و مێردییە، هەروا ئەگەر تەلاق ببەستێ بە خواستی زەیدەوە، وە پێش ئەوەی بوون و نەبوونی خواستی زەید بزانێ، زەید بمرێ، ئەو تەلاقە ناکەوێ، چونکە تەلاقەکە بەستراوە بە بوون یا بە نەبوونی خواستی زەیدەوە ئەوەیش نەزانراوە لە حەدیثدا هەیە دەفەرموێ: هەر کەسێ کەسێ لە کۆیلەیی ئازاد بکا، یا ژن تەلاق بدا، وە هەندێکی لێ چەرت بکا، چەرتکردنەکەی دادەمەزرێ.

لەکاتی لێ جیاکردنەوەو لێ چەرتکرندا جیاوازی نیە لە نێوانی ئەم جۆرە گوتنانەدا، وەك ئەوە بڵێ: (أنت لق ان شاء لله: تەلاقت کەوتبێ ئەگەر خوا حەزکا) یا (ان شاء الله فأنت طالق: ئەگەر خوا حەزکا تەلاقت کەوتبێ) یا (متى شاء الله: هەرکاتێ خوا مەیل بکا) یا (اذا شاء الله: کاتێ خوا خواستی لەسەربێ).

٢٧٨) باسی تەعلیقی تەلاق:

تەعلیق برێتییە لە بەستنی واتای رستەیەك بەواتای رستەیەکی ترەوە بە جۆرێ کە هەتا (معلق علیە) نەیەتەجێ (معلق) نەیەتەجێ. کەواتە تەعلیق واتە: پێوە هەڵ سپاردن، یا پێوە بەستن، یا بەستنەوە بەشتێکەوە. لەپاش ئەمە بزانن: تەلاق وەك بە تەنجیز دادەمەزرێ، بە تەعلیقیش دادەمەزرێ تەنجیز واتە: دەسبەجێ، یا جێبەجێ. بەڵگەی ئەمەیش ئەم فەرمایشتەیەتی (دروودی خوای لەسەربێ): موسوڵمانان پابەندی

مەرجی ڕەوای خۆیانن! هەروا قیاسیش بەڵگەی دامەزراندنی تەعلیقی تەڵاقە، چونکە دەق هەیە لەسەر ئەوە کە ئازادکردنی کۆیلە ئەگەر ببەستریٚو تەعلیق بکریٚ بە دوای مردنیشەوە دادەمەزریٚ، دەی تەڵاق و بەندە ئازادکردن لە زۆر بڕیاردا لە یەکترەوە نزیکن. مەبەست لە بەستنەوەی تەڵاق بەشتێکەوە، ئەوەیە کە ژن گەلیٚ جار لە هەندیٚ مەبەستا لە دژی مێرد دەوەستیٚ، مێردەکە پێی ناخۆشە کە بە ئارەزووی خۆی ژنەکەی تەڵاق بدا، چونکە تەڵاق لە زاتی خۆیدا دزێوترین حەڵاڵە لەلای خودا، لەبەر ئەوە دەیەویٚ کە ژنەکە خۆی بکا بە سەرپشك، لە نێوانی ئەوەدا کە یا واز لە بیٚ دڵی مێردەکەی بهێنیٚ، یا بێگوێیی و لاساری خۆی ببیٚ بەهۆی تەڵاق کەوتنی، جا لەم هەل و مەرجەدا تەڵاقەکەی دەبەستیٚ بە شتێکەوەو ژنەکەی تیٚ دەگەینیٚ کە خۆت سەرپشکیت لە تەڵاقدانی خۆت بەکردنی ئەوشتە یا بە نەکردنی.

دەی کاتیٚ ئەمەمان زانی بابزانین کە لەپاش تەعلیق پەشیمان بوونەوە مەحاڵە، وە هەرکاتیٚ تەعلیقی تەڵاق کرا بەشتێکەوە هەتا ئەوشتە نەیەتەجیٚ تەڵاقەکە ناکەویٚ، خوای پەیدا بوونی ئەو شتە دیاری بیٚ، وەك: کاتیٚ خۆر هەڵهات تەڵاقت کەوتبیٚ. یاخود بوون و نەبوونی وەك یەك بیٚ، وەك: ئەگەر بچیتە ناو ئەو خانووەوە تەڵاقت کەوتبیٚ. ئەم قسەیەیش بەهەمان واتایە: (عليَّ الطلاق لا أفعل كذا أو أفعله: تەڵاقم بکەوێتە سەر ئەو کارە ناکەم) یا (تەڵاقم بکەوێتە سەر ئەو کارە دەکەم). جا هەر کاتیٚ مەرجەکە جێبەجیٚ بوو بە مەرجگیراوەکەیش دەێتەجیٚ، کە تەڵاقەکەیە، لەپێش ئەوەدا کە

مەرجەکە بێتەجێ چوونەلای ژنی تالووق کراو دروستە، چونکە هێشتا تەلاقەکە نەکەوتووە.

ئەوەنده هەیە ئەگەر تالووقکەر گومانی بۆ پەیدا بوو کە مەرجەکە هاتۆتەدی یانا، یا شتەکە جێبەجێ بووە یانا، ئەوە تەلاقەکە ناکەوێ، چونکە بنەڕەت (ئەصڵ) نەبوونی ئەوەیە.

بفەرموون ئەمە چەند نموونەیەکە بۆ تەعلیقی تەلاق هەتا بکرێن بەسەرمەشق بۆ ئەم بابەتە:

١) مێردێ بە ژنەکەی بڵێ: تەلاقت کەوتبێ ئەگەر ئارەزوودەکەی، لەم نموونەیەدا دەسبەجێیی لە کۆڕی گوفتوگۆکەدا پێویستە، لەبەر ئەوە مەرجە ژنەکە دەس بەجێ بڵێ: (ئارەزووم هەیە) دەنا ئەگەر درەنگ ئارەزووی دەربڕێو بەینی کەوت تەلاقی ناکەوێ، چونکە ئەم جۆرە تالووق کردنە مەبەست لێی داوای بەیانی ئارەزووە لە ئێستادا کەواتە پێویستە وەڵامەکەی دەس بەجێبێ.

لەبەر ئەوە ئەم جۆرە پرس‌و وەڵامە وەك ئیجاب‌و قوبوڵی عوقود مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێ، کەواتە دواخستن هەڵناگرێ!.

یا دەڵێین: چونکە ئەم جۆرە تالووق کردنە پێسپاردنە، واتە: تەلاق دانە دەستی ژنە (تفوریض) کە برێتییە لە کردنی تەلاق بە ماڵی ژن، دەی کەواتە مەرجە ژنەکە دەسبەجێ ئارەزووی خۆی دەربڕێ، هەر وەك مەرجەکە لە پێسپاردن (تعویض)ی تەلاقا ژنەکە گورج خۆی تەلاق بدا، دەنا تەلاقی ناکەوێ! بەلام ئەگەر پێی گوت: هەرکاتێ خۆت

ئارەزووت هەبوو تەلاقت کەوتبێ، ئەوە هەرکاتێ ژنەکە ئارەزوو بکا تەلاقی دەکەوێ، با کۆڕی کوفتو گۆکەیش بەجێ بهێڵێ، چونکە ئەم جۆرە تەعلیقە بەستنەوەیە بە شتێکی واوە دەسبەجێیی ناخوازێ وەك پێی بڵێ: لەهەر کاتێکا خۆت ئارەزوو دەکەی لە تەلاق تەلاقت کەوتبێ.

٢) مێردێ بە ژنەکەی بڵێ: ئەگەر بچیت بۆ ئەوماڵە یا قسە لەگەڵ نەریمان بکەی تەلاقت کەوتبێ، ئەوە بە کردنی هەریەکێ لەم دووشتە تەلاقی دەکەوێ. بەوە کە بچێتە ناو ماڵەکەوە یا قسە لەگەڵ نەریمان بکا، بەلام بە کردنی هەرکام لەم دوو شتە لە پێشدا تەلاقێکی دەکەوێو سوێنەکەی تەواو دەبێو بایەخی نامێنێ، بۆیە ئەگەر لەوەدوا دو هەمیشیان بکا بەوە تەلاقی تری ناکەوێ. وەلێ ئەگەر بڵێ: ئەگەر بچێت بۆ ئەو ماڵەو قسە لەگەڵ نەریمان بکەی تەلاقت کەوتبێ، ئەوە گەرەکە هەر دووشتەکە بکا ئەوسا تەلاقی دەکەوێ. چونکە واوی عەطف لەم جۆرە جێگەیەدا بۆ کۆکردنەوەی مەعطووفو عەلەیەو مەعطووفە لەیەك بڕیاردا.

٣) پێی بڵێ: ئەگەر ئەو مشتە مێوژە بخۆی تەلاقت کەوتبێ ژنەکەیش مێوژەکە بخوات یەك دەنکی نەبێ، تەلاقی ناکەوێ، چونکە تەلاق پێوە بەسراوەکە نەهاتۆتەدی، کە برێتییە لە خواردنی گشت مێوژەکە. بەم پێودانەرەفتار لەگەڵ هاو وێنەکانی ئەم نموونەیە دەکرێ، وەك ئەوە بڵێ: ئەگەر ئەم هەنارە بخۆی.. ژنەکەیش هەنارەکە بخوا یەك دەنکی نەبێ تەلاقەکە ناکەوێ.

٤) ئەگەر بەردێ کەوتەماڵەکەوەو مێرد گوتی بە ژنەکەی: ئەگەر پێم نەڵێی کێ ئەم بەردەی تێگرت تەڵاقت کەوتبێ. ژنەکەیش گوتی: دروستکراوێکی خوا تێیگرت، تەڵاقی ناکەوێ، بەڵام ئەگەر ژنەکە گوتی: مرۆڤێ فڕەیداوە تەڵاقی دەکەوێ، چونکە هەڵ دەگرێ با هەڵی دابێ! یا مەیموونێ، یا شتێ وا، لەم بارەدا هۆی سوێند کەوتنەکە هەیە، ئەوەی کە ناهێڵێ تەڵاقەکە بکەوێ گومانی تیا پەیدا بووە، چونکە وەك گوتمان هەڵ دەگرێ فڕیدەر مرۆڤ بێ یا هەوابێ، بنەڕەتیش نەبوونی نەهێڵە (نەهێڵ واتە: مانیع – وەرگێڕ).

٥) پێی گوت: (ئەگەر فیسار ببینی تەڵاقت کەوتبێ) بە زیندوویی یا بە مردوویی یا بە خەوتوویی چاوی پێی بکەوێ تەڵاقی دەکەوێ، بۆ ئەمەیش ئەوەندە بەسە کە چاوی بە هەندێ لە لەشی بکەوێ.

٦) پێی بڵێ: (ئەگەر شتێ لەمن بدزی تەڵاقت کەوتبێ) ئەگەر کیسەیەکی بداتێ، هەنێ شتی لێ دەربێنێو ببیا بۆ خۆی تەڵاقی ناکەوێ، چونکە ئەوە گزییە نەك دزی. لە قیلیێکا دەفەرموێ: ئەگەر تەڵاقخۆرەکە نەخوێندەواربێ تەڵاقەکە دەکەوێ، چونکە نەخوێندەوار جیاوازی ناکا لە نێوانی گزیو دزیدا!.

٧) پێی بڵێ: (ئەگەر قسەت لەگەڵ بکەم تەڵاقت کەرتبێ) لە پاشا هەمان قسە دووبارە بکاتەوە، یا پێی بڵێ: ئەوە باش بزانە، لەم دوو شێوەیەدا تەڵاقی دەکەوێ، چونکە لە هەردوو شێوەکەدا (معلق علیە) هاتۆتەجێو قسەی لەگەڵدا کردووە. ئەگەر پێی بڵێ: ئەگەر من لەپێشدا

قسەم لەگەڵ کردی، یا سڵاوم لێ کردی تەڵاقت کەوتبێ، وە ژنەکە لە پێشدا قسەی لەگەڵ ئەو کرد، یا سڵاوی لێکرد تەڵاقی ناکەوێ، سوێندەکەیش بە قسەکردنی ژنەکە لە پێشدا یا بە سڵاوکردنی دەکرێتەوەو بایەخی نامێنێ.

٨) پیاوێ بە پیاوێ بڵێ: ئەگەر قاوەڵتی لەلای من نەکەی تەڵاقی ژنەکەم کەوتبێ. لەوەدوا هەرکاتێ قاوەڵتی لە لابکا تەڵاقی ناکەوێ، سوێندەکەیش بەوەندە دەکرێتەوەو کاریگەری نامێنێ. بەڵام ئەگەر مەبەستی ئەوەبوو کە نانی ئەو نیوەڕۆیەی لەگەڵ بخوات وە نەیخوارد تەڵاقی دەکەوێ.

٩) بە ژنەکەی بڵێ: ئەگەر ئەم مریشکانە نەفرۆشی تەڵاقت کەوتبێ. مریشکێکیان مرد تەڵاقی دەکەوێ، چونکە تازە ناتوانێ هەموو مریشکەکان بفرۆشێ، بەڵام ئەگەر مریشکێکیان سەر بڕێو سەر بڕاوەکە لەگەڵ زیندووەکانا بفرۆشێ تەڵاقی ناکەوێ.

١٠) پێی بڵێ: (ئەگەر سبەینێ بە ڕۆژوو نەبی تەڵاقت بکەوێ) وارێکەوت بۆ سبەینێ کەوتە بێنوێژییەوە ڕاجیایی هەیە لە کەوتنی ئەم تەڵاقەدا، هەندێ دەڵێن: دەکەوێ، هەندێ دەڵێن وەك تەڵاقی زۆر لێکراووایە ناکەوێ.

١١) پێی بڵێ: (ئەگەر تووڕەم کردی تەڵاقت کەوتبێ) جا لە کوڕەکەی بدا تەڵاقی دەکەوێ، بالێدانەکەیش بۆ تەمێکردن بێ، چونکە لێدانەکە سەردەکێشێ بۆ تووڕەبوونی ژنەکە.

١٢) پێی بڵێ: (ئەگەر رۆژێ لە ماڵی منا برسیت بوو تەڵاقت کەوتبێ) بە بەرسێتیی کاتی بە رۆژووبوون تەڵاقی ناکەوێ.

١٣) ئەگەر پێی بڵێ: (ئەگەر تۆ لە مانگ جوانتر نەبی) یا رووت لە مانگ جوانتر نەبێ تەڵاقت کەوتبێ) بەوە تەڵاقی ناکەوێ، بەپێی ئەم ئایەتە: {لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ– سورة التين –/٤)} بەپێی ئەم ئایەتە مرۆڤ لە جوانترین شێوەدا دروستکراوە.

١٤) ئەگەر پێی بڵێ: (ئەگەر کەوتیتە بینوێژی خۆتو هەوێکەت تەڵاقتان کەوتبێ) ژنەکەیش بە درۆ بڵێ: بێنوێژم، تەڵاقی خۆی دەکەوێ بەڵام تەڵاقی هەوێکەی ناکەوێ، لەسەر فەرمایشتی دروست، چونکە گومان لێکراوە.

٢٧٩) تەڵاقدان لە پێش مارەکردندا:

مەرجی کەوتنی تەڵاق ئەوەیە تەڵاقدەر مێردی حازری تەڵاقدراوبێ، کەواتە تەڵاقی کەسێ کە مێردی ژنێ نەبێ دانامەزرێ، ئیتر تەڵاقدانەکە بەتەنجیزبێ وەك ئەوە پیاوێ بە ژنێکی بیانی بڵێ: (تەڵاقت کەوتبێ) یا بەشێوەی تەعلیق بێ وەك ئەوە بە ژنێکی بیانی بڵێ: هەرکاتێ من تۆم مارەکرد تەڵاقت کەوتبێ. بەڵگەی ئەمەیش ئەم فەرموودەی پێغەمبەرە {دروودی خوای لەسەربێ}: (تەڵاقی کەسێ دەکەوێ کە خاوەنی ژنەکە بێ). (چەند کەسێ گێڕاویانەتەوە) حاکم دەفەرموێ: رشتەکەی ساخە، تیرمیذیش دەفەرموێ: فەرموودەیەکی جوانەو

جوانترین فەرموودەیشە کە بەم بوونەیەوە گێڕراوەتەوە، لە ئیمامی بوخاریشم پرسی: کە دروستترین شت سەبارەت بە تەڵاقدانی پێش مارەکردن چییە! فەرمووی: ئەو فەرموودەیەیە کە عەمری کوڕی شوعەیب لە باوکییەوە لە باپیرییەوە دەیگێڕێتەوە. واتە: ئەم فەرموودەیەی کە ئێستا رابورد کە دەفەرموێ: تەڵاقی کەسێ دەکەوێ کە لەکاتی تەڵاقداندا ژنە تەڵاق دراوە کە لەژێر رکیفی ئەودا بێ.

٢٨٠) ئەم چوار کەسە تەڵاقیان ناکەوێ:

تەڵاقی منداڵو شێتو خەوتوو وە زۆرلێکراو ناکەوێ، ئەمەیش بەپێی ئەم فەرموودانە:

١) ئەم سێ کەسە قەڵەمی تەکلیفیان لەسەر نیە: خەوتوو هەتا خەبەری دەبێتەوە، منداڵ هەتا رەسیدە دەبێ، شێت هەتا هۆشیار دەبێتەوە. (ئەبو داوودو تیرمیذی گێڕاویانەتەوە. تیرمیذی دەفەرموێ: جوانە).

٢) حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: نەژن تەڵاقدان بە زۆر سەر دەگرێو نە بەندە ئازادکردن. (ئەبو داوودو ئیبنو ماجەو حاکم گێڕاویانەتەوە، حاکم دەفەرموێ: بەپێی مەرجی ئیمامی موسلیمە).

٣) دەفەرموێ {دروودی خوای لەسەربێ}: ئەم سێ شتە حسێب ناکرێن لەسەر گەلی ئیسلام: کاری هەڵە، لەبیرچوون، هەرچیش بە زۆر پێیان بکرێ. (ئیبنو ماجە گێڕاویەتەوە، ئیبنو حیببانو حاکم بە

فەرموودەیـەكی سـاخ – حەدیـسێكی صـەحیح – یـان دانـاوە، حـاكم دەفەرموێ: بەپێی مەرجی هەردوو پیرە).

بزانن:

كە مەرجی زۆر لێكردن ئەوەیە كە زۆركەر توانای ئـەوەی هـەبێ كە هەڕەشەكەی خۆی بێنێتەدی. تواناكەیشی بە یەكێ لەم شێوانەیە: یـا دەسـەڵاتدارە بـەپێی شـەرع، وەك كەسـێ تـەڵاق بخـوات قـەرزی فیـسار نادەمەوە، فەرمانداری شەرع بە زۆر قەرزەكەی پـێ بداتـەوە، یا تـەڵاقی خوارد كە دەبێ ژنەكەی نوێژ ی نیوەڕۆ بكا، بەڵام ژنەكەی لـە سـەرەتای نیـوەڕۆوە كەوتـە بێنوێژییـەوە، لـەم دوو بـارەدا تـەڵاقی ناكـەوێ. یـاخود بـەهۆی زۆری زۆردارەوە توانـای هـەبێ، یـاخود زۆركـەر بـەهۆی شاڵاوی خۆیەوە بتوانێ زۆرەكەی جێبەجێ بكا. مەرجی زۆرلێكـراو ئەوەیـە: بـێ دەستەڵاتو ناتەوانابێ، نەتوانێ رابكا، یا بەرگری لە خـۆی بكـا، یـاخودی رزگار بكا، یا هانا بـۆ كەسـێكی تـر بـەرێ كـە پـەنای بـدا، لـە هەمانكاتـدا بـاوەڕی وابـێ ئەگـەر تـەڵاقی ژنەكـەی نەدازۆردارەكـە هەڕەشـەكەی جێبەجێ دەكاو ئـەو ئیـشەی بەسـەرا دێنـێ، وە دەبـێ زۆرلێكـراو بـەهیچ جـۆر ئـارەزووی لـە تەڵاقـدانی ژنەكـەی نـەبێو هـیچ بەڵگەیـەك نـەبێ لەسـەر شـتی وا، ئەگـەر نیشانەی شـتی وا هـەبوو كـە كـابرای تەڵاقـدەر خۆشی شتێكی بە دەست بووەو بۆرە ئارەزوویـەكی بـووە، وەك ئـەوە كـە زۆری لێ بكەن بەسێ تەڵاقە تەڵاقی بدا كەچی ئەو بەیەك تەڵاق تەڵاقی بدا، یا زۆری لێ بكەن بەگفت (لەفـظ)ی بـێ پـێچ (صـەریح) تـەڵاقی بـدا ئەو بە مەعنا (واتە: بەكینایـە) تـەڵاقی بـدا، ئـەوە لـەم كاتانـەدا تـەڵاقی

دەکـەوێ. ئەگـەر دزوجـەردە گرتیـانو گوتیـان: بـەرت نـادەین هـەتا تەڵاقمان بۆ دەخۆی کە باسی ئەم کەینو بەینە ناکەی، ئـەویش تـەڵاقی خـوارد، ئەگـەر خەبـەریان لێ بداو باسـەکە ئاشکرا بکا تـەڵاقی ناکـەوێ، چونکە بە زۆری ئەوان تـەڵاقی خواردووە.

زۆر لێکردن:

بەم شتانە دێتەدی: بە هەڕەشەی کوشتن، بـە هەڕەشـەی ئەنـدام بـڕین، بـە لێـدانی زۆر، بـە حەپـسکردنی زۆر، بـە بردنـی مـاڵ، بـە لـەناوبردنی، وەك لـە پێـشەوە باسـکرا خـەوتوو تـەڵاقی ناکـەوێ، هـەروا کەسێ بوورابێتەوەو لەسەر هۆشی خۆی چووبێ، هـەروا کەسـێ لـە بـیری نەمابێ، جا ئەگەر کەسێ یەکێ لە دوو ژنەکانی خۆی تەڵاقدا، دوایـی لـە بیری نەما کە کامیانی تەڵاقداوە، ئـەوە دروسـت نیـە کـە لەگـەڵ کەسـیان رابـوێرێ هـەتا بـیری دەکەوێتـەوە، جـا ئەگـەر ژنێکیـان گـوتی: مـن تەڵاقدراوەکەم، وە پیاوەکەیش گوتی: لە بیرم نـەماوە، یا گـوتی: نـازانم، ئەوە داوا لە پیاوەکە دەکرێ کـە سوێند بخوا لەسـەر ئـەوە کـە لـە بـیری نـەماوە، یا لەسـەر ئـەوە کـە نازانـێ ئـەوە یا ئـەو نیـە، ئەگەر سوێندی نەخوارد، سوێند دەدرێ بە ژنەکە، ئەگەر ژنەکە سوێندی خوارد، حـوکم بە سـوێندی ژنـەکە دەکـرێو تەڵاقەکـە دەکـەوێ. ئەگـەر بـەناو نـەبراوی تەڵاقیدا، وەك ئەوە مێرد بـە چـەن ژنێکـی خـۆی بڵـێ: تـەڵاقی یـەکێیان کـەوتبێ، وە لـە دڵـەوە مەبەسـتی یـەکێکیان نـەبێ بـە تایبـەتی، ئـەوە تـەڵاقی یـەکێکی نـاو نـەبراویان دەکـەوێ، لـەوە دوا مێـرد بـە ئـارەزووی خۆی ناوەکەی دیاری دەکا.

بزانن:

که سەرخۆش تەڵاقی دەکەوێ، بە مەرجێ کە خۆی دەستی لەسەر خۆشییەکەیدا هەبووبێ، چونکە سەرخۆش بەر پرسیارە لە کردارو گوفتاری خۆی، هەروا کەسێکیش دەرمانێ بخوا یا بخواتەوە سەرخۆشی بکا، یا بێهۆشی بکا تەڵاقی دەکەوێ، بەمەرجێ کاری بە بەکارهێنانی ئەو دەرمانە نەبووبێ، چونکە ئەم دوو کەسە دەستیان هەیە لەم ناهەقییەدا کە لە خۆیانی دەکەن. گوتراویشە: تەڵاقی ناکەوێ، گوایە ئەمیش وەك شێت وایە، چونکە هەردوکیان بێ هۆشن، مەرجی بەر پرسیاریش (تەکلیف) هۆشی ساخە کەلەم دووکاتەدا هەبوونی نیە.

٢٨١) تەڵاق دوو جۆری هەیە: رجعیو بائن:

یەکەم: تەڵاقی رجعی – وشەی رجعی لە (رەجعەت)ی عەرەبی وەرگیراوە، کە بە مەعنا گێڕانەوەی شتە بۆ سەر حاڵی پێشووی خۆی. لە شەرعدا بریتییە لە هێنانەوەی ژنی تەڵاق دراو بۆ ژێر رشتەی ژنو مێردی بەبێ گرێدانی تازە، لە پاش تەڵاقدانی غەیرە بائین لە ماوەی عیددەدا. سەر بەڵگەکەی نامەی خوداو رێگەی رەهبەرو یەکگرتنی نەتەوەی ئیسلامە.

خوای گەورە دەفەرموێ: {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاء فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ - سورة الطلاق – ٦٥/١} هەروا مێردەکانیان لەو ماوەی عیدەیەدا مافی تەواویان هەیە بۆ هێنانەوەی ئەو ژنە تەڵاقدراوانە بۆ ژێر رکیفی خۆیان).

خۆشەویستیش {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: ئەی عومەر بە کورەکەت بڵێ: کە ژنەکەی بگێڕێتەوە بۆ ژێر رکێفی ژنو مێردیی خۆی. ئیمامی عومەریش {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} حەفصەی تەڵاقدا لەپاشا گێڕایەوە بۆلای خۆی. (ئەبو داوودو نەسائیو ئیبنو ماجە گێڕاویانەتەوە. حاکم دەفەرموێ: فەرموودەیەکی دروستە، بەپێی مەرجی هەردوو پیرە).

دەی هەر کاتێ مێردی ئازاد یەك جار، یا دوو جار، ژنی خۆی تەڵاقدا، یاخود بەندە: یەك جار ژنی خۆی تەڵاقدا، ئەم تەڵاقدانەیشیان لەپاش بەدەست گرتن بوو، وە لەسەر وەجەڵیش نەبوو، واتە: بە خۆڕایی بوو، بە خولع نەبوو، ئەوە مێردە تەڵاقدەرەکە بۆی هەیە کە ژنەکەی بگێڕێتەوە ژێر رکیفی خۆی، بەڵام بەمەرجێ ئەو گێڕانەوەیە لە پێش بەسەر چوونی عیددەی ژنەکەدا بێ. بۆ دامەزراندنی گێڕانەوەیش لەسەر فەرمایشتی دروست، شایەت گرتن مەرج نیە، بەڵام بەبێ گومان کە سوننەتە، هەر چەند شافیعی رای وایە: کە ئەوە پێویستە، چونکە رووکاری ئەم ئایەتە نیشانەی ئەوەیە کە شایەت گرتن بەم بۆنەیەوە پێویست بێ: {وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ – سورة الطلاقـ – ٢/٦٥} لەبەر ئەوەیش کە گێڕانەوەیش وەك مارەکردن وایە، دەی مارەکردن خودا فەرمانی کردووە بەشایەتگرتن بۆی، بزانن کەمێرد بۆی هەیە ژنی تەڵاقدراوی خۆی بەتەڵاقی رجعی، بهێنێتەوە بۆ ژێر رکێفی خۆی بەبێ فەرمانو رەزا بوونی ژنەکە، بەڵام بەمەرجێ لەماوەی عیددەدابێ.

٢٨٢) داڕێژگەی ژن گێڕانەوە (صيغة الرجعة):

داڕێژگەی ژنگێڕانـەوە، بـێ پـێچ و بەپێچی هەیـە بـێ پـێچ وەك ئـەوە پێـی بڵـێ: (ئـەوا تـۆم هێنایـەوە ژێـر ڕكێفـی خـۆم) یـا (ئـەوا تـۆم هێشتەوە لەلای خۆم) یا (ئەوا تۆم بردەوە بۆ لای خۆم) یا (ئەوا ژنەكـەم گێڕایەوە بۆ ژێر نیكاحی خـۆم) یا (وا ژنەكـەمم بـردەوە بـۆ لای خـۆم) لەو شوێنانەدا كە پێوست بە گوتنی وشەی (بۆ لای خۆم) بێ، دەبـێ ئـەم وشـەیەی بـۆ زیـاد بكـا. داڕێژگـەی بـە پێـچیش وەك ئـەوە پێـی بڵـێ: _دووبارە تۆم كردەوە بە حەڵاڵی خۆم) یا (حـەڵاڵم كردیتـەوە لـە خـۆم) یا (وا مارەم كردیتەوە لە خۆم).

گێڕانەوەی ژن بۆ ژێر ڕكێفی مێرد بە چوونەلایش دادەمـەزرێ، هـەروا بـە مـاچ و دەسـبارزیش ئەگـەر بـە ئـارەزوووەوە بـێ، بـە مـەرجێ مەبەستی لەوە گێڕانـەوە بێ.

بۆ دامەزراندی گێڕانەوە ئەم چەند كارە مەرجن:

یەكـەم: دەبـێ عیـددەی ژنەكـە تـەواو نـەبووبێ، چونكە ئەگـەر عیددەكەی بـە سەرچـوو گێڕانـەوەیش لـە دەسـت دەچـێ، چونكە لـە دوا عیددە یەكسەر جیابوونـەوە (واتە: بەینوونە) ڕوودەدا.

دووەم: دەبێ ژنەكـە دەسـت بـدا بـۆ ئـەوە كـە حـەڵاڵ بێتـەوە بـۆ مێردەكەی، گریمان ژنەكە یا پیاوەكـە لـە ئایین هەڵگەڕانـەوە، گێڕانـەوە لەكاتی وادا دانامەزرێ، بزانن كە ژنی ڕجعی تەڵاقی تری پێوە دەلكێ لـە ماوەی عیددەیدا، هەروا خولع و ئیلاوظیهاری لەگەڵ دەكرێ.

ژنی رجعی چەند تەڵاقی دەمێنێ:

ئەگەر مێرد مارە بڕینی کۆنە ژنی خۆی تازەکردەوە، لە پێش ئەوەدا کە شوو بکاتەوە بە مێردێکی تر، یا لەپاش ئەوە، وە لەپێش ئەوەدا کە مێردی دووەم بە دەستی بگرێ، یا لەپاش بەدەست گرتن، لە گشت ئەم شێوانەدا ژنەکە دەبێتەوە بە ژنی مێردی پێشووی، وە چەند تەڵاقی لە شووی یەکەمی بە مێردی یەکەمی مابوو ئێستا خاوەنی ئەوەندە تەڵاقەو بەس، چونکە شووکردنی دووەم ژمارەی تەڵاقە کەوتووەکانی بۆ زیندووناکاتەوە، بەپێی ئەم داستانە: دەگێڕنەوە: لە عومەر پرسیارکرا: ئەگەر کەسێ دوو جار ژنێ تەڵاق بدا، ژنەکە عیددەی بەسەر بچێو شوو بکا بە مێردێکی تر، وە لەوێش جیا ببێتەوە، ئەوجا مێردی یەکەمی مارەی بکاتەوە، ئەم ژنە لەکاتی وادا چەند تەڵاقی ماوە؟ عومەر فەرمووی: چەند تەڵاقی مابوو لە شووی یەکەمی ئێستایش هەر ئەوەندەی ماوە!

ئەم رایە دەگێڕنەوە لە عەلیو زەیدو موعازو عەبدووڵڵای کوڕی عومەرەوە، عوبەیدەی سەلمانیو سەعیدی کوڕی موسەییەبو حەسەنی بەصریش {ڕەزای خوای لێبێ} هەمان رایان هەیە.

٢٨٣) تەڵاقی بائن:

تەڵاقی بائن دوو بەشە: بەینوونەی صوغراو بەینوونەی کوبرا. بە کوردی واتە: جیابوونەوەی تەواوو جیابوونەوەی ناتەواو، یاخود جیابوونەوەی راستەقینەو بۆرە جیابوونەوە، یا جیابوونەوەی بچووکو جیابوونەوەی گەورە.

ژنی بائن بە جیابوونەوەی نا تەواو ئەو ژنەیە کە لەپێش بە دەست گرتندا تەڵاق درابێ، یا لەپاش بەدەست گرتن خولعی لەگەڵ کرابێ. مەرجەکە تەڵاقی سێ بە سێ لەلایەن مێردی ئازادەوە نەدرابێ، یا دوو تەڵاق نەدرابێ لە لایەن مێردی کۆیلەوە، چونکە یەك دەنگیو یەك گرتن هەیە لەسەر ئەوە. ژنی جیاوەبوو بە بۆرە جیابوونەوەیە حوکمەکەی ئەمەیە: بەهۆی مارەبڕینی تازەوە لەسەر مارەیی تازە، بەفەرمانو رەزابوونی ژنەکە خۆی یا هەقدارەکەی دیسان دەبێتەوە بە ژنی مێردەکەی.

ژنی بائن بە جیابوونەوەی تەواو ئەو ژنەیە کە لەلایەن مێردی ئازادەوە سێ تەڵاقە درابێ، یا لە لایەنی مێردی کۆیلەوە دوو تەڵاق درابێ، خوای ئەو تەڵاقدانە لە پێش بەدەست گرتندا بێ، یا لە پاشی بێ، وە خوای ئەو تەڵاقدانە لەیەك مارەبڕیندا بێ، یا لە پتردا، وە خوای ئەو تەڵاق دانە بەیەك جار ئەنجام درابێ، یا بە چەند جارێ. بڕیاری ئەم ژنە جیاوە بووە ئەمەیە: حەڵاڵ نابێتەوە بۆ مێردەکەی هەتا لە دوا تەواو بوونی عیددەکەی شوونەکا بە مێردێکی تر، وە مێردەکەی دووەمی بە شەرمگای (بەفەرج) بچێتەلایو بە دەستی بگرێو دوایی بە ئارەزووی خۆی تەڵاقی بداو کە عیددەکەی تەواو بوو ئەوسا بە رەزای خۆی شووبکاتەوە بە مێردی یەکەمی. چونکە زاتی پاك دەفەرموێ: (الطلاق مرتان) هەتا دەگاتە {فَإِن طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِن بَعْدُ حَتَّى تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} مەبەست لە (نكاح) لەم ئایەتەدا بە دەست گرتنو چوونەلایە، بەپێی ئەم فەرموودەیەی حەزرەتی عائیشە دەگێڕێتەوە: ژنەکەی زفاعەی قورەظی هاتە لای پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} گوتی:

ئەی پێغەمبەری خودا! ریفاعە بە ئێجگاری تەڵاقی داوم‌و لە پاش ئەو شووم کردووە، بە ئەوورڕەحمانی کوڕی زەبیری قورەزی بەڵام چووکی ئەورەحمان وەك پەتك وایەو دروستبوونی پێ ناکرێ. عەبدوورڕەحمانیش گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ئەم ژنە درۆدەکا، بەڵام ئەمەبیانووە دەیەوێ بگەڕێتەوە بۆ لای مێردە پێشووەکەی ئەگینا من وەك چۆن کەوڵ خۆشە دەکرێ ئاوا دەی هەژێنم. جا پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} زەردەخەنەیێ گرتی‌و فەرمووی: ئایا دەتەوێ بگەڕێیتەوە بۆ لای ریفاعەی مێردی پێشووت؟ شتی وا نابێ هەتا تۆو عەبدوورڕەحمان خۆشی جووتبوون لە یەکتری دەچێژن‌و وەك ژن‌و مێرد لەگەڵ یەك دروست دەبن. وەکی تریش ئەگەر ئێمە چوونە لا، لە شووکردنی دووەمدا کە بە مەرجی رەوای خۆی دەبێ بەهۆی حەڵاڵ بوونەوەی ژنەکە بۆ مێردی یەکەمی، ئەگەر ئێمە ئەم چوونەلایە بە مەرج نەگرین مەعنای وایە مەبەست لە ژن هێنان‌و شووکردنی حەڵاڵبوونە بۆ یەکتری‌و بەس، وە مەبەس لە ززەت لەیەك وەرگرتن نیە، ئەمە لە کاتێکا کە شتەکە بە پێچەوانەوەیە چونکە مەبەست لە ژن هێنان رابواردنە نەك حەڵاڵ بوونی رووت.

ئەگەر مێردێ:

بە ژنی بەدەست گیراوی خۆی گوت: تەڵاقت کەوتبێ، تەڵاقت کەوتبێ، تەڵاقت کەوتبێ، سێ جار ئەوە ورد دەبینەوە: ئەگەر لە نێوانی ئەم سێ جارەدا ئێستێکی وای کرد کە زیاتر بوو لە ئێستی پشووی هەناسەدان ئەوە: هەرسێ تەڵاقەی دەکەوێ، با مەبەستی دووپات

کردنـەوەیش بـێ، چـونکە دووپـات کردنـەوە پێـچەوانەی رووکـاری ئـەم رستانەیە، بەڵام ئەوەندە هەیە ئەگەر خۆی گوتی: مەبەستم لـە جاری دووەمو سێیەم دووپات کردنەوە بوو، ئەوە هەواڵەی ئایینی خۆی دەکرێ واتە: لە بەینی خۆیو خوایا تـەڵاقی ناکەوێ ئەگـەر راسـت بکا (تکایـە تەماشـای مـوغنی موحتـاج (ب/٣ ل/٢٩٦ – ٣١٢) بفـەرموو: بـۆ راسـت کردنەوەی ئەم شوێنەیە – وەرگێڕ).

بەڵام ئەگەر نێستی نەکردو مەبەستی دووپات کردنـەوەبوو ئـەو قسەیەی لێ وەردەگیرێ، لەبەر ئەوە یـەك تـەڵاقی دەکەوێ، بـەڵام ئەگـەر مەبەسـتی تێهەڵچوونەوە (استئناف) بـوو ئـەوە سـێ تەڵاقـەی دەکـەوێ، هـەروەها ئەگـەر بـەرەهایی بیانڵێ، لەسـەر فەرمایشتی رۆشـنتر، بـەپێی رووکاری قسەکە، چونکە هـەر رسـتەیێ لـەم سـێ رسـتەیە سـەر بـەخۆبن لەم شوێنەدا، ئەو ئەگەرە بەهێزترە هەتا ئەگەری دووپات کردنەوە.

٢٨٤) سێ تەڵاقە بەیەك گفت (لەفظ):

ئەگەر کەسێ بە ژنەکەی خۆی بڵێ: سێ بەسێ تـەڵاقت کـەوتبێ، هەرسێ تەڵاقەی دەکەوێ، ئەگەر گوتی: تـەڵاقت کـەوتبێ، وە نیـازی دوو تـەڵاق یـا سـێ تـەڵاق بـوو بەقـەد ژمـارەی نیازەکـەی دەکـەوێ، بـەپێی فەرموودەکەی روکانە، کە پێغەمبەر (درووده خوای لەسەربێ) سوێندی داو پێـی فەرموو: مەبەستت لە ئێجگاری چی بوو؟ ئەویش دەڵێ: مەبەسـتم یـەك تـەڵاق بـوو، فـەرمووی: بڵـێ بـەخودا، گـوتم بـە خـودا. فـەرمووی: دەمەبەستت چی بووبی هەر ئەوە حەلە.

دەی ئەگەر سێ تەڵاقە بە یەکجار بەیەك تەڵاق دابنرێ ئیتر سوودی ئەم سوێندانە چییە؟! ئەمەیش کە سێ تەڵاقە بەیەك گفت سێ تەڵاقی پێ دەکەوێ ڕێبازی جەماوەری زناکانە لە چینی شوێنکەو توان و زۆرینەی چینی هاوڕێ یانی پێغەمبەرو پێشەواکانی هەر چوار مەزهەبەکە. بەلگەشیان بۆ ئەمە ئەمەیە:

یەکەم: ئایەتی: {فَإِن طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِن بَعْدُ حَتَّىَ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ} وە ئایەتی {وَإِن طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ} وە ئایەتی: {لاَّ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَّقْتُمُ النِّسَاء}. ئەوەتا ئەم ئایەتانە بە مەرجیان نەگرتووە کە پیاو دەبێ بەیەکجار یا بەدوو جار یا بەسێ جار ژنی خۆی تەڵاق بدا، هەروەها ظاهیرو رووکاری ئەم ئایەتەیش: (الطلاق مرتان) بەلگەی ئەوەیە کە دروستە پیاو ژنی خۆی بەجارێ یا بەدوو جار یا بەسێ جار تەڵاق بدا، وە ژمارەی هەموو تەڵاقەکان لەیەك جاردا کۆبکاتەوە، یا دابەشیان بکا بەسەر چەند جارێکاو بەینیان بخات، هەروەك نیشانەی ئەوەیشە کە تەڵاق لەم حاڵانەدا لە هەموویانا دەکەوێ.

دووەم: ئەم قسەیەی ئیبنو عومەرە، کە لە چیرۆکی تەڵاقدانی ژنەکەیدا بە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: ئەی پێغەمبەری خوا! پێم بفەرموو ئەگەر سێ تەڵاقەی بدەم ئایا دروستە بۆم کە بیگێڕمەوە بۆلای خۆم؟ فەرمووی: نەء.. لە حاڵی وادا فڕی تۆی بەسەرەوە نامینێ، وەشتی وایش گوناهە.

سێیەم: عوبادەی کوڕی صامیت فەرمووی: باپیرەم ژنێکی هەزار بە هەزار تەڵاقدا، جا من چووم بۆ خزمەت حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} ئەمەم بۆ باسکرد، پێغەمبەری {دروودی خوای لەسەربێ} پێی فەرمووم: ئەی عوبادە؟ باپیرەت! تەقوای خودای بەجێ نەهێناوە لەم کارەیدا، چونکە ئەو بەس سێ تەڵاقی هەیە، نۆ سەدو نەوەدو حەوتەکەی تری دەسدرێژیو تاوانە لە ئەستۆیدا (عەبدورەزاق لە - مصنف ـی خۆیدا گێڕاویەتەوە) لە گێڕانەوەیەکدا: باپیرەت بەپێی ئایەتی {وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَل لَّهُ مَخْرَجًا} رەفتاری نەکردووە هەتا خودا لەم مەسەلەیەدا دەروویەکی بۆ بڕەخسێنێ، فڕی بەسەر ژنەکەیەوە نەماوە هەرسێ تەڵاقی کەوتووە، بەڵام لەسەر ئەو شێوەیەکە پەسەندە لە شەریعەتی خوادا تەڵاقی نەخواردووە، ئەو نۆ سەدو نەوەدو حەوتەی تر تاوانە لە ئەستۆیدا.

چوارەم: شافیعی لە (الام)دا دەفەرموێ: نادروست نیە بۆ مێرد کە دوو تەڵاقەی ژنی خۆی بدا یا سێ تەڵاقەی بدا، چونکە خوا ژن تەڵاقدانی بە رەوا داناوە، شتێکیش کە ئەو رەوای بکا لە کەسی خۆی قەدەغە نابێ، وە دەفەرموێ: عوومەیمیری عەجلانی لە خزمەت پێغەمبەردا ژنەکەی خۆی سێ بەسێ تەڵاقدا، پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} ئەوەی پێ نەفەرموو بوو، وە لەپێش ئەوەیشدا کە هەواڵی پێ بدا کە هەر بە شەرەنەفرین (لعان)ەکە تەڵاقەکەی دەکەوێ. دەی ئەگەر ئەوە قەدەغە بوایە، پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} چۆن لێی بێدەنگ دەبوو، دیارە کە نەهی لێ دەکردو ئەویشو خەڵکەکەی کە لە خزمەتیدا بوون ئاگاداری دەکردنەوە لەوە. فاطیمەی کچی قەیسیش دەڵێ: کە مێردەکەی

بە ئێجگاری (واتە: سێ بەسێ) تەڵاقی داوە، دەی ئەمان بیستووە کە پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} نەیی لێکرد بێ لەوە، روکانیش ژنەکەی خۆی بە ئێجگاری (ئەلبەتتە) تەڵاقدا، لەبەر ئەوەی ئەم وشەیە هەڵ دەگرێ دەبەست لێی یەك تەڵاق بێ یا سێ تەڵاق بێ پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} لێی پرسی مەبەستت چیبوو، وە لەسەر ئەوە کە نیازی چیبووە لەو وشەیە سوێندی داوە، وە نەگەیوەتەوە بە ئێمە کە پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} رێگەی ئەوەی نەدابێ کە کەس بە ئێجگاری (واتە: بەسێ تەڵاق) ژنی خۆی تەڵاق نەدا، عەبدورەحمانی کوڕی عەوفیش بە یەکجار لەیەك کۆڕدا بەیەك گفت ژنەکەی خۆی تەڵاقداوە (فەرمایشتەکەی شافیعی) {رەزای خوای گەورەی لێبێ} هاتە کۆتایی.

شتێ هەیە لە دیندا پێی دەگوترێ (إقامة الحجة) بەپێی بۆچوونی بەندە ئەم بارودۆخەی ئێستامان - إقامة الحجة ـی دین و دنیایە. بەڵام سیاسەتمەدارە مەستەکانی کورد وا بوغرا بوون، مەگەر لە رەوێکی نوێدا رووی رەشیان بە باشی بۆ میللەت دەربکەوێ جاوا لەم گۆشەیەوە ئەمە دەنووسم. ئەوەی کە لێرەدا نووسیومە لە چاپی یەکەما کرتاوەو نە نووسراوە.

٢٨٥) رای جەماوەری شەرعزانەکان:

بزانن:

کە جەماوەری شەعزانەکان رایان وایە کە سێ تەڵاق بە یەکجار لەیەك گوتەدا کۆ دەکرێتەوە، وەك ئەوە مێرد بە ژنی خۆی بڵێ: (هەرسێ تەڵاقت کەوتبێ) بەڵگەیشیان ئەم چەند شتەیە:

١) بەیهەقی لە سونەنیداو تەبەرانیو کەسانی تریش دەگێڕنەوە: ئیبراهیمی کوڕی عەبدول ئەعلا لە سوودەیدی کوڕی غەفلەوە دەفەرموێ: (عائیشەی کچی فەضل ژنی حەسەنی کوڕی عەلی بوو، کە ئیمامی عەلی شەهیدبوو، حەسەن لە شوێنی باوکی بوو بە جێنشین. جا بەم بۆنەیەوە عائیشە پیرۆزبایی پایەی تازەی لە حەسەن کرد. حەسەن پێی فەرموو: کەی کاتی پیرۆزباییە ئەوە شادەکامیو پێخۆشبوون بە بۆنەی کوشتنی باوکمەوە کە فەرمانڕەوای موسوڵمانان بوو، دەردەبڕی!؟ کەواتە هەرسێ تەڵاقت کەوتبێ، وە هەزار دیناری بە موتعە پێدا.. لەپاشا حەسەن فەرمووی: لەبەر ئەوە نەبێ کە لە باپیرەمم بیستووە، یا فەرمووی: لە باوکم بیستووە کە باپیرەم حەزرەتی پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) فەرمووی: (**اذا طلق الرجل امراته ثلاثا عند الاقراء او طلقها ثلاثا مبهمة لم تحل له حتى تنكح زوجا غيره لراجعتها**). رشتەکەی دروستە.

٢) ئیمامی عومەریش (ڕەزای خوای لێبێ) نامەی نووسی بۆ ئەبو مووسای ئەشعەری (ڕەزای خوای لێبێ) کە هەر کەسێ بە ژنی خۆی بڵێ: سێ تەڵاقت کەوتبێ، ئەوەوە هەرسێ تەڵاقی دەکەوێ (ئەبو نەعیم).

٣) لە صەحیحی بوخاریدا دەفەرموێ: عوومیمری عەجلانی شەڕەنەفرینی لەگەڵ ژنەکەی کرد، لە کۆڕەکەدا کە شەڕەنەفرینەکە تەواوبوو، عوومیمر فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خودا! ئەگەر رایبگرمەوە لەلای خۆم دیارە کە بوختیانم پیاکردووە، ئیتر لە دوا شەڕەنەفرینەکە، بەر لەوە کە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) پێی بڵێ و

فەرمانی پێبکا ئەو لە خۆیەوە ژنەکەی خۆی سێ بەسێ تەڵاقدا.. پێغەمبەر {دروودی خوای گەورەی لەسەربێ} لەسەر ئەوە رەخنەی لێ نەگرت. دەی ئەمە بەڵگەی ئەوەیە کە سێ تەڵاقە بەسەر یەکەوە، بەیەك لەفظ دەکەوێ. ئیبنو حەزم دەفەرموێ: ئەگەر سێ تەڵاق بەسەر یەکەوە نەکەوتایە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} لێی بێ دەنگ نەدەبوو، وە رەخنەی لە عوومیمیر دەگرت، بوخاریش {رەزای خوای لێبێ} هەروا لەم مەسەلەیە حاڵی بووە، بۆیە ئەم فەرموودەیەی لە صەحیحەکەیدا گێڕاوەتەوە لە (باسی کەسانێ کە سێ تەڵاقە بەسەریەکەوە رەوا دەبینن).

٤) ئیبنو هەممامیش لە (فەتحولقەدیر)دا دەفەرموێ: ژمارەی شەرعزانە گەورەکان کە پایەی موجتەهیدو کۆششکاریان هەبووە، لە هاوڕێیانی پێغەمبەر {دروودی خودا لە خۆی و رەزای خودا لە هاوڕێیانی} ناگاتە زیاتر لە بیست کەس، وەك هەر چوار یاری پێغەمبەرو هەر چوار عەبدوڵڵاکەو زەیدی کوڕی سابیتو موعازی کوڕی جەبەلو ئەنەسو ئەبو هورەیرە {رەزای خوایان لێبێ} وە چەند کەسێکی تری کەم، ئیتر ئەوانی تریان لەکاتی پێویستا پرسو رایان بە مانە دەکردو داوای فەتوایان لێ دەکردن، دەی ئێمە رای زوربەی ئەم زاتانەمان راگوێزکردووە کە بە فەرمایشتی رۆشنی بێ پێچو پەنا بڕیاری ئەوەیان داوە: کەسێ تەڵاقە بەسەریەکەوە بە یەکجار دەکەوێ، وە کەسیش لاری لەم بڕیارەی ئەوان نەبووە، کە واتە وەك خوای گەورە دەفەرموێ: {فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلاَّ الضَّلاَلُ – سورة یونس – ١٠/٣١} واتە: دیارە کە رێگەی حەق

یەکـەو روونو ئاشـکرایە هەرچـی ئەوڕێیـە نـەگرێ سـەر لێـشێواوو گومڕایە).

جـا لەسـەر ئـەم بناغەیەیـە کـە ئێمـە دەڵـێین: ئەگـەر هـاتوو فەرمانڕەوایێ فەرمان بکا بـەوە کـە (سـێ تەڵاقەکە بەیـەك جار لـە دەم دەربـچێ دادەنـرێ بـە یـەك تـەڵاق) ئەگـەر دەسـەڵاتدارێ بڕیـاری وا بـدا ئێمە جێبەجێی ناکەین، چونکە شتی وا قـەبووڵی اجتهاد ناکـا، بـەڵکوو کاری وا دووبەرەکی نانەوەیە، پێی ناگوترێ راجیایی زانایانی شـەرع! کـە دادەنرێ بە مایەی رەحمەتو هۆی ئاسانکاری.

گێڕانەوەیەکیش لە ئەنەسەوە هەبە کە ئەنەس دەفـەرموێ: ئـەم جۆرە تەڵاقە دادەنرێ بەسێ تەڵاق، طـەحـاویو کەسـانی تـریش رشـتەی ئەم گێڕانەوەیان روونکردۆتەوە. فەرمایشتی ئیبنو هەممام تەواو.

رووکاربین (ئەهلی ظاهیر)ەکانیش لەگەڵ کۆمەڵێکی تردا دەڵـێن: تـەڵاقی سـێ بەسـێ تەڵاقـدەر بە یـەکجار بـە دەمیابـێ دادەنـرێ بەیـەك تـەڵاق، گفـت (لـەفـظ) رۆڵ نابینـێ لـە دابەشـکردنی جارەکـانی تەڵاقـدا، بەڵگەشیان رووکاری ئەم ئایەتەیە: (الطلاق مرتـان) هـەتا (حتـی تـنكح زوجـا غـيره) ئـەم فەرموودەیـەی بوخـاریو موسـلیمیش دەکـەن بـە بەڵگەیـەکی تـر: ئیبنـو عـەبباس {رەزای خوایان لێبێ} دەفـەرموێ: جاران بـە سـەرینیی پێغەمبـەر خـۆیو لـە سـەردەمی جێنـشینیی ئـەبو بـەرکردا تـەڵاقی سـێ تەڵاقـە یـەك تـەڵاق بـوو، تـا دووسـاڵیش لەسـەردەمی جێنـشینیی عومـەر رۆیـشت ئـەم حاڵـە هـەروا مـابوو، لەپاشـا عومـەری کوڕی خەططاب فەرمووی: ئەم خەڵکە لە پێشدا لەم کـارەدا بـە شـێنەیی

بوونو پشوودرێژ بوون، بەلام ئێستا سەریان تێکردووە، زۆر لێی بە پەلەن، کەوابوو با حوکم بکەین بە کەوتنی سێ تەلاقە، جا لەپاش راوێژکردن لەگەڵ پارانیدا بۆ ئەم مەسەلەیە حوکمی کرد بە کەوتنی تەلاق سێ بەسێ). هەروا ئەم فەرموودەیەیش دەکەن بە بەلگە: ئیبنو ئیسحاق لە عیکریمەوە لە ئیبنو عەبباسەوە دەگێرێتەوە: روکانە لەیەك کۆڕی دانیشتن دا، ژنەکەی خۆی سێ تەلاقە دەدا، لە پاشا زۆر پەشیمان دەبێتەوەو بۆ ژنەکەی پەرۆش دەبێ، جا پێغەمبەر لێی دەپرسێ: (چۆنت تەلاق داوە؟) دەفەرموێ: بەیەك جار لەیەك کۆڕی دانیشتندا، سێ بەسێ تەلاقم داوە. پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: ئەمە بەیەك تەلاق دادەنرێ. جا ئەگەر ئارەزوو دەکەی ژنەکەت بهێنەرەوە.

لایەنگیرانی جەماوەری زانایان رەددی ئەمانە بەم شێوەیە دەدەنەوە: لە زمانا گوتنی سێ، سێ شتی پێ ئیسپات دەبێ: شت بەخشو پێلێنەرو تەلاقدەرو بەندە ئازادکەر وەك یەك بە ئارەزووی خۆیان چەندە ئارەزوو بکەن ژمارە لەسەر خۆیان دەچەسپێنن، وە لە سەریان دەبێ بەماڵ، شت بەخش بەیەك گفت دەڵێ: ئەوا ئەو سێ شتەیەم بەخشی بەتۆ، دیارە کە بەخشینەکە لەهەر سێ شتەکەدا دادەمەزرێ، هەروا فرۆشیارو پێلێنەرو ئازادکەریش کە دەڵێن: ئەو سێ شتە، یا ئەو چوراشتە، یا ئەو پێنج شتەم فرۆشت بە تۆ، یا ئازادم کرد، یا شتێکی ئاوا دەڵێن، ئیتر ئەو ژمارەیان لەسەر دەبێ بەماڵ، وە پێویست بە دووبارە کردنەوە ناکا، هەروا ئەم شیعرەیش دەکەن بە بەلگە، شاعیرێ لەگەڵ دوو هاوڕێی خۆیدا شەڕە شیعر دەکا، بۆ سەروای پیتی ئێی

عەرەبی دادەمێنێ، لەبەر ئەوە ئاوا ژنەکەی خۆی تەڵاق دەداو دەڵێ: (وأم عمر طالق ثلاثا..) هەروا شاعیرێکی تری عەرەب دەڵێ:

وانت طلاق والطلاق عزيمة ثلاث ومن يخرق أعق وأظلم

واتــه :

وا تۆم تەڵاقدا، سێ بەسێی تەواو زوڵمم لەخۆم کرد، بووم بە گێلە پیاو

سەرەڕای ئەمانەیش سێ تەڵاقە بە یەکجارو بە یەك گفتو لەیەك کۆڕدا کارێکی ناسراو بووە لەناو هاورێیانی پێغەمبەرو چینی دووەمی موسوڵمانانو لەناو شەرعزانەکانو لەناو گەلی عەرەبدا، وەك لە پێشەوە درێژەی هەندێ لەمانە رابورد، ئەوەتا لە هاورێیان عومەرو ئەبو مووسا ئاگایان لە تەڵاقی سێ بەسێ هەیە، ئیبراهیمی نەخەعیش کە لە تابیعینە ئاگای لە سێ تەڵاقە هەیەو حوکمی پێ دەکا، شەعبی لەبارەی زانایی نەخەعییەوە دەفەرموێ: لە سەردەمی ئیبراهیمدا کەس لەو زاناتر نەبوو.

کەواتە داوای ئەوانە کە دەڵێن: زمارە لە ئینشادا بێ بایەخە، ئەم داوایە بێ بەڵگەیە، نە لە نامەی خودادا، نە لەرێگەی رەهبەردا، نە لەیەکگرتندا، نە لەقیاسدا، نە لە زماندا بەڵگەی نیە، دەی ئەمە نیشانەی ئەوەیە وەك ئیبنوتین دەفەرموێ: کۆکردنەوەی سێ تەڵاقە لەیەك جاردا جێگەی یەك رایی هەموو ئەو زانایانەیە کە بایەخ بە فەرمایشتیان دەکرێ.

لــه وەڵامــی حەدیــسەکەی ئیبنــو عەبباسیــشدا کــەوا لــە صەحیحەیندا دەڵێین: لـە فـەقێو شـاگردەکانی ئیبنـو عـەبباس بـەس طـاووس ئـەم حـەدیثـەی لێـوە گێڕاوەتـەوە، بـەڵام زوربـەی فـەقێ ناودارەکـانی بـە پێچەوانەوە ئـەوە لـە ئیبنـو عـەبباس دەگێڕنـەوە کـە دەفـەرموێ: (کۆکردنـەوەی سێ تەڵاقـە لەیـەك گفتـا دروستـە، وە ئیبنـو عـەبباس خۆی کاری بـەوە کـردووە) هەنـدێ لـەم قوتابیانـەی سـەعیدی کوڕی جوبەیرو موجاهیدو عەطاو عومەری کوڕی دینـارو کۆمـەڵێ تـرە، ئەمانە هەموو دەڵێن: سێ تەڵاقـە پێکـەوە کۆدەکرێتـەوە، فەرموودەکـەی ئیبنو ئیسحاقیش وەهمـەو هەڵەبوونـە، چونکە کەسانی بـاوەڕ پێکـراوی تـەواو لەسـەر ئـەم شێوەیە دەیگێڕنـەوە: روکانـەی کـوڕی عەبدویەزیـد {رەزای خوای لێبێ} فەرمووی: چووم بۆ خزمـەتی حـەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} عەرزیم کرد: ئەی پێغەمبەری خودا! ژنەکەمم بە ئێجگاری تـەڵاق داوە. فـەرمووی: مەبەسـتت لـە ئێجگـاری (ئەلبەتتەتـە) چـی بـوو! گـوتم مەبەسـتم یـەك تـەڵاق بـوو. فـەرمووی: بڵـێ بـەخودا، گـوتم: بـەخودا. فـەرمووی: دەی مەبەسـتت چـی بووبـێ هـەر ئـەوە حەلـە، ئـەوەتا لـەم گێڕانـەوەدا دەفـەرموێ: روکانــە ژنەکــەی بــە ئێجگــاری تەڵاقــداوە، نافەرموێ: ژنـەکەی سێ بەسێ تەڵاقـدا، ئـەم دوو قـسەیەیش جیاوازییـان زۆر زۆرە، چـونکە ئـەم گێڕانـەوەی دووەمـە نابـێ بـە بەڵگـە لەسـەر بۆچوونی رووکاربینەکان!.

٢٨٦) حوکمی ئیلا (سوێندکاری)و ژن لەخۆ حەرامکردن:

ئیلاء لەزماندا واتە سوێند خواردن، لە شەرعی شەریفدا برێتییە لە سوێند خواردنی مێردێکی وا کە دروست بێ ژن تەڵاق بدا وە لەسەر ئەوە سوێند بخوا کە هەرگیز نەچێتە لای ژنەکەی، یا زیاتر لە چوار مانگ نەچێتە لای. لە سەردەمی نەزانیدا (واتە: لە جاهیلییەتدا) ئیلا دادەنرا بە تەڵاق، بەڵام یاسادانەری ئیسلام کە خودای گەورەیە بڕیارەکەی گۆڕی. سەربەڵگەی سوێند کاری ئەم ئایەتە پیرۆزەیە: {لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَآؤُوا فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ - سورة البقرة - ٢/٢٢٦} واتە: ئەوانەی کە سوێند دەخۆن کە لەگەڵ ژنەکانیاندا دروست نەبن، هەقیان هەیە هەتا چوارمانگ چاوەڕوانی بکەن جا ئەگەر پیاوە سوێند خۆرەکان گەڕانەوە بۆ سەر یاسای ژنو مێردیو لەو ماوەیەدا چوونە لای ژنەکانیان ئەوە خودای گەورە لێخۆشبوو و میهرەبانە، وە ئەگەر تەڵاقیاندا ئەوا خودا هەموو شتێ دەبیستێو ئاگای لە خشەی مارو مێرووە.

ئیلا (یا سوێنکاری) کاتێ دادەمەزرێ کە مێرد سوێند بە زاتی خودا، یا بەنیشانەیێ لە نیشانەکانی خودا بخوات. ئیمامی شافیعی (رەزای خوای لێبێ) لە فەرمایشتی نوێیدا بڕیاری وایە: کە مەرج نیە ئەم سوێندە هەر بەزاتی خوداو بە سیفەتەکانی بێ، بەڵکوو بە سوێندی تریش دادەمەزرێ، چونکە ئەیاتەکە بە رەهایی باسی ئەم سوێند خواردنە دەکا. کەواتە ئەگەر بڵێ: ئەگەر هاتە لات نەزربێ لە سەرم رۆژێ بە

ڕۆژووبم، یـا نوێـژێ بکـەم، یـا حـەجی مـاڵی خـوا بکـەم، یـا بەندەیـەك ئازادبکەم، یـا شـتی ئـاوا بڵـێ، ئـەوە ئـەم جـۆرە نەزرانـەیش دادەنـرێ بـە ئیلاو سوێندکاری.

بڕیاری سوێندکاری:

هەر کاتێ سوێندکاری بەپێی مەرجەکانی خۆی دامەزرا ئـەوە لـە سـەرەتایەوە چـوار مـانگ مۆڵـەت بـۆ سـوێندخۆر (ولی) دادەنـرێ بـەپێی رووکـاری ئایەتەکـە، لەبـەر ئـەوەیش کـە ئـەم ماوەیـە کـە شـەرع داینـاوە بەپێی سروشتی پیـاوو ژنـە، کـە پـتر لـەو ماوەیـە نـاتوانن صـەبر لەسـەر یەکتری بگرن، جا لەپاش ماوەی چوار مانگەکە ژنەکـەی دەتوانـێ شـکاتی لێ بکا، بە مەرجێ مێردەکەی نادیار نەبێو لەسەفەر نـەبێو لـەماڵ بـێ. جا ئەگەر ژنەکە داوای سەرجێیی لێ کرد، وە نەهێڵێ نەبوو لە چوونەلا، وە پیاوەکـە چـووە لای ئـەوە مـافی ژنەکـەی بـەجێ هێنـاوە، لای کـەمی دروستبوونیش ئەوەیە کە گۆمکەی سەری چووك ون ببێ لـەناو شـەرمی ژنـدا، بۆ ئەمـە جیـاوازی نیـە لـە نێـوانی بێـوەژنو کچدا، بـەڵام بـۆ کـچ مەرجەکـە لێـی ببـێ بـە زاواو رووسـووری بپـژێنێو کـچێتی نـەمێنێ، چونکە زوربەی کات (التقاء الختانین)بەوە دێتەجێ لە کچدا.

وەکـی تـریش ئەگـەر سـوێندەکەی بـە خـوداو بـە یـەکێ لـە نیشانەکانی بوو ئەوە دەبێ کەفارەتی سوێندیش بدا، جا ئەگـەر لـەپاش داخوازیی ژنەکە، مێرد ژنەکەی ئاشت نـەکردەوە، ئـەوە داوای تەڵاقـدانی لێ دەکرێ، بـەپێی ئـەم گێڕانەوەیـە: سـەهلی کـوڕی صـاڵح لـە باوکیـەوە دەفەرموێ: (لـە دوازدەکەسـم پرسـی لـە هاوڕێیـانی پێغەمبـەر (دروودی خوای

لەسەرىبە) پیاوێ ئیلا لەگەل ژنی خۆی بکا بڕیارەکەی چییه؟) هەموویان فەرموویان: (هەتا چوار مانگ هیچی لەسەر نیه، لەپاش چوار مانگ قازی فەرمانی پێ دەدا یا بە یاسای ئاسایی ژنەکەی ئاشت بکاتەوەو بچێتە لای، یا تەلاقی بدا، ئەگەر قوبوولی یەکێ لەمانەی کرد ئەوە باشە، دەنا قازی بەحەپسو شتی وا زۆری بۆ دێنێ کە تەلاقی بدا، یا ژنەکەی ئاشت بکاتەوە. ئەگەر هەر نەیکرد ئەوسا قازی لەسەر داواکردنی ژنەکە یەك تەلاقی رجعی ژنەکە دەدا.

٢٨٧) باسی ظیهار:

(ظیهار) لە زماندا لە (ظهر) دروست بووە، کە جێگەی سواربوونە، چونکە ژن سوارگا (مەرکووب)ی مێردە، هەندێ دەڵێن: بەواتا بەرزەوەبوونە، وەك لەم ئایەتەدا (ظەهر) بەواتا (علو)ە، کە بەواتا بەرزەوەبوونە، خوا دەفەرموێ: {فَمَا اسْطَاعُوا أَن يَظْهَرُوهُ – سورة الكهف – ٩٧/١٨} جا ئەمە وەك ئەوە وایە کە ظیهارکەر بەژنی خۆی بڵێ: چی سواری تۆبمو چی سواری دایکم بم.

لە سەردەمی نەزانیدا ظیهارکردن بە تەلاق دادەنرا بەلام شەرعی پیرۆز بڕیارەکەی گۆڕیو کردی بە مایەی حەرام بوونی ژنو کەفارەتی لەسەر پێویست کردووە، ظیهارکردن لە شەرعدا بریتییە لەوە کە مێرد ژنی خۆی بچوێنێ بە ژنێکی خۆیی (محرم)ی خۆی لە حەرامیدا. سەر بەڵگە لەم بارەیەوە، بەر لەوەی ببێ بە یەك دەنگیو بە یەکگرتن، ئەم ئایەتەیە: {وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِن نِّسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ

لِمَا قَالُوا} تا كۆتایی ئایەت. ظیهار حەرامە بە یەكگرتن، بەپێی ئەم ئایەتە: {وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنكَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَزُورًا}.

شێوەی ظیهار:

ئەوەیە كە مێرد بە ژنی خۆی بڵێ: (تۆ بۆ من وەك پشتی دایكم وای) ئەم شتانەیش دەق وەك پشت وان: سكو شەرمو سێنگو دەستو قاچو موو و لەشو زات، چونكە شوبهاندنە بە ئەندامێكی ژنی خۆییەوە، كەواتە لە پشت دەچێ، ئەم جۆرە گوتنانەی تریش بە هەمان واتان: تۆ لەگەڵ مندا، یا لەلای من، یا لەكن من، یا لە ئاستی من، وەك پشتی دایكم وای، یا تۆ وەك پشتی دایكم وای وشەی (بۆ من) نەڵێ، بەڵام ئەگەر گوتی: (تۆ بۆ من وەك دایكم وای) یا (وێنەی دایكم وای) ئەوە ئەگەر مەبەستی ظیهاربێ ئەوە ظیهارە، دەنا ئەگەر مەبەستی لە قەدرو رێزدا بێ ئەوە ظیهار نیە. ئەگەر بە رەهاییش گوتی بەپێی بنەڕەت دانانرێ بە ڤیهار، جونكە بنەڕەت نەبوونە. بەڵام ئەگەر چواندی بە ژنێكی خۆیی بنەچەوە، وەك كچو خوشكو پوورو كچی براو، كچی خوشك، ئەوە راجیایی وا تیادا، بەپێی مەزهەب مەزهەب دادەنرێ بە ظیهار بەڵام قیلێ دەفەرموێ: ئەگەر نیازی ظیهاربێ ظیهارە، وە ئەگەر نیازی تەڵاق بێ تەڵاقە، چونكە ئەم قسەیە هەردوولا هەڵ دەگرێ، وەك ظیهار لێچوونی تیادایە، وەك تەڵاقیش حەرام بوونی تیادایە.

ئه نجامی ظیهار:

یەکەم: حەرامە چوونەلا هەتا کەفارەت دەدا.

دووەم: کەفارەت پێویست دەبێ بە پەشیمان بوونەوە، کە پێشی دەگوترێ: عەود، واتە: گەڕانەوە. ظیهارکەر ئەگەر دەسبەجێ ژنەکەی تەڵاقدا یا بەهەر شێوەیێ دەستی لە دەستی بۆوە ئەوە دانانرێ بە گەڕاوە (عائد)و کەفارەتی ناکەوێتە سەر، دەنا کەفارەتی دەکەوێتە سەر، چونکە لێچوواندنی ژن بە دایکەوە ئەوە دەخوازێ کە جارێکی تر بە چاوی ژنێتی تەماشای نەکا، دەی هەرکاتێ وەك ژن رایگرتەوە واتای وایە کە لە قسەی خۆی پەشیمان بۆتەوە.

کەفارەتی ظیهار:

کەفارەتی ظیهار بەریز بە یەکێ لەم سێ شتە جێبەجێ دەبێ، بەم رەنگە ئەگەر یەکەمیان دەسگیر نەبوو بچێتە سەر دووهەمیانو ئەگەر دووهەمیشیان دەسگیر نەبوو ئەوجا بچێتە سەر سێیەمیان،

یەکەم: ئازادکردنی بەندەیەکی موسوڵمانی وا کە نەنگی وای پێوە نەبێ کە زیان بەکارو کاسپیی بگەیەنێ، وەکوو کوێریو گۆدیو گۆجی. جا ئەگەر ئەوەی دەسگیر نەبوو ئەوە پێویستە دوو مانگ لەسەر یەك بە رۆژووبێ، جا ئەگەر ئەم دووهەمەیشی دەسگیر نەبوو ئەوە دەچێتە سەر سێیەم کە بریتییە لەوە: خۆراك بدا بە شەست کەسی نەدارا، وە هەریەکی (مودد)ێك دانەوێڵەیان بداتێ کە بۆ سەرفترە بشێ، ئەمەیش دەقی قورئانە، خوای گەورە دەفەرموێ: {وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ

مِن نِّسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَن يَتَمَاسَّا} هەتا {فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا – سورة المجادلة – ٥٨/٣-٤}. سەلەمەی کوڕی صەخر (ڕەزای خوای لێبێ) فەرمووی: پیاوێ بووم زۆرم حەز لە ژن بوو، جا کە ڕەمەزان هات نەبادا لە ڕەمەزانا بچمە لای ژنەکەم، هاتم ظیهارم لەگەڵ دەکرد، هەتا ڕەمەزان دەڕوا ا شەوێ ژنەکەم خەریك بوو خزمەتی دەکردم لەو کاتەدا لە پڕ چاوم بە شوێنێکی کەوتو ئیتر خۆم بۆ ڕانەگیراو هەڵ پەڕیمە سەر کۆڵیو چوومە لای، جا بۆ سبەینێ قسەم بۆ خزمەکانم کردو گوتم: وەرن لەگەڵما دەچین بۆ خزمەتی پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) گوتیان: نە بەخودا نایەین، جا خۆم چووم بۆ خزمەتیو عەرزیم کرد، فەرمووی: ئەمەیشت کرد ئەی سەلەمە! گوتم: ئەی پێغەمبەری خودا! بەڵێ ئەمەیشم کرد، ئەمەیشمکرد، بەڵام ئەمەتام ڕاوەستاوم لەبەر باری خودای گەورەو شکۆمەندا، خودای گەورە فەرمانی بەچییە بەوە حوکمم بدە، من ملم کەچە بۆ ئەوە، فەرمووی: بەندەیێ ئازاد بکە، منیش دەستم ماڵی بەلاملماو گوتم: بەو کەسە کە تۆی کردووە بە پێغەمبەری ڕاستو دروست جگە لە خۆم کە بەندەی خودام بەندەی تر گومان نابەم. فەرمووی: دە دوو مانگ لەسەریەك بەرۆژووبە. گوتم: ئاخر من بەهۆی ڕۆژووەوە تووشی ئەم کێشەو بەرەیە بووم! فەرمووی: دە شەست مەن خورما دەرخواردی شەست هەژار بدە. گوتم: بەو کەسە کە تۆی کردووە بە پێغەمبەری ڕاستو دروست خۆمو ژنەکەم بەبێ شێو سەرمان ناوەتەوە، وە ئەوەی پێی بگوترێ خۆراك نەمان بوو. فەرمووی: دەبڕۆ بۆ لای سەرکاری سەر زەکاتی بەنی زورەیق، زەکاتەکەی لێ

وەربگرە، شەست مەن خورمای لێ بدە بە شەست هەزارو باقی مەندەکەیشی بۆ خۆتو خێزانت بیخۆن بۆ خۆتان. جا منیش گەڕامەوە بۆ لای خزمانم پێم گوتن: ئێوە سەری دنیاتان لە من هێنایەوە یەكو راتان خراپ بوو، بەڵام پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دڵ فراوانو بە حەوسەڵەیەو رای فرەخاسە، وە فەرمووشی کە زەکاتەکەتان بۆ من بێ. (ئەحمەدو ئەبو داوودو تیرمیذیو حاکمو ئیبنو خوزەیمە گێڕاویانەتەوە. حاکم بە ساخی داناوە، تیرمیذی بە جوانی داناوە).

٢٨٨) شەڕەنەفرین (لیعان):

لیعان لە زمانا لە (لەعن) دروست بووە، کە بەواتا دوورخستنەوەیە، بۆیە واناونراوە چونکە شەڕەنەفرین کەرەکان دوو کەسن، مسۆگەر یەکێکیان درۆ دەکەن، درۆزنیش مەلعوونە، واتە نەفرین لێکراوە، لەبەر ئەوەیش چونکە هەردوو نەفرینکەر هەتا هەتایە لە یەك حەرام دەبن، لەبەر ئەوە لە یەکتریش دوور دەکەونەوە.

شەڕەنەفرین لە شەرعدا برێتییە لە چەند قسەیەکی دیاری، کراوە بە مەهانەی رەوا بۆ پیاوی ناچار کە تۆمەتی داوێنپیسی بداتە پاڵ ئەو کەسەی کە ئابرووی لەکەردار کردووە.

سەر بەڵگەکەی ئەم فەرمایشتەی خودای گەورەیە: {وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاء إِلَّا أَنفُسُهُمْ - سورة النور - ٦/٢٤} . هۆی هاتنی ئەم ئایەتە ئەم رووداوەیە هیلالی کوڕی ئومەییە

هاتە خزمەتی حەزرەت {دروودی خودای گەورەی لەسەربێ} شەریکی کوڕی سەمحای نا بە قنگی ژنەکەی خۆیەوەو گوتی: بەسەر ژنەکەمەوە گرتوومە، حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: شتی وا بە قسەی رووت، بەبێ بەلگە سەر ناگرێ، یا بەلگەو شایەت راست دەکەیتەوە یا داری حەددی بوختان لە پشتت دەدرێ! گوتی: ئەی پێغەمبەری خودا! ئەمە چۆن حاڵێکە، کاتێ پیاوێ بەسەر پشتی ژنی خۆمانەوە بگرێن، بڕۆین بە شوێن بەلگەو شایەتدا بگەڕێین! حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: هەر ئەوەیە یاخود بەلگە پەیدا دەکەی یا خۆت ئامادەکە بۆ داری حەددی بوختان بۆ ژنی مەرد.

هیلالیش گوتی: بەو خودایە کە ئەم ئایینە راستو دروستەی بە تۆدا ناردووە بۆ ئێمە، قسەکەم راستە، کەوابوو لێم روونە کە خودا سرووش (وەحی) بۆ تۆ دەنێرێو پشتی من رزگار دەکا لە داری حەدد، چونکە خودا لەگەڵ هەقە. ئیتر حەزرەتی جوبرائیل ئەم ئایەتانەی بۆ حەزرەت هێنا.

بڕیارەکانی شەرەنەفرین:

هەرکاتێ مێرد بوختانی داوێن پیسی بداتە پاڵ ژنی خۆی شایانی داری حەدد دەبێ چونکە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: یا بەلگەو شایەت راست دەکەیتەوە یاداری حەددی بوختان لە پشتت دەدرێ. بەڵام بە یەکێ لەم دوو شتە لە داری حەدد رزگاری دەبێ. یا بە بەلگەو شایەت، یا بە شەرەنەفرین، وەك لە دەقی فەرموودەکەدا رابوورد، جا هەر کاتێ مێرد سوور زانی کە ژنەکەی داوێن پیسە، یا

ژنەکە خۆی پێی لێنا، یا قاوبلاو بۆوە کە کابرایەك دەستی لەگەڵ ژنەکەیدا تێکەڵ کردووە، یا لەکاتی گومان لێکراودا پیاوێ هاموشۆی دەکا، یا پیاوێکی لەسەر شێوەیەکی ناشایستە لە ژێر پێخەفی ژنەکەیدا بینی، ئەوە لەم شێوانەدا مێرد بۆی هەیە کە تۆمەتی داوێن پیسی لە ژنی خۆی بدا. ئەگەر منداڵیشیان هەبوو، مێردەکە سوور دەیزانی کە ئەو منداڵە لەونیە، ئەوە لە سەری پێویستە کە بەهۆی شەرەنەفرینەکەوە حاشا لەو منداڵەیش بکا، هەتا لەهی ئەو دەرچێ و بەزۆڵ دەرچێ. کاتێ بۆی هەیە کە حاشا لەو منداڵە بکاو بڵێ: هەق دەزانم کە ئەم منداڵە لە من نیە: کە هەرگیز بە دەستی نەگرتبێ، یا بە دەستی گرتبێ بەڵام منداڵەکە بە کەمتر لەشەش مانگ لەدایك بووبێ، یا بە زیاتر لە چوار ساڵ لەدایك بووبێ!.

شێوەی شەرەنەفرین ئاوایە:

کاتێ کار گەیشت بە شەڕەنەفرین، ئەنجام دانەکەی ئاوایە: مێرد دەڵێ: شایەتی دەدەم بە خوداو خودا دەکەم بە شایەت کە لەم تۆمەتی داوێنپیسییەدا کە دەیدەم لە فیسارە کەسی ژنم، راست دەکەم و بوختانی بۆ ناکەم، وە ئەم منداڵە، یا ئەم کۆرپەلەی ناو سکی ئەم ژنە لە داوێنپیسییەو لە من نیە. دەبێ ئەم شەڕەنەفرینە بە فەرمانی فەرمانداری وڵات بێ، یا بە فەرمانی جێداری بێ، چونکە شەڕەنەفرین دادەنرێ بە سوێند، دەی گشت سوێندێ دەبێ بە فەرمانی قازی بێ کە جێداری فەرماندارە. وا باشە کە لەسەر مینبەریش بێ وە لەناو کۆمەڵێ موسوڵماندا بێ، چونکە ئەوە دەبێ بەهۆی گرنگی کارەکە، ئەوەیش

باشتر مەردوم چاوترسین دەکا. ئەگەر ژنەکەی لەوێ ئامادە نەبوو بەناوی خۆی ناوی دێنێ، لە هەمان کاتدا ناوی بنەچەیشی دێنێ هەتا لە کەسێکی تر جیا ببێتەوە، بەڵام ئەگەر ژنەکە لە کۆڕەکەدا ئامادە بوو ئەوەندە بەسە کە ئاماژەی بۆ بکا. جا مێرد چوار جار لەسەر یەك لەهەل‌و مەرجێکی ئاوادا ئەم سوێندەی پێشەوە دەخواتو لەجاری پێنجەمدا دەڵێ:

شایەتی دەدەم بەخودا کە من راست دەڵێم لەوەدا کە دەیڵێم بە ژنەکەم، کە وەپاڵدانی حیزێتییە، لەعنەتو نەفرینی خودام لە سەربی ئەگەر درۆ بکەم لەم شایەتییەدا. چونکە دەقی قورئان لەسەر ئەم جاری پێنجەمە بەم شێوەیە هەیە. جا کاتێ مێرد گەیشتە سەر ئەم جاری پێنجەمە کە بۆ پیاو نەفرین‌و لەعنەتی وا تیادا، هەروا ژن کە گەیشتە سەر ئەم جارە کە بۆ ژن غەزەبی خودای تیادایە، سوننەتە بۆ قازی کەپێی بڵێ: ئەم جاری پینجەمە سزای هەردوو جیهان مسۆگەر دەکاو مایەی ریسوایی دین‌و دنیایە، لەبەر ئەوە لەخودا بترسەو ئەگەر دەزانی راست ناکەی وازبێنەو پێ لە راستی بنێ، چونکە بەراستی من مەترسی ئەوەم هەیە ئەگەر راست نەکەی لەعنەتو نەفرەتی خودا بۆ خۆت مسۆگەر بکەی. ئەم ئامۆژگارییە بۆ ئەوەیە کە پەشیمان ببنەوە، سوننەتە ئەم ئایەتەیان بۆ بخوێنێ: {إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلاً أُوْلَئِكَ لاَ خَلاَقَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ وَلاَ يُكَلِّمُهُمُ اللّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلاَ يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ – سورة آل عمران – ٧٧/٣} . هەروا گەرەکە کە ئەم فەرموودەیەی پێغەمبەریشیان بەسەردا بخوێنێتەوە: هەر ژنێ بە درۆ منداڵێ بلکێنێ بە هۆزێکەوە، کە

لەوان نەبێ، ئەوە بەشی لەخودا براوە، وە خودا نیباتە بەهەشت، وە هەر باوکێ حاشا لە منالی خۆی بکا، کە بە بەرچاویەوە بێو بچێ، ئەوە خودا لە ڕۆژی قیامەتدا خۆیی پێ پیشان نادا، وە لە بەرچاوی پێشینانو پاشینان تەریقی دەکاتەوە. لە گێڕانەوەیەکا: لەبەر چاوی گشت دروستکراوانی خودا ڕیسوای دەکا. (ئەبو داوودو نەسائیو ئیبنو ماجە گێڕاویانەتەوە. ئیبنو حیببان بە دروستی داناوە. دروست: ساخ: صەحیح).

ئەنجامی ئەم شایەتییەی مێرد ئەم پێنج شتەیە:

یەکەم: حەددی بوختیانی لە کۆڵ دەکەوێ، بەپێی ئەم ئایەتە: (فشهادة أحدهم) واتە: حەددەکە لە کۆڵی دەکاتەوە. چونکە بەپێی ڕێزمانی عەرەبی وشەی (فشهادة) موبتەدایە، خەبەرەکەی مەحذووفە، تەقدیرەکەی ئاوایە: (فشهادة أحدهم.. تدرأ عنه الحد). بەلام وشەی (أربع شهادات) لە ئایەتەکەدا خەبەر نیە بۆ ئەم موبتەدایە، ئەو خەبەرە بۆ موبتەدایەکی تری مەحذووف، کە (هی)یە، تەقدیرەکەی ئاوایە: (هی أربع شهادات).

دووەم: حەددی داوێنپیسی لەسەر ژنەکە مسۆگەر دەبێ ئەگەر شەرەنەفرین نەکا، وەك خوای گەورە دەفەرموێ: {وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ - سورة النور - ٨/٢٤}.

سێیەم: جوودابوونەوە لە نێوانیاندا مسۆگەر دەبێ. بەڵگەی ئەمەیش ئەوەیە: ژن‌و مێردێ لەسەردەمی حەزرەتدا شەڕەنەفرینیان کرد، پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} لەیەکی جیاکردنەوەو منداڵەکەی لکان بە دایکەکەوە! (بوخاری‌و موسلیم لە ئیبنو عومەرەوە گێڕاویانەتەوە) (تەماشای تاجول ئوصولْ ب/ ٣ ل/ ١٦٩ بفەرموو – وەرگێڕ).

چوارەم: منداڵەکە دەبێ بەهی ژنەکەو لە منداڵی پیاوەکە دەردەچێ‌و بنەچەو نەسەب نامێنێ لە نێوانیاندا.

پێنجەم: بە ئێجگاری بۆ هەمیشە هەتا هەتایە ئەو ژن‌و مێردە لە یەکتری حەرام دەبن. بەپێی فەرموودەی خۆشەویست {درودی خوای لەسەربێ} کە دەفەرموێ: هەر ژن‌و مێردێ شەڕەنەفرین ئەنجام بدەن ئیتر نابنەوە بە ژن‌و مێردی یەکتری! بەپێی ئەم فەرموودەیەی تریش، پیاوێکی عەجلانی شەڕەنەفرینی لەگەڵ ژنەکەی خۆی کرد، پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} پێی فەرموو: ئیتر ئەم ژنە لەژنی تۆ دەرچوو، فڕت پێوەی نەما. چونکە ئەگەر ئەم جیابوونەوەیە بە ئێجگاری نەبوایە پێغەمبەر ماوەکەی بەیان دەکرد، کە هەتاکەیە، هەر وەك لە ژنی سێ بەسێ تەڵاق دراودا ماوەکە بەیان کراوە بەم ئایەتە: (حتى تنكح زوجا غيره).

شێوەی شەڕەنەفرینکردنی ژنەکە:

ژنەکەیش دەڵێ: شایەتی دەدەم بە خودا کە ئەم مێردەی منە درۆدەکاو من داوێنپاکم‌و بوختیانم بۆ دەکا. وە چوار جار ئەمە دووبارە دەکاتەوە، ئەو جا قازی ئامۆژگاری دەکا لەسەر شێوەی پێشەوە کە

باسکرا، ئەوجا لە جاری پێنجەمدا ژنەکە دەڵێ: خەشم‌و تووڕەیی‌و غەزەب‌و قاری خودا لەسەر من بێ ئەگەر ئەم مێردەی من راست بکا. ئەنجامی ئەمەیش ئەوەیە: حەددی داوێنپیسی لەکۆڵ ژنەکەیش دەکەوێ. بەپێی ئایەتی: {وَيدرا عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ} . ئەگەر مێردەکە لەوێ بوو ژنەکە ئاماژەی بۆ دەکا، ئەگەر لەوێ نەبوو بە جۆرێ ناوی دەهێنێ کە پێی بناسرێتەوە!.

٢٨٩) عیددە (العدة):

عیددە لە زماندا لە (عەدەد) وەرگیراوە، کە بە واتای ژمارەیە، چونکە زوربەی کات عیددە ژمارەی تیادایە. لە شەرعی شەریفدا برێتییە لە خۆراگرتنی ژن بەبێ مێرد لەبەر یەکێ لەم هۆیانە: هەتا بزانرێ کە مندالدانی چۆڵەو خاڵییە لە مندال، یا لەبەر (تعبد)و خواپەرستی، یا لەبەر دەربڕینی تازێباری بەهۆی مردنی مێردەوە. بەوشەی (ژن) پیاو دەردەچێ، چونکە پیاو لە دوو حاڵەتدا نەبێ عیددەی لەسەر نیە:

حاڵەتی یەکەم: مێردێ ژنەکەی بە تەلاقی رجعی تەلاق بدا، وە بیەوێ ژنێکی خۆیی ئەو ژنە مارە بکا کە دروست نەبێ هەردوکیان بە یەکەوە ژنی بن، وەك خوشکی، یا پووری، ئەوە دەبێ ئەو مێردە چاوەڕوانی بکا هەتا عیددەی ژنەکەی تەواو دەبێ.

دووەم: مێردێ چوار ژنی هەبێ، یەکێکیان بە تەڵاقی رجعی تەڵاق بدا، ئەوەیش دروست نیە ژنێکی نر مارە بکا هەتا عیددەی ژنە تەڵاقدراوە رجعییەکەی بەسەردەچێ. بە وشەی (هەتا بزانرێ کە منالّدانی چۆڵە) ژنی منداڵ نا باڵق‌و نا ئومێدو ژنی بە دەست نەگیراوی مێرد مردوو و ژنی کوڕی مندڵو ژنی پیاوی چووك بڕاو دەردەچێ، چونکە عیددەی ئەمانە بۆ پاکبوونەوەی منالّدان نیە، بەڵکوو بۆ پەرستش‌و خواپەرستییە.

عیددە چوار جۆرە:

جۆری یەکەم: بەرابوردنی سێ پاکیی وایە کە لە پێش‌و پاشیانەوە خوێنی بێنوێژی ببێ. ئەمەیش بۆ ژنێکە کە خاوەن بێنوێژیبێ‌و ئازادبێ، چونکە خوا دەفەرموێ: {وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلاَثَةَ قُرُوَءٍ - سورة البقرة - ٢٢٨/٢} بەڵام ئەگەر ژنەکە کە نیزەکی خاوەن بێنوێژیی بوو عیددەکەی دوو پاکییە، بەپێی فەرمایشتەکەی عومەر (رەزای خوای لێبێ) کە دەفەرموێ: عیددەی کەنیزەك دووپاکییە، لەبەر ئەوەیش کە کەنیزەك لە هەندێ شتدا نیوەی ژنی ئازادی بۆ هەیە، کە لێرەدا دەکاتە پاکی‌و نیوێ، بەڵام نیو پاکییەکە دەکرێ بە یەك پاکی تەواو، چونکە پاکی زەحمەتە بەش بەش بکرێ، دەق وەك تەڵاق، چونکە ژمارەی تەڵاقی کەنیزەك نیوەی ژمارەی ژنی ئازادە، کە دەکاتە تەڵاق‌و نیوێ، بەڵام لەبەر ئەوەی کە تەڵاق لەت لەت ناکرێ نیو تەڵاقەکە دەکرێ بە تەڵاقێکی تەواو. مەبەست لە پاکی

قورئه، كه وشهیهكی قورئانییه، كه برێتییه له پاكی یهك له نێوانی دوو بێنوێژیدا.

جا ئهگهر لهكاتی پاكیدا ژنێ تهڵاق درا، ههر چهند یهك دهقیقه لهو پاكییه مابێ، عیددهكهی تهواو دهبێ به دهستكردن به بێنوێژی سێیهم، واته ماوهی ئهو پاكییه دادهنرێ به پاكییهكی تهواو. بهڵام ئهگهر لهكاتی بێنوێژیدا تهڵاق درا، عیددهكهی تهواو دهبێ به دهستكردنی به بێنوێژی چوارهم. كهسێ پاكی تهواویان تێ دهكهوێ. ئهگهر ژنهكه دهستوورێكی رێكوپێكی بۆ بێنوێژیی نهبوو، وه گوتی عیددهم به سێ پاكی تهواو بووه، وه قسهكهی رێی تێ دهچوو ئهوه باوهڕی پێ دهكرێ، خۆ ئهگهر گومانی خراپی پێ برا گهرمكه كۆڵینهوهی لهگهڵ بكرێو سوێند بدرێ ئهوسا باوهڕی پێ دهكرێ، بهڵام ئهگهر دهستوورێكی رێكوپێكی ههبوو بهبێ سوێند بهپێی ئاسایی باوهڕی پێ دهكرێ.

جۆری دووهم: ژنی منداڵو ژنی نائومێد (صهغیرهو ئاییسه) ئهم جۆره ژنانهیش ئهگهر ئازاد بوون عیددهكهیان سێ مانگی تهواوه، چونكه خوای گهوره دهفهرموێ: {وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِن نِّسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ – سورة الطلاق – ٦٥/٤) واته: ئهو ژنانهتان كهبێ هیوا دهبن له حهیزو بێنوێژی لهبهر پیری ئهگهر نازانن عیددهیان چهندهئهوه بزانن كه عیددهیان سێ مانگه، ههروهها ئهو ژنانهیش كه لهبهر منداڵی هێشتا نهكهوتوونهته سهر بێنوێژی.

ئەم جۆرە ژنانە ئەگەر ئازاد نەبوون عیددەیان مانگو نیوێکە.

تەمەنی نائومێد بوون بۆ ژن لە بێنوێژیی، قیلێ دەفەرموێ: پەنجا ساڵە، قیلیکیش دەفەرموێ: شەست ساڵە، بەلام هەرە مەشهوور ئەوەیە کە شەستو دوو ساڵە.

وەکی تریش بۆ نائومێد بوونی ژن نائومێد بوونی ژنانی خەڵکی وڵاتەکەی رەچاو دەکرێ، گوتیار (قیل)ێ دەڵێ: نائومێد بوونی کەسوکاری دایكو باوکی رەچاو دەکرێ، ئەگەر ژنێ خوێنی وشکی کردە خوای ئازادبی یا ئازاد نەبێ، ئەوە دەبێ خۆی بگرێ تا دەکەوێتەوە سەر بێنوێژی، ئەوکاتە بە چەند پاکییەك عیددەی تەواو دەبێ، دەنا بە مانگ عیددە دەگرێ، نەفەقەی لەم ماوەدا بەردەوام دەبێ، بە خۆراكو جلو بەرگیەوە هەتا دەکەوێتەوە بێنوێژی، یا دەگاتە تەمەنی نائومێدیو بێ هیوایی لەسەر رای باوەڕپێکراو.

جۆری سێیەم: ژنی مێرد مردوو، ئەگەر ئازاد بێ عیددەکەی چوار مانگو دەڕۆژە بە شەوەکانیەوە. چونکە یەزدانی پاك دەفەرموێ: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا – سورة البقرة – ٢/٢٣٤} واتە: ئەو پیاوە موسوڵمانانە کە دەمرنو ژنەکانیان لەپاش خۆیان بەجێ دەهێڵن، دەبێ ئەو ژنانە تا ماوەی چوار مانگو دەشەو چاوەڕوانی بکەنو لەو ماوەیەدا شوونەکەنەوە. بەلام ئەگەر ژنی مێرد مردوو کەینزەك بوو ئەوە عیددکەی نیوەی عەیددەی ژنی ئازادە، کە دەکاتە دوو مانگو پێنج رۆژا.

جۆری چوارەم: ژنی دوو گیان (واتە: سکپڕ) خوای ئازاد بێ یا کەنیزەك بێ، عیددەکەی بە دانانی سکەکەیەتی، چونکە زاتی مەزن دەفەرموێ: {وَأُوْلَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ – سورة الطلاق – ٦٥/٤} واتە: وە ئەو ژنانەیش کەسکیان هەیە ئەوە ماوەی عیددەکەیان تا دانانی سکەکەیانە).

جا خوای سکەکە زیندووبێ یا مردووبێ، وە خوای پارچەیێ گۆشتی تەواوی ڕەسابێ، یا پارچەیێ گۆشتی ناتەواوی نارەسابێ، بەڵام نوطفەو عەلەقە دانانرێن بەسك نوطفە واتە: تنۆکە ئاوی باوك. عەلەقە: خوێنپارە. وە خوای مێرد مردووبێ یا مێرد زیندووبێ، چونکە رووکاری ئایەتەکە نیشانەی ئەوەیە، لەبەر ئەم فەرموودەیەی بوخاریش کە ئەمە پاڵفتەی واتاکەیەتی: هەندێ زانا دەیانفەرموو کە عیددەی ژنی مێرد مردوو بەدواهەمینی دوو عیددەکەیەتی.

یەکەمیان: بەپێی ئایەتەکەی بەقەرە چوار مانگو دە ڕۆژە.

دووەمیان: بەپێی ئایەتەکەی سوورەتی تەڵاق (کە گەلێ لەدوا بەقەرە هاتووە) بە دانانی سکەکەیەتی. جا کە ئەم قسەیە دەگاتەوە بە ئیبنو مەسعوود لەسەر ئەم شێوەیە ڕەخنەی لێ دەگرێ: چۆن وادەبێ؟ ئێوە ئەگەر سکەکەی باری گران بکاو عیددەکەی درێژ بکاتەوە بۆ زیاتر لە چوار مانگو دە ڕۆژ ئەوەی بۆ بڕیار دەدەن، کەچی ئەگەر سکەکەی بۆی ببێ بە بار سووکیو عیددەکەی لە چوار مانگو دە ڕۆژ کەمتر بکاتەوە، ئەوەی لێ قەبووڵ ناکەنو دەڵێن: دەبێ چوار مانگو دە ڕۆژ تەواو بکا؟! قسەی ڕاست ئەوەیە کە لە هەموو حاڵێکا عیددەی ژنی

سکپڕ، خوای مێرد مردوو بێ یانا، بە دانانی سکەکەیەتی، چونکە ئایەتەکەی سوورەتی تەڵاق لە دوا ئایەتەکەی سوورەتی بەقەرە هاتووە، واتە: مەبەستی ئیبنو مەسعوود ئەوەیە ئایەتی {الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ – ئایەتی – وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ} نەسخ دەکاتەوە. ئەمە پوچتەی مەبەست لەم فەرموودەیەیە، لە عەینیدا تەماشای سوورەتی بەقەرەو سوورەتی تەڵاق بکە (ج/١٨ ص ١٢٣ = ج ١٩ ص ٢٤٦). بەندە لێرەدا ئەم پرسیارە دەکەم: چۆن حەدیث ئاوا لە کتێبی شەرعدا نەقڵ دەکرێ: دانەر (رەحمەتی خوای لێبێ) لێرەدا ئاوا بەڵگە بەم فەرموودەیە دەهێنێتەوە: {ولما في البخاري عن ابن مسعود (رضی الله عنه) في المتوفي عنها زوجها وهی حامل قال: (اتجعلون عليها التغليظ ولا تجعلون لها الرخصة) فنزلت (وأولات الاحمال...} !!

ئەمە دەقی ئەم نوسخەیە کەوا لەبەر دەستی مندا (ج/٢ ص ١٨٩)، چونکە وشەی (فنزل) ئەوە دەگەیەنێ کە فاعیلی وشەی (قال)ە، پێغەمبەربێ، وە رستەکەی دواوەی قسەی حەزرەت بێ، بەڵام ئەمە وانیە، زەمیری (قال) دەگەڕێتەوە بۆ ئیبنو مەسعوود، وەك لە صەحیحی بوخاریدایە، دەی چۆن لە دوا وەفاتی پێغەمبەر ئەم رەخنەی ئیبنو مەسعوودە دەبێ بەهۆی هاتنی ئایەت؟. ئەمە دەقی ئەم حەدیثە دەسکاری کراوەیە: (عن محمد بن سيرين... فلقيت مالك بن عامر.. قلت كيف كان قول ابن مسعود في المتوفي عنها زوجها وهی حامل؟ فقال: قال ابن مسعود: اتجعلون عليها التغليظ ولا تجعلون لها الرخصة.. لنزلت سورة النساء القصرى – سورة

الطلاق – بعد الطولى – سورة البقرة). بڕوانه (عمدة القارى ج/١٨ ص ١٢٣) له بەرگی نۆزدەی عومدەتولقاریشدا لە لاپەڕە (٢٤٦)دا ئاخری ئەم حەدیثە ئاوایە (عليها الرخصة لنزلت سورة النساء القصرى – الطلاق – بعد الطولى واولات الاحمال اجلهن أن يضعن حملهن). خودا بە میهرەبانی خۆی پەنامان بدا لە هەڵەی گەورەو لە خۆلێبایی بوون – وەرگێڕ).

ئوبەیەی کوڕی کەعب (ڕەزای خوای لێبێ) دەفەرموێ: گوتم: قوربان! ئەی پێغەمبەری خودا! بڕیاری ئەم ئایەتە {وَأُوْلَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ} بۆ ژنێکە کە سێ جار تەڵاق درابێ، یا بۆ ژنێکە کە مێردەکەی مردبێ؟ فەرمووی: ئەم ئایەتە بۆ هەردوولایانە (ئەحمەد/ دارە قوطنی) زوبەیری کوڕی عەوام (ڕەزای خوای لێبێ) دەفەرموێ: ئومموکولثوومی کچی عقبە ژنم بوو، دووگیان بو، پێو مانگی خۆی بوو، پێی گوتم: یەك تەڵاقم بدەو بیکە بەمایەی دڵخۆش بوونم، منیش یەك تەڵاقمداو ئەوجا چووم بۆ مزگەوت بۆ نوێژ، کە هاتمەوە ئوممو کولثووم سکەکەی دانابوو (واتە: بائین بوو بوو بە بەینوونەی صوغرا – وەرگێڕ) جا لە تاوانا گوتم: ئای ئەم ژنە چۆن خەڵەتانمیو دەستی بڕیم خوا تۆڵەی ئەم فێڵەی لێ بکاتەوە! لە پاشا چووم بۆ خزمەتی حەزرەتو باسەکەم عەرزی کرد، فەرمووی: تازە کار لەکار تەرازاوە، نامەی خوا حوکمی مەسەلەکەی بڕیوەتەوە، کە ئەوەیە عیددەی دووگیان بە دانانی سکەکەیەتی. کەواتە دووبارە خوازبینی بکەرەوە بۆ خۆت، ئەگەر رازی بوو لە خۆتی مارەبکەرەوە، دەنا تازە لە ژنی تۆ دەرچووو!.

ئوممو سەلەمە {رەزای خوای لێبێ} فەرمووی: سوبەیعەی ئەسلەمییە، لەپاش مردنی مێردەکەی، بەچەند شەوێ منداڵی بوو، وە ئەمەی باس کرد بۆ پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ}، پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} پێی فەرمووی: دەتوانی شووبکەیتەوە. (بوخاری) لە گێڕانەوەیەکا: لە دوا مردنی مێردەکەی بە نیومانگ منداڵی بوو.

عومەریش دەفەرموێ: ئەگەر تەرمی مێردەکەی لەسەر تاتەشۆربێ سکەکەی دابنێ، مارەی دێ لە مێردی نوێ! چونکە عیددەی تەواو بووە.

مەرجە کە سکەکە بەری چوونەلایەکی رەوابێ، یا هی چوونەلای شوبهەبێ. بەلام منداڵی زۆرڵ بۆ عیددە رۆڵ نابینێ، چونکە ئاوی داوێنپیسی بێرێزە.

تەلاقدراوی بەدەس نەگیراو، چ کچبێ چ بیوەژن، عیددەی نیە، بەپێی ئایەتی {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِن قَبْلِ أَن تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا – سورة الأحزاب – ٤٩/٣٣} واتە: ئەی کەسانێ کە خاوەن باوەڕو ئیمانن! کاتێ ژنانی موسوڵمانتان مارەکرد بۆ خۆتان، وە لەپێش ئەوەدا کە بچنە لایان تەلاقتان دان، ئەوە هەقی عیددەتان بە سەریانەوە نیە تا حلێبی بکەن لە سەریان).

۲۹۰) منالّدان پاك كردنەوە (الاستبراء):

پاك سازی منالّدان بە عەرەبی پێی دەگوترێ: ئیستیبراء، ئیستیبرایش لە زمانی عەرەباندا واتە: داوای پاکیو پاکڕاگرتن، لە شەرعیشدا بریتییە لەوە کە کەنیزەك لەکاتی گۆڕینی خاوەنیدا ماوەیەکی دیاریکراو چاوەڕوانی بکاو ئاغای نوێی دروست نەبێ لەگەڵی هەتا منالّدانی پاك ببێتەوە لە ئاوی ئاغای کۆنی، بە نیازی خواپەرستی. سەر بەلگەکەی ئەم فەرموودەیەی حەزرەتە {دروودی خوای لەسەربێ} کە لە بارەی ژنە تاڵانییەکانی هۆزی ئەوطاسەوەیە: کەنیزەکی سکپڕ نابێ خاوەنی بڕواتە لای، هەتا سکەکەی دادەنێ. کەنیزەکی قسریش هەتا یەك بێنوێژی تەواودەکا (ئەبو داوودو کەسانی تر گێڕاویانەتەوە).

هۆی پاکسازی منالّدان (دووشتە):

یەکێکیان: پەیدابوونی خاوەنێتییە لە کەنیزەکدا، ئیتر چ بەهۆی کەلەپوور گرتنەوە ئاغاکەی بووبێ بە خاوەنی، وە چ بەهۆی کڕینو پێبەخشینو راسپێریو دیل کردنەوە بووبێ بە ئاغای، ئیتر خوای کەنیزەکەکە منداڵ بێ، یا گەورەبێ، قسربێ یا سکداربێ، کچ بێ یا بێوەژن بێ، وە خوای لەوەوپێش پاك سازی منالّدانی کردبێ یانا، وە خوای خاوەنی پێشووی پیاو بووبێ یا ژن بووبێ، زەلام بووبێ یا کوڕێکی منداڵ بووبێ چونکە فەرموودەکەی ژنە دیلەکانی غەزای هۆزی ئەوطاس گشتایەتی دەگەیەنێ. وەکی زانراویشە ئەو ژنانە ژنی هەمە جۆریان تیادا بووە، کچو ژنو بێوەژنو پیرەژنیان تیادا بووە.

جا سەرنج دەدەین: ئەگەر کەنیزەکەکە خاوەن بێنوێژی بوو مناڵدانی بە یەك بێنوێژی پاك سازی دەکا، گوتیارێکیش دەڵێ: بە یەك پاکی، چونکە عیددەی ژنی کەنیزەك بەیەك پاکییە، ئەمیش وەکوو ئەو، بەڵام ئەگەر خاوەن بێنیوژی نەبوو، لەبەر منالی یا نائومێدی، دوو راهەیە، ڤیلێ دەڵێ: بەسێ مانگ خۆی پاك سازی دەکا، ڤیلێ تر دەڵێ: بەپێی فەرموودەکە بە یەك مانگ. ئەگەر دوو گیانیش بێ ئەوە خۆی پاك سازی دەکا بە دانانی سکەکەی، چونکە فەرموودەکە بەلگەی گشتایەتییە لەم بارەیەوە.

هۆی دووهەم:

بۆ پێویستبوونی پاکسازیی منالدان نەمانی خاوەنێتییە لە کەنیزەکی بە دەستگیراودا، کە بەهۆی ملکایەتییەوە ئاغاکەی چووبێتە لای، خوای نەمانەکەی بەهۆی مردنی ئاغاکەیەوەبێ یا بەهۆی ئازاد بوونی خۆیەوە بێ، جا گەرەکە منالدانی پاکسازی بکا، چونکە خاوەنی نوێن نەماوە، ئەگەر کەنیزەکی خاوەن مانگ بێ پاکسازییەکەی بەیەك مانگە، بەیەك بێنوێژییە ئەگەر خاوەنی بێنوێژی بێ، بەهیچ جۆرێ دروست نیە بدرێ بە شوو لەپێش پاکسازی منالدانیدا، بەلام لە پێش ئەوەدا فرۆشتنی دروستە.

۲۹۱) مافی ژنی عیددەگر:

ژنی عیددە گر چەند جۆرە، یەکێکیان ژنی تەڵاقدراوی رجعییە، ئەم ژنە لە ماوەی عیددەکەیدا هەقی ژێوارو جێگای دانیشتنی هەیە بە یەکدەگریو، بەپێی ئەم فەرمایشتەی (دروودی خوای لەسەربێ): هەر ژنێ لە عیددەی تەلاقی رجعیدا بێ، مافی ژێوارو نیشتەمەنی هەیە. (دارە قوطنیو نەسائی).

یەکێ تریان: ژنی تەڵاقدراوی جیاوەبووە، خوای جیاوەبوون (بەینوون)ەکەی بە خولع، یا بەهۆی سێ تەڵاقەوەبێ، ئەم ژنە بەس مافی جێگای دانیشتنی هەیە، خوای سکپڕ یا قسربێ، بەپێی ئایەتی {أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنتُم مِّن وُجْدِكُمْ - سورة الطلاق - ٦/٦٥} واتە: ئەو ژنە تەڵاقدراوانە تا لە عیددەدان دایان بنێن لەو شوێنانەدا کە خۆتانی تیادا دادەنیشن، بەپێی دارایيو تەوانایی خۆتان) وە بەپێی ئەم ئایەتەی تریش {لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِن بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَن يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ - سورة الطلاق - ١/٦٥} واتە: ئەو ژنە تەڵاقدراوانە لە هۆدەو ماڵی شەرعی خۆیان دەرمەکەن، تا عیددەکەیان تەواو دەبێ، نابێ خۆشیان لە هۆدەو ماڵی خۆیان دەرچن، مەگەر کارێکی نابارى ناشیرینیان لێ دەربکەوێ. بەڵام هەندێ زانا دەفەرموون: ئەم جۆرە ژنەیش دیسان هەقی ژێوارو نشیمەنیان هەیە، چونکە زانراو لە رێبازی پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) ئەوەیە: لەهەر شوێنێ نشیمەن پێویست بێ ژێواریش پێویستە.

ژنێکیش: کە لە عیددەی مردنی مێرددابێ مافی نشیمەنی هەیە، چونکە کاتی مێردەکەی فورەیعەی کچی مالیك کوژرا پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) پێی فەرموو: لە ماڵی خۆت بمێنەرەوە وەك خودا دەفەرموێ: {حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ – سورة البقرة – ٢/٢٣٥} واتە: هەتا ئەو ماوەی بۆ عیددە پێویستە دەگاتە کۆتایی. فورەیعە دەیگوت: ئیتر چوار مانگو دە رۆژ عیددەم گرت.

بەڵام ژنی تەڵاقدراوی نافەرمان (ناشزە) نەهەقی نشیمەنو نە هەقی ژێواری هەیە، چونکە ژنی نافەرمان ئەگەر لە ژێر رکیفی ژنو مێردایەتیش دابێ ژێوارو نشیمەنی ناکەوێ، ئیتر چۆن بە تەلاقدراوی ژێوارو نشیمەنی بۆ هەیە. قازی حوسین وا دەفەرموێ (رەحمەتی خوای لێبێ).

٢٩٢) پێویستبوونی تازێباریو رەشپۆشی بۆ ژنی مێرد مردوو لە ماوەی عیددەکەیدا:

(احداد) لە زماندا بەکار نەهێنانی تیغی تیژ بۆ لابردنی موو، لە شەرعا برێتییە لە نەکردنی ئەو شتانە کە دەبن بەهۆی خۆرازانەوەو خۆئارایشکردن، وەك پۆشینی جلو بەرگی جوانو لەبەرکردنی خشڵو بەکارهێنانی بۆنی خۆش!.

ئەم رەشپۆشییە پێویستە لەسەر ژنێ کە لە عیددەی مێرد مردندابێ، چونکە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: هەر ژنێ باوەڕی بە خوداو بە رۆژی داوایی هەیە دروست نیە بۆی کە لەسێ رۆژ

زیاتر ماتەم بگرێ بۆ مردوو، مەگەر بۆ مێرد کە دەبێ ئەو چوار مانگو دە شەو تازێباربێ. لەو ماوەیەدا نابێ جلو بەرگی ڕەنگین لەبەربکا، مەگەر بەرگێ کە لە پێشا ڕەنگ کرابێو لە پاشا چنرابێ، یا چاو برێژێ، یاخۆی بۆن خۆش بکا، ئەوەندە هەیە لەو ماوەیەدا کە لە بێنوێژی پاك دەبێتەوە کەویستی خۆی بشۆرێ رێگەی ئەوەی پێدەدرێ کە بەقەد پێویست عوودو گولاو نەختێ بۆ وانێك بەکار بێنێ (شەیخان).

هەموو جۆرێکی خشڵ، زێڕبێ یا شتی تربێ، پۆشینی دروست نیە، بۆنی خۆشیش نەبۆ جەستەو نەبۆ جل نابێ بەکار بهێنێ، هەروەها خەنەو شتی وایش نابێ بەکار بهێنێ، بەڵام نەخشاندنو ڕازانەوەی نوێنو پێخەف دروستە، هەروەها کەرەستەی ناو ماڵ، هەروا دروستە کە پاك خۆی بشۆرێ، سەرو لەشی بشۆرێ، سەری شانە بکا، نینۆکەکانی بکا، چڵكو پیسایی لە خۆیو لەجلو بەرگی دووربخاتەوە، چونکە ئەمانە دانانرێن بە ئارایشتو خۆ جوانکردن. بەپێی ئەم فەرموودەیە دروستە کەسێ ڕۆژ یا کەمتر تازێباری بگیرێ بۆ کەسانی تر جگە لە مێرد.

بزانە:

کە پێویستە لەسەر عیددەگر، کە لەماڵ دەرنەچێ وە دروست نیە بۆ کەسێ تریش کە بە زۆر لەماڵ دەرێ بکا، بەپێی ئایەتی: {لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِن بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ} مەگەر بۆ کاری پێویست، ئەوە

دروسته لە ماڵ دەربچێ، وەك ئەوە ترسی لە خۆی یا لەماڵی هەبێ، لەمەیشدا عیددەی مێرد مردنو عیددەی تەلاق وەك یەكە.

نادروستە بۆ مێرد كە لەگەڵ ژنی عیددەگردا دابنیشێ، مەگەر لە عیددەیتەلاقی رجعیدابێ، چونكە ئەوە سەر دەكێشێ بۆ كۆبوونەوەی دوو بە دووی دوو كەسی نامەحرەم، شتی وایش قەدەغەیە، بەڵام ژنی رجعی درستە لەگەڵیدا دابنیشێ.

٢٩٣) شیر خواردن (رضاع):

رەضاع لە عەرەبیدا ناوە بۆ مژینی مەمكو خواردنەوەی شیرەكەی، لە شەرعی شەریفدا ناوە بۆ دەرخواردانی شیری ژنێ بۆ منداڵێكی ساوا لە تەمەنێكی دیاریكراودا.

سەر بەڵگەی ئەم باسە نامەی خوداو رێگەی رەهبەرو یەكگرتنی نەتەوەیە. زاتی مەزن دەفەرموێ: {وَأُمَّهَاتُكُمُ اللاَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ - سورة النساء - ٢٣/٤}.

عائیشە (رەزای خوای لێبێ) دەفەرموێ: پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: هەرچی بەهۆی خزمایەتیو زاوزێ حەرام ببێ بەهۆی مەمكخوادرنیشەوە حەرام دەبێ (شەیخان).

هۆی حەرام بوون:

بۆیەكا مەمكخوادن دەبێ بەهۆی حەرامبوون چونكە شیرەكە بەشێكە لە لەشی شیردەرەكە، كە منداڵەكە دەیخوا دەبێ بە بەشێ لە

لەشی ئـەویش جـا دەق وەك تۆمـاوی ژنەکـەی لێ دێ کـە منداڵەکـەی لێ دروست دەبێ! ئیتر ئەو هۆیە دروست دەبێ کە مایەی حەرام بوونـە، کـە برێتییە لە بە عزییەت، واتە: پارچەیێ لە دایەنەکە دەبێ بـە پارچـەیێ لـە شیرە خۆرەکـە، جـا هەرچـی بـەهۆی هاوبنەچـەییەوە پەیـدا دەبـێ بەهۆی مەمکخواردنیشەوە پەیدا دەبێ، وەك حـەرامبوونی مـارەکردن‌و شووپێکردن بـە ئێجگاری، وەك دروست بوونی تەماشاکردن‌و دانیشتن پێکەوە دوو بە دوو، دەستنوێژ نەشکان لـە یـەکتری، بـەڵام لەبـەر ئـەوەی کـە شـیرخواردن بـێ هێزتـرە لـە پەیوەنـدی هاوبنەچـەیی، هـەموو بڕیارەکانی هاوبنەچەیی پێ ناچەسپێ، وەك کەلـەپوور لـە یـەك گـرتن‌و ژێوارو ئازادبوون بەهۆی ملکایەتییەوەو نەکوشتنەوەو قەبووڵ نـەکردنی شایەتی!.

واتـە: دایـەن‌و منـاڵی شـیری کەلـەپوور لـە یـەکتر نـاگر، ئەگـەر یەکێکیـشیان بـوو بـەملکی ئـەوی تریـان ئـازاد نابێ، بـەڵام دایـك‌و بـاوك ئەگەر بوون بە ملکی منداڵی خۆیان ئـازاد دەبـن، ئەگـەر دایـەن‌و منداڵـە شـیرییەکەی یـەکێکیان ئـەوی تریـانی کوشـت دەکوژرێتـەوە لـە جیـاتی، بـەڵام بـاوك‌و دایـك لـە تۆڵـەی منـداڵی خۆیانـدا ناکوژرێنـەوە، دایـەن‌و منداڵی شیری شایەتییان بۆ یەکتر قـەبووڵ دەکرێ، بـەڵام شـایەتی منـاڵ بۆ باوك‌و دایك یا بە پێچەوانەوە رەد دەکرێتەوە.

شیردانی حەرامکەر ئەم سێ بنیاتەی هەیە:

بنیاتی یەکەم: شیردەرە، کە پێشی دەگوترێ دایـەن، مەرجەکـەی ئەوەیە: ژن بێ‌و زیندووبێ‌و تەمەنی لە نۆ ساڵ کەمتر نەبێ، چونکە ژن

لەم تەمەنەوە دەگونجێ کە منالّی ببێ، شیردانیش وەك بنەچەیی (نەسەب) وایە بەڕێتێچوون (احتمال) سەر دەگرێو ڕۆڵ دەبینێ.

بنیاتی دووەم: شیرە، مەرجی ئەمەیش ئەوەیە شیری ژنی زیندووبێ، وە منداڵەکە پێنج جار شیری ئەو ژنەی خواردبێو هەر پێنج جارەکە شیرەکە گەیشتبێتە ناو گەدەو بۆشایی لەشی، وە لە سەرەتای جاری پێنجەمی شیر خواردنەکەوە تەمەنی لە دوو ساڵ کەمتربێ! دەنا کاری گەرنابێ، چونکە خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: شیر خواردن کاتێ مبێ بەهۆی حەرام بوون کە تەمەنی منداڵ لە دوو ساڵ کەمتربێ (بەیهەقی) لە گێڕانەوەیەکی تیرمیذیدا: شیر خواردن کاتێ دەبێ بەهۆی حەرام بوون کە لە مەمکەوە بڕواتە ناو ڕێخۆڵەوەو ریخۆڵەکان کش بێنێو گەشە بە لەش بدا. ئەمەیش کاتێ ڕوودەدا کە هێشتا منداڵ لە شیر نەبڕابێتەوە! تیرمیذی {ڕەحمەتی خوای لێبێ} دەفەرموێ: فەرموودەیەکی ساخی دروستە.

هەرکاتێ منداڵ گەیشتە تەمەنی دوو ساڵ، یا پتر شیر کاریگەری نامێنێو نابێ بەهۆی قەدەغەبوون، چونکە عائیشە {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: جارێ پیاوێ لەلام دانیشتبوو حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} لەوکاتەدا تەشریفی هات بۆ لام، کە ئەمەی دی لەبەری گران بوو، تەماشای دەموچاویم کرد تووڕە بوو، جا عەرزیم کرد: ئەی پێغەمبەری خودا! ئەمە برای شیریمە بێگانە نیە، پێت ناخۆش نەبێ. فەرمووی: باش سەرنج بدەن لە براو خوشکی شیریتان، چونکە مەمکخواردن کاتێ حەلە، کە لەکاتی ساواییدابێ، کە لەبەر برسێتیبێ. (شەیخان).

دەی ئەم فەرموودەیە ئەم راستییە روون دەکاتەوە کە شیر کاتێ دەبێ بەهۆی حەرامبوون کە خۆراکی سەرەکی ساوابێ، دیارە کە گەورەکاری بەشیر خواردن لە مەمکی ژن نیە.

بنیاتی سێیەم: شیرە خۆرە، مەرجی ئەمیش ئەوەیە کە زیندووبێو شیرەکە لە رێگەی مژینەوە بە دەم، یا لە رێگەی دۆشینەوە کە بە مەمییە بیخوا، یا لە رێگەی تکاندنە ناو لووتیەوە بگاتە ناو بۆشایی گەدەی، بەڵام ئەگەر بەشاف منداڵەکە هەڵی بگرێ کاریگەر نییەو رۆڵ نابینێ.

مەرجی شیر خوادرنی قەدەغەکەر:

ئەوەیە کە لە پێنج ژەم کەمتر نەبێ، بە پێی چەند بەلگەیێ:

یەکەم: عائیشە {رەزای خوای گەورەی لێبێ} دەفەرموێ: لە پێشدا ئەمە ئایەتی قورئان بوو: (**عشر رضعات معلومات یحرمن**) دە ژەم مەمکخواردنی دیاریکراو شیردەرو شیرەخۆرە لە یەکتر حەرام دەکەن) لە دواییدا ئەم دەژەمە هەڵوەشایەوەو بووبە (**خمس رضعات معلومات یحرمن**) پێنج ژەم مەمکخواردنی دیاریکراو شیردەرو شیرخۆر لە یەکتری قەدەغە دەکەن) لە دوادواییدا ئەمەیش لە تیلاوەتدا نەسخ بۆوە، بەڵام بڕیار (حوکم)ەکەی هەرماوە، تەنانەت کە پێغەمبەریش {درووودی خوای لەسەربێ} گیانی پاکی سپارد هێشتا هەندێ کەس بەم نەسخ بوو نەوەیان نەزانیبوو، لەبەر ئەوە تا ماوەیەکیش ئەمەیان بە ئایەتی نەسخ نەکراوی قورئان دەزانیو، لەکاتی دەورکردنەوەی قورئاندا دەوریان دەکردەوە (موسلیمو کەسانی تریش گێڕاویانەتەوە).

دووەم: پشتگیری ئەم رایە دەکا هەندێ گیرانەوەی داستانەکەی سەهلە، کە عائیشە {رەزای خوای لێبێ} داستانەکە ئاوا دەگێڕێتەوە: سەهلەی کچی سوهەیل کە خێزانی حوذەیفە بوو، هاتە خزمەتی حەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} عەرزی کرد: قوربان! سالم گەورە بووەو بووە بە پیاو، وەك پیاو لە هەموو ستێ حاڵی دەبێ، بەهۆی پەیوەندی کۆمەلایەتی نێوانمانەوە هاموشۆی ماڵمان دەکا، بەزەینم ئەبو حوذەیفەی مێردم ئەم هاموشۆیەی لەبەر گرانە.

پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} پێی فەرموو: مەمکی پێ بدە دەبێ بە کوڕی شیریت‌و تۆی لێ حەرام دەبێ. (موسلیم) لە هەندێ گێڕانەوەدا: پێنج جار مەمك بدە بە سالم ئیتر تۆ دەبی بە دایکی شیری بۆی‌و لێی حەرام دەبی.

سێیەم: لە فەرموودەیەکی موسلیمدا دەفەرموێ {درودی خوای لەسەربێ}: بە ژەمێ یا بە دوو ژەم شیر خواردن، یا فەرمووی: بە مژێ یا بە دوو مژ مەمکخواردن ژن‌و پیاو لەیەك حەرام نابن‌و قەدەغەبوونی شیریی دروست نابێ.

چوارەم: لەسەر ئەم بنیاتەو لەبەر هۆی زۆری تر ئەم پێشەوا گەورانە پێنج ژەم لە شیر خواردنی حەرامکەردا بە مەرج دەگرن: ئیبنو مەسعوودو عائیشەو عەبدوڵلای کوڕی زوبەیرو عەطاو طاووس‌و سەعیدی کوڕی جوبەیرو عوروەی کوڕی زوبەیرو لەیثی کوڕی سەعدو شافیعی‌و ئەحمەدو ئیسحاق‌و ئیبنو حەزم‌و کۆمەڵێ زانای گەورە گەورەی تر، وەك ئیمامی عەلی‌و نەوەوی {رەزای خودا لە هەموویان بێ}.

بەڵام جاماوەری زاناکان رایان وایە: هەر ئەندازەیێ شیر با کەمیش بێ دەبێ بەهۆی قەدەغەکردن، بە مەرجێ بگاتە ناو بۆشایی. ئەبو حەنیفەو مالیك (رەزای خودای گەورە لە هەموویان بێ) لەسەر ئەم رایەن، بەلگەیان ئەم ئایەتەیە: {وَأُمَّهَاتُكُمُ اللاَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ} تا کۆتایی. ئەمەیش ئەوە دەخوازێ کە ئەوەی پێی بگوترێ شیر پیدان کەمو زۆری چونیەکە.

بزانن:

ئەگەر شیردەر گومانی هەبوو کە پێنج یا کەمتر شیری داوە بە منداڵەکە، یا ئایا شیرەکە گەیشتۆتە ناو گەدەی یانا؟ ئەوە نابێ بەهۆی حەرام بوون، ئەوەندە هەیە لەکاتی وادا وەرع زۆر سوننەتە، وەرع ئەوەیە: موسوڵمان هەتا بۆی بکرێ توخنی شتی گومان لێکراو نەکەوێ. هەروا ئەگەر هەق دەیزانی کە پێنج ژەم شیری پێداوە، بەڵام گومانی لەوەدابوو کە تەمەنی منداڵەکە لەو حەلەدا لە دوو ساڵ کەمتر یا زیاتر بووە ئەوەیش نابێ بەهۆی قەدەغەبوون، چونکە بنەرەت نەبوونە، یا بڵێین: بنەما نەبوونە، ئەصڵ عەدەمە.

کاتێ کە شیردان هاتەجێ:

منداڵەکە دەبێ بە منداڵی شیری ئەو ژنو پیاوە کە شیرەکەیانی خواردووەو ئەبن بە مەحرەمی یەکتری، ئەو حەرامییەی کە بەهۆی شیردانەوە پەیدا دەبێ، لەژنو پیاوەکەوە دەڕواو دەتەنێتەوە بۆ باوكو دایكو باپیرو نەنکیان (کە بەمانە دەگوترێ: ئوصول، واتە: بنەچەو

ڕەسەن) هەروا دەتەنێتەوە بۆ منداڵو منداڵەزایشیان (کە بەمانە دەگوترێ وەچەو نەوە) هەروا دەتەنێتەوە بۆ براو خوشکیشان (کە بەمانە دەگوترێ دەوروپشت، واتە: حەواشی) وە لە شیرەخۆرەکەوە هەر دەڕوا بۆ لای منداڵو منداڵەزای، ناتەنێتەوە بۆ بنەچەیو وەچەی بنەچەیو دەوروپشتی).

واتە: شیر دەرەکە دەبێ بە دایکی منداڵەکەو مێردەکەی دەبێ بە باوکی، بەپێی ئەم بەلگەیە: عائیشە {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: لەپاش هاتنی ئایەتی حیجاب، ئەفلەحی برای ئەبولقوعەیس داخوازی کرد کە بێ بۆ سەردانم، منیش گوتم: بەخودا ڕێگەی سەردانی پێنادەم هەتا لە پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} نەپرسم، خۆ من شیری ئەم پیاوەم نەخواردووە، من شیری ژنەکەی ئەبولقوعەیسم خواردووە، جا کاتێ پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} هات بۆ لام گوتم: ئەی پێغەمبەری خودا! خۆ من شیری ئەم پیاوەم نەخواردووە، من شیری ژنەکەی ئەبولقوعەیسم خواردووە، ئیتر چۆن دایبنێم بە خۆیی؟ فەرمووی: کچێ! عەمرت نەمێنێ ڕێگەی پێ بدە کە بێ بۆ دێنیت، چونکە مامی شیریتە. لەوەدوا عائیشە دەیفەرموو: هەرچی بەهۆی بنەچەوە واتە: بەهۆی نەسەبەوە، حەرام ببێ بەهۆی شیر خواردنیشەوە حەرام دەبێ. ئەوەتا لەم فەرموودەیەدا ئەمەروون دەبێتەوە: ئەبولقوعەیس دەبێ بە باوکی شیری عائیشە، چونکە مێردی شیردەرەکەیەتی، ئەفلەحی برایشی دەبێ بە مامەی شیریی عائیشە، چونکە برای باوکی شیری عائیشەیە.

٢٩٤) ژێوارو پێویستکەری:

نەفەقە (کە بە کوردی پێی دەگوترێ: ژێوار) لە ئینفاق وەرگیراوە، کە برێتییە لە ئیخراج، واتە: دەرکردن، بەڵام دەرکردنی باش، وەك ئەوە دەگوترێ: زەکات دەردەکا، بەهۆی سێ شتەوە ژێوارو نەفەقە لەسەر مرۆڤ پێویست دەبێ: خزمایەتیو ملکایەتیو ژنێتیێ.

هۆی یەکەم: کە خزمایەتییە ژێوار پێویست دەکا لەسەر خزم بۆ خزم، وەکوو یەك لە هەردوو سەرەوە بەپێی یاسای شەرع، چونکە کۆمەڵەی خزم لەناو خۆیاندا سەرو قنگی یەکترینو خوێنیان تێکەڵەو پارچەی یەکترینو دڵسۆزی یەکترین، ئەمە لە لایەك، دەقی ئایەتی قورئانیش لەسەر ئەمە هەیە کە دەفەرموێ: {وَأُوْلُواْ الأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللّهِ - سورة الأنفال - ٨/٧٥} واتە: ئەوانەی کە خزمو خۆێشی یەکترینو رشتەی خۆێشایەتی لە نێوانیاندا هەیە، ئەوانە لە پێشترن بۆ یەکتری بە پێی یاسای قورئان، هەتا کەسێکی تری بێگانە) (دانەر - رەحمەتی خودای لێبێ) لە پەراوێزدا ئاماژە بۆ ئایەتی شەشەم دەکا لە سوورەتی ئەحزاب، بەڵام ئەم ئایەتەی ئەحزاب (اخص)ترە لە ئایەتەکەی ئەنفال کە من ئاماژەم بۆی کرد، چونکە لە ئەحزابا (مفضل عليه) گوتراوەو دیاری کراوە، کە ئەمەیە: {مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ - سورة الأحزاب - ٣٣/٦} بەڵام لە ئەنفالدا موقەددەرە، کە ئەمەیە: (من الاجانب) کەواتە: بەڵگە سازی بە ئایەتەکەی ئەنفال لەبار ترە، چونکە دانەر خۆشی ئاماژە بۆ گشتایەتی (مفضل) و (مفضل علـه) لە مەسەلەکەدا دەکا. ئەم وردەکارییە بۆ کەسی خۆی زۆر بە سوودە - وەرگێڕ).

جا لەسەر ئەم بنیاتە ژێوار پێویستە لەسەر مرۆڤ بۆ خۆیو بۆ باوكو دایكو بۆ منداڵو منداڵەزاو بۆ كەسانی تریش وەك نەنكو باپیرەو بەرەو ژوورتریش، وەك منداڵی منداڵەزاو بەرەو خوارتریش، لەمەدا جیایی نیە لە نێوانی خزمی نێرینەو خزمی مێیینەدا، هەروا جیاوازی نیە لە نێوانی خزمی نزیكو دووردا، یا خزمی كەلەپوور گرو كەلەپوور نەگردا، هەروا فەرق ناكا دینیان یەك بێ یا دینیان جیا جیا بێ. ئەوەندە هەیە بۆجێبەجێكردنی ئەم بەرنامەیە یاسایەكی دامەزراو هەیە، لە كتێبە گەورەكانی شەریعەتدا بە درێژی باسكراوە.

بەڵگەی پێویستبوونی ژێواری بنەچە لەسەر وەچە :

ئەم ئایەتو حەدیثانەیە: خوای گەورە دەفەرموێ: (وصاحبهما في الدنيا معروفا – لوقمان) واتە: ئامۆژگاری ئادەمیزادمان كردووە كە زۆر باشبێ لەگەڵ دایكو باوكو نەكو باپیریدا) وە هەروا دەفەرموێ: {وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا – سورة الأحقاف – ١٥/١} .

پێغەمبەریش (درووده خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: منداڵی پیاو بەشێكە لە كاسپیی ئەو، لە كاسپییە پاكەكەیشی، كەوابوو لەكاتی پێویستدا لە ماڵیان بخۆن (ئەبو داوودو تیرمیذیو نەسائی) لە فەرموودەیەكی تردا دەفەرموێ:پیاوێ هاتە لای خۆشەویست (درووده خوای لەسەربێ) گوتی : ئەی پێغەمبەری خودا! من بەشی خۆم ماڵو منداڵم هەیە، وە باوكیشم پێویستی بە ماڵەكەم دەبێ؟ فەرمووی (درووده خوای لەسەربێ): خۆشتو ماڵەكەشت ماڵی باوكتن! •ئەبو داوود بە رشتەیەكی جوان گێڕاویەتەوە)

لـه فەرمووده‌یـه‌کی تـردا حـه‌زره‌ت {دروودی خـوای لەسەربێ} ده‌فـه‌رموێ: منـاڵ خه‌ڵاتی خودایه‌، مـاڵی منـاڵ مـاڵی خۆتانـه لـه‌کاتی پێویـست دا. ئایـه‌تی: {مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ} به‌ڵگه‌یـه له‌سـه‌ر ئـه‌وه کـه منـداڵ به‌شێکه له کاسپیی باوکی[1]. بزانن باپیرو نه‌نك بڕیاری بـاوك‌و دایکیـان هه‌یه‌و له‌م بڕیاره‌دا ده‌بن به پاشکۆی ئه‌وان، ئه‌گه‌ر به‌ر عوموومی واتـای باوکایه‌تی‌و دایکایه‌تیش نه‌که‌ون، هه‌روه‌ك چۆن لـه‌م بابه‌تانـه‌ی تریـشدا ده‌بن به پاشکۆی ئه‌وان، واته: له بابه‌تی ئازاد بوون‌و تۆڵه‌ی کوشـتنه‌وه‌و شتی تری له‌م چه‌شنه‌، چونکه خوێن تێکه‌ڵن‌و دڵسۆزن بۆ یه‌کتری.

ژێواری باوك‌و دایك‌و بنه‌چه له‌سه‌ر منداڵ‌و وه‌چه‌ی خۆیـان بـه چه‌ند مه‌رجێ پێویست ده‌بێ:

یه‌کـه‌م: ئـه‌و که‌سـه‌ی کـه ژێواره‌کـه‌ی ده‌که‌وێتـه سـه‌ر زیـاد لـه ژێـواری خـۆی‌و خێزانـی شـتێکی ببـێ لـه ڕۆژی سـه‌رفی ژێواره‌کـه‌دا، جـا ئه‌گـه‌ر هـیچ لـه مه‌سـره‌فی خـۆی‌و خێزانـی نه‌مایـه‌وه داده‌نـرێ بـه ده‌سته‌نگ له‌به‌ر ئه‌وه هیچی له‌سه‌ر نابێ. هه‌رشتێ بۆ دانه‌وه‌ی قه‌رز بـه زیاده دابنرێ‌و قـازی بیفرۆشـێ بـۆ ئـه‌و مه‌به‌سـته هـه‌مان شـت بـۆ دانـی ژێـواریش ده‌فرۆشـرێ، وه‌ك زه‌وی‌و زارو شـتی وا، چـونکه ژێـوار مـافێکی سامانییه‌، بێ وه‌جه‌ڵه‌و شـتی تـر برێتـی ناکـه‌وێ، که‌واتـه ده‌ق لـه قـه‌رز

---

[1] چونکه مه‌به‌ست ماڵه‌که‌ی‌و عوتبه‌ی کوڕیه‌تی، که له ڕێگه‌ی شام به به‌رچـاوی کاروانییه‌که‌وه شێرخواردی.

- وه‌رگێڕ -

دەكا. لەسەر بڕیاری فەرموودەی دروست وەچەو نەوە ئەگەر ماڵیان نەبوو بەڵام توانای كاسپییان هەبوو داوایان لێ دەكرێ كە كاسپی حەڵاڵ بەپێی تواناو شانی خۆیان بكەن‌و ژیوار بۆ كەسوكار بەدەس بهێنن. وە ئەمەرای جەماوەری زانایانی شەرعە.

دووەم: ئەو بنەچانە خۆیان ماڵیان نەبێ.

سێیەم: نەتوانن كاسپی شایانی شانی خۆیان بكەن چونكە كاسپیكردن سەرچاوەی سامانە. بەڵێ لەسەر فەرمایشتی فەرموودەی دروست بنەچەی لەش ساخ داوای لێ دەكرێ كە بۆ پێبژێوی‌و ژێواری خۆی‌و خێزانی كاسپی حەڵاڵی شایانی شانی خۆی بكا، هەرچەند لەسەر فەرمایشتی دووهەم كە بەرابەری ئەم رایەیە، داوای ئەوەی لێناكرێ، چونكە خوای گەورە دەفەرموێ: {وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا} دەی كەسێ بە زۆری قازی كاسپی بە باوك‌و دایك‌و بنەچەی خۆی بكا، بۆ بەڕێوەچوونی ژیانیان، كەی ئەوە ڕەفتاری كردووە بەم ئایەتە پیرۆزە، كەی باشی‌و خۆش ڕەفتاری لەگەڵ باوك‌و دایكا ئاوا دەبێ؟

بەڵگەی پێویستبوونی ژێواری وەچە لەسەر بنەچەی:

خوای نزیك بێ یا دوور، وە خوای نێرینە بێ یا مێیینە چەند شتێكە، وەك ئایەتی {وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ - سورة البقرة - ٢/٢٣٣} چونكە بەپێی ئەم ئایەتە ژنی تەڵاقدراوی پیاو ئەگەر مەمك بدا بە منداڵی خۆی‌و مێردە تەڵاقدەرەكەی پێویستە لەسەر باوكەكە، كە ڕۆژی‌و پۆشاك بۆ ئەو ژنە

دابین بکا، لەباتی کرێی مەمك پێدانەکە، کەواتە رۆژیو ژێواری خودی منداڵەکە خۆی دەبێ باشتر دابین بکا لە ئایەتێکی تردا خودای گەورە دەفەرموێ: {فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ – سورة الطلاق – ٦/٦٥} واتە: ئەگەر ئەو ژنە تەڵاقدراوانەتان شیریان دەدا بە منداڵەکانتان کرێی تەواویان پێبدەن. دەی لەحاڵی وادا دەبێ پێویستیی ژیانی منداڵەکە باشتر دابین بکرێ. جارێکیش پیاوێ هاتە خزمەتی حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} گوتی: دینارێکم هەیە، حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: سەرفی بکە بۆ ژیانی خۆت، پیاوەکە گوتی: دینارێکی تریشم هەیە، فەرمووی {دروودی خوای لەسەربێ}: سەرفی بکە بۆ خەرجی منداڵەکانت. لە وەلامی پرسیارێکی هیندی ژنی ئەبو سوفیاندا حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} پێی فەرموو: لە ماڵی ئەبو سوفیان، با خۆشی نەزانێ، ئەوەندە ببە کە بەشی مەسرەفی خۆتو منداڵەکانت بکا بە شێوەیەکی پەسەند.

مەرجی پێویستبوونی ژێواری منداڵ چەند شتێکە:

یەکەم: ئەو کەسەی ژێوارەکەی دەکەوێتە سەر دارابێ، واتە: زیاد لە مەسرەفی خۆیو خێزانی شتێکی تری هەبێ لە رۆژی سەرفی ژێوارەکەدا، بۆ ئەوەیش کە بنەچە دەبێ کاسپی بکەن بۆ پەیداکردنی ژێواری وەچەی خۆیان دوو فەرمایشت هەیە، فەرمایشتی دروست دەفەرموێ: بەڵێ بۆ ئەو مەبەستە کاسپی بکەن.

دووەم: ئەوەیە کە نابێ منداڵەکە یا وەچەکە خۆی ماڵی هەبێ، یا بتوانێ کاسپی بکا، ئەگەر ماڵ یا کاسپی هەبوو ژێواری لەسەر باوکو

دایكو بنەچەی نیە چونكە پێویستی بە ژێواری ئەوان نیە. بەڵێ ئەوەندە هەیە ئەگەر كوڕ ماڵێكی دووری هەبێ كە دەستی پێی نەگا، پێویستە لەسەر بنەچەی كە بەقەرز مەسرەفی بكا هەتا دەستی لە ماڵەكەی خۆی گیر دەبێ ئەوسا مەسرەفەكەی ئەمان دەگێڕێتەوە بۆیان.

ژێوار بە پێی پێویستییە:

ژێواری خزم ئەندازەی بۆ دیاری نەكراوە، بەڵكوو بەپێی بەسبوون (كیفایەت)ە. كە بەپێی گەورەو بچووكو پێداویستی (الحاجە) ئەگۆڕێ، چونكە هەندێ شت بۆ گەورە پێویستە كەچی بۆ پچووك بەكار نایەت، هەروا بە پێچەوانەیشەوە، كەوابوو دەبێ ئەو ژێوارە ئەوەندەبێ كە گوزەرانی پێی بچێ بەرێوە، نەك هەر ئەوەندەبێ بە كولەمەرگی پێی بژی. پێویستە پۆشاكو نیشتمەنی بۆ دابین بكا. گریمان ئەگەر ئاتاجی بەنۆكەر هەبوو دەبێ نۆكەری بۆ بگرێ. بەڵام ئەوەندە هەیە ئەگەر ئەم كارانە هاتنەجێ بەهۆی میوانداریییەوە، یا بەهۆی بەخشینو خەڵاتەوە لە كۆڵ ئەو كەسە دەكەون كە پێویستن لەسەری. ئەگەر مەسرەفەكەی تەسلیم بە خزمەكەی كرد، بەدەست ئەوەوە فەوتا، یا خزمەكەی خۆی فەوتاندی، پێویستە كە برێتیی بكاتەوە، بەڵام لەحاڵی فەوتانی دووەمدا كاتێ برێتیی دەكاتەوە كە هەیبێ!.

ئەگەر تاماوەیێ ژێواری خزمی نەدا، ژێواری ئەو ماوەیە نابێ بە قەرز بە سەریەوە، ئیتر خوای لەو نەدانەدا كەمتەرخەمی كردبێ یانا، چونكە هۆی رەوابوونی ئەم ژێوارە دڵدانەوەیە، بەڵام لە بارودۆخی كەمتەرخەمی كردندا نافەرمانی خودای گەورە دەكا. بە پێچەوانەی

ژێواری ژنەوە، چونکە ژێواری ژن بۆ دڵدانەوە نیە، بەڵکوو وەجەڵی ئەوەیە کە ژنەکە خۆی دەدا بە دەستەوە، لەبەر ئەوە لەکاتی وادا دەبێ بە قەرز بەسەریەوە.

٢٩٥) ژێواری کۆیلەو ئاژەڵ:

گوتمان هۆی سێیەم بو پێویستبوونی ژێوار ملکایەتییە، جا هەر کەسێ کۆیلەیەکی هەبێ یا کەنیزەکێ، دەبێ ژێواری بۆ دابین بکا، واتە: پێبژێوی‌و پێخۆرو پۆشاك‌و خەرجی پێویستی تری بۆ پەیدا بکا، ئەبو هورەیرە {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: بەندەی زەرخرِیدە هەقی خۆراك‌و پۆشاك‌و جل‌و بەرگی هەیە لەسەر ئاغای، وەکارو فرمانی گرانی وای نادرێ بە سەردا کە لە کێشیانەبێ. (موسلیم) لە گێرِانەوەیەکدا: بەسە بۆ گوناهباری پیاوێ کە نان‌و ئاو بگرێتەوە لە ژێر دەستەی خۆی (موسلیم). لەبەر ئەوەیش چونکە ئەو بەندەو ژێر دەستەیە هەرچی پەیدا بکاو هەر کاسپییەك بکا بۆ خاوەنەکەیەتی، کەواتە دەبێ خاوەنەکەی مەسرەفی بکێشێ. بەهیچ جۆرێ نابێ ناهەقی لێ بکا، دەبێ کارێکی وای نەدا بەسەردا کە لە وزەی نەیەت، ئەگەر شەوکار بوو دەبێ بە رۆژ وچانی بدا هەروا بە پێچەوانەوە، لە هاوینا مۆڵەتی بدا، بە تایبەتی لەکاتی وچانی قرچەی گەرمای نیوەرِۆدا. کورت‌و پوخت بەکوردی پەتی: چەندە باری سووك بکا خودا پێی خۆشەو لەسەر ئەوە پاداشتی باشی دەداتەوە. لە حەدیثی شەریفا دەفەرموێ: چەندە باری سەرشانی نۆکەری خۆت سووك بکەی‌و

کاری بۆ ئاسان بکەیو ئیشی قورسی پێ نەکەی لە ڕۆژی قیامەتدا بۆت دەبێ بە پاداشتی باش لە تەرازووی خێرەکانتدا. (ئیبنو حەببان لە صەحیحەکەیدا گێڕاویەتەوە).

لەسەر بەندەو کەنیزەکیش پێویستە کە بەپێی توانا درێغی نەکەن لە بەرژەوەندی خاوەنەکانیانو لە کارو فرمانو ئەرکی سەرشانی خۆیانا خاوە خاوو سستە سست نەکەن!.

هەروەك چۆن ژێوارو مەسرەفی زەڕخریدە پێویستە لەسەر خاوەنی ئاوایش مەسرەفی ئاژەڵو وڵاخی خۆیی دەکەوێتە سەر، وەك لەوەڕانونالیكو ئاودان، برێتی ئەوە دەکەوێ کە بەرەڵای بکا بۆ لەوەڕانو بۆ چوونە سەر ئاو، بە مەرجێ لەو جۆرە گیانلەبەرانەبێ کە بۆ خۆیان دەلەوەڕێنو زەویش بزوێن بێو بەرهەڵستیش نەبێ. جا ئەگەر لەم لایەنەوە بە ئەرکی سەرشانی خۆی هەڵ نەسا قازی بە زۆر پێی دەکا، لە هەمان کاتدا تاوانباریش دەبێ. لە صەحیحەیندا حەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: ژنێ لەسەر پشیلەیێ سزادرا، پیشیلەکەی بەند کردبوو، هەتا لە برسانا مردبوو، لەو ماوەیەدا نە خۆی ئاوو نانی دابوو پێی، نە بەرەڵڵای کردبوو هەتا بۆخۆی لە جڕو جانەوەری ناو زەوی بخوات لەسەر ئەوە خودا خستیە ناو ئاگری دۆزەخەوە.

جارێکیش پێغەمبەری خوا تەشریفی بردە ناو باخە خورمایەکی پیاوێکی ئەنصاری، وشترێکی تیابوو، کە چاوی بە حەزرەت کەوت بەزەیی بە زەبوونی خۆیدا هاتەوەو فرمێسك بەهەر دوو چاوەکانیدا هۆن هۆن هاتە خوارەوەو سکاڵای لە دەستی خاوەنەکەی کرد

له خزمەت پێغەمبەردا {درودی خوای لەسەربێ} جا پێغەمبەر ڕۆیشت بۆ لای و دەستی هێنا بەسەر پشتیداو دڵنەوایی دایەوە، وشترەکەیش زیر بۆوەو داسەکنا. ئەوجا پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: ئەم وشترە نێرە هی کێیە؟ کێ خاوەنی ئەم وشترەیە؟ لاوێکی ئەنصاری هات گوتی: هی منە ئەی پێغەمبەری خودا! حەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} پێی فەرموو: ئەوە بۆ لە خوا ناترسی، لە بارەی ئەم ئاژەڵە بەسەزمانەوە کە خوا تۆی کردووە بە خاوەنی؟ ئەوەتا شکاتت لێ دەکا لەلای من، دەڵێ برسیم دەکا، وچانم نادات سەرو مرکارم پێ دەکا. (ئیمامی ئەحمەدو بەیهەقی گێڕاویانەتەوە، ڕشتەکەی لە موسلیمدا هەیە، حاکم دەفەرموێ: ڕشتەکەی دروستە). لەبەر ئەوەیش کە ئاژەڵو ولاخیش خاوەن هەستو گیانن، لەو ڕووەوە لە کۆیلە دەگەن، کەواتە وەك زەڕخریدە (مملوك) نابێ ناهەقییان لێ بکرێو زیاتر لە توانای خۆیان کاریان پێ بکرێ.

بزانن:

کە ئاژەڵی شیردار دروست نیە هەتا دواچۆری شیرەکەی بدۆشرێ، بەرادەیەکی وا زیان بە بەچکە شیرە خۆرەکەی بگەیەنێ، بەڵکوو دەبێ چی لە تێرە خۆری بەچکەکەی زیاد بێ ئەوە بدۆشرێو بەس، واباشە کە شیردۆشەکە نینۆکی بکا هەتا ئازاری گوانی نەدا، هەروەك پێویستە لەسەر خاوەن هەنگ بەشی هەنگەکە خۆی هەنگوین لە پوورەکەدا بهێڵێتەوە، بۆ خواردنی هەنگەکان لەکاتی بێ لەوەڕیدا.

٢٩٦) ژێواری ژن (نفقة الزجة):

گوتمان هۆی سێیەم بۆ پێویستبوونی ژێوار ژنێتییە. بەڵگەی روونو ئاشکرا، لە قورئانو رێگەی رەهبەرو یەکگرتنی نەتەوەدا لەسەر پێویستبوونی ژێواری ژن لەسەر مێردی هەیە.

زاتی مەزن دەفەرموێ: {الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاء بِمَا فَضَّلَ اللّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنفَقُواْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ – سورة النساء – ٣٤/٤} پیاوان لە سایەی خوداوە سەرگەورەی ژنانن‌و خودا کردوونی بە گەورەو چاودێر بە سەریانەوە.

یەکەم: بەهۆی ئەوەوە کە بە فەزڵو بەخششی خۆی بەهرەی باش‌و لەشی تەواناو هۆشی بەهێزو ئایینی تەواوی پێیاوان داوە.

دووەم: بەهۆی ئەم بەهرە خواییەوە پیاوان رەنج دەدەن‌و ئارەق دەرێژن‌و بە ئارەقی ناوچەوان ماڵ پەیدا دەکەن‌و دەتوانن مەسرەفی ماڵ‌و منداڵ بکەن‌و خێزان بەخێو بکەن‌و دەبن بە بەرپرسیار لە ژێواری ماڵ‌و میوان‌و خێزان‌و خزم‌و کەسوکار) (قوام) لە ئایەتەکەدا بە واتا (قیم)ی عەرەبییە، بە کوردی واتە: کار بەدەست، یا سەرپەرشت، سەرپەرستیش کەسێکە کە ئاگاداری کەسێ یا شتێ بکاو مایەی ژیانی، یا گوزەرانی بۆ دابین بکا.

لە ئایەتێ تردا دەفەرموێ: {وَعلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ – سورة البقرة – ٢٣٣/٢ ➡}.

ئەوە بوو وەك لە بەڵگەی پێویستبوونی ژێواردا رابوورد پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} بەهیندی ژنی ئەبو سوفیانی فەرموو: ئەوەندە ببە کە بەشی مەسرەفی خۆت‌و منداڵەکانت بکا بەپێی یاسای شەرع.

لە فەرموودەی حەجی ماڵئاواییدا کە موسلیم‌و ئەبو داوود لە جابیرەوە گێڕاویانەتەوە، حەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: (.. وە دەربارەی ئافرەتانیش لە خودا بترسن‌و بێ دادی‌و ناهەقییان لێ مەکەن‌و رەفتارتان جوان بێ لەگەڵیاندا، چونکە ژنان ئەمانەت‌و سپاردەی خوای گەورەن لەلای ئێوەی پیاوان، پیاو هەر خیانەت بکا، نابێ خیانەت لە ئامانەتی خودای خۆی بکا! ژنان لەسەر فەرموودەی خوداو بەپێی فەرمایشتی شەریعەتی ئەو حەڵاڵ بوون بۆتان‌و دێنە باخەڵتان‌و دەچنە لایان. وە مافی ئێوە لەسەر ئەوان ئەوەیە کە ئەو کەسە کە ئێوە حەزی لێ ناکەن نەیهێننە سەر بەرەتان‌و نەهێڵن بێنە ماڵتان، جا ئەگەر شتێ وایان کرد کە بەدڵی ئێوە نەبوو، ئەوا هەتا دەتوانن چاوپۆشییان لێ بکەن‌و بە نەرمونیانی لەگەڵیانا رەفتار بکەن، وە بەبێ هۆیەکی رەوا تەڵاقیان مەدەن، بەڵام ئەگەر بەم شێوە شیرینەیش چاریان نەکرا ئەوا شەریعەت رێگەتان دەدا کە بە ئاسپایی لێیان بدەن، وە مافی ئەوانیش لەسەر ئێوە ئەوەیە کە بە باشی‌و بە پێی باوی باشی ناو وڵاتی خۆتان رۆژی‌و خۆراك‌و بەرگ‌و پۆشاکیان پێ بدەن، وەکی هاوسەری هاوشانی خۆتان، تا هەست بە هاوسەرکەمی نەکەن!.

وه مـن یاسـایەکی وەهایـشم لـەپاش خـۆم بۆتـان بەجێهێـشتووە ئەگـەر بێتـو پـەیڕەوی بکـەن لـەناو خۆتانـا هـەتا هەتایـە جارێکی تـر سەرتان لێ ناشێوێ، ئەویش ئەم قورئانەیە کە نامەی خودایە.

یەکگرتن لەسەر ئەوە دامەزراوە کە ژیواری ژن لەسەر مێرد پێویستە.

جۆرەکانی ژێوار:

ژێواری ژن لەسەر مێرد جۆری زۆرە:-

یەکـەم: خواردمەنییەکـە پێبـژێو (قـووت) بـێ، بـەپێی حـاڵی کـابرای مێردلــە دەوڵەمەنــدیو دەســکورتیو مامناوەنــدێتی، ئــیتر پەیوەنــدی نیــە بــە بــەرزیو پەســتیی ژنەکــەوە، لەبــەر ئــەوە ژنەکــە موسوڵمان بێ، یا پەیماندار بێ، یا ئازادبێ، یا کەنیزەك بێ جیاوازی نیە، چونکە وەجەڵە لە بری خۆ بە دەستەوەدانە. جا پێویستە لەسەر پیاوی دەوڵەمەنـد هـەموو رۆژێ دوو (مـد) وە لەسـەر گەدایـەك (مـد) وە لـسەر مامناوەندی (مد)و نیوێ لـە پێبـژێوی سـاخی زیـاتر بـەکار هـاتووی ئـەو شوێنە کە ژنەکەی تیا ئـەژی، بـدا بەدەسـتی ئـەو ژنـەوە. مەبەسـت لـەم مـودده ئـەو موددەیـە کـە لـە سـەردەمی پێغەمبـەردا بـاوبووە، کـە بـە عیـارەی میـسری بـە پێوانـە دەکاتـە نیـو (قـەدەح) یـا پـارەی بـایی ئـەوە بداتێ (لە شەریعەتی ئیسلامدا مامۆستا مەلا عەبدول کـەریم – خـودای گـەورە لێـی خـۆش بـێ) دەفـەرموێ: (مـودد) برێتییـە لـە وەزنـی سـەدو حــەفتاو یــەك درەمو ســێ حــەوت یەکــە درەمێــك... تــاد: واتــە: فەرمایشتەکەی مامۆستا تەواو بوو – وەرگێڕ).

بۆیە پێبژێو لە ژێواردا رەچاو دەکرێ چونکە خوای گەورە لەسەر شێوەیەکی پەسەند ژێواری پێویست کردووە، دەی شێوەی پەسەند ئەوەیە کە لە خۆراکی باوی ناو زوربەی خەڵکی ئەو شوێنەبێ، بە قیاس لەسەر خۆراکی کەفارەتیش، چونکە ئەویش پێویستە پێبژێوبێ. بەڵگەی ئەوەیش کە ژێوار بەپێی حاڵی مێردە ئەم ئایەتە: {لِيُنفِقْ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَن قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ - سورة الطلاق - ٧/٦٥} واتە: ئەوی هەیەتیو دەوڵەمەندە بە بەپێی توانای خۆی، وەك هاوشانی خۆی، مسرەف بۆ ئەو ژنە بکا، رەزیلیو چووروکی نەکا، ئەوەی نییەتیو دەست کورتە بەپێی توانای خۆی، لەوبەشو بارەیەی کە خودا پێی داوە، مەسرەفی بۆ بکا.

دووەم: پێخۆرە: کە دەبێ لەو جۆرەبێ کە زوربەی خەڵکی وڵاتی ژنەکە دەیکەن بە پێخۆر: وەك رۆن زەیتوونو رۆنو چەوری، ئەوەی لێرەدا رەچاو دەکرێ زوربەی پێخۆر بە گۆڕانی چوار وەرزە جۆرەکانی دەگۆڕێن، وەکوو شیرو ماستو دۆو پەنیرو بامیەو تەماتەو باینجانو کوولەکەو پەتاتەو گۆشتو شتی تریش، جا ئەگەر جۆرە میوەیێ لەکاتی خۆیدا بوو بە خواردنی زوربەی خەڵك ئەوە ئەو جۆرە پێویست دەبێ، پێویستە هەموو حەفتەیێ گۆشتی دەرخوارد بدا، نەدارا رەتڵێ، دارا دوو رەتڵ، مامناوەندی رەتڵو نیوێ، ئیمامی شافیعی {رەزای خوای لێبێ} وا بە پەسەند دەزانێ کە گۆشت بکەوێتە رۆژی هەینییەوە، چونکە وا باشە کە مرۆڤ لە رۆژی هەینیدا شادیو خۆشیو فەرەحی بخاتە ناو ماڵو منالی خۆیو خواردنی باشیان بۆ دروست بکا. ئەم ئەندازەیە بۆ

شوێنێکه کە گۆشت کەم بێ، بەڵام ئەگەر زۆر بوو ئەوا بەپێی دەستووری ئەوشوێنە ئەندازەکەی پتر دەکا.

سێیەم: کارەکەر، یا ژنێ کە خزمەتی بکا، ئەگەر ژنەکە لە ماڵی خۆیان کارەکەری بووبێ، دەنا دەبێ خۆی خزمەتی خۆی بکا.

چوارەم: پۆشاكو بەرگە، بەپێی بەسبوون بەرگ پێویستە، ئەمیش بەپێی وڵات دەگۆڕێ، هەروا بەپێی سەرماو گەرما، هەروا بەپێی گۆڕانی وەرزی هاوینو زستان، چونکە بەرگی زستانە جیایە لە بەرگی هاوینە، هەروا بەپێی داراییو دەست کورتیی مێرد جلو بەرگ دەگۆڕێ، چونکە ژنی دەوڵەمەند جۆرێ دەپۆشێ کە بە ژنی هەژار ناپۆشرێ هەروا..

دیسان دەبێ قاپو قاچاخو قۆریو پیاڵەو نوێنو پێخەفو پێداویستییەکانی تری گوزەرانی بۆ دابین بکا، وەك ئاوو جێگەو چراو نەوتو پارەی ئاوو کارەبا بە گوێرەی حاڵی کابرای مێرد.

٢٩٧) ژێوار بەچیو کەی پێویست دەبێ؟

بەوە پێویست دەبێ کە ژن خۆی بدا بە دەستەوە، واتە: ئەگەر خاوەن فام بوو بڵێ: وا من ئامادەم بۆ ئەوەی کە مێردەکەم پێتە لامو دروست بێ لەگەڵم، ئەگەر نەفام بوو هەقدارەکەی ڕێگەی ئەوە بدا کە مێردەکەی بیگوێزێتەوە. بەم چەند شتەی دواوە خۆ بەدەستەوەدان دەفەوتێ.

یەکەم: نەهێڵێ مێرد لەگەڵی دروست ببێ بەڵام ڕێگەی ڕابواردنی تری لێ نەگرێ وەك ماچو دەستبازیو شتی تری خۆشی نێوانی ژنو مێرد، یا هەر نەهێڵێ هیچ لەززەتێکی ڕەوای لێ وەربگرێ، بە مەرجێ ژنەکە مەهانەی ڕەوای نەبێ، یا نەهێڵێکی ڕەوا لە ئارادا نەبێ، دەنا مەهانەدارە، وەك ئەوە نەخۆش بێ، یا زامێ بە شوێنێکی وایەوەبێ کە جووتبوون خراپ بێ بۆی، لەم کاتەدا مافی ژێواری هەیە، بەمەرجێ مێردەکەی بەجێ نەهێڵێ.

دووەم: تۆرانو ماڵی مێرد بەجێ هێشتنو سەفەرکردن بەبێ ڕازی بوونی مێرد ژێوار دەفەوتێنێ.

سێیەم: ژنەکە بچووك بێو مێردەکەی گەورەبێ، یا بەپێچەوانەوە، لەم دوو حاڵەدا ژێواری ناکەوێ، چونکە خۆ بەدەستەوەدانی تەواو کەسەر دەکێشێ بۆ لەززەت وەرگرتنی تەواو لەم دوو کاتەدا لە ئارادا نییەو نەهاتۆتە جێ، کەواتە ژێوار پێویست نابێ بۆ ژن لەسەر مێرد.

چوارەم: بە هەندێ پەرستشو خودا پەرستیش خۆ بەدەستەوەدان دەفەوتێو ژێوار پێویست نابێ، وەك ئەوە ژنەکە بەبێ مێردەکەی بچێ بۆ حەج یا بۆ عەمرە، یا مێردەکەی ڕێگەیشی پێبدا، چونکە سەفەرەکەی بۆ مەبەستی تایبەتی خۆیەتی، بەڵام ئەگەر مێردەکەی لەو سەفەردا لەگەڵیدا بوو ئەوە هەقی ژێواری هەیە، ئەگەر ژن بەبێ فەرمانی مێرد ڕۆژووی سوننەت بگرێ ژێواری ئەو ڕۆژەی ناکەوێ، بەڵام ئەگەر مێردەکە ڕێگەی پێبدا ژێواری دەکەوێ!.

٢٩٨) کاتێ مێرد توانای ژێواری ژنی نەبوو:

کاتێ مێرد توانای دابینکردنی ژێواری ژنی خۆی نەبوو، وە کۆڵیدا لە مەسرەف بۆ کردنی، ئەوە ژنەکە خۆی سەرپشکە لە یەکێ لەمانە:

یەکەم: ئارام بگرێو لە ماڵی خۆی مەسرەف بکا بۆ خۆی، یا قەرز بکاو سەرفی بکا بۆ خۆی. ژێواری لەم دوو حاڵەدا دەبێ بەقەرز لەسەر مێردەکەی، کەی هەی بوو دەبێ بیداتەوە.

دووەم: دەتوانێ لەلای قازی داوای هەڵوەشانەوەی هاوسەرێتی (نیکاح) بکا.

لە خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} پرسیار کرا: ئەگەر کەسێ لەبەر هەژاریو دەستکورتی نەتوانی ژێواری ژنەکەی دابین بکا چی لێ دەکرێ؟ فەرمووی {دروودی خوای لەسەربێ}: لە یەك جیا دەکرێنەوە. (دارە قوطنی). لەبەر ئەوەیش کە چوك بڕاویو شلەپەتکەیی مافی هەڵوەشانەوەی هاوسەری دەچەسپێنن، دەی دەسەوسان بوون لە دابینکردنی ژێوار باشتر ئەو مافە دەچەسپێنێ! چونکە مرۆڤ دەتوانێ بەبێ رابواردن لەگەڵ حەلاڵو هاوسەردا بژیو گوزەران بکاو ئارام بگرێ بەلام لەسەر بێ نانیو بێ ئاویو بێ جێگەو رێگەیی ناتوانێ ئارام بگرێ، دیسان لەبەر ئەوەیش کە لە کاتی وادا دوور نیە ژنەکە بۆ دابینکردنی گوزەرانی تووشی داونپیسی ببێ!.

ئەوەندە هەیە ئەگەر مێرد لەكاتی وادا قەرزی لەسەر ژنەكەی هەبوو، وە ژنەكەی دەوڵەمەند بوو، وە مێردەكەی پێی گوت لەو قەرزەی من كە لەسەرتە ژێواری خۆت دابین بكە. ئەوە ژنەكە مافی سەرپشكی هەڵوەشانەوەی نامێنێ، بەڵام ئەگەر ژنەكەیش دەست كورت بوو ئەوە هەمان مافی دەمێنێ، چونكە لە هەموو بارو دۆخێكا قەرزاری نەدارا مافی مۆڵەتدانی هەیە. گریمان كەسێ بە پیاوەتی ویستی ژێوارەكە دابین بكا لە باتی مێردی نەدارا، ژنەكە دەتوانێ ئەوە قەبووڵ نەكا، چونكە منەتی بەلاش بۆ هەڵبگرێ، لەبەر ئەوە مافی هەڵوەشانەوەی هەی.

بزانە مێرد چ بە سامان چ بە كاسپی ژێوار دابین بكا چونیەكە، توانایی وەك بەهۆیماڵەوە دەبێ بەهۆی كاسپیشەوە دەبێ. جا ئەگەر هەموو رۆژێ بەقەد ژێواری ئەو رۆژە كاسپی دەكردو رۆژانە كرێكەی سەرو بەر دەری دەهێنا ئەوە ژن هەقی هەڵوەشانی نیە، هەتا ئەگەر بەهۆی نەخۆشییەوە یەك دوو رۆژێ نەیتوانی ئیش بكا مافی هەڵوەشانی نیە، بەڵام ئەگەر نەخۆشی درێژەی كێشاو لە سێ رۆژ هەڵی بوارد مافی هەڵوەشان هەیە! چونكە زیان لە ژن دەكەوێ. گریمان مێردی دارا ژێواری مێردی نەدارای دا بە ژنی خۆی مافی هەڵوەشان نامێنی، بەڵام باقی مەندەی ژێوارەكە دەبێ بە قەرز بەسەر مێردەكەوە.

مەرجی هەڵوەشان ئەوەیە: دەسكورتیی مێرد مسۆگەر بێ، جا بەهۆی پێلێنانی مێردەوە بێ، یا بەهۆی شایەتو بەڵگەی رەواوە بێ ئەم مەرجە دێتە جێ، ئیتر خوای مێرد لە رووبێ، یا نادریاربێ. توانانەبوونی مارەییش ئەگەر لە پێش بە دەست گرتنداپێ دەبێ بە

هۆی مافی هەڵوەشان، ئەوەندە هەیە هەرکاتێ ژن هەندێ لە مارەیی وەرگرت ئیتر هەقی هەڵوەشان نامێنێ، چونکە بۆ مێردەکە بەهۆی دانەدەستی هەندێ لە مارییەکەوە، هەندێ لە لەزەتگا (بوضع)ی ژنەکە دەکەوێتە دەستی، بەڵام ئەگەر لە توانا نەبوونی مارەیی کەوتە دوای گواستنەوەو بە دەستگرتن ئەوە رێگەی هەڵوەشان نامێنێ، چونکە بە دەست گرتن وەجەڵەکەی (کە لە زەتگای ژنە) دەفەوتێو وەجەڵەکە دەبێ بە قەرز لە ئەستۆی مێرددا. لە هەمان کاتدا بە دەستەوەدانی ئەو وەجەڵە لە لایەنی ژنەکەوە نیشانەی ئەوەیە کە ژنەکە رازییە بەوە کە بەقەرز ئەو وەجەڵەی بداتێ، بە پێچەوانەی پێش چوونەلاوە.

گریمان پیاو نەی دەتوانی کە ژێوار بۆ ئەو کەنیزەکەی دابین بکا کە بووە بە دایکی منداڵی، کە لە عورفی شەریفا ناوداره بە ئومووڵ وەلەد ئەوە زۆری لێ دەکرێ کە یان ئازادی بکا، یان بیدا بەشوو، ئەگەر داخوزیکەری هەبوو، دەنا دەبێ رێگەی بدا کە کاربکاو بە کاسپی خۆی بەخێو بکا.

۲۹۹) سیغەکردن (نکاح المتعة):

موتعە (یاسیغەکردن، یا مارە برینی کاتی) برێتیە لە هەموو جۆرە مارەکردنێکی کاتی، کە ماوەیەکی دیاریکراوی بۆ دانرابێ، ئیتر ماوەکە کورت بێ یا درێژ، وەك ئەوە پیاو بە ژن بڵێ: ئەوا تۆم مارەکرد لەخۆم بۆ ماوەی رۆژێ، یا دە رۆژ، یا مانگێ، یا هەتا لەم شارە دەچمە دەرەوە، یا وێنەی ئەمە. ئەم جۆرە مارە برینە پووچەو نەیی لێکراوەو

بەیەك کەوتنی فەرمایشتی زانا پێشەواکانی هەر چوار مەزهەبەکە نا دروستو ناڕەوایە. بەلگەیان لەسەر ئەمە زۆر شتە. وەك سەبرە {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: لە بەینی گۆشەی حەجەرولئەسوەدو دەرگای کابەدا پێغەمبەرم بە چاوی خۆم دی لەوێ راوەستابوو، لەکاتی حەجی مالّ ئاواییدا دەیفەرموو: خەلّکینە! ئەی موسولّمانینە! لەمەوەپێش ئەوە بوو خۆم رێگەم بە ئێوەدا بوو کە ژن سیغە بکەن (واتە: ژن بۆ ماوەیەکی کاتیی، دیاری کراو مارە بکەن) بەلاّم لەم دەمەوە هەتا رۆژی قیامەت خودا ئەوەی حەرام کردووە (موسلیمو ئەبو داوودو نەسائی) شەفیعی {رەزای خوای گەورەی لێبێ} دەفەرموێ: هەوالّی بە ئێمە داوە سوفیانی کوڕی عویەینە لە زوهرییەوە، لە ریبعی کوڕی سەبرەوە لە باوکیەوە: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} نەیی کردووە لە سیغەکردنی ژن، عومەریش {رەزای خوای گەورەی لێبێ} لەکاتی جێنیشینیی خۆیدا لەسەر دوانگە ژن سیغەکردنی حەرام کرد، هاورێکانی پێغەمبەریش {دروودی خودا لەسەر پێغەمبەرو رەزای خوا لەسەر یارانی بێ} سەلماندیان بۆی، ئیتر بوو بە یەکگرتن. بەیهەقی لە جەعفەری کوڕی موحەممەدەوە راگوێز دەکا: لە بارەی مارەکردنی وەختییەوە پرسیاری لێ دەکرێ دەفەرموێ: برێتییە لە داوێنپیسی بەبێ کەمو زیاد.

رۆژێ لە رۆژان مەئموون ویستی کە جاری رەوا بوونی ژن سیغەکردن بدا، قازی یەحیای کوڕی ئەکثەمی تەمیمی بە شەلّەژاوی چوو بۆ لای، مەئموون لێی پرسی هۆی ئەم رەنگ تێکچوونو شەلّەژاوییەت چییە؟ فەرمووی: ئەی فەرمانڕەوای موسولّمانان! خەفەتێکی گەورە رووی داوە، کارەساتێ لە دیندا قەوماوە، بە ئاشکرا

جارِ دراوه کـه شەروالّپیـسی رەوایـەو حـەلالّ کـراوە!! مـەئموون گـوتی: شەروالّپیـسی؟ چـۆن؟ یـەحیا فـەرمووی: بـەلّیّ ژن سـیغەکردن شەروالّپیسییە ئەی چییە؟ مەئموون گوتی: چۆن بیسەلمیّنە بۆم، ئەمەت لە کویّ هیّناوە؟ یەحیا فەرمووی: هەم لە نامەی خودادا هەیەو هەم لە فـەرموودەی پیّغەمبـەری خـودادا هەیـە، خـوای گـەورە دەفـەرمویّ: {وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ، إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ. فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ – ٢٣/٥ – ٧} (تەماشـای تـاجول ئوصـولّ بـەرگی حەوتـەم لاپـەڕە (٣٧) بفـەرموو: بـۆ راڤـەی ئـەم ئایەتـە پیرۆزانـە. زوربـەی ئـەم ئایەتانەی وان لەم کتیّبە پیرۆزەدا لـە تاجـدا تەفـسیر کـراون بـە کـوردی. خۆزگـە رۆژیّ لـە رۆژان سـوود لـەو راڤانـەی ئـەویّ بـۆ راڤـەی ئیرەیـش وەردەگیرا – وەرگیّڕ) ئەوجا قـازی یـەحیا رووی دەمـی کـردە مـەئموونو پیّی فەرموو: ئـەی فـەرمانڕەوای موسـوڵمانان ئایـا ژنـی سـیغە کـراو بـەر {مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ} دەکەویّ کە خوا رەوای دیوە؟ گوتی: نەخـەیر بـەر ئـەم جـۆرە حەلالّـە ناکـەویّ. فـەرمووی: باشـە خـۆ بـەر ئـەو ژنـە مارەبڕواەیش ناکەویّ کە خوا بەشەکەلەپووری لە میّردەکەی، بۆ دانـاوە، وە لەویش بەشە کەلەپووری اناوە بۆ میّردەکە، وە ئەم جۆرە ژنە چـەند مـەرجی خـۆی هەیـە؟ گـوتی: خـەیر بـەر ئـەمیش ناکـەویّ. یـەحیا فەرمووی: کەواتە بەپیّی ئەم ئایەتە حەلالّو هاوسەر دوو جۆری هەیـە، لەو دوو جۆرە بترازیّ (عدوان)و لە سنووری شەرع دەرچوونەو بـەر ئـەم هەڕەشەیە دەکەویّ کە دەفەرمویّ: {فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ} واتـە: هەرکەسـیّ جگـە لـەم دوو جـۆرە حـەلالّو هاوسـەرییە

جۆرێکی تر دابهێنێ ئەوە یاساو سنووری حەلاڵو هاوسەری دەبەزێنێ(١). ئەمە بەلگەی قورئانی، بفەرموو لە سوننەتی پێغەمبەریش {دروودی خوای لەسەربێ} بەلگەت بۆ بهێنمەوە: ئەوەتا فەرموودەزانی گەورە ئیمامی زوهری دەگێڕێتەوە لە عەبدوڵلاو لە حەسەنی کوڕی موحەممەدی کوڕی حەنەفییەوە، لە باوکیەوە لە عەلی کوڕی ئەبو طالیبەوە {رەزای خودا لە هەموویان بێ} دەفەرموێ: پێغەمبەری خوا {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمانی پێکردم لەسەر فەرمانی ئەو بەناو مەردومەدا جاڕمدا: گەرچی پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} لەمەوبەر ڕێگەی ژن سیغەکردنی داوە بەلاّم لەم ڕۆ بەدواوە ژن سیغەکردن حەرامە، خودا نەیی لێکردووە، جا مەئموون لە فەرموودەزانەکانی پرسی ئایا ئەم حەدیثەی زوهری لەناو فەرموودە شوناسەکاندا لەبەر کراوەو شتی وا هەیە؟ عەرزیان کرد بلێ، جا کاتێ مەئموون زانی کە ئیمامی مالیك ئەو فەرموودەیەی گێڕاوەتەوە، لە ڕای خۆی پەشیمان بۆوەو فەرمووی: داوای لێخۆشبوون لە خودا دەکەم، من هەڵە بووم. ئەوجا فەرمانی دەرکرد جاڕیاندا: کە ژن مارەکردنی کاتی حەرامە.

٣٠٠) باسی پەروەردەکردنی ساوا (حضانە):

پەروەردەکردنی منداڵ کە بە عەرەبی پێی دەگوترێ: حضانە، بە واتاگرتنە ئامێزو باوەشە، پەروەردەکردن لە شەرعا بریتیە لە ئاگاداریو سەرپەرشتیکردنی کەسێ کە نەتوانێ خۆی پەروەردە بکا، پەرومردەکردن جۆرە خاوەنێتیو هەقدارییەکە، وەلێ ئەوەندە هەیە ئەم

جۆره هەقدارییه کە پێی دەگوترێ حەضانـه، یا پەروەردەکردنی ساوا، بۆ ژن لەبەرترو لە بارتره، چونکه ژنان بۆ ساوا دڵسۆزترن‌و باشتر لە لەیی‌و پەروەردەکردن شارەزان‌و پتر هۆگری ساوان‌و لـه کاروباری کۆرپـه دەزانن. بەڵگەی ئەمەیش کە ژن لە پێش تره بۆ لەلـەیی ساوا ئەمەیە: عـەمری کـوڕی شـوعەیب لـه باوکیـەوە، بـاوکی لـه باپیری خۆیـەوە کـه عەبـدوڵلای کـوڕی عـەمری کـوڕی عاصـه دەیگێڕێتـەوە: عەبـدوڵلا دەفەرموێ: ئافرەتێ هاتـه خزمـەتی پێغەمبـەر {درووده خوای لەسەربێ} گوتی: ئـەی پێغەمبـەری خـودا! ئـەم کـوڕەمم نـۆ مـانگ بـه چـەرمی سـك هـەڵگرتووەو بەشـیری مـەمکم گۆشـم کـردووەو لـه کۆشمـا پـەروەردەم کـردووە، ئێـستایش بـاوکی تـەڵاقی داوم‌و بـەرەڵای کـردووم‌و کەچـی دەیەوێ بـه زۆر کوڕەکـەشمم لێ بسێنێ. پێغەمبـەریش {درووده خوای لەسەربێ} پێی فەرموو: تا شوونەکەیتەوە تۆ لـه پێشتری بـەم کوڕە - واتـه: شـەرع دەیدا بە تۆ (ئەبو داوود/ حاکم. حـاکم دەفـەرموێ: رشـتەکەی دروسـته) بەڵام ئەم بڕیارە کە منداڵ هی دایکە بۆ هەموو کاتێ وانیـه، ئەمـه کاتـێ وایە کە منداڵ نەفامێ‌و چاك‌و خراپی خۆی نەزانێ، جا هـەر کاتـێ فـامی کردەوەو خۆی ناسی خۆی دەکرێ بەسەر پشك لە نێوانی بـاوك‌و دایکـدا، بە ئارەزووی خۆی هـەرکامێکیان هـەڵبگرێ دەدرێ بـەوەیان، بـەپێی ئـەم فەرموودەیە: ئەبو هـورەیرە {رەزای خوای لێبێ} دەفـەرموێ: پێغەمبـەر {درووده خوای لەسەربێ} جـارێ کـوڕێکی مێـرد منـداڵی کـرد بـه سەرپـشك، کـه بـه ئارەزووی خۆی، لای باوکی، یا لای دایکی هەڵبژێرێ‌و لـەلای ئـەوەیان بـێ کە خۆی حەزدەکا (ئیبنو ماجەو تیرمیذی گێڕاویانەتـەوە. تیرمیـذی بـه فەرموودەیەکی جوانی دانـاوە) لـه گێڕانەوەیـەکی ئـەبو داوودو حاکمـدا:

کوڕەکە دەستی دایکی گرت، ئیتر دایکەکەی بردی بۆلای خۆی (حاکم دەفەرموێ: ڕشتەکەی دروستە) تەمەنی خۆناسین حەوت ساڵە، یا لەو دەوروبەرەدایە، هەر فامین بەس نیە بەڵکوو دەبێ هۆشی بەوەیش بشکێ کە بۆچی ئەو لایە هەڵ دەبژێرێ، چونکە لەسەر ئەو بنیاتە دەگرێ بە سەرپشك کە خۆی هۆشی بە بەرژەوەندی ئاگاداریکردنی خۆی باشتر دەشکێ. خۆناسین ئەوەیە کە منداڵ بە تەنها خۆی بەبێ یارمەتیدانی کەسێکی تر بتوانێ نانو ئاو بۆ خۆی بخواو خۆی لە سەراوکردن پاك بکاتەوە بە تەنیا بەبێ یاریدەی پەروەردەکەر.

بزانە:

بڕیاری دایکی دایك کە کۆببێتەوە لەگەڵ باوكو باپیردا دەق وەك بڕیاری دایك وایە کە کۆببێتەوە لەگەڵ ئەم دوو کەسەدا. جا ئەگەر هەرمێینەی پەتی بەبێ نێرینە کێشەیان بوو لەسەر پەروەردەکردنی منداڵ، ئەوە لەم کاتەدا دایك پێش پێش دەخرێ، ئەوجا دایکی دایكو ئەو نەنکانەی دایك کە بەهۆی مێیینەوە پێی دەگەنەوە، کامیان نزیکتربێ لەو نەنکانە ئەوەیان پێش دەخرێ، ئەوجا دایکی باوك ئەوجا دایکی باوكو ئەو نەنکانەی دایکی باوك کە بەهۆی مێیینەوە پێی دەگەنەوە، ئەوجا دایکی باوکی باوك کە بە هەمان شێوە بگاتەوە پێی، ئەوجا ئەو نەنکانەی دایکی باوکی باوك کە بەهەمان شێوە بن، ئەوجا دایکی باوکی باپیرەکە بەهەمان شێوەبێ، ئەوجا ئەو نەنکانەی دایکی باوکی باپیرەکە بە هەمان شێوەبن، ئەوجا خوشکی باوكو دایکی، ئەوجا خوشکی باوکی، ئەوجا خوشکی دایکی، ئەوجا

خوشکی دایك، ئەوجا خوشکی باوك. ئەگەر مێو نێر کۆبوونەوەو لەسەر پەروەردەی منداڵ بوو بە کێشەیان دایك پێش دەخرێ ئەوجا دایكو نەنکی دایك کە بەمێنەی پەتی بگەنەوە پێی، ئەوجا باوك، ئەوجا باپیرە، ئەوجا خوشك، ئەوجا خوشکی دایك، ئەوجا خوشکی باوكو، ئەمەیش بەپێی دەقی ئیمامی شافیعی لەسەری.

براو کوڕی براو مامەو کوڕی مامە ئەوانیش وەك باوكو باپیرە وان لە مەسەلەی پەروەدەکردنی ساوادا، کێ نزیکتربێ ئەوە پێش دەخرێ بەریز لەسەر شێوەی ریزی کەلەپوور گران، ئەمەیش دیسان بەپێی دەقی ئیمامی شافیعی لەسەری.

بزانە:

لە بابەتی پەروەردەدا کچی خوشك پێش کچی برا دەخرێ هەروەك خوشك پێش برا دەخرێ.

٣٠١) مەرجەکانی پەروەردەی ساوا:

وەك زانیت منداڵ پەروەردەکردن جۆرە سەروەری‌و هەقدارییەکە کە پێویستی بە دەسەڵاتە، وە دایك پێش باوكو کەسانی تریش دەخرێ، هەتا دایك وەستابێ کەسی تر مافی پەروەردەی منداڵی نیە، چونکە زۆر زۆر دڵسۆزە بۆی، بەڵام دایك ئەگەر خۆی ئارەزووی لە پەروەردەی منداڵی بوو بەم چەند مەرجە هەقی ئەوەی هەیە:

یەکــەم: دەبــێ ژیــرو ئاقــل بــێ، دایکــی شــێت مــافی منــاڵ پەروەردەکردنی نیە، چونکە شێتیو ئاگاداریو سەرپەرشتی کۆرپەیان نەگوتووە، شێت خۆی پێویستی بە کەسێکە سەرپەرشتی بکا ئیتر چۆن دەبی بە سەرپەرشتی کەسێکی تر.

دووەم: ئازادییە، دایکی کۆیلە مافی پەروەردەی نیە، چونکە ئەو کەڵكو قازانجەکەی گشتی بۆ ئاغاکەیەتی، لەبەر ئاغاکەی نایپەڕژێتە سەر منالەکەی، لەبەر ئەوەیش چونکە منالپەروەردەکردن جۆرە سەروەریو هەقدارییەکە، دەی کۆیلە مافی هەقداریو سەروەری نیە.

سێیەم: دایك دەبێ ئیسلام بێ، ئەگەر منداڵەکە ئیسلام بوو، هەر منداڵێ باوکی موسوڵمان بێ خۆشی دادەنرێ بە موسوڵمان، ژنی بێبڕوا مافی پەروەردەکردنی منالی ئیسلامی نیە، چونکە منالپەروەردەکرن سەروەرییە، بێبڕوایش نابێ بەسەرداروسەروەری موسوڵمان، دیسان لەبەر ئەوەیش دەگونجێ کە بیخەڵەتێنێو بەرەبەرە منالەکەیش خووە خراپەکانی ئەو بگرێ تووشی بێبڕواییو شتی وا ببێ.

چــوارەم: دەبــێ مــەردبێ، دایکــی بــەدکاری نامــەرد مــافی منالپەروەردەکردنی نیە، چونکە وەك گوتمان ئەم کارە سەروەریو هەقدارییە، بەدکارو نامەردیش مافی ئەوەیان نیە، سەرەرای ئەوەیش دوور نیە کە چاووراوی لێ بکاو فێری رەفتاری بەدی خۆیی بکا.

پێنجەم: دەبێ دەسپاكو ئەمیندار بێ، دایکی دەستپیسی ناپاك مافی پەروەردەی نیە، چونکە دەگونجێ گزیو ناپاکی لە بەخێوکردنیدا بکاو منالەکە بفەوتێ.

شەشەم: نابێ شووی کردبێتەوە، چونکە خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: تا شوونەکەیتەوە تۆ لە پێشتری بۆ بەخێوکردنی ئەم منالە. سەرەرای ئەوەیش دایك لەکاتی وادا لەبەر خەریك بوون بە خزمەتی مێردو مالیەوە نایپەرژێتە سەر ئەو، شتی وایش زیان لە منال دەدا. بەلام ئەگەر دایك شووی کردەوە بە پیاوێ کە مافی پەروەدەکردنی منالەکەی هەبێ، وەکوو مامو ئامۆزای منالەکە، ئەوە فەرمایشتی هەرە راست ئەوەیە کە ئەو مافەی بۆ هەیە، چونکە ئەو هەقدارە مافی بەخێوکردنی ئەوی هەیە، لە هەمان کاتدا دلسۆزییەتی چونکە کەسیەتی، کەواتە ئەوو دایکەکەی پێکەوە بە باشی سەرپەرشتی دەکەن.

حەوتەم: نیشتەجێییە، کاتێ دایك مافی بەخێوکرنی هەیە کە خۆیو باوکی منالەکە لەیەك شاردا نیشتەجی بن، بەلام ئەگەر هەر کامێکیان لەو شارەوە بچن بۆ سەفەری ئیشو کار، وەك سەفەری حەجو بازرگانیو غەزاو عەمرە، ئەوە نابێ مندالەکە لەگەل خۆی ببا بۆ ئەو سەفەرە، چونکە سەفەر جێگەی مەترسیو نارەحەتییە. بەلکوو لەو ماوەیەدا منال لەلای نیشتەجێکە یان دەبێ هەتا ئەویتریان دێتەوە، ئیتر ماوەی سەفەرەکە کورت بێ یا درێژ، بەلام ئەگەر سەفەرەکە سەفەری گواستنەوە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر بوو، ئەوە باوك هەقی هەیە کە بیسەنێتەوە لە دایكو لەگەل خۆیدا بێ، بە مەبەستی پاراستنی ناوو رەسەنی خۆی، چونکە رەسەنو بنەچەو بنەماله بە باوکە بە دایك نیە، سەرەرای ئەوەیش بەرژەوەندی تەمێو ئامۆژگاریو فێرکردن لەوەدایەو ئاسانتریش بەخێودەکرێ. بەلام ئەگەر دایکیش لەو سەفەرەدا لەگەل

باوك بوو ئەوە بەخێوكردن مافی خۆیەتی، هەروا ئەگەر لە سەفەری گواستنەوەیشەوە گەڕایەوە بۆ شارەكەی جارانی مافی بەخێوكردن دەگەڕێتەوە بۆ دایك. مەرجە كە ڕێگە ئەمین بێ‌و ئەو شارەی كە دەچێ بۆی ئەمن‌و ئاسایشی تیابێ، دەنا مافی نیە منالەكە لە ژنە بەخێوكەرەكەی بسەنێتەوە.

بزانە:

گشت باوەنەكانی تریش هەمان مافی باوكیان هەیە، دەتوانن لەم كاتانەدا منداڵ لە ژنەبەخێوكەرەكەی بسێننەوە، بەمەرجێ خۆیی بن‌و نامەحرەم نەبن، وەك باپیرەو براو مامە، چونكە ئەمانەیش مافی پاراستنی ناوی ڕەسەن‌و بنەچەی خۆیان هەیە، هەروا ئەگەر نامەحرەمیش بن، وەك ئامۆزا، بەڵام بە مەرجی ئەوە لەم شێوەیەدا منالەكە كوڕ بێ، چونكە ئەگەر كچ بی نادرێ بە دەستی باوانی نامەحرەم، بەڵام ئەگەر خزمی خۆیی لە باوان نەبوو لە خاڵوان بوو ئەوە مافی سەندنەوەی نیە، وەك خاڵ‌و مامی دایكی، چونكە ئەمانە مافیان بەسەر ڕەسەن‌و بنەچەوە نیە.

ئایا بۆ چەسپاندنی مافی دایكی بەخێوكەر ئەگەر منالەكە شیرە خۆرە بوو مەرجەكە مەمكی پێبدا یانا؟ دوو ڕاهەیە، یەكێكیان دەفەرموێ: مەرج نیە، بەڵكوو لەسەر باوكە كە دایەنی بۆ بگرێ، ڕای دروست ئەوەیە: كە ئەوە مەرجە، چونكە زەحمەتە بەكرێگرتنی دایەن.

٣٠٢) تاوانکارییەکان (الجنایات):

تاوانکارییەکان زۆرن، چوار جۆریان لە شەرعا تۆڵەیان بۆ دیاری کراوە، کە بەو تۆڵەیە لە زاراوی شەرعا پێی دەگوترێ حەدی شەرعی:

جۆری یەکەم: ئەو چەشنە تاوانکارییەیە کە زیان بدا لە لەش‌و گیان‌و ئەندام، بەم جۆرە دەگوترێ: کوشتن یان زامارکردن.

جۆری دووەم: ئەو چەشنە تاوانەیە کە زیان بدا لە شەرمگاو لەزەتگا، بەم جۆرەیش دەگوترێ: داوێنپیسی‌و حیزی.

جۆری سێیەم: ئەو چەشنە تاوانەیە کە زیان بدا لە سامان، ئەمەیان دەبێ بە چەن چەشنەوە، هەر سامانێ بە شەڕ داگیر بکرێ، وە ئەو شەڕە هیچ تەئویلێکی بۆ نەکرێ ئەوە فەرهوودو راورووتە، ئەگەر تەئویلی بۆ بکرێ ئەوە بەغیە، واتە: دەسدرێژی‌و زوڵم‌و زۆرە، هەر سامانێکیش بە دزکە بە نهێنی لە شوێنی پاراستنی ئاسایی خۆیدا ببرێ ئەوە دزییە، ئەوەی کە بەهێزی بازوو، وە بە زۆری زۆرداری‌و بەهێزی دەستەڵات‌و بەهۆی بەرزی پایەو پلەوە ببرێ ئەوە زەوت کردنە!.

جۆری چوارەم: ئەو چەشنە تاوانەیە کە زیان بدا لە ئابڕوو و لە ناموس‌و شەرەف، بەم جۆرەیش دەگوترێ: بوختان.

١) تاوانکاری کوشتنی بە قەستی (**جنایة القتل العمد**): کوشتن سێ جۆرە: کوشتنی بە قەستی پەتی، کوشتنی هەڵەی پەتی، کوشتنی نیوەقەستی‌و نیوە هەڵە، کوشتنی بە قەستی پەتی ئەوەیە: کە بکوژ

نیازی کوشتنەکەیش‌و نیازی کەسە دیاری کراوەکەیشی کردبێ بەهۆی شتێکەوە کە زوربەی کات ئەو شتە کوشندەبێ، خوای ئەوشتە ئامێربێ یاشتی تربێ، وەك چەقۆو دەمانچەو زەهر. دەی ئەگەر بکوژێ نیازی ئیشەکەی نەبوو – واتە: بە مەبەستی کوشتنی کەس ئەو کارەی نەکرد، کە بووە بەهۆی کوشتنی کەسێ – وەك قاچی لە شتێ هەڵکەوێ‌و بکەوێ بەسەر منداڵێکاو منداڵەکە بەوە بمرێ – ئەوە تۆڵە لێسەندن‌و کوشتنەوەی لەسەر نیە. هەر وا ئەگەر بەنیازی کوشتنی کەسێکی تایبەت‌و بە نیازی کوشتنی کەس ئەو کارەی ئەنجام نەدابوو ئەوە دیسان کوشتنەوەی لەسەر نیە، وەك کەسێ لە تەقەی خۆشیدا گوللەی وێڵ بیکوژێ‌و دەربکەوێ کە ئەو گوللەیە حەمەلاو تەقاندوویەتی ئەوە حەمەلاو ناکوژرێتەوە لە جیاتی ئەو کوژراوە.

کوشتن بە ئامێرو بەشتی تریش دەبێت، وەك ئەوە: کەسێ بەند بکا نەخۆی نان‌و ئاوی بداتێ‌و نە بهێڵی خۆی هەوڵێکی ئەوە بدا هەتا لە برسانا دەمرێ، ئەوە کوشتنەوەی لەسەرە، هەروا ئەگەر حەپسی بکاو رووتی بکاتەوە هەتا لەسەرمانا بمرێ، یا بە بەندی لەبەر خۆر رایبگرێ هەتا تینی هەتاوەکە دەیکوژێ، ئەمەش کوشتنەوەی لە سەرە، یا وەك ئەوە دووکەس یا پتر شایەتی بدەن کە نەریمان ئەوڕەحمانی کوشت، وەقازی نەریمان لە تۆڵەی ئەوڕەحمانا بکوژێتەوە، پاشان شایەتەکان پەشیمان ببنەوەو بڵێن بە درۆ شایەتیمان لە نەیماندا، ئەمە دەبێ بەهۆی گۆشتنەوەی ئەم شایەتانە. یا وەك ئەوە خۆراکێکی زەهراوی بە نیازی کوشتنی بدا بە کەسێ‌و ئەو کەسە بمرێ، لە کاتی وادا تۆڵە پێویستە. یا وەك ئەوە سەری بیرێ لە داڵانێکا بە فێڵ بگرێ‌و میوانێ

دەعوەت بکا بۆماڵەوەی بە نیازی ئەوە کە بە نامەردی بیخاتە ئەو بیرەوە، ئەویش لەسەر شوێنەکەوە بڕواو بکەوێتە ناو بیرەکەو بمرێ ئەمەیش کوشتنەوەی لەسەرە.

بزانن:

کە مرۆڤ کوشتن بە ناڕەوا تاوانێکی گەلێ گەورەیە لە پاش بێباوەڕی بە خوای گەورە گەورەترین گوناهی گەورەیە، ئایەت و حەدیثی زۆر فرە هەیە کە هەڕەشەی سەخت دەکا لە کاری وا ناهەمواری نالەباری ناڕەوا، وەك: {وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا – سورة النساء – ٩٣/٤} واتە: هەر کەسێ بە ناڕەوا موسوڵمانێ بە قەستی بکوژێ، ئەوە سزای ئەو بکوژە دۆزەخەو حاڵی وایە هەتا هەتایە لە دۆزەخدا دەمێنێتەوە). لە صەحیحی موسلیمدا حەزرەت واتە: بنووسرێ {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: بە هیچ جۆرێ کوشتنی موسوڵمان دروست نیە، مەگەر بەیەکێ لەم سێ شتە: موسوڵمان بووبێ و لە ئیسلام هەڵگەڕابێتەوە، یا خاوەن هاوسەر بووبێ و لە پاشا داوێنپیسی بکا، یا بە ناهەق و بە زۆری زۆرداری مرۆڤێکی بێ تاوانی کوشتبێ. لە فەرموودەیەکی تردا دەفەرموێ: لەلای خودای گەورە ئەم جیهانە هەمووی لەناو بچێ نەوەکا موسوڵمانێ بە ناڕەوا بکوژرێ (تیرمیذی و نەسائی بە رشتەیەکی ساخ گێڕاویانەتەوە) لە فەرموودەیەکی تردا دەفەرموێ: هەر کەسێ کۆمەکی بکا لەسەر کوشتنی

موسوڵمانێ بە ناڕەوا با بەنیو وشەیش بێ[1]، ڕۆژی قیامەت کە دەچی بۆ دیوانی خوا، بۆ پرسینەوە، لەناو چاوانی نووسراوە: ناهومێد لە ڕەحمەتی خودا.

بڕیاری کوشتنی قەستی:

هەر کەسێ لەسەر ئەو شێوەی باس کرا موسوڵمانێ بە ئارەزوو بە ناڕەوا بکوژێ کوشتنەوەی پێویست دەبێ، بەپێی ئەم ئایەتە: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالأُنثَى بِالأُنثَى – سورة البقرة – ١٧٨/٢} واتە: ئەی موسوڵمانەکان! خوداوەندی مەزن داینـاوە لە سەرتان، تۆڵە سەندن لەهۆی کوژراوەکانەوە، بە یەکسانی، بەم ڕەنگە لەباتی ئادەمیزادی کوژراوی ئازاد ئادەمیزادی بکوژی ئازاد دەکوژرێتەوەو لە جیاتی بەندە بەندەو لە باتی مێیینە مێیینە) بەپێی ئەم ئایەتەی تریش: {وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ – سورة البقرة – ١٧٩/٢} واتە: ئەی هۆشمەندان و هۆشیاران! لە دامەزراندنی یاسای تۆڵە سەندندا بە یەکسانی، کە بریتییە لە کوشتنەوەی بکوژ لەباتی کوژراو، بۆ ئێوە، هەیە ژیان و

---

[1] لە (النهاية في غريب الحديث والاثر)دا دەفەرموێ: (وەك ئەوە بڵێ: ئوق لە وشەی (ئوق تول)دا، واتە پێی بڵێ: بیك لە وشەی (بیکوژە)دا ئەمە لە چەشنی ئەو فەرموودەی پێغەمبەرە (درودی خوای لەسەربێ) کە دەفەرموێ: كفى بالسيف شا) یرید شاهدا. خوا پەنامان بدا، بەراستی لە وڵاتی ئێمەدا پیاو کوشتن لە ناو خواردنەوە ئاسانترە. سەد پیاو بکوژەو بچۆرە پاڵی حیزبێ ئیتر دەبی بە پاڵەوان.

– وەرگێڕ –

زیندەگییەکی گەورەو بەنرخ). بەپێی ئەم فەرموودەیەی پێغەمبەریش {درودی خوای لەسەربێ} کە دەفەرموێ: (بەهیچ جۆرێ کوشتنی موسوڵمان دروست نیە، مەگەر بەهۆی یەکێ لەم سێ شتەوە..تاد) لە (صەحیحەین)و شوێنانی تریشدا هەیە کە حەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: هەرکەسێ کەسێکی بکوژرێ خۆی سەرپشکە لەیەکێ لەم دوو کارە کامیان بەباش دەزانێ ئەوەیان هەڵبژێرێ: یا خوێن وەربگرێ، یا بکوژ بکوژێتەوە.

جا لەسەر ئەم بنیاتە هەقداری کوژراو هەقی کوشتنەوەی بکوژی هەیە، بەچی شێوەیەك کوژراوەکەی کوشتووە رێك ئاوا بەبێ زیادەو ئەتك پێکردن بیکوژێتەوە، وەك زاتی پاك دەفەرموێ: {وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلاَ يُسْرِف فِّي الْقَتْلِ – سورة الإسراء – ٣٣/١٧} واتە: وە هەرکەسێ بە ناڕەوا کوژرا شەریعەتی خودا رێگەی هەقدارەکەی دەدا کە تۆڵە لە بکوژەکەی بە تەواوی بسێنێ، وەنابێ ئەو هەقدارە زیادەڕەوی لە کوشتنەوەکەدا بکا.

جا گریمان بکوژ بە ئامێرێ زەلامەکەی کوشتبوو، وەك ئەوە بە گوللە کوشتبووی، خۆشی بە گوللە دەکوژرێتەوە، ئەگەر بە زەهر کوشتبووی، - کە ئامێر نیە – خۆشی بە زەهر دەکوژرێتەوە، ئیتر هەروا، نابێ زیادەڕەوی لە کوشتنەوەکەدا بکا، وەك ئەوە ئەتکی پێ بکا، جا هەر وەك مافی تۆڵە سەندنی هەیە مافی ئەوەیشی هەیە کە بکوژەکە ببەخشێ. وەك خوای مەزن دەفەرموێ: {فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاء إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ – سورة البقرة

– ۱۷۸/۲} ئەگـەر کوژراوەکـە خـۆی لـە پـێش گیـان دەرچـوونیا بکوژەکەی ئازاد کرد لە خوێنی خۆی، یا یـەکێ لـە کـەس‌و کـاری کوژراو بکـوژی ئـازاد کـرد لـە بەشـەکەی خـۆی لـەو خوێنـە، ئـیتر نابـێ بکـوژ بکوژرێتەوە، وەدەبێ بـەپێی بـاوی نـاو خۆیـان‌و لەسـەر یاسایەکی جوان خوێن وەرگرن، وە بکوژیش خوێنەکە بدات بە خاوەن خوێن بـە چاکی) مەبەسـت لـە (عـەفو) لـەم ئایەتـە پیرۆزەدا ئەوەیـە کـە هەقـدار واز لـە کوشـتنەوە بێنـی لـە کوشـتنی بـە قەسـتیدا، لـە جیاتی ئـەوە بـە خـوێن وەرگرتن رازی بێ. ئیتتیباع بە مەعروفیش ئەوەیە کە خاوە، خـوێن لـە داوای خوێنـدا تونـدی‌و تیـژی بـەکار نـەهێنێ. بکـوژیش دەبـێ بـەبێ بەقنگاخستن‌و خاوەن خـاو خوێنەکـە بـە تـەواوی بـدا. ئـەم داسـتانەیش دیسان بەڵگەی ئەوەیە کە هەقدار خۆی سەر پشکە یـا هـەق دەسـێنێ یـا بکوژ لە کوشتنەوە ئازاد دەکا. حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} فـەرمووی: ئـەی کۆمەڵەی خوزاعە! ئەوەتا ئێوە ئەم کوژراوەتـان کوشـتووە، کـە لـە هـوزی هوزەیلە، ئەوا من بەخودا خوێنەکـەی دەدەم، بـەڵام لـەپاش ئـەم رووداوە هەرکەسێ کەسێ بکوژێ، کەسوکارەکەی خۆیان سەرپشکن، کـام لـەم دوو کارە بە چاك دەزانن ئەوە هەڵبژێرن:ئەگەر پێیان خۆش بوو ئـەوا بکـوژ بکوژنـەوە، ئەگـەر پێشیان خـۆش بـوو خـوێن وەربگـرن. (ئـەبو داوود / تیرمیذی).

جا وەك گوترا خاوەن ماف ئەگەر تۆڵەی سەند ئەوا کارەکـە دیـارو ئاشکرایە، ئەگەر کابرای بەخشی خـوێن پێویـست دەبـێ کـە برێتییـە لـە سەد وشتر، دەدرێ لە خوێنی موسوڵمانی ئازاددا، جا ئەگـەر کوشـتنی بـە قەستی بوو ئەوا بە لە سێ رووەوە خوێنەکە قورستر دەبێ.

یەکەمیان: خوێنەکە دەکەوێتـە سـەر خـودی بکوژەکـە، ناکەوێتـە سەر کەسوکارەکەی (عاقلە).

دووەمیان: پێویستە دەسبەجێ بەبێ دواخستن.

سێیەمیان: بەم شێوە قورستر دەکرێ: هەم ساڵی وشترەکان گـەورە دەکرێن، هەم بەشەکان لە پێنـج بەشەوە دەکرێن بەسێ بەش لەسەر ئـەم شێوەیە: پێویستە بکوژ خۆی لە ماڵی خـۆی ئـەم ژمـارە وشـترانە بـدا لـە خوێنـدا: سیی وشتری مێچکەی سێ سـالانە، سـیی وشـتری مێـچکەی چـوار ساڵانـە، چل وشتری ئاوس، بەڵگەی ئەم بڕیارە ئەم فەرموودەیـەتی {دروودی خوای لەسەربێ}: هـەر کەسـێ بـە ئـارەزوو موسـوڵمانێ بکوژێ ئـەوە دەدرڕێتـە دەستی خوێنڕەسەکانی کوژراوەکە، ئیتر ئەوان ئارەزووی خۆیانە یا بکوژ دەکوژنەوە، یـا خـوێن وەردەگـرن، خوێنبـاییش سـەد وشـترە، لەسـەر ئـەم شێوەیە: سیی وشتری مێی سێ ساڵەو سیی وشتری مێی چوار سـاڵەو چـل وشـتری ئـاوس. وە هـەردوو لایـش لەسـەر هەرچـی ڕێـك بکـەون دروسـتە ئەمەیش بۆیە وایە تا خوێنبایی گران بێ‌و خـەڵك سڵ لـە خـوێن ڕشـتن بکاتەوە (تیرمیذی‌و ئەبو داوود — تیرمیـذی دەفـەرموێ: فەرموودەیـەکی جوانی غەریبە).

٢) کوشتنی هەڵەی پـەتی (الخطأ المحض): هەڵـەی پـەتی بـەم دوو نموونەیە روون دەکەینەوە:

یەکەم: وەك ئەوە تیری بنێ بە شتێکەوە، وابزانێ کـە نێـچیرە، یـا دڕندەیە، یا شتێ تری خوێن ڕەوایە، بەڵام بەر پیاوێ بکـەوێ‌و بیکـوژێ.

لەم نموونەدا بکوژ نیازی ئیشەکەی بووە، بەڵام نیازی کەسەکەی نەبووە.

دووەم: نە نیازی ئیشەکەو نە نیازی کەسەکەی نەبێ، وەك لە کاتێکا کە بە ڕێگەدا دەڕوا پێی هەڵکەوێ لە منداڵێكو بکەوی بە سەریاو بیکوژێ، یا شتێکی کوشندەی بە دەستەوەبێ دەستی بلەرزێو بڕژێ بەسەر کەسێکاو بیکوژێ.

بڕیاری کوشتنی هەڵە:

پێویستبوونی خوێنباییە، بەپێی ئایەتی: {وَمَن قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَئًا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ – سورة النساء – ٤/٩٢} واتە: موسوڵمانێ بە هەڵە موسوڵمانێ بکوژێ ئەوە پێویستە لەسەری کە بەندەیەکی موسوڵمان ئازاد بکا وە خوێنیش بدا بە خوێنڕەسی ئەو کوژراوە). ئەوەتا لەم ئایەتە پیرۆزەدا خودای گەورە خوێنبایی پێویست کردووە بەڵام باسی تۆڵە سەندنی نەهێناوەتە ئاراوە. لە فەرموودەدا هەیە کە حەزرەت (دروودی خوای لەسەربێ) نامەیێ دەنوسێ بۆ خەڵکی وڵاتی یەمەن تیایدا دەفەرموێ: خوێنبایی مرۆڤ سەد وشترە. خوێنبایی لە کوشتنی هەڵەی پەتیدا لەسێ لاوە سووك دەکرێ:

یەکەم: خوێنەکە لە جیاتی سێ بەش دەکرێ بە پێنج بەشەوە لەسەر ئەم شێوەیە: بیست وشتری مێچکەی یەك ساڵانە، بیست وشتری مێچکەی دوو ساڵانە، بیست وشتری نێری دوو ساڵانە، بیست وشتری مێچکەی سێ ساڵانە، بیست وشتری مێچکەی چوار ساڵانە. بەپێی ئەو

فەرموودەیە کە ئیبنو مەسعوود گێڕاویەتەوە، کە ئەم تەفصیلاتەی تیادایە، کە هەندێ وایان گێڕاوەتەوە کە ئەو فەرموودەیە فەرمایشتی پێغەمبەرە. بەهەر حاڵ رای جەماوەری هاوڕێیانی پێغەمبەر لەسەر ئەوەیە کە خوێنبایی هەڵە دەگرێ بە پێنج بەشەوە.

دووەم: خوێنبایی لەم کاتەدا دەکەوێتە سەر کەس‌و کاری کابرای بکوژ، کە پێیان دەگوترێ (عاقیلە) کە بریتین لەو نێرینە تەکلیف لە سەرانە کە لەکاتی روودانی تاوانەکەدا هەن‌و ئەگەر کابرای تاونکار بمرێ کەلەپووری لێ دەبەن، بە مەرجێ بنەچەو وەچەی تاوانکارەکە نەبن، وەك باوك‌و دایك‌و باپیرو نەنك‌و کوڕو کچ، ئەمانە لە کەسوکاری بە واتا (عاقیلە)نین. سەربەڵگەی ئەم بڕیارە ئەم فەرموودەیە: ئەبو هورەیرە {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: دوو ژنی هوذەیلی بوو بە شەڕیان یەکێکیان بەردێکی گرتە ئەوی تریان‌و خۆی‌و سکەکەی کوشت، جا کە بۆ دادخوایی دادیان بردە لای خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} بڕیاریدا: کە خوێنی سکەکەی دەکاتە سەرێ، ئیتر ئەو سەرە بەندەبێ یا کەنیزەك بێ دەبێ وە بڕیاریشیدا کە خوێنی ژنە کوژراوەکەو خوێنی یکەکەی لەسەر خوێنڕەسانی ژنە تاوانبارەکەیە، نەك لەسەر ژنەکە خۆی. وە کەلەپووری ژنە کوژراوەکەیشی دا بە منداڵەکانی‌و بە خزمەکانی تری.. تا کۆتایی فەرموودەکە کە بوخاری‌و موسلیم‌و ئەبو داوودو تیرمیذی و نەسائی گێڕاویانەتەوە (دانەر – رەحمەتی خوای لێبێ) بە تەصەرووف فەرموودەیەکی راپێچ کردبوو. بەندە دەقەکەیم لە تاجول ئوصولەوە راگوێز کرد – وەرگێڕ).

بۆیەکا لەم بارەدا خوێن دەکەوێتە سەر خوێنڕەسەکان، چونکە هەڵو نیمچە هەڵە زۆر روو دەدەن، لەبەر ئەوە و بەباش دەزانرێ کە کۆمەکی تاوانبار بدرێ، تا تووشی هەژارایو دەسکورتی نەبێو بەهۆی هەژاریشەوە تووشی دەیان هەڵەی تریش نەبێ، کابرا خۆشی بۆرە مەهانەیەکی هەیە، بە پێچەوانەی کوشتنی بە قەستییەوە، چونکە ئەو بەهیچ جۆر مەهانەدار نیە، لەبەر ئەوە شایستەی یارمەتیو دڵ پێسووتان نیە، لە هەمانکاتدا ئەم خوێنە بە چەند قیستێ دەدرێ، خوێنی نێرینەی موسوڵمان بە ماوەی سێ ساڵ دەدرێ، هەر ساڵەی سێ یەکی دەدرێ، خوێنی ژنە موسوڵمان بە دوو ساڵ دەدرێ خوێنی بێبڕوا بە یەك ساڵ دەدرێ، لەبەر ئەوە دانەکەی زۆر گران نابێ لە سەریان. (ئەمەی کە نوسیمان لە بارەی خوێنی ژنو خوێنی بێبڕواوە قسەی شەریعەتی ئیسلامی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمو دەقی فەرموودەی ئەصەححی مینهاجە. بەڵام دانەر رای بە جۆرێکی ترە بۆیە لە بڕگەی سێیەمدا دەفەرموێ):

سێیەم: خوێنەکەیش بە قیست لە ماوەی سێ ساڵدا دەدرێ شافیعی {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: ئاگام لێ نیە کە کەسێ هەبێ لاری لەوە هەبێ کە ساخ بۆتەوە کە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} بڕیاری داوە کە ئەو خوێنەی خوێنڕەس بیدەن بە سێ ساڵ ئەدرێ.

وەکی تریش عومەرو عەلیو ئیبنو عەبباسو ئیبنو عومەر {رەزای خوای لێبێ} وەهایان داناوە کە ئەم جۆرە خوێنە لە ماوەی سێ ساڵدا بدرێ، وە کەسیش رەخنەی لە بۆ چوونو رای ئەم زاتانە نەگرتووە، لەبەر

ئـەوە بڕیارەکـەیان بـووە بـە یـەکگرتن، چـونکە ئـەم زاتانـە لـە زانـا گەورەکانی سەحابەکانن، شتی و گرنگ لـە ئاییـندا بـەرای خـۆیی نـالێن، مەگەر بە (توقیف)[1].

٣) کوشتنی نیمچە قەستیو نیمچە هەڵە. نیمچە قەستی ئەوەیـە نیـازی ئـیش (فیعیـل)ەکـەو کەسـەکەی هـەبێ، بـەڵام بـە شـتێك ئیـشەکە ئەنجام بدا کە زۆرتر وابێ کوشندە نەبێ، وەکوو بە قەمچی یا بـە تووڵـێ یـا بـە بـەردێکی بـچووك بـدا لـە کەسـێو بـەو لێدانـە سـووكو کەمـە بەرێکەوت بمرێ. بـەم جۆرە کوشـتنە کوشـتنەوە پێویـست نابـێ، بـەڵام خـوێنێکی قـورس دەکەوێتـە سـەر خـوێنڕەس (عاقیلـە) بـەپێی تەمـەنی وشترەکانو ژمارەی ساڵەکان کەسێنو زیـاتر نـین خوێنەکـە قورسـە، جا پێویستە کە سیی وشـتری مێـچکەی سـێ ساڵانەو سـیی وشـتری مێـچکەی چوار ساڵانەو چل وشتری ئاوس بدەن بە خـاوەن خوێن. بـەپێی ئـەوەش کە دانی خوێنەکە دەس بەجێ نیەو مۆڵەتـداره هـەتا سـێ سـاڵ دادەنـرێ بە خوێنی سووککراو. بەڵگەی ئەمەیش داستانی دوو ژنە هوذەیلییەکانە کە لە پێشەوە رابورد.

بەڵام ئەگەر کابرای کوژراو منـاڵ بوو، یا نەخۆش بـوو، وە زوربـەی کات وەك گەورەو ساخ بەرگەی ئەو جۆرە لێدانەی نـەدەگرت، یا گـەورەو بەهێزبوو بەڵام کابرای تاوانبـار گـەرکوژی بـەو تووڵـە یـا بـەو قەمـچییە

---

[1] تەوقیف ئەوەیە سەرچاوەی زانیـاری لـە بـارەی بڕیـارو چۆتیێتیو هـەواڵی شتەوە بگەڕێتەوە بۆ سەر سرووشی خوایی.

- وەرگێڕ-

دایگرت هەتا مرد، ئەوە دادەنرێ بە کوشتنی بەقەستی، وەکو شتنەوەی دەکەوێتە سەر (واتە: ئامێرو هۆی تاوان بەپێی کەس و بارودۆخ دەگۆڕێ – وەرگێڕ).

٣٠٢) مەرجەکانی پێویستبوونی تۆڵەسەندن:

ئەم چوارە لەکاتی مسۆگەربوونی کۆشتنەوەدا مەرجن:

مەرجی یەکەم: دەبێ بکوژەکە تەکلیفی لەسەربێ، واتە: رەسیدەو هۆشیاربێ و بێبەرِوای جەنگکەر نەبێ. کەواتە کوشتنەوە نیە لەسەر نارەسیدەو شێت، چونکە وەك لە پێشەوە لە فەرموودەدا رابورد ئەم جۆرە کەسانە تەکلیفیان لەسەر نیە، هەروا خەوتوویش کە لە خەودا بەبێ ئاگا بەدەم خەوەوە بتلێتەوە بەسەر کەسێکداو بیکوژێ، ئەمیش تۆڵە سەندنی لەسەر نیە بەپێی هەمان فەرموودەی پێشەوە، هەروا کوشتنەوە لەسەر زیندەوەریش نیە، چونکە ئاژەڵ و زیندەوەران، مرۆڤی لێ دەرچێ، تەکلیفیان لەسەر نیە.

بەڵام هەموو کاتێ بوونی هۆشی ساخ مەرج نیە، وەك ئەوە کابرای بکوژ بە ئارەزوو، بەبێ مەهانەی رەوا، خۆی سەرخۆش بکا بە شتێکی ناڕەوا، کە پێی دەگوترێ سەرخشیی تاوانکار، لەم کاتەدا تۆڵەی لەسەرە. هەروا ئەگەر بە خواردنەوەی دەرمانێ کە پێی تاوانبار ببێ هۆشی خۆی لابیا، هەروەك لەم حاڵانەدا تەڵاقی تەڵاقخۆریش دەکەوێ، نەك هەر تەڵاق بەڵکوو لەسەر هەموو کردارێکی تریش بەر پرسیارە.

له هەمان کاتدا ئەگەر بڕیاری کوشتنەوەی نەدەین مەعنای وایە ڕێخۆش دەکەین بۆ هەموو کەسێ، هەر کاتێ ویستیان کەسێ بکوژن بچن له پێشدا خۆیان سەرخۆش بکەن هەتا نەکوژرێنەوە! دەی شتی واتە: سەردەکێشێ بۆ خوێنڕشتنی زۆری ناڕەوا.

مەرجی دووەم: ئەوەیە کە بکوژەکە زیادی نەبێ بەسەر کوژراوەکەدا، بەهۆی ئیسلامەوە، کە لەم کاتەدا کوژراو بە سیفەتی بێبڕوایی کەمیی هەیە بەرابەر بکوژ، کەواتە: موسوڵمان ناکوژرێتەوە لە جیاتی بێباوەڕ (ئیمامی بوخاریو ئیمامی موسلیم {رەزای خوایان لێبێ} فەرموودەیەکیان لەم بابەتەوە گێڕاوەتەوە) (بڕوانە تاجول نوصول بە کوردی ب – ۱ ل – ۸۸ ز – ۱٦ ف – ۱ + ب – ۳ ل ۲۷٥ ف – ۱ ز – ۹۹ – وەرگێڕ) ئەمەی کە دەفەرموێ: موسوڵمان لە جیاتی بێ بڕوا ناکوژرێتەوە مەذهەبی مالیكو ئەحمەدو ئیسحاقە. ئەبو حەنیفە دەفەرموێ: موسوڵمان لە جیاتیی بێبڕوای پەنادراو (ذمی - ئەو کافرانەی لە پەنای ئیسلامدا دەژین) دەکوژرێتەوە، بەڵام لە جیاتی بێبڕوای پەیماندار (موعاهەد – خاوەن عەهدو پەیمان، بەڵام لە وڵاتی خۆی بژی، نەك لەناو موسوڵماناندا)و لە جیاتی بێبڕوای جەنگی ناکوژرێتەوە.

هەقایەتێ دەڵێ: جارێ موسوڵمانێ بێبڕوایێ دەکوژێ، بۆ دادگایی دەیبەن بۆ خزمەت ئەبو یوسف – کە یەکێکە لە شاگردە گەورەکانی ئەبو حەنیفە – ئەبو یوسف بڕیار دەدا کە موسوڵمانەکە لە جیاتیی

بێبڕواكه بكوژرێتەوە، جا پیاوێ كاغەزێكی بۆ دەبا ئەم شیعرانەی تیا دەبێ:

يـا قاتـل المسلم بالكـافر	جـرت، ومـا العـادل كالجـائر
يـا مـن ببغـداد وأطرافهـا	مـن فقهـاء النـاس أو شـاعر
جـار علـى الـدين أبـو يوسـف	بقتلـه المسلم بالكـافر!
فاسترجعوا وابكـوا علـى دينكم	واصـطبروا فـالاجر للـصابر

واتـه:

لـه جیـاتی كـافر دەكـوژی موسـوڵمان!
كـەی ئەمـە دادە ئـەی خـاوەن وێـژدان
ئـەی خـەڵكی بەغـدا، ئـەی خـەڵكی جیهـان!
لـه مـەلای زانـاو لـه شـاعیری جـوان
وا ئـەبو یوسـف دینتـانی فـەوتان:
لـه جیلتییـی كـافر دەكـوژی موسـوڵمان
(انـا لله) كـەن، بگـرین بـۆ دینتـان
پاداشـی خـۆگـر واتـه: لـەلای یـەزدان!!!

هەروا دەبێ بكوژەكه زیادی نەبێ بەسەر كوژراوەكەدا بە ئازادی. كەواتـە: ئەگـەر ئـازادێ بەنـدەیێ بكـوژێ ناكوژرێتـەوە لـه جیـاتیی. خـوای ئـەو كۆیلەیـه بەنـدەبێ، یـا پاشـەمەرگه (مودەببـەر)بـێ، یـا كاغـەز پێـدراوبێ، یـا كـەنیزەكی دایكـی منـاڵ بـێ، بـەپێی ئایـەتی {الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ زنجیره - ٢٩٨}.

ئیمامی عەلی {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: بووە بە یاسای شەریعەت کە ئازاد لە جیاتیی بەندە ناکوژرێتەوە. بەڵگەیەکی تریش ئەوەیە: (کە ئەندامەکانی موسوڵمانی ئازاد لە جیاتیی ئەندامەکانی کۆیلە نابڕرێن، کەواتە: چۆن گیانی لە جیاتیی گیانی ئەو دەردەکرێ، ئەم خراپترە چۆن شتی وا دەبێ).

مەرجی سێیەم: نابێ بکوژەکە باوکو باپیرو دایکو نەنکی کوژراوەکەبێ، با بەرەو ژوورتریش بێ، واتە: بنچینە ناکۆژرێتەوە لە جیاتیی وەچەی خوێ، بەپێی ئەم فەرمایشتەی عومەر {ڕەزای خوای لێبێ} کە لەهۆی داستانێکەوە دەفەرموێ: (لەبەر ئەوە نەبێ کە بەگوێی خۆم لە زاری پێغەمبەرم بیستووە {دروودی خوای لەسەربێ} دەیفەرموو: باوک ناکوژرێتەوە لە جیاتی کوڕی خۆی، لەبەر ئەمە نەبوایە دەم کوشتیتەوە. دەی زووکە خوێنەکەی بێنە، ئەویش خوێنەکەی هێنا بۆ عومەر، عومەریش دایە دەستی کەلەپوور گرەکانی کوژراوەکە) (بەیهەقی، دەیش فەرموێ: ڕشتەکەی دروستە، حاکمیش هەروا دەفەرموێ). وەکی تریش بنچینە هۆی پەیدا بوونی نەوەی خۆیەتی، لەبەر ئەوە نابێ وەچەی خۆی کە خۆی مایەی بوونیەتی ببێ بەهۆی نەمانو فەوتانی ئەو.

مەرجی چوارەم: ئەوەیە کە خوێنی کوژراوەکە پارێزراوبێ ئەگەر وا نەبوو خوێنی بەفیڕۆ دەڕوا، وەك ئەوە داوێنپیسی هاوسەر داربێ (زان محصن) خوای داوێنپیسیەکەی بە بەڵگەو شایەت چەسپابێ یا بە پێڵێنان.

٣٠٤) كۆمەڵێ لە جیاتیی یەك كەس دەكوژرێنەوە:

هەر كاتێ چەند كەسێ بە هاوبەشی كەسێكیان كوشت، وە مەرجەكانی تۆڵە سەندن هاتنەجێ، ئەوە هەموویان دەكوژرێنەوە، بە مەرجی ئەوە كە كاری هەركامەیان بە تەنها بگیرێ ببێ بەهۆی كوشتنی كوژاروەكە، چونكە ئەم ئایەتە گشتایەتی دەگەیەنێ كە دەفەرموێ: {وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا}.

لەبەر ئەوەیش كە ئیمامی عومەر {رەزای خوای لێبێ} حەوت كەس یا پێنج كەسی لە خەڵكی صەنعای یەمەن لە جیاتی یەك كەس كوشتەوە، وە فەرمووی: ئەگەر سەرجەم خەڵكی یەمەن دەستیان لە كوشتنی ئەم كوژراوەدا هەبوایە هەموویانم وەك ئەم چەند كەسە لە جیاتی دەكوشتەوە. هەروا ئیمامی عەلیش {رەزای خوای لێبێ} سێ كەسی كوشتەوە لە تۆڵەی یەك كەسدا، موغیرەیش {رەزای خوای لێبێ} حەوت كەسی كوشتەوە لە تۆڵەی كەسێكدا. ئیبنو عەبباسیش {رەزای خودا لە هەموویان بێ} دەفەرموێ: ئەگەر كۆمەڵێ بگەنە سەد كەسیش یەكێ بكوژن بڕیاری كوشتنەوەی هەموویان دەدەم. كەسیش رەخنەی لەم فەرمایشتەی ئیبنو عەبباس نەگرتووە، لەبەر ئەوە بووە بە یەككگرتن، دیسان لەبەر ئەوەیش كە هەتا یەكێ لەو بكوژانە بمێنێ كەسوكاری كوژراوەكە ئۆخەی ناكەن، وە لەسەر ئەم شێوەیەیش تۆڵە نەسێنرێ چاوترسان دروست نابێ!.

٣٠٥) تۆڵەی ئەندام (قصاصی ئەطراف):

هەر وەك چۆن هاوكفیو هاوچەشنیی بكوژو كوژراو مەرج بوو بۆ تۆڵە وەرگرتن لە بكوژ، ئاوەها هاوسانیو هاو چەشنیی ئەندامی هەردوولا مەرجە. دەی ئەگەر كەسێ لە جیاتی كەسێ نەدەكوژرایەوە، وەك ئەوە بكوژ بنچینەی كوژراو بوو، ئەوە ئەندامیشی لە جیاتیی ئەندامی ئەو كەسە نابڕێتەوە، چونكە هاو چەشنیی پێویست فەوتاوە، كەواتە: دەستی موسوڵمان لە جیاتی دەستی بێبڕوا نابڕێ، هەروا دەستی ئازاد لە جیاتی دەستی كۆیلە، هەروا دەست لە جیاتی پێ نابڕێ، هەروا لووت لە جیاتی گوێ، هەروا دەستی راست لە جیاتی دەستی چەپ، یا دەستی چەپ لە جیاتی دەستی راست نابڕێ. هەروا هەموو ئەندامەكانی تریش. نە چاوی راست لە جیاتی چاوی چەپو نە چاوی چەپ لە جیاتی چاوی راست كوێر دەكرێن، وە نەلێوی خواروو لە جیاتی لێوی سەروو دەبڕێ، نە بە پێچەوانەوە، نە پەنجە تووتە لە جیاتی پەنجە كەڵە دەبڕێ نە بە پێچەوانەوە، وە نە سەر پەنجەی پەنجەیێ لە جیاتی سەر پەنجەی پەنجەیەكی تر كە لە چەشنی خۆی نەبێ دەبڕێ، چونكە هاو جۆریو هاو وێنەیی فەوتاوە، چونكە هەر ئەندامەی رێگەو جێگەو قازانجی تایبەتی خۆی هەیە كە جیایە لە هینی ئەوانی تر. هەروا دەستی ساغ لە جیاتیی دەستی ئیفلیج نابڕێ، یا چاوی ساغ لە جیاتیی چاوی كوێر دەرناهێنرێ یا كوێر ناكرێ، بە پێچەوانەی گوێچكەی ئیفلیجەوە كە لەجیاتی گوێچكەی ساغ دەبڕێ، چونكە كەڵكی هەرماوە، دەنگ كۆ دەكاتەوەو جروجانەوەریش لە كركڕاگە دوور دەخاتەوە.

٣٠٦) تۆڵەی برین (قصاص له جراحاتدا):

هەر وەك تۆڵەی سەرو تۆڵەی ئەندام دەستێنرێ تۆڵەی چەند برینێکی تایبەتیش دەستێنرێ. بەپێی ئەم فەرمایشتەی زاتی مەزن: {وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ – سورة المائدة – ٤٥/٥} واتە: هەر برینێ مەودای ئەوەی هەبێ کە تۆڵەی بسێنرێ بەبێ زیادو کەم تۆڵەی بەپێی خۆی دەستێنرێ).

روونکردنەوەیێ:

برین هەیەتی جیاکەرەوەی پارچەیەکە لە لەش، هەیەتی جیاکەرەوە نیە، برینی جیاکەرەوەیش یا لە جمگەدا دەبێ، یا لە شوێنێکی تردا دەبێ، جا ئەگەر لە جمگەدا بوو ئەوە تۆڵەی هەیەو بە دوورو درێژی لەناو کتێبەکانی شەریعەتدا باسیان کراوە، ئەگەر برین لە جمگەدا نەبوو ئەوە تۆڵە (قیصاص)ی نیە، چونکە ئەستەمە زەبتی هاو وێنەیی لە نێوانی برینی تاوانکارو برینی هەڤسێندا بکرێ، وەك ئەوە دەستی لە نیوەی لەپیدا بکرتێنێ، ئەمە تۆڵەی ناسەنرێ، بەلام (حوکوومەتی) نیو لەپی هەیە، لەسەر فەرمایشتی فەرموودەی دروست (حوکومەت: برێتییە لە ئەندازەیەك پارە کە حاکم بڕیاری دەدا بە بەرابەر بەو شکستەیە – شەریعەتی ئیسلام. مامۆستا عبدالکریم - وەرگێڕ) گریمان لە ناوەڕاستی باسکیدا دەستی کرتاند، لەمووچی دەستیدا دەستی دەبڕێ حوکوومەتی نیوەی باسکیشی لێ دەستێنێ، ئەگەر بەخشی ئەوە خوێنی لەپی دەکەوێ لەگەڵ حوکوومەتی نیوەی

باسکی، شکاندنی ئێسکیش تۆڵەی نییە،چونکە لە شتی وادا هاو وێنەیی دابین ناکرێ، بەڵام دەقەبڵێنرێ بە پارەوپارەکە دەدرێ بەئێسك شکاوەکە،وەکی تریش جیاکردنەوەی پارچەیش لەلەش ئەگەر لە جمگەدا بوو ئەوە تۆڵە پێویستە. ئەمانە دادەنرێن بەجمگە: سەرپەنجە، گرێ پەنجە، مووچ، کەشکەژنۆ، جمگەی پێ، جمگەی ڕان سەرجمگەی شان، جا ئەگەر دەتوانرا تۆڵە وەربگیرێ ئەوا تۆڵە وەردەگیرێ، لەجیاتیی دەست دەبرڕێ، بەڵام بەمەرجێ نەبێ بەهۆی ئەوە کە تەنیشتی ئەندامە بڕاوەکە کونی تێ ببێو ناوسکی دەربکەوێ، ئەگینا تۆڵە سەندنیان تیا دروست نییە، گەرچی تاوانکار ناوسکیشی دەرخستبێ، چونکە ئەم جۆرە برینە قوڵانە زەبت ناکرێن،شتیش کە ئەندازەی نەزانرا تۆڵەی ناسەنرێ. هەر برینێ ئەندام لە لەش جیا نەکاتەوە تۆڵەی تیا نییە، یەك جۆرە برین نەبێ کەپێی دەڵێن: (موضحة: ئێسك دەرخەر) ئەم جۆرە برینە لە سەرو روخسارو سینگو شوێنەکانی تری لەشیش دەکرێ، وەك باسكو وردیلەی پەنجە، بۆیە وا ناو نراوە چونکە پێستو گۆشت لە ئێسك دادەماڵێو ئێسکەکە دەردەخا. برینی ئێسك دەرخەر بۆیە قیصاصی تیادا هەیە چونکە هاووێنەیی لە ئەندازەی روبەردا دابین دەکرێ، جا ئەگەر قرۆنجانەکە لەسەردا بوو، ئەوا بە موسێ سەری تاوانبار دەتاشرێ، ئەوجا بەقەد ئەندازەی برینی تاوان لێ کراو لەسەری تاوانکار دیاری دەکرێ، ئەوسا بە تێغێ ئێسقانەکەی دەردەخرێ! بەڵام نابێ بە شمشێر ئەم تۆڵە سەندنە ئەنجام بدرێ، چونکە دەمی شمشێر گەورەیە، کەمیو زۆرییی برینەکەی پێ دابین ناکرێ، هەروا نابێ بە بەردو داردەستیش برینەکە لە لەشی تاوانبار

دروست بکرێ، یا تاوانبار بەم شتانەیش برینەکەی لە جەستەی تاوان لێ کراو کردبێ، چونکە ئەم جۆرە برینە مەترسیدارانە بەم جۆرە ئامێرانە سەیتەرە ناکرێ بە سەریانداو کونترۆڵی لەمپەریان ناکرێ. بایەخ دانانرێ بۆ ئەستوری و تەنکی و کەم و زیادی پێست و گۆشت و قەڵەوی و لەڕی و قەبەیی و بوو دەڵەیی لە نێوانی تاوانکارو تاوان لێ کراودا، لە کاتی تۆڵە وەرگرتنی سەر (نەفس) و ئەندامدا، وەکوو یاسایەکی گشتیش: (هەر تاوانێ لەمپەری کونترۆڵ نەکرێ دە قەبڵی بە پارە بەپێی یاسای حوکمەت وەرگرتن).

٣٠٧) خوێنبایی: خوێن (دیە):

خوێنبایی لە شەرعدا برێتییە لە سامانێ پێویست دەبێ لەسەر مرۆڤێکی ئازاد بەهۆی کردنی تاوانێکەوە، کە کردوویەتی لە سەریا لە ئەندام. خوێنبایی دوو جۆرە: خوێنی قورس و خوێنی سووك، خوێنی قورس برێتییە لە سەد سەر وشتر لەسەر ئەم شێوەیە: سیی وشتری مێچکەی سێ ساڵانە، سیی وشتری مێچکەی چوار ساڵانە، چل وشتری ئاوس، کە دەدرێ لە خوێنی کوژراوێکی موسوڵمانی ئازادی نێرینەدا. ئەمە دەقی پێغەمبەر خۆیەتی {دروودی خوای لەسەربێ} لەو نامەدا کە ناردی بۆ خەڵکی یەمەن. بە قسەی ئیبنو یوونس یەك دەنگی و یەکگرتن لەسەر ئەمە دامەزراوە (لە ئەصڵەکەدا دەفەرموێ: ئیبنو یوسف. بڕوانە کفایە الاخیار – وەرگێڕ) خوێنی سووکەڵەیش برێتییە لە سەد وشتر لەسەر ئەم شێوەیە: بیست وشتری مێچکەی یەك ساڵانە، بیست وشتری مێچکەی

دوو ساڵانه، بیست وشتری نێری دوو ساڵانه، بیست وشتری مێچکەی سێ ساڵانه، بیست وشتری مێچکەی چوار ساڵانه، بەپێی ئەو فەرموودەیەی کە ئیبنو مەسعوود دەیگێڕێتەوە:حەزرەت (دروودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: خوێنی کوشتنی هەڵە دەکرێ بە پێنج بەش، هەر بەشەی پێنج یەکە. جەماوەری سەحابەکان لەسەر ئەوەن کە دەکرێ بە پێنج بەشی یەکسانەوە لە ژمارەی وشترەکاندا. ئەمە لە پێشەوە بە روونی رابورد.

جا هەر کاتێ خوێن کەوتە سەر کەسێ، خوای تاوانبارەکە خۆی بێ، خوای خوێنڕەسەکانی بێ، ئەوە سەرنج دەدەین و دەڵێین: ئەگەر کابرای خوێن دەرخۆی وشتری هەبوو ئەوە پێویستە لە وشترەکانی خۆی بیدا، هەر وەك پێویستە زەکات لەو ماڵە بدرێ کە هی خاوەنیەتی و گەیشتۆتە رادەی زەکات! لەسەر فەرمایشتی دیاریتر: ئەگەر تاوانبارو خوێنڕەسەکانی خۆیان وشتریان نەبوو دەبێ بەهاکەی بدەن، ئیتر بکاتە هەر چەندێ لە سەریانە کە بیدەن، چونکە پێغەمبەر خۆی (دروودی خوای لەسەربێ) وشتری لەسەر خەڵکی دێهات دەقەبلاند بە پارە، دەستووری وابوو کە وشتر گران دەبوو نرخەکەی پتر دەکرد، کە نرخی وشتر دادەبەزی نرخەکەی کەم دەکردەوە!.

لەبەر ئەوەش وشتر وەجەڵێکە شیاوی فەوتانە، وەکوو یاسایەکی گشتی هەر شتێ خودی خۆی لە جێگەیێ دەست نەکەوێ دەگەڕێینەوە سەر بەها قەبلاوەکەی!.

ئەم قسەیە بەپێی فەرمایشتی نوێی ئیمامی شافیعییە (رەزای خوای لێبێ) بەڵام بەپێی فەرمایشتی دێرینی شافیعی ئەگەر خوێندەر

خۆی وشتری نەبوو ئاوا خوێن دەدا: خاوەن زێڕ هەزار لیرەی زێڕ دەدا، خاوەن زیو دوازدە هەزار درەمی زیوین دەدا، چونکە خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} کاغەزی نووسی بۆ خەڵکی یەمەن، لەو کاغەزەدا فەرموویەتی: (لەسەر خاوەن زێڕەکان خوێنبایی دەکاتە هەزار لیرەی زێڕ، لەسەر خاوەن زیوەکان دەکاتە دوازدە هەزار درەمی زیو).

٣٠٨) بەهۆی چەند شتێکەوە خوێنی هەڵە قورس دەبێ:

وەك لە پێشەوە رابورد خوێنبایی هەڵە لە سێ رووەوە سووکەڵەیە، چونکە دەکری بە پێنج بەشەوەو دەکەوێتە سەر خوێنڕەس و مۆڵەتدار (موئەججەل)یشە، بەڵام هەندێ جار شتێ روودەدا دەبێ بەهۆی قورسبوونی، وەك ئەم سێ حاڵەتە:

١) وەك بەهەڵە لە بەستی مەککەدا کەسێ بکوژێ، بەڵام لە حەرەم (بەست)ی مەدینەدا شتی وا رۆڵ نابینێ.

٢) یاخود لە یەکێ لە چوار مانگە حەرامەکەدا تاوانەکە روو بدا، کە برێتین لە نێو جەژنان و قوربان و موحەررەم و رەجەب.

٣) یاخود خزمێکی خۆیی خۆی بکوژێ، وەك براو خوشك و پوور، بەڵام کوشتنی خزمی ناخۆیی واتە: نامەحرەم وەکوو ئامۆزاو پورزا خوێنبایی پێ قورس نابێ. بەڵگەی قورسبوونی خوێنبایی هەڵە بە بۆنەی ئەم هۆیانەوە ئەوەیە کە سەحابەکان {خۆشنوودی خودایان لەسەر بێ} ئاوایان

کـردووه. بەقـسەی هەنـدێ لـە زانایـانی شـەرع ئـەم کـارەی سـەحابەکان دەنگـی داوەتـەوەو کـەس رەخنـەی لەمـە نـەگرتووەو سـەرەنجام بـووە بەیەکدەنگیو بەیەك گـرتن. ئیمـامی عومـەر {ڕەزای خوای لێبێ} دەفـەرموێ: (هەر کەسـێ لـەناو سنووری بەسـتی مەککـەدا کەسـێ بکوژێ، یـا خزمـێ بکوژێ، یـا لـە مانگـە رێزدارەکانـا کەسـێ بکوژێ، کـە لـە زاراوی شـەرعی شـەریفا ناویـان ئەشـهورو لحوروکـە، ئـەوە خـوێنێکی تـەواوو سـێیەمە خوێنـێ دەکەوێتـە سـەری). ژنێکیش لـەکاتی تەوافدا بـوو بـوو بـە ژێـر پێـوە، ئیمـامی عوسمـان {ڕەزای خوای لێبێ} بڕیاریـدا کـە خوێنەکـەی دەکاتـە هەشت هەزار درەم، شـەش هـەزاری خـوێنی ئاسـایی ژنـە، دوو هەزاریـشی لەبەر خاتری رێزی بەست. کابرایەکیش لەناو بەستی شاری مەککەدا، لە مانگی حەرامدا، بە هەڵە پیاوێ دەکوژێ، ئیبنو عەبباس {ڕەزای خوایان لێبێ} دەفـەرموێ: خوێنەکـەی دەکاتـە بیـست هـەزار درەم، چـونکە خـوێنی ئاسایی پیـاو دوازدە هـەزار درەمـە، چـوار هـەزار درەمـی دەخرێتـە سـەر لەبـەر خـاتری شـکاندی رێـزی مـانگی حـەرام، چـوار هـەزاری تریـشی دەخرێتـە سـەر لەبـەر خـاتری رێـز شـکاندی بەلەدولحـەرام، سـەرجەمی دەکاتە بیست هەزار درەم، کەسیش لە هاوڕێیانی پێغەمبەر {دروودی خودا لەخۆی و ڕەزای خوا لە یارانی} لارییان نەبوو لەم بڕیارەی ئیبنو عـەبباس. لەبـەر ئـەوە بـوو بـە ئیجماعو یـەکگرتن. دەی ئـەم جۆرە کارو بارە شـەرعییانە بـە کۆشـشکاریو ئیجتیهـاد پـەییان پـێ نـابرێ، بـەڵکوو تـەنیا لـە رێگـەی وەرگـرتن لـە پێغەمبـەرەوە دەزانـرێنو بـەس. کـە بـەوە لـە زاراوا دەگوترێ: تەرقیف.

٣٠٩) خوێنبایی ژن:

خوێنی ژن نیوەی خوێنی پیاوە بەپێی فەرموودەکەی عەمری کوڕی حەزم: پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: خوێنی ژن نیوەی خوێنی پیاوە. ئەمە دەگێڕنەوە لە عومەرو عوسمانو عەلیو لەهەر چوار عەبدوڵلاکانەوە (رەزای خوایان لێبێ) وەرای ئەم زاتانە بەهەر چوار لادا بڵاو دەبێتەوە، لەگەڵ ئەوەیشا کەس رەخنەی لێیان نەبووە، ئیتر بووە بە یەککگرتن. عەبدوڵلاکان کە چوار کەسنو ناودارن بە عەبادیلە، خۆیانو باوکیان سەحابەن. ئەمەیش ناوەکانیانە: عەبدوڵلای کوڕی عومەر، عەبدوڵلای کوڕی عەبباس، عەبدوڵلای کوڕی عەمری کوڕی عاص، عەبدوڵلای کوڕی زوبەیر.

٣١٠) خوێنبایی خاوەن نامەکان:

خوێنی جوولەکەو مەسیحی سێیەکی خوێنی موسوڵمانە. خوای پەیماندارن، یا خاوەن ئەمان بن، یا خاوەن عەهدو پەیمان بن، شتی وا لە پێغەمبەرەوە دەگێڕنەوە، دەگێڕنەوە ئیمامی عومەر (رەزای خوای لێبێ) خوێنی جوولەکەیەکی کوژراوی دانا بە چوار هەزار درەم، مەجووسییەکیش کوژرابوو بڕیاریدا کە خوێنەکەی هەشت سەد درەمی زیوبێ (بەیهەقی گێڕاویەتەوە بە رشتەیەکی دروست) لەبەر ئەوەیش چونکە ئەمە کەمترین ئەندازەی خوێنی ئەمانەیە کە قسەی لێ کرابێ، بنەڕەتیش ئەوەیە کە ئەستۆ خاوێنە لەهەر شتێ کە لەمە زیاتربێ، هەتا بە بەڵگەیێ ئەو پترییە دەچەسپێ!.

بەمەرجێ خوێن دەدرێ بە ئاگر پەرست کە ئەمان پێ دراوبێ، دەی ئەم جۆرە بڕیارو ئەندازە دانانە هەروا لە خۆوە بە قسە نابن، مەگەر بە وەرگرتن لە سوننەتی پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ}. وەك دەرکەوت خوێنی ئاگر پەرستو ئەو نەتەوانەی تر کە لە ریزو پایەی ئاگر پەرستانن پێنج یەکی خوێنی خاوەن نامەکانە، ئەوەیش دەگەڕێتەوە بۆ کارکردن بەم سەرنجە: گاورو جوولەکە خاوەنی نامەی خودایین، کە تەوراتو ئینجیلە، لە بنچینەدا لەسەر ئایینی راستو دروست بوون، ژن خواستن لێیان دروستە، گۆشتی ئاژەڵی سەر بڕاوی دەستیان بۆ موسوڵمان حەلاڵە، هەر کاتێ سەرانە بدەن لە سەرحاڵو ماڵی خۆیان ئیقرار دەکرێن. بەلام مەجووسی (واتە:ئاگر پەرست) لەم پێنج بەهرەیە تەنیا یەکێکیانی بۆ هەیە کە ئەویش ئەوەیە: بەهۆی دانی سەرانەوە ئامان دەدرێنو سەرو ماڵو نامووسیان دەپارێزرێن!.

بزانن:

کە خوێنی بتپەرستو رۆژ پەرستو گا پەرستو دارو بەرد پەرستو زەندیقو بێ ئایین دەق وەك خوێنی ئاگر پەرست وایە، بەزیو دەکاتە هەشت سەد درەم، بەزێڕ دەکاتە: بیست لیرەی زێڕ، بەوشتر دەکاتە: شەش وشترو دوو سێیەکی وشترێ، خوێنی ژنو نێرو مێشیان نیوەی خوێنی پیاویانە.

٣١١) برین‌و لە کارخستنی هەندێ ئەندام خوێنێکی تەواویان دەکەوێ:

وەك زانیت خوێنی سەر (نەفس) دەکاتە سەد سەر وشتر، لەسەر فەرمایشتی نوێی ئیمام، وە دەکاتە هەزار لیرەی زێڕ، یا دوازدە هەزار درەم لەسەر فەرمایشتی دێرینی ئیمام {رەزای خوای لێبێ} لە هەمانکاتدا ئەوەیشمان زانی کە تاوان یا تاوانە لەسەر، یا تاوانە لە شتێ تری لەش، تاوان لە بەشەکانی لەش یا تاوانە لە ئەندام یا تاوانە لە شتێ تر، جا بزانە کە هەر تاوانێ بەپێی گەورەو بچووکی خۆی جۆرە تۆڵە، یا بژاردن، یا قەبلاوێکی هەیە، تۆڵە: قیصاصە، بژاردن: ئەرشە، قەبلاو: حوکوومەتە، کە لەمەولا قسە لەم باسانە دەکرێ. جا هەر تاوانێ بژاردنی بۆ دیاری کرابێ یا کەڵکی ئەندامەکەیە، وەك نەمانی بینایی چاو، یا ئەندامەکەو کەڵکەکەیەتی پێکەوە، وەك هەردوو دەست‌و هەردوو پێ‌و هەردوو گوێ، کە هەرکامێ لەمانە بڕیاری خۆی هەیە.

جا وا دەبێ لە دەسچووەکە لە تاوانەکەدا بەس ئەندامەکەیە، یا هەر کەڵکەکەیەتی، لەگەڵ ئەوەیشا خوێنی ئەو فەوتاوە، خوێنی ئەو لە دەسچووە دەکاتە خوێنی مرۆڤێکی تەواو. بۆ نموونە: لە بڕینی هەردوو دەستا تەواوی خوێنێ پێویست دەبێ، کە دەکاتە سەد وشتر، لە بڕینی یەك دەستدا نیو خوێنی تەواو پێویست دەبێ. چونکە پێغەمبەر {درووودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: لە فەوتانی هەردوو دەستا خوێنێ پێویست دەبێ. وەك لە فەرموودەکەی جابیردا وا دەفەرموێ: لەو نامەیەدا کە ناودارە بە نامەکەی عەمری کوڕی حەزم {رەزای خوای لێبێ} کە پێغەمبەر {درووودی خوای

لەسەربێ) ناردی بۆ خەڵکی یەمەن ئەمەی تێدا بوو: هەر کەس لە خۆیەوە بە قەستی موسوڵمانێکی بێ سووچ بکوژێو بە شایەتو بەڵگە ئیسپات ببێ لەسەری ئەوە لە جیاتیی دەکوژرێتەوە، مەگەر خاوەن خوێنەکان بە خوێن وەرگرتن رازی بن[1].

خوێنی هەموو کەسێکیش دەکاتە سەد وشتر، لووتیش ئەگەر بە تەواوی قرتا بوو یەك خوێنبایی تەواوی دەکەوێ، زمانیش ئە ئەگەر برا خوێنێکی تەواوی دەکەوێ، هەروەها هەردوو لێو، هەروەها هەردوو هێلکەی باتوو، وە هەروەها چووك، هەروەها بڕ بڕاگە، هەروەها هەردوو چاو، یەك پێش نیو خوێنی دەکەوێ، وە ئەو زامەیش بگاتە پەردەی مێشك خوێنەکەی دەکاتە سێیەکی خوێنبایی، هەروەها ئەو زامەیش کە بگاتە بۆشایی سەر یا سینگ یا سك، وە ئەو زامەیش کە توێخی سەر ئێسك بگوێزێتەوە (المنقلە) خوێنەکەی دەکاتە پازدە وشتر، خوێنی هەموو پەنجەیەکیش (چ هی دەست بێ چ هی پا) دەکاتە دە وشتر، خوێنی هەموو ددانێکیش دەکاتە پێنج وشتر، خوێنی ئەو زامەشی کە ئێسکی دەرخستبێ دەکاتە پێنج وشتر، وە بێگومان کە پیاویش لە جیاتی ژن دەکوژرێتەوە، وە ئەو کەسەیش کە زێڕی هەیەو دەیەوێ بەزێڕ خوێن بدا نەك بە وشتر دەبێ هەزار دیناری زێڕ بدا (ن/ د/ ت).

مەبەست لە دەست لەپە هەتا مووچ، بەپێی ئایەتی {فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا – سورة المائدة – ٣٨/٥} واتە: دەستی دز، چ پیاوبێ، چ ژن بێ ببڕن). چونکە پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) دەستی دزی لە جمگەی مووچی دەستیدا دەبڕی، ئەوەیش راڤەی ئەم ئایەتەیە بە کردەوە، وە

نیشانەی ئەوەیە کە دەست بڕێتییە لە پەنجەو ناو لەپ هەتا مووچ، هەم لە زمانا هەم لە شەرعا.

بەڵام ئەمە کاتێ وایە کە دەستەکە ساغ بێ، چونکە هاوسانی لە نێوان ئەندامەکاندا مەرجە، کەواتە دەستی ساغ لە جیاتیی دەستی ئیفلیج نابڕێ، بەڵکوو ئەوە قەبلاوی تیا هەیە، چونکە دەست دوو بەهرەی هەیە: کەڵك و جوانی، لەم کاتەدا قەبلاو بەرابەر بە جوانی یەکەیەتی. بڕینی هەر دوو قاچیش خوێنێکی تەواوی دەکەوێ. پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: لە بڕینی هەردوو پێدا خوێنێ پێویست دەبێ، وەك لە فەرموودەکەی ئیبنو شوعەیبدا وا دەفەرموێ: سەرنجی فەرموودەکەی {دروودی خوای لەسەربێ} کە بە کاغەز ناردی بۆ خەڵکی یەمەن بفەرموو بەڵام لە قاچا فەرقی قاچی شەلو قاچی ساغ نیە، چونکە عەیبەکە لە خودی قاچەکەدا نیە، بەڵکوو شەلییەکە یا وا لە ڕاندا، یا وا لەلاقدا، یا وا لە ڕەگدا بەهۆی کورتبوونەوەو شتی واوە دەشەلێ، لووتیش: نەرمە لووتە (مارن) کە بڕێتییە لە سێ پەردە، کە عیبارەتن لەم لاولای نەرمەی لووت لەگەڵ ئەو تیغە گۆشتینەی کە لە نێوانی هەردوو کونە لووتدا هەیە، کە بێ ئێسکن، جا لە بڕینی ئەم سێ پەردەیەدا خوێنێکی تەواو هەیە، چونکە کەڵکی ئەم نەرمە لووتەیە ئەوەیە لە هەموو لایەکەوە بۆن کۆدەکاتەوە لەناو بۆری لووتا، دەی کە بڕرا ئەو کەڵکە دەفەوتێ، چونکە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: لووتیش ئەگەر بە تەواوی قرتابوو یەك خوێنبایی تەواوی دەکەوێ. ئەگەر دنیابوو نەرمەی لووتی بەهەر سێ پەردەکەیەوە بڕی لەگەڵ هەندێ لە بۆری لووتی ئەوە خوێنێکی دەکەوێ لەگەڵ قەبلاوێکا. لە

برینی هەردوو گوێدا خوێنی پێویست دەبێ، بە مەرجێ لە بندا خشتیان بکا، بەلگەی ئەمە حوکمکردنی عومەرو عوسمانە لەم مەسەلەیەدا لەسەر ئەم شێوەیە، وە کەسیش لاری لە بڕیارەکەیان نەبوو، لەبەر ئەوەیش دوو ئەندامن ئەمانیش خاوەنی دوو بەهرەن، دەق لە دوو دەست دەچن لەم بارەیەوە. کەلکەکەیان ئەوەیە لەهەر چوار لاوە دەنگ کۆدەکەنەوەو دەیگەیەننە ناو کرکراگەی گوێ، کە جێگەی پەردەی ناو گوێیە کە دەنگ دەبیستێ، هاوکات لەگەڵ ئەوەدا ناهێڵێ ئاوو هەوای ساردو گەرم بڕواتە ناو کونی گوێچکەوە، لەمەدا (واتە: لە برینی گوێ خشت لەبندا) جیایی نیە لە نێوانی بیسەرو کەڕدا، گوێی کەرو گوێی بیسندە لەکاتی بریندا خوێنێکی تەواویان دەکەوێ. لە هەلکۆلینی هەر دوو چاودا خوێنێ دەکەوێ، بەپێی نامەکەی عەمری کوڕی حەزم، لەبەر ئەوەیش چاو لە مەزنترین ئەندامەکانی جەستەیە، لە کەلکا مانەندی کەمە، کەوابێ چاو باشتر خوێنی دەکەوێ. وە لە پێویست بوونی خوێندا جیاوازی نیە لە نێوانی چاوی ساغو چاوی ناساغ دا، وەك چاوی تیژو چاوی کز، وەك چاوی ساغو چاوی زەدەدار، وەك چاوێ تانەی لەسەربی، یا چاوێ کەتکەتك بکا، یا شەو کوێربێ، یا خێلبێ، یا بچووکبێ، بە مەرجێ بینایی تەواوبێ. یەك چاو نیو خوێنی دەکەوێ، چونکە حەدیثێ هەیە لە بابەتی ئەوەوە کە خوێنی یەك چاو نیو خوێنە، لەبەر ئەوەیش کە بووە بە یاسا هەر دوو ئەندامێ کە پێکەوە خوێنەکەیان بکاتە خوێنێکی تەواو خوێنی یەکێکشان بە تەنها دەکاتە نیو خوێن، وەك هەردوو دەستو هەردوو قاچ، لە برینی هەر پێلوویەکی چاویشدا چواریەکی خوێنێ هەیە، وە لەهەر چواریاندا

خوێنی کەسەکە بەتەواوی پێویست دەبێ، چونکە ڕەنگو ڕوخساریان پێ تەواو دەبێو دەبن بە مایەی جوانیو بەهۆی کەڵك، لەبەر ئەوە لەم لایەنەوە وەکوو دوو دەستەوان، خواه ئەو پێڵووانە برژانگیان ببێ یا نەیانبێ، وە خواه پیڵووی چاوی بینابن یا هی چاوی کوێربن، بۆیە هەر پیڵووەی چواریەکی خوێنی تیایە چونکە مەسەلەکە پەیوەندی بە دابەشکردنەوە هەیە. لە بڕینی تەواوی زماندا لەبندا خوێنێ پێویست دەبێ، چونکە حەزرەت (درودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: (لە بڕینی زماندا خوێنێ هەیە) هاوکات لەگەڵ ئەوەدا کە ئەمە فەرمایشتی ئەم زاتانەیشە: ئەبو بەکرو عومەرو عەلی (ڕەزای خوایان لێبێ) نەبیستراوە کە کەسیش لاری لە قسەکەیان هەبێ. ئەمە سەرەڕای لایەنی جوانکاریو لایەنی کەڵك. ئەمانە هەموو یەکسانن: عەرەبو عەجەمو پسكو تورو لاڵەپەتەو زمان قورس کە بەگران قسەی بۆ بکرێو زمان پسو یا کەسێ پیتێ بکا بە پیتێکی تر وەك هەندێ کەس لە جیاتی (گا ڕەش) دەڵێن: (گاغەش)!! لە بڕێتی هەردوو لێویشدا خوێنباییەکی تەواو هەیە. چونکە حەزرەت (درودی خوای لەسەربێ) لە نامەکەی کە نوسی بۆ عەمری کوڕی حەزم ئەمەی تیادا باس کردبوو لەبەر ئەوەیش دوو لێوە بە ڕاستی مایەی جوانیو هۆی کەڵکن، کەواتە ئەوانیش وەك دوو دەستەوان. لە بڕینی هەر لێوێکدا نیوە خوێنێ هەیە، ئەگەر کەسێ بە تاوان دوو لێوی ئیفلیجکرد خوێنێکی تەواوی دەکەوێتە سەر، دەق وەك ئیفلیجکردنی دوو دەستە، هەروا لە بڕینی چووك ·ئەندامی نێرینەی پیاو)دا تەواوی خوێنبایی پێویست دەبێ، هەروا لە بڕینی هەر دوو هێلکەی گوندا خوێنێ هەیە، لە بڕینی یەك هێلکەدا نیو خوێن هەیە. سەر بەڵگەی

ئـەم دوو بڕیـارەیش فەرموودەکـەی عـەمری کـوڕی حەزمـە، لەبـەر ئـەوەیش چـونکە ئەنـدامی پیـاو هـۆی سـەرەکی کـەڵکی زاوزێیـە، کـە مـەزنترین گەڵکـە، لەمەیـشدا شـلە پەتـەو خەسـێنراوو سـاغ یەکسانن، چـونکە شـلە پەتـەیی نەنگێکـە وا لـە غـەیری چـووکدا، سـەرەڕای ئـەو بەڵگەیـەی کـە دەربـارەی دوو هێلکـەی گـون لـە فەرموودەکـەی عـەمری کوڕی حەزمدا هەیە بەڵگەیەکی تـریش هەیـە کـە ئەمەیـە: چـونکە ئـەم دووە تـەواو کـەری هەیکەلـەو بنیـادی لەشـنو عـەماری تـۆوی زاوزێـن، ئەگەر هەردوو هێلکە گون ببڕیو ببی بەهۆی ئەوە تۆویشی نەمێنێ دوو خوێنی دەکەوێتەسەر.

٣١٢) باسی لابردنی کەڵكو هێز:

لەپاش ئـەم روونکردنەویانـە لـە بـارەی تـاوانکردن لـە ئەنـدام دێینە سەر باسی نەمانی کەڵكو لابردنی هێز لە گیانی ئادەمیزاددا، ئەو هێزانەی کە بـژاردنی تایبـەتی هەیـە بەرابـەر بـە نەهێـشتنیان ئەمانەن.

یەکەم: هێزی قسەکردنە. لە لابردنی هەموو هێزی قـسەکرندا لـە زامنـی گۆیـادا خـوێنی کەسـێ بـە تـەوای پێویـست دەبـێ. چـونکە بـووە بەهۆی لە کیسچوونی باشترین کەڵکی زمان، دەق وەك سۆمای چاو، وە لە لابردنی هێزی گوتنی هەندێ پیتدا بەشە خوێنبایی بۆ دادەنرێ، بـەپێی رێژەی تێکڕای ئەو پیتانە کـە لـە زمـانی ئـەو کەسـەدا بـە عـادەت بـەکار

دەهێنرێن. بەڵام ئەگەر کەوتەوە سەر قسەکردنو زمانی بەربوو ئەوە دەبێ خوێنەکە رەت بکاتەوە!.

دووەم: هێزی چاوە. لە لابردنی هێزی بیناییدا تەواوی خوێنبایی کەسێ پێویستە، چونکە کەڵکی هەردوو چاو برێتییە لە هێزی دیتن، واتە: سۆمای چاو، دەی لەناوچوونی ئەو سۆمایە رێك لەناوچوونی هێزی هەردوو دەست دەکا، کە ئیفلیج کرابن، کەوابێ ئەمیش وەك ئەو دەبێ بەهۆی پێویستبوونی خوێنێ لەسەر تاوانکارەکە.

سێیەم: هێزی بیستنە. لەلابردنی هێزی بیستنی هەردوو گوێدا خوێنێ هەیە، چونکە ئەمە برِیاری ئیمامی عومەرە {رەزای خوای لێبێ} کەسیش راجیایی نیشان نەداوە، لەبەر ئەوەیش کە هێزی بیستن لە نازدارترین هەستەکانی مرۆڤە، لەبەر ئەوە رێك وەك بینایی وایە لەم بارەیەوە.

چوارەم: هێزی بۆن کردنە. لە لابردنی هێزی بۆن کردندا بە تەواوی، خوێنێ دەچەسپێ لەسەر تاوانکار، چونکە هێزی بۆنیش یەکێکە لە پێنج هەستە، لەبەر ئەوە لە بینایی دەچێ! گوتیارێ دەبێژێ: لە لابردنی هێزی بۆنکردندا خوێن نیە، بەڵکوو قەبلاو (حوکومەت) هەیە، چونکە کەڵکی دەسگای هەستی بۆنکردن لە چاو دەسگای هەستەکانی تردا زۆر لاوازو بی هێزە.

پێنجەم: هێزی ژیرییە، کە پێشی دەگوترێ: هۆش: ئەقڵ. لە لابردنی هێزی ئەقڵدا خوێنێ هەیە، واتە: ئەگەر کەسێ بە نارِەوا بەهەر شێوەیێ، ئەقڵی کەسێکی نەهێشت، ئەوە دەبێ تەواوی خوێنی ئەو

کەسەبدا، چونکە لەو نامەیەدا کە حەزرەت نووسی بۆ ئالی عەمری کوڕی حەزم لە یەمەن ئەمەی تیادا بوو، لەبەر ئەوەیش کە ئەمە فەتوای عومەرو زەید بووە، وە کەسیش ڕاجیایی نیشان نەداوە، لەبەر ئەوەیش کە هۆش لە نازدارترین هەستەکانە، کەواتە: لەناو گشت هەستەکاندا ئەو لە گشتیان لە پێشترە لەوەدا کە خوێنی تەواوی بکەوێ لەکاتی فەوتانیدا. مەبەست لە ژیری کە لابردنی خوێنی پێویست دەکا ئەو هۆشە زکماکییەیە کە تەکلیفی پێوە پەیوەستە بەڵام ئەو ژیریو زرنگییەی کە لە ئەنجامی خوێندنو ڕۆشنبیریو هەوڵو تەقەللای زۆردا پەیدا دەبێو مرۆڤی پێ ڕۆشنبیرو زرنگ دەبێ ئەوە قەبلاوی تیایە (لە شەریعەتی ئیسلامدا مامۆستا مەلا عەبدولکەریم دەفەموێ: ئەم هێزانە چواردەن، ئەمانەیش ئەوانی تریانن: (٦- هێزی دەنگ ٧- هێزی چەشتن ٨- هێزی جاوێنی خواردەمەنی ٩- هێزی هەڵمەتی دەست ١٠ – هێزی هەڵمەتی پێ ١١ - هێزی دەرپەڕندنی ئارەزووی مرۆڤە ١٢- هێزی خۆشی وەرگرتنە لە چوونەلای ژن ١٣- هێزی ئاوس کردنی ژنە ١٤- هێزی ئاوس بوونی ژنە) تکایە بڕوانە: شەریعەتی ئیسلام بەرگی چوار لاپەڕە (٦٧) وەرگێڕ).

٣١٣) باسی برینی ئێسك دەرخەرو ددان:

لە خوێنی برینی ئێسکدەرخەر (موضیحە)و یەك ددان دا پێنج وشتر دەدرێ، چونکە بە دەق لە هەندێ گێڕانەوەکانی فەرموودەکەی عەمری کوڕی حەزمدا (رواه النسائي) وا دەفەموێ: وەك لە پێشەوە

رابورد، ئەوەیش بزانە هەرکاتێ ژمارەی برینەکان، یا ژمارەی ددانەکان زیاد بکەن ژمارەی بژاردنەکەیشیان بەقەد ژمارەی ئەوان زیاد دەکەن، کەواتە: خوێنی دوو زامی ئێسکدەرخەر دەکاتە دە وشتر، خوێنی خستنی دە ددان دەکاتە پەنجا وشتر.. ئیتر هەروا. بەڵگەی ئەم دوو بڕیارەیش لە پێشەوە رابورد.

٣١٤) خوێنی ئەو ئەندامەی کە سوودی دیاری نیە:

هەر ئەندامێ کەڵکی گەورەی دیاری کراوی نەبێ، هەروا هەر زامو برینێ کە بژاردنی بۆ دیاری نەکرابێ، هەروا هەر تاوانێ لە لەشو لە هۆش کە بژاردنی تایبەتی بۆ بڕیار نەدرابێ، هەروا شکاندنی ئێسك، ئەم جۆرە تاوانانە حوکمڕانی شەرع ئەندازەیەك پارە بڕیار دەدا لە بەرابەریدا، کە لە زاراوەی شەرعی پیرۆزدا بەو ئەندازە پارەیە دەگوترێ (حوکومەت – قەبلاو). رێژەی ئەم ئەندازە پارەیە لەچاو کابرای تاوان لێ کراودا وەکوو رێژەی ئەو ئەندازەیەیە کە کەمی کردووە لە نرخو بەهای کابرای تاوان لێکراو بەهۆی برینەکەوە یا بەهۆی تاوانو شکستەکەوە لەچاو بەهاکەیدا بەساغی. بۆ نموونە: وا دادەنێین حەمەلاو کە موسوڵمانێکی نێرینەی ئازادە لەپاش تاوانەکەو لە پێش تاوانەکەدا ئەگەر بەندە بوایە بایی چەند دەبوو، با بڵێین لە پێش تاوانەکەدا بایی سەد لیرە دەبوو، لەپاش تاوانەکە بایی نەوەد لیرە دەبوو، کەواتە: دەیەکی بە هاکەی کەم بۆتەوە، دەی کەوابێ دەیەکی خوێنی خۆی کە موسوڵمانێکی نیرینەی ئازادە خوێنی لە جیاتی ئەم تاوانە دەکەوێ، کە

به وشتر دەکاتە دە وشتر، بەزێڕ دەکاتە سەد دیناری زێڕ. ئەگەر تاوان لێکراو ژن بێ، یا خاوەن نامە بێ، یا ئاگر پەرست بێ، یا بەندە بێ، یا کەنیزەك بێ، بە هەمان شێوە ئەندازە بۆ خوێنی زیانەکەی دیاری دەکرێ، کەواتە لەم نموونەیەدا لە جیاتی حەمە لاو دادامین بێ، کە ژنێکی ئازادی موسوڵمانی مەردە، خوێنەکەی ئاوا دەفەرموێ: دۆزینەوە: دەڵێین: ئەگەر ئەم ژنە ئازادە تاوان لێ کراوە ئەگەر کەنیزەك بێ بایی چەندە؟ دەڵێین بایی دە دینارە لە پێش تاوانەکەدا، بەڵام لە پاش تاوانەکە بایی نۆ دینارە، کەواتە: دەیەکی خوێنی خۆی دادەنرێ بە قەبلاوی ئەم تاوانە. کە بە حوشتر دەکاتە پێنج حوشتر، وە بە زێڕ دەکاتە پەنجا دیناری زێڕ، چونکە خوێنی ژن نیوەی خوێنی پیاوە.

٣١٥) باسی خوێن بایی بەندەو ئاوەڵەی ناوسك:

هەرکاتێ کەسێ بەندەیێ یا کەنیزەکێ بکوژێ پێویستە لە سەری کە بەهاکەی بە تەواوی بدا بە خاوەنەکەی، ئیتر بکاتە هەر چەند دەبێ ئەو ئەندازەیە بدا، بە مەرجێ ئەو کەسە بەرپرسیار بێ لە ضەمانەتی ئەو بەندەو کەنیزەکە، چونکە بەندەو کە نیزەکیش جۆرێکن لە سامان، لەبەر ئەوە وەك گشت سامانێکی تر بژاردنیان بۆ هەیە، ئەگەر کەسێ سکێکی لە باری کەنیزەکێ برد، بەهۆی تاوانێکەوە، دەیەکی نرخی دایکەکەی خوێنی ئەو سکە لەبار براوەیە. چونکە کۆرپەڵەیەکی ئادەمییە، لەبەر ئەوە دەستە بەردەکرێ بە دەیەکی بەهای دایکی. نرخی

ئەو رۆژەی دایکەکە حلێبە کە زەبرەکەی لێ دراوە، چونکە ئەو زەبرە بووە بەهۆی لەبار چوونی. بەڵام خوێنی کۆرپەڵەی ناو سك کە کورپەڵەکە موسوڵمانی ئازادبێ، خوای نێرینە بێ یا مێیینە، ئەگەر کەسێ بە تاوان لەباری بەرێ دەکاتە سەرێ کۆیلە، خوای ئەو کۆیلەیە بەندەبێ یا کەنیزەك بێ دەبێ. چونکە پێغەمبەر {درووده خوای لەسەربێ} لە مەسەلەیەکا کە براوەتە خزمەتی ئاوای برپارداوە (شەیخان فەرموودەیەکیان لەم بارەیە وەرگێڕاوەتەوە. بڕوانە تاج / ٣ ل – ٢٢٠ ز – ٨٤) بەهەرحاڵ نابێ خوێنی ئەم کۆرپەڵەیە لە نیوەی دەیەکی خوێنی باوکی کەمتربێ، یا لە دەیەکی خوێنی دایکی کەمتربێ، کە دەکاتە بەهای پێنج وشتر، چونکە عومەر {رەزای خوای لێبێ} نرخی سەرە کۆیلەکەی دادەنا بە پەنجا دیناری زێڕ، کە دەکاتە دەیەکی خوێنی دایكو بیستیەکی خوێنی باوك، هەروا عەلیو زەیدیش بەهای ئەو کۆیلەیان بەو جۆرە بڕیار دابوو، کەسیش سەرپێچی لە کارەکەیان نەکردووە.

٣١٦) چەند مەسەلەیێ:

ئەگەر کەسێ قیڕاندی بەسەر منداڵێکی نەفاما کە لەسەر قەراخی سەربانێ بوو، یا لەسەر کەناری چۆمی بوو، یا لەسەر لێواری بیرێ بوو، وە منداڵەکە لە قیژەکە ترساو راچەنیو کەوتە خوارەوەو پێی مرد، ئەوە خوێنێ پێویست دەبێ، بەڵام بەبێ کوشتنەوەی قیژەکەرەکە، گریمان منالەکە لە زەوییەکی تەختاییدا بێ بەو قیژەیە بمرێ، لە سەررای فەرموودەی سەنگین ضەمانو دەستە بەری لەسەر کابرای

پیرەکەر نابێ، چونکە مردن بەهۆی شتی واوە لەوپەڕی دووریدایە، شێتو دێوانەیێ کە بەهۆی شتی واوە سەرسام دەبێو تووشی دڵەڕاوکێ دەبێ، هەروا خەوتوو و ژنی بێ هێزیش لەم مەسەلەیەدا وەك منداڵی نەفام وان. پەلاماری چەکدان لە کەسێو هەڕەشەی توند لەم مەسەلەیەدا بڕیارەکەیان وەك بڕیاری قیژەو قیڕە وایە، ئەگەر کەسێ قیژاندی بەسەر مناڵێکی گچکەدا، مناڵەکە لەترسا ئەقڵی فەوتاو هۆشی نەما، دەستە بەری پێویستە ئەگەر کەسێکیش بەشمشێرەوە نیشتە سەر کەسێ، مەسەلا، وە کابرا لە بەری رای کرد، وە لە ترسا خۆی هەڵدایە ناو چەمێ، یا لە هەڵدێرێکی بەرزەوە خۆی فڕەدایە خوارەوە، یا خۆی خستە ناو بیرێ، وە مرد ئەوە دەستە بەریی ئەو کەسە لەسەر شمشێر بە دەستە هەڵفڕێنەکەی نیە، چونکە هەڵهاتووەکە خۆی هەڵساوە بە دەسپێشخەری لە مردنی خۆیدا، لەکاتی وایشدا ئەوەی راستەوخۆ هەڵسێ بە تاوانێ پێش ئەو کەسە دەخرێ کە بووە، بەهۆی ئەو تاوانە!.

وەلێ ئەوەنە هەیە ئەگەر هەڵهاتوو لەم بارو دۆخەدا ئاگای لە هۆی ئەو سەر تیاچوونەی خۆی نەبوو، وەك ئەوە بەبێ ئارەزووی خۆی کەوتە خوارەوە، لەبەر ئەوە کە کوێر بوو، یا لە تاریکیدا بوو، یا دنیا شەو بوو، چاوی لەبەر پێی خۆی نەبوو، ئەوە لەم کاتەدا دەستەبەری پێویستە.

ئەگەر کەسێ مناڵێ بداتە دەستی مەلەوانێ هەتا فێری مەلەی بکا، مناڵەکە لە ئاوەکەدا بخنکێ، ئەوە خوێنی نیمچە قەستی دەکەوێ، لەسەر قسەی فەرموودەی دروست، هەروەها ئەگەر مامۆستا بۆ تەمێکردن لە مناڵ بداو بەو تەمێو لێدانە بمرێ ئەویش خوێنی نیمچە

قەستی دەکەوێ. خاکو خۆڵی ناو ماڵو توێکڵی کاڵەكو شووتیو مۆزو شتی تری وا، ئەگەر لە وێرانەیێ یا لە سەلوێنكو زبڵدان فڕەبدرێن، وە بوون بەهۆی نەمانی کەسێ، یا بوون بەهۆی فەوتانی سامانێ، نابێت بەهۆی دەستە بەریی، بەڵام ئەگەر لە سەرەڕێ فڕەیان بدا، وە زیانێکی سامانی، یا زیانێکی گیانیی بە هۆیانەوە رووبدا خاوەن زبڵەکە دەبێ بە دەستەبەر، بە مەرجێ ئەو کەسەی کە ئەو زیانەی لێ دەکەوێ خۆی ئەوە نەزانێ، بەڵام ئەگەر خۆی بە ئارەزوو بە سەریا رۆیشتو قاچی هەڵخلسکاو قاچی شکا، یا سەعاتەکەی دەستی شکا، مەسەلا، ئەوە هیچی ناکەوێ. بەڵام ئەگەر بۆ بەرژەوەندیی گشتی سەر جادەکەی ئاورشێن کرد، هەتا تەپوتۆز لە هاتوچۆکەرەکان نەنیشێ، وە مرۆڤێ لێی هەلخلیسکا، یا ئاژەڵێ، ئەوە دەستە بەریی لەسەر نیە، بەڵام ئەگەر ئەو ئاورشین کردنە بۆ قازانجی خۆی بوو ئەوە دەستەبەرە، هەروەها ئەگەر قوڕی سەرەڕێ تەڕ بکاتەوە دەبێ بە دەستەبەری هەرشتێ بەو قوڕە بفەوتێ، هەروەها ئەگەر سەکۆیێ لە بەردەم دەرگای ماڵەکەیدا دروست بکا وە ببێ بەهۆی فەوتانی مرۆڤێ یاخود فەوتانی زیندەوەرێکی تر دەبێ بە دەستەبەر.

٣١٧) باسی پاکانە (قەسامە):

پاکانە (واتە: دڵپاك کردنەوەی کەسێ بە سوێند بۆ خواردنی) لە شەرعا برێتییە لە نیشانەیەکی وا کە هێز بدا بە دروستییو راستیی داواکار لە داواکەیدا. شێوەکار (صوورەت)ی پاکانە ئاوایە: تەرمی

کوژراوێ شوێنێ بێ، نەزانرێ کە کێ کوشتوویەتی، بەڵگەیش نەبی لەسەر هۆی کوشتنەکەی، وە هەقدارەکەی تۆمەتی کوشتنی بدا لە کەسێکی ناوبراو، یاخود لە کۆمەڵێکی دیاری، هاوکات لەگەڵ ئەوەدا نیشانەو قەرینەیەکی وا لە ئارادا هەبێ کە بۆنی ئەوەی لێبێ کە قسەی خوێن رەسەکان راستە، کە بەوە دەگوترێ: (اللوث: البینة الضعیفة: وردە بەڵگە: قولاخ: سووسە) پاکانە زیاتر ئەوەیە کە داواکار پەنجا سوێند بخوا لەسەر راستیی ئەو داوای کوشتنەی کە دەیکا لە داوا لێکراو، جا هەر کاتێ لەسەر داواکەی پەنجا سوێندی خوارد، ئەوە لە کوشتنی دەستەنقەستیدا خوێن لەسەر داوا لێ کراو خۆی پێویست دەبێ، وە لە کوشتنی هەڵەو نیمچە هەڵەدا خوێن لەسەر خوێنرەسەکانی داوا لێکراو پێویست دەبێ نەك لەسەر خۆی.

وردە بەڵگە (لەوث) نموونەی زۆرە، وەك ئەوە تەرمی کابرای کوژراو لەناو هۆزێکا، یا لە قەڵایەکا، یا لە گوندێکی بچووکا، یا لە گەڕەکێکی بچووکابێ، کە بەشێ بێ لە گەڕەکێکی گەورەتر، وە ئەو شوێنەی کە تەرمەکەی لێ هەیە هی کەسانێ بێ لە دوژمنانی خاوەن تەرمەکە، بە مەرجێ دوژمنایەتییەکەیان ئاشکرا بێ، یا وەکوو ئەوە کۆمەڵێ کۆببنەوە لەسەر کەسێ، وە پاش ئەوە کە بڵاوەیان کرد تەرمی کابرایەکی کوژراو لەوێدا بەجێ بمێنێ، یا وەکوو ئەوە کۆمەڵێ بۆ کارێ لە شوێنێکا کۆببنەوە، وەك مزگەوت، یا بێستانو باخ، یا سەرە رێگەیێ، یا سارایێ، ئەوە دەبێ بە وردە بەڵگە، ئەگەر لە دوا بڵاوەکردنیان تەرمێ لەو ناوەدا کەوتبوو، وەکوو ئەوە یەك پیاوی ئازادی دادپەروەر شایەتی بدا لە سامان کە ئەو رەحمانی کوشتووە، ئەمەیش رێگەیەکی ترە لە

ڕێگەکانی سوسەکردنو وردە بەلگەو قولاخکردن، لە مەسەلەی پاکانـەدا.
بـەلام ئەگـەر کۆمـەلێ لـە ژن، یـا لـە منـاڵ، یـا لـە بەنـدە پێکـەوە هـاتنو شایەتییاندا کە نـەریمان سامانی کوشتووە، ئـەوە لەسـەر رای مـەرجووح (ناسەنگین) نابـێ بـە وردە بەلگـە، بـەلام لـە سـەرڕای سەنگین (راجیح) دەبـێ بـە وردە بەلگـە، هـەروا ئەگـەر تـاكو تـەرا بـە رودوا هـاتنو ئـەو شایەتییەیان دا ئەوە دەبێ بە وردە بەلگە.

سەر بەلگەی:

ئـەم مەسـەلەیەی پاکانەیـە ئـەم فەرموودەیـە: رافیعـی کـوڕی خـەدیج (رەزای خـوای لێبـێ) فـەرمووی: موحەییـصەی کـوڕی مەسـعوودو عەبدوللای کوڕی سەهل دەچن بۆ خەیبـەر، ئـەو کاتـە خەیبـەر لەگـەل موسولمانانـدا ئاشـت بـوو، رێکـەوتن لـە نێوانی دانیـشتوانیو لـە نێـوانی موسولمانانـدا هەبوو، جا لەوێ بەناو باخە خورماکانیدا بلاودەبنـەوە، وە عەبـدوللایان دەکـوژرێ، کاتـێ موحەییـصە دەچـێ بـۆ لای عەبـدوللا دەڕوانێ وا لـە خـوێنی خۆیـدا گـەوزاوەو کـوژراوە، جـا تـەرمەکەی لـەوێ دەنێـژێو خـۆی دێتـەوە بـۆ مەدینـە، وە گومـان دەخەنـە سـەر جوولەکـەکانی خەیبـەر، جـا عەبـدوڕەحمانی براییو دوو ئـامۆزای (کـە حووەییصەو موحەییە بوون) هاتنە خزمەتی حەرزەرت (دروودی خوای لەسەربێ) جا عەبدوڕەحمان (کە لـەوان بـچووکتر بـوو) ویـستی باسی براکـەی بکـا، پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) پێی فەرموو: ڕێزی لە خـۆت گـەورەتر بگـرە، یا فەرمووی: با گـەورە دەسـت پێبکـا، ئـیتر ئـەویش بـێ دەنـگ بـوو، جـا ئـەوان هـەردووکیان باسی داسـتانی ئامۆزاکـەیانیان کـرد، پێغەمبـەریش

{دروودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: پەنجا کەس لە ئێوە سوێند بخۆن لەسەر پیاوێ لەوان، ئەو پیاوە پەت دەکرێو دەدرێتە دەستتان لە جیاتی کوژراوەکاتان بیکوژنەوە، گوتیان: شتێ کە بەدیاریەوە نەبووبین ئێمە چۆن سوێندی لەسەر بخۆین؟ فەرمووی {دروودی خوای لەسەربێ}: کەواتە جوولەکەکان پەنجا کەسیان سوێندتان بۆ دەخۆنو بەوە پاکانەتان بۆ دەکەن، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خودا! هۆزێکی بێ بڕوانو سوێندی ئەوانە لە کوێ بایەخی هەیە؟ جا پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} خۆی خوێنی کوژراوەکەی لە وشتری زەکات دا (ش / د / ت / ن = شەیخەین / ئەبو داوو / تیرمیذی / نەسائی - رەزای خودا لە هەموویان بێ) ئەم فەرموودەیە لە سەهلی کوڕی ئەبو خەیثەمەیشەوە گێڕراوەتەوە. ئەم فەرموودەیە تەرخانکەر (مخصص)ی گشتایەتی ئەم فەرموودەی ترە کە دەفەرموێ: بەڵگە لەسەر داواکارەو سوێند لەسەر داوالێکراو. دارە قوطنی ئەمەی لێ پتر کردووە: تەنیا مەسەلەی پاکانە (قەسامە)ی لێ دەرچێ.

بایستی ئەوە کە لە پاکانەدا لە پێشدا سوێند دەدرێ بە داواکار ئەمەیە: لایەنی داواکار لەم مەسەلەیەدا بەهۆی ئەو وردە بەڵگەیەوە کە هەیە هەندێ بە هێزترە، لەبەر ئەوە شەرع لە پێشدا سوێند دەدا بەو، دەی ئەگەر قوڵاخو نیشانەو وردە بەڵگە لە ئارادا نەبوو ئەوە سوێند دەدرێ بە داوالێکراو بەپێی یاسای دامەزراوی شەرع: بەڵگە لەسەر داواکارەو سوێند لەسەر داوالێکراوە.

٣١٨) باسی کەفارەتی کوشتن:

هەر کەسێ کەسێ بە نارەوا بکوژێ کە فارەتێ پێویست دەبێ لەسەری خوای بە دەسەنقەست بیکوژێ، یا بەهەڵە، یا بە نیمچە هەڵە. کەفارەتەکە برێتییە لە ئازادکردنی بەندەیێ، کە موسوڵمان بێو پاك بێ لەو نەنگانەی کە لەشتی فرۆشتندا بە نەنگ دەژمێررێن. ئەگەر بەندە دەست نەکەوت، یا بکوژ لات بوو ئەوە پێویستە دوو مانگ لەسەر یەك بەرۆژووبێ. خواە کوژراوەکە موسوڵمان بێ یا بیبڕوا، پەیماندار‌بێ یا خاوەن پەیمان، ئازاد بێ یا بەندە، بەندەی بکوژەکە خۆی بێ یا بەندەی کەسێکی تر، ژیرو خاوەن هۆش بێ یا شێت، مناڵ بێ یا گەورە، لە دایك بووبێ یا کۆرپەلەی ناوسك بێ. کۆگری ئەمە ئەوەیە: خوێنی کوژراوەکە بەهۆی ئیمانەوە یا بەهۆی ئەمانەوە پارێزراوبێ.

کەفارەت پێویست نابێ بە کوشتنی بێبڕوای جەنگیو لە ئیسلام وەرگەڕاوو جەردەو رێگرو داوێنپیسی هاوسەردارو بە کوشتنی ژنو منالی بێبڕوایان لەکاتی غەزاو جەنگدا، چونکە کوشتنی ژنو مناڵ لەکاتی غەزادا گەرچی نادروستە بەلاّم لەبەر رێزی خۆیان نیە، بەڵکوو لەبەر بەرژەوەندی موسوڵمانانە، تا دەسمایەی گوزەرانیان زیانی پێ نەگا.

پێویستبوونی کەفارەت لە کوشتنی هەڵەدا بە یەککگرتن چەسپاوە، دەقی ئایەتیش هەیە لەسەری کە خوای گەورە دەفەرموێ: {وَمَن قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَئًا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ - سورة النساء - ٩٢/٤} هەتا کۆتایی ئایەت. واتە هەر موسوڵمانێ موسوڵمانێکی تر

بکوژێ ئەوە لە سەری پێویستە کە بەندەیەکی موسوڵمان ئازاد بکا، وە خوێنیش بدا بە خوێنڕەسی ئەو کوژراوە.

پێویستبوونی کەفارەت لە کوشتنی دەسەنقەستیشدا بەم فەرموودەیە چەسپاوە: وائیلەی کوڕی ئەسقەع دەفەرموێ: هاوڕێیەکمان بەهۆی موسوڵمان کوشتنەوە دۆزەخی بۆ خۆی مسۆگەر کردبوو، جا بەم بۆنەیەوە چووینە خزمەتی حەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: لە جیاتی خۆی بەندەی بۆ ئازاد بکەن. لە گێڕانەوەیەکدا: با بەندەیێ ئازاد بکا، خودای گەورە لە جیاتیی هەر ئەندامێکی ئەو بەندەیە ئەندامێکی ئەو لە ئاگری دۆزەخ ئازاد دەکا (ن/د/ ئیبنو حیببان‌و حاکم بە دروستی دادەنێن. حاکم دەفەرموێ: فەرموودەیەکی دروستە بەپێی مەرجی شێخی بوخاری‌و شێخی موسلیمە) دیارە کە بکوژ کاتێ ئاگر مسۆگەر دەکا بۆ خۆی کە بە قەستی بە ناهەق کەسێکی کوشتبێ، سەرەڕای ئەوەیش ئەمیش هەر کوشتنی ئادەمیزادی خوێن قەدەغە کراوە لەبەر رێزداری خوێنەکەی، کەواتە لە میشدا کەفارەت وەکوو کوشتنی هەڵە پێویستە ئەگەر گۆمەڵێك پێکەوە یەکێکیان کوشت، گەرەکە لەسەر هەر یەکێکیان سەربەخۆ کەفارەتێکی تەواو بدا، چونکە ئەم کەفارەتە هەقێکە پەیوەندی بە خودی کوشتنەوە هەیە، بەش بەشیش ناکرێ، لەبەر ئەوە پێویستە دەق وەك تۆڵە لێسەندن هەر کەسەیان کەفارەتێکی تەواو بدا، سەرەڕای ئەوەیش کە مانای پەرستنی تیادایە، عیبادەتیش بەش بەش ناکرێ. هەیشە دەفەرموێ: بە هەموویان یەك کەفارەتیان لەسەرە چونکە کەفارەت ماڵێکە بەهۆی کوشتنەوە پێویست دەبێ. ئەگەر بکوژەکە منداڵ، یا شێت بوو،

هەقدارەکانیان هەر کەسەیان لە ماڵی خۆی کەفارەتەکەیان بۆ دەدا، هەر وەك چۆن زەکات لە ماڵی خودی منداڵەکە یاخودی شێتەکە دەردەکرێ. بەڵام بە بەهیچ جۆر هەقدارو سەرپەرشت لە جیاتی منداڵ، یا لەجیاتی شێت بەرژوو نابن، بەڵکوو رۆژوو لەسەر خۆیانە لە پاش رەسیدە بوون، بە مەرجێ خاوەن هۆش بن.

٣١٩) باسی تۆڵەی تاوان کە ناودارن بە حەددە شەرعییەکان:

تۆڵەی تاوان بە عەرەبی ناوی (الحدود)ە کە کۆی (حد)ە حەددیش لە زمانا بە واتا سنوورە کە نیشانەی سەرەتای قەدەغە بوونو رێ لێگرتنە، جا بۆیە تۆڵەی تاوان وا ناونراوە چونکە رێگە لە روودانی کاری شەرم ئاوەری نالەباری ناهەموار دەگرێو سنووری بۆ دادەنێ.

تۆڵەی تاوان (یا حەددی شەرعی) لە شەرعی پیرۆزدا بریتییە لە تۆڵەیەکی تایبەتی لەسەر تاوانێ کە پێویست بووە لەبەر ئەوەی کە هەقی خودایە، وە لە بابەتی داوێن پیسیدا وایە، یا لەبەر ئەوەی کە هەقی مرۆڤە، وەك تۆڵەی بوختان. بە پێچەوانەی تەمێکردنەوەکە لە شەرعا پێی دەگوترێ: تەعزیر، چونکە تەمێکردن سزایەکی نادیارییە فەرماندار بە کۆشش دایدەنێ.

٣٢٠) تۆڵە (حەدد)ی شەروالپیسی:

شەروالپیسی دوو جۆری هەیە: هاو سەردارو بێ هاوسەر واتە: محصنو ناحصن.

مرۆڤی خاوەن هاوسەر، چ پیاو بێ چ ژن، تۆڵەکەی ئەوەیە ئەگەر داوێنپیسیی لەسەر چەسپا، بە گڵمتكو بەردی پڕ بە مشتو بچووکتر سەنگەسار دەکرێ هەتا دەمرێ، بەڵام داری حەددی لێ نادرێ، بێ هاوسەریش (واتە: کورو کچیش) سەد داریان لێ دەدرێو تاماوەی ساڵێکیش شار بەدەر دەکرێن. کۆگری هۆی ئەم تۆڵەیە ئاوایە: مرۆڤێکی رەسیدەی خاوەن هۆش بە ئارەزووی خۆی نەك بە زۆری زۆردار، سەری چووکی خۆی، ئەو ئەندازەیەی کە خەتەنە دەکرێ، یا بە ئەندازەی ئەوە نوقوم بکا بە زێی ژنێکی زیندووی وادا کە پێی حەرام بێ، لە هەمان کاتدا گومانو شوبهەی حەڵاڵبوون لە ئارادا نەبێ، یاخود ژنێ کەرەسیدەو هۆشدار بێ بە ئارەزوو قەبووڵی ئەوە بکات. پیاوو ژن وەك یەك تۆڵەیان لەسەرە، چونکە ئیمامی عومەر {رەزای خوای لێبێ} لە وتارێکا فەرمووی: بێگومان کە خودا موحەممەدی ناردووە لەگەڵ ئایینی راستداو قورئانی ناردۆتە خوارەوە بۆی، ئایەتی بەردەبارانکردنی داوێنپیسیان جاران ئایەتێ بوو لە قورئان کە ئەمە دەقەکەیەتی: (الشیخ والشیخة اذا زنیا فارجموهما البتة) واتە: پیاوو ژنی سەرە ئەگەر داوێنپیسییانکرد بەبێ چەندو چوون سەنگەساریان بکەن. ئێمە بەخودی خۆمان ئەو ئایەتەمان خوێندۆتەوەو لە مبەستەکەی تێگەیشتووین، هەرچەندە ئەم ئایەتە لە تیلاوەتدا نەسخ بۆتەوەو لە

خوێندنـــەوەدا ســـڕاوەتەوەو لـــە قورئانـــدا نانووســـرێ، بـــەڵام دەگـــەرو بڕشتەکەی هەر ماوەو هێشتا حوکمی پێدەکرێ، بۆیـە پێغەمبـەر خۆی {دروودی خوای لەسەربێ} داوێنپیسانی بەردەباران دەکرد، ئەوەتانێ ئێمەش لەپاش ئـەو بـەردە بارانیـان دەکـەین، بـەڵام دەترسـم کـە موسـوڵمانان بکەونـە چـەرخێکەوە، کەسـێ پەیـدا ببـێ بڵـێ: لـە نامـەی خـودادا ئایـەتی بەردەبارانکردنی تیادا نیە. جا بە نەکردنی ئەرکێ کە خودا لە قورئانا داینـاوە لـە سـەریان تاوانیـار دەبـنو لـە ڕێگـە دەردەچـن! بێگومـان کـە بـەردەبارانکردن فـەرمانی نامـەی خودایـەو ڕاسـتو دروسـتە، وە ئـەم فەرمانە (حوکم)ە بۆ ئەو پیاوو ژنانەیە کە لەوەوپێش ژنیان هێنابێو بە دەستیان گرتبێ، یاخود شوویان کردبێو مێرد بـە دەستی گـرتبن، وەلێ لە هەڵو مەرجێکا کە بەڵگە هەبێ کە برێتییە لە چوار شایەتی نیرینـەی دادپەروەر یا سك دیاری بدا، یا پێلێنانو چوونە ژێر لە کایەدا بێ.

سوێندم بە زاتی خودا ئەوە نەبێ کە خەڵك بڵێن: عومـەر شت لـە نامـەی خـودا، ئایـەت لـە خۆیـەوە لـە قورئـان زیـاد دەکـا، دەنـا ئـەیم نوسییەوە! (شـەیخانو ئـەبو داوودو تـیرمیذیو نەسائی گێڕاویانەتـەوە) ئەم وتارەی عومەر لەبەر چاوی کۆمەڵێ لە یارانی پێغەمبـەر بـوو {دروودی خودای لەسەر پێغەمبەرو ڕەزای خودا لە یارانە بێ} لەگەڵ ئەوەش کەس لاری لێی نەبووە.

وەکی تریش ئەگەر داوێنپیس هاوسـەردار نـەبوو (واتـە: ڕۆژێ لـە ڕۆژان ژنی نەهێنابێ، وە هێشتا هەر بوخچەی نـەکراوە بـوو، واتـە: کـوڕ یـا کـچ بـوو) ئـەوە سـەرنج دەدەیـن: ئەگـەر زیناکارەکە ئـازاد بـوو ئـەوە تۆڵەکەیان برێتییە لەوە یەکی سەد داریان لێبدرێو بۆ ماوەی ساڵێ شار بـەدەر دەکـرێن. لـە بـارەی دارکارییەکـەوە خـوای گـەورە دەفـەرموێ:

{فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ – ٢/٢٤} واتە: ژنی داوێن پیس‌و پیاوی داوێنپیس یەکی سەرو سەد داریان لێ بدەن) پێغەمبەریش (درودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: کچ‌و کوڕ یەکی سەرو سەد داریان لێ دەدرێ‌و تاماوەی ساڵێکیش شار بەدەر دەکرێن. (موسلیم). مەرجە ئەو شوێنەی داوپێنپیسی بۆ رەهەنە دەکرێ ماوەی دوو قۆناغ یا زیاتر دوور بێ، کە ماوەی کورتکردنەوەی نوێژ لە سەفەردا، چونکە مەبەست لێی ئەوەیە کە کابرا هەست بە نامۆیی‌و بێ هاودەنگی بکاو دووربێ لە کەسوکارو نیشتمانی خۆی. گریمان پێشەوای موسوڵمانان وا بە باش بزانێ کە دووری بخاتەوە بۆ دوورتریش دەتوانێ. چونکە ئەبو بەکری صەدیق رەهەنەی دەکرد بۆ فەدەك‌و عومەر بۆ شام‌و عوسمان بۆ میصرو عەلی بۆ بەصرە، بەڵێ پێویستە ژنەکە لەگەڵ خوییەکی خۆیدا دوور بخرێتەوە، هەر چەند بەکرێش لەگەڵیدا بڕوا، کرێکەیش لەسەر ژنەکەیە.

جا هەر کاتێ مرۆڤێکی هۆشداری رەسیدەی سەپشك بە ئارەزووی خۆی داوێنپیسی ئەنجام بدا، خوای موسڵمان بێ، یا پەیماندار (ذیممی) بێ، یا هەڵگەڕاوە بێ، تۆڵە پێویست دەبێ لە سەری. موسوڵمان بە یەکگرتن، پەیمانداریش لەبەر ئەوە کە هەموو نەتەوەکان بە یەك دەنگ دەڵێن: شەروالپیسی نا دروستە، ئەمە لە کاتێکا کە ئەو پەیماندارە پابەندی بڕیارەکانی ئیسلام بووەو پەیمانی داوە کە سنوورەکانی ئیسلام نەبەزێنێ، کەواتە لەم رووەوە لە موسوڵمان دەچێ‌و بڕیاری موسوڵمانی بەسەردا جێبەجێ دەکرێ، سەرەڕای ئەم بەڵگانەیش بەڵگەیەکی رۆشنی تریش هەیە کە کردەوەی پێغەمبەرە (درودی خوای لەسەربێ) چونکە پێغەمبەر

خـوّی {درووده‌ی خـوای له‌سـه‌ربێ} ژن‌و پیـاوێکی جووله‌کـه‌ی بـه‌ردەبارانکرد کـه‌ داوێنپیسییان کردبوو، کـه‌ هـه‌ردووکیان خـاوەن هاوسـه‌ر بـوون (بڕوانـه: تـاج/٣ ل - ٢٤٣ – وەرگێـڕ). هه‌لگـه‌ڕاوەیش باشـتر تۆڵـه‌ی لێ دەسـێنرێ، چونکه‌ گشت بڕیارێکی ئیسلامی له‌سه‌ر جێبه‌جێ دەکرێ.

بـه‌ڵام تۆڵـه‌ له‌سـه‌ر زۆر لێکـراو نیـه‌، چ پیاوبـێ چ ژن، له‌سـه‌ر فه‌رمایشتی دروست زۆر لێکردن بۆ پیاویش ڕێگه‌ی تێ دەچێ، بـه‌ڵام بـۆ ژن ڕێتچوونی زۆر لێکردن بەبێ ڕاجیایی هه‌یه‌.

دیسان بـۆ پێویـستبوونی ئـه‌م تۆڵه‌یـه‌ ئـه‌وەیش مه‌رجـه‌ کـه‌ سـوور بزانێ کـه‌ شه‌رواڵپیـسی نادروسـته‌، له‌بـه‌ر ئـه‌وە که‌سـێ کـه‌ ئـه‌وە نـه‌زانێ حـه‌ددی له‌سـه‌ر نیـه‌، وەك که‌سـێ لـه‌ چۆڵه‌وانی گـه‌ورە بووبـێ، یـا نـوّ موسوڵمان بێ، له‌بـه‌ر ئـه‌م مه‌رجه‌یـه‌ کـه‌ حـه‌زرەت {درووده‌ی خوای له‌سه‌ربێ} بـه‌ ماعیزی فه‌موو: ئایا دەزانی که‌ داوێنپیسی چییه‌؟. دەی ئه‌گه‌ر نـه‌زانینی واتای داوێنپیـسی ڕێگـه‌ی لـه‌ جێبـه‌جێکردنی تۆڵه‌ نه‌گرتایـه‌ پێغه‌مبـه‌ر {درووده‌ی خوای له‌سه‌ربێ} ئه‌م پرسیارەی لـه‌ مـاعیز نـه‌دەکرد، سـه‌رەڕای ئه‌مـه‌یش دەڵێین: تۆڵه‌ پاشکۆو ئـه‌نجامی تاوانـه‌، نـه‌زانیش تاوانبـار نیـه‌! که‌واتـه‌: تۆڵه‌ی له‌سه‌ر نیه‌.

هاوسه‌رداریی (الاحصان):

ئیحـصان لـه‌ زمـانی عه‌رەبـدا واتـه‌: مـه‌نع، مـه‌نعیش بـه‌ کـوردی واتـه‌: نه‌هێشتن، خـوای مـه‌زن دەفـه‌رموێ: {لِتُحْصِنَكُم مِّن بَأْسِكُمْ – ٢١} واته‌: هه‌تا نه‌هێڵێ زەبرو زەنگ لـه‌ جه‌نگدا بـه‌ یـه‌کتری بگه‌یـه‌نن،

له عورفی شەرعدا بە زۆر واتا هاتووە، بە واتا ئیسلام هاتووە، وەك ئەم ئایەتە {فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ - سورة النساء - ٢٥/٤} بەپێی قسەی هەندێ راڤەکار (أحصن) لەم ئایەتەدا بە واتا (أسلمن)میە، بە واتا ئازادیش هاتووە، وەك ئەم ئایەتە: {فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ - سورة النساء - ٢٥/٤} لەم شوێنەدا موحصەنات بە واتا ژنانی ئازادە، بە واتا مەردیو داوێن پاکیش هاتووە، وەك {وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ - سورة النور - ٤/٢٤} لێرەشدا موحصەنات بە واتا ژنانی مەردی داوێنپاکە، بە واتا بە شوودانیش هاتووە، وەك {وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ - سورة النساء - ٢٤/٤} ژنە مێرد دارەکان، بە واتا چوونە لایش هاتووە، وەك {مُّحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ - سورة النساء - ٢٤/٤} ئەوەیش کە دەڵێین: ئیحصان لەم باسەدا واتای وایە: کە دروستبوونو جووتبوون لە هاوسەرییەکی دروستدا رووی دابێ، بەپێی ئەم فەرمایشتەیەتی (دروودی خوای لەسەربێ): هەر موسوڵمانێ شایەتمان بهێنێو بڵێ: (اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا رسول الله): بە دڵ باوەڕم هەیەو بە زمان دەڵێمو شایەتی دەدەم کە هەر خودا یەو بەس، خودای تر نیە، موحەممەدی کوڕی عەبدوڵلایش پێغەمبەری رەوانەکراوی خودایە. ئیتر خوێنی ئەو کەسە حەرامەو بە هیچ شێوەیێ خوێنی بە کەس رەوا نابێ، مەگەر لە یەکێ لەم کاتانەدا: بێوە پیاوی داوێنپیس بێ یاخود بێوەژنی داوێن پیس بێ، یا کەسێ بە ناڕەوا کەسێ بکوژێ، یا لە ئایینی خۆی وەرگەڕابێو لە کۆمەڵەی موسوڵمانان تەرابووبێ! (شەیخان گێڕاویانەتەوە) زاناکان بە یەك دەنگ دەفەرموون: وشەی (الثیب: بێوە

پیاو، یا بێوەژن) لەم فەرموودەیەدا مەبەست لێی ئەوەیە. ئەو پیاوە یا ئەو ژنە لەوەوپێش لەگەڵ هاوسەری حەڵاڵی خۆیدا دروست بووبێ.

٣٢١) مەرجەکانی هاوسەرداری ئەمانەن:

یەکەم: ئەرکداریو ئەرك لە سەری (تەکلیف) کەواتە تۆڵەو داری حەدد لەسەر منداڵو شێت نیە، بەڵام بە شتێ کە چاو ترسێنیان بکا تەمێ دەکرێن، وەك لەسەر کردنی هەموو شتێکی نادروست تەمێیەکی ئاوا دەکرێن کە عاریان پێبنێ.

دووەم: ئازادی. کۆیلە بە هاوسەردار بەم مەعنایە دانانرێ، با لەوەوپێش لەگەڵ حەڵاڵو هاوسەری خۆیدا جووت بووبێ! چونکە ئازادی نیشانەی تەواویو خانەدانیو گەردن بەرزیو سەر بەرزییە، خانەدانیش خۆی لە شتی وا دەپارێزێ کە ناموسو ئابڕووی بەرێ، بە پێچەوانەی کۆیلەوە، چونکە کۆیلە لە پێکراوە ئەوەندە بە چاوی سووك تەماشاکراوە دەربەستی ئەوە نەماوە کە وەك مرۆڤی ئازاد پارێز لە سووکایەتی بکا!.

جاران پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} کە پەیمانی لە ژنان وەرگرت، لەسەر رەفتارکردن بەم ئایەتە بەیعەتی لێ وەردەگرتن: {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ} کە ئەمە پوختەی راڤەکەیەتی: ئەی پێغەمبەر! کاتێ ئافرەتە موسوڵمانەکان هاتن بۆلات کە پەیمانت پێ بدەن لەسەر ئەوە پەیمانیان لێ وەربگرە کە هاوبەش بۆ خودا بڕیار

نەدەنو دزیو حیزیو داوێنپیسی نەکەن... تاکۆتایی ئایەت، جا هیند {رەزای خوای لێبێ} کە بۆ یەکەمجار ئەمەی بیست بەسەرسامی لەو گۆشە نیگایەوە کە ئافەرەتی ئازاد چۆن شتی وا دەکا گوتی: بۆچی ژنی ئازادیش حیز دەبێ؟!!.

سێیەم: دروستبوون لەگەڵ هاوسەردا، بۆ ئەمە ئەوەندە بەسە کە سەری چووك ئەو ئەندازەیەی کە سوننەت دەکرێ، نوقم ببێ لەناو زێدا، با رەحەتبوونیش روونەدا. مەبەست لە هاوسەری دروستو حەلاڵ ئەوەیە کە ژنو مێرد بە مارە برینی دامەزراو بە یەك گەیشتبن، کەواتە مارە برینی دانەمەزراو بەرناکەوێ، چونکە ئەوە نابێ بەهۆی هاوسەرداری (احصان) چونکە نادروستەو نابێ بەهۆی مەردیو رەوشت تەواوی. بزانە بۆ جێبەجێکردنی تۆڵە مەرج نیە هەردوو لا هاوسەرداربن، لەبەر ئەوە ئەگەر کوڕێ لەگەڵ ژنێکی هاوسەرداردا ئەو ئیشەی کرد، یا کچێ لەگەڵ پیاوێکی هاوسەرداردا ئەو ئیشەی کرد، لەم دوو کاتەدا هاوسەردارەکەیان بەردەباران دەکرێو بێ هاوسەرەکەیان دارکاری دەکرێو ساڵێ رەهەنە دەکرێ.

٣٢٢) تۆڵەی بەندەو کەنیزەك:

بەندە یا کەنیزەك هەر کاتێ داوێنپیسیان کرد پەنجا داری حەددیان لێ دەدرێ، بەپێی ئایەتی: {فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ – سورة النساء – ٢٥/٤} لەبەر ئەوەیش کە کۆیلە بەهۆی کۆیلەییەوە ناتەواوە، کەواتە باوەك ژنهێنانو عیددەو

تەڵاق بەقەد نیوەی ئازاد حسێبی بۆ بکرێ، چونکە بەندە بۆی هەیە دووو ژن بهێنێ، عیددەی کەنیزەك نیوەی عیددەی ژنی ئازادە، تەڵاقی بەندەیش نیوەی تەڵاقی ئازادە، کەواتە با حەددەکەیشی نیوەی حەددی ئازاد بێ! کۆیلە نیو ساڵ شار بەدەر دەکرێ واتە: شەش مانگ.

٣٢٣) باسی نێربازیو چوونە لای چوار پێ:

نێربازیو هەتیوبازی تاوانێکی گەلی گەورەیە، لە گوناهە هەرە گەورەکانە، هۆی پێویستبوونی تۆڵەیە، برێتییە لەوە کە مرۆڤ بە پاش بچێتە لای مرۆڤی نێرینە. دەی هەر کەسێ بە ئارەزوو بە پاش بچێتە لای مرۆڤێکی نێرینە، ئەوە لە چەشنی تۆڵەی داوێنپیسی تۆڵەی لێ دەسێنرێ، ئەگەر هاوسەرداربێ بەردەباران دەکرێ، ئەگەر بێ هاوسەر بێ سەدداری لێ دەدرێو ساڵێ رەهەنە دەکرێ، خواە موسوڵمان بێ یا پەیماندار بێ، یا هەڵگەڕاوەبێ، بە مەرجێ ئەرك لەسەر (مکلف) بێو بزانێ کە ئەوە نادروستە. چونکە خودای گەورە ئەم کارە پیسەیشی ناو ناوە فاحیشە. واتە: کاری شەرماوەری ئابڕووبەر، وەك قورئانی پیرۆز لەسەر زمانی حەزرەتی لووط (دروودی خودای لێبێ) دەفەرموێ: {أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّن الْعَالَمِينَ – ٧/٨٠} هەروا دەفەرموێ: {وَاللَّذَانَ يَأْتِيَانِهَا مِنكُمْ فَآذُوهُمَا – سورة النساء – ٤/١٦} پێغەمبەریش (دروودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: (ئەگەر پیاوێ سواری پیاوێ بوو هەدووکیان داوێنپیسن) هەیشە دەڵێ: بەبێ بەندو مەرج تۆڵەی کوشتنە، خوای هاوسەردار بێ یاخود بێ هاوسەربێ، بەڵگەی ئەم

فەرموودەیەتی {درودی خوای لەسەربێ}: (هەر کاتێ دیتانو ساخ بۆوە بۆتـان کـە کەسێ پیشە پیسەکەی هۆزی لووط دەکات - واتە: بە پاش سواری یـەکێ بـووە – بکـەرو بـدەر هـەردووکیان بکـوژن) لـە گێڕانەوەیـەکا: ئـەوی سەرەوەو ئـەوی ژێـرەوە هـەردوو لایـان بـەردەباران بکـەن. (ئـەبو داوودو تیرمیذیو ئیبنو ماجە. حاکم دەفەموێ: رشتەکەی دروستە).

چۆنێتی کوشتنی نێرباز:

لە چۆنێتیی کوشتنی نێربازدا راجیایی هەیـە: هەیـە دەڵێ: وەك هەڵگەڕاوە بـە شمـشێر دەکوژرێ، چونکە لـە دێرینـدا کوشـتن زۆرتـر بـە شمشێر دەبوو، نەوەوی ئەم رایە بە دروست دادەنـێ، هەیـشە دەڵێ: بـەردە بـاران دەکـرێ، لەبـەر ئـەم گێڕانـەوەی تـر: ئـەوەی کـە لـە ژێرەوەیـە سەنگەسـار بکـەن. لەبـەر ئـەوەیش کـە هـۆی ئـەم کوشـتنە چـوونەلای نارەوایـە، کەواتـە دەبـێ وەك کوشـتنی داوێنپـیس بـە بـەردەباران بـێ، هەیـشە دەفـەرموێ: دەکـرێ بـە ژێـر دیـوارەوەو دیـوارێ دەرووخێنـرێ بـە سەریدا، یا لە هەڵدێرێکەوە گولۆر دەکرێتـەوە هـەتا دەمـرێ، ئەمـەیش لـە چـۆنێتی سـزای هـۆزی لـووت وەرگـیراوە وەك لـە قورئانـدا بـاس کـراوە.

جیاوازی نیە لە نێوانی بیانیو نـا بیانیدا، یا لـە نێوانی بەنـدەی خۆیو بەندەی کەسێکی تردا، چونکە بە هیچ شێوەیێ کۆم حـەڵاڵ نـاکرێ، جا ئەگـەر ژنێکـی بیـانی وا لێ کـردو بـە کـۆم چووە لای ژنـێ کـە ژنـی خـۆی نـەبوو، یـا کـەنیزەکی نـەبوو، ئـەوا هـەمان راجیـایی پێـشوو لـە بـارەی بکەرەکەوە لـەم حاڵەیـشدا دووبـارە دەبێتـەوە، چونکە لەسـەر فەرمایـشتی هەرە دروست چوونە لای ژنی بیانی بە پاش حوکمی چوونە لای هـەتیوی

هەیە. بەڵام سزای ژنەکە لەسەر رای هەرە دروست: سەددارو رەهەنە کردنە. ئەگەر مێرد بە کۆم بڕواتە لای ژنی خۆی ئەگەر دووبارەی کردەوە تەمێ دەکرێ، بەڵام لە جاری یەکەمدا تەمێ ناکرێ، ئەمە دەقی فەرمایشتی شافیعی خۆیەتی لە کتێبی (المختصر)دا، کۆمەڵێ تریش ئەمەیان بە راشکاوی ئاشکرا کردووە، بە هەرحاڵ بە کۆم بڕواتە لای حەڵاڵی خۆی کارێکی نادروستەو لە شەرعا رێگەی نەدراوەو نەهی لێکراوە.

هەروا چوونە لای چوارپاو ئاژەڵ نا دروستە، بەبێ گومان چونکە ئەمیش دادەنرێ بە (فاحشە)وە تۆڵەی داوێنپیسی بەسەردا جێبەجێ دەکرێ، لەسەر قسەی قیلێ، وە فەرقی هاوسەردارو داراوبێ هاوسەر دەکرێ،چونکە ئەمیش تێرۆکردنی چوو کە بە زێدا، کەواتە وەك تێرۆکردن بە زێی ژندا وایە، کەواتە بڕیاری ئەوی هەیە، قیلێ تر دەفەرموێ: تۆڵەی کوشتنە (خوای هاوسەردار بێ یا بێ هاوسەر بێ) بەپێی فەرموودەکەی {درووودی خوای لەسەربێ}: هەر کەسێ بڕواتە لای چورارپا (بهیمە)یێ خۆیو چوارپاکە بکوژن. (ئەبو داوودو تیرمیذیو کەسانی تریش گێڕاویانەتەوە. حاکم دەفەرموێ: رشتەکەی دروستە) قیلێکیش دەفەرموێ: تەنیا تەمێکرن پێویستە. قسەی ئەم قیلە راستو دروستە، بەڵگەیش ئەم فەرمایشتەی ئیبنو عەبباسە {رەزای خوایان لێبێ} کە دەفەرموێ: حەدد لەسەر کەسێ نیە کە بڕواتە لای گیانلەبەران. (نەسائی) دەی شتی وا ئیبنو عەبباس لە خۆیەوە نایڵێ، بەڵکوو لە سوننەتی وەرگرتووە، سەرچاوەی سوننەتیش سرووشی خواییە کە ناردوویەتی بۆ پێغەمبەر. دەی وا بەپێی ئەم فەرمایشتەی ئیبنو

عەبباس حەدد نیە، کەواتە تەمێکردن دەچەسپێ چونکە کابرا تاوانێکی وای ئەنجام داوە کە نەحەددو تۆڵەی هەیە نە کەفارەت، دیسان بەڵگەی دروستی قسەی ئەم قیلە ئەمەیە: ئەم جۆرە زێیە دڵی مرۆڤی دەروون پاك بە سروشت حەزی لێناکا حەددیش لە بنەڕەتدا بۆ ئەوە دانراوە کە مرۆڤ چاوترسێن بکا نەبادا شتێکی حەزلێکراو بکا. ئەم رایە دەقی قسەی شافیعی لەسەرە، هەندێ زانایش بەبێ سێو دوو بە رای هەرە دروستی دادەنێن.

٣٢٤) حوکمی چوونە لایێ بە شەرمگا نەبێ:

هەرکاتێ کەسێ خۆی هەڵسووی لە ژنێکی بیانیو خۆی پێ رەحەت کرد، بەبێ ئەوە کە زەکەری بکا بە فەرجیدا، ئەوە حەددی لەسەر نیە، گەرچی ئەندامی بکا بە ناوکیدا، یا بە دەمیدا، بە پێی ئەم فەرموودەیە کە ئەبو داوود لە ئیبنو مەسعوودەوە دەیگێڕێتەوە: پیاوێ هاتە خزمەتی حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} گوتی: من خۆم هەڵسووی لە ئافەرتێ خەڵکی ئەو پەڕی شارە، خۆم پێ رەحەت کرد، بەڵام بە دەستم نەگرت، وا بەپێی خۆم هاتوومەتە بەردەستی تۆ بڕیاری شەرعی خودام بەسەردا جێبەجێ بکە. حەزرەتی عومەریش {رەزای خوای لێبێ} فەرمووی: تۆ خودای گەورە سری پۆشیوی، بۆ سری خۆت هەڵدەماڵی؟ پێغەمبەری خودا {دروودی خوای لەسەربێ} وەڵامی پیاوەکەی نەدایەوە، هەتا رۆیشت، جا پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} پیاوێکی دواخست، رۆیشت هەتا گرتیەوە، لەسەر فەرمانی پێغەمبەر ئەم ئایەتەی بەسەردا خوێندەوە:

{وَأَقِمِ الصَّلاَةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ – سورة هود – ١١٤/١١} واتە: هەموو شەوو رۆژێ پێنج نوێژە فەرزەکان لەکاتی خۆیانا بکەن، ئەم نوێژانە لە کردەوە هەرە باشەکانی ئیمن، بزانن کە یاسایەکی خودایيە کە کردەوەی باش‌و کاری چاکە هەمیشە کردەوەی خراپ‌و تاوان لا دەبەن‌و دەیسڕنەوە تا کۆتایی ئایەت. جا پیاوێ گوتی: ئەی پێغەمبەری خودا! ئەمە بە تایبەتی هەر بۆ ئەو وایە یا بۆ گشت کەسێ هەر وایە؟ فەرمووی: ئەم بڕیارە بۆ گشت کەسێ وایە) (موسلیم / تیرمیذی) (بڕوانە تاج/١ ل – ١٨٥ ز – ٤٣ – وەرگێڕ).

بەڵێ ئەگەر دوو کەسی بیانی کە لەیەك حەرام بن بە گیانی خۆیان، کۆم‌و زێی لێ دەرچێ، ئاوی خۆیان بهێننەوە، یا هەر یەکێکیان بەوی تریان لەسەر ئەم شێوەیە خۆی رەحەت بکا، ئەوە تۆڵە (واتە: حەدد) لەسەر هیچ کەسێکیان پێویست نابێ، بەڵام تەمێ دەکرێن. تەمێکردنیش سزایەکە نابێ لە کەمترین حەدد کە دە قەمچییە تێپەڕ بکا، چونکە خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: مەگەر بۆ حەددی شەرعی کە شەرع ژمارەی جارەکانی دیاری کردووە ئەگینا لەسەر هیچ شتێکی تر لە دەدار، یا لە دەقەمچی زیاتر لە کەسێ بدات، نادرێ (ش/د/ت/ن) لە گێڕانەوەیەکا: کەسێ بە قەد حەددێ لە کەسێ کە حەددی لەسەر نەبێ ئەوە دەست درێژیکارە.

٣٢٥) باسی ئاو هێنانەوە (استمناء):

ئاو هێنانەوەو خۆرەحەتکردن بە دەست نادروستە بەڵکوو لە گوناهە هەرە گەورەکانە، وە کەسێ ئەوە بکا بەر ئەم نەفرەتو لەعنەتە دەکەوێ کەوا لەم فەرموودەیەدا: نەفرەت لێکراو ئەو کەسەیە بە دەستی خۆی ئاوی خۆی بهێنێتەوە. دیسان لەبەر ئەم هۆیەیش نادروستە: خۆرەحەتکردنی وا بە ئەزموون دەرکەوتووە سەر دەکێشێ بۆ شێواویی هۆش‌و زەبوونی‌و لاوازیی لەش‌و دەیشبێ بەهۆی وەجاخ کوێری‌و بڕانەوەی نەتەوە، بڕیارەکەی وەك بڕیاری خۆرەحەتکردن بە ژنی بیانی وایە، کە بە لەشی نەك بە پاش‌و پێشی ئاوی خۆی بهێنێتەوە، کەواتە: ئەمیش تەمێکردنی لەسەرە (مەبەست لە ژنی بیانی – المرأة الاجنبية – لەم جۆرە شوێنانەدا ژنێکە کە حەڵاڵ‌و هاوسەر نەبێ، ژنی خوۆییش بۆ ئەم مەبەستە بە بیانی دادەنرێ، چونکە مارەی نایەت لە پیاوی خۆیی – وەرگێڕ).

٣٢٦) پانپانۆکێی ژنان (تساحق النساء):

پانپانۆکێ: خۆ بە یەکتر رەحەتکردنی ژنانە (تەماشای فەرهەنگی خاڵ‌و هەنبانە بۆرینەی هەژار بفەرموو – وەرگێڕ) هەر ژنێ کاری وا بکا تەمێی شەرعی – کە پێی دەگوترێ: تەعزیر – دەگرێ. چونکە کارێکی نادروستە، گوناهەکەی بەقەد گوناهی داوێنپیسییە، بەپێی ئەم فەرموودەیەی (دروودی خوای لەسەربێ): ژن سواری ژن ببێ هەردوو لایان دادەنرێن بە داوێنپیس.

٣٢٧) بوختان (القذف):

بوختان – كه له عەرەبیدا پێی دەگوترێ (قەذف) واتە: فڕەدانو بۆ هەڵدان. وەك خوای گەورە دەفەرموێ: (فاقذفیه فی الیم) واتە: ئەوجا هەڵی بدەرە ناو دەریای نیلەوە، له عورفی شەرعی شەریفا برێتییه له هەڵبەستنی تۆمەتی بوختانی داوێنپیسی بۆ كەسێ بە جۆرێكی وا كه تووشی شەرمەزاری بكا. ئەم جۆرە بوختانە له گوناهە هەرە گەورەكانە، بەپێی نامەو رێگەی رەهبەرو یەككرتنی نەتەوە، حەددی تایبەتی خۆی هەیە.

مەرجی بوختانكەر: ئەم سێ شتە مەرجە :

یەكەم: دەبێ رەسیدەو هۆش ساغ بێ، كەواتە: منداڵو شێت حەددیان لەسەر نیە، بەڵام ئەگەر بەشی خۆیان فامیان هەبوو بەپێی ئەوە تەمێ دەكرێن.

دووەم: نابێ بوختان بۆ كراوەكە له نەوەی بوختانكەرەكە بێ، واتە: بوختانەكەر له بنچینەی نزیك یا دووری بۆختان بۆ كراو نەبێ، وەك باوكو دایكو باپیرەو نەنك. چونكه له شوێنێ بنەچە له جیاتی وەچەی خۆی نەكوژرێتەوە ئیتر چۆن بەهۆی بوختان بۆی، داری حەددی لێ دەدرێ؟!

بەڵام بنەچە ئەگەر بوختانی داوێنپیسی بۆ نەوەی خۆیان بكەن تەمێ (تەعزیر) دەكرێن، چونكه بوختان ئێش بە دڵ دەگەیەنێ.

سێیەم: ئەوەیە بە ئارەزووی خۆی بوختانەکە بکا، بە زۆر پێی نەکرێ، جا ئەگەر کەسێ بە زۆر ئەوەی کرد حەددی لێ نادرێ بەپێی فەرموودەی: (قەڵەمی تەکلیف لەسەر ئەم سێ کەسە هەڵگیراوە) (لە شەریعەتی ئیسلامدا ئەم دوو مەرجەی تریشی هەیە:-

چوارەم: ئەوەیە بڕیار (ئەحکام)ەکانی ئیسلامی لە ئەستۆ گرتبێ، کەواتە حەددی بوختان نادرێ لە بێبڕوای جەنگی.

پێنجەم: ئەوەیە کابرای بوختان بۆ کراو خۆی رێگەی ئەوەی نەدابێ – وەرگێڕ).

مەرجەکانی بوختان بۆکراو:

ئەوەیە کە داوێنپاکبێ (واتە: موحصەن بێ) چونکە زاتی مەزن دەفەرموێ: {وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ – نوور – سورة النـور – ٤/٢٤} وە ئەو کەسانەی کە نیسبەتی ئافرەتی حوڕی باڵغی عاقڵی موسوڵمانی پاك لە داوێنپیسی دەدەن. (تەفسیری نامی) دیارە کە مەرجی ئیحصان ئیسلامو رەسیدە بوونو هۆشی ساغو ئازادیو داوێن پاکیو مەردییە. کەواتە: ئەگەر بوختانی داوێپیسی بکا بۆ بێبڕوایێ، یا منداڵێ، یا شێتێ، یا بەندەیێ، یا کەنیزەکێ، یا زیناکارێ ئەوە حەددی لەسەر نیە، چونکە بە مەرج گرتنی داوپێنپاکی بەپێی ئایەتەکە ئەمانە بەرناکەون. بەڵێ ئەوەندە هەیە بۆ ئەوەی نەبێ بەهۆی ئازارو ئاژاوە بەرپابوون، کەسێ کارێکی وا بکا تەمێ دەکرێ.

٣٢٨) حەددی بوختیان:

حەددی بوختیانکەری رەسیدەی خاوەن هۆشی ساغی سەربەست (مختار) خوای موسوڵمانبێ، یا پەنادراوبێ، یا پەیماندار بێ، یا هەڵگەڕاو بێ، بەپێی دەقی قورئانو سوننەتو یەکگرتن چەسپاوە، بە مەرجێ رێگرێ نەبێ، وەك ئەوە بوختیارنکەر بنەچەی بوختیان بۆ کراوبێ، یا بوختیان بۆکراو موحصەن نەبێ. جا ئەو بوختیانکارە ئەگەر ئازاد بوو حەددەکەی هەشتا دارە، بەپێی ئایەتی {فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً – سورة النور– ٤/٢٤}. ئەبوو داوود لە عائیشەوە {رەزای خوای لێبێ} دەگێڕێتەوە: کاتێ کە ئەو ئایەتانە هاتنە خوارەوە کە باسی داوێنپاکیو پاکیی منیان تیادایە، کە ئەو بوختانەی بۆ منیان کردبوو ئەو ئایەتانە پووچیان کردنەوە، پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} هەستا چووە سەر دوانگەو وتارێکی خوێندەوەو ئەو باسەی باس کردو ئایەتەکانی خوێندەوە بۆ خەڵکەکە، جا کە هاتە خوارەوە لە دوانگەکە فەرمانی فەرموو داری حەددیان دا لە هەردوو پیاوەکە کە حەسسانی کوڕی سابیتو میسطەحی کوڕی ئوثاثە بوون، وە هەروەها داری حەددیان لە ژنکەیشدا کە حەمنەی کچی جەحش بوو کە ژن خوشکی پێغەمبەر بوو.

طەحاوی دەفەرموێ: واتە: یەکی سەرو هەشتا داریان لێ دان، بۆیە حەددی بوختان کەمترە لە حەددی داوێنپیسی چونکە بوختان خۆشی کەمترە لە داوێنپیسی.

بەڵام ئەگەر بوختیارنکەرەکە کۆیلە بوو حەددەکەی چل دارە، ئیتر خوای بەندەی تەواوبێ، یا پاشمەرگە (مودەببەر) بێ، یا دایکی

منالْ بێ، یا بەشبەش (مـبعض)بـێ. چونکە ئـەبو بـەکرو عومـەرو عـەلی (رەزای خوایان لێبێ) هـەروا کاربەدەسـتەکانی تـری دوا ئـەوانیش لـەکاتی وادا چـل داریـان لـە بەنـدە دەدا، وەکەسـیش رەخنـەی لێ نـەگرتوون، وەکـی تریش ئەم حەددە لەو جۆرە حەددانەیـە کـە قـەبووڵی بـەش بەشـکردن دەکا، کەواتە لەمیشدا وەك حەددی داوێنپیسی یا حـەددی بەنـدە نیـوەی حەددی ئازادبێ!

ئەگـەر کەسـێ گـوتی: ئایەتەکـە رەهایـە بـەبێ مـەرج و بەنـد دەفەرموێ، هەرکەس بوختیان بۆ ژنی مەردی داوێنپاك بکا هەشتا داری لێ بدەن، کەواتە ئازادو بەنـدە وەك یـەك دەگرێتـەوە کەواتـە ئێوە چۆن دەڵێن حەددی بوختیانی بەنـدە چل دارە؟ لـە وەڵامـا دەڵێین: ئایەتەکە سەبارەت بە مرۆڤی ئازادە، بەڵگەی ئەم وەڵامە فەرموودەی زاتی مەزنـە: {وَلَـا تَقْبَلُـوا لَهُـمْ شَهَادَةً أَبَدًا – سـورة النـور – ٢٤/٤} چـونکە بەندە بـەبێ بوختیـانکردنیش شایەتیدانی بەیـەخی نیـە! ئایەتەکـەیش ئـەوە دەگەیـەنێ کـە ئەمانـە لـە پـێش بوختیانەکـەدا شـایەتیان قـەبووڵ بووەو بایەخی بووە، کەواتە مەبەست لێیان مرۆڤی ئازادە نەك بەندە.

٣٢٩) بەچی حەددی بوختان لە کۆڵ دەکەوێ؟

بەم سێ رێگەیە ئەم حەددە لە کۆڵ دەکەوێ:

یەکـەم: راسـتکردنەوەی بەڵگـە لەسـەر بوختـان بـۆکراو. خـوای بوختان بۆکراو ژنی کابرای بوختانکەر بێ، یا ژنێکی بیانی بێ، بەڵگەی

ژنـی بیـانی ئـەم ئایەتـە پیرۆزەیـە کـە دەفـەرموێ: {لَـمْ يَـأْتُوا بِأَرْبَعَـةِ شُهَدَاء فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً - سورة النـورثم - ٤/٢٤} ئـەوەتا ئایەتەکە کاتێ فەرمان دەکا بـە جەڵدە لێدان کـە شایەتو بەڵگـە نـەبێ لەسەر راستیی داواکە. بەڵگەی ئەوەیش کـە بەراسـت کردنـەوەی بەڵگـەو شـایەت حـەددی بوختـان لـە کـۆڵ مێـرد دەکـەوێ فەرموودەکـەی هیلالی کوڕی ئومەییەیە کە لە باسی شەڕە نەفریندا رابورد، کە تۆمەتی ناپاکی لە ژنەکەی خۆیدا پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} پێـی فـەرموو: یـا بەڵگـەو شایەت لەسەر راستیی ئەم قسەیە راست دەکەیتەوە، یاخود پشتی خۆت ئامادە بکە بۆ داری حەددی بوختان بۆ ژنی مەردی داوێنپاک! وە چەند جارێ ئەم گوفتوگۆیە لە نێوانی هیلالو پێغەمبەردا دووبارە بۆوە!.

دووەم: کاتـێ بوختـان بـۆکراو خـۆی دانـی نـا بـە تـاوانی خۆیـدا حەددەکە لەکۆڵ بوختانکەر دەکەوێ، چونکە پێلێنـان سـەروەری هـەموو بەڵگەکانەو باشترینو رۆشنبیرین بەڵگەیە.

سێیەم: لێخۆشبوونی بوختـان بـۆکراو، چـونکە ئـەم تۆڵەیـە مـافی تایبـەتی خۆیـەتی، لەبـەر ئـەوە بـەبێ رەزابـوونی خـۆی ئـەم تۆڵەیـە جێبەجێ ناکرێ، جا کاتێ لە کابرا خۆش بێ تۆڵەی لە کۆڵ دەکەوێ.

٣٣٠) مەیخۆر - بادەنۆش - مەینۆش:

بادەنۆشـی تـاوانێکی گـەڵێ گەورەیـە، لـە گوناهـە هـەرە گەورەکانـە، هۆش لابەرەو دەبێ بەهۆی لابردنی هۆش.

دەی هەر شتێ بە شێوەیەکی یاساخ ببێ بە مایەی لابردنی هۆش لە شەریعەتی هەموو نەتەوەکانا شتی وا یاساغو نادروستە. چونکە هۆش یەکێکە لەپێنج هەمەکییەکان، کە ناودارن بە (کلیاتی خەمس) کە لە شەریعەتی هەموو میللەتێکا دەپارێزرێن. ئەوەتا خودای گەرەیش لە نامەی نازداری خۆیدا کە قورئانی پیرۆزە فەرمانمان پێ دەفەرموێ کە بەهیچ جۆرێ توخنی ئارەقو مەیو بادە نەکەوین، وە بۆی روون کردووینەتەوە کە شتی وا پیسو چەپەڵەو لە کارو کردەوەی شەیتانەو لە مرۆڤی موسوڵمانی هۆشیار ناوەشێتەوە. خوا دەفەرموێ: {إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ - سورة المائدة - ٥/٩٠} خۆشەویستیش {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: هەموو سەرخۆشکەرێ نادروستە (موسلیم) لە بوخاری شەریفا دەفەرموێ: چەند هۆزێ لەناو نەتەوە (ئوممەت)ی مندا پەیدا دەبن ئەم سێ شتە بە حەلاڵ دەزانن: ئاوریشم بۆ پیاوو مەیو ئامێری مۆسیقاو شتی وا لە گێڕانەوەیەکا لە ئەبو مالیکی ئەشجەعبیەوە دەفەرموێ: {دروودی خوای لەسەربێ}: بەخودا رۆژێ دێ گەلێ کەس لە نەتەوەی من مەی دەخۆنەوە، بە ناوێکی ترەوە ناوی دەنێن، بەزمو رەزمیان بۆ ساز دەکرێو بلوێرو زورناو شتی وایان بۆ لێ دەدرێ، لە ئەنجاما گەلێ لەمانە خودا بە ناخی زەویدا رۆیان دەچوێنێو هەندێکیشیان دەکا بە مەیموونو بەراز[1].

---

[1] لە پێش جەنگی کەنداودا هەندێ مرۆڤی ویژدان مردوو بە ناوی حەجەوە دەچوون بۆ حیجاز، کە دەهاتنەوە: کاغەزی قومارو ڤیدیۆو ویسکیو شتی وایان لەگەڵ خۆیان

جەوهەری {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: هەر خواردنەوەیەك كە زۆری مرۆڤ سەرخۆش بكا كەمیشی وەكوو زۆری حەرامە. چونكە دەفەرموێ: {دروودی خوای لەسەربێ}: هەرشتێ زۆرەكەی خەڵك سەرخۆش بكا كەمەكەیشی حەرامە وەك زۆرەكەی.

٣٣١) حەددی ئارەقخۆر:

هەر موسوڵمانێكی ڕەسیدەی هۆش ساغی سەرپشك (مختار) شتی سەرخۆشكەر بخواتەوە حەددی لەسەر پێویست دەبێ، مەرجی جێبەجێكردنی ئەم حەددە چەند شتە:-

یەكەم: ئەوەیە مەیخۆر موسوڵمانبێ.

دەهێنا منیش بەم بۆنەیەوە ئەم شیعرەم گوت:

حاجی و ڤیدیۆو قومارو ویسكی

ئەمە پێی دەڵێن حاجی برێكی

مەبەستم ئەوەیە كە ئەو هەڕەشەیەی لەم فەرموودەیەدا كراوە، هاكا هاتەدی. جا خودا پەنای حاجی و شێخ و مەلاكان بدا، چونكە بە ڕاستی شێرازەی كروبار تەواو ئاڵۆسكاوە لە ستایشی مەلای سۆشیالیستا گوتوومە:

مەلا بانگی كرد بە بانگی پارە

ویردی سەرزاری باسی دوولارە

- وەرگێڕ -

دووەم: ئەرك لەسەر (مكلف)بێ.

سێیەم: ئەوەیە سەرپشكبێ. واتە: بە ئارەزووی خۆی بێ.

چوارەم: ئەوەیە كە بزانێ ئەوە مەیە دەیخواتەوە.

پێنجەم: ئەوەیە بزانێ كە ئەرەق خواردنەوە حەرامە.

بەلآم مەرج نیە كە ئەوەندە بخواتەوە هەتا سەرخۆی بكا. جا مەینۆشەكە ئەگەر ئازاد بوو چل داری لێ دەدرێ. چونكە وەلید ئارەقی خوردبۆوە، لە خزمەت عوسماندا داری حەددیان لێدا، عەبدورەحمانی كوڕی جەعفەر دارەكانی لێ دەدا، عەلیش دەیژماردن، هەتا بوون، بە چل دار، عەلی گوتی: ئیتر بەسە. ئینجا فەرمووی:پێغەمبەر خۆی {دروودی خوای لەسەربێ} چل داری لێ دەدا، ئەبو بەكریش هەروەها بەلآم عومەر هەشتا داری لێ ئەدا، ئەمانە هەموویان هەر شوننەتنو رێگەی شەرعن، بەلآم من بەش بەحاڵی خۆم چلەكەم پێباشترە لەبەر ئەوە كە ئەمە سوننەتی پێغەبەر خۆیەتی {دروودی خوای لەسەربێ} (موسلیم) لە فەرموودەیەكی تری موسلیمدا دەفەرموێ: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمانی كرد كابرایەكی مەیخۆریان داركاری كرد، بە دوو پەلكە خورما چل جاری لێدا. ئەگەر پێشەوای موسوڵمانان وای بەباش زانی كە داری حەددی ئازاد بگەیەنێتە هەشتا دارو داری حەددی بەندە بگەیەنێتە چل دار دروستە بۆی كە ئەوە بكا. بەپێی ئەو فەرموودەیەیی كە موسلیم دەیگێڕێتەوە كە دەفەرموێ: ئیمامی عومەر ژمارەی داری حەددی بادەنۆشی كرد بە هەشتا دار. عەلیش بە عومەری فەرموو: پیاو كە خواردیەوە سەرخۆش دەبێ، كە سەرخۆش بوو دەبرسكێنێ، كە

برسـكاندی بوختـان دهكـا، دهی ژمـارهی داری حـهددی بوختیانكـهریش ههشتا داره، جا عومـهریش رهفتـی بـهم فـهتوای عهلییـه كـرد، كهسـیش رهخنهی لیّ نهگرت.

كهی ئهم تۆڵهیه جێبهجێ دهكرێ؟

حـهددی شـهرعی تۆڵهیـه كـه پێویـسته لهسـهر تۆڵـه لیّ سـهنراو جێبهجێ بكرێ به هاتنهدی یهكێ لهم دووشته:

یهكـهم: كـابرا بـهدهمی خـۆی پـیّ لـه تاوانهكـهی بنـیّ بـهبیّ زۆری زۆردار، چونكه پێڵێنان سهرومری بهڵگهكانهو گـهورهترین بهڵگـه لهسـهر تاوانباریی تاوانبار ئهوهیه كه خۆی پیّ له تاوانی خـۆی بنـیّ. وهك ئـهوه بڵێ: به ئارهزووی خۆم بادهم نۆشیوه، هـهقیش دهمزانـی كـه ئـهوه مهیـه دهیخۆمهوه، باش باشیش دهزانم كه مهیخواردنهوه نادروسته.

دووهم: ئهوهیه كه دوو پیاو یا زیاتر شایهتی لیّ بـدهن بـه مـهرجێ مهرجی شایهتیان تیادابێ. بههۆی رشانهوهوه یـا بـههۆی بـۆنی ئارهقـهوه حهددی لیّ نادرێ، چونكه ههڵدهگرێ كـه زۆر لێكراو بووبـێ، یـا بهههڵـه بووبێ، لهبهر ئهوهی تریش كه گهلیّ شتی تـریش بـۆنی وهك بـۆنی مـهی وایـه، بنـهڕهتیش پـاكیو بـیّ تاوانییـهو نـهبوونی تۆڵهیـه، یاسادانهریش (كه خودای گهورهیه) به ئارهزووی تـهواوهوه چاوهنواڕی ئهوهیـه كـه بـه نیمچه مههانهیێ حهدد لهسهر موسوڵمان لاببرێ.

٣٣٢) خۆتیمارکردن بە مەی دروست نیە:

خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} هەواڵی داوە: کە مەی دەردە نەك دەرمان طاریقی ئەل — جەعفی - {رەزای خوای لێبێ} فەرمووی: عەرزی حەزرەتم کرد {دروودی خوای لەسەربێ}: من ئارەق دروست دەکەم، ئەویش رێگەی ئەوەی نەدام، یا فەرمووی: حەزرەت پێی ناخۆش بوو کە شتی وا بکەم، منیش عەرزیم کرد: خۆ من بۆ دەرمان دروستی دەکەم نەوەك بۆ خواردنەوە؟ فەرمووی {دروودی خوای لەسەربێ}: ئارەق دەرمان نیە بەڵام دەردە! (ئەحمەد / موسلیم / ئەبو داوود / تیرمیذی) دەی ئەم فەرموودەیە بەلگەیە لەسەر ئەوە کە دروست نیە خۆ دەرمانکردن بە بادە بکرێ، چونکە خۆی دەردە، دەی چۆن دەرد دەبێ بە دەرمان؟! کەواتە: مەی حەرامە رێك وەك مردارەوەبوو وایە، بەکارهێنانی دروست نیە مەگەر لەکاتی ناچاریدا، بەڵام ئەگەر کابرا پارووێ گیرایە قورگیو لە ئارەق بەولاوە شتێ تر نەبوو خۆی پێ رزگار بکا، ئەوە دروستە بۆی ئەوەندە بخواتەوە کە پاروەکە بەرێتە خوارەوە. یا وەك ئەوە کەسێ تووشی کێشەیەکی دڵ ببێ، جگە لە مەی شتی تر نەبێ کە چاری ئەو کێشەیەی پێ بکرێ ئەوە دروستە بۆی کە ئەوەندە بخواتەوە کە کێشەکە بەری بدا، یا وەك ئەوە کەسێ وەخت بێ لە سەرمانا رەق ببێتەوە، شتێ تر نەبێ کە گەرمی بکاتەوەو لە رەقبوونەوە رزگاری بکا جگە لە خواردنەوەی مەی. بەڵێ لە وێنەی ئەم بارودۆخانەدا دروستە ئەوەندەی لێ بخواتەوە کە زیانەکە نەهێڵێ. چونکە یاسایەکی رەسای دامەزراو هەیە دەفەرموێ: ناچاری حەرام حەڵاڵ دەکا. بەس ئەوەندە هەیە: شت

لەکاتی ناچاریدا بە ئەندازەی ئەو ناچارییە ئەندازەی بۆ دیاری دەکرێ، نەك وەك کاتی ئاسایی! بۆ زیادە روون کردنەوە دەڵێین: گۆشت لەکاتی ئاساییدا چەند دەخۆی بخۆ، ئەندازەی بۆ دیاری نەکراوە، بەڵام گۆشتی مردار، لەکاتی ناچاریدا ئەندازەی بۆ دیاری کراوە، دەبێ ئەوەندە بخۆی کە بەری دڵت بگرێو لە مردن رزگارت بکا، نابێ وەك کاتی ئاسایی تێرو تەسەلی لێ بخۆی.

٢٣٣) باسی حەددی دزی:

دزی لە عورفی شەرعا ئەوەیە ماڵی کەسێکی تر بە نهێنی بە دزەکە دزکەبەری بۆ خۆت، بە مەرجێ ئەو ماڵە لە جێگەی پاراستنی وێنەی خۆیدا دانرابێ. دزی دەبێ بەهۆی دەست بڕین بە نامەو بەرێگەی رەهبەرو بە یەکگرتنی نەتەوە. زاتی مەزن دەفەرموێ: {وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُواْ أَيْدِيَهُمَا جَزَاء بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِّنَ اللّهِ وَاللّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ – سورة المائدة ٣٨/٥} واتە: دەستی پیاوی دزو دەستی ژنی دز لەسەر دزێتی ببڕن، چونکە ئەوە ئەو تۆڵەیە کە خودا بڕیویێتەوە بۆیان، تابن بە پەند بۆ چاو ترساندنی خەڵکی تریش.

صەفوانی کوڕی ئومەییە فەرمووی: لە مزگەوت خەوتبووم لەسەر کراسێکی خوری گوڵ گوڵی، کراسەکە دزرا، دەزەکەمان گرتو بردمان بۆ لای پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) بۆ دادگایی، فەرمانی فەرموو کە دەستی ببڕن، عەرزیم کرد: قوربان! لەسەر کراسێکی خوری دەستی

زەلامیٚ دەبڕی؟! من کراسەکە دەبەخشم پێی. فەرمووی: دەبوو لە پێش ئەوەدا کە بیهێنی بۆ لای منو شکاتی لیٚ بکەی ئەوەت بکردایە!) (ئەبو داوود / ئیبنو ماجە / نەسائی / مالك / شافعی / حاکم. حاکم بە دروستی داناوە).

٣٣٤) مەرجەکانی دەستبڕینی دز:

مەرجەکانی دەسبڕینی دز چەند شتە: هەیانە لە دزەکەدا رەچاو دەکریٚ، هەیانە لە دزراوەکەدا رەچاو دەکریٚ. مەرجی دزەکە ئەوەیە: رەسیدەی هۆش ساغی سەرپشك (مختار)بیٚ، ئیتر خوای موسوڵمان بیٚ، یا پەیماندار بیٚ، یا هەڵگەڕاوە بیٚ دیەستی دەبڕریٚ، کەواتە: دەستی منداڵو شێتو زۆر لێکراو نابڕریٚ. ماڵە دزراوەکەیش مەرجی ئەوەیە بگاتە رادەی خۆی، واتە: بگاتە ئەو ئەندازەیە کە دەستی لەسەر دەبڕریٚ، کە چارەکە دینارێکی زێڕی ساغی سکە لێدراوە، یا شتێکی تر بیٚ نرخی بکاتە چارەکە دیناریٚ، یا لەم ئەندازەیە زیاتر بیٚ. کەواتە: ئەگەر کەسیٚ چارەکە مسقاڵیٚ زێڕی سکە لیٚ نەدراوی دزی، کە نرخی کەمتر بیٚ لەسکە لیٚ دراو ئەوە دەستی نابڕریٚ. بەپێی ئەم حەدیثە کە عائیشە {رەزای خوای لێبیٚ} گێڕاویەتەوە: حەزرەت {دروودی خوای لەسەربیٚ} دەفەرمویٚ: دەستی دز کاتیٚ دەبڕریٚ کە بایی چارەکی دیناریٚ زێڕ بدزیٚ، یا بایی زیاتر بدزیٚ! (ش/ د/ ت/ ن). ئەوەی کە گوتمان: لەسەر ئەوەیش دەستی دەبڕریٚ کە شتێکی تر جگە لە زێڕ بدزیٚ کە نرخی بکاتە چارەکە دیناریٚ، ئەوە قسەی ئیمامی شافیعی خۆیەتی {رەزای خوای لێبیٚ} چونکە

پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} خۆی ئەوەی کردووە ئیبنو عومەر {ڕەزای خوایان لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەستی دزێکی بڕی، لەسەر دزینی قەلخانێ، کە بایی سێ درەم بوو! (ش/د) (سێ درەم لەسەر دەمی پێغەمبەردا بایی چارەکە دینارێکی زێڕ بووە، چونکە دینارێ بە دوازدە درەم بووە – وەرگێڕ).

شاعیرێ قسەیەکی ئەستەقی هەیە، لەم بارەیەوە دەڵێ:

يد بخمس مئين عسجد وديت

ما بالها قطعت فى ربع دينار؟

قازی عەبدول وەهابی مالیکیش {ڕەحمەتی خوای لێبێ} ئاوا وەڵامی دەداتەوە:

عز الامانة أغلاها، وأرخصها:

ذل الخيانة فافهم حكمة البارى

شیعری یەکەم هی ئەبو عەلای موعەررییەو مەبەستی ڕەخنەیە لە شەریعەتو واتای ئاوایە:

پێنج سەد لیرەی زێڕ خوێنی دەستێ بێ

سەیرە! دەبڕڕێ لەسەر یەک ڕوبعێ!

شیعری دووەمیش کە وەڵامەکەیەتی مانای ئاوایە:

دەستپاکی بەهای دەستی گران کرد

دەستپیسیش نرخی تەواو هەرزان کرد

مەبە بەکوێری یاخی لە خودا

دانایی خودا فێربە ئەی گەدا!

(وەك بزانین ئەبو عەلای موعەرری کوێر بووە – وەرگێڕ).

جا ئەگەر کەسێ شتێکی خودپیسی دزی وەك مەیو بادە ئەوە دەستی نابڕرێ، خودپیس واتە: نجس العین: یا زور ناو تەموورەو ئامێری تری کەیفو رابواردنی دزی ئەویش دەستی نابڕرێ، چونکە ئەمانە حەرامن پێویستە لەناو بدرێن، دروست نیە راگرتنیانو هێشتنەوەیان لەلای موسوڵمان، مەرجێکی تری ماڵی دزراو ئەومیە: ئەو ماڵە بە یەکێ لەم دوو شێوەیە پارێزراوبێ، بەهۆی چاودێری کردنیەوە لە لایەن کەسێکی تواناوە، یا ماڵەکە خوێ لە شوێنێکی مەحکەمو قایمدا دانرابێ، کە بەم شوێنە لە زاراوی شەرعا دەگوترێ: حیرزی میثلی خۆی واتە: جێگەی قایمی پاراستنی وێنەی خۆی. کەواتە: هەر ماڵێ لە جێگەی قایمی پاراستنی خۆیدا نەبێ، ئەگەر کەسێ بیبا بۆ خۆی دەستی نابڕرێ، وەك ئەوە قاتێ جل لەسەر تەنوور دابنرێ، یا لەبەر هەیوان دابنرێ ئەوە جێگەی راپاستنی خۆی نیە، ئەم مەرجە دەقی لەسەر هەیە. ئەم مەرجی پاراستنە بەپێی گۆڕانی ماڵەکەو بارودۆخی رۆژگارو چۆنێتی جێگەو شوێن دەگۆڕێ. بۆ ئەم گۆڕانکارییەیش دەگەڕێینەوە بۆ سەر باوی ناسراوی ناو کۆمەڵ (عرف) چونکە (حیرز) - واتە: پاراستن – نە لە شەرعاو نە لە زماندا کۆگری بۆ دیاری نەکراوە، هەشتێکیش لەم دووشتەدا کۆگرێ نەبێ لە بارەیەوە دەگەڕێینەوە سەر باوی باشی ناو کۆمەڵ. لەم گۆشە نیگایەوەیە ماوەردی (رەزای خوای لێبێ) دەڵێ: جا لەسەر

ئەم بنیاتە شتی وا هەیە لە هەندێ کاتدا دادەنرێ بە پاراستن، بەڵام لە هەندێ کاتی تردا ئەو شتە دانانرێ بە پاراستن، چونکە رۆژگار دەگۆڕێو لەسەر یەك بار نامێنێ، وە هەموو شتێ حسێبی خۆی بۆ دەکرێ.

بزانە:

لە کاتی قاتو قڕیو گرانی گەورەدا دەست نابڕرێ، ئەم قسەیەی عومەر کە لەم بارەیەوە دەیکا بەسەر ئەم بۆچوونەدا دەبڕرێ کە دەفەرموێ: لە ساڵی برسێتیو گرانی گەورەدا دەستی دز نابڕرێ لەسەر دزی.

مەرجێکی تری شتە دزراوەکە ئەوەیە: ماڵی کەسێکی تر بێ ماڵی دزەکە خۆی نەبێ، وەك ئەوە کابرا ماڵی بارمتەی خۆی لە بارمتەکەر بدزێتەوە، یا لەو کەسە بدزێ کە بەکرێی گرتووە لێی، یا لێی خواستووە، یا بە ئەمانەت لەلای داینـاوە یا لە ئیشکەری قازانج بەهاوبەشی بدزێتەوە، یا لە جێداری خۆی، یا هاوبەشی خۆی!

مەرجێکی تری دزراو ئەوەیە: کابرای دز بیانووی ملکایەتیو کۆلکە گومانی ملکایەتی لەو شتەدا نەبێ کە دزیویێتی چونکە دەفەرموێ: {دروودی خوای لەسەربێ}: هەتا بۆتان دەکرێ بە کۆلکە مەهانەیێ، بە نیمچە گومانێ حەدد لەکۆڵ موسوڵمان بخەن!. کەواتە: دەستی منداڵو نەوە لەسەر دزینی ماڵی باوكو باپیرەو دایكو نەنكو بنەچەی خۆیان نابڕرێ، هەروا دەستی بنەچەیش لەسەر دزینی ماڵی وەچەی خۆی نابڕرێ، چونکە ماڵی هەریەکێ لە بنەچەو وەچە ئامادەیە بۆ

جێبەجێکردنی پێویستی ئەوی تریان، لەبەر ئەوەیش گومانی ئەوەیش هەیە کە ئەمانە لەناو خۆیانا هەقی ژێواریان لەسەر یەکتری هەیە. هەروا دەستی بەندە لەسەر دزینی سامانی ئاغای نابڕرێ، چونکە گومانی ئەوە هەیە کە هەقی لە سامانی ئاغایدا هەیە، دەستی ژنیش لەسەر دزینی ماڵی مێردی نابڕرێ، چونکە شوبهەی ئیستیحقاقی نەفەقەی لە ماڵی مێردەکەیدا هەیە، چونکە ژێواری ژن لەسەر مێردە، بەڵام بە پێچەوانەوە ئەگەر مێرد سامانی ژنی خۆی بدزێ لە سەری دەستی دەبڕرێ، چونکە ژیواری پیاو لەسەر ژن نیە، کەواتە شوبهەو گومانی ملکایەتیی لە شتە دزراوەکەدا نیە هەتا ببێ بە مەهانەی دەست نەبڕین چونکە هەموو گومانێکی خاوەنێتی مەهانەیە.

٣٢٥) سەرئەنجامی دزی:

کاتێ دزی ساخ بۆوە دوو شت پێویست دەبێ:

یەکەم: گەڕانەوەی ماڵە دزراوەکە بۆ خاوەنی، ئەگەر خودی ماڵەکە خۆی مابوو، دەنا وەجەڵەکەی، چونکە فڕی دزەکەی پێوە نیە لەبەر ئەوە دەبێ یا خودی ماڵکە رەدکاتەوە یا بیبژێرێ.

دووەم: دەستبڕین پێویست دەبێ، بەپێی ئایەتی {وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا ➡} لەسەر ئەم شێوەیە: دەستی راستی دزەکە دەبڕرێ لە جمگەی مووچیدا کە یەکەم جمگەی دەستە، چونکە فەرمانی پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) لەسەر ئەوەیە، لەپاش خۆشی

هەرچوار جێنشینە باشەکانی ئاوایان کردووە. ئەو کابرای کە کراسەکەی سەفوانی دزی پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} فەرمانیدا کە لە مووچیدا دەستی ببڕێ. جا ئەگەر پاش ئەوە دزەکە جارێکی تریش دزیی کردەوە پێی چەپی دەبڕێ لە قولاپەیدا، چونکە فەرمانی پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} لەسەر ئەوەیە، شافیعی فەرموودەیەکی لەم بارەیەوە گێڕاوەتەوە، ئەبو بەکرو عومەریش لە جاری دووەمدا قاچی چەپی دزیان دەبڕی، کەسیش سەرپێچی لە کارەکەیان نەکردووە،

بە قیاس لەسەر رێگرو جەردەیش، خوای گەورە دەفەرموێ:
{أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلافٍ – سورة المائدة – ٣٣/٥}
بۆیەیش پێ لە قولاپەدا دەبڕێ چونکە عومەر وای دەکرد. بەڵام مەرجی بڕینی قاچ ئەوەیە کە جێگەی دەستە بڕاوەکەی سارێژببێ‌و چاك ببێتەوە ئەوجا قاچی دەبڕێتەوە، تا یەك کەوتنی بڕینەکان تەشەنە نەکەن بۆ سەرتیاچوون، جا ئەگەر دووبارە دزیی کردەوە دەستی چەپی‌و لە جاری چوارەمدا قاچی راستی دەبڕێ، چونکە فەرمانی پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} لەسەر ئەوەیە، ئەبو بەکریش ئاوای کرد لە کابرایەکی دەست‌و قاچ بڕاو. ئەگەر لە پاش بڕینی هەرچوار پەلی کابرا هەر دەس بەردار نەبوو لە دزی تەعزیرو تەمێ دەکرێ. چونکە دەست‌و پا بڕین لەسەر بڕیاری قورئان‌و سوننەت‌و یەکگرتن چەسپاون، کەواتە باسی شتی تر نەکراوە، لە هەمان کاتا دزی تاوانە، گشت تاوانێ کە تۆڵەی تایبەتی نەبێ خاوەنەکەی تەمێ دەکرێ لەسەری. قیلێ دەڵێ: ئەگەر لەوەدوا دزیی کردەوە دەکوژرێ، چونکە لە فەرموودەیەکی ئەبو داوودو نەسائیدا دەفەرموێ: پێغەمبەر {درودی خوای

لەسەربێ) تا چوار جار فەرمانی کرد بە بڕینی دەستو پای دز، وە لە جاری پێنجەما فەرمووی: بیکوژن. بەڵام فەرمایشتی یەکەم دورستی تەواوە، وەڵامی ئەم فەرموودەیە ئاوا دراوەتەوە: کە ئەم حەدیثە مونکەرە. زوهری دەفەرموێ: کوشتن هەڵوەشاوەتەوە، چونکە دزێکیان برد بۆ دادگایی بۆ لای پێغەمبەر بۆ جاری پێنجەم دزی کردبوو، پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) نەیکوشت! شافیعیش (ڕەزای خوای لێبێ) دەفەرموێ: حوکمی کوشتنی دز بەبێ ڕاجیایی لەناو زاناکانا هەڵوەشاوەتەوە دیسان لەبەر ئەم بەڵگەیەی تریش ناکوژرێ چونکە هەموو تاوانێ کە ببێ بەهۆی تۆڵەیێ دووبارە بوونەوەی بۆ چەند جارێ نابێ بەهۆی پێویستبوونی کوشتنی تاوانبار.

٣٣٦) باسی تۆڵەی ڕێگرو جەردە (قطاع الطرق):

بۆیەوا ناو نراون چونکە ڕێ لە خەڵك دەبەستنو مەردم ناتوانن لە ترسی ئەوان بە ئاسایی هاموشۆ بکەن. لە دەقی قورئانندا تۆڵەی ڕێگرو جەردە دیاری کراوە، دەفەرموێ: {إِنَّمَا جَزَاء الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الأَرْضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُواْ أَوْ يُصَلَّبُواْ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلافٍ أَوْ يُنفَوْاْ مِنَ الأَرْضِ – سورة المائدة – ٥-٣٣} واتە: سزاو تۆڵەیێ کە بەپێی تاوانی ئەو کەسانەی کە لەگەڵ خودادا شەڕ دەکەنو بە گژی پێغەمبەری خودادا دەچنو ئاژاوە دەگێڕن لەناو وڵاتاو ئاشوبو خراپە بەرپا دەکەن لەسەر ڕووی زەوی، سزایەکی وا کە شایستەی ئەمانە بێ ئەوەیە کە بکوژرێنو بۆ

پەندو عیبرەتیش بكرێن بەدارا، یاخود دەستو پێیان ببڕێ لەسەر شێوەی راستو چەپ، یاخود رەهەنەوشاربەدەر بكرێنو بەبێ پشوودان لەم شارەوە بۆ ئەو شار دەربەدەر بكرێن).

چەتەو جەردەو رێگر لە شەرعا چوار جۆرن:

یەكەم: ئەگەر ئەم رێگرانە ماڵیان لە خەڵك نەدەسەند، بەڵام خەڵكیان دەكوشت ئەوە دەكوژرێنەوە.

دووەم: ئەگەر هەم خەڵكیان دەكوشتو هەم ماڵیان لە مەردوم دەسەند ئەوە دەكوژرێنو لە پاش شۆردنو كفنكردن نوێژیان لەسەر دەكرێو لەپاش ئەوە تا سێ رۆژ بەدارێكی پاندا هەڵدەواسرێن، ئەوسا دەهێنرێنە خوارەوەو دەنێژرێن.

سێیەم: ئەگەر هەر ماڵیان لە مەردووم دەسەند، خەڵكیان نەدەكوشت ئەوە دەستی راستو پێی چەپیان دەبڕرێ، بە مەرجێ ئەو ماڵە سەندراوە بگاتە ئەندازەی حەددی دزی كە دەگاتە چارەكە دینارێكی زێڕی سكەلێدراو.

چوارەم: ئەگەر هەر خەڵكیان دەتۆقان، نەماڵیانم لە كەس دەسەندو نە كەسیان دەكوشت ئەوە بەندو حەپس دەكرێنو بەهۆی بەندكردنو شتی تری واوە تەعزیرو تەمێ دەكرێن، وەك شار بەدەركردنو رەهەنە كردن. مەرج نیە كە جەردەو رێگر نێرینەبن، یا كۆمەڵ بن، یا هەر لە دەشتو دەر جەردەیی بكەن، بەڵكوو ئەگەر تاقە كەسێكیش بێ، لەناو ئاوەدانیشدا تاوانەكانی ئەنجام بدا دادەنرێ بە

ڕێگر، بە مەرجێ ئەوەنـدە بـەهێز بـێ بتوانـێ بـە تـەنیا زاڵ بـێ بەسـەر خەڵکداو بە زۆر دەسدرێژی لەسەروماڵیان بکاو بە ئاشکرا ئـەوە ئـەنجام بدا. ئەم جۆرە چـەتەو ڕێگرانـە دروست نیـە بـەریان بـۆ بـەرەڵا بکرێ، هەتا بەکەیفی خۆیان لە وڵاتا تەراتێن بکەنو ئاژاوە بەرپابکەن، بـەڵکوو پێویستە لەسەر پێشەوای موسوڵمانان بەزوویی تەمێ خواردوویـان بکـا، هـەتا دروسـت نیـە لێیـان خـۆش بـێو عافواتیـان بـۆ دەربکـات، دەی نەفرەتو لەعنەتی خـودا لەسـەر هـەموو ستەمکارو زۆرداری، کـەڕێ بـە خـەڵك دەگـرنو ئـاژاوە بـەرپا دەکـەنو ئاسـایش لـە بەنـدەکانی خـودا هەراسـان دەکـەنو ڕێگـە بـە پیـادەکردنی شـەریعەتی خـودا نـادەن (بـە تایبەتی ئەمانەی ناو کوردستان — وەرگێڕ).

وەڵێ ئەوەنـدە هەیـە هـەر سـزایەك بکەوێتـە سـەر ڕێگـر بـەهۆی ڕێگرییـەوە، ئـەوە ئەگـەر لـە پـێش ئـەوەدا کـە پێشـەوا دەسـتی بەسـەردا بگرێ، بە ئارەزووی خۆی تەوبەی کردو وازی لە ڕێگریی هێنا، ئـیتر ئـەو سزایەی لەسـەر لادەچـێ، بـەڵام ئـەوەی مـافی تایبـەتی خـەڵك بـێ، وەك کوشـتنی بـێ تـاوانو خـواردنی مـاڵی خـەڵك بـە نـاڕەوا، ئـەوە بـە تەوبـە لاناچـێ، خـواه لـە پـێش تەوبـەدا یـا لـە پاش تەوبـە بگـیرێ. جا ئەگـەر فەرماندار لە پێش تەوبەکردندا دەستی لێی گیربوو، ئەوە ئـەو تۆڵەیـەی کـە خـوا بـۆی بڕیوەتـەوە لـە سـەری جێبـەجێ دەکرێ، تەنانـەت ئەگـەر لەپاش دەسگیرکردنی تەوبە بکا تۆڵەی جەردەیی لە کۆڵ ناکەوێ، بەپێی چەمكو مەفهوومی ئەم ئایەتە: {إِلاَّ الَّذِينَ تَابُواْ مِن قَبْلِ أَن تَقْدِرُواْ عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُواْ أَنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ — ٥/٣٤} . تەوبـە کـای پـێش دەسـت لێ گیربـوون، ئەگـەر خـەڵکی کـشتبوو، ئـەوە مـەرج نیـە کـە

بکوژرێتەوە، بەڵکوو هەقداری کوژراوەکە بۆی هەیە کە لە جیاتی تۆڵە بیکوژێتەوە، یا لێی خۆش بێ، وە ئەگەر خەڵکی کوشتبوو وە ماڵیشی لە خەڵك سەندبوو، ئەوە هەڵواسینەکەو پێویستبووی کوشتنی لە کۆڵ دەکەوێ، چونکە ئەم دووە مافی خوان بە تەوبەی پێش دەسگیرکردن لەکۆڵ دەکەون بەڵام کوشتنەوەو دانەوەی ماڵەکەی لەسەر دەمێنێ، خاوەن خوێن دەتوانێ بیکوژێتەوە یا لێی خۆشبێ، خاوەن ماڵیش بۆی هەیە یا ماڵەکەی پی دابین بکا یا لێی خۆش بێ. وە ئەگەر بەس ماڵیان لە خەڵك سەندبوو ئەوە دەت بڕینو قاچ بڕینەکەیان لەکۆڵ دەگەوێ، چونکە ئەمە حەددەو مافی خودایە، مافی خودایش بە تەوبەی پێش دەسگیربوون لە کۆڵ دەکەوێ، بەڵام ماڵەکەیان لێ دەسەنرێتەوە، چونکە ماڵو کوشتنەوە (قیصاص) هەقی ئادەمیزادن، هەموو هەقێکی ئادەمیزادیش بە تەوبە لاناچێ. بەڵێ حەددی داوێنپیسیو دزیو مەی خواردنەوە، لەپاش چەسپ (ثابت) بوونی هەرگیز لاناچێ، چونکە ئەو بەڵگانەی ئەم حەدانەیان پێ ساغ دەبێتەوە بەرەهایینو فەرقی ڕێگرو کەسانی تر ناکەن (مامۆستا عەبدولکەریم — خودای گەورە دەست بە تەمەنی پیرۆزی بگرێو سەد هەزار ڕەحمەت لە خۆیو باوكو کەسوکارو مردوو زیندووی ئەویشو ئێمەیش) لە شەریعەتی ئیسلامدا (ب/٤ل/١٥٢) دەفەرموێ: لە توحفەدا دەفەرموێ: هەموو ئەم فەرموودانە بە نیسبەت ظاهیری شەرعەوەن، ئەگینا لە بەینی ئینسان خۆیو خوادا هەرکاتێ تەوبەی ڕاستەقینەی کرد هەموو حەددێکی لەسەر لائەچێ — وەرگێڕ).

٣٢٧) باسی هەڵمەتهێنان (الصیال):

هەڵمەت: پەلامارو تاودانەسەر کەسێکی تر. لە شەرعا ئەوەیە: کەسێ بە ناڕەوا پەلاماری کەسێ بدا. لەپێش ئەوەدا کە یەکگرتن لەسەر هەڵمەتهێنان دابمەزرێ سەر بەڵگەی ئەم باسە ئەم ئایەتەیە: {فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ – سورة البقرة – ٢/١٩٤} واتە: دەی هەرکەسێ دەسدرێژی لێکردن ئێوەیش بەقەد دەس درێژییەکەی ئەو دەسدرێژی لێ بکەنەوە. لەگەڵ ئەم فەرموودەیدا (دروودی خوای لەسەربێ) یاریدەی برای خۆت بدە، لەسەر هەق بێ، یا لەسەر ناهەق بێ! پیاوێکیش گوتی: ئەی پێغەمبەری خودا! ئەگەر لەسەر هەق بێ ئەوا جێگەی خۆیەتی یارمەتی دەدەم، بەڵام پێم بفەرموو ئەگەر لەسەر ناهەق بێ چۆن چۆنی یارمەتی بدەم؟ فەرمووی: مەهێڵە ئەو ناهەقییە بکا ئەوە باشترین یارمەتییە بۆی! (بوخاری) دەی هەڵمەتهێنەر ناهەقیکارە، کەواتە یامەتیدانی پێویستە، یارمەتیەکەیشی بەپێی ئەم فەرموودەیە ئەوەیە کە نەهێڵێ ئەو ناهەقییە بکا.

دەی ئەگەر کەسێ بە ناڕەوا هەڵمەتی بردە سەر موسوڵمانێ‌و ویستی بیکوژێ ئەوە دورستە بۆ ئەو هەڵمەت بۆهێنراوە کە بەرگری لەخۆی بکا، بەڵام تا ئەو بەرگرییە بە شێوەیەکی سووك‌و بێ زیان دەست بدا بۆی دروست نیە بە شێوەیەکی گران‌و زیانبەخش ئەنجام بدرێ، بۆ نموونە ئەگەر بەڕاکردن، یا بەخۆ حەشاردان لە شوێنێکی قایمدا، یا بە پاڕاوە، یا بە هەڕەشەکردن، یا بە هاواربردن بۆ کەسێ، یا بەهەر شتێ تری بێ زیان چاری دەکرا نابێ دەستی لێ بوەشێنێ، چونکە

ئەو لە سەریەتی بەپێی ئەم ئایەتە خۆی رزگار بکا، کە دەفەرموێ:
{ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ – سورة المؤمنون – ٣٤/٤١} واتە: تۆبە شێوەیەکی زۆر شیرینو جوان شتی خراپ لە ناوا مەهێڵە) قسەی دروستو فەرمایشتی ساغ ئەمەیە کە گوترا، بەلام هەیە دەڵێ: بۆی هەیە بەهەر شێوەیێ بۆی دەلوێ بەرگری لە خۆی بکا، بە مەرجێ پلە بە پلە بۆی بچێ، هەتا بە قسەو هاوار کردنو هاوار بردن بۆ کەسێ چارەسەری بۆ دەکرا، نابێ پەلاماری لێدان بدا هەتا بەلێدان بە دەست بەرگری بۆ دەکرا نابێ بە قەمچی لێی بدا، هەتا بە قەمچی بۆی دەکرا نابێ بەدار لێی بدا، هەتا بەزامارکردن بەرگری بۆ دەکرا نابێ ئەندامی ببڕێ، هەتا بە ئەندام بڕین چارەسەری هەڵمەتهێنەرەکەی بۆ دەکرا نابێ بیکوژێ، ئەگەر هەر چاری نەدەکرا مەگەر بە کوشتن نەبێ ئەوە بۆی هەیە کە بیکوژێ. ئیتر کابرای بکوژ نەکوشتنەوەی لەسەرە، نەخوێن، نە کەفارەت، چونکە بەپێی ئەم ئایەتە هیچ بەرپرسیارییەکی لەسەر نیە، کە دەفەرموێ: {وَلَمَنِ انتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُوْلَئِكَ مَا عَلَيْهِم مِّن سَبِيلٍ، إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ – سورة الشورى – ٤٢/٢٤} واتە: هەر کەسێ کە هەقی خۆی بسێنێ پاش ئەوە ستەمی لێکرا ئەوە جێگەی خۆیەتی، شتی وا لۆمەو سەرزەنشتی لەسەر نیە، رێگەی سەرزەنشت لەسەر ئەوانەیە کە ستەمو ناهەقی لە مەردوم دەکەن... تا کۆتایی ئایەت. لەبەر ئەوەیش هەڵمەتهێنەر ستەمکارە، ستەمکاریش دەسدرێژیکەرە، شەڕکردن لەگەڵ دەسدرێژیکارا راوەیە، کەسێکیش شەڕکردن لە گەڵیدا رەوابێ زیانی سەرو ماڵی بە فیڕۆ دەڕواو دەستەبەر ناکرێ.

٣٢٨) بڕیاری بەرگیکردن لە گیانی خۆی:

رای زاناکان لە بارەی بەرگریکردن لە سەرو گیان جیا جیایە، ئەگەر هەڵمەتدەر (صائل) موسوڵمانی ئەرکدار (مکلف) بوو، قێڵێ دەڵێ: پێویستە بەربەرەکانی بکرێ، چونکە زاتی مەزن دەفەرموێ: {وَلاَ تُلْقُواْ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ - سورة البقرة ٢/١٩٥} (واتە: بەڵام بە دەستی خۆتان خۆتان مەهاوێنە ناو فەتارەتو فەوتانەوە) . هەر وەك پێویستە لەسەر ناچار، بەخواردن لە مردار گیانی خۆی رزگار بکا لە مردن، پەلاماردراویش لە سەریەتی گیانی خۆی بپارێزێ. بەڵام فەرمایشتی سەنگین (راجح) ئەوەیە بەربەرەکانی فەرز نییە، چونکە خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} کاتێ باسی ئەو ئاژاوانەی کرد کەوان بەرێوە، حوذەیفە {رەزای خوای لێبێ} فەرمووی: قوربان! ئەگەر فریای ئەو رۆژگارە کەوتم فەرمانت بە چییە کە بیکەم؟ فەرمووی: لە ماڵی خۆتا ئۆقرە بگرەو سەری خۆت کز بکە. حوذەیفە فەرمووی: قوربان! ئەی پێغەمبەری خودا! پێم بفەرموو ئەگەر ئاژاوە گێڕ هەڵی کوتایە سەرمو خۆی کرد بە کونی ژوورا بۆم، فەرمانت چییە کە بیکەم؟ فەرمووی: کاتێ بریقەی شمشێری سەرسەرت دڵی راچەنانی رووی خۆت داپۆشەو خۆت بدەرە دەست قەدەر با بت کوژێ، چونکە ببی بەو بەندەیەی خودا کە بە ناهەق دەیکوژن باشترە، نەوەك بەو بەندەیەی خودا کە با ناڕەوا خوێنی مەردووم دەرێژێ. لە هەندێ گفتی ئەم فەرموودەیەدا ئاوا بە: تۆش وەکوو کوڕە باشەکەی ئادەم بکە کە براکەی پێی گوت: بە خودا دەتکوژم، ئەویش بەم ئایەتە وەڵامی دایەوە {لَئِن بَسَطتَ إِلَيَّ يَدَكَ

لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَاْ بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لَأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ – سورة المائدة – ٢٨/٥} بەخودا من شتی وا ناكەم تۆ برای نی، چۆن برا برا دەكوژێ؟ تویش من بكوژی من دەستم ناچێتە تۆ كە بتكوژم، چونكە من لە خودای پەروەردگاری جیهانیان دەترسم.

ئەو قسەیە راستو دروستە كە دەفەرموێ: كاتێ ئیمامی عوسمان گەمارۆ درابوو، چوار سەد بەندەو خولامی هەبوو، لە دەوری بوون ویستیان بە شەرو بەزەبری چەك بەرگری لە شەهید بوونی عوسمان بكەن، عوسمان نەیهێشتنو رێگەی ئەوەی پێ نەدان، بەڵكوو پێی فەرموون: هەر كەسێ چەكەكەی فڕێ بدا ئازادبێ. حەزرەتیش لە فەرموودەیەكا دەفەرموێ: ئاژاوە گەلێكی وا سەختو گەورەو تاریك لە پێش سەرهەڵدانی قیامەتدا بەرپادەبن، لەبەر فەرتەنەو ئاشووب جیهان وەك تاریكە شەوی ئەنگوستە چاوی لێدێ، مرۆڤ واتە: رێگەی راست هەڵە دەكا بە هیچ لایەكا سەر دەرناكا، دەبێ بە تێكەو لێكەیەكی وا پیاو سەر لە بەیانی موسوڵمانە، سەر لە ئێوارێ بەهۆی ئاژاوەوە بێبڕوا دەبێ، سەر لە ئێوارێ موسوڵمانە بۆ سبەینێ بەیانی بێبڕوا دەبێ، دانیشتوو لە كاتی بەرپابوونی ئەم لێشاوی ئاژاوەدا باشترە لەو كەسە كە لەو كاتەدا بە پێوە راوەستاوە، راوەستاو لە رێبوار باشترە، رێبوار لە هەرا كردوو باشترە، چونكە هەتا ناتەوانتر بی، وەك حاڵی دانیشتوو لەچاو حاڵی راوەستاودا كە ئامادە ترە لە دانیشتوو بۆ پەلاماردان لە ئاژاوەكان دوور تر دەبی، جا لەو كەتەدا شەڕو شۆڕ مەكەن، بەڵكوو كەوانەكانتان بشكێننو ژێی تیرو كەوانەكانتان بپچڕێننو دەمی شمشێرەكانتان بە بەرد وردكەنو چەك فڕی دەن، تەنانەت ئەگەر ئاژاوە بۆتان هاتە

ماڵەوەو ئاژاوە گێڕ لە كونی ژوورەوەتان یەخەی پێ گرتن مەچن بە دەمیەوەو مەچن بە گژیدا، ئێوەیش لەم كاتەدا كا ئاژاوە گێڕ قەستی خوێنی سەسەرتان دەكا خۆتان بدەنە دەست قەدەرو چاو لە كوڕە باشەكەی ئادەم بكەن، كە براكەی هەڕەشەی كوشتنی لێ كرد، وە لە پێش ئەوەدا كە بیكوژێ پێی گوت: بەخودا تۆیش من بكوژی من تۆ ناكوژم، هابیلی شەهید بكەن بە سەرمەشق بۆ خۆتان نەك قابیلی پیاو كوژ! (ماجە/ داوود/ تیرمیذی. تیرمیذی دەفەرموێ: فەرموودەیەكی جوانە، ئیبنو حەببانیش بە ساغی داناوە) شێخ تەقیەدینی ئیبنو لدەقیقولعید لە (الاقتراح)دا دەفەرموێ: ئەم فەرموودەیە بەپێی مەرجی شێخی بوخارییە كە بە مەرجی گرتووە بۆ حوكمكردن بە صەحیحەتی فەرموودەكانی صەحیحی بۆخاری. لەم شوێنەدا بۆیە بڕیاری ئەوە نادەین كە پەلامار دراو فەرزە لە سەری خۆی رزگار بكاو بەرگری لە سەرو گیانی خۆی بكا، وەك چۆن ناچار فەرزە لە سەری لەكاتی ناچاریدا بە خواردنی گۆشتی مردار خۆی رزگار بكا، چونكە كوشتن شەهید بوونە، بە پێچەوانەی مانگرتن لە خواردنی گۆشتی مردار چونكە شتی وا خۆكوشتنەو خۆ كوشتنیش حەرامە.

ئەگەر كەسێ هەڵمەتی هێنا بۆ سەر سامانی – گەرچی ئەو سامانە كەمیش بێ- ئەوە شەرع رێگەی دەدا كە بەرگری لە ماڵەكەی بكا، چونكە دەفەرموێ: {دروودی خوای لەسەربێ}: هەر كەسێ لەسەر ماڵی خۆی بكوژرێ شەهیدە (شەیخان) چۆنێتی بوونی ئەم فەرموودەیە بە بەڵگە لەسەر ئەم داوایە ئاوایە: بەپێی فەرموودەكە كەسێ لەسەر ماڵی خۆی بكوژرێ شەهیدە، واتە: هەقی هەیە لەسەر ماڵەكەی شەڕ لەگەڵ پەلامار

دمر بکا، له حالّی وادا زۆر جار یا ئەو پەلامار دمر دەکوژرێ یا پەلامار دمر ئەو دەکوژێ وە ئەو لە سەریەتی کە بەرگری بکا هەتا شەهید بوون، دەی لەکاتی وادا خوێنی هەڵمەت هێنی پێ راوەیە، تەنانەت ئەگەر بیشی کوژێ دەستە بەری لەسەر نیە. بەڵام بۆی هەیە بەرگری لە سامانی خۆی نەکا، چونکە لە هەموو کاتێکا بۆی هەیە کە ماڵی خۆی رەواببینێ بۆ هەر کەسێ دەیەوێ. بەڵی ئەوەندە هەیە ئەگەر ماڵەکە گیانلەبەر بوو کابرا دەیویست بیکوژێ ئەوە لە سەریەتی کە بەربەرەکانێی بکا، چونکە گیانو گیاندار رێزی خۆی هەیە، هەروەها ئەگەر پەلاماری ناموسیدا، وەك ئەوە ویستی دەست درێژی لە ژنی، یا کەنیزەکی، یا لە منالّی بکا، خوای بەکوشتن بێ یا بە دەستدرێژی لە ناموس، ئەوە لەم کاتانەدا پێویستە لە سەرێکە دەستە ئەژنۆ دانەنیشێ، بەڵکوو پێویستە لەسەری کە پەلامار بداو بەرگری بکا. دەگێڕنەوە جارێ ژنێ دەچێ بۆ کۆڵە چیلکە، پیاوێکیش دوای دەکەوێو تەماعی تێ دەکا، ژنەکەیش پەلێکی تێ دەگرێو دەیکوژێ، داواکە دەبەنە خزمەت ئیمامی عومەر (رەزای خوای لێبێ) کە لە حاڵەکە حالّی دەبێ دەفەرموێ: ئەمە کوژراوی تیری غەیبی خودایە کە دێ بە هاواری زۆر لێکراوانەوە، بەو خودایە هەرگیز خوێنی ئەم ستەمکارە نادرێ! دەی کەسێ سەرپێچی لەم بڕیارەی عومەر نەکردووە لەبەر ئەوە بووە بە یەکگرتن (لێرەدا مامۆستا عاشوور ئاوا ئەم رووداوە راگوێز دەکا.. **ولما روی ان امراة خرجت تحتب**.. هتد، بەڵام لە کفایەکەدا دەفەرموێ: **وقد روی ان امراة**.. تاد. من بەپێی کفایەکە تەرجەمەم کرد، چونکە

ئەمە بەڵگەی دووەم نیە بۆ مەبەستەکە، بەڵکوو سەربەڵگەیەتی فتأمل – وەرگێڕ).

باشە ئایا مرۆڤ بۆی هەیە کە بەرگی لە کەسانی تریش بکا، با بێگانەیش بن و لە کەسوکاری خۆی نەبن؟ لەم شوێنەدا دوو فەرمایشت هەیە، هەرە دروستەکەیان ئەوەیە کە دەفەرموێ: بەرگری لە بیانی حوکمی بەرگری لە خودی خۆی هەیە، لە مێشدا راجیاییەکەی پێشەوە هەیە. ئەمە قەسەمان لەوەیە کە پەلاماردەر موسوڵمان بێ، بەڵام ئەگەر پەلاماردەر بێبڕوا بوو ئەوە بەرگری فەرزە، هەروا ئەگەر پەلاماردەر ولاخ و دڕندەو چارپا بوو، بە مەرجێ گومانی بەهێزی نەبێ لەوەدا کە دەرەقەتی ئەو دەعبایە نایەت و مەترسی لە گیانی خۆی بکا.

٣٢٩) دەستەبەربوونی زیانی چوارپێ:

ئەگەر کەسێ ولاخێکی پێ بێ، ئەو ولاخە هەر زیانێکی گیانی یا سامانی بدا، ئەو کەسە دەستەبەرە، خواە بەشەو ئەو زیانە بدا یا بە رۆژ، وە خواە ئەو کەسە لێخوڕی بێ، یا جڵەوکێشی بێ، یا سواری سەرپشتی بێ، چونکە ولاخەکە لە هەموو ئەم کاتانەدا وا لە ژێر دەستی ئەودا، کەواتە لە سەریەتی کە چاودێری بکا، وە خوای ئەو کەسەی کەوا لەگەڵ ولاخەکەدا خاوەنی بێ، یا رەنجبەری بێ، یا بەکرێی گرتبێ، یا خواستبێتی، یا زەوتی کردبێ، بۆ ئەم مەبەستە جیاوازی نیە، لە سەریەتی کە بیبژێرێ، چونکە دەست دەست دەناسێ. بەڵام ئەگەر کەسێ نەقیزەیەکی لەناکاو ژەند لە ولاخەکەوە، ولاخەکەیش لەقەیەکی وەشاند، وەزیانێکی لە شتێدا ئەوە تێوەژەنەکە دەستەبەر.

هەر ئاژەڵو وڵاخێ کە بە جڵەوو رەشمەو لغاو زەوت نـەکرێ نابێ لەناو بازاڕدا کەس سواری بێ، جا ئەگەر کەسێ سواری بـوو، وە زیـانێکی دا ئـەوە سـوارەکە دەسـتەبەرە، چـونکە کەمتەرخـەمی کـردووە کـە لـە شـوێنی وادا سـواری وڵاخـی وا سـەر کـەش بـووە، چـوار پـای بـەرەڵایش ئەگەر زیان لە کشتوکاڵو شتی تـر بـدا، ئەگـەر شـتەکە لـە رۆژدا روویـدا ئەوە خاوەنەکەی دەستەبەر نیە، بەڵام ئەگەر بەشەو زیانەکـە بـدا ئـەوە دەستەبەرە، چونکە دەستوور وایە کە بە رۆژ پاسو ئاگاداری کشتوکاڵو بێستانو باخ لەسەر خاوەنیەتی، گەرچیش بەردانی وڵاخیش بۆ لەوەڕان کارێکی ئاساییە، بـەڵام دەسـتوور وایـە کـە بەشـەو بـێ چاودێری بـەرەڵا نـــەکرێن، دەنـــا خاوەنیـــان سووچـــدارە، چـــونکە بەرپرســـیارە لـــە چاودێریکردنیان لە شـەودا، کەواتـە هـەر زیانـێ بـدەن لەسـەر ئـەوە، بـە پێچەوانەی رۆژەوە کە چاودێریی شت لەسەر خاوەنیەتی.

وەك روونمان کردەوە لەم نموونەدا خاوەنی چوارپێکە دەستەبەرە، بەڵام بە مەرجێ خاوەن ماڵ کەمتەرخـەمی نـەکردبێ، وەك ئـەوە خـۆی شتەکە بۆ وڵاخەکە دەربخا، یا لەسەر چەقی رێگەو بان دایبنێ، لـە کـاتی وادا دەستـەبەری دانامەزرێ!

ئەگـەر کابرایـێ لـە ماڵـەوە سـەگێکی دڕی هـەبوو، یـا وڵاخێکـی چەمووشی جووتە وەشێنی هەبوو، کەسێ چوو بۆ مـاڵی کـە کـابرا خـۆی رێگـەی پـێ دابـوو، وە حاڵەکـەی بـۆ روون نـەکردبۆوە، وە سـەگەکە پەلاماری داوگەستی، یا وڵاخەکە جووتەیەکی لێ دا، ئەوە کابـارای خـاوەن دەستبەرە، با کابرای میوان چلو ساغیش بێ، بـەڵام ئەگـەر کـابرا بـەبێ

ڕێگه پێدانی خاوەن ماڵ چوو بۆ ماڵی، یا خاوەن ماڵ تێی گەیاندبوو ئەوە دەستەبەری لە ئارادا نیە. چونکە خۆی هۆی ڕووداوەکەیە.

بزانە:

کە دەستەبەریی گیان لەسەر خوێنڕەسە لەکاتی وادا، کە لە عورفی شەرعا ناودارن بە (عاقلە).

٣٤٠) باسی ئەوانەی کە یاخی دەبن لە پێشەوای موسوڵمانان (البغاة - یاخییەکان):

مەبەست لە یاخی بوو کۆمەڵە موسوڵمانێکە گەورەیەکی فەرمانڕەوای دادپەروەریان هەبێ، بە زەبری هێزو توانای خۆیان لێی یاخی ببن‌و فەرمانی جێبەجێ نەکەن‌و بیانووە درۆینەیە بدۆزنەوە بۆ ئەم یاخی بوونەیان!

هەیە دەڵێ: مەرج نیە سەرۆکەکە دادپەروەر بێ. لە ڕاستیدا بەگێکردن (طاعەت)ی پێشەوا ئەرکێکی شەرعی سەرشانی گشت موسوڵمانێکە، گەرچی ستەمگەریش بێ، بە مەرجێ ئەو بە گێکردنە بە پێچەوانەی شەرعی خوای گەورەوە نەبێ، چونکە وەك زانراوە: فەرمانی بەندەی خودا بە مەرجێ جێبەجێ دەکرێ کە بە پێچەوانەی فەرمانی خودا نەبێ. بۆیە دەگوترێ یاخیبووان چونکە یاخی‌و سەرکەش‌و ستەمکارو ناهەقیکارن‌و زۆرو خراپییان لە رادە بەدەرە. سەر بەڵگەی ئەم باسە ئەم فەرمایشتەی خودایە: {وَإِن طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِن بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ - سورة الحجرات - ٩/٤٩}
واته: هەرکاتێ دوو تاقم لە موسوڵمانان لەناو خۆیانا بوو بە شەڕو هەرایان، ناوبژییان بکەنو رێکیان بخەنەوە، جا ئەگەر لایەکیان بەهەق رازی نەبوو، ملی نەداو بە برایی‌و تەبایی رازی نەبوو، وە لەسەر دەسدرێژییەکەی بەردەوام بوو، ئەوە بە هەمووتان بچن بە گژ لایەنی شەڕ فرۆشا، هەتا مل کەچ دەکا بۆ فەرمانی خواو لەگەڵ برای خۆیدا ئاشت دەبێتەوە.

مەرجی جەنگکردن لەگەڵیان:

ئەگەر ئەم چەند مەرجە هاتنەدی لەسەر پێشەوایە کە بچێ بە گژیانا، بەپێی فەرمانی خوا کە دەفەرموێ: (فقاتلوا التی تبغی: واتە: لە پێشەوە رۆیشت):

یەکەم: دەبێ کۆمەڵەیەکی بەهێزی وابن کە خاوەن شەوکەت‌و دەسەڵات بن، بتوانن بە رابەر پێشەوا بوەستن‌و بەربەرەکانێی لەگەڵ بکەن، لەناو خۆیاندا سەر گەورەیەکیان هەبێ لە فەرمانی دەرنەچن، بەڵام ئەگەر چەند کەسێکی تاک‌و تەرابوون، بە ئاسانی زەوت دەکران ئەوە بەر ئەم جۆرە یاخی بوونە ناکەون!

دووەم: ئەوەیە لە ژێر رکێفی پێشەوادا نەمابن‌و لە فەرمانی دەرچووبن، وەك ئەوە مافی شەرعی سەریان نەدەن، خوای ئەو مافە

مافی سامانی بێ وەك زەكات، یا مافی تربێ وەك داری حەددو تۆڵەی پیاو كوشتن!

سێیەم: ئەویە بیانوویەك (واتە: ئەویلێ) بدۆزنەوەو بیكەن بە مەهانەی دەرچوونیان لە فەرمانی پێشەوا، وەك ئەوە رووكاری ئایەتێ، یا حەدیثێ بكەن بە دەسكەلاو بە مەهانەی یاخیبوونەكەیان، وەك بیانووەكەی زەكات نەدەرەكانی كاتی ئەبو بەكری صەدیق (رەزای خوای گەورەی لێبێ) كە دەیانگوت: فەرمانمان پێكراوە كە زەكات بدەین بەكەسێ كە نزاو پاڕانەوەی ئەو بۆ ئێمە دەبێ بە مایەی ئارامو ئاسایش بۆمان، ئەو كەسەیش بەس پێغەمبەر بوو، هەتا لە ژیانا بوو زەكاتمان دەدایە. وە رووكاری ئەم ئایەتەیان دەكرد بە مەهانەی ئەم داوا پووچەڵەیان كە دەفەرموێ: {خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ - سورة التوبة - ٩/١٠٣} واتە: زەكاتی شەرعی لەماڵەكانیان وەربگرە، وە بەهۆی ئەو زەكاتەوە دڵو دەروونیان لە گوناهو تاوان پاك دەكەیتەوە، هەروەك زەكاتەكە خۆی دەبێ بە مایەی بەرەكەتو نەشونامی ماڵەكەیان، وە نزای باشیشیان بۆ بكەو بۆیان بپاڕێرەنەوە، چونكە نزاو پاڕانەوەی تۆ بۆ ئەوان دەبێ بە مایەی ئارامو ئاسایش بۆیان). وە دەیانگوت: نزاو پاڕانەوەی كەسانی تر جگە لە پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) نابێ بەهۆی ئەم بەهرە گەورەیە بۆمان، كەواتە پێویست ناكا كە زەكاتی پێ بدەین. یا وەك بیانووی خەواریج كە لە فەرمانی سەروەرمان حەزرەتی عەلی دەرچووبوونو دەیانگوت: عەلی دەزانێ كە كێو كێ عوسمانیان كوشتووە، وە دەسەڵاتیشی هەیە بە سەریانا بەڵام بۆیە نایانكوژێتەوە چونكە خۆشی

کوشتنی عوسمانی پێ خۆشەو دەستی تێیدا هەیە. ئەمە لە کاتێکدا کە هەموو کەس دەزانێ هەق لەگەڵ ئیمامی عەلی بووە، چونکە پێغەمبەر {درووده خوای لەسەربێ} مژدەی شەهید بوونی بە عەممار داو پێی فەرموو: هاوار بۆ عەمار! دەستەی ناهەقیکار دەیکوژن، عەممار ئەوان بانگ دەکا بۆ سەر ڕێگەی هەق کە ڕێگەی بەهەشتە، کەچی ئەوان ئەو بانگ دەکەن بۆ سەر ڕێگەی چەوتی خۆیان کە ڕێگەی دۆزەخە. ئەوە بوو عەمماری کوڕی یاسر {ڕەزای خوایان لێبێ} دەستەی صەففینی یاخی بانگ دەکرد بۆسەر فەرمانبەریی پێشەوا عەلی، کە ئەو طاعەتو فەرمانبەرییە دەبێ بەهۆی چوونە بەهەشت بۆیان، کەچی ئەوان بە پێچەوانەوە بەویان دەگوت کە لێی یاخی بێو پشتی بەردا، دیارە شتی وایش هۆی مسۆگەر بوونی ئاگری دۆزەخە، سەرەڕای ئەوە بەوەشەوە نەوەستان کوشتیشیان.

جا لەمەوە دەرکەوت کە ئەوان دەستەی ناهەقیکارن، کە بەپێی فەرمایشتی پێغەمبەر {درووده خوای لەسەربێ} عەممار دەکوژن، وە حەق لەگەڵ پێشەوا عەلییە، چونکە عەممار لە دەستەی عەلی بوو. گەورەمان موعاوییە کە توانای ئەوەی نەبوو کە ڕەخنەی لە ڕاستو دروستی ئەم فەرموودەیە بگرێ، چونکە فەرموودەیەکی نایابی زۆر ساغ بوو، یەکێ بوو لەو قسە بەرزو نیشانە گەورانە کە بەڵگەی پێغەمبەرایەتی پێغەمبەر بوون چونکە پێغەمبەر {درووده خوای لەسەربێ} چۆنی فەرموو بوو ڕێك ئاوا دەرچوو، بەڵێ موعاوییە کە توانای ئەوەی نەبوو ویستی بە جۆرێکی بێ هێزو لاواز تەئویلی بکا، ئەوە بوو دەیگوت: کێ هیناویەتی بۆ شەڕ ئەوە داویەتی بە کوشت!! ئیمامی عەلی کە ئەم قسەیەی موعاوییەی پێ گەیشتەوە فەرمووی: دەی ئەگەر وابێ پێغەمبەریش

{دروودی خوای لەسەربێ} ئیمامی حەمزەی بە کوشت داوە، کە کافرەکان لە غەزای ئەوحوددا شەهیدیان کرد، چونکە ئەو هێنابووی بۆ ئەو غەزایە!

ئەم وەڵامەی عەلی وەڵامێکی دەمکوتکەرە. بەڵگەیەکی زۆر ڕۆشنە، رەخنەی لێ ناگیرێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەیشدا دروست نیە کە تانەو تەشەر لە موعاوییە بدرێ، چونکە هاوڕێی پێغەمبەرو بووە، هاوڕێیانی پێغەمبەر {دروودی خودا لەسەر پێغەمبەرو رەزای خودا لە هەموو هاوڕێیانی بێ} هەموویان هەقانیو دادپەروەر بوون، لەبەر ئەوە دروست نیە تانەو توانجیان لێ بدرێ، لەبەر ئەم راو بۆچوونە جوانەیە کە خاوەنی کتێبی (الجوهرە) بە شیعر دەفەرمووێ:

وأول التشاجر الذى ورد

ان خضت فيه، واجتنب داء الحسد

واتــە:

گشت کێشەو بەرەو هەرای ناو یاران

پینەو پەرۆکە بە تەئویلی جوان!

نەکەی وەک گاجووت، چەشنی لێنەزان

شەنو گێرەکەی بە جەنجەڕو چان

٣٤١) چۆنیێتیی شەڕکردن لەگەڵ یاخیبوان؟

چـۆنیێتیی شـەڕکردن لەگـەڵ یـاخیبوان رێـك وەك چـۆنیێتیی شـەڕکردن وایـە لەگـەڵ هەڵمەتهێنـەر، کـە لـە زاراوی شـەرعا نـاوداره بـە (صائل) وەك لە پێشەوە رابورد، چونکە مەبەسـتی سـەرەکی ئەوەیـە کـە ئەمانە بگەڕێنەوە بۆ ژێـر رکێفـی پێشەوای موسـوڵمانان، هـەتا ئاشتیو ئاسـایش بەرقـەرار بێ، مـەردووم لـە ومزەنیـان رزگـابن، دەنـا مەبەسـت کوشتنو خوێنڕشتنی رووت نیە. جا هـەتا بـە گـرتنو بـەدیلکردن چار دەگران نابێ بکوژرێن، هەتا بە زامارکردن چار دەکـران نابـێ بـە تـەواوی زامـار بکـرێن هـەتا بکـوژرێن، بـەڵام کەشـەڕ گـەرم بـوو، وە بـوو بـە تێکرژانو شەڕی دەسـتەویەخە ئـیتر کارەکـە زەوت نـاکرێو ئـەم یاسـایە پەیڕەوی ناکرێ. بەڵام دیلیان لـە پـاش دیلکـردن نـاکوژرێ، یـا برینـداری پەککەوتوویان ناکوژرێ، ئەبو حەنیفە (رەزای خوای لێبێ) دەفـەرموێ: دیلیـان دەکـوژرێو زاماریـشیان تـا گیـانی دەردەچـێ زامـارتر دەکـرێ. بەڵگـەی مەزهـەبی ئێمـە کـە شـافیعین ئـەم فـەرموودەی خۆشەویـستە (درودی خوای لەسەربێ) کـە بـە ئیبنـو مەسـعوودی فـەرموو: ئـەی کـوڕی دایکـی عەبـد! حوکمی ئەوانـەی کـە لـە نەتـەوەی ئیسلامنو لـە پێشەوای موسـوڵمانان یـاخی دەبـن چییە؟ فـەرمووی: خـوداو پێغەمبـەری خـودا خۆیـان باشـی دەزانن. حەزرەت (درودی خوای لەسەربێ) فـەرمووی: حوکمیـان ئەوەیـە: ئـەوەی پـشتی هـەڵکرد لـەوانو بـەرەی شـەڕی چۆڵکرد نابـێ بنیـشنە سـەریو بکەونە شوێنی، نە زاماریشیان بە یەکجاری زامار دەکـرێ هـەتا دەمـرێو نەدیلیان دەکوژرێ.

حوسەینی کوڕی عەلی {ڕەزای خوایان لێبێ} دەچێ بۆ لای مەڕوان، مەڕوان پێی دەڵێ: کەسم نەدیوە وەك باوکی تۆ ئاوا دلێرو مەرد بێ لە ڕۆژی ڕووداوی جەمەلدا هەر ئەوەندە کە زانی وا ئێمە هەڵهاتین و بەزین، ئیتر یەکسەر جارچی بە ناوی ئەوەوە جاڕیدا: شوێن هەڵهاتوو مەکەون و زامارریش مەکوژن! سەرەڕای ئەم دوو بەلگەیەیش دەڵێین: چونکە مەبەست بنەبڕکردنی زیانیانە، نەك کوشتنیان لەبەر زاتی خوێنڕشتن!

شافیعی {ڕەزای خوای لێبێ} ئەم ئایەتە دەکا بە دەست کەلا کە دەفەرموێ: {فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ} چونکە شافیعی (فەیأ) لەم ئایەتەدا بە وازهێنان لە شەڕ ڕاڤە دەکا، وە بە گەڕانەوەیش بۆ ژێر فەرمانبەریی پێشەوا. وە دەیش فەرموێ: خودای گەورە فەرمانی بەوە کردووە پێمان کە بچین بە گژیاندا، نەك بیانکوژین، چونکە کوشتار جیایە لە کوشتن، (واتە: مەئموورو بیهییەکە قیتالە کە بابەکەی بۆ موشارەکەیەو دەبێ شەڕکردنەکە لە هەردوو سەرەوە بێ – وەرگێڕ) هەروەك دروست نیە دیل و زاماریان بکوژێن دروستیش نیە ماڵ و سامانیان بە تالان ببرێ، چونکە ئەوانیش هەر موسوڵمانن، ماڵی موسوڵمانیش بە موسوڵمان ڕەوا نیە، مەگەر بە ڕەزامەندیی خاوەنەکەی.

دەبێ پێشەوا لە پێش دەستکردن بە شەڕ، کەسێکی ئەمین و هۆشیارو زیرەك بنێری بۆ لایان، تا لێیان بپرسێ کە لەسەر چی عاجز بوون و بۆچی لە فەرمانی پێشەوای موسوڵمانان دەرچوون. جا ئەگەر

بیانوویەکیان هەبوو بیانوویان ببڕێو ئامۆژگاری باشیان بکا. لەم کارەدا ئیمامی عەلی دەکرێ بەسەر مەشق کە ئیبنو عەبباسی نارد بۆ لای خەڵکی نەهرەوان، کە ئەوە بوو ئاژەوا گێڕەکان قسەکانی ئیبنو عەبباس کاری تێکردن، هەندێکیان پەشیمان بوونەوەو هاتنەوە ریزی موسوڵمانان بەڵام بە داخەوە هەندێکی تریان لەسەر سەرکەشیی خۆیان بەردەوام بوون.

٣٤٢) باسی پاشگەزبوونەوە (ردە):

ریددە – یا پاشگەزبوونەوە – بریتییە لە پشتکردنە شتێو رووکردنە شتێ تر، ئەم ئایەتە بەم واتایە کە دەفەرموێ: {وَلاَ تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ – سورة المائدة – ٢١/٥} واتە: پاشەو پاش پاشگەز مەبنەوەو بەرەو دوا مەگەڕێنەوە). لە شەرعیشا ئەوەیە: موسوڵمانێ لە ئیسلام وەرگەڕێو بچێتەوە سەر بێبڕوایىو پەیوەندیی موسوڵمانەتی بپچڕێ، پاشگەزبوونەوە چەند جۆرە: جاری وا هەیە، بە قسەو زمانە، جاری وا هەیە بە کردارە، جاری وا هەیە بە بیروبڕوایە. لەهەر یەك لەم سێ جۆرە لەم سێ جۆرە چەند نموونەیێ دەهێنینەوە تا ببن بە نموونە بۆ ئەوانی تریش، وەك گوتراوە: مشتێ نموونەی خەروارێکە.

نموونەی پاشگەزبوونەوە بە گوفتار وەك ئەوە کەسێ بە دوژمنی خۆی بڵێ: ئەگەر خوایشم بێ نایپەرستم، بەم قسەیە کافر دەبێ هەروەها ئەگەر بڵی: ئەگەر ببێ بە پێغەمبەریش باوەڕی پێ ناهێنم! یا بڵی: ئەم منداڵەم لە خودا خۆشتر دەوێ، یا لە پێغەمبەر خۆشتر دەوێ،

یا ئەم ژنەمم لە خودا، یا لە پێغەمبەر خۆشتر دەوێ! یا نەخۆشی لە پاش چاکبوونەوە بڵێ: ئەوەی بەسەر من هات لەم نەخۆشییەدا ئەگەر ئەبوبەکرو عومەریشم بکوشتبایە شایانی ئەوە نەدەبووم چونکە قسەی وا دانەپاڵی زۆرو ستەمە بۆ لای خودای گەورە.

هەروەها ئەگەر لافی ئەوە لێبدا کە سرووشی بۆ دێ، یا لافی پێغەمبەرایەتیش لێ نەدا، یا لافی ئەوە لێ بدا کە دەچێتە ناو بەهەشتو لە میوەکەی دەخوات، یا بڵێ: من بە شەو دەست دەکەمە ملی پەری بەهەشت. قسەی وا بە یەککگرتن کفرە، هەروا ئەگەر جمێن بە پێغەمبەرێ لە پێغەمبەرەکان بدا، یا سووکیی پێ بکا، ئەوەیش کفرو بێ بڕواییە، یەکێ لە شێوەکاری لاقرتێو گاڵتەکردن بە ئایین ئەوەیە کە ستەمبارەکان کاتێ زۆردارەکان ئازاریان دەدەن، پەنا دەبنە بەر سەروەری پێشینانو پاشینانو دەڵێن بیکە بە خاتری پێغەمبەر، وە کەسێ تریش باوەڕی پێی کرد هەر دوو لایان کافر دەبن، ئەگەر بەبێ تەئویل بەموسوڵمانێ بڵێ: ئەی کافر! بەو قسەیە کافر دەبێ، ئەگەر بێبڕوایێ ویستی موسوڵمان ببێ، وە داوای لە موسوڵمانێ کرد کە شایەتمانی پێ بڵێ، ئەویش پێی بڵێ لەسەر دینەکەی خۆت بمێنەرەوە، بەوە کافر دەبێ، هەروەها ئەگەر ڕێگەی کفر نیشانی موسوڵمانێ بدا، ئەگەر کافرێ ویستی موسوڵمان بێ، ئەویش پێی بڵێ جارێ بچۆ خۆت بشۆرە، بەمەش کافر دەبێ، چونکە لە ماوەی خۆشۆردنەکەدا بە کوفری ئەو کابرایە ڕازی بووە! دیارە کە ڕەزا بوون بە کفر کفرە. ئەگەر بە کەسێ بڵێن: نینۆکت بکە، یا بەر سمێڵت بقرتێنە چونکە سوننەتە، ئەویش بڵێ: جا با سوننەتیش بێ من شتی وا ناکەم، وە مەبستی لەم قسەیە بێزکردنەوە

بێ لە سوننەت، بەوە کافر دەبێ، ئەگەر خودا بەهۆی ماڵو منداڵەوە بەندەیەکی خۆی تاقی کردەوەو تووشی زیانێکی گیانی یا سامانیکرد، ئەویش بێزاری دەربڕیو بڵێ: خودا هەر بە من دەوێرێ، ماڵەکەمی بردەوە، منداڵەکەمی کوشت، یا بێزاریو رەخنەی تری لەم بابەتە دەرببڕێ، ئەوەیش کفرو بێبڕواییە، ئەگەر کابرای لە منداڵی خۆی دەدا، کەسێ پێی بڵێ: خۆ تۆ لای خۆت موسوڵمانی بۆ وا لەم منداڵە دەکەی؟ بڵێ: نەخەیر! من موسوڵمان نیم! کافر دەبێ. هەر لەم بابەتەیە جنێودان بە ئاینو بە گەلی ئیسلامو بە شەریعەتو بە مەزهەبێ لە چوار مەهەبەکان!.

نموونەی پاشگەزبوونەوە بە کردەوە وەك کوڕنووش بردن بۆ بتو رۆژو مانگ، وەك فڕێدانی قورئانی پیرۆز لەناو زبڵدانا وەك قوربانیو کوشتی سەبڕین بۆ بتو لاقرتیکردن بە ناوێ لە ناوەکانی خودای گەورە، یا گاڵتەکردن بە فەرمانو نەییکردنی خودا، یا بە بەڵێنو وادەو هەڕەشەی، یا بە خوێندنی قورئان، یا بە دەف لێدانەوە قورئان بخوێنێ، یا لەگەڵ ئاوازو مۆسیقادا، چونکە خودای مەزن دەفەرموێ: {قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ - سورة التوبة - ٩/٦٦}.

هەروەها ئەگەر (زنار) ببەستێتە پشتی وەکوو راهیبی گاورەکان، یا صەلیب بکاتە ملی، یا کڵاوی تایبەتی ئاگر پەرستان لەسەر بکا، یا بە بەرگو نیشانەی گاورو جوولەکەوە هاموشۆی کڵێساو کنیشتەکانیان بکا.

نموونەی پاشگەزبوونەوە بە بیرو باوەڕ وەك ئەوە باوەڕی وابێ خودا نیە، یا باوەڕی بەو شتانەی کە لە ئایینا چەسپاون بۆ خودا نەبێ، یا باوەڕی بە شتێ هەبێ بۆ خودا کە ئایین حاشای لێ بکا، وەك ئەوە بڵێ: خودا بینا نیە، یا رەنگی هەیە، یا تێکەڵی و پەیوەندی ماددی لەگەڵ بوونەوەردا هەیە، یا شتێ بە یەککگرتنی زانایانی شەرع ناڕەوا بێ ئەو بڵێ رەوایە، یا نادروستت بێ ئەو بڵێ: دروستە، یا شتێ بە یەککگرتن دروست بێ ئەو بڵێ نادروستە، یا باوەڕی بە پێویستبوونی شتێ هەبێ کە خۆی لە ئاییندا پێویست نەبێ. ئەم جۆرە بیروباوەڕانە هەموویان بە بێبڕوایی دادەنرێت.

ئیمامی نەوەوی (رەحمەتی خوای لێبێ) بڕیاری کافرکردنی گورۆی (الجسە)ی داوە، گورۆی (المعطلە)یش وەك ئەوان وان، موجەسسیمە ئەوانەن کە دەڵێن: خودا ئەندامی هەیە وەك دەستو چاوو پێ، موعەطیلەیش ئەوانەن کە نەفی سیفات لە خودا دەکەن و دەڵێن: خودا بیناو زاناو داناو ژنەواو خاوەن خواست نیە، دەنا تەعەددودی قودەما روو دەدات، واتە: فرەیی دێرینەکان، دیارە تەنیا ئەم ئایەتە پیرۆزە بەسە بۆ پەرچدانەوەی قسەی ئەم دوو گوروهە سەر لێ شێواوانە کە دەفەرموێ: {لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ البَصِيرُ – سورة الشورى – ١١/٢٤} واتە:خودایەکی وایە لە وێنەی نیە، خودایەکی بیسەرو بینایە.

بزانە ڕەزا بە کفر کفرە، نیازکردنی کفر کفرە، هەتا ئەگەر دوو دڵ بوو لەوە کە کافر ببێ یانا دەسبەجێ کافر دەبێ، هەتا ئەگەر بڵێ: هەرکاتێ ئەو شتە ڕوویدا بێبڕوا دەبم ئەوە دەسبەجێ بێبڕوا دەبێ(*)!

٣٤٣) سزای پاشگەز (جزاء المرتد):

هەر کەسێ پاشگەز بوونەوەی ساغ بۆوە خوێنی فیڕۆیە چونکە ناشیرینترین شێوەی بێبڕوایی پەسەند کرووە، کە بڕیارەکەی زۆر سەختە. زاتی مەزن دەفەرموێ: {وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُوْلَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَأُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ - سورة البقرة ٢١٧/٢} واتە: هەرکەسێ لە ئێوە لە ئایینی ئیسلام هەڵگەڕێتەوەو تەوبەی لێ نەکا هەتا بە کافری دەمرێ ئەوە لە هەردوو جیهانا مایە پووچ دەبێ، هەموو چاکەکانی پووچ دەبێتەوە، ئەو جۆرە کەسانە لە قیامەتدا ئاگر بە بالایان بڕاوە هەتا هەتایە). جا هەرکاتێ پاشگەزبوونەوەی کەسێ چەسپاو ساغ بۆوە، لەسەر قازییە دەس بەجێ داوای پەشیمان بوونەوەی لێبکا. جا ئەگەر کابرا پەشیمان بۆوە ئەوا باشە، دەنا دەکوژرێ، بەپێی ئەوەی کە عائیشە دەیگێڕێتەوە: لە ڕۆژی ئوحوددا ژنێ لە ئیسلام

(*) لە ڕاستیدا عەوامو ڕەشەخەڵك لەم جۆرە شتانە نازانن، وە زۆر جار لەم جۆرە شتانە بەسەر دەمیانا دێت، بەبێ نیازو مەبەستی ڕاستی خۆیان لەبەر ئەوە ئەم جۆرە شتە لە جۆری هەڕەشەیەو بەس.

- وەرگێڕ -

هەڵگەڕایەوە، پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) فەرمانیدا کە داوای تەوبەی لێ بکرێ، ئەگەر پەشیمان بۆوە باشە دەنا دەکوژرێ. دیسان لەبەر ئەوەیش کە هۆی چاشکەزبوونەوە زۆرتر دەگەڕێتەوە بۆ گومانو دوودڵی، لەبەر ئەوە دروست نیە کە بکوژرێ بەر لەوە ئەو گومانەی روون بکرێتەوەو وەڵامی بدرێتەوەو ئەوجا داوای پەشیمانبوونەوەی لێ بکرێ! دەق وەك دەستەی جەنگ (ئەهلی حەرب) چونکە ئەمانە ناکوژرێن هەتا بانگەوازی ئیسلامیان پێ رادەگەیەنرێو ئیظهاری موعجیزە دەکرێ.

بزانە:

که موسوڵمان بە کردنی هیچ تاوانێ، جگە لە هاوبەش پەیداکردن بۆ خودا، کافر نابێ، با ئەو تاوانە زۆر زۆر گەورەیش بێ، واتە: موسوڵمان بە کردنی گوناهی گەورە لە دائیرەی ئیمانو بازنەو جەغزی باوەڕ دەرناچێ! چونکە خوا دەفەرموێ: {إِنَّ اللّهَ لاَ يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَن يَشَاء - سورة النساء - ١١٦/٤} واتە: لە راستیدا خودا لە یەك تاوان خۆش نابێ کە ئەوەیە کەسێ هاوڕێو هاوبەش بۆ خودا قەرار بدا، وە هەرچی لەوە بترازێ دەکەوێتە دەستی خواستی خودا، ئارەزوو بکا لێی خۆش دەبێ، ئارەزوو بکا تۆڵەی دەسێنێ). دیارە کە مەبەست لە تاوانێ کە لە خواری فرە خواییەوە بێ، هەموو گوناهێکە خواه گەورە بێ یا بچووك. پیاوی بەدکارو فاسیق ئەگەر بەبێ تەوبەیش بمرێ لە دۆزەخا هەتا هەتایە نامێنێتەوە، چونکە خودای گەورە لە حەدیثێکی قودسیدا دەفەرموێ: ئەوەی بە قەد تۆسقاڵێ باوەڕ بە خودا لەناو دڵیابووە لە دۆزەخ دەری بهێنن!.

٣٤٤) چۆن چۆنی داوای پەشیمان بوونەوە لە پاشگەز دەكرێ:

لەسەر فەرمایشتێ پاشگەز تاسێ رۆژ مۆڵەت دەدرێ، ئەگەر لەو ماوەیەدا پەشیمان بۆوە باشە، دەنا دەكوژرێ، چونكە جارێ لە شامەوە پیاوێ هاتە خزمەتی عومەر (رەزای خوای لێبێ) عومەر پێی فەرموو: ئەرێ هەواڵێكی باشت لەلا هەیە؟ گوتی: بەڵێ، پیاوێكی موسوڵمان كافر بوو بوو كوشتمان. عومەر فەرمووی: دەبوو سێ رۆژ لە پێشدا لە ماڵێكا حەپستان بكردایە، خودایە! من نەفەرمانی ئەوەم بەوان كردووەو نەرازیم لە سەری بووە، خودایە! من پاكانە بۆ خۆم لەلای تۆ دەكەم كە ئەو خوێنە دەستی منی تیادا نیە. بەڵام فەرمایشتی ساغ ئەوەیە كە مۆڵەت نادرێ، بەڵكوو دەسبەجێ داوای تەوبەی لێ دەكرێ، دەق وەك فەرموودەكەی عائیشە كە لە پێشەوە رابوورد. لەبەر ئەوەیش چونكە ئەم كوشتنە حەددە، حەددیش دواناخرێ. هەر كاتێ پاشگەز تەوبەی كرد، تەوبەكەی لێ وەردەگیرێ، زاتی مەزن دەفەرموێ: {قُل لِّلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِن يَنتَهُواْ يُغْفَرْ لَهُم مَّا قَدْ سَلَفَ - سورة الأنفال- ٨/٤٨} واتە: ئەی موحەممەد! ئەی پێغەمبەری خۆشەویستی من! بفەرموو بە كافران ئەگەر دەست بەرداری كفرببن‌و وازی لێ بێنن‌و رێگەی ئیسلام بگرن ئەوە هەرچی رابوردو خودا لێی خۆش دەبێ) حەزرەتیش (درودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: خودا فەرمانی پێ كردووم جەنگ لەگەڵ ئەو خەڵكە بكەم هەتا دەڵێن: (لا اله الا الله) ئایەت‌و فەرموودەی تر لەم بابەتا نەزۆرە.

جا ئەگەر تەوبەی نەکرد دەکوژرێ، چونکە پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: بەهۆی یەکێ لەم سێ شتەوە خوێنی موسوڵمان حەڵاڵ دەبێ... تا دوایی فەرموودەکە کە لوپێشەوە رابورد. کاتێ پاشگەر بە حەددی شەرعی کوژرا نە دەشۆررێ، نە کفن دەکرێ، نە نوێژی لەسەر دەکرێ، نە لە گۆڕستانی موسوڵمانان دەنێژرێ، چونکە کافرەو کافریش ئەوەی رێزی ئایینی بێ نییەتی! چونکە خودایش دەفەرموێ: {وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا – سورة التوبة – ٩/٨٤}
واتە: هەرگیز نوێژ لەسەر بێبڕوایان مەکەو لەسەر گۆڕەکەیان نزایان بۆ مەکەو شوێن تەرمیان مەکەوە).

٣٤٥) بە فیڕۆ چوونی کردەوەی پاشگەز:

پاشگەز بوونەوە کردەوە پووچ دەکاتەوە، چونکە خودا دەفەرموێ {وَمَن يَكْفُرْ بِالإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ – سورة المائدة – ٥/٥}
واتە: وە هەرکەسێ باوەڕ نەکا بە بەرنامەی ئیسلام، بە ئەرکانی ئیمان ئەوە هەر کردەوەیەکی باش بکا مایە پووچ و بێ بایەخەو لە رۆژی دواییدا پاداشتی باشی نیە) وەڵێ گوتیارێ دەڵێ: بە مەرجێ کردەوەی باشی مایە پووچ دەبێ کە هەتا مردن بەردەوام بێ لەسەر پاشگەزبوونەوە، چونکە زاتی مەزن دەفەرموێ: {وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِ} تا کۆتایی ئایەت کە تۆزێ لەمەوبەر رابورد، دەی کەواتە ئەگەر لە پێش مردنیدا موسوڵمان بۆوە ئەوە بەس پاداشی کردەوەکەی پووچ دەبێتەوە بەڵام کردەوەکەی بە رووتی بەبێ پاداش بۆ حسێب

دەکرێ، واتە: لە سەری نیە کە کردەوەی پێش پاشگەزبوونەوەکە قەزا بکاتەوە، وە لە دوا رۆژدا داوای ئەوەی لێ ناکرێ. هەر کەسێکیش بە زۆری زۆرداریی گوتەی کفر بێ بە دەمیا بەوە کافر نابێ، چونکە خودا دەفەرموێ: {إِلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ – سورة النحل ١٠٦/١٦} واتە: بەڵام کەسێ کە ناچار بکرێ، بە زۆر کفری پێ بکرێ، بە مەرجێ دڵی دامەزرابێ لەسەر ئیمانو باوەڕ، ئەوە تاوانی نیە).

٣٤٦) بڕیار (حکوم)ی نوێژنەکەر:

ئەگەر موسوڵمانێکی ئەرکدار (مکلف) وازی لە کردنی نوێژە فەرزەکان هێنا، ئەوە لەوێشدا مەهانەیەکی رەوای نەبوو، ئەوە بێبڕوا دەبێ، چونکە بڕوای بە ئەصڵێ لە ئەصوڵی دین نیە، کە پێویستبوونەکەی ئەوەندە روونو ئاشکرایە بەڵگە نەویستە، چونکە بڕوا نەبوون بە شتی واتە: وەك بڕوا نەبوون بەخودا وایە، بەدرۆخستنەوەی خواو پێغەمبەرە، دەی هەر کەسێ خوداو پێغەمبەر بە درۆ بخاتەوە کافر دەبێو دەکوژرێ، چونکە پێغەمبەر دەفەرموێ: (هەر کەسێ ئایینی خۆی بگۆڕێ بیکوژن) (بوخاری) بڕیاری ئەم جۆرە نوێژنەکەرە رێك وەك بڕیاری پاشگەز وایە، وەك لە پێشەوە رابورد.

بەڵام ئەگەر نەکردنەکەی لەبەر مەهانەی رەوا بوو، وەك نۆ موسوڵمانی، یا وەك پەروەردە بوونی ناو چۆڵەوانی ئەوە کافر نابێ، لەکاتی وادا فێری دەستوورو یاساکانی نوێژ دەکرێ، جا ئەگەر لە پاش ئەوە باوەڕی پێی نەبوو کافر دەبێو حەددی لێ دەدرێ، بەڵام ئەگەر

باوەڕی بە پێویستبوونی هەبوو بەڵام لە بەرسستیو کەمتەرخەمی نەیدەکرد، تا نوێژەکە دەچوو، قیلێ دەڵێ:کافر دەبێ، بە بەڵگەی ئەم فەرموودەیەی {درووده خوای لەسەربێ}: جیاوازی نێوانی بەندەی موسوڵمانو بەندەی بێبڕوا نوێژ نەکردنە (موسلیم) عەشاماتێکی زۆر کار بە رووکاری ئەم فەرموودەیە دەکەنو نوێژ نەکەر بە کافر دادەنێن، ئیمامی عەلیو عەبدوڵلای کوڕی موبارەكو ئیسحاقی کوڕی راهوەیە لەسەر ئەم رایەن، لە گێڕانەوەیەکا لە ئیمامی ئەحمەدەوە هەمان را پەسەند کراوە.

بەڵام فەرمایشتی ساغ ئەوەیە کە لەم حاڵەدا کافر نابێ، ئەمەیش رای جەماوەری زانایانی ئیسلامە، چونکە زاتی مەزن دەفەرموێ: {إِنَّ اللّهَ لاَ يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَن يَشَاء} دەی بەبێ گومان کە نوێژ نەکردنیش لەو گوناهانەن کە وان لە خوار فرە خواییەوە، کە بە تەعبیری قورئان پێیان دەگوترێ: (ما دون الشرك) کەواتە نوێژ نەکردن بەر کوفر ناکەوێ، دەنا بەر ئەم ئایەتە نەدەکوت کە دەفەرموێ: {وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَن يَشَاء} شیركو کفری لێ دەرچێ، ئەگەر خودا مەیلی لەسەربێ لە هەموو گوناهێکی تر خۆش دەبێ، چونکە پێغەمبەریش {درووده خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: خوێنی موسوڵمان هەموو کاتێ نارەوایە مەگەرلە یەکێ لەم سێ حاڵەدا: کافر بوونی پاش موسوڵمان بوونو داوێنپیسی دوا ژنهێنانو شووکردن بۆ مرۆڤی ئازادو کوشتنی کەسێ بە نارەوا.

دەی نوێژ نەکردن بەر هیچ یەکێ لەم سیانە ناکەوێ، کەوابوو نوێژ نەکەر کافر نەبێ، وە هەروا دەفەرموێ {درووده خوای لەسەربێ} هەرکەسێ

شایەتی بدا کە بێجگە لە یەزدانی پاك خودای تر نیەو موحەممەد پێغەمبەری خودایەو عیسایش بەندەو پێغەمبەری خودایەو بە فەرموودەی خودا لە مریەم بووەو رەحمەتێکەو خودا ناردوویەتی، وە شایەتی بدا کە بەهەشت راستەو دۆزەخ راستە، هەر کەسێ ئەم شایەتییە بدا لەسەر ئەم شێوەیە خودا دەیخاتە بەهەشت، ئیتر کردەوەی هەرچی بێ. دەی ئەوەتا بەپێی ئەم فەرموودەیە کە شەیخان گێڕاویانەتەوە هەر کەسێ ئەم شایەتییە بدا لە دەستەی بەهەشت دەبێ، با نوێژ نەکەریش بێ، بەلگەیەکی تریش هەیە لەسەر ئەوە کە نوێژنەکەر کافر نابێ ئەویش ئەمەیە: کفر بیروباوەڕە، بیروباوەڕیش وا لەناو دڵدا نوێژ کردەوەیە بە ئەندام ئەنجام دەدرێ، لە هەمان کاتدا بیروباوەڕی نوێژنەکەر بیروباوەڕێکی دروستی ساغە. ئەو فەرموودەیەیش کە ئەوانەی بڕیاری بێبڕوایی نوێژنەکەر دەدەن بەلگە سازی پێ دەکەن دەبڕدرێ بەسەر ئەو نوێژنەکەرانەدا کە باوەڕیان بە فەرزبوونی نوێژ نیە. جا بەهەرحاڵ نوێژنەکەر داوای پەشیمان بوونەوەی لێ دەکرێ، چونکە حاڵی ئەم لە حاڵی پاشگەز بەدتر نیە، تەوبەکەیشی ئەوەیە کە نوێژەکەی بکا دەنا دەکوژرێ، چونکە حەزرەت (دروودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: فارمانم پێ کراوە کە جەنگ بەکەم لەگەڵ ئەم خەلکەدا تا شایەتمان دەێنن و بە زمان دەڵێن: هەر خودا خودایەو بەس هیچ خودایەکی تر نیە، موحەممەدیش پێغەمبەری خوادیە، هاوکات لەگەڵ ئەوەدا نوێژ بە رێکوپێکی بکەن و زەکات بدەن، ئیتر ئەو کەسانەی ئاوا شایەتمان بهێنن و نوێژ بکەن و زەکات بدەن ئەوا سەرو ماڵی خۆیان لەمن قەدەغە دەکەن و خوێن و ماڵ و ناموسیان لەمن و

لەکار بەدەستانی موسوڵمانان حەرام دەبێ، مەگەر لەسەر حەقی شەرعی بەپێی شەریعەتی ئیسلام، ئیتر حیساب و لێپرسینەوەی نیازی ناو دڵیان لەو دنیا لەسەر خودایە (شەیخان — رەزای خوایان لێبێ) . جا نوێژنەکەر هەر کاتی مرد دەشۆررێ و کفن دەکرێ و نوێژی مردووی لەسەر دەکرێ لە گۆڕستانی موسوڵمانان دەنێژرێ! چونکە وەك گوتمان: موسوڵمانە. گوتیارێ دەبێژێ: نە دەشۆررێ و نە کفن دەکرێ و نە نوێژی لەسەر دەکرێ نە تەرمی بەرێ دەکرێ، گۆڕەکەیشی کوێر دەکرێتەوە تا ببێ بە ریسوایی بۆی لەسەر ئەم کەمتەرخەمییەی! کە فەرزێکی وای پشت گوێ خستووە کە دروشمێکی دیاری و لەبەر چاوە لە ئایینی ئیسلامدا.

٢٤٧) تێکۆشان و غەزاکردن و خەباتگێڕان:

تێکۆشان لە عەرەبیدا ناوی جیهادە، جیهاد لە زمانی عەرەبدا لە جەهد وەرگیراوە، کە بە واتا زەحمەتکێشان و تێکۆشانە، یا لە جوهد وەرگیراوە کە بە واتا ئەرك و وزەیە، جا لەسەر ئەم بنەمایە موجاهید (واتە: تێکۆشەر) بۆیە پێی دەگوترێ موجاهید، وە بە کوردی پێی دەگوترێ: تێکۆشەر، چونکە تێکۆشەر بە هەوڵ و تێکۆشانی خۆی ئەوپەڕی وزەو توانا خەرج دەکا بۆ بەرگری لە شەڕی دوشمن، جیهاد (یا تێکۆشان، یا غەزاکردن) لە شەرعدا بریتییە لە شەڕکردن لەگەڵ ناموسوڵمانان لە پێناوی سەرکەوتنی ئیسلام و بۆ بەرگری لەگەڵ و نیشتمان. ئەم زاراوە بە دوو واتا بە کاردێ: یەکەم غەزاکردن لەگەڵ دوژمن و غەزاکردن لەگەڵ نەفس و شەیتان، مەبەست لە نەفس لەم

جێگەیەدا ئەو هێزە خۆپەرستەیە، کە هەرکاتێ زاڵ بوو بەسەر دڵو دەروونی کەسێکا، دەیکا بە خۆپەرستو خوداو بەندەکانی خودا پشت گوێ دەخا[1]. تێکۆشان بە یەکگرتن دامەزراوە، بەڵگەی دامەزرانی ئەم ئایەتەیە: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ - سورة البقرة - ٢١٦/٢} واتە: ئەی پێغەمبەری خۆشەویست! ئەی پەیڕەوانی ئیسلام! جەنگکردن لە پێناوی ئیسلاما فەرز کراوە لە سەرتان، گەرچی شەڕو شۆڕو کوشتار گرانو ناخۆشە لەسەر شان، چونکە دەبێ بەهۆی زەحمەتو نارەحەتی زۆر) هەروەها ئەم ئایەتەیە: {وَقَاتِلُواْ الْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً - سورة التوبة - ٣٦/٩} واتە: وەکوو چۆن بێبڕوکان بە شێوەی گشتی هەموویان شەڕ لەگەڵ ئێوە دەکەن ئێوەی موسوڵمانیش ئاوا هەمووتان بەگشتی شەڕ لە گەڵیانا بکەن) هەروەها ئەم ئایەتەی تریشە {وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ - سورة البقرة - ١٩١/٢} (واتە: لە هەرلایەك کافران بەر هەوێڵتان کەوتنو چنگتان لێیان گیربوو بوارەیان مەدەن هەر لەوێدا بیانکوژن) سەر بەڵگەیەکی تری دامەزراوی غەزاو تێکۆشان ئەم فەرموودەیەی حەزرەتە: فەرمانم پێ کراوە کە جەنگ بکەم لەگەڵ ئەو خەڵکەدا تا شایەتمان دێننو دەڵێن... تا کۆتایی، کەمێ لەمەوپێش رابورد.

[1] وجاهد النفس بهذي الدار

ان كنت لا تطيق مس النار

باسی گەورەیی خەباتگێڕان:

خودای گەورە دەفەرموێ: {لاَّ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فَضَّلَ اللّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلاًّ وَعَدَ اللّهُ الْحُسْنَى - سورة النساء - ٤-٩٥} واتە: ئەو موسوڵمانانەی کە لە جێگەو ڕێگەی خۆیان دانیشتوونو بەبێ بەهانەیەکی ڕەوا تەرکی غەزایان کردووە یەکسان نین لەگەڵ ئەو موسوڵمانە تێکۆشەرانەدا کە لە ڕێگەی خودادا سەرگەرمی تێکۆشانو خەباتگێڕانو بەسەرو بەماڵ خزمەتی ئایینی خودا دەکەن، خودا بەرەحمەتی خۆی پایەی ئەو خەباتگێڕانەی کە بەسەرو بەماڵ تێدەکۆشن بەرز کردۆتەوە بەسەر پلەی موسوڵمانە دانیشتووەکاندا بەهەردوو لایش خودا مژدەی بەهرەی چاکی لە بەهەشتا پێ بەخشیون).

بڕیاری غەزاکردن:

خوای گەورە دەفەرموێ: {فَلَوْلاَ نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَآئِفَةٌ - سورة التوبة - ١٢٢/٩} واتە: دەبوو لەهەر هۆزێکتان دەستەیێ ڕاپەڕینایەو بچوونایە بۆ غەزاو دەستەیەکیشتان لە ماڵەوە بمانایەتەوە. دەی ئەوەتا بەپێی ئەم ئایەتە دەرکەوت کە غەزاکردن فەرزی کیفایەیە، نەك فەرزی عەین، لەبەر ئەوەیش ئەگەر غەزاکردن خود فەرز (فەرزی عەین) بێ ئیشو کاری خەڵك هەموو ڕادەوەستیو وڵات وێران دەبێ).

بەڵام جاری وا دەبێ شتێ روودەدا بە هۆیەوە غەزا دەبێ بەخود فەرز، وەك ئەوە هۆزی کافر لە لایەکەوە سنووری وڵاتێکی ئیسلامی ببەزێنێ، یا لە نزیکیەوە هەوار هەڵ بدەن، لەکاتی وادا غەزا خود فەرزە لە سەرگشت نێرینەیێ کە دەستی چەك بگرێ لە خەڵکی ئەو وڵاتە، وە بەپێی توانای خۆیان فەرزە لە سەریان پێشگیری لە هێرشی بێبڕوایان بکەنو مەترسییان لە وڵات دوور بخەنەوە. تەنانەت ئەگەر یەك پیاو یا یەك ژنیان لە خۆمان دیلکردبوو، وە هێشتا نەیشهاتبوونە ناو وڵاتمانەوە، پێویستە لەسەرمان هەوڵی رزگارکردنی ئەو دیلەمان بدەین، ئەگەر ئومێدی رزگارکردنی هەبوو، چونکە رێزی موسوڵمان لە رێزی وڵاتو نیشتمان گەورەترە، کەواتە ئەمیش وەك پێویستە رزگار بکرێ.

لای کەمی پێویستبوونی غەزاکردن:

بە لایەنی کەمەوە هەموو ساڵی غەزاکردن یەکجار فەرزە، چونکە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) دوا ئەوە کە فەرمانی پێ کرا بە غەزاکردن، هیچ ساڵێ وازی لە غەزاکردن نەهێناوە هەتا ساڵی لە دنیا دەرچوونی، یەکەم غەزای حەزرەت (درودی خوای لەسەربێ) لە دوای کۆچی بۆ مەدینە غەزای (ودان) بوو، بەدر لە ساڵی دووەمی کۆچیدا بوو، ئوحود لە سێیەمدا، زاتوریقاع لە چوارەمدا، خەندەق لە پێنجەمدا، حودەیبییە لە شەشەم دا، فەتحی قەڵای خەیبەر لە حەوتەمدا، فەتحی مەککە لە هەشتەمدا، غەزای تەبووك لە نۆیەمدا. دەی پەیرەویکردنی پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) فەرزە، لەبەر ئەوەیش چونکە خوای پاكو پیرۆز دەفەرموێ: {أَوَلاَ يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ –

سـورة التوبـة - ٩/١٢٦} واتــه: سـهیره! ئـهوه بۆچـی ئهمانــه لــه بهسهرهاتی دڵتهزێنی خۆیان پهند وهرنـاگرن، ئـهوهتا بـه بهرچاویانهوه ئهوهتی پێغهمبهری خودا تهشریفی هاتووه بۆ مهدینه ههر ساڵێ جارێ یـا دوو جـار گـیرۆده دهبـن‌و تووشـی کارهسـاتی نـاخۆش دهبـن، کهچـی ئهوهنده بێعارن عیـبرهت نـاگرن - ئیمـامی موجدهیـد {رهحمهت و رهزای خودای گهورهی لێبێ} دهفهرموێ: سـهبارهت بـه غـهزاکردن هاتۆتـه خـوارهوه. لهبـهر ئـهوهیش چـونکه غـهزا لـهو فهرزانهیـه کـه دووبـاره دهبنـهوه، دهی لای کهمیش بۆ دووباره بوونهوهی فهرزیهك ساڵه، وهك رۆژوو، وهك زهکـات. ئهوهنده ههیه ههرکاتێ دووباره بوونـهوهی زیاتر لهیـهك جار پێویـست بوو له یهك ساڵا، ئـهوه پێویـست دهبێ، چـونکه غـهزا فـهرزی کیفایهیـه، لهبهر ئهوه بهپێی پێداویستی ئهندازهی بۆ دیاری دهکرێ.

٣٤٨) مهرجهکانی پێویستبوونی غهزاکردن:

حهوت مهرجی ههیه: ئیسلام‌و رهسدهبوون‌و هۆشی ساغ‌و ئـازادی‌و نێرینهیی‌و لهشساغی‌و توانای شهڕکردن. واتـه: هـهر کهسـێ ئـهم حـهوت مـهرجهی تیادا هاتهجێ، زاناکان بهیهك دهنگ دهفهرمون: ئهو کهسه لهو دهستهیه که لهکاتی پێویستدا غهزاکردنی لهسهر فهرزه.

بێبڕوا بۆیه غهزای لهسهر نیه، چونکه خودای گهوره رووی قـسهی له موسوڵمانانه، نـهك لـه بێبڕوایـان، کاتـێ دهفـهرموێ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ قَاتِلُواْ الَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ الْكُفَّارِ - سورة التوبة ٩/١٢٣} واتـه: ئـهی گـهلی موسـوڵمان! جـهنگ بکـهن لهگـهڵ ئـهو ناموسـوڵمانانهدا کهوان له نـریکتانـهوهو سـنووریان وا بـه سـنوورتانهوه، هـهتا چاوترسـێن

ببن‌و سام‌و ترسی ئێوه بچێته ناو دڵیانه‌وه‌و زه‌برو زه‌نگ‌و دلێریتان به چاوی خۆیان ببینن، هه‌تا ته‌مێ خوار ببن‌و چاوی ته‌ماعتان تێ نه‌برن). له‌به‌ر ئه‌وه‌یش چونکه بێبڕوا که سه‌رانه ده‌دا بۆ ئه‌وه‌یه که ئێمه پاسی ئه‌و بکه‌ین نه‌ك ئه‌و پاسی ئێمه بکا. منداڵیش بۆیه غه‌زای له‌سه‌ر نیه چونکه خوای گه‌وره ده‌فه‌رموێ: {**لَّيْسَ عَلَى الضُّعَفَاء وَلاَ عَلَى الْمَرْضَى وَلاَ عَلَى الَّذِينَ لاَ يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ – سورة التوبة – ٩١/٩**} (واته: که‌سانی لاوازو بێ هێزو نه‌خۆش‌و هه‌ژاری نه‌دارا که ماڵیان نیه هه‌تا به‌ختی بکه‌ن له ڕێگه‌ی خودادا، نه‌گله‌یی نه تاوان له‌سه‌ر ئه‌مانه نیه له نه‌کردنی غه‌زادا، به مه‌رجێ دڵسۆزیی خۆیان بۆ خواو پێغه‌مبه‌ر ده‌ربڕن له‌کاتی خۆیا) دیاره که منداڵان به‌ر لاوازو بێ هێزان ده‌که‌ون. دیسان له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که پێغه‌مبه‌ر {درووده‌ی خوای له‌سه‌ربێ} له ڕۆژی غه‌زای به‌دردا ئه‌م زاتانه‌ی به‌بچووك دانا، له‌به‌ر ئه‌وه ڕێگه‌ی چوون بۆ غه‌زای پێ نه‌دان، واته: زه‌یدی کوڕی ثابیت‌و رافیعی کوڕی خه‌دیج‌و به‌رای کوڕی عازیب‌و ئیبنو عومه‌ر {ره‌زای خودا له هه‌موویان بێ} له صه‌حیحه‌یندا ده‌فه‌رموێ: ئیبنو عومه‌ر {ره‌زای خوایان لێبێ} ده‌فه‌رموێ: ڕۆژی غه‌زای ئوحود چوارده ساڵ بووم، ویستم به‌شداری ئه‌و جه‌نگه بکه‌م، پێغه‌مبه‌ر {درووده‌ی خوای له‌سه‌ربێ} ته‌ماشای کردوم‌و هه‌ڵی سه‌نگاندم تا بزانێ به‌رگه‌ی شه‌ڕ ده‌گرم یانا، به‌ڵام له‌به‌ر پچووکی ته‌مه‌نم به‌گه‌ندی نه‌کردم، وه‌ڵێ ڕۆژی غه‌زای خه‌نده‌ق پازده ساڵ بووم، پێغه‌مبه‌ر بۆ هه‌مان مه‌به‌ست سه‌رنجی دام، ئه‌مجاره‌یان ڕێگه‌ی غه‌زاکردن پێدام).

شێتیش بۆیه غه‌زای له‌سه‌ر نیه چونکه ئه‌رکدار (مكلف) نیه. بۆیه‌یش ئازادی مه‌رجه چونکه کۆیله غه‌زای له‌سه‌ر نیه، چونکه زاتی مه‌زن ده‌فه‌رموێ: {**وَجَاهِدُواْ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ – سورة التوبة –**

٤١/٩} واته: بەسەرو بەماڵ، بە سامانو بە گیان خەبات بگێڕن – دەی ئاشکرایە کە کۆیلە ماڵی نیە، لەبەر ئەوە بەر ئەم ئایەتە دەکەوێ: {وَلاَ عَلَى الَّذِينَ لاَ يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ}.

جابیریش {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: جاران کاتێ یەکێ دەهاتە خزمەتی حەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} کە پەیمانی بداتێ، ئەگەر نەیناسیبایە دەیپرسی: ئایا ئەمە ئازادە یا بەندەیە؟ ئەگەر عەرزیان بکردایە: ئازادە، لەسەر ئیسلامو خەباتگێڕان پەیمانی لێ وەردەگرت، ئەگەر عەرزیشیان بکردایە: کۆیلەیە، هەر لەسەر ئیسلامەتی پەیمانی لێ وەردەگرت، لەسەر غەزاکردن پەیمانی لێ وەرنەدەگرت لە غەزاشا پێغەمبەر لە تالانی بەشەپشکی بۆ بەندە دانەدەنا، دەی ئەگەر بەندە لەو دەستە بوایە کە غەزا فەرزە لەسەریان لە تالانی جەنگی کافران وەك ئازاد بەشەپشکی بۆ دادەنا گوتمان نێرینەیی مەرجی پێویستبوونی غەزایە چونکە مێیینە غەزا لە سەریان پێویست نیە، چونکە خودای گەورە دەفەرموێ: {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ – سورة الأنفال – ٨/٦٥} واتە: ئەی پێغەمبەری خودا! هانی موسوڵمانەکان بدە لەسەر غەزاکردنو جەنکردن – لە عەرەبیدا (صیغە) دارێژگەی پیاو جیایە لە دارێژگەی ژن، لێرەدا لەم ئایەتەدا دارێژگەی نێرینە بەکار هاتووە، کە (لمؤمنین) لەلای ئیمامی شافیعی {رەزای خوای لێبێ} ژنان بەر ئەم دارێژگەیە ناکەون چونکە ئەوان دارێژگەی تایبەتی خۆیان هەیە کە (المؤمنات)ە، چونکە لەلای شافیعی کاتێ ژنان بەر دارێژگەی پیاوان دەکەون کە بەڵگەیەك هەبێ لەسەر ئەو بەرکەوتنە.

دارێژگـه واتـه: سـیغه. لـه عائیـشەیش {ڕەزای خوای لێبێ} پرسیارکرا. غـەزای ژنـان چییه؟ فـەرمووی: غـەزای ژنـان حەجـە. وەکـی تـریش ژن لازەبـوونو بـێ وەچـە لەبـەر ئـەوە بـەر (الـضعفاء) دەکـەوێ، کـە بـەپێی ئایەتەکەی پێشەوە غـەزایان لەسـەر نیـە، هـەروەها نێـرو مێـیش غـەزای لەسەر نیە. توانایش مەرجە، کەواتـە ناتـەوانا غـەزای لەسـەر نیـە، وەك کوێرو نەخۆشو شەل، چونکە توانـای ئـەرکو زەحمـەتی غـەزایان نیـە. ئـەوەتا یـەزدانی پـاك لـەم گۆشـە نیگایـەوە دەفـەرموێ: {لَـيْسَ عَلَـى الْـأَعْمَى حَـرَجٌ وَلَـا عَلَـى الْـأَعْرَجِ حَـرَجٌ وَلَـا عَلَـى الْـمَرِيضِ حَـرَجٌ – سورة النـور – ٦١/٢٤} هەروا غـەزا لەسـەر ئـەو هـەژارەیش نیـە کـە نەتوانێ مەسرەفی خۆیو خێزانی دابینبکا، بـە پێـی ئایـەتی {وَلاَ عَلَـى الَّذِينَ لاَ يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ} بەڵام ئەگەر دوژمن لەسـەر سـنوور یەخەی پێگرتن بوونی مەسرەفو ژێوار مەرج نیە. هەتا ئێستا قسەمان لەوەیـە کـە کـافران پێیـان نەنابێتـە نـاو وڵاتـی موسـوڵمانانە، وە دەنـا هـەرکاتێ رژانـە نـاو وڵاتمانـەوەو دایـان بەسـەر موسـوڵمانانانە وە موسوڵمانەکان سوور دەیانزانی هەر کاتێ کافران هەر کەسێك لـەوانبگرن دەیکوژن ئەوە لە هەلو مەرجی وادا پێویستە لەسەر هەموو موسوڵمانێ کـە چـەندەی بـۆ دەلـوێ بـەرگری لـە خـۆی بکـا، ئـیتر لـە کـاتی وادا بـۆ بەرگری بـەپێی توانـا ساغو نـەخۆشو ئـازادو کۆیلـەو ژنو کـوێرو شـەل هـەموو یەکـسانن چـونکە ئـەوە شـەڕی مـانو نەمانـە، کوشـتاری وا بەرگرییە لە ئایینو لە نیشتمان، برێتیـی نیـە لـە شـەڕ لـە پێنـاوی وڵات گرتندا.

٣٤٩) بڕیاری دیلی بێبڕوایان:

دیلی بێبڕوایان دوو جۆرن:-

جۆری یەکەم: هەر لەگەڵ گیران بە خودی گرتنەکە دەبن بە کۆیلە، ئەمانەیش بریتین لە ژنانو لە منالان.

جۆری دووەم: بە خودی دیلکردنە کە نابن بە کۆیلە، ئەمانەیش پیاوانی رەسیدەن.

جۆری یەکەم: کوشتنیان لەپاش دیلکردنیان نادروستە، هەروەها شێتیش، مەگەر شێتێ کە جەنگ بکا، چونکە پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} رێگەی کوشتنی نەداون، ئیبنو عومەر {رەزای خوایان لێبێ} دەفەرموێ: لە غەزایەکا پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} تێپەری ژنێکی کوژراوی بینی، نارەزایی دەربڕی سەبارەت بە کوشتنی ژنو منال لە غەزادا (ش).

جا هەرکاتێ منالێ یا ژنێ بەدیل گیرا یەکسەر دەکرێ بە کۆیلە، چونکە پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} ژنو منالی دیلیشی رێك وەك مالی تالانی بەسەر جەنگاوەرەکاندا دابەش دەکرد، شێتیش لەم بریارەدا دەق وەك مندال وایە. ژنان بە مەرجێ دەکرێن بە کۆیلە کە خاوەن نامەبن، بەلام ژنی دیلکراو ئەگەر لە خاوەن نامەکان نەبوو، وەك ژنی زەندیقو بتپەرست، ئەوە ئەگەر قەبوولی ئیسلام نەکا لەلا ی شافیعی {رەزای خوای لێبێ} دەکوژرێ.

جۆری دووەم: کە بریتین لە پیاوانی رەسیدە ئەوە چارەنووسیان بە دەستی پێشەوایە، خۆی لە بارەیانەوە سەرپشکە لە یەکێ لەم چوار

شته: کوشتن، یا کردن به کۆیله، یا ئازادکردنیان به پیاوەتی، یا بەرەڵلاکردنیان بەرامبەر بە تۆڵەیێ، جا ئەو تۆڵەیە سامان بێ یا دیلی خۆمان بێ کە لەلای ئەوان بێ. پێشەوا لەمانە کامیان بە باش دەزانێ ئەوە دەکا. بەڵگەی دروستبوونی کوشتنیان – ئەگەر پێشەوا بە باشی بزانێ – ئەم ئایەتەیە {فَاقْتُلُواْ الْمُشْرِكِينَ} پێغەمبەریش {دروودی خوای لەسەربێ} عقبەی کوڕی ئەبو موعیطو نەضری کوڕی حاریثی لە رۆژی بەدردا دیلکردو بەندیکردن لە پاشا کوشتنی، بەڵگەی کردنی بە کۆیلەیش ئەوەیەکە، حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} ژنو منداڵی بەنی قورەیظەو بەنی موططەلیقو هۆزی هەوازینیکرد بە بەندیو کۆیلە، بەڵگەی ئازادکردنیش بە پیاوەتی ئەم ئایەتەیە {فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاء} پێغەمبەریش {دروودی خوای لەسەربێ} لە رۆژی بەدردا بە پیاوەتی ئەبو العاصی کوڕی ربیعی ئازادکرد، هەروا ئەبو عیزەی جەمەحی بە پیاوەتی ئازادکرد، ئەوەبوو موسوڵمانان ثومامەی کوڕی ئوثالیان دیلکردو بەستیانەوە بە کۆڵەکەی ناو مزگەوتەوە، تا پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} بەرەڵلای کرد، بەڵگەی تۆڵە وەرگرتنیش ئەم ئایەتەیە {فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاء – سورة محمد – ٥/٤٧} واتە: جا پاش ئەوە یا بە پیاوەتی دیلەکان بەرەڵا بکەن یا بە بەرامبەر بە ئەندازەیێ ماڵ ئازادیان بکەن - پێغەمبەریش {دروودی خوای لەسەربێ} دیلەکانی غەزای بەدری بە بەرامبەر بە ماڵ ئازادکرد. ئەوەندە هەیە ئەگەر دیلکراوەکە خۆی بەندە بوو سەرپشکی تیانایەتەجێ، بەڵکوو یەکسەر دەکرێ بە کۆیلە. هەر کەسێکیش لە پێش دیلکردنو بەیدەست کردنیدا موسوڵمان ببێ سەرو ماڵی خۆی دەپارێزێ، بەپێی فەرموودەکەی {دروودی خوای لەسەربێ}:

فەرمانم پێ کراوە کە جەنگ بکەم لەگەڵ ئەم خەڵکەدا.. تاد. لە باسی بڕیاری نوێژ نەکەردا، لە پێش باسی غەزاوە رابورد. منداڵی بچووکی خۆشی دەپارێزێ، حوکم دەکرێ بە ئیسلامەتی ئەوانیش دەبن بە پاشکۆی خۆی، لەسەر بڕیاری فەرموودەی ساغ هەرکاتێ باپیرە موسوڵمان بوو کوڕەزاکانیشی دەپارێزێ، بە مەرجێ منداڵ بن، لەمەدا شێتیش بڕیاری منداڵی بۆ هەیە. هەروا ژنیش هەرکاتێ موسوڵمان بوو سەرو ماڵو منداڵی خۆی دەپارێزێ. بەڵام منداڵی گەورە بەهۆی موسوڵمانبوونی باوكو دایکەوە ناپارێزرێ چونکە خۆی بۆ موسوڵمان بوون سەربەخۆیە!.

٣٥٠) موسوڵمانبوونی منداڵ:

لەکاتی هەبوونی یەکێ لەم سێ هۆیەدا بڕیاری موسوڵمانەتیی منداڵ دەدرێ:

یەکەم: باوکی یا دایکی ئیسلام ببی، بۆ ئەم مەبەستە باپیرەو نەنکیش لە پایەی باوكو دایکان، بەپێی ئایەتی {وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ - سورة الطور - ٢١/٥٢} واتە: وە ئەو کەسانە کە باوەڕیان کردووە لەسەر شێوەیەکی تەواوی دامەزراو، وە بوون بەهۆی باوەڕهێنانی نەتەوەکانیشیان، ئەوە لە پاشە ڕۆژا نەوەکانیشیان دەبەینە پایەی بەرزی ئەوان، بۆ چاوو دڵ رۆشنکردنی ئەوان. وەکی تریش لە شوێنێ منداڵ بۆ حوکمکردن بە موسوڵمان بوونی ببێ بە پاشکۆی دیلکەری موسوڵمانی، دیارە بۆ ئەوە

باشتر دەبێ بە پاشکۆی باوکی یا دایکی، چونکە باوكو منالّ، یا دایكو منالّ پارچەی یەکترینو خوێن تێکەلّن.

دووەم: بە تەنیا دیلبکرێ، باوكو دایکی لەگەلّدا دیل نەکرابێ، دیلکەرەکەیشی موسولّمانبێ، لەم کاتەیشا بڕیاری موسولّمانەتیی دەدرێو دەکرێ بە پاشکۆی دیلکەرەکەی، ئەمەیش بە یەکگرتن وایە، سەرەڕای ئەوەیش دەلّێین: منالّ سەرەوکاری خۆی پێ ناکرێ، قسەی دەگەرو بڕشتی نیە، دەبێ بە دواکەوتەی دیلکەرەکەی، چونکە بەخێوکردنو پەروەردەکردنی لەسەر دیلکەرەکەیەتی رێك وەك لەوەوپێشی باوکی.

سێیەم: منالێ دۆزراوەی ولاّتی ئیسلام بێ، چونکە مادام زۆر تری خەلّکەکە موسولّمانو ولاّتیش ولاّتی موسولّمانە ئەو لایەنانە زالّ دەبن، لەبەر ئەوەیش ئیسلام هەر سەردەکەوێ، نابێ هیچی تر سەری بکەوێ، وە لەبەر ئەوەیش کە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: هەموو مندالێ کاتێ لە دایك دەبێ بە سروشت، بە خوداکرد ئەمادەیە بۆ خودا ناسین، بەلاّم لەوەدوا باوكو دایكو پەروەردەکەریو نەریتو باوی ناو کۆمەلّ دەیگۆڕنو لەرێ دەری دەکەن، جا یا دەیکەن بە جوولەکە یا بە گاور یا بە ئاگر پەرست، یا بە بوت پەرستو فرە خواو شتی تری وا، پیاوێ عەرزیکرد: قوربان! ئەی پێغەمبەری خودا! باشە پێمان بفەرموو ئەگەر ئەو منالّە بە ساوایی لە پێش ئەو گۆڕینو لەرێ دەرکردنەدا بمرێ چارە نووسی چیە؟ فەرمووی: خودا خۆی باش دەزانێ ئەگەر ئەو مندالّە گەورە ببوایە کارو کردەوەی چی دەبوو (ش = شەیخان: بوخاریو موسلیم).

بزانن:

جوکمکردن به موسوڵمانەتیی منالی دۆزراوە تایبەت نیە بە وڵاتی ئیسلامەوە، بەڵکوو ئەگەر وڵاتەکە وڵاتی کفریش بێ، بڕیاری موسوڵمانەتیی منالە دۆزراوەکە دەدەین، بە مەرجێ ئەو وڵاتە موسوڵمانی تیابێ، چونکە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: (ئیسلام زیاد دەکا، کەم ناکا) (ئەبو داوود گێڕاویەتەوە. بڕوانەتاج/ ٣ ل – ٥) بەڵام بەهەرحاڵ ئەگەر پەیماندار (نیممییە) یەك هات گوتی: منالی منەوە بەڵگەی هەبوو، بەڵگەیەکی وا کە بنەچەی پێ بچەسپێ، ئەوە منالەکە دەلکێ بەوەوەو دەبێ بەهی خۆی، لە کفریشدا هەر دەلکێ بەوەوە، چونکە بەڵگە لە وڵات بەهێز ترە. واتە: ساخبوونەوەی بنەچە بە بەڵگە بەهێز ترە هەتا ساخبوونەوەی ئایینی بەهۆی ئەوەوە کە لە وڵاتی ئیسلامدا لە دایك بووە دادەنرێ بە موسوڵمان.

٣٥١) باسی کەلوپەلی کوژراو:

باسێ هەیە لەم باسەدا پێی دەگوترێ (سەلەب) سەلەب لە زمانا واتە: شت بە زۆر سەندن، لە شەرعا: بریتییە لەوە موسوڵمانێ لە غەزادا ناموسوڵمانێ بکوژێو تفاقو کەلوپەلەکەی رووت بکاتەوەو بیبات بۆ خۆی. سەر بەڵگەی ئەمە ئەم فەرموودەیەتی {دروودی خوای لەسەربێ}: کەسێ لە غەزادا ناموسوڵمانێ بکوژێو بەڵگەی هەبێ لەسەر ئەوە کە خۆی کوشتوویەتی، ئەوە رووتی بکاتەوە بۆ خۆیو تفاقو کەلوپەلەکەی ببا بۆ خۆی. (ش) ئەبو داوود دەگێڕێتەوە کە ئەبو طەلحە {رەزای خوای لێبێ} لە

رۆژی غـەزای خەیبـەرا بیـست پیـاو دەکـوژێ، وە تفـاق‌و کەلوپـەلی هـەر بیستیان دەبا بۆ خۆی. ئیتر خواه لە شـەڕە مەیدانـدا بیکـوژێ، یـا لـەناو ریـزی شـەڕدا بیکـوژێ، یـا لـە پـشتیەوە بـۆی بـچێ‌و بیکـوژێ یەکـسانە، چونکە ئەبو قەتادە {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: لە ساڵی غەزای حونەیندا، لەگـەڵ حەزرەتـدا {درودی خـوای لەسـەربێ} دەرچـووین، کاتـێ بـەرەنگاری ناموسـوڵمانەکان بـووین لـە سـەرەتاوە موسـوڵمانەکان زاڵ بوون‌وسـەرێ دوان سـەرکەوتن، پیـاوێکم دی لـە بتپەرسـتەکان پیـاوێکی موسـوڵمانی دابوو بەزەویداو لەسەری دانیشتبوو دەیویست بیکوژێ، منیش سوورێکم بۆی خواردو لە پشتیەوە بۆی چووم‌و شمشێرێکم مـاڵی بەسـەر نـەڕەی شانیدا گەیاندمە سەر جێگەی کاریگەری، لەگەڵ ئەوەیشا پـەلاماری دام‌و باوەشی پیاما کردو بە گوشینێکی وا گوشیمی مردنم بە چاوی خـۆم دی، بەڵام دوا ئەوە کەوتە گیانەلاو تلیسایەوەو منی بەردا، بەرە بەرە سوپای ئیسلام شکستیان تێ کەوت منـیش رامکـرد، لـەرێ گەیـشتم بـە عومـەری کوڕی خەطاب {رەزای خوای لێبێ} فەرمووی: ئەوە ئەو خەڵکە چییانە بۆچی وا شکان؟ گوتم: فەرمانی خودا وابوو، چارەنووسی خودایی رەتبوونـەوەی نیە، لە پاشدا خەڵکەکە گەڕانەوەو شێرانەو مەردانـە تـێ هەڵچوونەوەو لە دەوری حەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} وەك شـورای پـۆلایین ئاخڵـەیان داو گـۆی سـەرکەوتنیان لـە مەیـدانا، بـە هەڵمـەتی پاڵەوانـەیان، بـە دوژمـن بەجێ هێـشت‌و ئـالای هەمیـشە سـەربەرزو سـەرکەوتووی موحەممـەدیان دیسانەوە لە مـەیدان شەکانەوە، جا لەپاش سەرکەوتن حەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} دانیـشت‌و فـەرمووی: کەسـێ لـە غـەزادا نـا موسـوڵمانێ بکـوژێ‌و بەڵگەی هەبێ لەسەر ئەوە، ئەوە با کەلوپەل‌و تفاقەکەی رووت بکاتەوەو

بیانبات بۆ خۆی. تا ئەوێ کە دەفەرموێ: پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} تفاقی ئەو کوژراوەی دابەمن (ش/ د/ ت) (لە ئەصڵەکەو لە ئەصڵی ئەصڵەکەدا دەفەرموون: لە ساڵی فەتحی قەلای خەیبەردا. بەزەینم ئەمە هەڵەیە، راستەکەی رۆژی غەزای حونەینە، وەك بەندە نوسیومە. بڕوانە: تاج/٨ ل – ١٤٨. کوردی تاج جلد/ ٤ ص ٣٨٢ عەرەبی. شەرحی صەحیحی موسلیم نەوەوی/١٢ ص ٥٧، عمدة القاری ج/ ١٥ ص ٦٨، عمدة القاری ج/ ١٧ ص ٢٩٩، اقتران النیرین بەرگی/ ٤ لاپەڕە/ ٢٨٩. بە بۆچوونی من لە کفایە الاخیارەکەدا هەڵەی نووسیارە، یا هەڵەی چاپە، لە دەست خەتەکەدا حنین باش نەنوسراوە بە خیبر چاپکراوە، دانەری فیقهولویەسەرەکەیش بەبێ تەحقیق روونووسی کردووە. والله أعلم – وەرگێڕ).

ئەگەر زیانیشی لە کوڵ بخا وەك کوشتنی وایە، وەك ئەوە بە برینی زۆر کۆڵەواری بکا، یا ئەندامە سەرەکییەکانی پەك بخا، وەك ئەوە کوێری بکا، یا هەر دوو دەستی، یا هەردوو قاچی ببڕێ، لە هەلو مەرجی وادا تفاقو کەلوپەلەکەی هی خۆیەتی، لەسەر فەرموودەی رۆشنتر (الاظهر) ئەگەر دیلیشی بکا هەروایە، چونکە بەدیلکردنیش زیانی لە کوڵ موسوڵمانان دەکەوێ، ئەگەر بە کۆمەڵێ بێبڕوایێ لە غەزادا بکوژن لە کەلوپەلەکەیدا دەبن بە هاوبەش.

٣٥٢) دابەشکردنی ماڵی تاڵانی:

تاڵانی بە عەرەبی ناوی (غەنیمە)یە، لە غەنم وەرگیراوە کە بە واتا قازانجە، لە زاراوی شەرعی پیرۆزدا: ئەو ماڵەیە کە بەزۆر لە بێبڕوای شەڕکەر وەردەگیرێ، کە دادەنرێ بە دەستکەوتی جەنگ، خوای بەهۆی کوشتارەوە بێ، یا بەهۆی غاردانی ماین و ئەسپ و وشترو هێسترو گوێرێژو پاپۆڕو ئوتومبێل و شتی تری واوەبێ، لە هەموو جۆرە کە رستەو تفاقی تری جەنگ. بە وشەی (شەڕکەر) ماڵی پاشگەز دەردەچێ، چونکە ئەوە بە مفتە ماڵ (فەیأ) دادەنرێ، نەك بە تاڵان، بنەمای سەر بەلگە بۆ تاڵانی ئەم ئایەتەیە (واعلموا انما غنمتم من شئ فان لله خمسه وللرسول – ئەنفال – ٤١/٨) واتە: ئەی گەلی ئیسلام! ئەو تاڵانییەی کە بە جەنگ وەریبگرن لە بێبڕواکان، چ کەمی چ زۆری، ئەوە پێویستە کە پێنجیەکی بەش بکەنەوە بەم دەستوورە کەوا دێ: پێنجیەکی ئەو پێنجیەکە بۆ خوداو پێغەمبەر).

پشکی پێنج یەك لە سامانی تاڵانی جیا دەکرێتەوەو ئەو چوار پێنج یەکەکەی تری بەسەر جەنگاوەرەکانا لەسەر ئەم یاسایە دابەش دەکرێ: یەك پشك بۆ پیادەو سێ پشك بۆ سوار، چونکە پێغەمبەر{دروودی خوای لەسەربێ} لە غەزای خەیبەردا ئاوای کردووە، ئەم سێ پشمە کە دەدرێ بە سوارە بەشی دیاریکراوی خۆیەتی، لەبەر ئەوە یەك ماینی پێ بێ یا زیاتر ژمارەی پشکی بۆ زیاتر ناکرێ. چونکە لە رۆژی خەیبەردا زوبەیر چەند ماینێکی پێ بوو لەگەڵ ئەوەیشدا پێغەمبەر بەشی یەك ماینی پێی دا (ئیبنو ماجە) لە گێڕانەوەیەکی ئەبو داووددا: یەك پشك بۆ

پیادەو سێ پشك بۆ سوارە، دوو پشك بۆ ماینەکەی ژیری‌و پشکی بۆ خۆی. لە گفت (لەفظ)ێکی بخاریدا: دو پشکی بۆ مایین دادەناو یەك پشك بۆ خاوەنەکەی.

مەرجی ئەو کەسەی شایانی ئەم بەشە پشکەیە:

مەرجی یەکەم: ئیسلامە، بێبڕوا پشکی نیە، بەڵام ئەگەر بە فەرمانی پێشەوا ئامادەی شەڕکردن بوو سووکە بەشێکی پێ دەدرێ، چونکە جوولەکەکانی بەنی قەینوقاع، لە شەڕدا یارمەتی پێغەمبەریان دا، لەسەر داوای خۆی {دروودی خوای لەسەربێ} لە دواییدا لە دەسکەوتی جەنگ سووکە بەشێکی پێیاندا، ئەگەر بەبێ فەرمانی پێشەوا لە خۆیەوە ئامادەی جەنگ بوو هیچی پێ نادرێ، ئەو سووکە بەشە شتێکە ناگاتە پشکی پیادە. پێشەوا بەکۆششی خۆی ئەندازەی بەپێی شوێن بۆ دادەنێ، بۆ وێنە زیاتر بە شەڕکەر دەدا هەتا کەسێکی تر، زیاتر بە شەڕکەرێ دەدا کە زیاتر شەڕبکا هەتا ئەو کەسەی کە کەمتر شەڕبکا، هەروا زیاتر بە سوار دەدا لەچاو پیادەدا، زیاتر بەو ژنە دەدا کە تیماری زامار دەکا لە چاو ئەو ژنەدا کە ئاگاداری تفاقیان دەکا. ئیتر بەپێی سوودو قازانجی خاوەنی سووکە بەش بەشی بۆ زۆرو کەم دەکرێ.

مەرجی دووەم: رەسیدە بوونە، منداڵ پشکی نیە، گەرچی پێشەوایش رێگەی پێ دابێ، بەڵام چکێکی پێ دەدرێ، چونکەهەرچۆن بێ هەر قازانجێکی هەیە، هەر هیچ نەبێ تارمایی موسوڵمانانی پێ پتر دەبێ‌و قەرەباڵغییان زۆر دەکا. فەرمایشتی شافیعی {رەزای خوای لێبێ} وا دەگەیەنێ، کە پێغەمبەر خۆی {دروودی خوای لەسەربێ} چکێکی پێ داوە، بەڵام

پشك بۆ منداڵ دانانرێ، چونكه لەو دەستەیه نیه كه غەزاكردن لە سەریان پێویسته (چك: شتێ كەم: سووكه بەش).

مەرجی سێیەم: ئازادییە، لەبەر ئەوە بەندە پشكی نیە، چونكه ئەمیش لە دەستەی پێویستبوونی جەنگ نیە، بەڵام چكێكی پێ دەدرێ، چونكه هەم سوودی هەیە، هەم تارمایی موسوڵمانان لەبەر چاوی بێبڕوایان پتر دەكا، لەبەر ئەوەیش كه پێغەمبەر خۆی {دروودی خوای لەسەربێ} لە رۆژی خەیبەردا لە دەستكەوتی جەنگ چەكێكی دا بە عومەیری بەندەی ئەبو لەخم. (تیرمیذی گێڕاویەتەوە، وە دەفەرموێ: فەرموودەیەكی جوانی ساغە) (چكپێدان واتە: رەضخ – وەرگێڕ).

مەرجی چوارەم: هۆشی ساغە، شێت پشكی نیە چونكه لەو دەستە نیە كه غەزاكردن پێویستە لەسەریان لەسەر قسەی ئیمامی ماوەردی {رەحمەتو رەزای خودای لێبێ} پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} چكێكی بە شێت داوە.

مەرجی پێنجەم: نێرینەییە، ژن پشكی نیە، چونكه ئەویش لە دەستەی پێویستبوونی غەزا نیە، بەڵام لە دەسكەوتی جەنگ سووكه بەشی پێ دەدرێ، مێردی ببێ یا نەیبێ یەكسانە، چونكه ئیبنو عەبباس لەو نامەیەدا كه وەڵامی نەجدەی حەرووری تیادا داوەتەوە دەفەرموێ: (بەڵێ پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} ژنانی دەبرد بۆ غەزا، ئەركیان ئەوەبوو تیمارو دەرمانی زامارەكانیان دەكرد، لە تاڵانیش بەخشیشی دەدانێ، بەڵام وەك پیاوان پشكیان بۆ دانەدەنرا) (م/ د/ ت/ ن).

ئەم چوار پێنجیە كه ئاوا وەك باسكرا دابەش دەكرێ پێنج یەكەكەی تریش ئاوا دابەش دەكرێ: دەكرێ بە پێنج بەشەوە، پشكێكی

هی پێغەمبەر خۆی بووە لەکاتی ژیانی خۆیدا، بەپێی ئایەتی (فان لله خمسه وللرسول) تەنیا بۆ پیرۆزی لە سەرەتای ئەم پشکەوە ناوی خودا هێنراوە، یا بۆ ئەوە کە بزانرێ کە ئەم پشکە تایبەت نیە بە کاتی ژیانی پێغەمبەرەوەو بەس، بە جۆرێکی وا کە لەپاش مەرگی خۆی تەواو بێ، بەڵکوو لە پاش خۆشی بۆ بەرژەوەندی موسوڵمانان خەرج دەکرێ، چونکە عەمری کوڕی عەبەسە {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر {دروودی خودای گەورەی لەسەربێ} جارێ لەلای وشترێکا – لەماڵی تاڵانییەکە – نوێژی بۆ کردین، کە سڵاوی دایەوە تەڵێ تووکی لە تەنشتی وشترەکە هەڵگرتو فەرمووی: پێنج یەکی لێ دەرچێ ئائەم تەڵەمووە چییە، لە دەستکەوتی ماڵی تاڵانی ئێوە بە من حەڵاڵ نیە، لە هەمان کاتا ئەو پێنج یەکەیش دیسان هەر دەگەڕێتەوە بۆ خۆتان. دەی ئەو پێنج یەکە کاتێ دەگەڕێتەوە بۆ گشت موسوڵمانان، وەك فەرموودەکە دەفەرموێ، کە خەرجبکرێ بۆ بەرژەوەندی گشتی، کە گرنگترینیان قایمکردنی کەلێنەکانی سەر سنوورە، چونکە هۆی پاراستنی سەرو ماڵو ناموسی هەموو موسوڵمانانە، لە پاش ئەویش هەرکارێ گرنگتربێ پێشتر دەخرێ.

پشکی دووەم: دەدرێ بە خزمانی پێغەمبەر {دروودی خودا لە خۆیی ڕەزای خودا لە خزمانی بێ} کە لە نەوەی هاشمو لە نەوەی موطەللیب بنو بەس، لێی نادرێ بە کەسی تر، بەپێی فەرموودەکەی جوبەیری کوڕی موطعیم {ڕەزای خوای لێبێ} کە دەفەرموێ: منو عوسمانی کوڕی عەففان چووینە خزمەتی حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} عەرزیمانکرد: قوربان! ئەی پێغەمبەری خودا! لە پێنج یەکی پێنج یەك (واتە: لە خۆمسولخومس) بۆچی بەشی بەرەبابی بەنی موطەلیبو بەرەبابی بەنی هاشم دەدەی کەچی بەشی

ئێمە نادەی، وەلحاڵ ئێمەو ئەوان هەرسێ لامان بۆ تۆ یەکین‌و بۆ خزمایەتی لە یەك پایەداین؟ فەرمووی {دروودی خوای لەسەربێ}: ئاخر بەرەبابی بەنی موططەلیب‌و بەرەبابی بەنی هاشم یەك شتن، لەبەر ئەوەی کە لە سەردەمی پێش هاتنی ئیسلام‌و لە دوا هاتنی ئیسلامەوە پشتی یەکیان گرتووەو پشتی یەکیان بەرنەداوە. جوبەیر فەرمووی: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} هیچ بەشی دانەنا بۆ بەرەبابی بەنی عەبدولشەمس‌و بۆ بەرەبابی بەنی نەوفەل. (بوخاری) جوبەیر خۆی لە بەرەبابی نەوفەلە، عوسمانیش لە بەرەبابی عەبدوشەمسە، پێغەمبەریش لە بەرەبابی هاشمە. هاشم‌و موططەلیب‌و نەوفل‌و عەبدوشەمس چوار برابوون، هەر چواریان کوڕی عەبدومەنافن. ئەم پێنج یەکە وەك کەلەپوور بەش دەکرێ بە سەریانا، دوو بەش بۆ نێرینەیان‌و یەك بەش بۆ مێیینەیان..

پشکی سێیەم: دەدرێ بە هەتیوی هەژار، چونکە ئەم پشکە دانراوە بۆ ئەوان هەتا گوزەرانی پێ بکەن بۆ هەتیوی دەوڵەمەند نیە، چونکە دەوڵەمەندیی هەتیو بۆ گوزەران لە باوك بەهێزترە، دەی لە شوێنێ مناڵ لەگەڵ باوکی هەژارا کە لەماڵ کەم هێزترە لەم پشکە بەشی نەدرێ ئیتر چۆن خۆی دەوڵەمەند بێ بەشی دەدرێ.

پشکی چوارەم: دەدرێ بە هەژاران، بەپێی ئایەتە پیرۆزەکە، چونکە هەژاریش بەر وشەی (مسکێن) دەکەوێ، کە لە دەقی ئایەتەکەدا هاتووە.

پشکی پێنجەم: دەدرێ بە رێبوار، بەپێی ئایەتە پیرۆزەکە، دەق وەك زەکات بەپێی ئەندازەی پێویستی سەرف دەکرێ بۆیان، مەرجە

لەکاتی بەشپێداندا ڕێبوارە کە پێویستی پێی هەبێ، وەك ئەوە پارەی لێ بڕابێ.

٣٥٣) مفتە ماڵ (مال الفيئ):

مفتە ماڵ بە عەرەبی ناوی فەیئە، لە زمانا لە وشەی (فاء) وەرگیراوە کە بەواتا (گەڕایەوە)یە. لە شەرعا ئەو سامانەیە کە بەبێ شەڕو شۆڕ لە کافران دەسێنرێ، وەك ماڵێ لە ترسی موسوڵمانان بە جێیان هێشتبێ، یا وەك سەرانەو خەراج، یا وەك ئەو ماڵەی کە لە پەیمانداریکی مردووی بێ کەلەپوورگر، بەجێ مابێ، یا هەر ماڵێکی تری وا، یا وەك ماڵی پاشگەز، لە پاش کوشتنی، یا لەپاش مردنی، جا ئەم مفتە ماڵەیش دەکرێ بە پێنج پشکەوە، پێنج یەکی دەدرێ بەو تاقمانەی کە لە باسی تالانیدا رابوردن. ئەو چوار پێنج یەکەکانی تری لەگەڵ پێنج یەکی پێنج یەکی تالانی جەنگا هینی پێغەمبەر بوون لەکاتی ژیانی خۆیدا، کەرەستەی جەنگی پێ ئامادە دەکرد بۆ چاو ترساندنی دوژمن، بەلام لە پاش خۆی مووچەی سەربازەکانی سوپای لێ دەدرێ، کە پێشەوا ئامادەیان دەکا بۆ غەزاکردن، کە ناویان لە دیوانی دەوڵەتا تۆمار دەکرێ، بە مەرجێ ئەم مەرجانەیان تیادا بێ: ئیسلامو ئەرکداری (تەکلیف)و ئازادیو لەشساغی، چونکە بەم جۆرە کەسانە دوژمن چاوترسێن دەبێو زیانی دوور دەکەوێتەوە، جا پێشەوا چوار پێنج یەکەکەیان بەسەردا دابەش دەکا بەپێی پێداویستی خۆیان، بەلام مەرج نیە بە یەکسان دابەش بکرێ بە سەریانا، بەڵکوو دروستە مووچەی بڕێکیان پتر بێ لە مووچەی بڕێکی تریان. جا پاش ئەمە ئەگەر شتێکی لێ مایەوە خەرج دەکرێ بۆ بەرژەوەندەکانی تری

موسـولمانان، لـه چەشـنی تـازە کردنـەوەو قـایمکردنی قـەڵاکانو پـڕ کردنەوەی کەلێنی سەر سنوورەکانو کڕینی چەكو شتی تری وا.

٣٥٤) بڕیارەکانی سەرانە (الجزیه):

جزیه وشەیەکی عەرەبییە، بە کوردی ناوی سـەرانەیە، لە زمانا بـەو باجـە دەگـوترێ کـە لەسـەر پەیمانـدارەکان دانـراوە، بۆیـە پێـی دەگوترێ جزیە، چونکە جزیە بە واتـا لـە جیاتیو بڕێتـی کەوتنـە، لـەم شوێنەیشدا سەرانەکە، لە جیاتی کوشـتنی خاوەنەکەیـەتی، چـونکە ئـەم سـەرانەیە بەرامبـەر بەوەیـە کـە ئێمـە وازیـان لێ بهێـنین! لـە شـەرعا: گرێدانێکی تایبەتە: بێبڕوا لە ئەستۆی خۆی دەگرێ. بەر لـە یـەکگرتن سـەربەڵگەی رەوا بـوونی سـەرانە ئـەم ئایەتەیـە: {قَـاتِلُواْ الَّـذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَلاَ بِالْيَوْمِ الآخِرِ وَلاَ يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّهُ وَرَسُولُهُ وَلاَ يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُواْ الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ – سورة التوبة – ٢٩/٩} واتـە: جـەنگ بکـەن لەگـەڵ ئـەو کەسانەدا کـە ئیمـانو بـاوەڕی ساخیان بـە خوداو بـە ڕۆژی دوایـی نیـە، چـونکە ئـەوەی کـە خـوداو پێغەمبـەری خـودا قەدەغـەیان کـردووەو بـە حـەرامی دادەنـێن ئـەوان ئـەوە بـە حـەڵاڵ دادەنـێنو بـە حەرامی نازانن و رەفتار ناکەن بە رەفتـارێکی وا کـەرێکی یاسـای خـودایی بێ، ئەو کەسانەیش وەك ئەو جوولەکەو گاورانـە کـە نامـەی ئاسمانییـان بۆ هاتووە، بەڵام گۆڕیویانەو دەستکارییان کردووە، دەی بەردەوام جـەنگ بکـەن لەگـەڵ ئەمانـەدا هـەتا بـە ملکەچی بـە دەسـتی خۆیـانو بەسـەر شۆڕی سەرانەتان دەدەنێ).

ئەو رەحمانی کوڕی عەوف {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر خۆی {درودی خوای لەسەربێ} سەرانەی لە ئاگر پەرستەکانی وڵاتی هەجەر وەدەگرت. (ب/ د/ ت) حەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} دەیفەرموو: رێك وەك خاوەن نامەکان رەفتاریان لەگەڵدا بکەن (بوخاری) پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} سەرانەی لە خەڵکی نەجران وەردەگرت (ئەبو داوود) هەروەها لە خەڵکی ئەیلەیش سەرانەی وەردەگرت. حیکمەتی وەرگرتنی سەرانە ئەمەیە: بۆ ئێمە دەبێ بە مایەی کۆمەکیو یارمەتی، بۆ ئەوانیش دەبێ بە مایەی سەرشۆڕیو ریسواکردن، دووریش نیە کە بەرەبەرە ئەو سەرانەیە ببێ بەهۆی ئیسلام بوونیان.

بزانە:

پەیمانبەستن لەگەڵ ئەمانەدا دەبێ هەر لەگەڵ پێشەوادابێ، ئەگەر لەگەڵ خۆی یا لەگەڵ جێداری ئەودانەبێ دانامەزرێ، چونکە شتی وا لە بەرژەوەندە هەرە گەورەکانە، لەبەر ئەوە دەبێ لەگەڵ کەسێکابێ کە مافی رەچاوکردنی گشتیی هەبێ!

٣٥٥) مەرجەکانی پێویستبوونی سەرانە:

ئەم پێنجەن:

یەکەم: رەسیدە بوون، منداڵ سەرانەی لەسەر نیە.

دووەم: هۆشی ساغ، شێت سەرانەی لەسەر نیە چونکە پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} کە موعاذی نارد بۆ سەر یەمەن پێی فەرموو: کە لە

هەموو سەرێ کە رەسیدە بووبێو موکەللەف بێ دیناری سەرانەی لێ بسێنێ. دەی چەمكو مەفهوومەکەی ئەوەیە: کە سەرانە لەسەر منداڵو شێت دانانرێ، لەبەر ئەوەیش چونکە منداڵو شێت بەبێ سەرانەیش گیانیان پارێزراوە.

سێیەم: ئازادییە، کەواتە سەرانە لە کۆیلە وەرناگیرێ، بەپێی فەرموودەکەی عومەر (رەزای خوای لێبێ) کە دەفەموێ: کۆلە سەرانەی لەسەر نیە. ماوەردی ئەم فەرموودەیەی بە فەرمایشتی پێغەمبەرداناوە. لەبەر ئەوەیش چونکە کۆیلە خۆی ماڵە، ماڵیش سەرانەی لەسەر نیە، پاش مەرگەو بەندەی بەش بەشو کاغەز پێدراویش لەم لایەنەوە وەك کۆیلە وان سەرانەیان لەسەر نیە.

مەرجی چوارەم: نێرینەییە، سەرانە لەسەر ژن نیە، بەپێی ئایەتی {قَاتِلُواْ الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ} تاکۆتایی ئایەتەکە کە تۆزی لەمەوپێش رابورد. ژن بەر ئەمە ناکەوێ چونکە عومەر (رەزای خوای لێبێ) نامەی نووسی بۆ سەر لەشکرەکانی: سەرانە دابنێن لەسەر پیاوان، سەرانە دامەنێن لەسەر ژنو منداڵ. لەبەر ئەوەیش کە ژن خۆی بەبێ سەرانەیش خوێنی پارێزراوە، لە لایەکی تریشەوە ژن خۆشی هەرماڵە، ماڵیش سەرانەی لەسەر نیە.

مەرجی پێنجەم: ئەوەیە ئەو کەسەی کە عەقدی جزیەی بۆ دەکرێو سەرانەی لێ وەردەگیرێ دەبێ یەکێ بێ لەمانە: لە خاوەن نامەکان بێ، یا شوبهەو گومانی خاوەن نامەیان لێ بکرێ، گاورو جوولەکە خاوەن نامەن، ئاگر پەرستیش شوبهەی ئەوەیان لێ دەکرێ کە

کاتی خۆی پێغەمبەرو نامەیان بووە، بەڵام بە تێپەڕ بوونی ڕۆژگار دینەکەی خۆیان تێکداوە.

چونکە پێغەمبەر خۆی {درودی خوای لەسەربێ} سەرانەی لە ئاگر پەرست وەردەگرت وە دەیفەرموو: ڕێك وەك خاوەن نامەکان حیسابیان بۆ بکەن و چ ڕەفتارو مامەڵەیێ لەگەڵ خاوەن نامەکان دەکەن هەمان ڕەفتاریش لەگەڵ ئاگر پەرستەکان بکەن. بەڵام ئەوانەی کە نە نامەیان هەیەو نە گومانی خاوەن نامەییان لێ دەکرێ سەرانەیان لێ وەرناگیرێ، ئەوانە یا دەبێ موسوڵمان ببن یا دەکوژرێن، چونکە خوای گەورە فەرمان دەکا کە جگە لە قەبووڵی ئاینی ئیسلام هیچی تر لەهاو بەشپەیداکەران قەبووڵ ناکرێ وەك دەفەرموێ: {فَاقْتُلُواْ الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُواْ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ الصَّلاَةَ وَآتَوُاْ الزَّكَاةَ فَخَلُّواْ سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ – سورة التوبة – ٥/٩} واتە: ئەوجا لەهەر کوێ ئەم هاوبەشکەرانە بەر هەوێڵتان کەوتن دەستیان لێ مەپارێزن بیان کوژنو بیان گرنو تەنگیان پێ هەڵچننو لە هەموو لایەك بۆ سەیان بۆ بنێنەوەو ژیانیان لێ تاڵ بکەنو مەهێڵن هاتوچۆو ئالۆوێڵو مامەڵە بکەن، جا ئەگەر تۆبەیان لە کوفر کردو نوێژەکانیان بەرێکوپێکی کردو زەکاتیان دا ئیتر ئابلۆقەیان لەسەر لابەرنو ڕێگەی ژیانی ئاساییان بدەنو وەك خۆتانیان تەماشا بکەن، لە ڕاستیدا خودا تاوانپۆشو خاوەن ڕەحمەتە). ئەمانە وەك بتپەرستو ڕۆژ پەرستو مانگپەرستو وێنەی ئەمانە، پاشگەزیش سەرانەی لێ وەرناگیرێ، یا تەوبە دەکا یا دەکوژرێ.

٣٥٦) ئەندازەی سەرانە (مقدار الجزية):

لای کەمی سەرانە دینارێکە، کە برێتییە لە مسقاڵی ئاڵتوون، دادەنرێ لەسەر هەژاری کاسپکار، کە ساڵی جارێ ئەو سەرانەیێ بدا، لەسەر پیاوی میانەی نەهەژارو نە دەوڵەمەند ساڵی دوو دینارە، لەسەر پیاوی دەوڵەمەند چوار دینارە. ئەمە سەر مەشقی ئیمامی عومەرە {رەزای خوای لێبێ} ئەوەبوو کە عوسمانی کوڕی حنیفی نارد بۆ سەر کووفە فەرمانی پێکرد کە بەم شێوەیە سەرانە لە ناموسوڵمانەکان وەربگرێ: لە دەوڵەمەند چلو هەشت درەم، کە دەکاتە چوار دینار لە پیاوی میانە بیستو چوار درەم، لە پیاوی هەژار دوازدە درەم، کە دەکاتە دینارێ. بایەخ بە دەوڵەمەندیو هەژاری بەپێی کاتی وەرگرتنی سەرانەکەیە نەك بەکاتی بەستنی پەیمانی سەرانەکە. بەڵگەیەکی تریش هەیە لەسەر ئەوە کەلای کەمی سەرانە دینارێکە ئەویش ئەمەیە: کاتێ حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} موعاذ دەنێرێ بۆ سەر وڵاتی یەمەن فەرمانی پێدەکا: کەلە هەموو پیاوێکی رەسیدەی هۆشیار ساڵی دینارێ سەرانە وەربگرێ، یا بایی دینارێ مەغافیری وەربگرێ. مەغافیری جۆرە جلو بەرگێکە لە گوندێکی یەمەن دروست دەکرا ناوی مەغافیر بوو، وەك چۆن لە وڵاتی خۆمان دەگوترێ: شاڵی هەورامان، یا رانكو چۆغەی شارباژێڕ (حەدیثەکە ئەبو داوودو تیرمیذی گێڕاویانەتەوە. تیرمیذی دەفەرموێ: فەرموودەیەکی جوانی دروستە، حاکمیش دەفەرموێ: فەرموودەیەکی دروستە بەپێی مەرجی هەردوو پیرە).

سوننەتە بۆ پێشەوا کە لە پەیماننامەکەدا، لە پاش بڕیاردانی ئەندازەی سەرانە بە دینار، مەرجی ئەوەیشیان لەگەڵدا بکا: کە میواناریی بەو موسوڵمانانە بکەن کە بە ناویان تێ دەپەڕن بۆ ئیش و کارو غەزاکردن و شتی تری وا، چونکە پێغەمبەر خۆی {دروودی خوای لەسەربێ} ساڵی سێ سەد دیناری لەسەر گاورەکانی ئەیلە دانا، کە خۆیان سێ سەد پیاو بوون، وە مەرجی ئەوەیشی لەگەڵداکردن کە تا سێ رۆژ میوانداری بەو موسوڵمانانە بکەن کە لە لایەنەوە تێپەڕ دەکەن، وە ناپاکیش لە هیچ موسوڵمانێ نەکەن. عومەریش {رەزای خوای لێبێ} پەیماننامەی سەرانەی بۆ خەڵکی شام نووسی، مەرجی ئەوەی لەگەڵدا کردن کە تاسێ رۆژ مافی میوانداری رابگرن. وەکی تریش ئەم میوانداریی قازانجی موسوڵمانانی تیادایە بە تایبەتی هی هەژارەکانیان کەواتە سوننەتە.

بەڵام میوانداری تەنیا ئەرکی سەرشانی دەوڵەمەندو میانەیە، هەژار میوانداری لەسەر نیە، چونکە ناو بەناو دووبارە دەبێتەوە، لەبەر ئەوە پێی هەڵناسووڕێ. لە سێ رۆژیش نابێ پتر بێ چونکە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: میوانداری هەتا سێ رۆژە، لەوە زیاتر خێر پێکردنە.

بەستنی پەیمانی سەرانە:

کە تەواو بوو، ئەمانەی بەدوادا دێ: واتە ئەرکی سەرشانی ئێمەو ئەوان لە پاش دامەزراندی سەرانە ئەمانەن:

یەکەم: ئەوەی کە لەسەر ئێمەیە ئەم دوو شتەیە:

١) نابێ دەست بەرین بۆ سەرو ماڵیان، چونكە ئەو سەرانەیە بۆیە دەدەن هەتا سەرو ماڵی خۆیان بپارێزن‌و كەس بە ناڕەوا دەست نەبا بۆ سەرو ماڵیان، نابێ ئارەق‌و بادەیان بفەوتێنین، مەگەر ئاشكرای بكەن، هەر كەسێ بەبێ ئاشكراكردن بیفەوتێنێ پێی گوناهبار دەبێ، بەڵام بژاردنی لەسەر نیە، چونكە ئارەق نرخ‌و بەهای نیە.

٢) لەسەر پێشەوای موسوڵمانانە دەفعی دوژمنی خۆیانیان لێ بكا، خوای ئەو دوژمنەیان لە دەستەی جەنگ بن، یا لە پەیمانداران بن، یا لە موسوڵمانان بن، ئەمە بە مەرجێ كە لەناو وڵاتی ئیسلاما بن، یا خۆیان بە تەنیا لە شارێكا بن لە پەنای ئێمەدا.

دووەم: ئەوەی كە لە ئەستۆی ئەوانیشە ئەم چوار شتەیە:

١) سەرانەكەی سەریان بەرێك‌و پێكی بدەن، چونكە ئەمە جۆرە كرێیەكە كە لەسەر شێوەی سەر شۆڕی بۆیان، وەردەگیرێ لێیان، كە لەسەریانە بڕیارو ئەحكامەكانی ئیسلام لە ئەستۆ بگرن‌و رێزیان بگرن‌و بە سەریاندا جێبەجێ بكرێ، وەك لەخاڵی دووەمدا ئەم نوختەیە روون كراوەتەوە، دەی چی سەر شۆڕییەك لەوە سەختترە كە پیاو ناچار بكرێ شتێ لە ئەستۆ بگرێ كە خۆی بڕوای پێی نەبێ، بەڵگەی ئەم خاڵە ئەم ئایەتەیە: ﴿حَتَّى يُعْطُواْ الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾.

وەلێ نابێ لەسەر شێوەی توندو تیژی‌و سزادان‌و كەساسكردن سەرانەیان لێ وەربگیرێ، شتی وا نادروستە. چونكە ئیمامی موسلیم (رەزای خوای لێبێ) دەگێڕێتەوە: هیشامی كوڕی حەكیم (رەزای خوایان لێبێ) لە شام بەلای تاقمێكا رەت بوو، لەبەر هەتاوی سوور راگیرابوون‌و رۆنی داخ

کرابوو بە سەرو گوێلاکیاندا، کە ئەمەی دی فەرمووی: ئەمە چییە؟ گوتیان: ئەوە لەسەر باجو سەرانە ئەشکەنجەو ئازار دەدرێن! هیشام فەرمووی: شایەتی دەدەم کە زۆر باش بە گوێی خۆم ژنەوتم لە زاری پیرۆزی پێغەمبەر خۆشەویستو ئازیزو نازار دەیفەرموو: خودا سزاو ئازاری ئەوانە دەدا کە لە جیهانا سزاو ئازاری خەڵك دەدەن. ئیمامی شافیعی {رەزای خوای لێبێ} بە دەق بڕیاری داوە کە سەرانە بە نەرمونیانی وەردەگیرێ.

٢) دەبێ، ملکەچ بن بۆ بڕیاوی ئیسلام لە بارەی دەستەبەربوونی سەرو ماڵو نامووسەوە. ئەوانیش لە سەریانە هەرچی خۆیان بە حەرامی دەزانن نەیکەن، وە هەرچی خۆیان بە پێویستی دەزانن لە پاراستنی سەرو ماڵو نامووس بیکەن، تەنانەت ئەگەر کارێ وا بکەن کە خۆیان بە نادروستی بزانن، وەك داوێنپیسیو دزی، داری حەددیان لێ دەدرێ، چونکە ئەوان چوونەتە ژێر ئەوە کە یاسای ئیسلامیان بە سەردا جێبەجێ بکرێ، جارێ پیاوێکی جوولەکەو ژنێکی جوولەکەیان هێنا بۆ لای پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} داوێنپیسییان کردبوو، پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمانی کرد: بەردەبارانکران (ش) بەڵام ئەگەر کارێکی وا بکەن کە خۆیان بە نادروستی نەزانن، وەك ئارەق خواردنەوە، یا وەك ئەوە ئاگرپەرست ژنی خۆییو خوشکی خۆیان مارە دەکەن، ئەوە راجیایی هەیە لە جێبەجێکردنی حەدد لە سەریان، هەیە دەڵێ: بەڵێ لەم کاتەیشا حەددیان بە سەردا جێبەجێ دەکرێ، هەر وەك چۆن بەپێی مەذهەبی شافیعی ئەگەر حەنەفییەك خۆشاو (نەبیذ) بخواتەوە داری حەددی لێ دەدرێ گەرچی خۆشی بە حەڵاڵی دەزانێ، ئاوایش حەدد

لەسەر پەیماندار جێبەجێ دەکرێ ئەگەر شتێ بکەن لە ئیسلاما حەددی هەبێ، با خۆشیان بە دروستتی دابنێن! هەیشە دەڵێ: لەم کاتەدا حەددیان لەسەر نیە، چونکە ئەوان بەهۆی دانی سەرانەوە لەسەر کوفر موحاسەبە ناکرێن و رێگەی ئایینی پووچەڵی خۆیان لێ ناگیرێ، دەی کەواتە لەسەر شتێ کە بە حەڵاڵی بزانن باشتر موحاسەبە ناکرێن. لە راستیدا ئەم فەرمایشتە راسترە. جیایی نێوانی حاڵی ئەمان و حاڵی حەنەفییەك لەسەر خواردنەوەی خۆشاو حەددی لێ بدرێ ئەمەیە: ئەو مەبەستە بەرزەی کە لەبەر ئەو حەدد لە بادەنۆش دەدرێ لە خۆشاویشا هەمان مەبەست هەیە، چونکە حەنەفی بە حەدد لێدان چاوترسێن دەبێ، بە پێچەوانەی پەیماندار، چونکە ئەم بۆیە دەیخواتەوە بە دروستی دەزانێ و دایدەنێ بە دین قایمی! وەلێ هەر چۆن بێ، مافی ئەوەیان نیە کە ئارەق بە بەرچاوی ئێمەوە بە ئاشکرا زەقنەمووت بکەن، دەی ئەگەر کاری وا ناشایستە بکەن تەمێ دەکرێن!.

٣) دەبێ پەیمان بدەن کە بەهیچ جۆرێ ناوی ئایینی ئیسلام نەهێنن مەگەر بەچاکە، قەدەغە دەکرێن لەوە کە تانە لە ئیسلام و لە قورئان بدەن، دەبێ بە تایبەت ئەوە لە ئەستۆ بگرن کە بە هیچ شێوەیێ ناوی سەروەری پێشینان و پاشینان حەزرەتی موحەممەد بە خراپە نەهێنن، جا ئەگەر نامەقووڵی وایانکرد، یا جنێویان بە پێغەمبەرێ لە پێغەمبەرەکاندا ئەوە تەمێ دەکرێن، پەیمانەکەیشیان هەڵدەوەشێتەوە ئەگەر لە خودی پەیمانەکەدا دەقی وا هەبوو کە لە سەر شتی وا هەڵبوەشێ. هەروەك لە سەریان پێویستە کە بە ئاشکرا کردارو گوتاری ناشایستە نەکەن، وەك مەسەلەی فرەخوایی لە وێنەی ئەم

قسەیان کە خودا لە قورئانا لەسەر زمانی ئەوان دەیگێڕێتەوە بۆمان: {إِنَّ اللّـهَ ثَالِـثُ ثَلاَثَـةٍ – سـورة – ٧٣/٥} واتـە: عیـسا خودایەکـەو مەریـەمیش خودایەکـەو خـودایش خودایەکـە، عیـسا یەکـەمی ئـەو سـێ کەسەیە، مەریەم دووەمی ئەو سێ کەسەیە، خودایش سێیەمی ئـەو سـێ کەسەیە!!).

هـەروەها هـەموو بیروبـاوەڕێکی تریـان کـە بـە پێـچەوانەی دەقـی قورئانـە، وەك ئـەوە گوایـە مەسـیحو عـوزەیر {درووەه خودایـان لەسەربێ} کـوڕی خوان!

{سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَقُولُـونَ عُلُـوًّا كَـبِيرًا – سـورة الإسـراء – ٤٣/١٧} واتە خودای گەورەو مەزن زۆر زۆر پاكو پیرۆزو بـە دوورە لە وێنەی ئەم قسە بێ سەرو بنانەی کە ئەم بێبڕوایانە دەیڵێن لـە بـارەی زاتو سیفاتی خواوە). جا ئەگەر بە راشکاوی شتێکی ناوایـان کـرد تـەمێ دەکـرێنو رێگـەی ئـەوەیان پـێ نـادرێ، بـەڵام بـەهۆی شـتی واوە پەیمانەکەیان هەڵناوەشێتەوە.

٤) نابـێ کـارێکی وا بکـەن زیـانی موسـوڵمانانی تیابـێ، وەك ئـەوە پەنـای خەفیـەو سـیخوڕی دوژمـن بـدەن، هـەتا جاسووسـی بەسـەر سەرو ماڵو نـامووسو هەسـتو نەسـتی موسـوڵمانانەوە بکەنو نهێنییەکانیان ببەن بۆ نـاو وڵاتی جەنـگ، کە پێـی دەگـوترێ کافرسـتان، یـا خۆیـان بـبن بە چاو ساغ بۆ دەستەی جەنگـو نهێنـیو هەسـتو نەسـتی ئێمـەیان پـێ نیشان بدەن، یا رێگەی کفرو پاشگەز بوونـەوە نیـشانی موسـوڵمان بـدەن، یا موسوڵمانێ بکوژن، یا شتێ وا بکەن. جا لـە هـەموو ئـەم شێوەکارانەدا

بەپێی ئەو کارەی دەیکەن شایانی چی حەددێ، یا چی تەمێ کردنێ ببن وایان لی دەکرێ. ئەگەر کەسێکیان بەهۆی شەڕکردنەوە پەیمانەکەی هەڵوەشانەوە یەکسەر بەبێ مۆڵەتدان دەکوژرێ، ناگەیەنرێتە جێگەی لەخۆ ئەمین بوونی، چونکە لە کاتی وادا بەر بڕیاری ئەم ئایەتە ناکەوێ کە دەفەرموێ {ثُـمَّ أَبْلِغْـهُ مَأْمَنَـهُ – سـورة التوبـة – ٦/٩} واتـە: ئـەوجا بێگەیەنـەوە جێگـەی ئـەمینی خـۆی) بـەڵکوو بـەر بڕیـاری ئـەم ئایەتەی تر دەکەوێ کە دەفەرموێ: {فَإِن قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ – سـورة البقـرة – ١٩١/٢} واتـە: ئەگـەر ئـەوان لـە پێـشا دەسـتیان کـرد بـە جەنگکردن لەگەڵ ئێوەدا ئێوەیش جەنگیان لەگەڵدا بکەن‌و بیانکوژن!).

تەنیا ئەوەندە هەیە لەم کاتەدا مافی پێشەوایە خۆی سەرپشك بێ لە نێوانی یەکێ لەم چوار شتەدا: کوشتن یا بە کۆیلەکردن، یا ئازادکردن بە پیاوەتی، یا تۆڵە لێ وەرگرتن بەماڵ لە جیاتی بەرەڵلاکردن، چونکە بوونەتەوە بە کافری بێ پەیمانی بێ ئەمان، لەکاتی جەنگیشدا پێشەوا خۆی سەرپشکە کە یەکێ لەم چوار رێگە چارەیە دەرحەق بە دیلی جەنگی بکا.

٣٥٧) نیشانەکردنی جل‌و بەرگیان:

ئەگەر ئەو پەیماندارانە لەناو وڵاتی ئیسلامدا بن لە سەریانە کە بە (غیار) خۆیان لە موسوڵمانان جیا بکەنەوە، غییار بریتییە لەوە پارچەیەك لە رەنگێکی جیا لە رەنگی جلەکانیان، بۆ نیشانە بدوورن بەسەر شانیاندا، یا بە شوێنێکی تریاندا، هەتا بناسرێن‌و بەپێی شانی

خۆیان رەفتاریان لەگەڵ بکرێ، هەتا لەلای سەرووی کۆڕو دانیشگەو دیوەخانەوە دانەنیشن‌و لە پێشدا سڵاویان لێ نەکرێ!.

چونکە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} نەیی کردووە لەوە کە ئێمە لە سڵاو کردندا دەست پێشکەری بکەین، وەك دەفەرموێ: ئێوە لە پێشدا سڵاو لە جوولەکەو گاور مەکەن، ئەگەر لە رێگەی تەنگەبەریش تووشیان بوو خۆتان لەسەر چەقی رێگەکەوە برۆن‌و ئەوان ناچار بکەن کە بکەونە تەنگە بەرییەکەوە! (موسلیم‌و کەسانی تر گێڕاویانەتەوە) هەر تاقمەیەکیان خووی بەچی جۆرە جل‌و بەرگێکەوە گرتبوو هەر ئەوە لەبەر دەکا، بەلگەی ئەمە ئەوەیە کە عومەر {رەزای خوای لێبێ} سەبارەت بە خاوەن نامەکان نامەی نووسی بۆ فەرماندارەکانی سەر شارە گەورەکان کە: مووی پێشە سەریان ببڕن‌و زوننار لەسەر جلەوە ببەستنە پشتیان، زوننار کشتەکێکی ئەستوورە دەکرێتە پشت وەك پشتێن. لەبەر ئەوەیش کە دیسان عومەر {رەزای خوای لێبێ} لەسەر ئەوەرێك کەوت لە گەڵیان کە نیشانە (غیار) بدرێ لە پۆشاکی بەریان، ئەمەیش بە ئاگاداری کۆمەڵێ لە هاورێکانی پێغەمبەر بوو {دروودی خودا لە پێغەمبەرو رەزای خودا لە یارانی} (بەیهەقی) سەرەڕای ئەمانەیش قەدەغەی ئەوەیان لێ دەکرێ کە سواری وڵاخی بەرزە ببن، چونکە خودای گەورە دەفەرموێ: {وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدْوَّ اللّهِ وَعَدُوَّكُمْ - سورة الأنفال - ٨/٦٠} واتە: ئەی موسوڵمانەکان! ئەی دۆستانی خودا! هەمیشە خۆتان! ئامادە بکەن بۆ چاری دوژمنەکانتان، ئەوەی کە دەتوانن لە هێزی جەنگ، لە فێربوونی هونەرەکانی، لە چەك‌و لە تفاقی، لە ئەسپ‌و ماین‌و هێستری مەشق

دیدەی قاڵو چوار ناڵ، ئەمانەو گشت کەرەستەیەکی تری جەنگ بەپێی کاتو شوێنو حاڵو توانا ئامادە بکەن، هەتا بە تەواوی دوژمنی خوداو دوژمنی خۆتانیان پێ چاوترسێنو تەمێ خواردوو بکەن) ئەوەتا خودای داناو زانا لەم ئایەتە پیرۆزەدا فەرمان بە دۆستانی خۆی دەکا کە رەوگەمایینی ئامادەو مەشق دیدە ئامادە بکەن بۆ تۆقاندنو چاوترساندنی دوشمنی خوداو دوژمنی خۆیان، جا شتێ مایەی بەهرەیەکی وا پیرۆزو گەورەبێ چۆن رێگە دەدرێ بە دوژمنانی خودا کە بەکاری بهێنن.

دیسان خۆشەویست (دروودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: هەتا رۆژی قیامەت لە کاکۆڵو یاڵی وڵاخی بەرزە خێرو خۆشی گرێدراوە کە برێتییە لە پاداشی باشو لە ماڵی تاڵانی حەڵاڵ. (ش/ د/ ت/ ن) دەی خێرو خۆشی لە کوێو بێبڕوا لە کوێ! لە فەرموودەیەکی تردا دەفەرموێ: سەر پشتی وڵاخی بەرزە جێگەی سەر بەرزیو سەرکەوتنە. دەی ئەمانە کەساسیو داماویو سەر شۆڕی بە باڵایان بڕاوە کە حاڵیان وابێ چۆن هۆی سەربەزییان دەخرێتە بەردەست!.

هەروەها هەڵگرتنی شێرو تیرو چەکیان لێ قەدەغە دەکرێ.

٣٥٨) باسی نەچیرو سەربڕاوەکان:

نەچیر بە عەرەبی ناوی (صەیدە) بە واتا راوکراوە، وەك ئەم ئایەتە دەفەرموێ: {لاَ تَقْتُلُواْ الصَّيْدَ وَأَنتُمْ حُرُمٌ – سورة المائدة – ٩٥/٥} ئەی گەلی موسوڵمان! لەکاتی حەجو عەمرەکردندا بە بەرگی

ئیحرامەوە نەچیر مەکوژن. نەچیر لەم ئایەتەدا بە واتا گیانلەبەری راوکراوە. سەر بەلگەی حەلاڵ بوونی نەچیر ئەم ئایەتەیە: {وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُواْ – سورة المائدة – ٢/٥} واتە: وەکاتێ لە ئیحرامی حەجتتان بوونەوەو ئیحرامی حەجتان شکان دەتوانن راو بکەن وەك جاری جاران. فەرمانکردن بەراوکردن لەم ئایەتەدا حەلاڵبوونی راوکراوەکە دەخوازێ. ئەم فەرمانکردنە پێی دەگوترێ ئەمرێ ئیباحە، چونکە یاسایەکی ئوصوولی دەڵێ: فەرمانبە کردنی کارێ – لەپاش قەدەغەکردنی – بۆ رەوا بوونیەتی، کە کردنو نەکردنی یەکسا بێ.

٣٥٩) باسی سەربڕاوەکان (ذەبائیح):

ذەبائیح کۆی ذەبیحەیە بە کوردی واتە: سەربڕاو، سەر بەلگەی دروستبوونی سەربڕاوەکان ئەم ئایەتەیە: {إِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ – سورة المائدة – ٣/٥} واتە: ئەمانەی کە لەم ئایەتەدا باسکراون هەموویان حەرامن، مەگەر ئەوانەیان کە زوو فریایان بکەونو لە پێش ئەوەدا گیانیان دەربچێ سەریان ببڕن. چونکە وەك لە ئایەتەکە دەردەکەوێ: ئەم سەربڕاوانە لە کۆمەڵێ شتی حەرام جیاکراونەتەوە، کە لەم ئایەتەدا باسکراون: {حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ – سورة المائدة – ٣/٥} واتە: حەرام کراوە لە سەرتان مردارەوەبوو خوێنی رەوانو گۆشتی بەرازو خواردنی گۆشتی

ئەو گیانلەبەرانەی کە لەکاتی سەربڕینیاندا ناوی غەیری خودایان لێ هێنرابێ، وەك ئەوە لەباتی باسم الله بگوترێ باسم اللات والعزی، هەروا گۆشتی خنکاوو لێدراوو بەرەوەبوو لە شەڕە قۆچا کوژراوو دڕندە خواردوو، ئەمانە هەموویان حەرامن بێجگە لەوانەیان کە سەریان بڕن. دەی جیاکردنەوەی سەربڕاو لەوانە ئەوە دەبەخشێ کە سەربڕاو حەلاڵە، گیانلەبەری حەلاڵ دوو بەشە:

یەکەم: ئەوەیە کە لە بەردەستا بێ.

دووەم: ئەوەیە کە لەبەردەستا نەبێ، سەربڕینی بەشی یەکەم بەوە دەبێ بەشتێکی تیژ، جگە لە ئێسقانو نینوكو ددان، خوای چەقۆ بێ یا پارچە شووشە بێ، هەموو قوڕقوڕاچکەی کە هەناسەی پیا دێتو دەچێت، وە هەموو سوورێچکەی کە خواردنەوەو خواردەمەنیی پیادێتو دەچێ ببڕرین.

بەشی دووەم: کە ئەوەیە لەبەر دەستانەبێ، ئەوە لە جیاتی سەربڕینی ئەوەندە بەسە کە بریندار بکرێ بەشتێکی تیژی وا کە ئەندامی ببڕێ، چ لە ئاستی قوڕگیا بێ وە چ لە شوێنێکی تریا بێ، کە لەپاش ئەم بریندارکردنە مرد وەك گیانداری سەر بڕاو وایەو گۆشتی دەخورێ. ئەمەیش وەك وشترێ بەلەسە بووبێو چنگی لێ گیرنەبێ، یا مەڕێ کەوتبێتە ناو بیرێکەوە، تێی ترنجابێ مەودای ئەوەی نەبێ بەزیندوویی دەری بهێنن، وەرێگەی سەربڕینیشی نەبێ (ابو العشر؟) لە باوکییەوە (ڕەزای خوایان لێبێ) دەفەرموێ: گوتم: ئەی پێغەمبەری خودا! بۆچی سەربڕین دەبێ هەر لە ئاستی قوڕقوڕاگەو لە بۆتەقەی ملدا بێ؟

فەرمووی: {دروودی خوای لەسەربێ} ئەگەر تێغێ بدەی لە رانیشی دەلا. (ئەبو داوود گێڕاویەتەوە). وە دەفەرموێ: ئەمە هەر بۆ بەرەوە بوو و ئاژەڵی بەلەسەبوو دروستە وای لێ بکرێ. لە صەحیحەیندا دەفەرموێ: گوتم: ئەی پێغەمبەری خودا! ئێمە سبەینێ بە دومن دەگەین، چەقۆیشمان پێ نیە، ئایا بە تەڵە قامیش‌و بە چەقۆی بەردین ئاژەڵ سەر ببڕین؟ فەرمووی: گورج بە، یا فەرمووی: دەستوبردی لێ بکەن تا لە چێر دەستتامردار نەبێتەوە، ئیتر بە هەرچی سەری دەبڕی باشە، بە مەرجێ فیچقە بە خوێن بکاو لەکاتی سەربڕیندا خوێنەکە بازەرەقە ببەستێ، وە ناوی خودای لێ ببرێ، وە بەمەرجێ ئەوشتە ددان‌و نینوك نەبێ ئەوە لێی بخۆ. تا ئەوێ کە دەفەرموێ: جا تالآنی وشترو رانمان هێنا، وشترێ لە تالآنییەکە تەرابوو، پیاوێ تێرێکی پێوەناو گلی دایەوە، بەو تیرە مرد، پێغەمبەریش {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: هەندێ وشتر هەن سڵ‌و سرکن وەك جانەوەری کێوی سرك تۆڕن، جا ئەگەر شتی وا روویداو چارتان نەدەکرد وەك ئەمە ئاوای لێ بکەن. (ش/ د/ ت/ ن) مەرج نیە کە برینەکە کوشندە بێ، بەڵکوو برینێکی وا بەسە کە خوێنی لێ بێ‌و رێی تێ بچێ کە ببێ بەهۆی کوشتنی، تەنانەت ئەگەر سەگێ بکاتە گیانلەبەرێکی بەلەسە بەوەیش حەڵاڵ دەبێ، هەروا ئەگەر وشترێ بەربۆوەو لەناو بیرێکا ترنجا بەسەر وشترێکی تردا، رمێکی کردبە وشترەکەی سەرەوەدا لە وشترەکەی ژێرەوە دەرچوو، هەردووکیانی سمی، هەردوکیان حەڵاڵ دەبن، هەر وەك چۆن تیرێ بنێ بە نێچیرێکەوە، لێی بداو لێی دەرچێ‌و بدا لە نێچیرێکی تریش هەردوکیان حەڵاڵ دەبن.

چۆنێتی سەربڕینی شەرعی:

سـەربڕینی گیانلەبـەر لـە شـەرعا پێشی دەگـوترێ: ذەکات کـە لـە زمانی عەرەبا بە واتا بۆنو بەرامەی خۆشو پاكو پوختییە، بۆیە واناو نـراوە چـونکە خواردنەکـەی خـۆشو رەوا دەبـێ، زەکـاتیش (واتـە: سەربڕین) لە شەرعا برێتییە لە بڕینێکی تایبـەتی، کـە قورقوراچکەیو سوورێنچەکەی بە تەواوی ببڕێ، سورینـچکە وا لـەژێر قورقوراچکەوە، وا سوننەتە ئـەو دوو شا دەمارانـەیش ببڕێن کـە وان لـەم دیوو ئـەو دیوی چورقوراچکەوە. مەرجی ئەو گیانلەبەرە کە سەردەبڕرێ ئەوەیە لـەکاتی سـەبڕینا گیـانی تیابـێ، جـا ئەگـەر گیانلەبەرەکـە نـەخۆش بـوو هـەر ئەوەندە بەسە با بە حاڵ نیمچە گیانێکی تیا مابێ، چونکە هۆیـەکی تـر نیـە بۆ مردنەکـەی، وە ئەگـەر ساغ بـوو دەبـێ گیـانێکی جێ گرتـووی تیابێ کە نیشانەکەی ئەوەیە جمو جووڵو پەلە پەلێکی بەهێزی ببێ یا خوێنی بازرەقە ببەستێ، یا لەکاتی سـەربڕینا دەنـگ لـە قورگیـەوە بێو خوێنەکـەی بـە ئاسـایی رەوان ببـێ، کەواتـە: ئەگـەر درنـدە مـەڕێکی زامارکرد، یا سەربانێ تەپا بەسەر ئاژەڵێکا، ئەگەر ژیانێکی جێ گرتـووی تیا مابوو ئەوە حەڵاڵە دەنا ئەگەر لە پـێش سـەربڕینەکەیدا گەیشتبووە پەلـەقاژەی مـەرگو جـمو جـووڵی سـەبڕاو ئـەوە حـەڵاڵ نیـە. ئیبنـو صـەبباغ دەفـەرموێ: ژیـانی دامـەزراو، کـە پێـشی دەگـوترێ. ژیـانی جێگرتـوو، کـە لـە عـورفو بـاوی شـەرعا پێـی دەگـوترێ: حـەیاتی موستەقیرە، ئەوەیە ئەگەر وازی لێ بهێنـی دەوری رۆژێ بمێنـێ، ژیـانی دانەمەزراویش ئەوەیە دەسبەجێ بمرێ.

ئەگەر بزنێ گیایەکی ژەهرداری خوارد وەك کارووشە کێویلە، کە گیایەکی کوشندەیە، وە گەیشتە گیانەلا پێی، ئەوە بەسەر برین حەڵاڵ نابێ، چونکە هۆیەك هەیە بۆ مردنەکەی جگە لەسەر برینەکە، کە کارووش خواردنەکەیە، وەك بریندارکردنی دڕندە.

٣٦٠) راوکردن بە گۆشتخۆرە مەشق دادراوەکان (الإصطياد بالجوارح المعلمة):

بۆ زێدە سوودو بەهرە بڕوانە: تەجریدی بوخاری بە کوردی بەرگی/ ٥ ل – ١٦٦ زنجیرە/٧٥.

راوکردن بە دڕندە گۆشتخۆرەکان دروستە، وەك سەگو وێزو پڵنگو ئەمانە، هەروا بە مەلە گۆشتخۆرەکانیش وەك هەڵۆو شاهێنو باز، بەپێی فەرمایشتی زاتی مەزن: {قُلْ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّهُ فَكُلُواْ مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُواْ اسْمَ اللّهِ عَلَيْهِ – سورة المائدة – ٥/٤}
واتە: ئەی پێغەمبەری خۆشەویست! پێیان بفەرموو: حەڵاڵکراوە بۆ ئێوە هەموو خواردەمەنیو خواردنەوەیەکی پاكو خۆشو باش، هەروا ئەو نەچیرەیش کە ئەو دڕندەو پەلەوەرە راوکەرانە دەیانگرن بۆتان، کە مەشقتان پێ کردوون لەوەی کە خودا فێری ئێوەی کردووە، دەی بخۆن، لە گۆشتی ئەو نەچیرەی کە دەیگرن بۆتان، بەلام لەکاتی بەرەڵلاکردنی ئەو برینکەرە راوکەرانەدا بۆسەر نەچیرەکان ناوی خودا ببەن، بیسمیللا بکەن لەکاتی سەربڕینیاندا. ئیبنو عەبباس (رەزای خودا لە خۆی و لە باوکی)

دەفەرمویْ: جەواریح بە سەگو باڵندەی تالیم دادراو دەگوتریْ، لە (جەرج) وەرگیراوە، کە بە واتا (کەسب)ە، چونکەخاوەنەکانیان کاسپییان پێ دەکەن، ئەم ئایەتەیش بەم واتایە کە دەفەرمویْ: (ویعلم ما جرحتم) واتە: (ما کسبتم) عەدی کوڕی حاتم {ڕەزای خوای لێبێ} فەرمووی: بۆ ڕاوکردن بە باز پرسیارم کرد لە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: هەرچی دەگریْ بۆ تۆ بیخۆ. (تیرمیذی) دیسان عەدی فەرمووی: گوتم: ئەی پێغەمبەری خودا! من سەگی فێرە ڕاوم هەیە کە دەیانکەمە نەچیر دەیگرن بۆمن، وە لەکاتی بەرەڵاکردنیشیان ناوی خودا دەهێنم. فەرمووی: کاتێ سەگی فێرە ڕاوی خۆتت بەرەڵا کردە گیانی نەچیرو ناوی خودات لێ هێنا ئیتر لە گۆشتی نەچیرەکە بخۆ، ئەگەر بیشی کوژێ هەر لێی بخۆ، ئەم نوسخەیەی وا لەبەر دەستی مندا لەم دوو حەدیثەی عەدی تێکەڵو پێکەڵ کراون، بەڵام من بەپێی کفایەکە ڕاستم کردەوە، فەرموودەی دووەم: شەیخانونەبو داوودو تیرمیذیو نەسائی گێڕاویانەتەوە بڕوانە تاج/ ٤ ل – ٢٣ – وەرگێڕ) کەواتە: بەرەڵاکردنی درندەو باڵندە ڕاوکەرەکان بۆ سەر نەچیر، ئەگەر زاماری بکەن یا بیگرنو بیکوژن بری سەربڕینی دەکەوێ، خاوەنەکەی فریای سەربڕینیشی نەکەوێ هەر دروستە گۆشتی ئەو نێچیرە بخوا، زامەکەیش لەهەر کوێی بکا یەکسانە.

مەرجی مەشق پێکردنیان:

ئەوەیە: کە ئەوەندە مەشقیکردبێ لە قسەی خاوەنەکەی دەرنەچێو بە قسەی بکا، ئەگەر کردیە نەچیرەکە بڕوا بۆی، ئەگەر تێی

خورێ کە نەچێ بوەستێو بگەڕێتەوە، وە کە نەچیرەکەی گرت هیچی لێ نەخوا، وە ئەم حاڵە ئەوەندە چەند بارە ببێتەوە کە مرۆڤ لەو باوەڕەدابێ کە هەرگیز لە فەرمانی خاوەنەکەی دەرنەچێ. جا ئەگەر راوچییەکە بە زیندوویی پیا گەیشت ئەبێ سەری ببڕێ، ئەگینا گرتنەکەی لە جێی سەربڕینەکەیەتیو خواردنی دروستە، بەڵام ئەگەر یەکێ لەم مەرجانە فەوتان بەبێ سەر بڕین دروست نیە لێی بخورێ.

ئامێری سەربڕین:

سەربڕین دروستە بە گشت شتێکی تیژ، کە شت ببڕێ، خوای لە ئاسن بێ وەك کێردو چەقۆو شمشێرو رم، یا لە قورقوشم بێ، یا لە مس بێ، یا لە زێڕبێ، یا لە شووشە، تەنیا بەم سێ شتە نابێ: ددانو نینۆكو ئێسقان، ئیتر ئەم سێ شتە لکاوبن بە لەشەوە یا جیابنو بە لەشەوە نەمابن چوون یەکە. سەر بەڵگەی ئەمە فەرموودەکەی رافیعی کوڕی خەدیجە کە لە باسی پێش ئەم باسەدا رابورد کە سەرەتاکەی ئاوا دەست پێ دەکا: گوتم: ئەی پێغەمبەری خودا! ئێمە سبەینێ بە دوژمن دەگەین..تاد.

نەیی کردن لە سەربڕین بە نینۆكو ئێسكو ددان لەسەر قسەی عیززی کوڕی عەبدوسەلام تەعەببودییە، ئیبنو رەفعەیش دەفەرموێ:

حیکمەتەکەی ئەوەیە کە مردنی گیانلەبەر بە پارچەیێ لە خۆی نەبێ بەهۆی ڕەوا بوونی مردنی[1].

مەرجەکانی سەربڕ:

ئەوەیە موسوڵمان بێ، یا خاوەن نامە بێ، واتە: کیتابی بێ، وەك جوولەکەو گاور. سەر بەڵگەی ئەمە ئەم ئایەتەیە: {إِلاَّ مَا ذَكَّيْتُمْ} سەبارەت بە خاوەن نامەیش ئەم ئایەتەی ترە: {وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ حِلٌّ لَّكُمْ – سورة المائدة – ٥/٥} (واتە: وە خواردەمەنی ئەو ناموسوڵمانانە کە کاتی خۆی نامەی خوداییان پێ دراوە حەڵاڵە بۆ ئێوە). دیارە کە گۆشتی سەر بڕاویشیان بەر وشەی خواردەمەنی دەکەوێ. بەڵام دەبێ ئەو خواردەمەنییەیان لە دینی خۆمانا حەڵاڵ بێ، وەك نانو ئاوو گۆشتی مەڕو بزنو شتی تری وا، دەنا حەرامە وەك مەیو خوێنو مردارو گۆشتی سەگو بەراز.

سەربڕاوی غەیری خاوەن نامەکان حەرامە، چونکە حەزرەت (دروودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: ڕێك وەك خاوەن نامەکان حیساب بۆ ئاگر پەرست بکەنو چ ڕەفتارو مامەڵەیێ لەگەڵ نامەدار (کیتابی)یەکان

---

[1] کوردیش بە سروشتی پاکی خۆیان هەستیان بەم حیکمەتە کردووە، بۆیە پێشینان لە زەمی خۆ خۆریدا فەرموویانە: گوتیان داربەڕوو شتێ داهاتووە دەت بڕێتەوە، گوتی: کلکەی لەخۆم نەبێ ناتوانێ. بە ڕاستی ئەمڕۆ گەلی کورد وەك داری قەراخی لێ هاتووە، تەوری کلك کوردی لێ پەیدا بووە بەناوی خیزبەوە هاکا گشتی کرد بە خەڵووز. – وەرگێڕ –

دەکەن، هەمان رەفتاریش لەگەڵ ئەواندا بکەن، تەنیا ئەم دوو خاڵەی لێ دەرچێ: گۆشتی سەربڕاوی دەستی ئاگر پەرست مەخۆن، ژنیشیان لێ مارە مەکەن!. بتپەرست خاوەنی نامەنین، هەروا ئاگر پەرستیش، گەرچی ئاگر پەرست گومانی ئەوەیان لێ دەکرێ کە لە بنەڕەتدا نامەدار بووبن، سەر بڕاوی دەستی پاشگەز (مورتەدد)یش ناخورێ چونکە حاڵی ئەم بەدترە لە حاڵی ئاگر پەرستو بتپەرست.

لە موسوڵمانانا دروستە منداڵی فامیدەو کوێرو ژن بابێنوێژیش بێ، گیانلەبەر سەر ببڕن، بەڵگەی دروستبوونی سەر بڕینی ژن ئەم فەرموودەی بوخارییە: رۆژێ کەنیزەکێکی کەعبی کوڕی مالیك لە (سەلع)ران دەلەوەڕێنێ، مەڕێ لە ڕانەکە دەئەنگێورێ، کچەکەیش فریای دەکەوێو بە بەردێکی تیژ سەری دەبڕێ، کە ئەمەیان لە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} پرسی، فەرمووی: بیخۆن.

سەربڕینی بەچکەی ناوسك:

سەربڕینی دایك برێتییی سەر بڕینی بەچکەی ناو سکیشی دەکەوێ، بەمەرجێ بە مردوویی لەناوسکی دەری بهێنن، یا نیمچە گیانێکی تیا مابێ، پاش تۆزێ بمرێ، ئیتر خواردنی دروستە بەبێ سەربڕینیش، بەپێی فەرموودەکەی {دروودی خوای لەسەربێ}: سەربڕینی گیانداری ئاوس برێتیی سەربڕینی بەچکەکەی ناو سکیشی دەکەوێ (ئیمامی ئەحمەد). ئەبو سەعید {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: گوتمان ئەی پێغەمبەری خودا! رێ دەکەوێ کە وشتری مێنگەو مانگاو مەڕو بزنی ئاوس سەردەبڕین بەچکەگەیان لەناوسکدایە، ئایا ئەو بەچکانە فڕێ

بدەین یا بیانخۆین؟ فەرمووی: ئەگەر ئارەزوو دەکەن بیان خۆن، چونکە سەربڕینی دایکەکەیان بڕێتیی سەربڕینی ئەوانیش دەکەوێ (د/ ئەحمەد/ ت – تاج – ٤ ل – ٢٨) جووەینی {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: وەکی تریش ئەگەر سەربڕینی دایك بڕێتیی سەربڕینی بەچکەی ناوسکی نەکەوتایە، کاتێ سکەکەی دەربکەوێ نابێ دروست بێ سەری ببڕێ، هەروەك دروست نیە ژنی ئاوس حەددی لێ بدرێ، یا بکوژرێتەوە تا سکەکەی نەبێ.

٣٦١) بڕیاری ئەو پارچەیەی لە زیندوو دەبێتەوە:

هەر پارچەیێ لە زیندوو دەبڕرێ وەك مردووی وایە، واتە: ئەو گیانلەبەرە ئەگەر بە مردوویی پاك بوو ئەوە پارچە جیاوە بووەکەیشی پاکە، وەك ماسیو کوللەو ئادەمیزاد، ئەگەر بە مردوویی پیس بوو پارچەکەیشی پیسە، وەك پارچەی غەیری کوللەو ماسیو ئادەمیزاد، سەر بەلگەی ئەمەیش ئەوەیە کە دەگێرنەوە: لە حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} پرسیار دەکرێ: ئایا پارچەیێ لە دووگی وشتر یا لە دووگی مەڕ ببڕرێ حەڵاڵە یا حەرامە؟ دەفەرموێ: هەر پارچەیێ لە ئاژەڵی زیندوو ببڕرێ ئەوە ئەو پارچەیە حوکمی مردووی ئەو گیانلەبەرەی هەیە (حاکم دەفەرموێ: بەپێی مەرجی هەردوو پیرە، ئەبو داوودو تیرمیذیش گێڕاویانەتەوە، تیرمیذی دەفەرموێ: فەرموودەیەکی جوانە. بەڵام ئەم شتانە لەم یاسا گشتییە جیا دەکرێنەوە: موو و پەڕو خوریو کوڵکی هەر گیانلەبەرێ گۆشتی بخورێ پاکە، چونکە بەپێی ئایەتی قورئان

خودا ئەمانەی کردووە بە مایەی کەرەستەی ناو ماڵ هەتا کاتی مردن! دیسان لەبەر ئەوەیش ئەم شتانە بێ گیانن، لەبەر ئەوە بێ هەستن هەست بە ئێش و ئازار ناکەن لەکاتی بڕیندا، هەر لەبەر ئەمەیە کە هەندێ زانا دەفەرموێ: هەتا مووی گیانلەبەرێکیش کە گۆشتی نەخۆرێ پاکەو پیس نیە.

بەڵام بەپێی رای فەرمایشتی ساغ شاخ و سم و نینۆک و ددان و ئێسقان ئەگەر بە زیندوویی لە گیانلەبەرەکە جیا ببنەوە پیسن، چونکە ئەمانە زۆر تر لە ئەندامی سەربەخۆ دەچن، چونکە ئەمانە گیانیان تیایە، هەست بەشت دەکەن، هەست بە ئێش دەکەن، هەست و هەست بە ئێشکردن نیشانەی ژیانە، کەواتە ئەگەر ببڕێن دەمرن و بەهۆی مردنەوە پیس دەبن و حوکمی مرداریان هەیە. ئەم ئایەتەیش بەڵگەی ئەوەیە کە ئێسقان ژیانی تیادایە: {مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ – سورة يس – ٣٦/٧٨} دەڵێ: ئێسقانی رزیوی هەزاران ساڵە بەکێ زیندوو دەکرێتەوە؟ ئەی خۆشەویست! پێی بفەرموو: ئەو کەسە زیندووی دەکاتەوە کە یەکەمجار لە نەبوون دروستی کردووە).

٣٦٢) باسی خواردەمەنی (أحكام الاطعمة)

بڕوانە: تەجریدی بوخاری بەرگی/٥ ل – ٧٧ ز:٧٣.

خواردەمەنی بە عەرەبی پێی دەگوترێ طەعام، طەعامیش بە مەعنا مەطعوومە، وەك چۆن شەراب بە مەعنا مەشرووبە، کۆی طەعام ئەطعیمەیە، بۆیە لە ئەصڵەکەدا وشەی (اطعمە) کراوە بە عینوان بۆ ئەم باسە.

سەر بەلگەی حەڵاڵبوونی خواردەمەنییەکان ئەم ئایەتە پیرۆزەیە: {قُل لاَّ أَجِدُ فِي مَا أُوْحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلاَّ أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ - سورة الأنعام - ١٤٥/٦} واتە: جا تۆ ئەی پێغەمبەری خۆشەویست! بۆ بەرپەرچی گومان بڕی‌و شوبهەی خەڵك جاڕ بدەو بفەرموو: من لەو نامەی خودادا کە بە سرووش دێ بۆ من خۆراکێ نابینم حەام بێ لەسەر خۆراك خۆرێ مەگەر یەکێ بێ لەم شتە قەدەغەو حەرامانە: مرداربێ، یا خوێنی ڕژاو بێ، یا گۆشتی بەراز بێ. لەگەڵ ئەم ئایەتەی تردا: {وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَآئِثَ - سورة الأعراف - ١٥٧/٧} واتە: نیشانەیەکی تری ئەو پێشەوا نازدارە کە خوا پێداوان پەیڕەوی دەکەن ئەوەیە کە هەر خواردنەوەو خواردەمەنییەك سروشت‌و تەبیعەتی مرۆڤی میانەڕەو بە پاك‌و باشی بزانێ حەڵاڵی دەکا بۆیان، وە هەرچی خواردنەوەو خواردەمەنییەکیش سروشتی پاکی مرۆڤی میانەڕەو بە پیس‌و چەپەڵی بزانێ حەرامی دەکا لە سەریان).

لە ڕاستیدا یەکێ لە مەبەستەهەرە گرنگەکانی ئایین، زانین‌و فێربوونی بڕیارەکان (ئەحکام)ی خواردەمەنییەکانە. چونکە گەڕان بە شوێن رزق‌و رۆزی حەڵاڵدا خود فەرزە، واتە: فەرزی عەینە، پێویستە لەسەر ئەرکدار (موکللەف) هەوڵی بۆ بدا، هەتا حەڵاڵخۆربێ، چونکە هەڕەشەی سەخت هەیە لەسەر خوادرنی شتی حەرام، چونکە لە فەرموودەدا دەفەرموێ: هەر گۆشتێ بە حەرام پەروەردە ببێ خۆراکی ئاگری دۆزەخە. تەنانەت ئەگەر حەرام پەرەی سەندو تێکەڵی گشت

شتێ بوو، وە نانی حەڵاڵ زۆر بە گران دەست دەکەوت، ئەوە دەبێ بەپێی پێداویست لێی بخوا، نابێ زیادە خۆری بکا.

وەك مەشهوورە: کەمخۆرو پاکخۆر، کەواتە: وا سوننەتە لە خواردنی حەڵاڵیشا زیادە مەسرەف نەکرێو موسوڵمان بە نانو ئاوێکی سادەی ئاسایی قنیات بکا، بەڵام لەبەر رەزیلی خێزانی خۆی نەچەوسێنێتەوە، چونکە یەکێ لە رەفتارە بەرزەکانی پێشینانە باشەکانمان ئەوە بووە سك پەروەرنەبوونو سەریان نەکردۆتە خواردنو خواردنەوە، بەڵام میوانە پەروەری سوننەتە لەبەر ئەوە ئەگەر سفرەیشی بۆ برازێتەوە جێگەی خۆیەتی، هەروەها ئەگەر ساخ بۆ رەزای خودا هەرچەندە خزمەتی منداڵو خێزانی خۆی بکاو نانو ئاوو جلو بەرگی باشو خۆشو حەڵاڵیان بۆ فەراهەم بهێنێو تێرو تەسەلیان بکا پەسەندەو خوا پێی خۆشە، بە مەرجێ مەبەستی خۆشگوزەرانی ئەوان بێ تا هەست بە هاوسەرکەمی نەکەن، نەك بۆ شانازیو چاولێکەری!

ئەوەندە هەیە نابێ جڵەو بۆ ئارەزووەکانی نەفس شل بکرێ، وەکوو ئاژەڵ هەر چاوی لە خەوو خواردنو رابواردن بێ، چونکە زاناکان لەم لایەنەوە راجیاییو بۆچوونی جیا جیایان هەیە لەسەر ئەم شێوەیە:

یەکەم: دەفەرموون نەفس قەدەغە دەکرێ لە رابواردنی رەهای رەوا، چونکە سەردەکێشێ بۆ بوغرا بوون!

دووەم: دەفەرموون ئارەزووەکانی نەفس جێبەجێ دەکرێ، هەتا گورجو گۆڵ ببێو هەستی گیانپەروەری تیادا بژێتەوەو بەرەبەرە هەست بە چاکەکانی خودا بە سەریەوە بکا.

سێیەم: دەفەرموون: مامناوەندێتیو میانەکاری باشو پەسەندە، چونکە ئەگەر هەموو خۆشییەکی لێ قەدەغە بکەی تووشی کەودەنی دەبێ، ئەگەر بە تەواویش بەری بۆ بەرەڵلا بکرێ زاڵ دەبێ. سوننەتە دەستەکان زۆربن لەکاتی نان خواردندا، لە سەرەتاوە ناوی خودا یاد بکرێ، لە پاشیەوە سوپاسو ستایش بکرێ.

٣٦٢) خواردەمەنی حەڵاڵو خواردەمەنی حەرام:

گشت خواردەمەنییەکی پاکی باش حەڵاڵە، کە برێتییە لەوەی کە سوودی هەبێ لە خواردنو لە خواردنەوە، وە هەموو خواردەمەنییەکی پیس حەرامە، کە برێتییە لە گشت خواردنو خواردنەوەیێ کە زیانبەخش بن. مەبەست لە (پاکی باش) ئەوەیە کە تەبیعەت بیبات و نەفس حەزی لێ بکات، مەبەست لە (پیسیش) ئەوەیە کە قیزەون بێو دڵ پێی هەڵشێوێو سروشتی پاك نەیەوێ، وەکوو دەرکەوت خودا پاکیی کردووە بە مەرجی حەڵاڵ بوون، پیسیشی کردووە بە مەرجی حەرام بوون، دەی بەهۆی ژیریو هۆشی ساغەوە دەزانین کە مەبەست لە پاك ئەوە نیە کە هەموو کەسێ بە پاکی بزانێ، یا مەبەست لە پیس ئەوە نیە کە هەموو کەسێ بە پیسی بزانێ، چونکە شتی وا ستەمە، رەفتارو سروشتی خەڵك جیاجیان، ئەوەی مامە پێی خۆشە کاکە پێی ناخۆشە، لەبەر ئەوە دیارە کە مەبست خواستو ئارەزووی هەندێکیانە، جا لەبەر ئەوەی قورئان بە زمانی عەرەب دابەزیوەو لە سەرەتاوە رووی قسەی لە

عەرەب بووەو زۆرتری گوفتوگۆکان ئاراستەی عەرەب کراوە، لەبەر ئەم هۆیانە عەرەب لەم لایەنەوە بۆ بڕیاردان لەسەر پاکیو پیسی شت لە پێشترن، لە لایەکی تریشەوە سەورشتو ڕەفتاری عەرەبەکانیش هەموویەك نین، بەڵکوو جیاجیان، لەبەر ئەوە زۆر ئەستەمە کە ڕای هەموویان لەم بارەیەوە لەسەر یەك شت یەك بگرێ، لەبەر ئەمە بڕیار دەدەین کە دەگەرو بایەخ بە عەرەبی سەردەمی حەزرەت خۆیەتی {رەحمەتی خوای لەسەربێ} ئەمەیش قازی حوسێن وا دەفەرموێ!

یاسای سەرەکی بۆ ئەمە ئەم دەستوورەیە کە دەڵێ: هەر گیانلەبەرێ عەرەب بە پاکی بزانێ حەڵاڵە مەگەر شەرع بە حەرامی دابنێ.

جا کە ئەمەت زانی بفەرموو پوختەیێ لە خۆراکی پاكو پیس باس بکەین، بزانە کە خۆراکی پاكو حەڵاڵ هەر زۆر زۆرە، وە جۆرەکانی فرەیە،ماڵیو کێویلەی هەیە، وشترو ڕەشە وڵاخو مەڕو بزن لە جۆری ماڵین، ئەم چوارە بە یەککگرتن حەڵاڵن، لە پێش یەککگرتندا ئەم ئایەتە بەڵگەی حەڵاڵبوونیانە: {أُحِلَّتْ لَكُم بَهِيمَةُ الأَنْعَامِ – سورة المائدة – ١/٥} (واتە: خودا حەڵاڵی کردووە بۆ ئێوە خواردنی گۆشتی ئەو گیانلەبەرانەی کە لە چەشنی ئاژەڵن) هەروا ئەم ئایەتەی تریش: {وَالأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ – سورة النحل – ٥/١٦} واتە: وە خوای گەورە ئاژەڵی بۆ ئێوە دروست کردووە، سوودی زۆریان تیادایە بۆتان، لە خوریو موو و کوڵكو کەوڵەکانیان جلو بەرگو پێخەفو ڕایەخیان لێ دروست دەکەن، کە

دەبن بەهۆی بەرگری لە سەرماو گەرما، وە گەلێ سوودی تریشیان هەیە، کە یەکێ لەوانە ئەوەیە لە گۆشتەکەیان دەخۆن).

ئەسپو ماینیش گۆشتیان دەخورێ، چونکە جابیر {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: رۆژی غەزای خەیبەر پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} جلەوگیریی کرد لە خواردنی گۆشتی کەری ماڵی، وە رێگەی خواردنی گۆشتی ماینو ئەسپی دا. (ش/ د/ ت/ ن).

لەچار پێی کێویش گۆشتی گا کێوی دەخورێ، گامێشیش بەر جۆری گاو رەشە وڵاخ دەکەوێو لە بەشی گیانلەبەرە پاكو باشو حەڵاڵەکانە، هەروا گۆشتی بزنو مەڕی کێوی دەخورێ، چ بزنو مەڕبن چ سابرێنو بەران بن، گۆشتی کەرە کێویش دەخورێ، چونکە پێغەمبەر خۆی لێی خواردووە، خوای ماڵی بووبێ، یا هەر کێوی بێ، کەری ماڵی کێویش ببێ هەر گۆشتی نادروستە، ئاسكو کەمتیارو رێویو کەروێشكو رزق (یەربووع)و ژیشكو ئیبنو عیرس[1] حەڵاڵن چونکە پاکن، گۆشتی بزنمژەیش دەخورێ، چونکە خالیدی کوڕی وەلید دەفەرموێ: گوتم: ئەی پێغەمبەری خودا! ئایا بزنمژە حەرامە؟ فەرمووی نەء حەرام نیە،

---

[1] مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی بیارە – نوقمی رەحمەتی خودا بێ} لە دوو رشتەدا دەفەرموێ: ئیبنو عیرس: لە چەقەڵ کزتر، بە لەش درێژە، گوێ کورتو سەرخڕ. مامۆستا سەی عەلای سەججادی {رەحمەتی خوای لێبێ} دەفەرموێ: مشکی خورمایە، بەڵام لە مونجیددا وێنەی نەمس لە مشکی خورما دەکا، کە مەردۆخ بە مشکە خۆرە تەرجەمەی کردووە. بڕوانە فەرهەنگی خاڵو هەنبانە بۆرینە.

– وەرگێڕ –

بەلام لە ولاتی ئێمە نیە لەبەر ئەوە دەبینم دلم نایبات، خالید فەرمووی: جا من بزنمژەکەم راکێشت بۆ لای خۆم و لەبەر چاوی پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەستم کرد بە خواردنی (ش/ د/ ت/ ن – تاج/ ٤ ل – ٥).

شتی پیس:

حەرامیش دیسان زۆرن، وەك مارو دووپشك و قولانچە بە هەموو جۆرەکانیانەوە وەك هەرچی وردە جانەوەری زەوییە لە چەشنی گەنەو کرنوو ئەسپێ و رشك و پەپوولەو میروولەو گلخۆرکەو کرم و تەتەلە میران و زەردەوالەو هەنگ و وێنەی ئەمانە. چونکە پیسن خودای گەورەیش دەفەرموێ: {وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَآئِثَ}

٣٦٤) بڕیاری ئەوەی کە لبەی هەبێ یا چنگ و چڕنووکی تیژی هەبێ:

هەرچی دانقولاپی بێ و کەلبەی هەبێ و هێزی تێك شکاندنی نەچیری هەبێ خواردنی نادروستەو گۆشتی حەرامە وەك شێرو پلەنگ و گورگ و ورچ و مەیموون و فیل و تیمساح (نەهەنگی وشکانی) و وشتر گا پەلنگ (زرافە) و چەقەل، چونکە ئەبو ثەعلەبە {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} هەر دڕندەیێ کەلبەی هەبێ، خواردنی گۆشتەکەیی قەدەغە کردووە (ش/ د/ ت/ ن – تاج/ ٤ ل – ١٤) لەبەر ئەوەیش (وەك ئیمامی شافیعی) {رەحمەت و رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ:

ئـەم جـۆرە دڕندانــە هەمیـشە بـە کەڵبـەی خۆیـان راوی گـۆرو نـەچـیر دەکەن، هیچ دڕنـدەیێ تـر ئـەوان راو ناکـا. زانـایش هەیـە دەڵـێ: زەرافـەو چەقەڵو فیلو تیمساح حەلاڵن.

گۆشــتی ســەگ نــاخورێ چـونکە ئـەویش لـە دڕنــدە پیــسەکانە بـەرازیش بـەپێی ئایـەت هـەم پیـسەو هـەم حەرامـە، بـەلاّم لـە پـشیلەدا راجیـایی هەیـە، فـەرموودەی سـاغ ئەوەیـە کـە حەرامـە، چـونکە بـەهۆی کەڵبـەی خۆیــەوە هێــزی تێکــشکاندنی هەیــە، لــە هــەمان کاتــا پــیس خۆریشە، لە صەحیحی موسلیمدا دەفەرموێ: ئـەبو زبـیر دەفـەرموێ: لـە بـارەی بـەهای سـەگو پـشیلەوە پرسـیارم لـە جـابیر کـرد، فـەرمووی: پێغەمبەر {درووده‌ی خوای له‌سه‌ربێ} هەڕەشەی لە شتی وا کـردووە، وە دەیفـەرموو {درووده‌ی خوای له‌سه‌ربێ} لـە راسـتیدا هـەرکاتێ خـودای گـەورە شـتێ حـەرام بکـا بەهاکەیشی حـەرام دەکـا. لـە گێڕانـەوەیـەکا دەفـەرموێ: جـابیر {ره‌زای خوای لێبێ} دەفــەرموێ: پێغەمبــەر {درووده‌ی خوای له‌سه‌ربێ} هــەم خــواردنی گۆشــتی پــشیلەی قەدەغــە کــردووە هــەم خــواردنی بەهایــشی (م/ د/ ت/ ن = موسـلیمو ئـەبو داوودو تیرمیـذیو نەسـائی، بڕوانـە تـاج/ ٤ ل ١٦، هـەر ئامـاژەیـێ بـۆ تـاجو ریـاض الـصالحين، بـۆ لاپـەڕە بـە (ل) بکـرێ، بـۆ وەرگــەڕاوە کوردییەکەیانــە، ئەگــەر بــە (ص) کــرا بــۆ ئەصــڵە عەرەبییەکەیانە – وەرگێڕ).

سەمۆر[1] و سمۆرەو فەنەكو (فاقم) لەسەر قسەی فەرمایشتی ساغ حەلاڵن، دەقی شافیعی لەسەر حەلاڵ بوونیان هەیە. هەر باڵندەیێ کە چنگی تیژو نینۆکی قولاپیو دەنووکی لاری هەبێو راوی پەلەوەرو نەچیر بکا، وەك هەڵۆو سیسارکەو بازو شەهینو کۆلارە، ئەمانەیش بەهەر رەگێ بن بەهەمموو چەشنو جۆرەکانیانەوە حەرامنو گوشتیان ناخورێ. چونکە ئیبنو عەبباس {رەزای خوایان لێبێ} دەفەرموێ: هەر درِندەیێ کە کەڵبەی هەبێ، یا هەر باڵندەیێ کە چنگو چڕنووکی هەبێ پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} خواردنی

گۆشتەکەیی قەدەغە کردووە. (م/ د) هەروا هەر شتێ پیس خۆر بێو پیسایيو مردارو شتی وا بخوات گۆشتەکەی نادروستە، واتە: حەرامە، وەك قەلەبازەڵەو قەلەڕەشە، کە لە قەلەبازەڵە گەورەترە، چونکە ئەم دوانەیش بە پیس حلێبن.

---

(١) مامۆستا مەلا عبدولکەریم لە دوو رشتەدا دەفەرموێ: سمور: کزتر لە چەقەڵ، سمۆرە نیە. مامۆستای مەردۆخیش دەفەرموێ: سەمۆر: سموره، وێنەی (السمور: سەمۆر) لە فەرهەنگی مەردۆخا دەق لە وێنەی (السمور) دەچێ لە (المنجد)دا. بۆ (فەنەك)یش مەردۆخ دەفەرموێ: جانوری است ازجنس روباه أما کوچکتر، وأن غیر دلك است: واتە: جانەوەرێکە لە تیرەی رێوییە، بەلام بچکۆلەترە، بەلام دەلەك نیە. بۆ عەرەبییەکەیشی هەر (فنك)ی نووسیوە. بڕوانە (المنجد) دەبینی پێناسەی (فەنەك) لە مونجیدو لە فەرهەنگی مەردۆخدا زۆر لەیەك نزیکن. بەهۆی تەرجەمەی بێ سەرو بەرەوە هەزاران هەڵە لە هەموو بابەتێ پەیدا بوون. خودا پەنامان بدا لە شتی وا.

بزانە:

کە هەر شتێ پیسخۆر بێ خواردنی گۆشتەکەی ناباشە واتە: مەکرووهە، ئیتر خوای مەڕو گاو گۆتاڵ بێ، یا مریشك‌و مراوی بێ یەکسانە، گیانلەبەری پیسخۆر ئەوەیە زووربەی خواردنی پیسایی بێ، چونکە ئینو عومەر {ڕەزای خوایان لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} خواردنی گۆشت‌و شیری گیانلەبەری پیسخۆری قەدەغە کردووە، لە گێڕانەوەیەکا: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} قەدەغەی کردووە کە سواری وشتری پیسخۆربن، یا گۆشت‌و شیری بخۆن. (د/ ت/ ن – س/ ح/ تاج – ٤ ل ١٤).

بەڵام کاتێ دادەنرێ بە ناباش کە بۆگەنی لێپەیدا ببێ، وەك ئەوە ئارەقی بۆنی پیسایی لێبێ، یا گۆشتەکەی تامی بۆگەن بێ، هەر گیانلەبەرێ وابێ بە پیسخۆر حلێبە، دەنا نا. بەپێی ئەوەی کە نەوەوی لە ئەصلی ڕەوضەدا ساخی کردۆتەوە، بەڵام بەپێی ئەوەی وا لە (التحریر)دا بایەخ بە زۆری ئالفە، ئەگەر زوربەی ئالفەکەی پیس بوو ئەوە پیسخۆرەو خواردنی گۆشت‌و شیرەکەی ناباشە، دەنا پیسخۆر نیەو خواردنی گۆشت‌و شیری‌و سواربوونی ناباش‌و مەکرووە نیە. ئەم نەهیەیش بۆ تەنزیهە بۆ تەحریم نیە، چونکە خواردنی پیسی بەس کار لە گۆڕینی بۆن‌و تامی گۆشتەکەی دەکا، زاتەکەی ناگۆڕێ، دەی شتی وایش هەر ناباشی (کەراهەت) دەخوازێ‌و بەس.

٣٦٥) کەی دروستە کە مردار بخوری؟

قورئانی پیرۆز بە دەق دەفەرموێ: مردار نادروستەو حەرامە هەروا بە دەق دەفەرموێ: ئەمانە هەموو نادروستن: خوێنی رژاو، گۆشتی بەراز، هەر سەبڕاوێ ناوی غەیری خودای لێ بهێنرێ، یا هەر شتێ بەهەر شێوەیێ مردار ببێتەوەو بە چەقۆدا نەگاو بەپێی شەرع حەلاڵ نەبێو حەلاڵ نەکرابێ، وەك خنکاو، وەك بەلێدان مردوو، وەك بەرەوەبووی مردار، وەك لە شەڕە شۆقا کوژراو، کە فریای سەربڕینی نەکەون، وەك دڕندە خواردوو، ئەم بڕیارە بۆ کاتی فەرەحیو حاڵی ئاساییە، بەڵام لەکاتی ناچاریدا لەبەر ناچاری، ئوەندەی کە مرۆڤ لە مردن رزگار بکاو بەری دڵی بگرێ خواردن لە مردار دروستە، چونکە بەبێ ئەوە ژیانی ناپارێزرێ، خودای گەورە دەفەرموێ: {فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلاَ عَادٍ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ - سورة البقرة - ٢/١٧٣} واتە: دەی هەر کەسێ ناچار بوو بۆ خواردنی مردارو خوێنو گۆشتی بەرازو سەربڕاوێ کە لەکاتی سەبڕینەکەیداناوی غەیری خودای لێ هێنرابێ، ئەوە هیچ تاوانی لەسەر نیە لە خواردنی ئەوانەدا، بە مەرجێ دەسدرێژی لە مافی ناچارێکی تری وەك خۆی نەکاو زیادە خۆری نەکاو لەو ئەندازەیە تێنەپەڕێ کە پێویستە بۆ پاراستنی ژیانو گیانی).
کەواتە: بە هیچ جۆرێ نابێ زیاد خۆری بکا، هەتا تێرخواردنی تەوایش زۆر باش نیەو راجیایی دوورو درێژ لە بارەیەوە هەیە، لە کتێبە گەورەکاندا بە دوورو درێژی باس کراوە.

٣٦٦) مردووی ماسی‌و کولله:

گیانلەبەر سێ بەشی هەیە:

بەشی یەکەم: گۆشتی ناخۆرێ، ئەمە مرداری‌و سەربڕاوی یەکسانن‌و وەك یەك حەرامن.

بەشی دووەم: گۆشتی دەخورێ، ئەمە بە مەرجێ گۆشتی دەخورێ کە بەپێی شەرع سەربڕا بێ، یا حەلاڵ کرابێ، وەك لە پێشەوە رابورد، مردارەوەبووی ئەم باشە حەرامە.

بەشی سێیەم: گۆشتی دخورێ‌و سەربڕینی لەسەر نیە، واتە: مرداریشی حەلاڵە، وەك ماسی‌و کولله، بە گشت جۆرەکانیانەوە، بەپێی ئەم فەرموودەیەی ئیبنو عومەر {رەزای خوایان لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: دوو مردارو دوو خوێنمان بۆ حەلاڵ کراون، مردارەکان بریێتین لە ماسی‌و لە کولله، دوو خوێنەکانیش بریێتین لە جەرگ‌و لە سپڵ. (ئیبنو ماجەو حاکم گێڕاویانەتەوە، رشتەی ئیبنو ماجە لاوازە، حاکم لە موستەدرەکا بە فەرموودەیەکی دروستی داناوە).
ئەبو هورەیرەیش {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پیاوێ لە پێغەمبەری پرسی: ئەی پێغەمبەری خودا! ئێمە کاتێ سواری کەشتی دەبین لە دەریادا کەمێ ئاوی شیرین هەڵ دەگرین، ئەگەر دەسنوێژی پێ بگرین بەشی خواردنەوەمان ناکاو توونیمان دەبێ، جا ئایا بە ئاوی دەریا دەسنوێژ بگرین یانا؟ فەرمووی {دروودی خوای لەسەربێ}: بەڵێ دەسنوێژی پێ بگرن، چونکە دەریا هەم پاکەو هەم پاکەوەکەریشە، وە مردارەوەبووشی

حەڵاڵەو گیانلەبەری ئاوی کاتێ دەمرێ هەتا نەگەنێ خواردنی دروستە.
(د/ ت/ ن/ - س/ ص – تاج/ ١ ل – ١٠٢).

بزانە:

هە گیانلەبەرێ کە هەر لە ئاوا بژی وەکوو ماسی وایە، گۆشتی حەڵاڵەو سەربڕینی ناوێ، مەگەر گەورەبێ‌و بەزەحمەت گیانی دەرچێ، ئەوە سوننەتە بۆ رزگارکردنی لە ئێش‌و ئازاری پەلەقاژەی مەرگ سەربڕرێ، خوای ئەو گیانلەبەرە ئاوییە لەسەر شێوەی ماسی بێ یانا، ماسیش بە هەموو جۆرەکانیەوە حەڵاڵە، لەبەر هۆی ئاشکرا بمرێ وەك پیاکێشان‌و لێدانی راوکەر، یا لەبەر هۆی ئاسایی بمرێ، یا لەبەر هەر هۆیێ بمرێ حەڵاڵەو گۆشتی دەخورێ. بەپێی ئایەتی: {أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ – سورة المائدة – ٩٦/٥} (واتە: ئەی موسوڵمانەکان حەڵاڵ کراوە بۆ ئێوە نەچیری دەریا). وە بەپێی فەرموودەکەی ئەبو هورەیرەیش کە لە کۆتایی بەشی سێیەمی گیانلەبەرەکانا رابورد. شافیعی {رەحمەت و رەزای خوای گەورەی لێبێ} بە دەق دەفەرموێ: مشکی ئاوی‌و بەرازی ئاوی دەخورێن، لەبەر ئەوەیش بە گشت گیانداریکی ئاوی دەگوترێ ماسی‌و ناوی ماسی بۆ بەکار دەهێنرێ. ئەوەندە هەیە تیمساحی لێ چەرت دەکرێ، چونکە بە کەڵبە نەچیرتێك دەشکێنێ، بۆق‌و قرژانگ‌و کیسەڵیش لەسەر رای فەرمایشتی سەنگین (راجح) حەرامن چونکە پیسن.

٣٦٧) باسى قوربانى:

بڕوانە: تەجریدی بوخاری بەرگی/٥ ل – ١٣٥ ز: ٧٦ + ل – ١٠٠ ز: ٧٤ نامەی حەوتم.

قوربانی لە شەرعا بریتییە لە سەربڕینی ئاژەڵ لە ڕۆژی جەژنو سێ ڕۆژەی پاش جەژندا کە ناودارن بە (أيام التشريق) بە نیازی نزیکبوونەوە لە ڕەزای خودای مەزن، بە عەرەبی پێی دەگوترێ (أضحية) و (ضحية). لەپێش یەککگرتندا سەربەڵگە لە بارەیەوە ئەم فەرمایشتەی زاتی مەزنە: {فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ – سورة الكوثر-٢/١٠٨} واتە: ئنجا نوێژ بکە بۆ پەروەردگارت وە قوربانی بۆ سەر بڕە) وە ئەم فەرمایشتەی تریەتی: {وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُم مِّن شَعَائِرِ اللَّهِ – سورة الحج – ٣٦/٢٢} واتە: ئێمە سەربڕینیو شتری پێنج ساڵ تەواکردووی پێ لەشەش ساڵ ناومان گێڕاوە بە دروشمو نیشانەی ئیسلامەتی بۆ ئێوەو کردوومانە بەو پەرستشانە کە خودای گەورە دایمەزراندوونو کردوونی بە ئادابی حەج).

قوربانی لە مەذهەبی ئێمەدا سونەتەو سونەتێکی دامەزراوی گەڵێ گەورەیە، دروشمێکی ناوداری لەبەر چاوە لە دروشمە گەورەکانی ئیسلام، پێویستە کە پارێزگاریی بکرێو برەوی پێ بدرێ، چونکە مایەی پاداشی زۆر باشە ئەوەبوو یارانی پێغەمبەر {دروودی خوای گەورە لەسەر پێغەمبەرو ڕەزای خوا لە یارانی} عەرزی خۆشەویستیانکرد: قوربان! قوربانی چییە؟ فەرمووی: {دروودی خوای لەسەربێ}: سونەتو نەریتی ئیبراهیمی بابە گەورەتانە: گوتیان: بۆ ئێمە چی تیادایە؟ فەرمووی: لە باتی گشت

تەڵەموویێ کەوا بەو ئاژەڵانەوە کە دەیانکەن بە قوربانی یەك چاکەی تەواوتان بۆ هەیە. پێشەوا مالیك {رەزای خوای لێبێ} فەرموویەتی: قوربانی واجبە، واتە: فەرزو پێویستە. ئەبو حەنیفەیش {رەزای خوای لێبێ} هەروا دەفەرمویێ: بەڵام دەفەرمویێ: لەسەر دەوڵەمەندی نیشتەجێی ناو شار پێویستە.

دەوڵەمەند ئەو کەسەیە کە خاوەنی ئەندازەیێ سامان بێ گەیشتبێتە رادەی زەکات (لە فیقە عەلەلمەزاهیبیل ئەربعەدا دەفەرمویێ: (ولكن الحنفية قالوا: انها سنة عين مؤكدة لا يعذب تاركها بالنار ولكن يحرم من شفاعة النبي {صلى الله عليه وسلم} ويعبرون عن ذلك بالواجب)، واتە: حەنەفییەکان دەفەرمون: قوربانی خود سوننەتە (واتە: سوونەتی عەینە، سوننەتە بۆ هەموو کەسێ بە خودی خۆی بیکا، بە کردنی کەسێکی تر لە کۆڵ ئەو ناکەویێ) سوننەتێکی دامەزراوە، ئەگەر کەسێ نەیکا بە نەکردنەکەی گوناهبار نابێ، کەواتە بە ئاگری دۆزەخ ئازار نادرێ، بەڵام لە بەهرەیەکی زۆر گەورە ناهومێد دەبێ کە تکاکاریی پێغەمبەری سەروەرە {درودو سڵاوی خوودای لەسەربێ} حەنەفییەکان بەم جۆرە سوننەتە دەڵێن: واجب واتە: پێویستی بە مەعنا دامەزراو — وەرگێڕ).

بەڵام لافی پێویستبوونی قوربانی بە بەڵگەی فەرمووەی پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} رەد دەکرێتەوە: لە تیرمیذیدا دەفەرمویێ: خۆشەویست {درودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: فەرمان کراوە بەمن کە قوربانی بکەم، قوربانی بۆ ئێوە سوننەتە. فەرموودەیێ تریش هەیە لە مەیش

دەقترو روونترە، دارەقوطنی گێڕاویەتەوە دەفەرموێ: {دروودی خوای لەسەربێ}: قوربانیکردن لەسەر من فەرزە، بەڵام لەسەر ئێوە فەرز نیە. لە صەحیحی موسلیمدا، لە فەرموودەیەکا کە ئوممو سەلەمە {رەزای خوای لێبێ} دەیگێڕێتەوە: خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: ئەگەر کەسێ دەیەوێ قوربانی بکا، کە مانگی نوێی قوربان هەڵهات ئیتر با نەموو لەخۆی بکاتەوەو نە ناخونی خۆی بکا، تا قوربانیبەکەی دەکات. ئەم فەرموودەیە لەسەر ئەم شێوەیە دەبێ بە بەڵگە بۆ سوننەت بوونی قوربانی: ئەوەتا سەروەر {دروودی خوای لەسەربێ} کردنی قوبانی بەستووە بە خواستو ئارەزووی قوربانیکەرەوە، دەی شتی فەرزو پێویست نابەسترێ بە خواستو ئارەزووی ئەرکدار (موکەللەف)ەوە. ئەو فەرموودەیەی کە قسە لە پێویستبوونی قوربانی دەکا، لە رشتەکەیدا نەناس (مەجهوول)ێ هەیە، گریمان فەرموودەکە ساغیش بێ دەبڕرێ بەسەر سوونەتی دامەزراودا، بەپێی ئەو یاسا دامەزراوەی کە دەڵێ: هەرکاتێ چەند بەڵگەیێ بە رواڵەت یەکیان نەدەگرت، واباشە بەپێی توانا کار بە هەموویان بکرێ، کە بەمە لە زاراوەدا دەگوترێ: جەمع بەینەلئەدیللە (بڕوانە فیقهی ئاسان – الفقه الميسر – بەرگی یەکەم لاپەڕە (٥٤) وەرگێڕ).

بزانە:

لەلای ئێمەی شافیعی مەزهەب قوربانی سوننەتی کیفایەیە، کەواتە: ئەگەر کەسێکی خاوەن خێزان خۆی یا یەکێ لە خێزانەکەی قوربانیی کرد، ئیتر داوای قوربانی لە وانی تر ناکرێ، لەگەڵ

رەچاوکردنی ئەوەدا: ئەگەر کەس لەو خێزانە بەو سوننەتە هەڵنەسا، ئەوە ناپەسەندی (کەراهەت) ی بۆ هەموویان هەیە.

بزانن:

کەسێ رووی لێ دەنرێ کە ئەم سوننەتە بکا کە موسوڵمانو رەسیدەو خاوەن هۆشو فامیدەو خاوەن روشدو ئازادو ماڵداربێ، ماڵدار یاخود توانا ئەوەیە کە ئەو ئاژەڵی قوربانییە زیادبێ لە خەرجی ژێواری خۆیو ئەوانەی کە ژێواریان لە سەریەتی بۆ شەوو رۆژی جەژنو سێ رۆژەکەی پاش جەژن.

٣٦٨) چی بۆ قوربانی دەست دەدا:

لە قوربانیدا چەند شتێ مەرجە:

یەکەم: سەربرین، چۆنێتی سەربرینی رەوا لە پێشەوە رابورد لە ز/٣٦٠.

دووەم: سەربڕ، باسی سەربڕ لە پێشەوە رابورد لە زنجیرە/ ٣٦٠دا.

سێیەم: کاتی قوربانی کەیە؟ ئێستا لەم باسەدا باسی ئەوە بەروونی دێ.

چوارەم: ئەو ئاژەڵانەی بۆ قوربانی دەست دەدەن ئەمانەن: وشترو رەشەوڵاخو مەڕو بزنن بە هەموو جۆرەکانیانەوە، گامێشیش لە زاراوەی شەرعا بە رەشەوڵاخ دادەنرێ، خودای گەورە دەفەرموێ: {لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُم مِّن

بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ – سورة الحج – ٢٨/٢٢} واتـه: با موسوڵمانان بێن بۆ لای تۆو بۆ سەردانی خانەی خودا، هەتا بە چاوی خۆیان ئـەو هـەموو سوودو بەهرانە ببینن کـەوان لـەم کۆڕو کۆبوونەوانـەدا، کـە لـەم چـەند رۆژە دیاریکراوانــەدا دەبەســترێن، بــۆ ئــەوەیش لــەم رۆژە پیرۆزانــەدا خۆشــیان بەهرەمەنــدبن لــە بــەهرەی جیهــانیو ئــایینی) وەك جێبـەجێکردنی حـەجو عـەمرە، وەك ئەنجامـدانی کـاری بازرگـانی، وەك دیتنی شوێنی پیرۆزو شوێنی مێژوویی وڵات، وە با ناوی خودا ببـەن لـەو چەند رۆژە دیاریکراوانەدا، بە تایبەت لەکاتی سەربڕینی ئـەو ئاژەڵانـەدا کە خودای گەورە کردوونی بە رۆزیی حەڵاڵ بۆ ئێوە. ئەوەتا بەپێی ئـەم ئایەتە ئاژەڵ دیاری کراوە بۆ قوربانی، ئاژەڵیش برێتییە لە وشترو رەشـە وڵاخو مەڕو بزن، کەواتە گیانـداری تـر جگـە لـەم چوارە دەست نـادا بـۆ قوربانی، یەکگتن لەسەر ئەمە دامەزراوە، کرداری پێغەمبەریش بەڵگەیە لەسەر دروستیی ئەم بڕیارە، چونکە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} هەر لـەم چـوار جـۆرە شـتە قوربـانی کـردووە، نەبیـستراوە لـە شـتی تـر قوربـانی کردبێ.

٣٦٩) مەرجـەکانی دامەزرانـدنی قوربـانی ئەمانەن:

١) لە مەڕ شەك یا لە شەك بـە تەمـەنتر دەست دەدا بـۆ قوربـانی، شەك ئەوەیە کە ساڵێکی تـەواو کردبێو پێی نابێتـە ساڵی دووەم، قیـل (گوتراو)ێ دەڵێ: یاخود بـەر لـە تـەواو بـوونی ساڵێ ددانـە پێشینەکانی

کەوتبێ، گوتراوێ تر دەفەرموێ: ئەوەیە بەرگنەکەی ببێ بە خوری، بەرگن لە سەرپشت قیتو قنجە، خوری شۆڕو سەرەو خوارە. گوتراوێ تریش دەفەرموێ: ئەوەیە شەش مانگی تەواو کردبێ، بەڵام فەرموودەی یەکەم دروستترینی ئەم فەرموودانەیە.

٢) لە بزن چتیرێ کە دوو ساڵی تەواو کردبێو کەوتبێتە ساڵی سێیەمەوە، لەسەر فەرموودەی دروستترین دەست دەدا بۆ قوربانی، بۆیەیش لە شەك بە ساڵ جیایە چونکە گۆشتی چتیر لە گۆشتی شەك کەمترە، لەبەر ئەوە بەهۆی زیادەی ساڵەوە هەوڵی ئەوە دەدرێ ئەو کەمییە پڕبکرێتەوە، گوتراوێ دەفەرموێ: بزنێ ساڵێکی تەواو کردبێو پێی لە ساڵی دووەم نابێ بۆ قوربانی دەست دەدا. چتیر لە عەرەبیدا ناوی (ثنیً)یە، بۆیە وای پێدەگوترێ چونکە لەو تەمەنەدا ددانە دوینەکانی دەردەچێ، کە بەعەرەبی ناویان (ثنیَّە)یە[1]

---

[1] ددان لە مرۆڤ دا ئەم چەند جۆرەی هەیە، کە لە پێشەوە لە ناوەڕاستی ریزی سەرەوەو ریزی خوارەوە لەسەر ئەم ریزە دەست پێ دەکەن:

١- ثەنایا (ددانە دوینەکان).

٢- رەباعیات (ددانە چوارینەکان).

٣- ئەنیاب (کەڵبە).

٤- ضەواحیك (پێشەخرێ).

٥- ئەرحاء (خرێ). ئەم پێنج جۆرە هەر جۆرەی چوار ددانن، دوویان لە ریزی سەرەوەنو دوویان لە ریزی خوارەوەن، بە رابەری یەکترین، کۆی هەموویان دەکاتە بیست ددان، گشت ددانەکانی تریش پێیان دەگوترێ: ئەضراس، واتە: کاکیلە. گەلێ بابەتو برِیارو زانیاری پەیوەندییان هەیە بەناوو بە جۆری ئەم ددانانەوە، لەبەر ئەوە بە باشم زانی کە

٣) وشتری قربانی دەبێ پێنج ساڵی تەواو کردبێ‌و پێی نابێتە شەشەوە بە عەرەبی وشتر لەم تەمەنەدا بە نێری دەگوترێ (ثنیّ) بە مێچکەی دەگوترێ (ثنیَّة) گوتراویشە: دەبێ شەشی تەواوکردبێ‌و پێی نابێتە حەوتەوە بەلام فەرموودەی یەکەم دروستترە.

٤) رەشەولاخیش دەبێ دوو ساڵی تەواو کردبێ‌و پێی نابێتە سێوە، گوتراویشە: پێی نابێتە چوارەوە.

(ئەم جۆرە ئاژەلانە دەست ئەدەن بۆ قوربانی)

خەسێنراو بۆ قوربانی دەست دەدا، چونکە ئاژەڵ بە خەسان قەڵەو دەبێ‌و گۆشتەکەی خۆشتر دەبێ، هەروا کوڵ‌و شاخ شکاویش دەست دەدا، گەرچی بەهۆی شاخ شکاویشەوە خوێنی لێ بێ، چونکە کار لە گۆشتەکەی ناکا، کەواتە: وەك چۆن برینەوەی خوری‌و مووی ئاژەڵ زیانی نیە شاخ شکاویش ئاوا زیانی نیە بۆ قوربانی.

بزانە:

جیایی نیە لە ئاژەڵی قوربانیدا نێربێ یا مێ بێ، بە مەرجێ ساڵی رەچاوکراو هاتبێتە دی. بەڵێ لەسەر رای دامەزراو نێر بۆ قوربانی

ئەم روونکردنەوەیە بنووسم. تکایە بڕوانە: عمدة القاری شرح صحیح البخاری ج/ ٢١ ص ٢٥٤ لەم شوێنەدا هەڵەی چاپ زۆرە، لە وەرگەڕاوەکەدا هەڵەکانم بەپێی کفایة الاخیارەکە راست کردەوە. لە هەندێ شوێنی دیکە دووان پەڕیوە.

٦- بڕوانە: مختصر صحیح البخاری/ کوردی بەرگی/ ٤ ل – ٢٨٣.

- وەرگێڕ -

باشتره، چونکه گۆشتەکەی خۆشتره (کورد گوتەنی: بەرخی نێر بۆ سەربڕین – وەرگێڕ).

وشترێ بۆ حەوت کەس دەست دەدا، هەروا ڕەشەوڵاخیش، بەپێی ئەو فەرموودەیەی کە جابیر دەیگێڕێتەوە دەفەرموێ: ساڵی ڕێکەوتنی حودەیبییە کە لە خزمەتی حەزرەتدا بووین ئیحرامی عەمرەمان بەستبوو، بەڵام بتپەرستەکان ڕێگەیان نەداین کە عەمرەکەمان تەواو بکەین، ئیتر ئیحرامەکەمان شکان و بەم شێوەیە فیدیەماندا: بە حەوت کەس وشترێ یا گایەکمان سەردەبڕی (موسلیم) ئەبو ئیسحاق دەفەرموێ: وشتر بۆ دە کەس بە کاردێ. ئیبنو عەبباس {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: لە سەفەرێکا، لە خزمەت حەزرەتدا بووین، بوو بە جەژنی قوربان، جا حەوت کەس حەوت کەس لە یەك سەر ڕەشەوڵاخا دەبووین بە هاوبەش و دەمانکرد بە قوربانی، وە دە کەس دەکەسیش لە یەك سەر وشتردا دەبووین بە هاوبەش و دەیمانکرد بە قوربانی (تیرمیذی گێڕاویەتەوەو دەفەرموێ: فەرموودەیەکی جوانی نابلاو (غەریب)ە، ئیبنو لقەطانیش دەفەرموێ: فەرموودەیەکی دروستە. لە بوخاری شەریفدا شتێ وا هەیە کە شایەتی ئەم فەرمایشتەی ئەبو ئیسحاق بێ (بەزەینم ئەو شتە ئەمەیە: لە بوخاریدا عائیشە {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} گایەکی کرد بە قوربانی بۆ ژنەکانی، عەللامەی عەینی {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: یەکێ لەو بڕیارانەی لەم فەرموودەیە وەردەگیرێ ئەمەیە: پێغەمبەر یەك ڕەشەوڵاخی کردووە بە قوربانی بۆ هەمو ژنەکانی. دیارە کە ئەم حەجە

حەجی ماڵئاواییە ئەو کاتەیش پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) نۆ ژنی بووە، دەی لە شوێنێ گا بۆ حەوت کەس زیاتر دەستبدا، وشتر باشتر بۆ زیاتر لە حەوت کەس دەست دەدا، بڕوانە: عومدەتولقاری ب – ٣ ل – ٢٥٧ + تاج – ٢ ز – ١٠٩ ل – ٢١٥ ف – ٢ – وەرگێڕ).

مەڕو بزن بۆ یەك کەس دەست دەدەن، بەڵام ئەگەر خێزانێ، یا چەند خێزانێ، ژێواریان لەسەر یەك کەس بوو، خاوەن خێزانەکان خۆی یا یەکێ لەو خێزانانە، مەڕێ یا بزنێکی کرد بە قوربانی لە جیاتی هەموویان ئەوە دروستەو برێتیی گشتیان دەکەوێ.

٣٧٠) چی بۆ قوربانی دەست نادا:

مەرجی ئاژەڵی قوربانی ئەوەیە نەنگی وای پێوە نەبێ کە گۆشتی کەم بکاتەوە، وەك ئەم چوار جۆرە نەنگە کە ئاژەڵی پێ عەیبدار دەبێو بە کەڵکی قوربانی نامێنێ: ئاژەڵی کوێری دیاریو، ئاژەڵی شەلی تەواو لەنگو ئاژەڵی تەواو نەخۆش کە نەخۆشییەکەی پێوە دیاربێو، ئاژەڵی لەڕو لاوازی بێ مۆخ، ئەمانە بە کاری قوربانی نایەن، بەپێی ئەم سەر بەڵگەیە لەم فەرموودەیەیدا (دروودی خوای لەسەربێ): ئەم چوارە بە کاری قوربانی نایەن: ئاژەڵی کوێر کە کوێرییەکەی پێوە دیاربێو ئاژەڵی نەخۆش کە نەخۆشییەکەی پێوە دیابێو ئاژەڵی شەلی تەواو لەنگو ئاژەڵی لە ڕكو لاوازی بێ مۆخ (تیرمیذی - ڕەزای خودای لێبێ – دەفەرموێ: فەرموودەیەکی جوانی دروستە). زاناکان دەفەرموون: هۆی دەست نەدانی کوێر بۆ قوربانی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە کە بەهۆی

کوێرییەکەیەوە، لەلای چاوە کوێرەکەوە لە وەڕانی کەم دەکاو دەبێ بەهۆی لەڕی، یا لەبەر ئەوە بەشێ لە گۆشتە پاکە خۆشەکەی نەماوە، کە گلێنەی چاوێەتی. هی شەلیش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە کە ئاژەڵی ساخ پێشی دەکەوێ‌و زوربەی کات بەهۆی ئەوەوە لەوەڕی باشی بەرناکەوێ‌و ئەوەیش دەبێ بە مایەی لەڕبوونی. هی ئاژەڵی تەواو نەخۆشیش ئەوەیە چونکە نەخۆشی گۆشت بێ کەڵك دەکا، هی ئاژەڵی لەڕك‌و لاوازی بێ مۆخیش ئەوەیە لە ڕێی زۆر گۆشت لەکار دەخا. ئەم جۆرە ئاژەڵانەیش بە کەڵکی قوربانی نایەن: گەڕۆڵ‌و شێت‌و گوێ قرتاوو دووگ بڕاو، یا هەر ئاژەڵی پارچەیێ لە لەشی یا لە ئەندامێکی بڕابێ، گەڕیی کەم‌و زۆری چون یەك لەسەر فەرموودەی دورستتر، دەبێ بەهۆی دەست نەدان، چونکە کەمی‌و زۆری گەڕیی گۆشت بێ کەڵك دەکەن، پێشەوا شافیعی {رەزای خوای گەورەی لێبێ} دەفەرموێ: گەڕۆڵی لەو چەشنە دەردانەیە کە گۆشت‌و بەزتێك دەدەن. شێتیش وا لە ئاژەڵ دەکا کە نە لەوەڕێ‌و لەڕببێ‌و گۆشتەکەی خراپ ببێ، جۆرێکی هەیە بە عەرەبی پێی دەگوترێ: ئەولاء، بە کوردی پێی دەگوترێ: حۆل: گێژوویێژ، هەمیشە دەکەوێتە دوا رانەوەو زۆر جاریش تووشی سەرەخولێ دەبێ‌و بە دەوری خۆیدا وەك باوە خولی بکا دەخولێتەوە. هۆی دەستنەدانی گوێ بڕاوو دووگ بڕاویش ئەوەیە کە بەشێ لە گۆشتە پاکە حەڵاڵەکەی کە دەست دەدا بۆ خواردن نەماوە.

٣٧١) کاتی سەربڕینی قوربانی:

کاتی سەربڕینی قوربانی دەست پێ دەکا بە تێپەڕ بوونی ماوەی دوو رکات نوێژو دوو وتار لە پاش هەتاو کەوتنی رۆژی جەژنی قوربان، وە دەمێنێتەوە هەتا رۆژ ئاوابوونی رۆژی سێیەمی پاش رۆژی جەژن، کە تێکڕا دەکاتە چوار رۆژ: رۆژی جەژنو سێ رۆژەی پاش جەژن. بەلگەی دیاریکردنی ئەم کاتە بۆ قوربانی ئەم فرمایشتەیەتی {دروودی خوای لەسەربێ} لەم رۆژەمانا یەکەم شت کە دەستی پێ بکەین ئەوەیە کە نوێژی جەژن دەکەین، ئینجا دەگەڕێینەوەو قوربانی سەر دەبڕین، جا ئەوەی ئاوا بکا ئەوە یاساو رێبازو سوننەتی ئێمەی پێکاوە، وەلێ ئەوەی لەپێش نوێژی جەژندا قوربانی سەر ببڕی ئەوە دانانرێ بە قوربانی (ش/ د/ ت/ تاج/ ٤ ز – ١٣ ل – ٣٩ فەرمووده: - ٧) بە یەکدەنگ (اتفاق)ی زاناکان کردنی نوێژی جەژن مەرجی داهاتنی کاتی قوربانی نیە، بەلکوو تێپەڕ بوونی ماوەی دوورکات نوێژو دوو وتار مەرجەو بەس، کاتی قوربانیکردن بەسەر دەچێ بە تێپەڕ بوونی سێ رۆژەی پاش جەژن چونکە دەفەرموێ {دروودی خوای لەسەربێ}: رۆژەکانی مینا – کە رۆژی جەژنو سێ رۆژەکانی پاش جەژنن – هەموویان رۆژی قوربانیکردنن (بڕوانە: تاج/ ٢ ز- ١٠١ ل ٢٠٠ فە- ٢ - وەرگێڕ).

قوربانیکردن لە شەوا ناباشە، واتە: دروستە بەلام ناپەسەندە، چونکە مەترسی ئەوەی هەیە کە گۆشتەکەی بە تەڕو تازەیی دابەش نەکرێ.

٣٧٢) چی لە کاتی سەربڕیندا پەسەندە:

ئەم چەند کارە لەکاتی سەربڕینی قوربانیدا سوننەتە:

١) ناوی خواهێنان چونکە زاتی پاك دەفەرموێ: {فَكُلُواْ مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّهِ عَلَيْهِ – سورة الأنعام – ١١٨/٦} واتە: دەی لە گۆشتی ئەو گیانلەبەرانە بخۆن کە ناوی خودایان لەسەر دەبرێ، لەکاتی سەربڕینیاندا. لە صەحیحەینا هەیە: کاتێ پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} قوربانییەکەی خۆی سەربڕی فەرمووی: (**بسم الله**: بە پیرۆزی ناوی خودا).

بەڵام ئەگەر لەکاتی سەربڕیندا قوربانیکەر ناوی خودایش نەبا هەر دروستە، چونکە خاوەن نامەکان زۆرتر کە گیانلەبەر سەر دەبڕن ناوی خودا یاد ناکەن، لەگەڵ ئەوەیشا خودا سەربڕاوەکانیانی بە حەڵاڵ داناوە. دیسان لە صەحیحەیندا دەفەرموێ: عائیشە {رەزای خوای لێبێ} فەرمووی: گوتیان: ئەی پێغەمبەری خودا! رێ دەکەوێ هەندێ کەسی نۆ موسوڵمان کە هێشتا بە جوانی فێری یاساکانی ئیسلامەتی نەبوون، رێ دەکەوێ ئەو جۆرە موسوڵمانانە گۆشتمان بۆ دەهێنن، نازانین کە ناوی خودایان لێ هێناوە یانا، جا ئایا لێی بخۆین یانا؟ فەرمووی: خۆتان ناوی خودا بهێننو بیخۆن (د/ ب/ ن – تاج/ ٤ ل – ٢٨ ز – ٩) دەی ئەم فەرموودەیە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە بیسمیللاکردن سوننەتە نەك پێویست، چونکە ئەگەر لەکاتی سەربڕیندا ناوی خواهێنان پێویست بوایە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} رێگەی خواردنی ئەو گۆشتەی نەدەدان.

٢) سەڵاواتدان لە دیداری خۆشەویست {درووده خوداى گەورەى لەسەربێ} شافیعی {رەزاى خوداى گەورەى لێبێ} لەم بارەیەوە هۆشیاری راگەیاندووە کە درود لە دیاری پێغەمبەر {درووده خواى لەسەربێ} لەم کاتەدا سوننەتە بە قیاس لەسەر شوێنەکانی تر، لەبەر ئەوەیش کە خودای گەورە ناوو شۆرەتو پایەو شانی بەرزەوە کردووە، لەم بارەیەوە دەفەرموێ: {وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ – سورة الشرح – ٩٤/٤} (واتە: وە ناوو شۆرەتو پایەو شانی تۆمان بەرز کردۆتەوە، لە شایەتماندا، لە بانگدا، لە قامەتدا، لە تەحیاتا، لە وتاری خوازبێنیدا، لە زۆر بۆنەکانی تردا، ناوت کەوتە پاڵ ناوی خودا). لە راستیدا لە سایەی خواداوە لەهەرکوێ بە جوانی ناوی خودا دەبرێ ناوی جوانی پێغەمبەریش دەبرێ کەواتە لەم شوێنەیشا هەروا.

٣) رووکردنە رووگەو رووی سەربڕاوەکە بەرەو رووگە بێ لەکاتی سەربڕینیدا، چونکە ئەوێ باشترین لایە کە رووی تێ بکرێ، لەبەر ئەوەیش کە پێغەمبەریش {درووده خواى لەسەربێ} هەر سەربڕاوێ بە دەستی خۆی سەری دەبڕی رووی دەکردە رووگە.

٤) ئەڵڵاهو ئەکبەرکردن. چونکە ئەنەس {رەزاى خواى لێبێ} فەرمووی: خۆشەویست {درووده خواى لەسەربێ} دوو بەرانی تەوی شاخداری کرد بە قوربانی بە دەستی خۆی سەری بڕین، وە ناوی خودای هێناو ئەڵڵاهو ئەکبەری کردو فەرمووی: بسم الله والله أكبر، وە قاچی دانا لەسەر لاملیان، وە لەسەر لای چەپ بەرەو قیبلە پاڵی خستنو بە دەستی چەپی سەری گرتنو بە دەستی راستی چەقۆکەی گرت، ئنجا سەری بڕین (ش/ د/ ت/ ن – تاج – ٤ ل – ٤٠ ف – ١ ز – ١٤).

٥) نزای گیرابوون، جابیر {ڕەزای خوای لێبێ} فەرموویی: ڕۆژی جەژنی قوربان، پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دوو بەرانی شاخداری تەوی خەساوی سەربڕی‌و کردنی بە قوربانی، لەو کاتەدا کە رووی دەکردنە قیبلە دەیفەرموو: (انی وجهت وجهی للذی فطر السموات والارض – علی ملة ابراهیم – حنیفا وما أنا من المشركین. ان صلاتی ونسكی ومحیای ومماتی لله رب العالمین. لا شریك له وبذلك ارموت وأنا من المسلمین. اللهم منك ولك عن محمد وأمته باسم الله والله اكبر). واتە: وا من بە دڵێکی پاکەوە رووی خۆم دەکەمە ئەو کەسە کە ئەم ئاسمانانەو ئەم زەوییەی لە نەبوون دروست کردووە، من لەسەر ئایینە بێ گەردەکەی ئیبراهیمم‌و لە هەموو ئایینێکی پووچ‌و لە گشت بیرو باوەڕێکی بەتاڵ لام داوە، وە من بە هیچ جۆرێ لەو کەسانە نیم کە فرەخوان‌و هاوڕێ بۆ خودا بڕیار دەدەن، بێگومان نوێژو خواپەرستیم‌و ئاواو یاسای حەجکردنم‌و ژیانم‌و مردنم هەر بۆ خودای پەروەردگاری جیهانیانەو بە دەستی ئەوەو پاداشم لای خۆیەتی، هیچ هاوبەشێکی نیەو من بەمە فەرمانم پێکراوە کەوا بە دڵێکی ساف‌و بێگەردەوە بڵێم من یەکێکم لە موسوڵمانان، پەروەردگارم! ئەمە هی خۆتەو بۆ خۆتەو لە تۆوە خەڵات کراوە بە من، وا منیش پێشکەشی دەکەمەوە بە خۆت!

دەیکەم بە قوربانی لە باتی موحەممەدو لە باتی گەلەکەی، بە ناوی خودا، خودا لە هەموو کەس گەورە ترە. ئنجا حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} سەری بڕی. (د - بە رشتەیەکی باشکە لە: سند صالح – تاج/ ٤ ز

– ١٥ ل – ٤٣ ف – ١) ئەمەش نزایەکی کورتە لەم بارەیەوە (**اللهم هذا منك واليك فتقبل مني**: خودا گیان! ئەمە خەڵاتی تۆیە، تۆ ئەمەت خەڵات کردووە بەمن، وا منیش پێشکەشی دەکەمەوە بە خۆت، ئەی خودایە! قەبووڵی بکە لێم) بەڵگەی ئەمەیش ئەوەیە کە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەربێ) لەکاتی قوربانی کردندا فەرموویەتی: (**باسم الله اللهم تقبل من محمد وآل محمد ومن أمة محمد**: بەناوی خودا، خوایە گیان! ئەم قوربانییە قەبووڵ کە لە موحەممەد خۆیو لە کەسوکاریو لە نەتەوەی) (م/ د/ ت/ ن – تاج/ ٤ ل – ٤١) نەتەوە: واتە: ئوممەت.

٦) سوننەتە خۆی ئاژەڵەکە سەر ببڕێ، ئەگەر بزانێو بتوانێ، لەمەدا حەزرەت دەکا بە سەرمەشق بۆ خۆی بەڵام ئەگەر خۆی نەیدەزانی با ئاژەڵەکە بداتە دەست جێکار (وەکیل)و خۆی ئامادەبێ لەسەری، لەکاتی سەربڕینیدا چونکە فەرمووی (درودی خوای لەسەربێ): ئەی فاطیمە! هەستە لەسەر قوربانییەکەت حازربە بە یەکەم دڵۆپی خۆێنەکەی خودا لە هەموو گوناهێ کە لەوەوپێش کردووتە لێت خۆش دەبێ وە بڵێ: (**ان صلاتي ونسكي ومحياي ومماتي لله رب العالمين لا شريك له وبذلك أمرت وأنا اول المسلمين**).

٣٧٣) چی لە قوربانی دەکرێ؟

قوربانی دوو جۆری هەیە: قوربانی سوننەتو قوربانی پێویست، یا نەزرکراو، جا قوربانی پێویست هەر کە ناوی قوربانی لێهێناو نەزری کرد ئیتر لە ملکی قوربانیکەر دەردەچێ، تەنانەت ئەگەر بیفەوتێنێ

دەبێ بیبڕێرێ، کاتێکیش سەری بڕی دەبێ گشت گۆشتەکەی بکا بە خێرو بیبەخشێتەوە بەسەر هەژارانا، نابێ نەخۆی نە کەسێ ژێواری لەسەری بێ لێی بخۆن، نابێ بەشی دەوڵەمەندیشی لێ بدات، بە قیاس لەسەر تۆڵەی نەچیرو خوێنە پێویستەکان، کە کەمو کوڕی حەجو عەمرە پڕ دەکەنەوە (دماء الجبرانات) (بڕوانە: فیقهی ئاسان ب – ١ ل – ٣٧٤ هەتا ل – ٣٨٧ – وەرگێڕ) مەبەست لە هەژار کەسێکە زەکاتی پێ بشێ.

تەنانەت ئەگەر نەزرکەرەکە لێی خوارد، یا هەندێکی لێ هێشتەوە هەتا فەوتا دەبێ بیبژێرێ، چونکە لە دەستەبەریی ئەودایە، لەبەر ئەوە دەبێ، بە هاکەی ببژێرێ، گوتراویشە: دەبێ وێنەی ئەو گۆشتە کە خواردوویەتی یا فەوتاوە پەیدا بکاو بیبەخشێ بە هەژاران، بەهەرحاڵ لە سەری نیە کە لە باتی ئەو فەوتاوە ئاژەڵێکی تر بکا بە قوربانی، چونکە قوربانییەکەی کردووە. ئەمەیش چۆنێتیی بەکارهێنان (تەصەرووف)ی قوربانی سوننەتە:

هەر قوربانییەك کە سوننەت بێ، سوننەتە کە خاوەنەکەی لێی بخوا، بەڵکوو گوتراویشە: پێویستە کە لێی بخوا، چونکە لەسەر قسەی ئەم گوتیاری فەرمان لەم ئایەتەدا بۆ پێویستبوونە کە دەفەرموێ: {فَكُلُواْ مِنْهَا} بەلام رای دروست ئەوەیە: کە خواردن لێی سوننەتە، بەپێی ئایەتی {وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُم مِّن شَعَائِرِ اللَّهِ – سورة الحج – ٣٦/٢٢} ئەوەتا بەپێی ئەم ئایەتە قوربانی دانراوە بە بەهرە بۆ مرۆڤ نەوەك بە ئەرکی سەرشانی!

به پێوەر (قیاس)ی حەوتمیش بۆ خواردن لە گۆشتی قوربانی سوننەتە نەك پێویست. ئەیسە باشتر ئەوەیە کە گشتی بکا بەخێر، چەند پارووێەکی نەبێ بۆ پیرۆزی بیخوا. بەلام ئەگەر نەیویست هەمووی بکا بەخێر چی بکا باشە؟ گوتراوێ دەفەرموێ: نیوەی بخواو نیوەی بکا بە خێر، چونکە زاتی مەزن دەفەرموێ: {فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ – سورة الحج – ٢٨/٢٢} (واتە: جا خۆیشتان لێی بخۆنو دەرخواردی گیرۆدەی نەدارایشی لێ بدەن). ئەوەتا ئایەتەکە کردوویەتی بە دوو نیوە، بەلام لەکاتی وادا دروستترین ئەوەیە: بیکا بەسێ بەشی یەکسانەوە، سێیەکی بخوا، سێیەکی بکا بە دیاری، سێیەکی بکا بە خێر، چونکە زاتی مەزن دەفەرموێ: {فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ – سورة الحج – ٣٦/٢٢} واتە: جا خۆیشتان لێی بخۆنو بەشی هەژاری خاوەن قنیاتو بەشی سواڵکەریشی لێ بدن).

ئەوەتا ئەم ئایەتە گۆشتی قوربانی دەکا بە سێ بەشەوە، بەشێ بۆ خۆیان، بەشێ بۆ هەژاری قنیاتکەر، کە هەر چەندەی پێ بدەی پێی رازی دەبێ، بەشی بۆ دەردووزەکەرو ئەو گەدایانە کە بەر دەرگا بە مەردووم دەگرنو ورگی پشکی قەوی دەگرن[1].

[1] هەژاری خەلاتی خوایە، بەهرەیەکی گەورەیە بۆ کەسێ نرخی بزانێ، بەلام مەبەست لە هەژاری تەمبەڵیو تەوەزەلیو دەستسپێتیو بێ کارەیی نیە. کاسبکار خۆشەویستی خودایە. مەبەست لە هەژاری کەم دەستیو بێ وەییو رازیبوونو قنیات کردنە بە بەشی خودا، هەژاری بەم واتایە کەلەپووری پێغەمبەرانو پیاو چاکانو زانا گەورەکانە، ئەمانە

بەس بە دڵو دەروون دەوڵەمەند بوون، سامان پەرست نەبوون، بوونو نەبوونیان پێوە دیار نەبووە. جارێ برکەیێ میوان چووینە ماڵی مەلاییێ، شەوو رۆژێ لەوێ ماینەوە، خزمەتێکی شاهانەیان کردین، دوایی زانیمان کە مامۆستا بۆ خزمەتی میوانەکان کتێبی دەورو دەرسەکەی خۆی فرۆشتووە!

ئەم مامۆستا بەڕێزە مامۆستا مەلا رەسوولی سەرگەڵوویی بوو، رەحمەت لە خۆیو لە کاك موحەممەدی جوانە مەرگی کوڕی بێ، جاوا بە یادی رەحمەت نادرن بۆ گیانی پاکی ئەوو کاوەی کوڕەو حەزروتی وەیسی قەرەنیو ئیمامی نەوەویو ئەهلی صوففەو گشت سۆفیو دەروێشێکی بێوەیی کە نارگری ناو تەکیەو خانەقاکان، بە تایبەتی بە یادی سۆفییە بێوەییەکانی خانەقای بیارەوە کە خۆم بە چاوی خۆم زوهدو تەقوار بەرەکەتیانم لەسەردەمی شێخی عەلائەددینا دیوە {رەزاو رەحمەتی خودای گەورەو مەزن لە هەموویان بێ} را لێرەدا بەو یادەوە ئەم چامەیەتان پێشکەش دەکەم. بە تایبەتی پێشکەشی دەکەم بە هاوڕێو هاودەمو هاودەردو هاوخەمم، هاوسەری بێوەیو سۆفی مەشرەبم، کە ئومێد دەکەم لە کەرەمی خودا، کە بیکا بە نموونەیێ بۆ ئەو ژنە رووسوورە خوا ناسە دەرویش مەشرەبانە، کە ئەم چامەیە رەنگ دەداتەوە لەناو دڵو دەروونیاندا. رەحمەت لەو کەسەی بەهرە لەم کتێبە وەردەگرێ رەحمەت دەنێرێ بۆ دایکی سەلاحو کەسوکاری، چونکە بەراستی زۆر خزمەتی ئەم کتێبانەی کردووە خودا پاداشی باشی بداتەوە. ئەی دایکی سەلاح! ئەی حاجی زەکیەی مەلا کەریم عەلی! {رەحمەتی خودا لە خۆت و کەس و کارو مردوو زیندووت بێ}. بفەرموون لەگەڵ چامەکەدا:

هەزاری ساچاو بە بەشی خودا
پادشا لە چاویا مانەندی گەدا
رەنگە زەردەکەی کە پرشنگ دەدا
زەردە پەڕنییە، خۆر گزنگ دەدا
خۆشە بێوەیی چەتری سەرت بێ
کالای هەزاری بەرگی بەرت بێ!

نەخـەمی مـەزراو رانـە مـەڕت بـێ

نە ترسی گورگی دەشتو دەرت بێ

ئاسمـان لێفـەو زەوی بـەڕت بـێ

نە لەگەڵ کەسێ هەراو شەڕت بێ!

ئـالآی دەرویـشی لـە کەمـەرت بـێ

وەیسەکەی خۆمان بە رەهبەرت بێ!

ترسی روو زەردی لای سەروەرت بێ

کردەوەی باشی خۆت سوپەرت بێ!

دڵـی روونـاکی خـۆت خەفـەرت بـێ

چـرای رۆشـنی دەورو بـەرت بـێ!

تـا لـە ریـسوایی سـواڵ قوتـەرت بـێ

حـاڵو مـاڵێکی سـەرو بـەرت بـێ!

مزگـەوتێ نزیـک بـە رابـەرت بـێ

خـەڵوەگای گیـانی بـە خەبـەرت بـێ!

هـەڤاڵێ هـاوبیر قەڵەنـدەرت بـێ

کـاتی پێویـستی هاوسـەنگەرت بـێ!

نـەک لەسـەر سـینی بـرادەرت بـێ

کـە پـشتی هـەڵکرد لـە زەرەرت بـێ!

نەفسێ چون دەبان پڕ جەوهەرت بێ

ژنێکی وەک خۆت بە هاوسەرت بێ!

وەرگێڕ

نووری فارس حەمە خان

سلێمانی ١٨/٨/١٩٩٦

هەیشه دەفەرموێ: قوربانیکەر لە قوربانی سوننەت بۆی هەیە هەم لێی بخوا هەم لێی دەرخواردی خەڵك بدا، هەم قایمەی لێ بکا، بەپێی ئەم فەرموودەیە: سەلەمەی کوڕی ئەکوەع {ڕەزای خوای لێبێ} فەرمووی: پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: ئەو کەسەی لە ئێوە قوربانی دەکا نابێ لە پاش سێ شەو لە گۆشتی ئەو قوربانییە لە ماڵیدا بمێنێ، جا لە ساڵی ئاییندەدا عەرزیانکرد: ئەی پێغەمبەری خودا! ئەمساڵیش وەك پاربکەینەوە؟ فەرمووی {درودی خوای لەسەربێ}: نەء، هەم خۆشتان لێی بخۆنو هەم بەشی خەڵکی تریشی لێ بدەنو هەم قایمە (ادخار)یشی لێبکەن، پار بۆیە وام گوت چونکە پار ساڵەکەی گرانەو نەهاتی بوو... (ش/ د/ ت/ ن/ تاج/ ٤ ل – ٤٥).

ڕاجیایی هەیە لەو کەسانەدا کە لە قوربانی، دیارییان پێ دەدرێ، گوتراوە: ئەو هەژارانەن کە لەبەر دەروون بەرزی خۆیان، هەژاری لێیان بووە بە نەخشو وەك خشڵ دەیانڕازێنێتەوە، گوتراویشە: دەوڵەمەندانن. پێشەوا غەزالی {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: سێیەکی قوربانی سوننەت بە دیاری دروستە بدرێ بە دەوڵەمەندو بە هەژاری دەروون بەرز!

بزانە:

دروست نیە گۆشتو پێستو هیچ شتێکی تری قوربانی بفرۆشرێ، هەتا دروست نیە پێستەکەی لە جیاتی کرێ بدرێ بە قەسابەکە یا بە سەربڕەکە، بەڵکوو دەبێ کەوڵەکەیشی ببەخشێ، یا خۆی سوودی لێ وەربگرێ، وەك ئەوە بیکا بە مەشکەو کوندەو سۆڵو کاڵە، بەڵام لەم کاتەدا نابێ بیاندا بەکرێ.

شوێنی دابەشکردنی قوربانی شوێن‌و شاری قوربانیکەرە، لە بارەی گواستنەوەیەوە بۆ شوێنێکی تر دوو بۆچوون هەیە، دروست ئەوەیە کە ئەمیش وەك زەکات گواستنەوەی دروستە، وەك لە باسی زەکاتدا ئەمە رابوورد (بڕوانە: فیقهی ئاسان ب – ١ ل – ٣١٢ – وەرگێڕ).

٣٧٤) باسی حەوتم (عەقیقە):

(بڕوانە: مختصری صحیحی بوخاری – بە کوردی، بەرگی پێنجەم، لاپەڕە/ ١٠٠ هەتا ١١٣).

حەوتم بە عەرەبی ناوی (عەقیقە)یە، کە ئەو موومیە لەکاتی لە دایکبوونا وا بە سەری ساواوە، لە شەرعا ئەو ئاژەڵەیە کە لە رۆژی حەوتەما دەکرێ بە حەوتم بۆی، کە لە هەمان رۆژا سوننەتە مووی سەری بتاشرێ‌و بکێشرێ بە زێڕ یا بە زیوو بدرێ بە هەژاران. حەوتم سوننەتە، سەر بەڵگەی سوننەتبوونی ئەم فەرموودەیەتی {دروودی خوای لەسەربێ}: هەموو کوڕێ رێگەی پێ نادرێ کە تکاو شەفاعەت لە قیامەتدا بۆ باوك‌و دایکی بکا، ئەگەر بە منداڵی بمرێ، هەتا حەوتمی بۆ نەکرێ، هەق وایە لە رۆژی حەوتەیدا حەوتمی بۆ سەربڕن‌و سەری بتاشن‌و ناوی بنێن (ئەحمەد/ تیرمیذی. حاکم بە فەرموودەیەکی دروستی داناوە). هەق وایە بۆ کوڕ دوو مەڕ یا دوو بزن یا مەڕو بزنێ بکرێ بە حەوتم، وە بۆ کچ مەڕێ یان بزنێ بکرێ.

بەپێی ئەم فەرموودەیە: ئوم کورزی ئەل(کعبیە) {رەزای خوای لێبێ} فەرمووی: حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: دوو مەڕ یا دوو بزن، کە

بۆ قوربانی دەست بدەن، بۆ کوڕ دەکرێن بە حەوتم، وە بۆ کچیش یەك مەڕ یا یەك بزن (د/ ت/ ن – رشتەی دروست) عائیشەیش {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەری خودا {درودی خوای لەسەربێ} فەرمانی پێمان کردووە کە بۆ کوڕ دوو مەڕ یا دوو بزن بکەین بە حەوتم بۆ کچیش مەڕی یا بزنێ (تیرمیذی/ ئیبنو ماجە/ ئیبنو حەبان لە صەحیحی خۆیدا).

بزانە:

ئەو ئاژەڵەی دەکرێ بە حەوتم دەبێ دەست بدا بۆ قوربانی، دەبێ لە تەمەن‌و بێ نەنگی‌و ساغیدا دەق وەك ئاژەڵی قوربانی وابێ بە پێوەرو قیاس لەسەر قوربانی. گەرچی حەوتم بە هەموو ئاژەڵێ کە دەست بدا بۆ قوربانی دروستە، وەك وشترو گاو مەڕو بزن‌و گامێش، وەرای دروستترین ئەوەیە کە وشترێ یا گایێ بۆ حەوتم لە مەڕێ یا لە بزنێ باشترە، کەچی هەیە دەفەرموێ: مەڕو بزن بۆ حەوتم لە وشترو گا خێرترە، گوایە ڕواڵەتی ئەم فەرموودەیە دەکا بە بەڵگەی بۆ چوونەکەی کە دەفەرموێ: دوو شات بۆ کوڕو یەك شات بۆ کچ – دانەر {ڕەزای خوای لێبێ} – شاتی بڕیوە بەسەر مەڕدا، وەقسەی ئەم قیلەیشی بەلاوە پەسەندە، گوایە ئەمە ڕەفت بە سوننەتە، چونکە لە سوننەتدا بۆ حەوتم دەق لەسەر (شاة) هەیە بەلام بەزەینم لەم شوێنەدا فیقهول مویەسەرو کیفایەتول ئەخیار زۆریان فەرقە، ئەمەی من نوسیومە هی کیفایەکەیە. دانەریش لە باتی ئەمە ئاوا دەفەرموێ: گەرچی حەوتم بەگشت ئاژەڵێ، با مەڕیش نەبێ دادەمەزرێ، بەلام مەڕ بۆ حەوتم باشترە لە ئاژەڵی تر چونکە ڕووکاری سوننەت فەرمان بە مەڕ دەکا). وەکی تریش کەی

رووکاری سوننەت فەرمان بە مەڕ دەکا؟ سوننەت لەم شوێنەدا فەرمان بە (شاة) دەکا، دانەر بەبێ بەڵگە (شاة)ی بڕیوە بەسەر (شاة الضأن)دا، (شاة) لە زمانو لە شەرعو لە حەدیثا ئەمەیە کە نەوەوی لە مینهاجا لە باسی زەکاتدا دەفەرموێ: (والشاة جذعة ضأن لها سنة... أو ثنيّه معز لها سنتان – وەرگێڕ).

٣٧٥) سوننەتەکانی حەوتم:

١) سوننەتە لەکاتی سەر بڕینی حەوتمدا حەوتمکەر بڵێ: بسم الله اللهم هذا منك واليك، ئەوجا بڵێ ئەمە حەوتمە بۆ فیسارەکەس، ناوی حەوتم بۆ کراوەکە دیاری بکا.

٢) سوننەتە لەکاتی گزنگدانی خۆردا حەوتم سەر ببڕری.

٣) سوننەتە لە پێش سەربڕینی حەوتمدا مری منداڵەکە بتاشریێو بکێشرێ بە زێڕ یا بە زیودا، وە ئەو زێڕە یا ئەو زیوە بدرێ بە هەژارێ، یا بە کەسێ کە زەکاتی پێ بشێ. گوتراویشە: سەر تاشین بخرێتە پاش سەربڕینی حەوتم، چونکە بەدیمەن فەرموودەکە وا نیشان دەدا، کە سەرتاشین لە پاش سەربڕینە.

٤) هەروا سوننەتە ئەم ئاژەڵی حەوتمە بە کوڵاوی پێشکەش بکرێ بە مەردومو لەکاتی کولاندنەکەیا شیرینیی تێکەڵ بکرێ، بە نیازی نوقلانەی باش، کە خوایاربێ منداڵەکەیش ئاوا رەفتاری شیرین دەبێ، سوننەتە کە ئێسقانەکانی نەشکێنن، باشتر ئەوەیە کە حەوتم بە کوڵاوی

بەخشرێتەوە بەسەر هەژاناو بۆیان ببرێ بۆ جێگەو ڕێگەی خۆیان، شافیعی دەقی هەیە لەسەر بەخشینەوە بەسەر هەژاراندا، بەڵام ئەگەر خوڵکیشیان بکا بۆ سەری قەیدی نیە.

٥) سوننەتە بە خورما یا بە شیرینی تر مەڵاشووی شیرین بکرێ، بەڵام بە خورما باشترە، چونکە پێغەمبەر خۆی {دروودی خوای لەسەربێ} بە خورما مەڵاشووی منداڵەکانی یاریدەرەکانی شیرین دەکرد.

٦) منداڵ کە لەدایك بوو، سوننەتە پاش ئەوەی کە پێچرایەوە بانگ بدرێ بە گوێی راستیداو قامەت بخوێنرێ بە گوێی چەپیدا. حەسەنی کوڕی عەلی {رەزای خوایان لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەری خودا {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: هەر کەسێ خودا منداڵێکی پێ بەخشی بانگ بە گوێی راستیدا بداو قامەت بخوێنێ بە گوێی چەپیدا شەوە (ئوم صوبیان) زیانی پێ ناگەیەنێ، واتە: شەوە نایگرێ (ئیبنو سوننی) ئوم صوبیان بە کوردی پێی دەگوترێ: هاڵ: شەوە، جنۆکەیەکە، شوێن منداڵی چلەو حەوتە دەکەوێو دەستی لێ دەوەشێنێ. گوتراویشە: ئەوەی کەوا مەشهوورە لەسەر چلەو حەوتە منداڵ شەوە دەیگرێ، یا هاڵ دەیباتەوە ئەوە جۆرە نەخۆشییەکە تووشی منداڵی تازە لە دایك بوو دەبێ، جنوکەو پەری نیە. داناگەری (حیکمەت)ی ئەوە کە بانگ دەدرێ بە گوێی منداڵا ئەمەیە: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: هەموو ئادەمیزادێ _لەکاتی لە دایك بوونیدا - شەیتان بەسەرە پەنجەی دەژەنێ بە هەردوو تەنشتیدا. (ب) جا وا باشو لەبارە کە بە خوێندنی بانگ راوبنرێو دەربکرێ، وەك لەم فەرموودەیەدا دەفەرموێ: (کاتێ بانگ دەدرێ بۆ نوێژی) شەیتان هەڵ دەتۆرێنێو جرت لێ دەدا، تا گوێی لە بانگەکە

نەبێ، جا کە بانگ تەواو بوو، دیسان دێتەوە تا قامەت دەکرێ بۆ نوێژ دووبارە هەڵ دەتۆرپێنێتەوە (ش/ د/ ت/ تاج/ ١ ل — ٢٢٢) ئەبو رافیع {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: کاتێ فاطیمە حەسەنی کوڕی عەلی بوو {رەزای خوایان لێبێ} پێغەمبەرم دی خۆی بانگی نوێژی هەڵدا بە گوێچکەیدا (ئەبو داوود/ تیرمیذی/ ئەحمەد، تیرمیذی بە دروستی داناوە) عومەری کوڕی عەبدولعەزیزیش {رەزای خوایان لێبێ} بانگی دەدا بە گوێی راستی منالەکانیداو قامەتی دەخوێند بە گوێی چەپیاندا. (ئیبنو لموندیر).

٣٧٦) باسی پێشبڕکە (مسابقة)و تیرئەندازی (مناضلة)

پێشبڕکە ئەوەیە کە دوو کەس یا زیاتر ولاخ غاربدەن لە ماوە (مسافە)یەکی دیاریدا بۆ ئەوەی دەربکەوێ کە کامیان زووتر دەگەنە ئەوپەڕی ئەو ماوەیە، بە کوردی پێی دەگوترێ: تەراتێن: قۆشمە: قۆچ: غارغارێن. ئەم جۆرەیان دروستە لەسەر گرەو بکرێ، واتە: هەر کەسێ بیباتەوە دروستە ماڵی لەسەر وەربگرێ.

تیرئەندازیش ئەوەیە دوو کەس یا زیاتر تیر یا تفەنگ، یا شتێ وا، بتەقێنن تا دەربکەوێ کامیان نیشانەکە دەپێکن. سەر بەڵگە وا لە نامەو سوننەتدا، نامەی خوا دەفەرموێ: {وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ ➡} (راڤەکەی لە باسی سەرانەدا رابورد) سوننەتیش دەفەرموێ: عوقبەی کوڕی عامیر {رەزای خوای لێبێ} فەمووی: گوێم لێبوو حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} لەسەر دوانگە دەیفەرموو:

مەبەست لە (قوة) بۆ ئەمرۆی ئێمە، لەم ئایەتەدا کە دەفەرموێ: {وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن – قُوَّةٍ} تیرئەندازیو تیرهاویشتنە، وە سێ جار ئەم وشەیەی دووبارە کردەوە[*] (موسلیم/ د) ئیبنو عومەریش {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} پێشبڕکەیەکی بەولاخی بەرزە سازدا، ئەومایەنو ئەسپانەی کە قاڵ بوونو پەروەردە کرابوون، بۆ قۆشمەپێکردن لە حەفیائەوە بەری دان، ئەوسەریان تەنییە تول وەداع بوو، ئەبوئیسحاق دەفەرموێ: گوتم بە مووسا: ئەو ماوەیە مەودای چەند دەبێ؟ فەرمووی: شەش حەوت میل دەبێ، وە ئەومایەنو ئەسپانەیش کە تەڕاڵ بوونو قاڵ نەکرابوون بۆ قۆشمە لە ئەنییەتول وەداعەوە پێشی بەردەدان، ئەو سەریان مزگەوتەکەی بەنی زوریق بوو، گوتم: ئەو ماوەیە چەند دەبێ؟ فەرمووی: میلێ، یا شتێکی وا دەبێ، ئیبنو عومەر {رەزای خوایان لێبێ} خۆی یەکێ بووە کە لەم قۆچو قۆشمەوتەڕاتو تەراتینەدا بەشداری کردووە. (شەیخان/ تاج – ٨ ل – ١٠٢ ز – ٣٣) ئەنەسیش {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} وشترەمێنگەیەکی هەبوو، ناوی عەضباء بوو، بەرایی بە هیچ

(*) مەبەستی پێغەمبەر {درودی خودای لەسەربێ} ئەوە بووە کە هانی موسوڵمانانی سەردەمی خۆی بدا، لەسەر فێربوونی تیر ئەندازی، چونکە تیرئەندازی لەسەردەمی ئەودا لە جێگەی تەقەمەنیو چەکی دوورهاوێژی ئەمڕۆی ئێمە بووە، بەڵام قەت مەبەستی پێغەمبەر ئەوە نەبووە، کە هەتا هەتا هێزی سەرەکی لە شەڕو نەبەردا هەر شیروتیر دەبێ.

– وەرگێڕ –

٢٠٠٦/٩/٨

ولاخێ نەدەداو ولاخ نەبوو کە پێشی بکەوێ، ڕۆژێ عەرەبێکی دەشتەکی بە سواری وشترێکی تۆڕی بەربار لەولاوە هات پێشی عەضباء کەوت، موسوڵمانانیش ئەمەیان لەبەر گران بوو، کاتێ پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) هەستی بەوە کرد فەرمووی: ڕەوایەو بەڵێنە لەسەر خودا کە هەرشتێ لەم دنیایێ بەقایە، لووتی بەرزەوە بوو، سەری بەرزەوەکرد، خودا بدا لە لووتیو لە ئەنجامدا سەری ئەوی بکاتەوە! (بوخاری/ نەسائی/ تاج – ٨ ل – ١٠٤) لە سوننەتدا لە بارەی تیرئەندازییەوە فەرموودەی گەلێ زۆر هەیە وەك ئەم فەرموودەیە: پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) لەلای دەستەیەکی ئەسلەمییەوە ڕابورد، نیشانیان نابۆوە، فەرمووی: ئەی نەوەی ئیسماعیل پێغەمبەر! تیربهاوێژنو مەشق بە تیرو ڕمو چەك بکەن، چونکە لەکاتی خۆیدا با بەگەورەیشتان تیرئەنداز بووە!. (ب/ تاج – ٨ ل – ١٠٦).

دیسان دەفەرموێ (دروودی خوای لەسەربێ): ئەوەی فێری ڕمبازیو تیرئەندازی ببێ بەڵام لە پاشا وازی لێ بهێنێ ئەوە لە ئێمە نیە. یا فەرمووی: ئەوە لە خودا یاخی بووە. (موسلیم/ تاج – ٨ ل – ١٠٥).

٣٧٧) دروستە گرەویان لەسەر بکرێ:

ئەم پێشبڕکێو تیر ئەندازییە سوننەتنو دروستیشە کە برێتی (عیوەض: وەجەڵ) یان لەسەر وەربگیرێ، بەو شێوەیە کە باس دەکرێ. چونکە دەفەرموێ (دروودی خوای لەسەربێ): گرەو لەسەر قۆشمەی ولاخی بەرزە دروستە (ئەبو نەعیم لە – أسماء الصحابە –دا گێڕاویەتەوە).

عەرزی حەزرەتی عوسمانیش کرا: ئەرێ ئێوە لەسەردەمی ژیانی حەزرەت خۆیدا بە ئاگاداری ئەو زاتە (درودی خوای لەسەربێ) گرەوتان دەکرد؟ فەرمووی: بەڵێ. (پێشەوا ئەحمەدو دارەقوطنیو بەیهەقی) لەبەر ئەوەیش کە ئەم دوو بابەتە وەرزشە سەرەڕای بەهرەی تریان دەبن بەهۆی خۆ ئامادەکردنی جەنگاوەران لەسەر خەباتو تێکۆشان.

پێشبڕکە دروستە بەم جۆرە وڵاخانە بکرێ: بە ئەسپو بەماینو وشترو فیلو ئیسترو گوێرێژ. مەرجی پێشبڕکە ئەوەیە شوێنی راوەستانو خاڵی سەرەتای غاردان لەم پەڕی مەیدانەوە دیاری بکرێو نوختەی ئەوپەڕی ماوەکەیش دیاری بێن، وە مەودای مەیدانی هەردوو سوارەکە وەکوو یەك وابنو ئەسپی هەردوولایان دیاری بکرێ وە هەرکام لەو ئەسپانە لەوانەبێ پێش بکەوێ لەوی تریان، وە ئەندازەی پارە دیاری کراوەکەیش دیاری بێ.

چونکە ئەگەر ئەوپەڕی مەودا دیاری نەکرێ دەگونجێ کە وڵاخەکان بپرووکێن، چونکە پێشبڕکێ کەرەکان لەبەر ئەم دوو هۆیە تابتوانن وڵاخەکانیان دەرەتێنن:

یەکەم: تا سامانەکە مسۆگەر بکەن بۆ خۆیان.

دووەم: هەتا تانەی دۆڕان شوێنیان نەکەوێ! دیسان لەبەر ئەوەیش ئەگەر مەوداکە زۆر دووربێو ئەوپەڕی دیاری نەکرێ ئەستەمە بزانرێ کە کێ گرەوەکەی بردۆتەوە.

لە تیرئەندازیشدا مەرجە کە مەوداکە دیاری بکرێ دەبێ ماوە (مسافە)یەکی وابێ کە تیر بیگاتێ. هەروەها بە مەرج گێراوەکە ژمارەی

تیرهاویشتن دیاری بکریّ، هەروا ژمارەی ئەو تیرانەیش کە نیشانەکە دەپێکن، وەك ئەوە بلّێن: هەرەیەکی بیست تیر تیّ دەگرین، کاممان پێنج تیرمان لەو بیستە لە نیشاندا ئەوە دیباتەوە بە مەرجیّ ئەوی ترمان لە پێنج تیر کەمتر لە نیشانەکە بدا، بەمە دەگوتریّ (مبادره) یا وەك ئەوە بلّێن: یەکی سەرو چل تیر تیّ دەگرین، پێکانو لە نیشاندانی هەردوولا دەبژێرین، کاممان دوو پێکان (اصابه)ی زیاتر بوو، ئەوەمان گرەوەکە دەباتەوە، پێویستە ئەندازەی پارەکە یا برێتییە کە دیاری بکریّ، هەروەها ئەندازەی درێژیو پانی نیشانەکە چەندەو چەند نیە، گەرەکە چۆنێتی پێکانی نیشانەکەیش دیاری بکەن ئاخۆ بەکام شێوە لەم شێوەکارانە بووە:

١) لێدانی رووت، کە ئەوەیە تیرەکە تەنیا لە نیشانەکە بدا بەلاّم برینداری نەکا. بەمە بە عەرەبی دەگوتریّ (قرع) واتە: کوتانۆ بەرکەوتن.

٢) سمین، کە ئەوەیە بیسمیّ، بەلاّم پێوەی گیر نەبیّو دەمە تیرەکە بگەڕێتە دواوەو بکەوێتە خوارەوە، بەمە دەگوتریّ: (خزق)[1].

٣) تێهەڵچەقین: پێوە گیربوون، کە ئەوەیە بچەقیّ بە نیشانەکەداو پێوەی بگیرسێتەوە، بەمەیش دەگوتریّ: (خسق)[1]. واتە تێهەڵچەقێنو پێوە شەتلّ بوون.

---

[1] خزق بخاء وزاء معجمتين (مغنـی المحتـاج - ج/ ٤ ص ٣١٦) کەچی لە کفایة الاخیارو الفقه الميسرو شەریعەتی ئیسلاما بە (خرق) بەخیّو ڕێی بیّ نوختە نووسراوە.

٤) کرتاندن، وەك ئەوە تیرەکە لە نووکی نیشانەکە بداو بیپەڕێنێ (خرم).

٥) دەرپەڕین، کە ئەوەیە تیرەکە لە نیشان بداو بیسمێو لەو دیوەوە دەرپەڕێ، بەمەیش دەگوترێ (مرق).

جا هەرکاتێ گرێدانی تیر ئەندازی بەرەهایی، واتە: بە موتڵەقی سازدرا دەبڕێ بەسەر (قەرع)دا چونکە لە هەموویان ناسراوترە.

بزانە:

پێشبڕکە دروستە بە دوو جۆربێ:

جۆری یەکەم: ئەوەیە ئەو کەسەکە ماڵەکە بڕیار دەدا بۆ پێشکەوتوو غەیری ئەو دوو کەسەبێ، کە پێشبڕکەکە دەکەن، وەك پێشەوای موسوڵمانان، یا نوێنەری، یا یەکێ لە گەلی ئیسلام بڵێ پێیان هەرکامتان پێش بکەوێ ئەوەندە پارەی پێ دەدەم.

جۆری دووەم: ئەوەیە کە یەکێ لەم دوو کەسە، بە هاوڕێکەی بڵێ ئەگەر تۆ پێشکەوتی مـن ئەوەنـدە ماڵـت دەدەمـێ، وە ئەگـەر مـن پێشکەوتم هیچم ناوێ. ئەم دوو جۆرە دروستە چونکە جارێ پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} چوو بۆ لای دوو تیپ لە ئەنصار تیرئەندازییان سازدا بوو، تیپێکیان بردبوویەوە لەوی تریان، پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ}

---

(١) لە شەریعەتی ئیسلاما بە هەڵەی چاپ بە (فسق) نووسراوە.

- وەرگێڕ -

کارەکەیانی بەڕەوا دانا، وەکی تریش مەبەست بەوە پێك دێ، لە هەمان کاتدا ناشبێ بە قورمار، چونکە ماڵ دانەرەکە سوور دەبێ لەسەر پێشکەوتن هەتا ماڵەکەی نەدۆڕێنێ، ئەوی تریش سوور دەبێ لەسەر پێشکەوتن هەتا ماڵەکە بباتەوە. بەڵام ئەگەر هەردوو پێشبڕکێکەرەکان ماڵیان بڕیارداو بڕیارياندا هەرکەسێ پێشکەوت هەمووی بۆ ئەوبێ ئەوە دروست نیە، چونکە دەفەرموێ (دروودی خوای لەسەربێ): هەرکەسێ بە ئەسپێ پێشبڕکە بکا لەگەڵ دوو خاوەن ئەسپی تردا، وە دڵنیابێ لەوە کە خۆی پێش ئەو دوانەکەی تر دەکەوێ، چونکە ئەسپەکانی ئەوان هاوتای ئەسپەکەی ئەم ناکەن، ئەوە پێشبڕکەی وا قورمارەو نادروستە، بەڵام ئەگەردڵنیا نەبوو لەوە ئەوە دروستەو قورمار نیە لەبەر ئەوەیش چونکە مەعنای قوماری تیایە، چونکە قومار ئەوەیە یان بیبەیتەوە یان بیدۆڕێنی!

پێشبڕکە لەسەر راکردنو مەلەکردنو پاڵەوانبازی دروستە، بە مەرجێ لەسەر وەجەڵ نەبێ، بەپێی ئەم فەرموودەیەی کە عائیشە (رەزای خوای لێبێ) دەیگێڕێتەوە: دەفەرموێ: لە سەفەرێکا لە خزمەتی حەزرەتدا (دروودی خوای لەسەربێ) بووم، بەراکردن بەپێ نەك بەغار بەسواریی پێشبڕکێم لەگەڵیدا کرد، من پێشی ئەو کەوتم! بەڵام لەوە دوا کە گۆشتن بووم پێشبڕکێم لە گەڵیدا کردەوە ئەمجارەیان ئەو لەمنی بردەوە، فەرمووی (دروودی خوای لەسەربێ) ئەمە لەباتی بردنەوەکەی ئەو جارە!. (د/ ن/ ماجە. ئیبنو حیببانیش لە صەحیحی خۆیدا گێڕاویەتەوە).

پێشبڕکێ بە ولاخێ دەست نەدا بۆ جەنگ دروست نیە، وەك گاو شتی وا، هەروا لەسەر شەڕەبەرانو شەڕە کەڵەشێر دروست نیە، چ بە

خۆڕایی بن چ لەسەر پارە بن، هەروا لەسەر یاری شەترەنجو کالەمستێو گشت جۆرە یارییەکی تر دروست نیە. بڕیاری وەجەڵ لە تیرئەندازیدا وەکوو لە پێشبڕکەدا وایە بە هەموو درێژە پێدانیەکیەوە.

٣٧٨) باسی سوێند خواردنو نەزرکردن:

سوێند لە زمانا بە عەرەبی پێی دەگوترێ. یەمین، واتە: دەستی ڕاست، جا ئەم ناوە کرا بەناو بۆ سوێند، چونکە سوێند خۆرەکان لەکاتی سوێند خواردنـدا دەسـتی ڕاستیان دەنایـە نـاو دەسـتی ڕاسـتی برادەرەکـەیان، گوتراویـشە: بۆیـە وا نـاونراوە چـونکە سـوێندیش وەك دەستی ڕاست شت دەپارێزێ. سوێند بـە عـەرەبی ئـەم ناوانـەی هەیـە (یەمینو حیلفو ئیلاءو قەسەم). لە شـەرعا دووپـات کردنـەوەی کارێکـە بە سوێند خـواردن لـە سـەری بـە زاتـی خـوای گـەورە یا بـە نیـشانێ لـە نیـشانەکانی، سـەر بەڵگـە لەسـەر سـوێند لـە ئایـەتو فـەرموودەدا زۆرە. زاتی مەزن دەفرەموێ: {لاَ يُؤَاخِذُكُمُ اللّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ الأَيْمَانَ – سورة المائدة – ٨٩/٥} واتـە: خـودا لەسـەر ئـەو جـۆرە سـوێندانە موحاسـەبەتان ناکـا کـە دێـن بـە سەردەمتاندا، بەبێ مەبەستو بەبێ ئەوە کە نیازی دڵی لەگەڵدا بێ بەڵام لەسەر ئەو سوێندانە موحاسـەبەتان دەکـا کـە بـە نیـازی دڵ دایـان دەمەزرێنن) وە دەفەرموێ: {إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلاً – سورة آل عمران – ٧٧/٣} وە دەفەرموێ: {وَاحْفَظُواْ أَيْمَانَكُمْ – سورة المائدة – ٨٩/٥} واتـە: پارێزگاری سوێندەکانتان

بکەن‌و ڕێزیان بگرن، لەسەر شتی بە نرخ‌و بێ نرخ وەك یەك سوێند مەخۆن). هەروا دەفەرموێ: {وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ – سورة المجادلة – ١٤/٥٨} وە دەفەرموێ: {لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ} لە سەرەتای باسی ئیلائەوە رابورد. وە دەفەرموێ: {وَأَقْسَمُواْ بِاللّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ – سورة الأنعام – ١٠٩/٦} لە سوننەتیشدا فەرموودەی زۆر هەیە لەسەر باسی سوێند، وەك ئەوە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} سوێندی خواردو فەرمووی: (سوێندم بە خودا هێرش دەبەمە سەر هۆزی قورەیش) یا وەك ئەوە فەرمووی: (هەرکەسێ سوێند دەخوا با یا بەخودا سوێند بخوا یا بە غەیری خودا سوێند نەخوا) یا وەك ئەوە کە ئیبنو عومەر {رەزای خوایان لێبێ} دەفەرموێ: گەلێ جار پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} ئاوا سوێندی دەخوارد: لا ومقلب القلوب: نا، بەهەڵسووڕەێنەری دڵان).

٣٧٩) سوێند بەچی دادەمەزرێ:

سوێند دانامەزرێ تەنها بە زاتی خودا یا بە ناوێ لە ناوەکانی، یا بە نیشانەیێ لە نیشانەکانی نەبێ. بزانە ناوەکان سێ جۆرن:

یەکەم: ناوێکە تایبەتە بە خودای گەورەوە بۆ جگە لە خودا بەکار نایەت، وەك ئەڵلاّو خوداو پەروەردگاری جیهانیان‌و خاوەنی ڕۆژی پاداش‌و دروستکەری جیهان‌و کردگارو ئەو زیندووەی کە هەرگیز نامرێ، یاهەر ناوێکی تر کە تایبەتی بێ بەزاتی خوداوە، وەك سوێندم بەو کەسە کە گیانی منی بە دەستە، ئەم جۆرە سوێندی پێ دادەمەزرێ،

ئیتر خوای سوێند خۆر بە رەها بیانڵی یا هەق مەبەستی خوای گەورەبێ، تەنانەت ئەگەر بڵێ: مەبەستم ناوی خودا نەبووە لێی وەرناگیرێ.

دووەم: ناوێکە تایبەت بە خودای گەورەوە، بەڵام زۆرتر بەبێ قەید بۆ زاتی خودا بەکار دەهێنرێ وەك: جەببارو حەق‌و رەبب‌و موتەکەببیرو قادرو قاهیرو رەحیم‌و کەریم‌و رەززاق‌و وێنەی ئەمانە. ئەم جۆرە ناوانەیش سوێندیان پێ دادەمەزرێ مەگەر کابرا مەبەستی لێیان ناوی خودا نەبێ ئەوە دانامەزرێ.

سێیەم: ئەو ناوانەیە کە بۆ خوداو بۆ غەیری خوایش وەکوو یەك بەکار دەهێنرێن، وەك: زیندووو، مەوجوود، دارا، کەریم، بەخشندە، یا وێنەی ئەمانە. ئەوە نابێ بە سوێند مەگەر نیازی سوێندی پێ هەبێ، بەڵام فەرمایشتی هەرە دروست دەفەرموێ: بە هیچ جۆرێ سوێند بەم جۆرە ناوە دانامەزرێ، چونکە سوێند تەنیا بە ناوە مەزنە شکۆمەندەکان دادەمەزرێ، ئەم جۆرە ناوانەیش ئەو مەزناهی‌و شۆکۆمەندییەیانە نیەو خاوەنی قەدرو رێزنین هەتا سوێندیان پێ بخورێ. ئەوەوی دەفەرموێ: سوێند بەمانەیش دەخورێ، چونکە بۆ خوداو بۆ غەیری خودایش بەکار دەهێنرێن، کەواتە هەرکاتێ نیازی پێی سوێند بە خودا بوو دادەمەزرێ، وە ئەوەی کە دەڵێن: ئەم ناوانە رێزیان نیە ئەو قسەیە قەبووڵ نیە، بە غەویش ئەم فەرمایشتەی نەوەوی بە راستی تەواو دادەنێ، هەروەها خاوەنی کتێبی (التقریب)و ئەبو یەعقووبیش.

بزانه:

سەمیع و بەصیرو عەلیم و حەکیم (واتە: بیسەرو بیناو زاناو دانا) لە ناوەکانی بەشی سێیەمن.

٣٨٠) بەستنی سوێند بەخێرکردنەوە:

وەك ئەوە کەسێ بڵێ: ئەگەر خودا نەخۆشەکەمی چاك کردەوە سوێندبێ مەڕێ بکەم بەخێر. ئەم مەسەلەیە لە لایەکەوە لە سوێند دەچێ و لە لایەکەوە لە نەزر دەچێ، چونکە وەك سوێند هاندان و قەدغە بوونی تیادایەو وەك نەزریش لە ئەستۆگرتنی تیادایە.

زاناکان لە بارەیەوە راجیاییەکی بەخشەوەبوویان هەیە، سێ فەرمایشتی لێ دروست دەبێ.

یەکەم: لە سەریەتی ئەوەی لە ئەستۆی گرتووە جێبەجێی بکا، لەم نموونەی بەردەستماندا دەبێ مەڕەکە بکا بە خێر، ئەگەر نەخۆشەکەی چاك بۆوە، چونکە پەرستنێکی رەوای لە ئەستۆی گرتووە بە رابەر بە مەرجێکی رەوا.

دووەم: کفارەتی سوێندی دەکەوێتە سەر، بەپێی فەرموودەکەی {درودی خوای لەسەربێ}: کەفارەتی نەزر کەفارەتی سوێندە (موسلیم) (بڕوانە شەرحی نەوەوی لەسەر صەحیحی موسلیم ج ١١ ص ١٠٤ وەرگێڕ) سەعیدی کوڕی موسەییب {رەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: دوو برا کەلەپوورێکیان لە نێواندا هەبوو، یەکێکیان بەوی تریانی گوت: با بەشی

بکەین، ئەویش گوتی: ئەگەر جارێکی تر داوای ماڵ بەشکردنم لێبکەی هەرچی ماڵم هەیە نەزری کا بەبێ! عومەریش {ڕەزای خوای لێبێ} پێی فەرموو: کەعبە هەوەجێی بە ماڵی تۆ نیە، کەففارەتی سوێندەکەت بدەو قسە لەگەڵ براکەتا بکە بۆ خۆم لە پێغەمبەرم بیست دەیفەرموو: سوێندت ناکەوێ، وە نەزکردنی گوناهو نەزرکردنی بڕینی ڕشتەی خزمایەتیو نەزرکردنی شتێ کەهی تۆ نەبێ دانامەزرێن (تاج/٣ ل — ٣٤٠) شتێ وا لە عائیشەو ئومەو سەلەمەو صەفیەو ئیبنو عەبباسو ئیبنو عومەرو ئەبو هورەیرە وەگێڕاوەتەوە {ڕەزای خودا لە هەموویان بێ} وە کەسیش ڕاجیایی لەگەڵیاندا دەرنەبڕیوە، ڕافیعی {ڕەحمەتی خوای لێبێ} ئەمەی بە دروست داناوە، وە کۆمەڵێکیش بە ئێجگاری سەلماندوویانە، چونکە ئەم جۆرە گوتەیە لە مەبەستا سوێندە.

سێیەم: کابرا خۆی سەرپشکە دەتوانێ ئەوە جێبەجێ بکا کە لە ئەستۆی گرتووە، دەتوانێ تەنیا کەفارەتی سوێند بداو بەس، چونکە ئەم مەسەلەیە لە لایەکەوە لە نەزر دەچێو لە لایەکەوە لە سوێند دەچێ، وەك لە سەرەتای ئەم زنجیرەیەوە روون کرایەوە، هەندێ لە شێوەکاری ئەم مەسەلەیە پێی دەگوترێ: نەزری رقەبەری، واتە: نەزری (لجاج) وەك ئەوە کە بلێ: ئەگەر قسەم لەگەڵ فیسارە کەسکرد، یا چوومە ماڵی، یا بلێ: ئەگەر نەڕۆیشتم بۆ سەفەر یا ئەگەر چووم بۆ سەفەر، یا شتێ ئاوا بلێ، نەزربێ لە سەرم دوو مانگ بەرۆژووبم، یا دوو رکات نوێژ بۆ خودا بکەم، یا خێرێ بکەم، یا حەجێ بکەم، یا شتێ ئاوا لە ئەستۆ بگرێو لە پاشا نەزر پێوە بەستراوەکە بکات. بەڵام ئەگەر کەسێ بلێ: ئەگەر خودا نەخۆشەکەمی چاك کردەوە مەڕێ بکەم بەخێر ئەوە

لەبەشی نەزری (تبَرُر)ە، واتە نەزری چاکە کاری، یا نەزری دڵخواز: ئەگەر کەسێ بڵێ: ئەگەر ئەو شتە بکەم نەزربێ لەسەرم کەفارەتی سوێندێ بدەم، ئەوە بەبێ راجیایی دەبێ کەفارەتی سوێند بدا، چونکە نەزر لەسەر کراوەکەو کەفارەتی سوێند یەك شتن.

٣٨١) سوێندی بێبایەخ (لغو الیمین):

سوێندی بێبایەخ هیچی لێدروست نابێت، خودایش لەسەری موحاسەبەی سوێند خۆرەکە ناکا. شێوەی ئەم سوێندە وەك ئەوە کەسێ بەبێ نیازی دڵ بەسەردەمیدادێو دەڵێ: نە بەخودا وانییە، بەرێ بەخودا وایە، بەتایبەتی لەکاتی تورەیی‌و پەلەپەل‌و گەرمبوونی گوفتوگۆدا، کە زۆرتر مرۆڤ لەم کاتانەدا ئاگای لەسەرو بەری قسەی خۆی نییە. ئەم جۆرە سوێندە نە سوێندی پێ دادەمەزرێ نە کەفارەتی هەیە.بەپێی ئەم بەڵگەیە: عائیشە (رەزای خوای لێبێ) فەرمووی: ئەم ئایەتە: {لاَّ يُؤَاخِذُكُمُ اللّهُ بِاللَّغْوِ فِيَ} لە شانی ئەو کەسانەدا هاتۆتە خوارەوە کە لەکاتی گوفتوگۆدا بەسەر دەمیانادێو بەسەر زارەکی دەڵێن: نە بەخودا وانییە، بەرێ بەخودا وایە. (بوخاری) ئیبنو عەبباسیش (رەزای خوایان لێبێ) فەرموودەیەکی وەك ئەمەی عائیشەی هەیە. لەپایەی ئەمەدایە ئەوەیش کە بیەوێ بڵێ: بەخوا نەریمان ئەوەی کردووە، لە باتی ئەوە زمانی تەتەڵە بکاو بڵێ بەخوا کامەران ئەوەی کردووە.

ئەگەر کەسێ گووتی: ئەگەر ئەو شتەم کردبە جوولەکەبم یابە گاوربم، یالە خوا یالە پێغەمبەر یالە ئاینی ئیسلام بێ بەریبم، یا

بێبەش بم، یا بەشم بە ئیسلامەوە نەبێت ئەوە نابێ بە سوێند، نە کەفارەتی هەیەو نە سوێندی دەکەوێ. چونکە ناوی خوداو نیشانەی خودای تیادا نییە. سوێند بە نیشانەیێ لە نیشانەکانی خودا وەك ئەوە بڵێ: بە گەورەیی خودا، بە فەرمایشتی خوا، بە توانایی خودا، بە زانستی خوا، بە خواستو ویستی خوا. وەکی تریش ئەم جۆرە ئاخاوتنە کە بڵێ لە جێی ئاگر پەرستبم ئەگەر ئەوە بکەم حەرامە، جا ئەگەر مەبەستی دوورخستنەوەی خۆی بێ لەکردنی ئەو کارە ئەوە پێی کافر نابێ، بەڵام ئەگەر مەبەستی رازی بوون بەو میللەتە یا بەو کفرە بێ لەکاتی کردنیدا ئەوە دەستبەجێ بە گوتنی ئەم جۆرە قسەیە بێ بڕوا دەبێو فڕی بەسەر ئیسلامەوە نامێنێ، لەبەرئەوە دەبێ یەکسەر بڵێ: (لا الە الا الله و محمد رسول الله)و داوای لێبووردن لە خودا بکا، هەروەك پێویستە تەوبەشی لێ بکا، چونکە پەشیمان بوونەوەو تەوبە کردن لە هەموو قسەیەکی نادرووست پێویستە.

بزانە:

سوورگە (مەدار)ی سوێند کەوتنو سوێند نەکەوتن دەگەڕێتەوە بۆ خوازەی ئەو گفتەی کە سوێندەکە پەیوەندی پێوەی هەیە. جا ئەگەر سوێندی خوارد لە فیسارنادا، یا شتی پێ نافرۆشێ، یا ئەو شتەی لێ ناکڕێ، دەتوانێ جێدار (وەکیل) بگرێ هەتا ئەو ئیشانە بکا، وە بەوە سوێندی ناکەوێ، چونکە خوازە (موقتەزا)ی قسەکەی ئەوەیە کە خودی خۆی ئەو ئیشە نەکا، وە لە ڕاستیدا خۆیشی نەیکردووە جێدارەکەی کردوویەتی. بەڵێ ئەگەر مەبەستی واتای مەجازی بێو سوێند لەسەر

ئەوە بخوا کە ئەو شتە نابێ ببێ بە ملکی ئەو ئەوە سوێندی دەکەوێ ، خوای خۆی بیکڕێ یان کەسێکی تر بۆی بکڕی، چونکە خۆی کارەکەی لە خۆی گران کردووە. ئەگەر سوێندی لەسەر وو شت خوارد، وە یەکێکیانی کرد، بەوە سوێندی ناکەوێ، چونکە سوێند لەسەر خوراوەکە بەتەواوی نەکراوە، هەروەك چۆن سوێند بخوا کە ئەو دوو کولێرەیە ناخوا، ئەگەر یەکێکیان بخوا سوێندی ناکەوێ. لەسەر ئەم پێوەرە مەسەلەی تری لەم بابەتە زۆر حەل دەکرێ.

٣٨٢) کەفارەتی سوێند:

کەفارەت وشەیەکی عەرەبییە لە زمانا واتە: داپۆشین‌و پەردە، بۆیە بە کەفارەتی گوناهیش دەگوترێ کەفارەت چونکە گوناهەکە دادەپۆشێ، بەهەمان واتا بە کافریش دەگوترێ کافر، چونکە نیعمەتی خودای خۆی حەشاردەداو لە ژێر پەردەی بێباوەڕیدا دەیشارێتەوە، کە ئەو نیعمەتە حەشاردراوە بریتییە لە باوەڕ بەخودا، کە سەرچەشمەی گشت خۆشی‌و نازو نیعمەت‌و بەهرەیەکە.

جا هەرکاتێ کەسێ سوێندی کەوت پێویستە لەسەری کەفارەت بدا چونکە زاتی مەزن دەفەرمووێ: {ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُواْ – سورة المائدة – ٨٩/٥} . کەفارەتی سوێند لە سەرەتاوە سوێند کەوتوو سەرپشکە لە کردنی یەکێ لەم سێ شتەی کەلەم ئایەتەدا باس کراون: {فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ

أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ -سورة المائدة - ٨٩/٥}
(واته: کەفارەتی سوێندی دامەزراو کاتێ کە شکانتان ئەوەیە خۆراکی دە مسکێن بدەن لە میانەی ئەو خواردەمەنییەی کە دەیدەن بە خێزانی خۆتان، یا بەرگی دە مسکێن بدەن لە میانەی ئەو جل و بەرگەی کە دەیکەن بۆ خێزانی خۆتان یا بەندەیێ ئازاد بکەن) جا ئەگەر سوێند کەوتوو توانای یەکێ لەم سێ شتەی نەبوو پێویستە سێ رۆژ بەرۆژوو بێت، وە مەرج نییە ئەو رۆژانەیش لەسەر یەك بن، بەڵام سوننەتە، ئەمەیە کە دەڵێن: کەفارەت لەسەرەتاوە سەرپشکییەو لە کۆتاوە ریزلێگرتنە، بەڵام دروست نییە نانی پێنج کەس بدا لەگەڵ بەرگی پێنج کەسدا یان نیوبەندە ئازاد بکا لەگەڵ کردنی بەرگی پێنج کەسا،چونکە خودا کردووینی بە سەرپشك لە نێوانی سێ شتدا، دەی ئەگەر شتی وا بڕیار بدەین شتەکان دەبن بە چوار، واتە: کەفارەتەکە نابێ لە دوو جۆر لەم سێ جۆرە بێ، چونکە شتی وا بە پێچەوانەی دەقی ئایەتەکەیە. مەرجی ئەو بەندەیە کە بۆ کەفارەتی سوێند ئازاد دەکرێ وەك مەرجی بەندەی کەفارەتی ظیهار وایە. مەرجی خۆراك دانیش ئەوەیە هەر هەژارەی موددێ لە دانەوێڵەی شتێ کەلە زیاتری پێبژیوی شوێنی کابرابێ، هەرچیش ناوی جل و بەرگ بێ دەست دەدا بۆ کەفارەتی سوێند، وەك کراس و کەواو دەرپێ و پشتێن و مێزەرو جبەو سەرپۆش، چونکە خودای یاسادانەر ناوی جل و بەرگی بە رەهایی هێناوە، لەبەرئەوە ئەوەی پێی بگوترێ پۆشاك بۆ کەفارەتی سوێند دەست دەدات، دەی ئەمانەیش هەموویان بەر پۆشاك دەکەون.

ئەگەر کەسێ سوێندی خوارد شتێ نەکا لە پاشا لەبیری نەبوو کە سوێندی خواردووەو ئەوشتەی کرد ئەوە رای دروست ئەوەیە کە سوێندی ناکەوێ، بەپێی فەرمایشتی زاتی مەزن: {وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُم بِهِ - سورة الأحزاب - ٥/٣٣} هەروا بەپێی ئەم فەرموودەیەی (دروودی خوای لەسەربێ): خودا لەبەر خاتری من لەسێ کاری نەتەوەکەم چاو پۆشی دەکا: لە هەڵەو لەبیرچوونو لە شتێ بە زۆر پێیان بکرێ. دەی سوێندیش بەر ئەم گشتایەتیە دەکەوێ.

٣٨٣) بڕیاری نەزر (فووتوو):

نەزر لە زمانی عەرەبا واتە: بەڵێن یا هەڕەشە، لە شەرعا بەڵێنی باشە نەك خراپ، ماوەردی دەفەرموێ: بریتییە لە ئەستۆ گرتنی کردنی چاکەیێ کە لە خۆیدا بە پێی بنەمای شەرع پێویست نەبێ. سەر بەڵگەی ئەم باسە ئەم ئایەتەیە: {يُوفُونَ بِالنَّذْرِ - سورة الإنسان ٧/} (واتە: وەفا بە نەزر دەکەن) وە ئەم فەرموودەیشە کە دەفەرمووێ (دروودی خوای لەسەربێ): کەسێ نەزری کرد کە فەرمانبەری خودا بکا ئەوە با نەزرەکەی بەجێبێنێ، وە کەسێ نەزری کرد کە بێ گوێی خودا بکا ئەوە با نافەرمانی خودا نەکاو نەزرەکەی نەباتە سەر (بوخاریو کەسانی تر گێڕاویانەتەوە).

ڕاجیایی هەیە لە بڕیاری نەزردا، گوتراوە: ناباشە، گوتراویشە: خێرێکی چاکەو حەڵاڵە.

٣٨٤) نەزر دوو بەشی هەیە:

١) نەزری رقەبەری، یا نەزری کەللەرەقی (لجاج) ئەمە لە پێشەوە رابورد.

٢) نەزری دڵخواز، یا نەزری چاکەکاری (تبرُر) ئەم بەشە دوو جۆری هەیە:

یەکەم: پێی دەگوترێ نەزری بەرابەری پاداش، کە بریتییە لەوە نەزرکەر خێرێك بگرێتە ئەستۆی خۆیو بیبەستێ بە دەستکەوتنی دەستکەوتێکەوە، یا بیبەستێ بە رزگاربوونەوە لە مەینەتێ، وەك ئەوە بڵێ: ئەگەر خودا نەخۆشەکەمی چاککردەوە، یا منداڵیکی پێبەخشیم، یا رزگارم بوو لەم مەینەتە نەزربێ لەسەرم رۆژوو بگرم، یا نوێژێ بکەم، یا خێرێ بکەم لەبەر رەزای خودا، جا هەرکاتێ کە نەزر پێوە بەستراوەکە هاتە جێ دەبێ نەزر کراوەکە بکا، هەر ئەوەندە بەسە کە بڵێ ئەگەر ئەو شتەم بۆ بوو، یا لەو مەینەتە رزگارم بوو خێرێکم لەسەربێ، مەرج نییە کەبڵێ بۆ خودا، یا لەبەر رەزای خودا. چونکە خودای گەورە دەفەرموێ: {وَأَوْفُواْ بِعَهْدِ اللّهِ إِذَا عَاهَدتُّمْ – سورة النحل – ٩١/١٦} (واتە: ئەی موسوڵمانەکان! هەر پەیمانو بەڵێنو نەزرێ دەکەن، بەمەرجێ ئەوەی بڕیاری کردنی یا نەکردنی دەدەنو لەسەر خۆتانی بڕیار دەدەن بەپێی یاسای خوابێو لە ئاینی ئیسلاما دروست بێ بەجێی بهێنن) هەروا دەفەرمووێ: (ومنهم من عاهد الله لئن آتانا من فضله لنصدقن ولنكونن من الصالحين– تەوبە – ٧٥/٩) جارێ ژنێ لە پاپۆڕێکا لە دەریادا نەزری ئەوە دەکا: ئەگەر

خـودای گـەورە رزگـاری بکـا مانگـێ بـەرۆژووبێ، کاتـێ رزگـاری بـوو رۆژووەکـە نـاگرێ هـەتا دەمـرێ، جـا کـچەکەی یـا خوشـکەکەی دێتـە خزمـەتی حـەزرەتو حاڵەکـەی عـەرز دەکـا، پێغەمبـەر {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمانی پێکرد کە خۆی رۆژووە نەزر کراوەکەی بۆ بگـرێ. (ئـەبو داود/ نەسائی).

دووەم: ئەوەیە کە نەزر کـەر خێـرێ بگرێتـە ئەسـتۆی خـۆی بـەبێ بەسـتنی بـە هـیچ مەرجێکـەوە، وەك کەسـێ بڵـێ: نـەزربێ لەسـەرم دوو رکات نوێژ بۆخدا بکەم، یا سێ رۆژ بەرۆژووبم، یا بەنـدەیێ ئـازاد بکـەم، یـا دوو جـزم قورئـان بخـوێنم، لـەم جـۆرەدا دوو فەرمایـشت هەیـە رای دامـەزراو (راجـح) ئەوەیـە کەئـەم جـۆرەیش وەك جـۆری یەکـەم دەبـێ جێبەجێ بکرێ چونکە ئەم فەرموودەیـە بـە رەهـای فـەرمانی دەکـا بـە جێبـەجێکردنی گـشت نـەزرێکی دروسـت: (کەسـێ نـەزری کـرد کـە فەرمانبەری خـودا بکـا....تـاد) گوتراویـشە: مـەرج نییـە کـە ئـەم جـۆری دووەمە جێبەجێبکرێ، چونکە بە خـۆڕاییو بـێ بەرانبـەرە، وەك چـۆن گرێدانە بێ بەرابەرەکان وەك بەخشینو دیاری هـەتا وەرنـەگیرێن مـەرج نیە جێبەجێ بکرێن. هەرکاتێ بە رەهایی گوتی نەزر بێ ئـەوە بکـەم وە ئەندازەی نەزر کراوەکەی دیاری نەکرد، وەك ئەوە بڵێ نـەزربێ لەسـەرم خێرێبکەم یان رۆژوو بگرم، ئەوە بەوەی پێی بگوترێ خێرکردن بـا زۆر کـەمیش بـێ، یـا رۆژوو گـرتن بایـەك رۆژیـش بـێ نەزرەکـەی جێبـەجێ دەبێ، کەفارەتیشی لەسەر نییە.

٣٨٥) نەزرکردنی گوناھ دانامەزرێ:

نەزرکردنی نافەرمانی خودا، وەك ئەوە بڵێ نەزربێ لەسەرم بادە بنۆشم، دروست نیە، چونکە دەفەرموێ (دروودی خوای لەسەربێ): (هەرکەسێ نەزری کرد کە بێ فەرمانی خودا بکا با نەزرەکەی جێبەجێنەکا). (موسلیم/ بوخاری) دەی ئەگەر کە نەزر بکا کەسێ مەی بخواتەوە یا داوێنپیسی بکا یا کەسێ بکوژێ، یا بەبێ دەست نوێژ نوێژبکا ئەوە نابێ نەزرەکەی جێبەجێ بکا، بەڵکوو جێبەجێکردنی نادروستەو تاوانە، وە لەسەر رای بێگومانی جەماوەری زانایان کەفارەتیشی لەسەر نییە.

٣٨٦) نەزرکردن کردنی یا نەکردنی شتی رەوا دانامەزرێ:

مەبەست لە رەوا موباحە، کەسێ کارێکە کردنو نەکردنی چونیەك بێ، وەك خواردنو خواردنەوەو خەوتنو راوەستانو دانیشتن، ئەم جۆرە کارانە لەبەر چاو شیرین نەکراون، جا خوای نەکردنیان نەزر بکا، وەك ئەوە بڵێ: نەزر بێ هەنار نەخۆم، یا کردنیان نەزر بکا وەك ئەوە بڵێ: نەزر بێ قاوە بخۆم، نەزرەکەیان دانامەزرێ، چونکە ئەم جۆرە شتانە پەرستن نینو نابن بە مایەی نزیکبوونەوە لە خوا، لەبەر ئەوەیش جارێ خۆشەویست (دروودی خوای لەسەربێ) وتاری دەدا، پیاوێکی دی لەبەر هەتاوەکە راوەستابوو، پرسی: بۆچی ئەو پیاوەوا رەق راوەستاوە؟ عەرزیان کرد: ئەوە ئەبو ئیسرائیلە، ئاھ (نەزر)ی کردووە کە بەپێوە لەبەر خۆر رەق راوەستێو دانەنیشێو نەچێتە بەر سێبەرو قسەنەکاو

لـە هەمانکاتـدا بـەرۆژووش بێـت. فـەرمووی {دروودی خوای لەسەربێ}: فـەرمانی پێبکـەو لـەزمانی منـەوە پێـی بڵـێ: کـە قـسەبکاو بـچێتە بـن سـێبەرو دابنیشێ بەڵام رۆژووەکەی تەواو بکا (ش/ تاج/ ٣ل - ٣٣٩).

ئەگـەر کەسـێ ئـاهـ (نـەزر) بکـا کـە لەگـەڵ مرۆڤـدا قـسە نـەکا، نەزرەکەی دانامەزرێ، چونکە شتی وا ناڕەوایە، لەبـەر ئـەوە کافارەتیـشی نیە. لە بوخاری شەریفدا دەفـەرموێ: ژنـێ بـە خامۆشـی خـەریکی حـەج بوو، ئەبو بەکری صەدیق {رەزای خوای لێبێ} پێی فـەرموو: قـسە بکـە شـتی وا ناڕەوایە. هەروەها ئەگەر کەسێ مۆمـێ یـا چـرایێ نـەزر بکـا کـە لەسـەر گۆڕێ بگرێ دانامەزرێ، چونکە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} نەیی لە شتی واتە: دەکاو دەفەرموێ: نەفرینو لەعنەتی خودا لەو ژنانەبێ کـە دەچـن بۆ سەردانی سەر قەبرانو لەوێ دەیکەن بە بێ شەرعیو شینو شـەپۆڕو ناشوکری، وە نەفرەتو لەعنەتی خودا لەو کەسانەیش بـێ کـە مزگـەوت لەسـەر گـۆڕ دروسـت دەکـەن، وە لـەو کەسـانەیش بـێ کـە چـرای لەسـەر دادەنێن!. (د/ ت/ ن/ بەرشتەیەکی دروست) لەعنەت واتە: بێ بەشـبوون لە رەحمەتو میهرەبانی خودا (تکایە بۆ باسی سوێندو نەزر بڕوانە تـاج بەرگی سێ لاپەڕە ٣٢٢ هەتا لاپەڕە ٣٥٠ — وەرگێڕ).

٣٨٧) باسی دادوەری (القضاء):

دادوەری بـە عـەرەبی پێـی دەگـوترێ: قـضاء، ئـەم وشـەیە لـە عەرەبیدا بە زۆر واتا هاتووە دادوەری نیمچە نزیکییەکی لەگەڵ زوربەی ئەم واتایانەدا هەیە. وەك:

١) بـه واتـا دروسـتكردنی شـت بـەقایمیو تونـدوتۆڵیو لێبوونـەوه لێی.

٢) به واتا پێویستكردن، بەم واتایەیه كه یەزدانی پاك دەفـەرموێ: {وَقَـضَى رَبُّـكَ أَلاَّ تَعْبُـدُواْ إِلاَّ إِيَّـاهُ – سـورة الإسـراء – ٢٣/١٧} چـونكه دادوەر بڕیارەكـه پێویـست دەكـاو بڕیـاری پێویـست دەسـەپێنێ بەسـەر لایـەنی دۆڕاودا. سـەر بەڵگـەی ڕەوایـی دادوەری نامـەی خـوداو ڕێگـەی ڕەهبـەرو یـەكگرتنی نەتـەوه. قورئـان دەفـەرموێ: {وَأَنِ احْكُم بَيْـنَهُم بِمَـآ أَنـزَلَ اللّـهُ – سـورة المائـدة – ٤٩/٥} واتـه: ئـەی پێغەمبەری خۆشەویست! له نێوانی خەڵكا بـەپێی ئـەم دستووره جوانـه كـه خـودا ناردوویـەتی بـۆ تـۆ بـه سـرووش حـوكمو دادوەری بكـه) وه دەفەرموێ: {وَإِذَا حَكَمْـتُم بَيْنَ النَّـاسِ أَن تَحْكُمُـواْ بِالْعَدْلِ – سـورة النساء – ٥٨/٤} واته: هەركاتێ دادوەریتان كرد له نێـوانی مەردومـدا بەهەق به عەداڵەت دادوەری بكـەن. لـه سوننەتیـشدا خۆشەویـست (درووودی خوای لەسەربێ) دەفـەرموێ: دادپـرس ئەگـەر تێكۆشـێو بـاش وردببێتـەوه بـۆ گەیـشتن بـه هـەق لـه مەسـەلەكەداو ئینجـا بڕیارەكـه دەركـا ئـەوه لـەم بارودۆخـەدا ئەگـەر بڕیارەكـەی دەری دەكـا ڕاسـتو دروسـت بـوو ڕووی ڕاستی پێكا ئەوه دوو پاداشی باشـی بـۆ هەیـه، بـەڵام ئەگـەر بڕیارەكـەی هەڵه بوو ئەوه یەك پاداشی باشی بۆ هەیه، چونكه لـه گـەڕان بـه شـوێن ڕووی ڕاستی مەسەلەكەدا درێغی نەكردووه) (شەیخان) دیسان دەفەرموێ (درووودی خوای لەسەربێ): كاتـێ دادوەر لـه دادگـا دەدەنیـشێ دوو فریـشته دێنـه خوارەوه بۆ لایو ڕێگەی ڕاستی نیـشان دەدەنو هۆكـاری سـەركەوتنی بـۆ دەسازێنن، به مەرجێ ناهـەقی نـەكا، دەنـا هـەر كـه دەسـتی كـرد بـه بـێ دادی گورج سەردەكەونەوەو بەجێی دەهێڵن! (بەیهەقی).

ئەمە گشتی دەرهەق بەو دادوەرە وایە کە شارەزای دادوەری بێ‌و زانا بێ بە بڕیارەکان، بەڵام دادوەری نەزان‌و بەدکارو بەرتیلخۆرو ناهەقیکار ئەوە وەك پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} بڕیاری داوە دەستە چیلەی ئاگری دۆزەخە. بەپێی ئەم فەرموودەیەی {دروودی خوای لەسەربێ}: دادوەرەکان سێ دەستەن: دەستەیەکیان وان لە بەهەشتداو دوو دەستەیان وان لە دۆزەخدا، دەستەی بەهەشتی ئەو داوەرانەن کە دوو نیشانەی باشیان تیادا هەیە:

یەکەم: هەقناسن‌و شارەزای بابەتی دادوەرین.

دووەم: وەك هەقەکە دەزانن رەفتاریشی پێ دەکەن!

دەستەی دۆزەخیش دوو تاقمن.

یەکەم تاقم: دادوەرێکە هەقناسە بەڵام بەهەق کار ناکا.

دووەم تاقم: داوەرێکی نەزانی نەشارەزایە بە نەزانی لە نێوانی خەڵکا دەرانێ، ئەم دوو تاقمە جێگەیان دۆزەخە (د/ ت/ تاج/ ٣ل– ٣٠٣) دیسان دەفەرموێ {دروودی خوای لەسەربێ}: هەرکەسێ بوو بە قازی، بە نەزانی بڕیاری دەدا دەستەی دۆزەخە، هەرکەسێ بوو بە قازی بە ناڕەوا بڕیاری دەدا لە دەستەی دۆزەخە، هەرکەسێ بوو بە قازی، لە هەمان کاتا قازییەکی زانا بوو، هاوکات لەگەڵ ئەوەیشدا هەقپەروەرو دادپەروەر بوو، ئەو جا لە قیامەتدا خواخوایەتی دادوەرییەکەی سەروبەدەرچێ‌و نەسوودی هەبێ بۆی‌و نە زیان، سا بەڵکوو بەبێ وەیی رزگاری بێ لە ئۆباڵی. (ئیبنو حەببان لە صەحیحی خۆیدا گێڕاویەتەوە).

زاناکان دەفەرموون: هەرکەسێ داوەری لە شانی دانەبێ دروست نیە ببێ بە دادوەر، تەنانەت ئەگەر بیشبێ بە دادوەر تاوانبارە، هەر بڕیارێ دەرکا دانامەزرێ، خوای بڕیارەکەی ڕاست بێ یا ناراست بێ، چونکە پێکانی ڕووی ڕاستی بە ڕێکەوتو بە تەقلەی مامە حەمە، دەگەرو بایەخی نیە، چونکە لە بنەمایەکی ڕەوای یاساییەوە سەرچەشمە هەڵ ناگرێ! لەبەر ئەوە هەر بڕیارێ دەرکا پێی تاوانبار دەبێ، وە بڕیارەکانی هیچی دانامەزرێو گشتیان هەڵوەشاو دەبن، بەپێی فەرمایشتی زاتی مەزن: {فَاسْأَلُواْ أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ – سورة النحل – ٤٣/١٦} واتە: هەر شتێ کە خۆتان سەرتان لێی دەرناچێو لێی نازانن لە پسپۆڕانی زانای شارەزای ئەو بابەتە بپرسن.

٣٨٨) نیشانەکانی دادوەر (قازی):

وەك ڕابورد لە پێشەوە کەسێ دادوەری لە باردا نەبێ ناڕەوایە بکرێ بە دادوەر، بۆ خۆشی ناڕەوایە کە کاری وا قەبووڵ بکا، دروست نیە کە داوای بکا، بەپێی ئەو بەڵگەو فەرموودانەی کە تۆزێ لەمەوپێش ڕابوردن.

هەرکەسێ ئەم مەرجانەی تیادابێ دەست دەدا بۆ دادوەری.

یەکەم: موسوڵمان بێ، لەبەر ئەوە دروست نیە بێبڕوا بکرێ بە دادوەر (قازی) خوای لەسەر موسوڵمانان، خوای لەسەر ناموسوڵمانان. چونکە دادوەری سەروەرییە، سەروەریش لە بێبڕوا ناوەشێتەوە.

جارێ ئەبو مووسا نوسەرێکی نەصرانی (گاور)ی دانابوو، عومەر (رەزای خوای لێبێ) پیادا هەڵشاخاو ئەوجا فەرمووی: ئەوان خودا دووری خستوونەتەوە، دەی ئێوە نزیکیان مەخەنەوە، ئەوان خودا ترۆی کردوون دەی ئێوە رێزیان لێ مەگرن، ئەوان خودا بە گزیکارو ناپاکی داناون، نابێ ئێوە بە ئەمێنداریان دابنێن، هۆی ئەوەی کە من رێگەتان پێ نادەم کە خاوەن نامەکان بکەن بە کاربەدەستو کاری گرنگی دەوڵەتیان پێ بسپێرن دەگەڕێتەوە بۆ ئەوە کە ئەمانە بەرتیل بە حەلاڵ دادەنێنو بەرتیلخۆرن.

دووەم: رەسیدەو هۆشیاربێ، چونکە منداڵو شێت قسەیان بۆ خۆیان کارناکا، بڕیاریان بۆ خۆیانو لەسەر خۆیان بایەخی نیە. ئیتر بۆ کەسێکی تر چۆن بایەخی دەبێ؟!

بزانن:

لەگەڵ هۆشیاریدا ئەم شتانەی تریش رەچاو دەکرێن: دەبێ ژیرو زرنگو زەین رۆشنو وریابێ، حەپۆلەو ساویلکەو گێلۆکە نەبێ، هەتا بەزیرەکی خۆی بتوانێ بچێتە بنجو بنەوانی کارەکەو پەی بە بڕیارەکان بباو چارەسەری کێشەو بەرەکان بدۆزێتەوە.

سێیەم: ئازادی، چونکە بەندە خۆی ناتەواوە، دەسەلاتی بەسەر خوودی خۆیدا نیەو خۆی سەروەری خۆی نیە، دیارە دەسەلاتی بەسەر کەسێکی تردا باشتر ناشکێ.

چوارەم: دادپەروەربێ، چونکە بەدکار - واتە: فاسق – ڕێگەی پێ نادرێ کە سەرپەرشتیو سەرەوکاری ماڵی کوڕی خۆی بکا، لەگەڵ ئەو گشتە دڵسۆزیەی بۆی، ئیتر چۆن ڕێگەی پێ دەدرێ کە سەرەوکاری سەروماڵو نامووسی کەسانی بیانی بکا؟!

پێنجەم: نێرینەبێ، بەپێی ئایەتی: {الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى – سورة النساء – ٤/٣٤} واتە: پیاوان سەرگەورەی ژنانن و سەرپەرشتن بە سەریانەوە).

بەپێی ئەم فەموودەیەیش کە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: گەلێ کەسەر گەورەییو سەروەریی خۆیان بسپێرن بە ژنێ قەت سەر ناکەون. (د/ ب/ ت/ تاج/ ٣ ل – ٣٠١ حاکمیش گێڕاویەتەوەو دەفەرموێ: بەپێی مەرجی هەردوو پیرە).

شەشەم: دەبێ شارەزای بڕیارەکانی شەرع بێو شەرعزانێکی باشبێو بە لایەنی کەمەوە ئاگای لەو ئایەتو حەدیثانە هەبێ کە پەیوەندییان بە بڕیارەکانەوە هەیە، کەسێ کە شارەزاییەکی باشی لەوە نەبێ ناکرێ بە داوەر بەپێی ئایەتی: {وَلاَ تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ – سورة الإسراء – ١٧/٣٦} واتە: مەکەوەرە شوێنی شتێ کە لێی نازانیو عیلمەت پێی نیەو لە پسپۆڕیی تۆ نیە) هەروا بەپێی فەرموودەکەی پێغەمبەریش {دروودی خوای لەسەربێ}: دادوەرەکان سێ دەستەن.. کە لە سەرەتای باسی دادوەریدا رابورد. لەبەر ئەوەیش چونکە نەزان بە کەڵکی ئەوە نایەت، کە فەتوابدا، ئیتر چۆن بەکەڵکی دادوەری دێ، کە ئیشی سەرەکی ئەوەیە بڕیار دەربکا.

حەوتەم: دەبێ لە گفتوگۆی عەرەبیداو لە زمانی عەرەبیداو لە ڕێزمانو زمانەوانی عەرەبیدا شارەزاو پسپۆڕبێ، چونکە ئەگەر وا نەبێ شارەزایی تەواوی لە قورئانو سوننەتدا نابێ کە سەرچاوەی شەریعەتنو هەردوو لاشیان بە عەرەبین.

هەشتەم: دەبێ چاوساغو بیسەرو بینابێ، چونکە کەڕ گوێی لە قسە نیە، نازانێ کابرا پێ لە کارەکە دەنێ یا حاشای لێ دەکا، کوێریش نازانێ کێ داواکارەو کێ داوا لێکراوە.

نۆیەم: دەبێ ڕۆشنبیرو وریاو هۆشیاربێ، دادوەری پیاوی حۆڵو گێل دانامەزرێ، ئیتر خوای گێلیو حۆڵێییەکەی زکماك بێ، بەهۆی نەخۆشیو پیریو خورپەو شتی واوە تووشی بیتێکچوون بووبێ.

دەیەم: دەبێ گۆیاو قسەکەربێ، چونکە لاڵ تواناى جێبەجێکردنی بڕیارەکانی نیە.

٣٨٩) باسی دەستوورو یاساو نەریتی دادوەری (آداب القضاء):

بزانە:

دادوەری کۆمەڵێ دەستووری جوانی هەیە، وەك: ئەوە جێگەی دانیشتنی داوەر لە ناوەراستی شارابێ، چونکە ئەوە بۆ هەموان چونیەکەو نیشانەی دادپەروەرییەو یەکسانی دەگەیەنێ، وەك ئەوە کاتێ کە قازی دامەزرا مەجلیسەکەی لە جێگەیەکی گوشادو بەریندابێ، نەبادا

ئامادەبوانی کۆڕەکە تووشی ئازارو سەخڵەتی ببن، وەك ئەوە بە پێی کاتو شوێن مەجلیسەکەی بە دەرەوە بێو ئاشکراو لەبەر چاوبێو بۆ ئەو رۆژو سەردەمە دەست بدا، هەتا بەپێی کاتو سات ئاشناو نائاشنا جێگەو رێگەی بزانێو لەکاتی پێویستدا بۆ دادوەری بڕۆن بۆ خزمەتی لەبەر ئەم فەرموودەیەیش کە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: هەرکەسێ خودا فرمانێکی لە کاروباری موسوڵمانان پێسپارد وە دەرگای خۆی لە هەژاران و داماوانو خاوەن ئیشو کار دابخا، بێ گومان کە خودایش دەرگاکانی خۆی لە رووی هەژاریو ئیشو کاری ئەودا دادەخا. (د/ ت/ تاج/ ٣ ل/ ٢٨٨) وەك ئەوە جێگەکە فێنك بێ، نە ساردبێ نە گەرم، دوو کەلو تۆزی نەبێ، باش نیە دادوەر ددەرگەوانو پەردەداری هەبێ، مەگەر لەبەر پێویستی، ئەگەر دەرگەوان، یا پەردەدار (حاجب)ی هەبوو پێویستە پیاوێکی دەمو دەستو دامەن پاکبێو دادپەروەربێو ئەمینداربێو قەڵەمێکی رێکی هەبێ، گەورەو بچووك بزانێو ئارەزوو پەرست دەبێ، رەفتاری میانەبێ، نە زۆر هارو هاج بێو نە زۆر نەرمو شلیشبێ، مامناوەندی بێ. ناباشە قازی (واتە: دادوەر) کۆڕی دادوەریی لە مزگەوتا ببەستێ، چونکە سکاڵاو دادگاییکردن قرەو بڕەی تیادا دەبێ، وا دەبێ ئافرەتی بێنوێژو بێبڕواو شێتو ئەم جۆرە کەسانە ئامادەی کۆڕی دەبن، مزگەوتیش جێگەی شتی واو شوێنی ئەم جۆرە کەسانە نیە. گوتراویشە: دادوەریکردن لەناو مزگەوتدا ناباشی (کەراهەت)ی نیە، هەروەك چۆن قورئانخوێندنو دەورکردنەوەی زانستە ئیسلامییەکانو فەتوادان لەناو مزگەوتا ناباشییان نیە.

پێویسته هەردوو هاوداوا:

بەیەك چاو تەماشا بكرێن لە راستیدا پایەی دادوەریی بۆ ئەوە دانراوە كە عەدالەت پایەدار بێ، دەی هەر كاتێ دادوەر لاری لەوە هەبوو ئەوە بێ دداوەریو ناهەقی دەكا، لەبەر ئەوە دەبێ دادوەر جیاوازی نەخا لە نێوانی ئەو كەسانەدا كە بۆ دادگاكردن دێن بۆلای، دەبێ لە جێگەدا یەكسان بن، نابێ یەكێكیان زیاتر لەوی تریان نزیك بكاتەوە، نابێ لەگەڵ یەكێكیان رووخۆشبێو لەگەڵ ئەوی تریان مۆنو گرژبێ، نابێ بە ئامـاژە یەكێكیان تێ بگەیەنێ، یا چپەو سرتەی لەگەڵدا بكا، نابێ مامۆستایی بۆ داواكار یا بۆ داوالێكراو بكاو فێریان بكا كەچی باشە بۆیان، بە كوردی پەتی كورتو پوخت: لە هیچ شتێكا باوی كەسیان نەدا بەسەر كەسیاندا. یەزدانی پاك دەفەرموێ: {كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ — سورة النساء — ٤/١٣٥} واتە: ئەی كەسانێ كە پڕوادارن! هەمیشە عەدالەت پەروەربنو كەمەر بۆ خزمەتی عەدالەت ببەستن).

٣٩٠) بڕیاری دیاریو بەرتیل:

بەبێ گومان بەرتیل نادروستە، چونكە لە چەشنی خواردنی سامانی مەردومە بە ناڕەوا، بەرتیل خواردن پیشەی هۆزی جووە. حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: نەفرینی خودا لە بەرتیلدەرو لە بەرتیلخۆر، بە تایبەتی لەوانەیان كە لە دادگاو دادوەریدا بەرتیل بەكار دەهێنن. (پێشەوا ئەحمەدو تیرمیذی گێڕاویانەتەوە، تیرمیذی بە دروستی داناوە) گفتەی ئیبنو ماجە: لەعنەتی خودا لەسەر بەرتیلدەرو

بەرتیلخۆر. وا باشە قازی واتە: دادوەر، دەرگای دیاریو دەسەنە لە خۆی داخا، دیاریو دەسەنە لە کەس وەرنەگرێ مەگەر لە کەسێ لە پێش وەرگرتنی پایەی دادوەریدا دیاریو دەسەنە لە نێوانیاندا هەبووبێ، لەبەر دۆستایەتیو خزمایەتی، چونکە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: دیاری کاربەدەست دزیو گزییە. لە گێڕانەوەیەکدا: حەرامە. (ئیمام ئەحمەد)، لە صەحیحەیندا دەفەرموێ: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} پیاوێکی ئەسەدی کرد بەسەر کاری سەر زەکات، ناوی ئیبنو للوتبییە بوو، کابرا کە هاتەوە گوتی: ئەمە هی ئێوەیەو ئەمەیش هی خۆمە بە دیاری بۆم هاتووە!

جا پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} سەرکەوتە سەر دوانگەو راوەستاو ستایشو سوپاسی خودای کردو فەرمووی: ئەمە چی پێ دەڵێن! هەندێ سەرکار هەن کە دەینێرم بۆ شوێنی کە دێتەوە دەڵێ: ئەمە هی ئێوەیەو ئەمەیش هی منە بە دیاری بۆم هاتووە، جا ئەگەر وایە ئەدی بۆچی لەماڵی بابی یا لە ماڵی دایکی دانانیشێت هەتا بزانێ کە دیاری بۆ دێ یانا؟ بەو کەسە کە گیانی منی بەدەستە ئەوەی لە ئێوە ناخونەك لەم ماڵە بدا، کە ماڵی دەوڵەتە، وە وەچەپو گووپی لێ بکا، ئەوە لە رۆژی دوایی دا، ئەو ناخونەکە دەنێ بەنەرەی شانیەوەو دەیهێنێ بۆ دیوانی خودا، جا هەیە کە وشترێکی دزیوە دەیدا بە قەڵاندۆشکانیدا، وشترەکە بەسەرشانیەوە دەبۆڕێنێ! وە هەیە رەشە وڵاخی دزیوە، رەشە وڵاخەکە بە کۆڵیەوە دەقۆڕێنێ، وە هەیە مەڕ یا بزنی دزیوە، جا مەڕەکە یا بزنەکە بە کۆڵیەوە دەبارێنێو بە تەواوی دەیکەن بەپەندا.

ئینجا حەزرەت {درودی خوای لەسەربێ} هەردوو دەستی خۆی بەرزەوەکرد بە رادەیێ وا، کە بۆ رایی (خاڵ)ی هەر دوو بنباڵی وەردەکەوت وە دوو جار لەسەر یەك فەرمووی: ئەی خودایە! ئەوا تۆ ئاگاداری، تۆ بە شایەت بە ئەوا من پێم راگەیاندن. (تاج/ ٣ ل – ٢٩٦) لە شوێنێ ئەمە بۆ کار بە دەست وابێ بۆ دادوەر زیاتر وایەو ناڕەوا ترە. دادگەری‌و فەلسەفەی ئەم رێ پێ نەدانەیش ئەوەیە وەرگرتنی دیاری سەر ەکێشێ بۆ بێ دادی‌و حەرامخۆری، نەخوازەڵا لە رۆژگارێکی وەك ئەمڕۆدا کە رۆژگار تەواو خراپ بووە.

بزانە:

دیاری بۆ غەیری کاربەدەستان، وەك دیاری هاووڵاتیان لەناو خۆیانا ئەگەر بۆ مەبەستێکی نادروست بوو، وەك لە باربردنی مافێ، یا یاریدەی ستەمکارێ، ئەوە وەرگرتنی نادروستەو تکاکردنیش بۆ شتی وا ناڕەوایە، ناوەندیار (وسیت) لە نێوانی بەرتیلدەرو بەرتیلخۆردا، خوای قازی بێ یا کەسێکی تربێ، هەروا لە نێوانی دیاری دەرود یاری وەرگردا، بڕیارەکەی رێك وەك بڕیاری وەکیل، یا جێدار وایە، جا رەنگە هەندێ بەرتیلدەر یا دیاری بەر مەهانەی رەوایان هەبێ، چونکە ناچارن کە بەهەرشێوەیێ بتوانن مافی رەوای خۆیان دەست بخەن، بەڵام ناوەندیار بە هیچ جۆرێ مافی ئەوەی نیە، چونکە ئەگەر بە وەکالەتی بەرتیلدەریش لە هەندێ کاتا تاوانبار نەبێ، بە وەکالەتی بەرتیل وەگر لە گشت بارودۆخێکا تاوانبار دەبێ، چونکە ناوەندیار وەك جێداری هەردوو لاوایە. وەکی تر ئەگەر دیاری بۆ پەخشی خۆشەویستی بوو، یا بۆ وەرگرتنەوەی مافێکی رەوا بوو، یا بۆ پێشگیری لە زوڵم‌و زۆرو ستەم

بوو، ئەوە لە جۆری یەکەما کە بۆ پەخشی خۆشەویستی بێ سوننەتە، لە جۆری دووەمو سێیەمدا بۆ دیاریبەر حەرام نیە بەڵام بۆ دیاریوەرگر حەرامە.

٣٩١) لەم دەکاتەدا نابێ دادوەر بڕیاربدا:

لە دەشوێندا بڕیاردان لە لایەن داوەرەوە باش نیە: لەکاتی تووڕەییداو لەکاتی برسێتیو توونێتیداو لەکاتی خەو لێ زڕانو شەوارەگرتنداو، لەکاتی خەمو خەفەتداو، لەکاتی کەیفخۆشی زۆرداو، لەکاتی نەخۆشیداو، لەکاتی تەنگە تاوبوونی سەراوداو، لەکاتی زۆر بۆ هێنانی خەوداو، لە قرچەی گەرماو سەرمای سەختدا. سەر بەڵگەی ئەمانە هەموو ئەم فەرموودەیەتی {درووودی خوای لەسەربێ}: دادپرس لەکاتی تووڕەییدا دادگایی کەس نەکا (شەیخان) چونکە دیارە کە مەبەستی پێغەمبەر {درووودی خوای لەسەربێ} زاتی تووڕە بوون نەبووە، بەڵکوو مەبەستی ئەو شەڵەژانەیە کە بەهۆی تووڕەبوونەوە پەیدا دەبێ، کە مرۆڤ شپرزە دەکاو هۆشو رەفتاری بۆ ماوەیەکی دیاری تێك دەداو سەری لێ دەشێوێنێ. دەی ئەوانی تریش بە پێوەری تووڕەیی دەپێورێن، چونکە ئەوانیش وەك تووڕەیی ژیریی دەگۆڕنو سەر ە هۆش دەشێوێنن.

بزانن:

دادوەر بۆی نیە یەکێ لە دوو هاوداوا کە فێری شتێ وا بکا کە زیانی بۆ ئەوی تریان هەبێ، مەگەر لە حودوودا، چونکە حەددی شەرعی بەهۆی شوبهەو بۆرە گومانەوە لەکۆڵ دەکەوێ. هەروا دروست

نیه بۆی رێ له شایەت بگرێ بە نیازی ئەوە واز لە شایەتییەکەی بهێنێ، چونکە شتی وا لایەنگریی شایەتی بۆ دراوە، هەروا دروست نیە لە شایەت بخورێو پیاهەڵشاخێ، نابێ شایەتیی کەسیش قەبووڵ بکا مەگەر بەپێی گشت مەرجەکانی شایەتی کە ئەمانەن:

یەکەم: چەسپبوونی دادپەروەری (ثبون العدالة) کە بەوە دەبێ:- رەسیدەو ژیرو ئازادو خاوەن پیاوەتیو فامیدەی کاروباری دنیاو دینی خۆی بێ. جا هەرکاتێ لەلای دادوەر شایەتێکی بەدکار (فاسق) شایەتیدا، وە دادوەر بە حاڵی ئاگادار بوو، نابێ شایەتییەکەی وەربگرێ، چونکە دروست نیە بڕیاردان بەهۆی شایەتی بەدکارەوە. تەنیا دەبێ شایەتی بە دادو هەقانی قەبووڵ بکاو بەس، هەتا ئەگەر هاوداواکانیش بە شایەتیی بەدکار رازیبن نابێ قازی بڕیاری پێ بدا چونکە خودای مەزن دەفەرموێ: {وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ – سورة الطلاق – ٢/٦٥} واتە: شایەتانی حەقانی دادپەروەری موسوڵمان قەبووڵ بکەن بە شایەت).

دووەم: گومانی لایەنگیری نەکرێ، ئەوەیش هۆی زۆرە:

١) دوژمنایەتی، شایەتیی دوژمن لەسەر دوژمن وەرناگیرێ، ئەگەر بۆ ئیشێکی دنیایی بێ، چونکە زاتی مەزن دەفەرموێ: {وَأَدْنَى أَن لاَّ تَرْتَابُواْ – سورة البقرة – ٢٨٢/٢} واتە: بە جێهێنانی ئم فەرمانو ئامۆژگاریو دستوورانە کە لەم ئایەتەدا باس دەکرێن زیاتر دڵنیاتان دەکا لەوە کە تووشی گومانو سەرلێشێوان نەبن. دەی دیارە کە دوژمنایەتی بەهێزترین هۆیە بۆ گومان لێکردن، چونکە پێغەمبەریش (درودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: شایەتیی پیاوی ناپاکو ژنی ناپاکو کەسێ

کە داری حەددی لێ درابێو، شایەتی کەسێ کۆنە قینی لە دلابێو، شایەتیی شێتو، شایەتیی کەسێ کە لەبەر ئاغایەتیو خقمەتکاریو خزمایەتی جێگەی گومان بێ، شایەتیی ئەمانە دروست نیە. (ئەبو داوود/ تاج - ٣ ل - ٣٠٩).

٢) سەرو فنگی یەکتری بن، واتە: بنەچەو وەچەی یەکتربن، کەواتە شایەتی باوك بۆ منالی خۆیو بەرەو خوارتریش، یا شایەتیی منال بۆ باوكو دایكی خۆیو ژوور تریش وەرناگیرێ، چونكە زاتی مەزن دەفەرموێ: {ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللّهِ وَأَقْومُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلاَّ تَرْتَابُواْ - سورة البقرة - ٢٨٢/٢} دیارە کە بەهۆی خزمایەتیشەوە گومان کردن پەیدا دەبێ، چونکە خۆشەویستی هۆی مەیلی زۆرە. وەکی تریش پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: فاطیمەی کچم پارچەیەکە لە من، دەی ئەوەتا بەپێی ئەم فەرموودەیە منال بەشێکە لە باوكو دایکی، کەواتە شایەتیی منال بۆ باوكو دایکی، وەك شایەتی بۆ خۆی بدا وایە.

٣٩٢) بڕیاردان لەسەر نادیار:

بزانە داوا تۆمارکردن لەسەر مردوویێ کەلەپوور گری دیاری نەبێ دروستە، هەروا لەسەر منالێ سەرپەرشتیاری نەبێ، هەروا لەسەر نادیاری بێ وەکیل چونکە زاتی مەزن دەفەرموێ: {فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ - سورة ص - ٣٦/٣٨} ئەوەتا بەپێی ئەم ئایەتە خودا فەرمان دەکا بە داوود پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) بە دروستی بەپێی

شـەریعەتی حـەق دادوەری بکـا لـەنێوان مەردومـداو لـە حـەق لانـەدا، ئەمەیش واتای وایـە هەرچـی بـە شایەتو بەڵگە ساخ ببێتـەوە حەقـەو ڕەوایە، کەواتە کارپێکردنی پێویستە بەپێی ئـەم فەرموودەیەیـشی {درووددی خوای لەسەربێ} کـە بەهێنـدی ژنـی ئـەبو سـوفیانی فـەرموو: لـەماڵی ئـەبو سوفیان ئەوەنـدە ببـە کـە بەشـی خۆتو منداڵەکانت بکـا (بڕوانـە باسـی ژێوار، زنجیرە/ ٢٩٠- وەرگێڕ) چونکە لەوکاتـەدا کـە پێغەمبـەر {درووددی خوای لەسەربێ} ئەم بڕیارەی دەرکرد، هاو داوای هیند کە ئەبو سوفیان بوو لـەوێ نەبوو، بەڵام پێغەمبـەر {درووددی خوای لەسەربێ} هینـدی دەناسـیو دەیزانـی کـە ژنی ئەبو سوفیانە، ئەوە بڕێتیی ئەوە کەوت کە هیند بە بەڵگەو شایەت بیسەلمێنێ کـە هاوسـەری ئـەوە، ئـەو ڕستـەیەی کـە حـەزرەت {درووددی خوای لەسەربێ} پێی دەفەرموێ: (ببە) بەڵگەی ئەوەیـە کـە ئەمـە دادوەری کردنـە نەوەك فەتوا دەرکردن، چونکە ئەگەر فەتوادان بوایە نەیدەفەرموو: (لـە ماڵەکەی ببە) دەیفەرموو: (قەیـدی نیـە ئەگـەر بیبـەی) بەڵگەیـەکی تـر لەسـەر دروسـتبوونی بڕیـاردان لەسـەر نادیـارو دادگـاییکردنی ئـەم ئەثەرەیە: لە مەسەلەکەی (الاسـیفع)دا عومـەر {ڕەزای خوای لێبێ} جاڕی داو فەرمووی: هەرکەسێ قەرزی لەسەر (أسیفعه) با سبەینێ بێت بۆ لامـان، چونکە ئێمە ماڵەکەی دەفرۆشینو دابەشی دەکەین بەسەر ئەو کەسانەدا کە قەرزیان لە سەریەتی. اسیفع خۆی لەو کاتـەدا لـەوێ نـەبوو. (مالیـك لـە – الموطـأ – دا گێڕاویەتـەوە) لـە کۆتـایی ئـەثـەرەکـەدا دەفـەرموێ: دووربـن لـە قـەرز سـەرەتاکەی خەمـە، سـەرەنجامەکەی شەڕو هەرایـە. وەکی تریش دادوەری نەکردن لەسەر نادیـار دەبێ بـەهۆی فـەوتانی زۆر لـە مافـەکان. جاهـەرکاتێ دادپـرس بڕیـاری لەسـەر نادیـار دەرکـرد،

بڕیارەکەی جێبەجێ دەکرێ، وە ئەوەی بڕیار دراوە دەبێ بە مافێکی چەسپاوی دامەزراو لە ئەستۆیدا، لە ڕێگەی شەرعەوە لێی وەردەگیرێ.

٣٩٣) باسی دابەشکردنی ماڵی تێکەڵ:

دابەشکردنی ماڵی هاوبەش بە نامەو ڕێگەی ڕەهبەرو یەکگرتنی نەتەوە چەسپاوەو ساخ بۆتەوە. زاتی مەزن دەفەرموێ: {وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُوْلُواْ الْقُرْبَى - سورة النساء - ٨/٤} واتە: کاتێ کە خزمەکانی حازری بەشکردنی کەلەپوور بوون. خۆشەویستیش {درودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: شوفعە (واتە: بەشی هابەش‌و هاوسا هەڵگرتنەوە) لە هەموو شتێکا هەیە، بە مەرجێ کە هێشتا دابەشنەکرابێ. (ش/ د/ ت/ ن/ تاج/ ٢ ل - ٣٣٢) پێغەمبەر خوای {درودی خوای لەسەربێ} ماڵی تاڵانی جەنگی دابەشدەکرد بەسەر جەنگاوەرەکاندا، لەپاش خۆشی جێنشینە هەقناسەکان {ڕەزای خودایان لێبێ} هەمان شتیان دەکرد.

جا ماڵێ کە تێکەڵ بێ‌و هی چەند هاوبەشێ بێ، یا هاوبەشەکان خۆیان دابەشی دەکەن، یاخود پێشەوای موسوڵمانان، یا جێنشینی پێشەوا دابەشی دەکا بۆیان، مەبەست لە جێنشینی پێشەوا کەسێکە دانراوی پێشەوابێ‌و ئەو داینابێ بۆ دادوەری، وەك قازی‌و دانراوی قازی، مەرجی دانراوی قازی (منصوب القاضی) ئەوەیە: موسوڵمان‌و باڵق‌و خاوەن هۆش‌و ئازادو نێرینەو بەدادبێ، بۆیە ئەمانە مەرجن چونکە دابەشکردن سەرداری‌و سەروەرییە، ئەمانەیش مەرجن بۆ هەبوونی سەروەری. لە هەمان کاتدا ئەگەر دابەشکردنەکە پێویستی بە ژمارەو

پێوانە (حیسابو مەساحە) هەبوو، دەبێ ئەو کەسە ژمارەو پێوانەو رووپێویی بزانێ، چونکە ئەم دووە ئامێری دابەشکردنن، بەڵام ئایا مەرجەکە دابەشەکەرەکە نرخو بەهای شتەکان بزانێ یانا، لەمەدا راجیایی هەیە.

٣٩٤) جۆرەکانی دابەشکردن:

دابەشکردن سێ جۆرە: لە زاراوی شەرعی شەریفدا ناودارن: بە (قسمة الرد) و (تقسيم التعديل) و (تقسيم الاجزاء) بە کوردی واتە:

١- دابەشکردنی بەش گەڕانەوە.

٢- دابەشکردنی رێکخستن.

٣- دابەشکردنی شتی بەشبەش. تقسیم الاجزاء بەعەرەبی پێشی دەڵێن. (قسمة الإفراز) و (تقسيم المتشابهات) واتە: دابەشکردنی موڵکی هاورەنگ، وەکوو دابەشکردنی دانەوێڵەو پارەو رۆنو هەموو شتە وێنەدارەکان (المثليات) یان وەکوو خانوویەك کە هۆدەکانی وەکوو یەك وابن، یان زەوییەکە پارچەکانی لە باشیو خراپیدا وەك یەك وابن، یان هەر شتێکی تری لەم بابەتە، وەکوو دابەشکردنی تۆپێ بلووری، یا کیلۆیێ زێڕ، یا زیو. جا ئەوەی بە پێوان دەپێورێ پشکی هاوبەشەکان بە پێوان جیا دەکرێتەوە، وەك دە ربە گەنم بۆ دووکەس، یەکی پێنج ربەیان دەکەوێ، وە ئەوەی بە کێشان دەکێشرێ پشکەکانیان بە کێشانە بۆ جیا دەکرێتەوە، وەك کیلۆیێ زێڕ بۆ دە هاوبەش، یەکی سەد

غەرامیان بەر دەکەوێ. واتە: بۆ بەشکردن پێویستە بەشەکان هەموو بەگەز یا بە پێوانە یا بەکێشانە بە قەد ژمارەی سەری خاوەن بەشەکان جیاجیابکرێنەوە، جا ئەگەر پێویست بە تیرو پشك نەبوو ئەوە بەبێ دەوو تیرو پشك ملکەکە دابەشدەکرێ، وەك سەد دینار بۆ پێنج کەس. خۆ ئەگەر پێویستی بە تیرو پشك بوو ئەوە تیرو پشکیان لێ دەکرێ. وەك زەوی‌و خانوویێ کە پارچەکانیان وەك یەك بێ، لەسەر ئەم شێوەیە: ملکەکە دەکرێ بە چەند بەشی یەکسانەوە بە قەد ژمارەی سەری خاوەن پشکەکان، ئەوجار ئەوندەی بەشەکان پارچە کاغەز دەبڕرێ‌و لەهەر پارچە کاغەزێ ناوی پارچەیێ لەو مولکە دەنووسرێ. هەروەها ئەوەندەی خاوەن بەشەکانیش پارچە کاغەز دەبڕرێ‌و لەهەر پارچەیەکیان ناوی خاوەن بەشێ دەنووسرێ، جا پارچە کاغەزی بەشەکان بە جیا یەکە یەکە لوولە دەکرێن‌و دەدرێن بە دەستی کەسێکەوە کە پێشان لەوێ ئامادە نەبووبێ، تا هەر لوولەیێ بخاتە سەر ناوی یەکێ لە هاوبەشەکان.

جا هەرکەسێ هەر بەشێکی بۆ دەرچوو دەیبا بۆ خۆی، ئەگەر قایل نەبوو پێی ناچار دەکرێ کە وەری بگرێ!

جۆری دووەم: (تقسیم التعدیل)ە کە برێتییە لە دابەشکردنی شتێ کە نرخی بەشەکانی جیاجیا بێ، وەکوو زەوییەك کە هەندێکی نەرمە زەوی‌و هەندێکی شۆرەکات بێ، یاخود هەندێکی نزیکە ئاوو هەندێکی دوورە ئاوبێ. جا ئەم جۆرە ملکە تێکەڵ‌و هاوبەشە جاری وا دەبێ یەك شت دەبێ، جاری وایش دەبێ دوو شت یا پتر دەبێ. وەك ئەوە پارچەیێ

زەوی ناو کۆیی بێ لە نێوانی دوو کەسدا، سێیەکێکی بەراو بێو بایی ئەو دوو سێیەکەکەی تری بێ لە نرخا، ئەوە سێیەکە بەراوەکە دادەنرێ بە پشکێو دوو سێیەکەکەی تریشی دەکرێ بە پشکێو هەریەکەیان پشکێ هەڵ دەگرنو تەواو. یا وەك ئەوە ماڵەکە دوو خانوو یا دوو دووکان بێ، کە نرخەکانیان وەك یەك بێ، لەم حاڵەدا ئەگەر هاوبەشەکان یەکێکیان داوای بەشکردنی کردو ئەوی تریان نەیویستو بەوە رازی نەبوو کە هەریەکی خانوویێ، یا دووکانێ هەڵبگرێ بۆ خۆی ئەوە ناچار ناکرێ لەسەر قەبووڵی دابەشکردن، چونکە بەپێی جێگەو شوێنی خانوو دووکانەکان مەبەست دەگۆڕێ، بەڵام ئەگەر ملکەکە چەن دووکانێکی بچووك بوو، بە تەنیشت یەکەوەبوون، بە یەکەیەکە بە کەڵکی دابەشکردن نەدەهاتن، یەکێکیان ویستی دابەشی بکەن، ئەوە داواکەی قەبووڵ دەکرێو لەسەر قسەی رای دروست ملنەدەر (ممتنع) ناچار دەکرێ، چونکە پێویستی ئەوە دەخوازێ، ئەگەر ملکەکە زەویو زار نەبوو، وەك ئەوە دوو کەس لە چەند بەندەیەکا، یا لەچەند سەر ئاژەڵا، یا لە چەند بنکە درەختێکا، یا لەچەند پارچەیێ جلو بەرگدا هاوبەش بن، ئەوە سەیر دەکەین ئەگەر لە یەك چەشن بوونو دەتوانرا لەنگەری یەکسانی لە نێوانی هاوبەشەکاندا رابگیرێ، ئەوە ملنەدەر ناچار دەکرێ لەسەر دابەشکردن، بەڵام ئەگەر یەکسانی لە نێوانیاندا دابین نەدەکرا، وەك سێبەندە بۆ دوو کەس، ئەوە راجیایی هەیە، بۆ نموونە ئەگەر یەکێ لەسێ بەندەکە هاوتای ئەو دوانەکەی تریانی دەکرد لە بەهاو نرخدا، ئەوە لەسەر رای فەتوا پێدراو (المذهب) ناچار دەکرێن لەسەر دابەشکردنو بەندە گرانەکە دەکرێ بە پشکێو دوو بەندە

هەرزانەکەیش دەکرێن بە پشکێ، دەق وەك دابەشکردنی پارچەیێ زەوی کە نرخی بەشەکانی جیاجیابن.

جۆری سێیەم: (قسمة الرد)ە، کە برێتییە لە دابەشکردنی پارچەیێ زەوی، لایەکی بیرێ یا باخێکی تیادا بێ، وە ئەم لایەی بە تەنها بۆ دابەشکردن نەشێ، ئەوە نرخی تەواو بۆ بیرەکە یا بۆ باخەکە بەبێ زەوییەکە دادەنرێ، ئەوجا زەوییەکە دەکرێ بە دوو بەشەوە، وە بەتیرو پشك دابەش دەکرێ، ئەوە لەم شێوەکارەدا ئەو هاوبەشەیان کە ئەو پارچەیە هەڵ دەگرێ کە بیرەکە یا باخەکە وا لە ناویدا، نیوەی نرخی بیرەکە یا باخەکە دەگێڕێتەوە بۆ هاوبەشەکەی تر. کەواتە ئەگەر نرخی بیرەکە هەزار دینار بوو، یا نرخی باخەکە دوو سەد دینار بوو، پێویستە ئەو کەسەیان کە ئەو پارچەیەیان هەڵدەگرێ کە بیرەکەی تیادایە پێنج سەد دینار بدا بەوی تریان، یا کە باخەکەی تیادایە سەد دینار بدا بەوی تریان‌و هەروەها... یاخود برێتییە لە دابەشکردنی چەند شتێ بەسەر چەند کەسێکا کە ژمارەی شتەکان‌و ژمارەی هاوبەشەکان قەبووڵی دابەشکردن نەکەن بەسەریەکا، وەك سێ بەندە بۆ دوو کەس، یاخود برێتییە لە دابەشکردنی چەن شتێ لە نێوانی چەند هاوبەشێکا، بەلام شتەکان هەندێکیان گران بەهابن‌و هەندێکیان هەرزان بەهابن، وەك دوو بەندە بە یەکسانی دابەشبکرێت بۆ دوو کەس، بەلام بەندەیەکیان بایی هەزار دینار بێ، ئەوی تریان بایی شەش سەد دینار بێ، دەبێ ئەوەی بەندە گرانبەهاکە هەڵ دەگرێ دوو سەد دینار بگێڕێتەوە بۆ ئەوی تریان کە بەندە هەرزانبەهاکە هەڵدەگرێ! هەتا هەردوولا هاوسان ببن[1].

بزانن:

هەر دابەشکردنێ کە نرخ دانانی تێدا نەبێ، وەك دابەشکردنی کیلۆیێ زێڕ بۆ دەکەس ئەوە یەك دابەشکەر (قاسم) بۆ جێبەجێکردنی بەسە، بەڵام ئەگەر دابەشکردنەکە نرخ دانانی تیادا بوو، وەك پارچەیێ زەوی بیرێ لە لایەکێدا بێ، ئەوە بەلایەنی کەمەوە دەبێ دوو دابەشکەربن، چونکە نرخبڕین بۆ شت بە دوو کەس ساخ دەبێتەوە.

٣٩٥) دابەشکردنی ماڵی هاوبەش:

هەرکاتێ یەکێ لە هاوبەشەکان داوای دابەشکردنی ماڵێکی هاوبەشی کردو یەکێکیان قایل نەبوو کە دابەش بکرێ ئەوە تەماشا دەکەین: ئەگەر دابەشکردن زیانی نەبوو بۆ شتەکە ئەوە ملنەدەر (ممتنع) ناچار دەکرێ، لەسەر دابەشکردن ئەم جۆرە ماڵەیش وەك زەویو زارو خانوو بەرەو دانەوێڵەو شتی تری لەم بابەتانە، چونکە بە دابەشکردن زیان پەیدا نابێ، بەڵام ئەگەر بە دابەشکردنەکە زیان لە شتەکە دەکەوت، وەك گەوهەرێ یا جلێکی گرانبەها، کە بەهۆی پارچە پارچەکردنەوە نرخەکەی کەم بکا، یا وەك بیرێ، یا دووکانێکی بچووك کە بۆ ئەوە نەشێن برێن بە دوو بیر، یا بە دوو دووکان، ئەوە ملنەدەر ناچار ناکرێ لەسەر دابەشکردن، چونکە خۆشەویست {دروودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: (نەزیان نە وەڵامی زیان بە زیان!). لەبەر ئەوەیش چونکە خۆشەویست نەیی کردووە لە بە فێڕۆدانی سامان، تەنانەت ئەگەر لە دادپرسیش داوای دابەشکردنیان کرد وەڵامیان ناداتەوە، بەڵکوو ناهێڵێ کە دابەشی بکەن چونکە شتی وا گەوجییە، ئەگەر دنیا بوو بۆ

یەکێکیان زیان بوو، بۆ ئەوی تریان زیانی نەبوو، وەك ئەوە یەکێ لە دوو هاوبەشەکە دەیەکی پارچە زەوییەکی هەبوو وە ئەوی تری هی هاوبەشەکەی بوو، وە ئەگەر زەوییەکە دابەشبکرێ خاوەنی نۆ دە یەکەکە بتوانێ سوودی لێ وەربگرێ بە پێچەوانەی خاوەنی دە یەکەکەوە، ئەوە ئەگەر خاوەنی یەك دە یەکەکە داوای بەشکردنی کرد خاوەنی یەك نۆ بەشەکە ناچار ناکرێ بۆ دابەشکردنی، بەڵام ئەگەر خاوەنی نۆ بەشەکە داوای کرد خاوەنی یەك بەشەکە ناچار دەکرێ!

بۆیە خاوەنی یەك بەشەکە ناچار دەکرێو خاوەنی نۆ بەشەکە ناچار ناکرێ چونکە خاوەنی تاقە دە یەکەکە لە داواکەیدا زیان لە خۆی دەداو داواکەی رقەبەریو کەللە رەقییە، بە پێچەوانەی خاوەنی نۆ بەشەکەوە کە داوا کەی بۆ خۆی سوودی هەیە. بەڵێ ئەگەر خاوەنی یەك بەشەکە ملکێکی تری هەبوو، بە تەنیشت تاقە دە یەکەکەیەوە بوو، لەبەر ئەوە بە دابەشکردنەکە زیانی لێ نەدەکەوت ئەوە هاوبەشەکەی ناچار دەکرێ، هەتا هاوبەشیی نەبێ بە مایەی ناخۆشی، لە هەمان کاتدا بە دابەشکردن زیان لە کەس ناکەوێو هەر دوولا سوود لە بەشی خۆیان وەردەگرن.

٣٩٦) بەڵگە لەسەر داواکارە، داوالێکراویش ئەگەر نەچووە ژێر داواکە، سوێندی لەسەرە:

سەر بەڵگەی رەوابوونی داوا تۆمار کردنو سکاڵا پێشکەشکردن دەگەڕێتەوە بۆ ئەم فەرموودەیەی {دروودی خوای لەسەربێ}: ئەم خەڵکە ئەگەر بە

قسەی رووتو بە داوای بێ بەڵگە داوای هەرچی بکەن پێیان بدرێ، ئەوا گەلێ کەس بە ناڕەوا داوای سەرو ماڵی زۆر کەسی تر دەکەن، وە وای لێدێ دەبێ بە تێکەو لێکەو بگرەو بەردەو کەس لە سەرو ماڵی خۆی دڵنیانابێ، بەڵام بۆ ئەوەی کە نەبێ بە پاشاگەردانی، بەڵگە لەسەر داواکارە، هەر کەسێ داویەکی هەبوو لەسەر کەسێ دەبێ بەڵگەی لەسەر داواکەی هەبێ، جا ئەگەر داواکار بەڵگەی لەسەر داواکەی نەبوو، ئەوکاتە بۆ لابردنی گومان سوێند لەسەر داوا لێکراوە. (شەیخان گێڕاویانەتەوە ئەمە گفت (لفظ) موسلیمە/ تاج/ ٣ ل – ٣٠٦).

بایستی ئەوەی کە بەڵگە لەسەر داواکارە چونکە لایەنی ئەو لاوازە، وە ئەوەی دەیڵێ بە پێچەوانەی رووکاری حاڵە، چونکە بنەڕەت خاوێنی ئەستۆیە، یا وەك مەلاکان دەفەرموون: ئەصڵ بەرائەتی نیممەیە، لەبەر ئەوە داوای بەڵگەی بەهێزی لێ دەکرێ تا لاوازییەکەی بەهێز بکا سوێند بەڵگەیەکی بێ هێزە، چونکە سوێندخۆر گومانبارە، گومانی ئەوەی لێ دەکرێ کە بەرژەوەندی خۆی بپارێزێ بەڵام لایەنی داوالێکراو بەهێزە، چونکە بنەڕەت خاوێنی ئەستۆیەتی، لەبەر ئەوە بە بەڵگەی بێهێز قنیات دەکرێ. جا هەر کاتێ داواکار بەڵگەو شایەتی راست کردەوە لەسەر دروستیی داخوازییەکەی بڕیاری بۆ ددرێ، هەتا ئەگەر داوالێکراو سوێندیشی خواردبێ هەر بڕیاری بۆ دەدرێ، چونکە فەرموودەکە بەرەهایی بەبێ قەیدو مەرج ئەوە رادەگەیەنێ، بەڵام ئەگەر بەڵگە لە ئارادا نەبوو قسە قسەی داوالێکراوە بەمەرجێ سوێندبخوا، بەپێی فەرموودەکەی پێشوو. لە صەحیحەینیشدا هەیە دەفەرموێ: (ئیبنو عەبباس دەفەرموێ: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} بڕیاری داوە سوێند

خواردن لەسەر داوا لێکراوە) (لە – كفايە الاخيار –ەکەدا بە هەڵەی چاپ ئەم فەرموودەیە ئاوا نووسراوە: وفی الصحيحين: (قضی رسول الله باليمين علی المدعی) لە (الفقه الميسر)ەکەیشدا بەبێ لێکدانەوە ئەو هەڵەیە رِوونووس کراوە. بەڵام ئەگەر وابێ پەیوەندی بە بابەتی ئێمەوە نابێ، راستەکەی ئەمەیە: عن ابن عباس أن رسول الله {صلى الله عليه وسلم} قضی باليمين علی المدعی عليه). بڕوانە شەرحی نەوەوی لەسەر صەحیحی موسلیم ج – ١٢ ص ٣ عومدە تولقاری بەرگی ١٣ ص ٢٤٨ – وەرگێر).

٣٩٧) گێڕانەوەی سوێند بۆ سەرداواکار (رد اليمين على المدعي)

ئەگەر مافە داواکراوەکە هی کەسێکی وابوو کە دەتوانرا سوێند بدرێ، وە داوالێکراو نەیویست سوێند بخوا ئەوە سوێند دەگەڕێتەوە بۆ سەر داواکار، چونکە فەرموودە دەفەرموێ: (پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} سوێنەکەی گێڕایەوە بۆ سەر داواکار).

(بەیهەقی/ دارە قوطنی. ئەم فەرموودەیان باس کردووە) جا لەکاتی وادا کاتێ داواکار سوێندی خوارد شتەکەی پێ دەدرێ. لەکاتی خۆیدا سوێند بەرەو رووی زەیدی کوڕی ثابیت گرایەوە سوێندی خوارد، وە بەرەو رووی عوسمانیش گرایەوە سوێندی نەخوارد، ئەم باسە لەناو هاوڕێیانی پێغەمبەردا دەنگی دابۆوە لەگەڵ ئەوەیشدا کەس رەخنەی نەبوو لێی. وەك گوتمان ئەمە کاتێ وایە کە لە توانادا بێ داواکار سوێند

بدریّ، وەك کەسێکی دیاری زیندووی ڕەسیدەی هۆشیار، بەڵام ئەگەر کەسێکی دیاری وابوو کە لە توانادا نەبوو سوێند بدریّ وەك منداڵو شێت، ئەوە فەرموودەی مەشهوور- واتە: ناودار – ئەوەیە کە چاوەڕوانی ڕەسیدەبوونو چاکبوونەوە دەکریّ. بەڵام ئەگەر مافەکە هی کەسێکی دیاری نەبوو.

وەك ئەوە کەسیّ بمریّو لە دەفتەرەکەیدا مافێکی لەسەر کەسیّ هەبیّ، وە لەبەر ئەوەی مردووەکە کەلەپوورگری نەبیّ کەلەپوورەکەی هی موسوڵمانان بیّ، ئەوە لەم شێوەیەدا داوالێکراو بەند دەکریّ لەسەر ئەو هەقەی کە لەسەریەتی بەپێی دەفتەری مردووەکە، هەتا یا سوێند دەخوا یا هەقەکە دەدا، چونکە مافەکە لەکاتی وادا نادریّ بە داواکار هەتا سوێند نەخوا، نایشتوانریّ داواکار سوێند بدریّ چونکە نادیارە، خۆنایشبیّ واز لە داوالێکراو بهێنریّ چونکە هەقەکە دەفەوتیّ، کەواتە تەنیا ڕێگە چارە ئەوەیە داوالێکراو چەپس بکریّ، تاکۆتایی بە مەسەلەکە بهێنریّ: یا مافەکە دەدا، یا سوێند دەخوا.

٣٩٨) ئەگەر هەردوو هاوداوا داوای زات (عەین)یکیانکرد:

ئەگەر دوو کەس هەرایان بوو لەسەر شتیّ، وە کەسیشیان بەڵگەی نەبوو، وە شتەکە لە ژێر دەستی یەکێکیاندا بوو، وەك پارچە زەوییەك بە دەستی یەکێکیانەوەبیّ، ئەوە قسەی ئەوەیان دەخوات کە شتەکەی بە دەستەوەیە، بە مەرجیّ سوێندی لەسەر بخوات کە هی خۆیەتی. چونکە

ئەشعەثی کوری قەیس {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: منو پیاوێکی جوولەکە پارچەیێ زەویمان هەبوو، جووەکە حاشای لێکردوو گوتی هی خۆمەو بەشی تۆی پێوە نیە، منیش بۆ دادگاییکردن بردم بۆ لای پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: ئایا بەڵگەت هەیە؟ گوتم: نەء بە جوولەکەکەی فەرموو: (تۆ سوێند بخۆ) منیش گوتم: جا قوربان سوێند دەخوا، دەربەستی سوێند نایەت، ئەگەر وا بێ ماڵەکەم دەخوا. جا زاتی مەزن ئەمەی ناردە خوارەوە: {إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلاً – سورة آل عمران – ٣/٧٧}. (ئەبو داوود/ تاج/ ٣ ل – ٣٠٦ فەرمووی: - ٢) بەڵگە سازی بەم فەرموودەیە ئاوا دەکرێ: زەوییەکە بە دەستی هەردوو لایانەوە بوو، یا بەدەستی جوولەکەوە بووە، بە بەڵگە بۆ کەسیان ساخ نەبۆتەوە، لەبەر ئەوە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمانی کردووە بە کابرای جوو، کە سوێند بخواو زەوییەکە ببێ بەهی خۆی. بەڵام ئەگەر داواکراوەکە بە دەستی کەسیانەوە نەبوو، ئەوە هەردوو لایان سوێند دەخۆنو دەبێ بەهی هەردوو لایان. چونکە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} ئاوا بڕیاری داوە. ئەگەر دوو کەس لەسەر وڵاخێ هەرایان بوو، یەکێکیان کەلوپەلی بەسەر وڵاخەکەوە بوو، ئەوە قسەی ئەوەیان دەخوا کە باری وڵاخەکە هی ئەوە، چونکە بە تەنها خۆی سوود لەو وڵاخە وەردەگرێ. ئەگەر سێ کەس لەسەر وڵاخێ هەرایان بوو، یەکێکیان لێخوڕی بوو، یەکێکی تریان جڵەوکێشی بوو، سێهەمیان سواری بوو بوو ئەوە قسە قسەی سوارەکەیە، بە مەرجێ سوێند بخوا، چونکە هەر ئەو بەهرە لە وڵاخەکە وەردەگرێ لەم کاتەدا. ئەگەر دوو کەس بوو بە هەرایان لەسەر وڵاخێ، کە لە تەویلەی

یەکێکیانا بوو، بەڵام وڵاخەکە بە دەستی هەردوو لایانەوە بوو، ئەوە هی هەردوو لایانە، بە مەرجێ تەویلەکە وڵاخی خەڵکی تریشی تێدابێ، دەنا دەبێ بەهی خاوەن تەویلەکە. ئەگەر دوو کەس لەسەر شتێ لەناو پاکەتێکا بوو بە هەرایان، یەکێکیان دەستی لەسەر شتەکە بوو، ئەوی تریان دەستی لەسەر پاکەتەکە بوو، هەرکەسەیان دەبێ بە خاوەنی ئەو شتەی کەوا بە دەستیەوە، چونکە ئەم دوو جۆرە شتە لەیەك جیان.

٣٩٩) چۆنێتیی سوێندخواردن لەسەر کردەوەی خۆی یا لەسەر هی کەسێکی تر:

کەسێ سوێند لەسەر کردەوەی خۆی بخوا دەبێ لەسەر بوونو نەبوون (اثبات ونفی) بەبێگومانی سوێند بخوا، وەك ئەوە لە نەبوون (نفی)دا بڵێ: بەخودا ئەو شتەم نەکردووە، لە بوون (اثبات)دا بڵێ: بەخودا ئەو شتەم کردووە، چونکە پەی بە هەموو زانستێکی خۆی دەباو بە بوونو نەبوون بەبێ گومان ئاگای لە خۆی هەیە کە شتەکەی کردووە یا نەیکردووە. بەڵام ئەگەر سوێندی لەسەر کردەوەی کەسێکی تر خوارد، ئەگەر لەسەر نەبوون بوو بڵێ: بەخودا بەپێی ئاگاداری من ئەو شتەی نەکردووە، ئەگەر لەسەر بوون بوو دەڵێ: بەخوا ئەو شتەی کردووە بەبێگومانی سوێند دەخوا چونکە پەیپێبردن، لەکاتی بووندا لە تواناداا هەیە.

٤٠٠) کەسێ هەقێکی لەلابێ‌و حاشای لێبکا:

ئەگەر کەسێ مافێکی لەلای کەسێ هەبوو، بەڵام بەڵگەی لە سەری نەبوو، کابرایش حاشای لێکرد، بۆی هەیە لەماڵی کابرا لە جۆری ماڵەکەی خۆی بەقەد ماڵەکەی خۆی ببا، بەهەر شێوەیێ بۆی دەست دەدا، نابێ لە جۆرێکی تر ببا بەمەرجێ لە جۆری ماڵەکەی خۆی دەست بکەوێ، تەنانەت بۆی هەیە لەسەر فەرمایشتی دامەزراو (راجح) کە ماڵی خۆی ببات گەرچی بیشتوانێ لە رێگەی داوەرو دادگاوە وەری بگرێتەوە. دەبێ بە بەڵگەو شایەت بۆ ئەم برپیارە مەسەلەی ژنەکەی ئەبو سوفیان کە پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) رێگەی پێدا کە بەقەد ژێواری خۆی‌و مناڵەکانی لە ماڵی ئەبو سوفیان بەبێ پرس‌و راکردن بەکەس ببات. چونکە داوا تۆمارکردن لە دادگا هۆی کێشەو بەرەو منەت‌و بە فیڕۆدانی کاتە. گوتراویشە: ئەگەر لە رێگەی قازییەوە ماڵەکەیی دەست دەکەوێتەوە نابێ وەری بگرێتەوە بە پەنامەکی‌و شتی وا. وەکی تریش لەهەر شوێنێ مافی ئەوەی هەبێ ماڵەکەی خۆی بباتەوە، بەڵام بەبێ ئەوە کە دەرگا بشکێنێ، یا دیوار ببڕێ بۆی نەدەکرا، ئەوە دروستە کەوا بکا، هەتا هەر شتێ بفەوتێنێ دابینکردنی لەسەر نیە، وەکوو چۆن کەسێ بەرگری لە خۆی بکا لەکاتی شاڵاوهێنانی هەڵمەتهێنەر (صائل)دا هیچی لەسەر نیە ئەمیش ئاوا.

٤٠١) باسی شایەتیدان (الشهادة)

شایەتیدان لە زاراوی شەرعی پیرۆزدا بریتییە لەوە کەسێ هەواڵ بدا لە مافێ کە بەسەر کەسێکەوەبێ. سەر بەڵگەی رەوایی شایەتیدان قورئانو سوننەتو یەکگرتنی نەتەوەیە. زاتی مەزن دەفەرموێ: {وَلاَ تَكْتُمُواْ الشَّهَادَةَ وَمَن يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ – سورة البقرة – ٢٨٣/٢} واتە: شایەتی حەشار مەدەن، هەر کەسێ شایەتی بشارێتەوە ئەوە بەدڵ تاوانبارە). هەروا دەفەرموێ: {وَأَشْهِدُوْاْ إِذَا تَبَايَعْتُمْ – سورة البقرة – ٢٨٢/٢} واتە: کاتی سەوداو مامەڵەو کرینو فرۆشتن شایەت رابگرن) ئەم جۆرە فەرمانو ئەمرەبۆ رابەریو رێپیشاندانە، بۆ پێویست بوون نیە. پرسیار لە حەزرەت (دروودی خوای لەسەربێ) کرا لەبارەی چۆنێتیی شایەتیدانەوە، بە پرسیارکەرەکەی فەرموو: (خۆ چاوت لە خۆرە؟ گوتی: بەڵێ زۆر بە باشی چاوم لێیەتی، فەرمووی: دەبەو شێوەیە شایەتی لەسەر شت بدە، دەنا نا). ئایەتو فەرموودەی زۆری لەم بابەتە هەیە.

٤٠٢) نیشانەکانی شایەت:

چەند نیشانەیەك هەن بۆ وەرگرتنی شایەتی رەچاو دەکرێن، وەك: موسوڵمانەتیو رەسیدەبوونو هۆشیاریو ئازادیو دادپەروەری. کەواتە شایەتیی بێبڕوا بێبایەخە، خوای پەیماندار بێ یا جەنگیبێ، وە خوای شایەتی لەسەر موسوڵمان بدا یا لەسەر بێبڕوا، چونکە دەفەرموێ: (درووی خوای لەسەربێ) شایەتیی خاوەن ئایینێ لەسەر کەسێ کە لەسەر ئایینی

خۆی نەبێ دانامەزرێ مەگەر هی موسوڵمانان چونکە عەداڵەت کە مەرجی شایەتیدانە لە وانا دروست دەبێ، لەبەر ئەوە شایەتیی ئەوان لەسەر موسوڵمانو ناموسوڵمان پەسەند دەکرێ. (ئەم فەرموودەیە بە مورسەلی بەم واتایە عەبدوررەزاق گێڕاویەتەوە، بەیهەقیش گێڕاویەتەوەو بە لاوازی داناوە). وەکی تریش گەواهی دانو شایەتیدان راپەڕاندنی گوتەی کەسێکە لەسەر کەسێکی تر ئەوەیش برێتییە لەسەر داریو سەروەری، بێبڕوایش شایانی ئەوە نیە، هەروا شایەتی منداڵو مێرد منداڵ (مراهق)و شێت دانامەزرێ، چونکە گوتەی منداڵو شێت بۆ خۆیان کاری پێ ناکرێ ئیتر بۆ کەسێکی تر یا لەسەر کەسێکی تر چۆن کاری پێ دەکرێ.

قورئانیش دەفەرموێ: {وَاسْتَشْهِدُواْ شَهِيدَيْنِ من رِّجَالِكُمْ فَإِن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاء – سورة البقرة – ٢٨٢/٢} واتە: سەرەڕای نووسینیش دووشایەتیش بە شایەت رابگرن، لە پیاوانی موسوڵمانان کە لە خۆتانن، ئەگەر دوو پیاو نەبوون با پیاوێکو دوو ژن بن، بەڵام بەو مەرجە کە لە رەفتارو کرداری پەسەنیان رازیبن). دەی منداڵ بەر پیاو ناکەوێ، سەرەڕای ئەوەیش منداڵو مێردمنداڵو شێت لە کەسانێ نین کە رەفتارو کردار پەسەند بن. هەروا شایەتیی کۆیلە بە هەموو جۆرەکانیەوە (وەك بەندەی زەرخرێدەو پاشەمەرگە (مدبر)و کاغەز پێدراوو دایکی منداڵ) دانامەزرێ. چونکە زاتی مەزن دەفەرموێ: {وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ – سورة الطلاق – ٢/٦٥} واتە: دوو شایەتی بە دادو عەدڵیش لە خۆتان رابگرن بە شایەت. چونکە رووی فەرمایشت لەم ئایەتەدا لە

ئازادە، بە نیشانەی وشەی (منکم) چونکە ئەم وشەیە بۆ بەرنەکەوتنی بێبڕوا نیە، چونکە بێبڕوا بە وشەی (ذوی عدل منکم) دەردەچێ، کەواتە ئەم وشەی (منکم)ە تەنیا بۆ ئەوەیە کە بەندە بەرنەکەوێ، لەبەر ئەوەیش کە شایەتی راپەڕاندن (نفوذ)ی گوتەی کەسێکە بەسەر کەسێکی تردا، ئەوەیش وەك گوترا: سەرداریو سەرومرییە، کویلەیش شایانی سەروەری نیە. بە دادیش بەپێی ئەم ئایەتە مەرجە: {وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ} هەروا بەپێی ئەم فەرموودەیەی {دروودی خوای لەسەربێ}: شایەتیی پیاوی گرزیکارو ژنی گزیکار وەرناگیرێ، هەروا شایەتی پیاوی داوێنپیسو ژنی داوێنپیس وەرناگیرێ.

٤٠٣) مەرجەکانی دادپەروەری:

مەرجی عادڵیی شایەت چەند شتێکە، یەکێ لەوانە: ئەوەیە خۆی بپارێزێ لە هەموو گوناهێکی گەورەو لەهەر گوناهێکی تر کەوا بگەیەنێ ئەو کەسە دەربەستی ئایین نایەت، وە خۆی بپارێزێ لەبەر دەوام بوون لەسەر گوناهی بچووك، مەبەست لە بەردەوام بوون ئەوەیە کە بیکا بە پیشەی هەمیشەی، مەبەست ئەوە نیە کە ناو بەناو گوناهی بچووك بکا بەلام تاسەر نا. یاسای کۆگر بۆ گوناهی بچووك ئاوایە: ئەگەر ناو بەناو گوناهی بچووك بکا، بەلام بەگشتی خواپەرستیی زۆرتربێ لە گوناهکردنی بچووك ئەوە دادپەروەریی نافەوتێ، دەنا ئەگەر گوناهکردنی زۆرتر بوو لە تاعەتی، ئەوە شایەتییەکەی پووچەڵە.

مەبەست لە گوناهی گەورە (کە ناودارە بە گوناهی کە بیرە) زۆر شتە. بەڵام دەتوانرێ لە چەند کۆگرێکا کۆبکرێتەوە:

یەکەم: هەر گوناهێ کە حەددی لەسەربێ، وەك داوێنپیسیو بادەنۆشیو دزیو پیاو کوشتن.

دووەم: ئەو گوناهانەی هەڕەشەی بەهێزیان لەسەربێ لە قورئانو حەدیثا، وەك پاشملە گۆییو دووزمانیو بوختان.

سێیەم: نەکردنی پێویستەکانی ئایینی (واجبانی دینی) وەکوو نوێژو رۆژوو و زەکاتو حەجو هەر شتێ کە خود فەرزبێ (واتە: فەرزی عەینبێ) وەك فێربوونو خوێندنی ئەو شتانە کە فەرزن لەسەر موسوڵمان.

گوناهی بچووکیش (کە پێشی دەگوترێ گوناهی صەغیرە (ئەوەیە: کە گوناهی کەم بێ وەك تەماشاکردنی ناڕەوا بۆ ژنو پێست لە پیستکەوتنی ژنو پیاوی ناخۆییو نامەحرەم وەك کاتی تەوقەکردن.

یەکێ تر لە مەرجەکانی عادڵیی شایەت ئەوەیە کە بیروباوەڕێکی دروستی دامەزراوی هەبێ، کەواتە: شایەتی دەستەی بیدعەتکارو دەستەی ئارەززوپەرستان وەرناگیرێ، بە تایبەت ئەوانەیان کە بە بیدعەتەکەیان کافر دەبن، بەڵام ئەو گورۆهانەیان کە بیدعەتەکەیان سەرناکێشێ بۆ کوفر شایەتییان وەردەگیرێ، بە مەرجێ مەرجەکانی تری شایەتییان تیادابێ.

یەکێ تریان: ئەوەیە لەکاتی تووڕەبوونا جڵەوی هۆشیاری لەدەست نەداو بەهۆی تووڕە بوونەوە دۆو دۆشاو تێکەڵ نەکا، چونکە لەکاتی وادا بەرو دوای قسەی خۆی نازانێو چاكو خراپ تێکەڵ دەکا، شایەتی وایش دەست نادا.

یەکێ تریان: ئەوەیە خاوەن پیاوەتیو مرووەت بێ. کەواتە هەرکەسێ ڕێزی کەسایەتی خۆی نەپارێزێو خاوەن پیاوەتی نەبێ شایەتیی وەرناگیرێ، وەك سەماکەرو خۆلڕێژو کەسانێ کە لەناو کۆڕی ذیکردا جەزبەیان لێدێ، یا وێنەی ئەمانە، کە قەدرو ڕێزدارییی خۆیان لەکیش داوە[1].

چونکە ئەو کەسەی ئەم جۆرە هەڵبەزو دابەزەو هاتو هاوارە بکا ئەوە عەقڵی تێکچووەو شەرمی کەم بووە، دەی مرۆڤی بێ شەرمو بێ حەیا هەمیشە بێ خێرە. لە ڕاستیدا هەڵبەز هەڵبەزو هەڵپەڕکێو هەلەکە سەماو بە دەستو پاسەماکردنو ملبادانو سەر هەڵسووڕان وەم مزراح، دەق وەك جمووجووڵی شێت کارێکی ناشیرینە، مرۆڤی پێ سووك دەبێ، لەبەر ئەوە متمانە بە قسەی ناکرێ.

---

[1] داخەکەم لەم جۆرە قسە بێ تامانە لە (کفایة الاخیار)ەکەیشدا هەیە. تکایە تەماشای شەریعەتی ئیسلام ب/٤ ل – ٢٥٠ و مغنی المحتاج ج/٤ ص ٤٣١ بکە هەتا لە مەسەلەکە بە باشی حاڵی ببی. خۆلڕێژو دەروێشو سۆفی ئەگەر ڕوویان لە خوابێو باوەڕێکی دامەزراوی پاکیان هەبێ لەگەڵێ مەلاو تەفەندی ئەم چەرخە لەلای خودا لە پێشترن (إن أکرمکم عند الله اتقاکم).

– وەرگێڕ –

٤٠٤) بەشەکانی ماف (أقسام الحقوق):

ماف دوو جۆری هەیە:

یەکەم: مافی خودای گەورەیە.

دووەم: مافی ئادەمیزادە.

مافی خودا لە دواوە باسی دێ. مافی ئادەمی سێ جۆری هەیە:

یەکەم: شتێ کە ماڵبێ یا مەبەست لێی چەسپاندنو ساخ کردنەوەی ماڵبێ. ماڵ وەك زاتەکان (أعیان)و قەرز، ئەوەیشی کە مەبەست لێی ماڵ بێ وەك کڕینو فرۆشتنو بە کرێدانو بارمتەو پێلێنانو زەوتکردنو کوشتنی بە هەڵەو شتی وا. لە شتی وادا شایەتیی دوو پیاو یان پیاوێكو دوو ژن قەبووڵ دەکرێ، چونکە زاتی مەزن دەفەرموێ: {وَاسْتَشْهِدُواْ شَهِيدَيْنِ مِن رِّجَالِكُمْ فَإِن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ – سورة البقرة – ٢٨٢/٢}.

ئەم جۆرە مافە بە شایەتێكو سوێندی داواکاریش ساخ دەبێتەوە، چونکە لە فەرموودەدا دەفەرموێ: پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} بە سوێندی داواکارو بە شایەتیی شایەتێ بڕیاری دەدا بۆ داواکار. (م/ تاج/ ٣ ل – ٣٨).

ماوەردیش دەفەرموێ: هەشت کەس لە هاوڕێیانی خۆشەویست {دروودی خودا لەسەر خۆی و ڕەزای خودا لەسەر یارانی} ئەم فەرموودەیەیان گێڕاوەتەوە. بەڵام پێویستە کە سوێند دانی داواکار بخرێتە پاش شایەتیدانی شایەتەکە.

دووەم: شتێ کە ماڵ نەبێو مەبەستیش لێی ساخکردنەوەی ماڵ نەبێو لەو جۆرەیش بێ کە پیاوان ئاگایان لێی بێ، وەك ساخبوونەوەی بنەچەو ژن مارەبرینو تەڵاقدانو کۆیلە ئازادکردنو سەرداریی کۆیلەو جێداریو راسپێریو کوشتنی بە قەستی کە تۆڵەکەی کوشتنەوەیەو هەموو حەددێکی تر جگە لە حەددی داوێن پیسی، وەك رەسیدە بوونو تەواو بوونی عیددەو لێ خۆشبوون لە تۆڵە سەندنی کوشتنەوەو ئیلاء (سوێنکاری)و ظیهارو مردنو ژن خولعکردنو ئازادکردنی بەندە لە پاش مردنی خاوەنەکەیو کاغەز پێدانی کۆیلە، لەم جۆرە شتانەدا بەس شایەتیی دوو پیاو وەردەگیرێ. سەر بەڵگەی هەندێ لەمانە ئەم ئایەتەیە: {حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ} وە ئەم ئایەتە: {فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِّنكُمْ} حەزرەتیش (دروودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: بەبێ هەقداری ژنو دوو شایەتی راستو روستی دادپەروەر ژن مارەی نایێ (د/ ت/ - س/ ح – تاج – ٣ ل – ٧٤). ئیبنو شەهابیش دەفەرموێ: سوننەتی پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) لەسەر ئەوە دامەزراوە کە شایەتیی ژنان لەم شتانەدا دانامەزرێ لە حودوودو ژن مارە برینو تەڵاقدا. ئەم حەدیثە مورسەلە.

سێیەم: شتێ کە پیاوان بێ ئاگابن لێیو بە تایبەت بە زۆری ئافرەتان پسپۆرییان هەبێ لەو بابەتەداو ئەوان زیاتر لێی بزانن، ساخدەبێتەوە یا بە شایەتیی بە چوار ژن یا بە شایەتیی بە دوو پیاو، بە شایەتیی پیاوێكو دوو ژنیش دەچەسپێ.

ئەمــەیش وەك: منــاڵبوون‌و کــچێنی‌و بێــوەژنی‌و تــاتی‌و پارچــە گۆشت‌و پارچە ئێسکی ناو شەرمگای مێینەو بێنوێژیی‌و مـەمك پێدان‌و نـەنگی ژێـر جل‌و بـەرگ، وەك بەڵـەکی‌و گـەڕی‌و ئەمانـە، لـە سـەر رای فەرمایشتی ناودار واقەواق (استهلال)ی مناڵیش لەکاتی لە دایکبوونا بـەر ئەم بەشە دەکەوێ. ئەم جۆرە بە چوار ژن کەمتر ساخ نابنـەوە، بەڵگـەی ئەوەیش کە لەم جۆرە بابەتانەدا شایەتیی ژنـان بـە تـەنیا بـەبێ پیـاوان وەردەگیرێ ئەم فەرمایشتەی زوهرییە کە دەفەرموێ: سـوننەت‌و رێبـازی ئایینی پیرۆزی ئیسلام لەسەر ئەوە دامەزراوە کە شایەتیی ژنان بە تەنها خۆیـان دادەمـەزرێ لـە هـەموو شـتێکا کەهـەر خۆیـان سـەرەوکاری بکـەن (عەبــدورەزاق بــەم مەعنایــە ئــەم فەرموودەیــەی لــە زوهرییــەوە گێڕاوەتــەوە) لەبـەر ئـەوەیش چـونکە پیـاوان زۆرتـر ئـەم جۆرەشـتانە نابینن، جا ئەگەر شایەتیی ژنان لە بارەیانـەوە وەرنـەگیرێ چەسپاندن‌و ساخ کردنەوەیان ئەستەم دەبێ ئەومیش کە لە بارودۆخی وادا بە مـەرج گـیراوە ژمـارەی ژنــە شـایەتەکان چـواربن لەبـەر ئەوەیـە کـە خـودا بـۆ شایەتی دوو ژنی لە جێی یەك پیـاو دانـاوە، لـە فەرموودەیـشدا حـەزرەت (دروودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: کەم هۆشیی ژنان برێتییە لەوە کە شایەتیی دوو ژن بە شایەتی تاقە پیاوێ حسێبە (تـاج/ ١ ل — ٢٧) دەی لـە شـوێنێ شایەتیی ژنان بە تەنها خۆیـان قـەبووڵ بـێ باشـتر شـایەتی دوو پیـاو، یـا شایەتیی پیاوێك‌و دوو ژن قەبووڵ دەکرێ.

مافی خودای گەورە:

مافی خودای گەورە بەشی دووەمە لە بەشەکانی ماف. ئەمیش سێ جۆری هەیە:

جۆری یەکەم: دەبێ بەلانی کەمەوە چوار پیاو شایەتیی لەسەر بدەن، ئەم جۆرە بریتییە لە داوێن پیسیو نێربازیو چوونە لای گیانلەبەران. سەبارەت بە داوێنپیسیو نێربازی ئەم ئایەتو فەرموودانە بەڵگەی ئەم بابەتەن: {وَاللاَّتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِن نِّسَآئِكُمْ فَاسْتَشْهِدُواْ عَلَيْهِنَّ أَرْبَعةً مِّنكُمْ - سورة النساء - ١٥/٤} و {لَوْلَا جَاؤُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاء - سورة النور - ١٣/٢٤} واتە: ئەوە بۆچی بۆ سەلماندنی داواکەیان کە بریتی بوو لە بوختان بۆ ژنو پیاوی داوێنپاك چوار شایەتیان نەهێنا).

لە صەحیحی موسلیمدا دەفەرموێ: سەعدی کوڕی عوبادە {رەزای خوای لێبێ} فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خودا! ئەگەر کەسێ زەلامێ بەسەر ژنی خۆیەوە بگرێ دەبێ دەستی بۆ نەبا هەتا چوار شایەت دەهێنێ؟ فەرمووی: بەڵێ (تاج/ ٣ ل - ١٤٣) وەکی تریش داوێنپیسیو نێربازی لە گەورەترینی کارە ئابڕووبەرەکانن، جا لەبەر ئەوە ژمارەی شایەتەکان زۆر کراون، تا شایەتیدان لەم بارەیەوە قورسو گران بێ، هەتا خەڵکی بێ تاوانی بێ ئاگا لە کەسوکاری هەردوو لا بەهۆی هەڵماڵینی عەیبی ئەوانەوە حەیایان نەچێ، سەبارەت بە چوونە لای گیانلەبەرانیش دەڵێن: ئەمیش هەر بریتییە لە چوونەلای نێرینە بۆ لای مێینە، وە

وەکوو ئـەو خۆشـۆردن پێویـست دەکـا، کەواتـە لـەهی ئـادەمیزاد دەچـێ کەوابێ بە کەمتر لە چوار شایەت ساخ نابێتەوە.

جۆری دووەم: برێتییە لەو مافانەی خودا کە بـە شـایەتی دوو پیـاو ساخ دەبنەوە، شـایەتیی ژنـان لـەم جۆرەدا کاریگـەر نیـە، ئەمـەیش وەك حـەددی بادەنۆشـیو حـەددی دەسـتو پـابڕینی دزو جـەردەو ڕێگـرو حەددی کوشتن بەهۆی پاشگەز بوونـەوە، کـە لـە عـورفی شـەرعا نـاودارە بە ڕیددەو، وەك حەددی تری لەم جۆرە بابەتە. چونکە یـەزدانی مـەزن دەفەرموێ: (واشهدوا ذوی عدل منکم – تـەلاق – ٢/٦٥) وەکی تـریش بە پێوەرو قیاس لەسەر مارەبڕینو ڕاسپێری.

جۆری سێیەم: برێتییـە لـە سـاخبوونەوەی بینینو چاوپێکەوتنی مانگی نوێی ڕەمەزانو ئەو شتانەی کە پاشکۆی ئەمەبن، وەك پەلـەکردن لە دانی سەرفترەو هاتنی مانگی شەشەڵانو کردنی نوێـژی تـەراویح، ئـەم جۆرە بە شایەتی یەك پیاوی بە داد ساخ دەبێتەوە.

بەڵگـەی ئـەم بڕیـارە ئەمەیـە: ئیبنـو عومـەر (ڕەزای خوایـان لێبێ) دەفـەرموێ: موسـوڵمانان چاویان دەگێـڕا بـۆ مـانگی نـوێی ڕەمـەزان، مـن مـانگم دیو عـەرزی حـەزرەتم کـرد: قوربـان! مـن مـانگم بینـی. ئـیتر پێغەمبـەر خـۆی (درودی خوای لەسەربێ) لەسـەر شـایەتییەکەی مـن کـردی بـە ڕەمـەزانو، بـۆ سـبەینێ خـۆی بـەڕۆژوو بـوو، وە فـەرمانیکرد کـە لـە بەیانییەوە موسوڵمانان بەڕۆژوو بن!) (ئەبو داوود/ ئیبنو حەببان/ دارە قـوطنی/ حـاکم، حـاکم دەفـەرموێ: فەرموودەیـەکی دروسـتە بـەپێی مەرجی پیری موسلیمە).

٤٠٥) شایەتیی کوێر:

شت بەهۆی یەکێ لە پێنج هەستەوە ساخ دەبێتەوەو زانست پێی پەیدا دەبێ. بە زۆری شت لە ڕێگەی چاوەوەو لە ڕێگەی کوێچکەوە دەزانرێ‌و هەستی پێدەکرێ، جا هەرشتێ بە یەکێ لەم دووە هەستی پێ بکرێ‌و بزانرێ ئەوە لە ساخبوونەوەیدا پشت بەو هەستە دەبەسترێ، وەك دیتنی مانگ کە بەچاو دەبینرێ، بە گوێ نابینرێ. زۆر شتیش بە هەردوولا یا بەچەند هەستێ دەزانرێ، وەك بنەچە (نەسەب)و مردن‌و خاوەنێتیی ڕەها، کە بە بیستنیش زانست پێیان پەیدا دەبێ چونکە هەرکاتێ مرۆڤ هەواڵی ئەمانەی لەم‌و لەو لە چەند لایەکەوە ژنەوت بتمانە پەیدا دەکا کە ئەو شتە وایەو لێی دەبێ بە یەقین‌و وەك تەواتور بۆی دەبێ بەهۆی زانینی ئەو شتە، لە بارودۆخی ئاوایشا پشت بە بیستنیش وەك دیتن دەبەسترێ‌و، بیناو نابینا لەم جۆرە شتانەدا وەك یەکن.

٤٠٦) چەند مەرجی تر هەن بۆ شایەتی:

نابێ شایەت لە شایەتییەکەیدا گومانباربێ، وەك ئەوە شایەت بەهۆی شایەتییەکەوە سوودێك رابکێشێ بۆ خۆی، یاخود زیانێ لەخۆی دوور بخاتەوە، ئەوە دەبێ بەهۆی گومان لێکردن‌و شایەتیی ئەم جۆرە کەسە دروست نیە. وەك شایەتیی میراتگر بۆ میراتبەخشی خۆی، چونکە لەکاتی وادا قازانجی شایەتیی شایەتەکە دەگەڕێتەوە بۆ خودی خۆی، چونکە ئەمیش بەشی هەیە لە دەسکەوتنی کەلەپوور بەخش

(مورث)ەکەیدا، وەك شایەتی خاوەن قەرز بۆ قەرزاری نابووت، چونکە مافی خاوەن قەرز لەو شتەدا هەیە کە بەهۆی شایەتییەکەی ئەوەوە دەبێ بەماڵی قەرزارەکە، ئەمەیش واتای وایە شایەتی بۆ خۆی دەدا. بەڵگەی ئەم باسەیش ئەم ئایەتەیە: (**وادنی الا ترتابوا**) چونکە لەکاتی وادا گومان پەیدا دەبێ، پێغەمبەرش {درووده خواه لەسەربێ} دەفەرموێ: شایەتیی ناحەزو گومان لێکراو قەبووڵ نیە. لەبەر ئەمە شایەتیی کەسانێ کە زیانێ لە خۆیان دوور دەخەنەوە ومرناگیرێ، وەك شایەتیی کەسوکاری نزیکی دەوڵەمەند لەسەر ئەوە کە ئەو شایەتانەی شایەتییان داوە لەسەر خزمە بکوژەکەیان، فاسق و بەدکارن، چونکە ئەگەر بەهۆی شایەتییەکەی ئەمانەوە بەدکاریی ئەو شایەتانە بچەسپێ خوێنی کوژراوەکە لە کۆڵ ئەمان دەکەوێ کە عاقلەی بکوژەکەن، هەروەها شایەتیی دەستەبەر قەبووڵ نیە لەسەر ئەوە کە ئەو کەسەی ئەو زامنیەتی ئەو شتەی لە ئەستۆدا نەماوە کە شایەتەکە بووە بە دەستەبەری، چونکە گومانی ئەوەی لێدەکرێ کە لەبەر رزگار بوونی خۆی لە دەستەبەری ئەو شایەتییە بدا.

٤٠٧) باسی بەندە ئازادکردن:

ئازادکردن لە شەرعا برێتییە لە نەهێشتنی خاوەنێتی لە ئادەمیزاددا لەبەر رەزای خوای گەورە. بەندە ئازادکردن سوننەتێکی گەورەیە بەپێی قورئان و سوننەت و یەکگرتنی نەتەوە. زاتی مەزن دەفەرموێ: {فَكُّ رَقَبَةٍ – سورة البلد – ١٢/٩٠}. لە صەحیحی

موسلیمدا دەفەرموێ: حەزرەت (دروودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: هەرکەسێ کۆیلەیێ ئازاد بکا، خودای گەورە لە جیاتیی هەر ئەندامێکی ئەو بەندەیە ئەندامێکی ئەو کەسە ئازاد کەرە لە ئاگری دۆزەخ ئازد دەکا، تەنانەت دامەنو شەرمگای لە جیاتیی دامەنو شەرمگای ئازاد دەکا. چونکە بە راستی کۆیلەیی کۆتو بەندی کەساسیو داماوییە. ئازادیش کلیلی کردنەوەی گرێ کوێرەی ئەو کۆتو زنجیرەیە، جا لەبەر ئەوە دادەنرێ بە گەورەترین تاعەتێ کە بەندە نزیك بکاتەوەو بە گەورەترین بەهرە.

٤٠٨) مەرجی دامەزراندنی ئازادکردن:

بۆ دامەزراندنی بەندە ئازادکردن مەرجە کە ئازادکەر مافی تەواوی لە گەردان پێکردنی سامانی خۆیدا هەبێ، ئیتر چ موسوڵمان بێ، یا پەیماندار بێ، یا بێبڕوای جەنگی بێ چون یەکە، چونکە گەردان کردنە بەماڵ لەکاتی ژیانا، لەبەر ئەوە لەشت بەخشین دەچێ.

ئازادکردن بە گوتەی رۆشن (لەفظی صەریح) بە رەهایی دادەمەزرێ، بە گوتەی بە مەعنایش دادەمەزرێ، لەگەڵ مەبەستی ناو دڵدا. گوتەی رۆشن وەك ئەوە بە بەندەی خۆی بڵێ: ئەوا تۆم ئازادکرد، یا تۆ ئازاد کراوی، یا ئەوا تۆم سەبەرست کرد، یا تۆ سەربەستو خاوەنی خۆتی، لەکاتی وادا تەنیا بە گوتنی ئەم گوتەیە ئەو بەندەیە سەربەستو ئازاد دەبێ، با مەبەستیشی بەو قسەیە ئازاد کردنیشی نەبێ. چونکە ئازادکردن خوای بەراست بێ یا بە گەمەبێ وەك یەك دادەمەزرێ، وەك لە فەرموودەدا وا دەفەرموێ:

گوتەی:

بە واتایش وەك ئەوە پێی بڵێ: تۆ لە ملكی من دەرچووی، تۆ لە ژێر ركێفی منا نەماوی، رێگەی دەستەڵاتی من بەسەر تۆدا نەماوە، تۆ بووی بەهی خودا. یا وێنەی تری ئەم گوتەیانە. پاڵفتەی گوتە گوتەی بە واتا ئەوەیە كە ئازادكردنو شتی تریش هەڵبگرێ، جا لەكاتی گوتنی گوتەی وادا ئەگەر مەبەستی ئازادكردن بێ بەندەكە ئازاد دەبێ، دەنا ئازاد نابێ.

٤٠٩) ئازادكردنی بەشێ لە بەندە:

دروستە كە مرۆڤ بەشێ لە بەندەیێ ئازاد بكا وەك دروستە هەمووی ئازاد بكا، بەڵام ئەگەر بەشێكی ئازاد بكا ئەوا هەمووی لەسەر ئەم دەستوورەی دواوە ئازاد دەبێ، بەڵگەی ئەم بڕیارەیش ئەم فەرموودانەیە: جارێ پیاوێ پشكی خۆی لە بەندەیەكا ئازاد دەكا، كە ئەمە دەگێڕنەوە بۆ پێغەمبەر (دروودی خوای لەسەربێ) دەفەرموێ: خودا هاوبەشی نیە. (ئەبو داوود گێراویەتەوە) لە گێڕانەوەیەكا: ئەو بەندەیە سەرتاپا ئازاد بووە. جا هەر كاتێ هاوبەشێ پشكی خۆی لە بەندەیەكا ئازاد بكا ئەوە تەماشا دەكەین، ئەگەر ئازادكەرەكە لەكاتی ئازادكرنەكەدا دەوڵەمەند بوو، ئەوە پشكی هاوبەشەكەیشی دەقەبڵێنرێ بە پارەو بەندە كە بە تەواوی ئازاد دەبێو دەبێ ئازادكەرەكە پارەی پشكەكەی هاوبەشەكەی بدا پێی، بەڵام ئەگەر نەدارابوونەوە پشكەكەی ئەو ئازاد دەبێ، ئەوی تری بە بەندەیی دەمێنێتەوە. بەپێی ئەم فەرمایشتەی

{درودی خوای لەسەربێ}: ئەوەی بەشی خۆی لە بەندەیێ ئازاد بکا لە سەریەتی کە هەمووی ئازاد بکا، ئەگەر ئەوەندەی ماڵ هەبوو کە بەشی ئەوە بکا، بەڵام ئەگەر ئەوەندەی ماڵ نەبوو ئەوە هەر ئەو بەشەی ئازاد دەبێ کە ئازاد کراوە. (شەیخان) لە گێڕانەوەیەکدا: ئەگەر ئازادکەرەکە دەوڵەمەند بوو تەواوی پشکەکانی بەندەکە دەقەبلێنریێو دەبێ بە ماڵ لەسەر هاوبەشە ئازادکەرەکەو هەر هاوبەشەی بەهای بەشی خویی پێ دەداو بەندەکە بە تەواوی ئازاد دەبێ.

٤١٠) ئازادکردنی بنەچەو وەچە:

هەر کەسێ بوو بە خاوەنی بنەچەی خۆی با دووریش بێ، یا بوو بە خاوەنی وەچەی خۆی با بەرەو خواریش بێ، ئەو بنەچەیە، یا ئەو وەچەیە یەکسەر ئازاد دەبێ، بەلگەی ئازاد بوونی بنەچە ئەم فەرمایشتەیەتی {درودی خوای لەسەربێ}: کەس لە چاکەی بنەچەی خۆی دەرناچێ، مەگەر کەسێ کە بنەچەکەی کۆیلەبێو بیکرێو ئازادی بکا. (م/ د/ ت/ ن/ تاج – ٣ ل – ٣٧). وەکی تریش بنەچەو وەچە پارچەی یەکترینو خوێن تێکەڵن، لەبەر ئەوە دروست نیە کە ببن بە خاوەنی یەکتری، چونکە دەق وەك ئەوە وایە کە پارچەیێ لە کەسێ ببێ بە خاوەنی پارچەیەکی تری ئەو کەسە خۆی. بەلگەی ئازادبوونی وەچەیش لەکاتی وادا ئەم ئایەتەیە: {وَقَالُوا اتَّخَذَ اللهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ – سورة الأنبياء – ٢٦/٢١} واتە: دەڵێن: خودای میهرەبان منداڵی هەیە، خودای پاكو پیرۆزە لە شتی وا زۆر دوورە،

بەڵکوو ئەوانەی کە ئەوان بە هاوەڵو منداڵی خودایان دادەنێن، وەك عوزەیرو عیساو فریشتە، بەندەی بەرێزی نازداری خودان) ئەم ئایەتەی تریشە کە دەفەرموێ: {وَمَا يَنبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا – سورة مريم – ٩٢/١٩} ئەوەتا ئەم دوو ئایەتە بەڵگەن لەسەر ئەوە کە باوكو فرزەندیو ملکایەتی کۆنابنەوە.

٤١١) سەرداریی (الولاء)

سەرداری بە عەرەبی پێی دەگوترێ (الولاء)، لە مووالاتی عەربی وەرگیراوە، کە برێتییە لە کۆمەکیو یارمەتیدانی یەکتری، وەکوو بڵێی کۆیلەکە یەکێ بێ لە خزمەکانی ئازاد کەرەکەی.

لە شەرعیشا سەرداریی برێتییە لە باوەنێتی (عەصەبەیی) لە پلەی دووەما، لە پاش باوەنێتیی بنەچە کە پلەی یەکەمی خزمایەتیو کەسێتییە. واتە: هەرکاتێ ئازاد کراو خزمو کەسوکاری باوانی نەبوو، ئازادکەرەکەی یا نێرینەی باوانی ئازادکەرەکەی، لەم چەند شتەدا، لە جێی باوانی دەبن:

١) کەلەپووری ئازاد کراوی بێ باوان دەدرێ بە ئازادکەرەکەی، لەپاش ئەو دەدرێ بە نێرینەی باوان (عەسەبە)ی ئازاد کەرەکەی.

٢) ئەو خوێنەی دەکەوێتە سەر خزمی نزیك (عاقلە) دەکەوێتە سەر ئازادکەرو نێرینەی باوانی ئازادکەر.

٣) بە شوودانی ئازادکراوی بێ باوان مافی ئازادکەرو نێرینەی باوانیەتی.

٤) ئازادکەرو نێرینەی باوانی لە پێشترن بۆ نوێژی مردوو لەسەری.

لە عەرەبیدا مەولا (کە بەواتا سەرداره) ناوه بۆ ئازادکەرو بۆ ئازادکراویش.

سەر بەڵگەی دامەزراندنی سەرداریش لەپاش سوننەت کۆدەنگیو یەکگرتنە. سەرداریی یەکێکە لە مافەکانی ئازادکردن، بەپێی فەرمایشتەکەی {درودی خوای لەسەربێ}: سەرداریيو هەقداریی هی ئەو کەسەیە کە ئازاد کراوەکەی ئازاد کردووه (ش/ د/ ت/ ن/ تا: ٣ ل — ٣٩).

سەرداریی لە بڕیاردا رێك وەك بڕیاری بوون بە باوان (عەصەبە) وایە، ئەگەر ئازادکەر نەبوو سەرداریی دەبێ بە مافی باوانی ئازادکەر، مافی میراتبەرەکانی تری پێوه نیە. چونکە خۆشەویست {درودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: رشتەی سەرداریش لە نێوانی ئازادکەرو ئازادکراودا وەك رشتەی بنەچە وایە کە بە تانو پۆی خزمایەتيو خوێشایەتی چنراوه، لەبەر ئەوەیە کە سەرداریی نە دەفرۆشرێو نە دەبەخشرێو نە بە کەلەپوور دەگیرێ. (ئیبنو خوزەیمەو ئیبنو حەببانو حاکم گێڕاویانەتەوه).

جا ئەگەر باوان برێتی بوون لە کوڕێكو لە کوڕی کوڕێ، سەرداریی هینی کوڕەکەیە، یا ئەگەر ئازادکەر باوكو برایەکی هەبوو، سەرداریی هی باوکەکەیە، رێك وەك دەستووری باوان لە کەلەپووردا.

بەهۆی سەرداریی‌یەوە ژن کەلەپوور وەرناگرێ، مەگەر ژنێ کە خۆی ئازادکەربێ، چونکە دەفەرموێ {دروودی خوای لەسەربێ}: سەرداریی بۆ ئەو کەسەیە کە بەندەکە ئازاد دەکا. جا ئەگەر ئازادکەر ژن بوو، وە مرد مافەکەی دەگوێزرێتەوە بۆ نزیکترین کەسی لە باوانی.

فرۆشتنی سەرداری‌و بەخشینی دروست نیە چونکە پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} پێشکیری‌و نەیی کردووە لە فرۆشتنی سەرداریی‌و لە بەخشینی.

٤١٢) بەندە ئازادکرن لە پاش مردن (التدبیر):

تەدبیر لە زمانی عەرەبدا دووربینیکردنە لە سەرەنجامی کاروباردا، لە شەرعا هەڵسپاردن‌و بەستنی ئازادبوونە بە مردنەوە، ئەم جۆرە یاسایە لە سەردەمی نەزانیشدا لە پێش هاتنی ئیسلام دا باو بووە، لەبەر ئەوەی کارێکی پەسەندە ئیسلامیش پەسەندی کردو بڕیاری مانەوەی داو پووچی نەکردەوە، کۆچکاران‌و یاریدەدەران گەلێکیان بەندەی خۆیان لە پاش مردنی خۆیان ئازاد دەکرد، عائیشەیش {رەزای خوای لێبێ} کە نیزەکێکی هەبوو، ئازادی کرد، بە مەرجێ لە پاش مردنی خۆی ئازاد ببێ. موسوڵمانان بە یەکگرتن‌و بەکۆی دەنگ بڕیاریان لەسەر ئەم مەسەلەیە داوە.

ئەوەندە هەیە ئازادکردنی پاش مردن نابێ بەهۆی نەمانی خاوەنێتی هەتا خاوەنەکەی مابێ، بەڵکوو ئاغاکەی بۆی هەیە گەردان)تصرف)ی تەواو لە بەندەی پاشمەرگە (مودەببەر)دا بکا، بەڵگەی ئەم بڕیارەیش ئەم فەرموودەیە کە جابیر {ڕەزای خوای لێبێ} دەیگێڕێتەوە: پیاوێ لە یاریدەدەرانی حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} کە ناودارن بە ئەنصار خوڵامێکی هەبوو، ئازادی کرد بەمەرجی ئەوە کە لەپاش مردنی خۆی ئازاد ببێ، پیاوەکە هیچ ماڵێکی تری وای نەبوو: جا کە ئەم باسە گەیشتەوە بە حەزرەت {دروودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: کێ ئەم خوڵامەم لێ دەکڕێ؟ نوعەیمی کوڕی عەبدوڵڵا لێی کڕی بە هەشت درەم، پێغەمبەر {دروودی خوای لەسەربێ} پارەکەی وەرگرتو دای بە خاوەنەکەی (ش/ د/ ت/ ن/ تاج — ۳ ل — ٤١) لە گێڕانەوەی شافیعیدا دەفەرموێ: نوعیمی کوڕی نەححام لێی کڕی. بەڵام ئایا خاوەنەکەی بۆی هەیە کە هەر بە قسەی رووت لەم جۆرە ئازادکردنە پەشیمان ببێتەوە یا نا؟ دوو فەرمایشت هەن لەم بارەیەوە، فەرمایشتی دروست دەفەرموێ: بۆی نیە کە بە قسەی رووت لێی پەشیمان ببێتەوە، وەك ئەوە بڵێ: ئەوا ئەم پاشمەرگییەم هەڵوەشاندەوە، بەڵکوو دەبێ بە گەردان لێی پەشیمان ببێتەوە، وەك فرۆشتنو بەخشین. پاشە مەرگی واتە: تەدبیر.

٤١٣) نامەنووسی (الكتابة):

نامەنووسی: یا کاغەز پێدان، یا کیتابەو موکاتەبە لە شەرعا ئەوەیە: بەستنی ئازادکردنە بە سیفەتێکەوە کە ئاڵوگۆڕو ئاڵشتکردن بگەیەنێ. سوننەتێکی گەورەیە ئەگەر لەسەر داخوازی بەندەکە بێ، بەم دوو مەرجە:

یەکەم: بەندەکە ئەمیندارو راستاڵ بێ.

دووەم: توانـای کاسـپی کردنـی هـەبێ. زاتـی مـەزن دەفـەرموێ: {فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا – سورة النـور – ٢٤/٣٣} واتـە: ئەو بەندەو کەنیزەکانـەتان کـە دەیانـەوێ نامەنووسییان لەگەڵدا بکـەن داخوازییەکەیان جێبەجێ بکەن، بەمەرجێ ئومێدی خێریان لێ بکەن.

پێـشەوا شـافیعی (رەزای خـوداى گـەورەى لێبـێ) دەفـەرموێ: مەبەسـت لـە (خێر) لەم شوێنەدا توانای کاسپی کـردنو ئەمینداریيە، چونکە کاسـپی نەکەر توانای دانـی وەجەڵە دیارییەکـەی نیـە، نـا ئەمینـداریش جێگـەی متمانە نیە کە بەڵێنی خۆی بباتەسەر.

٤١٤) مەرجی دامەزرانی نامەنووسی:

مەرجی دامـەزرانی نامەنووسی ئەوەیـە کـە ماڵەکـە دیـاری بکرێ، ماوەی دانەکەیشی دیاری بکـرێ، چونکە دیاری نـەکردنی ئـەم دوو شـتە مایـەی دەستەشـکێنیو تێـشکان (غـەرەر)ە، ئـەوەیش سـەر دەکێـشێ بـۆ هـەراو کێـشەو بـەرە. ئـەو ماڵـەی کـە لـە نامەنووسـیدا لـە نێوانی ئاغاو بەندەدا بڕیار دەدرێ نابێ لە دوو بەشی دیـاریکراو کـەمتربێ، وەك ئـەوە ئاغا بە بەندەکەی بڵێ: وا نامەنووسیم لەگەڵدا کـردی لەسـەر سـێ سـەد دینار، کە بەسێ بەش بیدەی پـێم، هـەر بەشـەی سـەد دینـار بـێ، مـاوەی هەر بەشەی دوو مانـگ بێ، هـەر کاتـێ ئـەم پارەیـەت بـۆم هێنـا ئازادبـە. ئیمامی عەلی (رەزای خوای لێبێ) دەفەرموێ: نامە نووسی لەسـەر دوو پـشکیش دەبێ، دەبێ بەنـدە کاغـەز پێدراوەکـە پـشکەکانی سـەری بـە تـەواوی بدا ئەوسا ئازاد دەبێ!.

جاریٚ عوسمان (رەزای خوای لێبێت) لە بەندەیەکی خۆی تووڕە بوو، ویستی تەمێی بکاو سزای بدا پێی فەرموو: دەبێ لەسەر دوو پشك نامەنووسیت لەگەڵ بکەم. دەی ئەگەر لەسەر کەمتر لە دوو پشك دروستبووایە وای دەکرد چونکە پشکەکان هەتا کەمتر بوونایە تۆڵەو سزاکە زیاتر دەبوو، بەڵام زانا شەرعزانەکان بە یەك دەنگ دەفەرموون: دروستە پشکەکان لە دوو پتربن.

٤١٥) گرێدانی نامەنووسی:

گرێدانی نامەنووسی بۆ بەندە لە عوقدی جائیزەیە، واتە: لە گرێبەندە دروستەکانە، چونکە گرێدانەکە لە شانسی ئەوە، لەبەر ئەوە بۆی هەیە کە هەڵی وەشێنێتەوە، بەڵام بۆ ئاغا (سَیِّد) لە عوقودی لازیمەیە، واتە: لە گرێبەندە نەگۆڕەکانە لەبەر ئەوە مافی ئەوەی نیە کە هەڵی وەشێنێتەوە، چونکە ئەگەر ئاغا ئەوەی بۆ هەبێ کاغەز پێدراو (مکاتب) متمانەی پێ ناکاو لە رزگاربوونی خۆی لە کۆتی کۆیلەیی دڵنیا نابێ، لەبەر ئەوە پشتی سارد دەبێتەوە لە کاسپی کردن[1].

---

[1] تێبینی/ عوقوودی جائیزە ئەوەیە گرێدەر هەتا کاتی جێبەجێ کردنی بۆی هەبێ هەڵی وەشێنێتەوە، بە کوردی ناوی دەنێین: گرێدانە دروستەکان، عوقوودی لازیمەیش ئەوەیە عەقدەکە بە تەواوی دامەزرابێ، عاقید بۆی نەبێ هەڵی بوەشێنێتەوە. بە کوردی واتە: گرێدانە دامەزراوەکان. زاراوەی کوردی لە هەموو بابەتێکا زۆری ماوە هەتا بە تەواوی بڕسکیو بچەسپێو جێی خۆی بگرێ.

٤١٦) گەردانكردنی كاغەزپێدراوو ئاغا:

هەركاتێ گرێدانی نامەنووسی سازدرا كاغەز پێدراو خۆی خاوەنی بەرهەمی رەنجەشانی خۆیەتیو قازانجی كاسپییەكەی بۆ خۆیەتی، لەبەر ئەوە بۆی هەیە شت بفرۆشێو شت بكرێو شت بدا بە كرێو شتی تری لەم بابەتە ئەنجام بدا. پێویستە لەسەر ئاغا، هەركاتێ نامەنووسییەكە بە تەواوی دامەزرا، شتێ لە پشكەكانی سەر نامە پێدراو دابشكێنێ، یا لەلای خۆیەوە شتێكی پێ بدا تا بتوانێ پشكەكانی سەری بە ئاسانی بدات. چونكە زاتی مەزن دەفەرموێ: {وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ – سورة النور – ٣٣/٢٤} واتە: وە بدەن بەو كاغەز پێدراوانە هەندێ لەو ماڵی خودایە كە داوێتی بە ئێوە. فەرمان لەم ئایەتەدا بۆ پێویستبوونە. ئەندازەی ئەو پێویستبووە كە پێی دەدرێ دوو قسەی لێ دەكرێ:

یەكەمیان دەڵێ: بەپێی زۆریو كەمیی پشكەكان ئەندازەی بۆ دادەنرێ، لە كەم كەمو لە زۆر زۆر، رێك وەك مافی موتعەكە دەدرێ بە ژنی تەڵاق دراو، ئەندازەكەی بەپێی دەوڵەمەندیو دەستكورتی تەڵاقدەر بڕیار دەدرێ.

دووەمیان دەڵێ: ئەوەندە بەسە كە پێی بگوترێ ماڵ، چونكە یەزدانی پاك بۆ مەسەلەی كاغەز پیدان، ئەندازەی بۆ یارمەتیدانەكە دانەناوە، بەپێچەوانەی موتعەوە، لە بارەی موتعەوە دەفەرموێ: {وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ – سورة البقرة – ٢٣٦/٢} بەڵام سوننەتە ئەو ئەندازەی كە لە ماڵەكە دادەشكێنرێ

چواریەکی ماڵە بڕیاردراوەکەبێ. پێشەوا عەلی {ڕەزای خوای لێبێ} دەفەرموێ: ئەو ئەندازەیەی کە ئەم ئایەتە فەرمان دەکا بە داشکاندنی لە پشکەکان چواریەکە، واتە ئەم ئایەتە کە دەفەرموێ: {وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ ➡}.

بزانن:

کە کاغەزپێدراو نەخۆی نە هیچ شتێك لێی ئازاد نابێ، هەتا یەك درەمی لەسەر بمێنێ چونکە خۆشەویست {درودی خوای لەسەربێ} دەفەرموێ: کاغەز پێدراو هەتا یەك درەمی نامەنووسی لەسەر بمێنێ هەر بەندەیە. (ئەبو داوود گێڕاویەتەوە).

٤١٧) دایکی منداڵ (ئوممولوەلەد)

لە زاراوەی شەرعی شەریفا دایکی مناڵ پێی دەگوترێ: ئوممووەلەد، یا (الامة المستولدة).

جاهەر کاتێ ئاغای ئازاد چووە لای کەنیزەکی خۆی، وەسکی پڕکرد، ئەو منداڵە بە ئازادی لە دایك دەبێ، وە کەنیزەکەکە دەبێ بە دایکی مناڵ، بە مردنی ئاغاکەی ئازاد دەبێ، تەنانەت ئازاد بوونی دەخرێتە پێش دانەوەی قەرزی سەر مردووەکە.

کاتێ ماریەی قیبطییەی دایکی ئیبراهیمی کوڕی پێغەمبەر ئیبراهمی بوو، پێغەمبەر {درودی خوای لەسەربێ} فەرمووی: مناڵەکەی ئازادی کرد. (ئیبنو حەزم بەرشتەیەکی دروست گێڕاویەتەوە) لە

فەرموودەیەکی تردا دەفەرموێ {دروودی خوای لەسەربێ}: یەکێ لە نیشانەکانی نزیکبوونەوەی هاتنی قیامەت ئەوەیە کچی کەنیزەك دەبێ بە ئاغای. ئەوەتا بەپێی ئەم فەرموودەیە منداڵ لەکاتی وادا لە جێگەی باوکیەتی، باوکیشی ئازادە، کەواتە ئەویش ئازادە، دەی کاتێ چەسپا منداڵ ئازادە ئازادی بۆ دایکیشی دەچەسپێ، ئیتر فرۆشتن و بەخشین و بارمتەکردنی ئەو دایکی منداڵە نادروست دەبێ، هەروا دروست نیە کە بکرێ بە راسپێری، واتە بە وەسێت کە پاش مردنی ئاغای بکرێ بەخێر. ئەمانەیش بەپێی ئەم فەرموودەیە: ئیبنو عومەر {رەزای خوایان لێبێ} دەفەرموێ: پێغەمبەری خودا {درووده و سڵاو و رەحمەتی خودای گەورەی لێبێ} پێشگیری و نەیی کردووە لە فرۆشتنی ئەو کەنیزەکانەی کە لە ئاغاکانیان منداڵیان بووە، کە پێیان دەگوترێ: (أمهات الاولاد: دایکانی منداڵان)وە دەفەرموێ: دایکی منداڵ نە دەفرۆشرێ و نە دەبەخشرێ و نە بە کەلەپوور دەگیرێ، دەبا خاوەنەکەی لە ماوەی ژیانی خۆیدا خۆشی لێ وەرگرێ و لەگەڵی رابوێرێ، جا هەرکاتێ ئەو مرد دایکی منداڵەکەی یەکسەر ئازاد دەبێ (دارە قوطنی / بەیهەقی). ئاغای دایکی منداڵ مافی خۆیەتی کە خزمەتی خۆیی پێ بکاو لەگەڵی دروست ببێ.

بزانە:

منالی دایکی منداڵ ئەمە حالیەتی:

١) ئەگەر منداڵەکەی لە ئاغاکەی بوو، ئەوە بەبێ راجیایی منداڵەکەی ئازادە، رێك وەك باوکی.

٢) ئەگەر لە مێردی بوو، یا هی داوێنپیسی بوو ئەوە بڕیاری دایکەکەی هەیە، چونکە منداڵ لە ئازادیو کۆیلەییدا دەبێ بە پاشکۆی دایکی.

٤١٨) توێکاریی (تەشریح) لەم چاخەدا کارێکی پێویستە لەبەر ناچاری:

لە گۆڤاری (البحوث الاسلامیة)دا، کە لە (ریاض) دەردەچێ دەڵێ: شەریعەتی ئیسلام دەستوورو یاسایەکە کە خودای داناو زانا پیادەی کردووە، کە ئاگایەکی تەواوی لەبەرو دوای هەموو شتێ هەیە، خوای ئەو شتە لەمەوپێش بووبێ، یان لەمەو پاش ببێ، خوای گەورە ئەم شەریعەتە مەزنەی ناردووە بۆ ئێمە بەهۆی کەسێکەوە کە چاکترینی سەرجەمی دروست کراوانەو دواترینی هەموو پێغەمبەرو رەوانەکراوانە.

خودای داناو زانا زۆر بەجوانی ئەم شەریعەتەی لەسەر چەند بنەمایەکی رێكو پێكو لەسەر چەند یاساو ئاواو دەستوورێکی گشتی بەرنامە رێژی کردووە، مەبەستە بەرزە گشتییە نازدارەکان لەناویاندا رەنگ دەدەنەوە، لەبەر ئەوە بووە بە سیستەمو بەرنامەیەکی یاسایی گشتی هەمیشە زیندووی وا کە دەست بدا بۆ گشت چینو کۆمەڵو تاقمێ لە کۆمەڵانی خەڵك، لە هەموو کاتو چاخو جێگەو شوێنێکا بەبێ جیاوازی.

له راستیدا زۆر له نموونەو شێوەکارو مەسئەله جووزئییەکانو گەڵێ لەو رووداوانەی کە بەرودوا رۆژانە روو دەدەن، لە قورئانو سوننەتدا دەقی رۆشن له بارەیانەوە نەهاتووە، رەنگە لەبەر ئەوەبێ لەمەوپێش نەبووبن، لەبەر ئەوە پێشینانە باشەکانی ئێمە لەو بارەیەوە بڕیاری زانراویان نیە. بەڵام ئەوەی کە یەك دەنك گومانی تیادا نیە ئەوەیە: کە هەموو پرسو مەسەلەو بابەتێ، بڕیاری خودا لە بارەیەوە هەیە، ئەو بڕیارە بەریەکێ لە یاسا دامەزراوە شەرعییە گشتییەکان دەکەوێ. لە ئەنجامدا زانایانی ئیسلام، لە ئەنجامی کۆششێکی پیرۆزدا پەی بەو بڕیارە دەبەن!

یەکێ لەم جۆرە بابەتانە بابەتی توێکاریی لاشەی مرۆڤی مردووە، کە لە بارەیەوە دەقێکی تایبەت نیە، لەبەر ئەوە ئەمیش دادەنرێ بە یەکێ لە بابەتە نوێکان کە رۆژ بە رۆژ سەر هەڵ دەدەنو وەك دیاردەیەکی تازە روو دەدەن. دیارە کە مەسەلەی توێکاریش بەریەکێ لە یاسا دامەزراوە گشتییەکانی شەریعەت دەکەوێ، چونکە وەك زانراوە شەریعەتی ئیسلام بەرنامەیەکی تەواوی دامەزراوی هەیە، بۆ هەموو کەسێ، لە گشت کاتو ساتو جێگەو شوێنێکا دەست دەدا، وە گشت بابەتو پێشهاتێ لەخۆ دەگرێو بۆ گشت کارێ چارەسەری خۆی هەیە. هەر لەبەر ئەمەیە کە پێغەمبەری خودا {درودی خوای لەسەربێ} کراوە بە دواترینی پێغەمبەرانو بووە بە مایەی میهرەبانیو رەحمەت بۆ هەموو جیهان. بەڵگەی ئەم راو بۆچوونە ئەم ئایەتانەیە لەگەڵ چەندین فەرموودەدا. خودای مەزن دەفەرموێ

{وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا – سورة مريم – ١٩/١٤} (واتە: ئەی پێغەمبەری خۆشەویست! خودای تۆ قەت و قەت فەرامۆشکار نەبووەو هەرگیزاو هەرگیز هیچی لەبیر ناچێ) لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێ: {رُّسُلاً مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا – سورة النساء – ١٦٥/٤} واتە: ئەم زاتانە رەهبەرانی خودا بوون، پێغەمبەری راستو دروست بوون، مژدەبەخش بوون بۆ ئەوانەی کە فەرمانی خودا پەسەند دەکەن، وە ترسێنەر بوون بۆ ئەوانەی کە سەرکێشی دەکەن لە فەرمانی خودا، حیکمەتی ناردنی ئەم رەهبەرانەیش ئەوەیە: کە لە رۆژی قیامەتدا مەهانە نەمێنێ بۆ مەردومو رێگەی ئەم جۆرە بیانووەیان نەمێنێ کە بڵێن: خودایە! خۆت دەزانی کە ئێمە نەزانو بێ ئاگا بووین، کەسێ فەرمانی تۆی پێ رانەگەیاندووین هەتا پەیرەویمان بکردایە، وە یەزدانی مەزن هەمیشە باڵادەستو کار دروستە). لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێ: (اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتي ورضيت لكم الاسلام دينا – مائيده – ٣/٥) واتە: ئەمڕۆ من دەستووری ئایینی ئێوەم بە تەواوی تەواوکرد بۆتانو، نازو نیعمەتو بەهرەی بێ پایانی خۆمم رژاند بەسەرتاندا، وە ئایینی پیرۆزی ئیسلامم هەڵبژارد بۆ ئێوەو کردم بە ئایینتان). پێغەمبەری ئازیزیش (درودو سڵاوی خودای گەورەی لەسەربێ) دەفەرموێ: کەس بەقەد یەزدان عوزر خوایی پێ خۆش نیە، هەر لەبەر ئەم حیکمەتەیە کە ئەم پێغەمبەرو فروستادەو رابەرانەی رەوانە کردووە هەتا ببن بە مژدەبەخشو بە

ترسێنەر! (واتە: ڕەوانەکردنی ئەم پێغەمبەرانە بۆ ڕوونکردنەوەی بڕیارەکانی خودا لە بارەی هەموو شتێکەوە بیان‌و مەهانەو عوذر بۆ کەس ناهێڵێ کە سبەینێ بڵێ: ئێمە بێ ئاگابووین‌و یاساکانی شەریعەت بەئێمە نەگەیشتبوون دەنا پابەندیان دەبووین. لە ئەصڵەکەدا نووسراوە: (لا احد أحب اليه القدر من الله...) بەڵام وا دەزانم ئەوە هەڵەی چاپە. چونکە دەقی ئەم فەرموودەیە لە صەحیحی موسلیمدا ئاوایە (وليس أحد أحب اليه العذر من الله من اجل ذلك انزل الكتاب وأرسل الرسل) بڕوانە صەحیحی موسلیم بەرگی ١٧ ص ٧٨ عومدەتولقاری ج ٢٠ ص ٢٠٦ + ج ٢٥ ص ٢٠٨ + تاج الاصول ج٢ ص ٣٣٢ + تاج ج٤ ص ١١٨، تاج/ ٣ ل — ١٤٣. ڕەمزی (ل) نیشانەی لاپەڕەی تەرجەمە کوردییەکەی تاجە — وەرگێڕ).

جا پاش ئەم ڕێگا خۆش کردنە دەڵێین:

دیارەکە بابەتی توێکاریش بەریەکێ لە یاسا دامەزراوەکانی شەریعەت دەکەوێ، وە یەکێ لە بەرژەوەندە بایەخدارە گشتییەکانی شەرعی خوایگرێتە خۆ، وە لەشەریعەتدا نموونەو هاو وێنەی تری هەیە، کە شەرعزانەکان ڕای خۆیانیان لە بارەیانەوە ڕاگەیاندووە، گەرچی مەرج نیە ڕای شەرعزانەکان لە هەموو بابەتێکدا یەکسان بێ، بەڵکوو ڕاجیایی مایەی ڕەحمەتە بۆ ئەم ئوممەتە. دیارە کە شتی وا خوا یاربێ دەبێ بە چراوگێ، ڕێگەی توێژەرەوە لە بارەی توێکەرییەوە ڕوون دەکاتەوە، هەتا ڕووی ڕاستی لەم بابەتە نوێیەدا بپێکێ، کە ئایا بڕیارەکەی چییەو چی نیە.

یاسایەکی هەمـەگری شـەریعەت هەیـە کـە مەبەسـتە بـەرزە گشتییەکانی بەرنامەکـەی خـودا رەچـاو دەکـا، دەڵـێ: هـەر کاتـێ دوو بەرژەوەنـدی شـەرعی بەرابـەری یـەکتری وەسـتان کامیـان بـەهێزتربێ کار بەوەیان دەکرێو بەهێزەکەیان پـێش دەخـرێ، وە هـەر کاتـێ دوو مایـەی خراپـە بەرابـەری یـەکتری وەسـتان، کـار بـە سـووکەڵەکەیان دەکرێ، هەتا پارێز لە خراپترینەکەیان بکرێ!.

جـا بەهـەرحاڵی بـێ بابـەتی توێکـەریی بـەر ئـەم دەسـتوورە دەکـەوێ، چـونکە بەرژەوەنـدی رێـز گرتنـی مردووەکـە، خـوای موسـوڵمانبێ یـا نـا موسـوڵمان، لەگـەڵ بەرژەوەنـدی کەسـوکارەکەیو بەرژەوەنـدی نەتـەوەو گومانبـار (متهم) لـەکاتی هـەبوونی گومـانیو تۆمەتـدا بەرابـەر دەوەسـتن، جـا گـەڵێ جـار بـەهۆی توێکارییـەوە دەردەکـەوێو کـە تـاوان لـە ئـارادا هەیـەو لـە ئـەنجامی لێکۆڵینـەوەدا تاوانبـار دەردەکـەوێو بـە سزای رەوای شـانی دەگـاو دەبـێ بـە پەنـدو عیبرەت بۆ کەسانی تریش کە لـە تـاوانی وا بـە دوور بـن دەنـا هـەمان تۆڵـە بـۆ ئـەوانیش ئامـادە کـراوە گـەڵێ جـاریش توێکـەریی لاشـەی مردووەکە دەری دەخا کە کابرا بـە مردنـی ئاسایی مـردووە، گومانبـار بـێ تاوانـە وە گومنبـار بـێ تاوانـە. جـا لـە ئـەنجامی ئـەم ئەنجامانـەدا کەسـوکارو گومانبـارو مـەردوم سـەرجەم بەرژەوەنـدیان دەپـارێزرێ. لەکاتی توێکەریشدا بۆ دۆزینەوەی ماکی ئەو نەخۆشینەی کـابرای پـێ مـردووە، گـەڵێ جـار دەردەکـەوێ کـە بەنەخۆشـینێکی کوشـندەی درەم ئـامێز مـردووە، جـۆری درمو پەتاکـە دەسـت نیـشان دەکـرێ، بـەهۆی ئـەوەوە پێـشگیری لـە بڵاوبوونـەوەی دەکـرێو هۆکـاری خۆلێپاراسـتنی

لەباری بۆ ئامادە دەکرێ، شتی وایش دەبێ بەهۆی پاراستنی گیانی خەڵكو سنووری بۆ نەخۆشییەکان دادەنێو دەبێ بە مایەی پاراژتنو سەلامەتی نەتەوە.

دیارە کە شەرعی پیرۆز بە پەرۆشەوە بانگەواز دەکا بۆ پارێز لە نەخۆشیو، فەرمان دەکا بە خۆتیمارکردنو دەرمان بەکار هێنان بۆ چارەسەری نەخۆشی. کە شتی وا بەرژەوەندی نەتەوە دەپارێزێو، دەبێ بە مایەی ئارامیو ئاسایشو خۆشگوزەرانی بۆ رۆڵەکانیو، رزگاریان دەکا لە مەترسیو کارەسات، بێگومان کە ئەمەیش رێك بەپێی بزافی ئەو یاساو دەستوورو بەرنامە باشانەیە کە خودای گەورە دایناونو بەپێی چارەنووس بڕیاری لەسەریان داوە.

٤١٩) فێربوونی توێکاریی (تشريح):

دیارەو بەڵگە نەویستە فێرخواز هەرکاتێ فێری ئەم بابەتە زانستییانە ببێ، لە زانستی پزیشکیدا، خێرو بێرێکی بێ شومار دەست نەتەوە دەکەوێ. وەك شارەزا بوون لە چۆنێتیی رێکخستنی جەستەی مرۆڤو ئەندامەکانی دەرەوەیو دەسگاکانی ناوەوەیو، جێگەو شوێنو قەبارەیان، خوای ساغ بن یا نەخۆش، وە ئەوە بە کردەوە مەشق لەسەر ئەمانە بکاو، بەرە بەرە فێرخواز فێری دۆزینەوەی توشبوونی نەخۆشینەکان ببێو رێگەچارەی چارەسەرکردنیان بزانێ.

جا هەرکاتێ ئەم دوو بەرژەوەندە بەرامبەر وەستان واتە: بەرژەوەندی پاراستنی رێزی مرۆڤو ئەم کۆمەڵە بەرژەوەندەی نەتەوە

کـه روون کرانــەوە، ئــەوە زاناکــان تەماشــا دەکــەن: کـام لــەم دوو بەرژەوەنـدە دامـەزراوترە، ئەوسـا بـەپێی ئـەوەیان کـە باشـترە بڕیـار دروست دەبێ، خوای بەرکردن بێ یا بە نەکردن.

جا لەسەر ئـەم بنەمایـە بفـەرموون لەگەڵ رای چەن زانایـەکی پایە بەرز لەم بارەیەوە.

لە زانای پایە بەرز شێخ حسنین مخلوف) پرسیار کـرا لـە بابـەت بڕیاری توێکەریی لاشەی مرۆڤـی مـردووەوە، ئەمـە وەڵامەکەیـەتی لـە دواوە:

(بـزانن کـە دەرمـانکردنو چارەسـەرکردنی نەخۆشـیو ئـێشو ئازاری لـەش کـارێکی دەوایـە، مایـەی پاراسـتنی بـەرەی ئـادەمیزادە لـە فەوتان، هەتا ئەو کاتو ساتەی کە خـودا دیـاری کـردووە بـۆ مانـەوەی لەسـەر رووی زەوی، بـەپێی چارەنووسـی خوایی. ئەمـە لـە کاتێکا کە پێغەمبەر خۆی {دروودی خوای لەسەربێ} دەرمانی بـۆ خـۆی بـەکار هێنـاوە، لـە نەخۆشـینا بـە دەرمـان خـۆی تیمـار کـردووە، وە راسـپێری کەسـوکاری خۆیو موسوڵمانانی تریشی کردووە کە خۆیـان دەرمـان بکـەن، ئـەوەتا دەفـەرموێ {دروودی خوای لەسەربێ}: خۆتـان تیمـار بکـەنو ئەگـەر نـەخۆش کـەوتن دەرمـان بـەکار بهێـنن، چـونکە خـودا هـەر دەردێکـی دانابـێ دەرمانیـشی بـۆ دانـاوە، تـەنیا بـۆ یـەك دەرد نـەبێ کـە پیرییـە، دەردی پیری دەرمانی نیە، تەنیا چاری ئەوەیـە کـە روو لـە خـودا بـێو پیری ئاخر خێربێ!) (د/ ت/ ن/ تاج/ ٤ ل – ١٩١).

هەروا دەفەرموێ: {دروودی خوای لەسەربێ}: لە راستیدا خودای باڵا دەستو شکۆمەند هەر دەردێکی ناردبێ چارەسەریشی بۆ ناردووە، هەیە ئەوە دەزانێ، هەیشە نایزانێ. ئەوەی وا لەبەر چاو ئەمەیەو هەموو کەسیش دەزانێ کە لەپاش خۆی {دروودی خوای گەورەی لەسەربێ} یارانیشی هەمان رێبازی پیرۆزی ئەویان گرتووەو دەرمانو تیماریان بەکار هێناوە. کەواتە فێربوونو فێکردنی پزیشکی کارێکی رەوای پەسەندە، بەپێی گوتارو کرداری پێغەمبەر خۆی {دروودی خوای لەسەربێ} بەڵکوو چەند ئایەتێکیش هەیە کە دوور یا نزیك دەبن بە بەڵگەی ئەمە، وەك لە قورئانا هەیە کە رێگە بە نەخۆش دەدرێ کە رۆژوو بشکێنێ، هەتا چارەسەری خۆی بکا، نەبادا دەردەکەی تەشەنە بکاو پەرەبسێنێ!.

هەروەك رێگە بە نەخۆش دەدرێ لە جیاتی ئاو خۆڵی پاك بەکار بهێنێ، نەبادا زامەکەی ئاودز بکا، یا دەردەکەی زیاتر ببێ، یا بە بەکارهێنانی ئاو نەخۆش بکەوێ.

دەی ئەمانە بە گشتی نیشانەی ئەوەن کە خودای یاسا دانەر مەبەستێتی کە مرۆڤ دەرمان بەکار بهێننو دەردو نەخۆشی چارەسەر بکەنو پارێز لە هەموو شتێ بکەن کە دەبێ بە سەرچاوەی ئێشو ئازار بۆی، بۆ ئەمەیش جیایی نیە لە نێوانی دەرەوەو هەناوی مرۆڤ دا، واتە: لە نێوانی دیوی دەرەوەو دیوی ناوەوەی جەستەی مرۆڤدا. وەك پێشەوا ئیبنو لقەییم {رەحمەتی خوای لێبێ} لە پەڕاوی (زاد المعاد)دا ئاماژەی بۆ دەکا.

جا لەسەر ئەم بنیاتە هونەری پزیشکی، بە زانست بێ یا بە کردەوە، فەرزی کیفایەیە، پێویستە لەسەر نەتەوە کە دەستەیێ لەم بوارەدا ئامادە بکا، هەتا هەڵسن بەم ئەرکە، دەستووری فەرزی کیفایەیش وایە: ئەگەر جێبەجێ نەکرێ نەتەوە سەرجەم تاوانبار دەبێ، بە نەکردنی ئەو فەرزە.

سەرەڕای پزیشکی هەموو زانستو هونەرو کاروبارێ کە نەتەوە پێویستی پێیان هەبێ، وەك ئەو پێشەسازییانەی کە دەبن بەهۆی مانو گەشەکردنو پێشکەوتنی نەتەوە، ئەمانەیش گشتیان لە فەرزی کیفایەن، یەزدانی یاسادانەر فەرمانی پێ کردوونو بانگەوازیان بۆ دەکاو، هەڕەشە دەکا لەوانە کە لەم بوارانەدا کەمتەرخەمی دەکەنو لە ڕەورەوەی پێشکەوتن بەجێ دەمێنن.

دەی! یەکێ لە سەرەتاکانی هونەری پزیشکی، بەڵکوو یەکێ لە یاسا پێکهێنەرەکانی، توێکاریی لاشەی ئادەمییە، لەبەر ئەوە ئەستەمە پزیشك بەبێ پسپۆڕی باش لەم مەودایەدا بتوانێ دەرمانی جەستە بکاو تیماری نەخۆشی بەگشت جۆرە جیاجیاکانییەوە بکا، چونکە لەپێش ئەمەدا گەرەکە لە ڕێگەی توێکەرییەوە، بە گوتارو بە کردار، بە زانستو بە کردەوە شارەزای کونو قوژبنو دەرەوەو ناوەوەی جەستە ببێ، ئەندامەکانیو جمگەکانیانو جێگەکانیانو چۆنێتیی پەیوەندیی نێوانیانو هەموو زانستییەکی تری لەم بابەتە بە باشی فێرببێو مەلەیان تیادا بکا، چونکە پزیشك گەرەکە لەم بوارانەدا مەلەوان بێ، ئەوسا دەتوانێ بەو ئەرکە پیرۆزەوبارە قورسە هەڵبستێ

کە خودا داینـاوە لەسـەری سەبارەت بـە چارەسـەرکردنی نەخۆشـان‌و دەرمانکردنی نەخۆشین. بێگومان ئەمە بەڵگە نەویستەو کەس لەمەدا گومانی نیە. ئەوە نابێ بە رەخنە ئەگەر کەسێ بڵێ: کەی ئەمە وایـە؟ خۆ لەکۆندا پزیشکی بووەو توێکاریش نەبووە، چونکە لە وەڵامی ئـەم جۆرە بەرپەرچدانەوەدا دەڵێین: کـات‌و سـات رۆڵ دەبینـێ، ئـەوەی لـە کۆندا بووە پزیشکییەکی سەرەتایی بووە، بۆ چاخی خۆی دەستی داوە، چارەسەری دەردە بەرچاوی (ظاهر)ەکـانی کـردووە، ئێمـە قسـەمان لـە پزشـکییەکی فـرە تـەواوە کـە چارەسـەربێ بـۆ سـەرجەمی دەردو نەخۆشییەکان.و لە رووبەری لەش‌و هەناوی تەواو شارەزابێ. ئەمە لە کاتێکدا کە رۆژ بە رۆژ زانستەکان پەرە دەستێنن‌و سـات بـە سـات زۆر دەبن‌و هۆکارەکان بەرە بەرە گەشە دەکەن‌و پتر دەبن.

دەی کە ئەمە حاڵی توێکاریی بێ وەك باسکرا، ئەو بەڵگانەی کـە فێربـوون‌و فێرکردنـی پزیـشکی پێویـست دەکـەن دەبـن بـە بەڵگـەی پێویستبوونی توێکاریش.

چونکە یاسایەکی سـەرەکی ئوصوڵی هەیـە دەڵێ: کـە یاسـادانەر هەر شتێ پێویست بکا دەبێ بەهۆی پێویستبوونی هەر شتێکی تـریش کە ئەو پێویستە کـە پێویـستیی پێـی هـەبێ. وەك ئـەوە خـودا نوێـژی پێویست کردووە بەهۆی ئەوەوە پاکیش کە مەرجی دامـەزرانی نوێـژە پێویـست دەبـێ، دەی مـادام لەسـەر مەسـتەیێ لـە نەتـەوە پێویـستە کـە فێـری پزیـشکی ببـێ‌و بـەکاری بهێنـێ، پزیـشکیش بـەبێ توێکـاریی

جێبەجێ نابێ، کەواتە پێویستە توێکاریش بەگفتارو بە کردار فێربن.

ئەمانە بەڵگەن لەسە ئەوە کە توێگەریی وەك پزیشکی فێربوون‌و فێرکردن‌و پێهەڵسانی دروستە بەڵکوو بەڵگەن لەسەر ئەوە کە توێگەریی فەرزو پێویستە لەسەر پزیشکی پسپۆڕ لە پزیشکیی تایبەت بە مرۆڤ.

وەکی تریش لەهەر شتێکا توێگەریی ببێ بە بەڵگەیەکی رەوا بۆ چەسپاندنی مەبەستێکی رەوای شەرعی ئەوە دروستە، وەك توێکاریی لاشەی مرۆڤ بۆ دۆزینەوەی هۆی مردن، کە زۆر جار ئەو کارە دەبێ بەهۆی ساخکردنەوەی تاوان لە ئەستۆی تاوانکارێکا، یا دەبێ بەهۆی بێ تاوانیی گومانبارێ لە رووداوێکی گومان لێکراودا... هەتەد.

بەڵام ئەوەندە هەیە دەبێ ئەم جۆرە بڕیارانە سەرپێیی نەبن‌و نەبن بەهۆی روودانی کاری ناهەمواری بێ شەرعی تر.

کورت‌و پوخت هەرکاتێ دەستەیێ زانای پسپۆڕی خوداناسی خاوەن وەرع‌و تەقوا فەتوایاندا کە توێکاریی بۆ فیسارە مەبەست دروستە یا پێویستە ئەوە بڕوا بە فەرمایشتەکەیان دەکرێ‌و کار بە فەتواکەیان دەکرێ.

٤٢٠) بڕیار (حوکم)ی تەئمین:

تـــەئمینیش وەك تەشـــریح پێویـــستیی بـــە توێژینـــەوەو شیکردنەوەو لێکۆڵینەوەی تیرو تەسەل هەیە، ئەمیش چەند بەشێکی هەیە، وەك تەئمین لەسەر ماڵو تـەئمین لەسـەر حـەیات. هـەتا ئێستا رای شــەرعزانە تازەکـان لــەم بارەیــەوە یــەك نیــە، بگــرە زوربــەی لێکۆڵەرەوە نوێکان رایان وایـە ئـەم دوو جۆرە تەئمینـە دروست نـین، یـەکێ لـەم زاتانـە کـە دەفـەرموون: تـەئمین دروسـت نیـە مامۆسـتای رەحمـەتی شـێخ محمـد بـەخیت مفتـی الـدیار المـصریەی پێـشترە، یـەکێتریان مامۆسـتای هـەرە مـەزن شـێخ عبـدالرحمن تـاج شـێخی پێـشووی جـامیعول ئەزهـەرە. کۆمـەڵێکیش دەفـەرموون: هـەموو جۆرێکی تەئمین دروستە بە مەرجێ سەرنەکێشێ بۆ سوود (ریبا).

کۆمــەڵێکیش دەفــەرموون: هەنــدێ جــۆری تــەئمین دروســتەو هەنـدێکی نـا دروسـتە. بـۆ نموونـە مامۆسـتای پایە بـەرز موحەممـەد ئـەبو زەهـرە (رەحمەتی خوای لێبێ) دەفـەرموێ: بـۆ نموونـە تـەئمین لەسـەر سەیارەو خۆشڕۆ بۆ چاککردنەوەی حەرام نیە، گەرچی هێشتا دڵم لەم بڕیارە چەکەرە دەکا.

بسم الله الرحمن الرحيم

لــه ســەرەتاوە ئەدیبــە عەرەبــەکان، کەویــستیان زاراوە نــویّ ئەورووپاییەکان بکەن بە عەرەبی، تووشی بارودۆخێکی وەك ئێستای ئێمە بوون، دەستەیەکیان رایان وابوو کە لە وەرگەڕانی وشەنوێکاندا زۆر پێی لێهەڵ نەبڕن، وە لە جیاتی تەرجەمەکردنی ئەو موفرەداتانە بە عەرەبی خودی موفرەداتەکان بەکاربهێنن. بەڵام هەرە رۆشنبیرەکانیان گوتیان: نە، هەرچی ئەمڕۆ رێخنە بکاتە ناو زمانەکەمان هەتا هەتایە شوێنەواری دەمێنێ، شەقڵو شێوازو نازداریو قەشەنگی زمانەکەمان دەشێوێنێ.

لە راستیشدا هەروەك چاوی شینو قژی زەردو لێوی ئاڵ لەناو عەرەباندا نامۆن، وشەی ئەورووپیش لەناو زمانی عەرەبیدا ئاوا زەقو ناقۆڵایە. وە هەروەها وشەی بیانیش لەناو زمانی خۆماندا. بۆیە بەندەیش لە هونەری وەرگەڕاندا ئەوەندەی بۆم بکرێ پەنا بە وشەی کوردی پەتی رەسەن دەبەم.

چونکە دڵنیام لەوە کە ئەم بۆرە گلەیەی ئێستا هەندێ کەس دەیکەنو دەڵێن: گوایە ئەم توندرەویە لە تەرجەمەدا کارێکی ناباشە، دڵنیام لەوە کە ئەم بۆچوونە هەڵەیەو ئایندە ئەوە دەچەسپێنێ. لەبەر ئەوە گوێ نادەم بەلاقرتیو رەخنەی ئەمو ئەو، هەروەك چۆن زانا دڵسۆزەکانی زمانی عەرەب گوێیان بەشتی وانەدەدا، لە ئەنجامدا قسەکەی ئەوانە سەرکەوت کە دەیان گوت: عەرەبییەکی پەتی رەسەنی پاك.

ئەمە لەلایەك، وەكی تریش ئەم زاراوە شەرعییانە لە سەرەتای گەشەكردنی شەریعەتی ئیسلامەوە، وەك ئێستا ئاوا دامەزراوو چەسپاوو ناسراوو مەشهوور نەبوون، بە تایبەتی كە رووبەری خاكی ولاتو دەولەتی ئیسلام بەرەبەرە پانو پۆرو فرەوان بوو.

رێ دەكەوت زانایەكی گەورە لە میسر زاراوێكی پێش نیاز دەكرد بۆ بابەتێكی شەرعی، زانەیەكی تر لە شام یا لە عێراق یا لە ئێران بۆ هەمان مەبەست زاراوێكی تری پێشنیاردەكرد، جا بەرە بەرە ئەوزاراوانەشەنو كەوكران، وە كامیان لە بارتر بوو چەسپا، وە ئایەخەكانیان فەوتا، جاروباریش چەند زاراوەیێ بۆیەك مەبەست دەچەسپانو هەروەها زانستەكانی تریش.

سەرەنجام كتێبی شەرع پەیدابوون، گەلێ لە زانا گەورەكان كتێبی فیقهیان دانا، لەمەتن، لە شەرح، لە حاشییەو پەراوێز، بەرە بەرەو رۆژ بە رۆژ زاراوەو عیبارەتو یاسا شەرعییەكان بەرەو پێشتر دەرۆیشتن، هەتا كار گەیشت بەم شێوەیەی ئێستا، لە هەر شوێنی گوترا: (**صلاة الليل، صلاة التهجد، القراض، المهر، زكاة الفطر، الوضوء، الاستنجاء ..تاد**) هەموو كەس وەك یەك تێدەگا، ناموێی لە واتای ئەم زاراوانەدا نیە. دەی ئومێدەكە ئێمەی كوردیش لەم جۆرە كۆششەدا بەرە بەرە بەرەوپێش بڕۆینو رۆژ بەرۆژ زمانەكەمان بەرەوپێش بەرین.

بەلێ خوا یاربێ ئەم ئاواتەمان دێتەدی. بەلام ئەم تەحففوظە دەكەم. دەلێن: رۆژێ لە قەراخ حەوزەكەی بیارە، فەقێ شێتە دەرسی تەفسیر لە خزمەت مەلای گەورەی بیارەدا دەخوێنێ، مەلا سەرنج دەدا

فەقێ شێتە ئایەتەکان ناخوێنێتەوە، مەلا دەفەرموێ: فەقێ! ئەوە بۆ ئایەتەکان ناخوێنیتەوە؟ فەقێ دەڵێ: قوربان! لەشم پیسە! مەلای گەورەیش دەفەرموێ: چۆن بە لەشی پیسەوە دەرسی تەفسیری قورئان دەخوێنی؟ ئادەی فەقێینە لەو حەزەی هەڵکێشن و لەشپیسی دەرکەن! فەقێکانیش چوار پەلی دەگرن و لەسەر فەرمانی مەلای گەورە لە حەوزەکەی هەڵ دەکێشن. فەقێ شێتەیش زۆر زیرەك دەبێ، لەناو حەوزەکەوە بە مەلا دەڵێ: قوربان! تۆ لای خۆی مەلای گەورەی بیارەی، نیەتەکە بە دەست خۆمە، نیەت ناهێنم!! دەی ئەوەتا بەس نیەتەکە بەدەس خۆمانە کەچی چوینەتە سەر کەلی شەیتان نیەت ناهێنین!.

جا برام! وابە چاوەوە کەسەر لێشێواو لەم وڵاتەی ئێمەدا زۆر زۆرە، گەلێ دەرووی رەحمەت لە گەلی کورد کراوەتەوە، بەڵام بەخودا شەڕە گیرفان وزڕەی دۆلارو دڵسۆزی زۆر زۆری دەرو دراوسێ ناهێڵن نیەت بهێنین. بەڵام خوا شایەتە کە ئەمجارە ئەم دەرووی رەحمەتە کەسانێ دای دەخەن کە خۆیان بە رۆشن بیر دەزانن، کە خۆیان بە پێشەنگ دەزانن. نەمەلایان تیادایە، نە شێخ نە حاجی. مەگەر مەلا درۆینەو حاجی نا حاجی.

بەراستی پیاو قیزو بێزی دێتەوە لەم بارودۆخە، کەسانی رۆشنبیر بەناو، خاوەنی شەهادەی بەرز، بۆ قومێ بادە، بۆ مەرحەبایێ، گوێ بەهیچ بەرژەوەندێکی گەلی کورد نادەن، وەك ئەڵقە بە گوێی لایەنێ بەهەق و ناهەق لەسەری دەکەنەوە، بەراستی گەلێ جار هەزار رەحمەت دەنێرم بۆ صاڵح زەکی کە قائید فیرقەی دووبوو لە کەرکەووك لە داخی زۆڵە کورد سوێندی بە تەڵاق خواردبوو کە هەتا ماوە بە کوردی قسە نەکا.

من ئەم قسە بۆ ئەوە ناکەم کە ئەم سەرلێشێواوانە بێنەوە سەر هۆش، ئەمانە دڵ مردوون، گەلی کورد وەك دەواجن تەماشادەکەن، ئەمانە بەمنی هەژار هۆشیار نابنەوە، ئەوانە خەریکی ئاوەدانکردنی گریفانی خۆیانو کاولکردنی کوردستانن، بەڵام مەبەستم ئەوەیە کە بڵێم: (من کوردم بەڵام لە کورد بێزارم!).

ئیتر پێویست بە درێژەناکا، کێ بەکێیە؟ کێ گوێ لە قسەی هەق دەگرێ؟ رۆژی درۆو دەلەسەو چاوورراوو دزیو جەردەییو پیاو کوشتنو خوێن رشتنە.

نەفرەت لەم رۆژەرەشە. نەفرەت لەو کەسانە کە بۆ قومێ بادە، بۆ کەشوفشێ ئاواتی گەلی کوردیان زیندەبەچاڵکرد. لەعنەت لە ئەبو رەیغالەکانی کورد:

ئاخ براکوژی، ئەی شەرە گیرفان!

لەعنەت لەوانەی کە هەڵیانگیرسان!

مامۆستای گەرەو مەزن جەنابی مامۆستا ئەحمەد عیسا عاشوور (رەزاو رەحمەتی خودای لێبێ) دەوری دوو سێ پەڕەی تری لە بابەت تەشریحو تەئمینەوە نووسیوە، پاڵفتەکەی ئەمەیە کە عەرزتان کرا.

بەڵام هەر کەسێ دەیەوێ بە باشی لە بارو دۆخو حاڵەکە حاڵی ببێ وا باشە موراجەعەی شەرعزانێکی گەورەی لە خواترس بکا، چونکە بەپێی بۆچوونی بەندە کاتێ کار بەرای زانا نوێکان دەگرێ:

١) کە زانای شەعزانی لە خودا ترس بنو شیاوی کۆششکاری بنو ئەهل بن بۆ ئیجتیهادو فەتواکەیان ساخ لەبەر رەزای خودا بێ، نەوەك لە ژێر کاریگەریی مودارا‌تو موجامەلەو شتی وادابێ.

٢) هەرکاتێ دەوڵەتی قورئانو سوننەت لەهەر لا دروست بوو، بە ڕاستی نەك بەقسە، ئەو کاتە ئەو دەوڵەتە ئەم جۆرە بابەتانە لەبەر ڕووناکی دەستوور دەچەسپێنێ ئیتر لەسەر موسوڵمانانە کە بە دڵنیایی پەیڕەوی ئەوە بکەن.

دوا گوتە:

سوپاسو ستایش بۆ خودای تاكو تەنیا، بە یارمەتی خودای گەورەو مەزن، ئەمڕۆکە یەکشەممەیە، ڕێکەوتی (١٩٩٦/٩/٢٢) لە وەرگێڕانی بەرگی دووەمی ئەم کتێبە پیرۆزە بوومەوە. لە خودای میهرەبان داوا دەکەم دایبنێ بە تاعەتێکی جوان، بە خێرێکی نەبڕاوەو، بە میهرەبانیی خۆی قەبووڵی بفەرمووێ، وە پیتو فەڕی تێ بخا، وە بەرەوی پێ بدا، وە بیکا بە مایەی پاداشتی باشو سەرچاوەی ڕەحمەت بۆمان، بۆ خۆمانو باوكو دایكو منداڵو خزمو کەسوکارمان، بۆ مردوو زیندوومان، هەروا بیکا بەسەرچاوەی ڕۆشنبیریی لە وڵاتدا.

خودایە! بە ڕەحمەتی خۆت ڕەحمەت برێژی بەسەر ئەو کەسانەداکە بایەخ بەم کتێبە دەدەنو خەریکی دەبنو موتاڵای دەکەنو بەهرەو سوودی لێ وەردەگرنو خزمەتی دەکەنو چاپی دەکەنو کاری پێ دەکەن. بە ڕاستی ئەم کتێبە گەنجینەیەکی لەبن نەهاتووە. بۆ کەسی خۆی چاوی دینو دنیایە. لە کۆتایدا تکام ئەمەیە:

١) ڕەحمەت لەو کەسەی چاو لە هەڵەمان دەپۆشێ.

٢) زۆر مەبەستم بوو کە خاڵبەندی ئەم کتێبە وەك ئەصڵەکەی وابێ، بەڵام وا جارێ لەسەر ئەم شێوەیە چاپکرا، کە ئەمیش لە خودا بەزیادبێ زۆر باشە بە تایبەتی لەم چاپی دوو هەمەیدا کە هەر زۆر نایابو پەسەندە.

٣) تكا لـه فێرخـوازو ماموٚسـتاو مـهلا بـهڕێزهكان دهكـهم كـه دڵنیـابن لـه تهرجهمهكه، چونكه خوایاربێ تهرجهمهیهكی ئهمینه، خـوا بیكا بـه مایـهی ئهمن‌و ئاسایش بوٚ ههمووومان.

٤- سوپاس بوٚ خـودای گـهوره كـه بـه دهسـتی خـوٚم ئـهم چاپی دووهمـهم پـاك نـووس‌و ههڵـه بـژێری كـرد، لـه ٢٠٠٦/٩/١٢ تـهواوم كـرد. وه لـه زوٚر شـوێن ههندێ چاكسازی شیاوم ئهنام درا لهبهر ئهوه ئـهم چاپه نوێیـه هـهتا بڵێیت پاك‌و پوختو جوان‌و قهشهنگه‌و جێگهی متمانهیه.

غفر الله لی ولوالدی ولسائر المسلمین. وآخر دعوانا أن الحمـد لله رب العالمین. ﴿ وصلى الله تعالى على سیدن محمد وعلى آله وصحبه وسلم ﴾.

یملی المقال الآنی المقام: (كلامنا ختامه سلام)

وهرگێڕ

نوری فارس حهمهخان حهسهن

سلێمانی/ ماموٚستایان

پێڕستی باسەکان

لاپەڕە	پێڕستی سەرەباسەکان	زنجیرە
	باسی دابەشکردنی کەلەپوور لە نێوانی کەلەپووربەرانیدا (فەرائیض)	٢٤٣.
	چۆنێتیی دابەشکردنی کەلەپوور بەسەر خاڵواندا	٢٤٤.
	بەشە دیاریکراوەکان (الفروض المقدره)	٢٤٥.
	بێبەشبوونی نەنکەکان بەهۆی دایکی مردووەکەوە:	٢٤٦.
	بێبەشبوونی تەواوی براو خوشکی دایکی بەهۆی ئەم چەند کەسەوە	٢٤٧.
	بێبەشبوونی تەواوی براو خوشکی باوکی	٢٤٨.
	بێبەشبوونی تەواوی برای باوکی و دایکی و خوشکی دایکی و باوکی:	٢٤٩.
	چوارکەس هەن خوشکی خۆیان دەکەن بە باوان	٢٥٠.
	ئەم چوار تاقمەیش خۆیان کەلەپوور دەگرن بەڵام خوشکەکانیان کەلەپوور ناگرن	٢٥١.
	کەلەپووری باپیرە لەگەڵ براو خوشکدا	٢٥٢.
	باسی راسپێری (وەسێت)	٢٥٣.
	راسپیری پێویست (الوصية الواجبة)	٢٥٤.
	باسی ژنهێنان (النكاح)	٢٥٥.

لاپەڕە	پێڕستی سەرەباسەکان	زنجیرە
	سوننەتەکانی ژنهێنان	.٢٥٦
	کۆکردنەوەی چوار ژن بەیەکەوە دروستە	.٢٥٧
	بڕیاری مارەکردنی کەنیزەك بۆ ئازاد	.٢٥٨
	تەماشاکردنی ژنو پیاو بۆیەکتر	.٢٥٩
	گرێدانی مارەبڕین (عقد النكاح)	.٢٦٠
	باسی خوازبێنیی ژن	.٢٦١
	هۆیەکانی هەقداری (اسباب الولايه)	.٢٦٢
	باسی ئەو ژنانەی کە مارەیان نایەت	.٢٦٣
	باسی ئەو نەنگانەی کە دەبن بەهۆی هەڵوەشانەوەی مارەبڕین	.٢٦٤
	سوننەتە ناوبردنی مارەیی (تسمية المهر)	.٢٦٥
	باسی هەقی موتعە	.٢٦٦
	بڕیاری ژن بەژن	.٢٦٧
	نانی شایی	.٢٦٨
	مەرجی پێویستبوون یا سوننەتبوونی چوون بۆ سەر دەعوەت	.٢٦٩
	نۆرەکاریی (قەسم) لە نێوان هاوسەراندا	.٢٧٠
	دەوکردنی کاتی رێبواری	.٢٧١
	ژنی لە مێرد یاخی: ناشزە – نافەرمان	.٢٧٢
	باسی خولع، واتە: ژن داماڵین	.٢٧٣
	باسی ژن تەڵاقدان	.٢٧٤
	تەڵاقی بیدعیو تەڵاقی سوننی	.٢٧٥

لاپەڕە	پێڕستی سەرەباسەکان	زنجیرە
	ژمارەی تەڵاقی پیاوی ئازادو پیاوی بەندە	٢٧٦.
	باسی چەرتکردن (استثناء) لە تەڵاقا	٢٧٧.
	باسی تەعلیقی تەڵاق	٢٧٨.
	تەڵاقدان لە پێش مارەکردندا	٢٧٩.
	ئەم چوار کەسە تەڵاقیان ناکەوێ	٢٨٠.
	تەڵاق دوو جۆری هەیە: رجعی وبائن	٢٨١.
	داڕێژگەی ژن گێڕانەوە (صیغة الرجعة)	٢٨٢.
	تەڵاقی بائن	٢٨٣.
	سێ تەڵاقە بەیەك گفت (لفظ)	٢٨٤.
	رای جەماوەری شەرعزانەکان	٢٨٥.
	حوکمی ئیلا (سوێندکاری)واتە: ژن لە خۆ حەرام کردن	٢٨٦.
	باسی ظیهار	٢٨٧.
	شەڕەنەفرین (لیعان)	٢٨٨.
	عیددە: العدة	٢٨٩.
	منداڵدان پاککردنەوە: الإستبراء	٢٩٠.
	مافی ژنی عیددەگر	٢٩١.
	پێویستبوونی تازێباریو رەشپۆشی بۆ ژنی مێرد مردوو لە ماوەی عیددەکەیدا	٢٩٢.
	شیر خواردن (رضاع)	٢٩٣.
	ژێوارو پێویستکەری	٢٩٤.
	ژێواری کۆیلەو ئاژەڵ	٢٩٥.

لاپەڕە	پێڕستی سەرەباسەکان	زنجیرە
	ژێواری ژن (نفقة الزجة)	.٢٩٦
	ژێوار بەچیو کەی پێویست دەبێ؟	.٢٩٧
	کاتێ مێرد توانای ژێواری ژنی نەبوو	.٢٩٨
	سیغەکردن (نكاح المتعة)	.٢٩٩
	باسی پەروەردەکردنی ساوا (حضانه)	.٣٠٠
	مەرجەکانی پەروەردەی ساوا:	.٣٠١
	تاوانکارییەکان (الجنايات).	.٣٠٢
	مەرجەکانی پێویستبوونی تۆڵە سەندن.	.٣٠٣
	کۆمەڵێ لە جیاتیی یەك کەس دەکوژرێنەوە.	.٣٠٤
	تۆڵەی ئەندام (قصاصی اطراف).	.٣٠٥
	تۆڵەی برین (قصاص لە جراحاتدا).	.٣٠٦
	خوێنبایی: خوێن (دیە).	.٣٠٧
	بەهۆی چەند شتێکەوە خوێنی هەڵە قورس دەبێ.	.٣٠٨
	خوێنبایی ژن.	.٣٠٩
	خوێنبایی خاوەن نامەکان.	.٣١٠
	بڕینو لە کارخستنی هەندێ ئەندام خوێنێکی تەواویان دەکەوێ.	.٣١١
	باسی لابردنی کەڵكو هێز.	.٣١٢
	باسی برینی ئێسك دەرخەرو ددان.	.٣١٣
	خوێنی ئەو ئەندامەی کە سوودی دیاری نیە.	.٣١٤
	باسی خوێن بایی بەندەو ئاوەلمەی ناوسك.	.٣١٥

زنجیره	پێڕستی سەرەباسەکان	لاپەڕە
٣١٦.	چەند مەسەلەیێ.	
٣١٧.	باسی پاکانە (قەسامە)	
٣١٨.	باسی کەفارەتی کوشتن.	
٣١٩.	باسی تۆڵەی تاوان کە ناودارن بە حەددە شەرعییەکان.	
٣٢٠.	تۆڵە (حەدد)ی شەروالپیسی.	
٣٢١.	مەرجەکانی هاوسەرداری ئەمانەن.	
٣٢٢.	تۆڵەی بەندەو کەنیزەك.	
٣٢٣.	باسی نیربازیو چوونە لای چوار پێ.	
٣٢٤.	حوکمی چوونە لایێ بە شەرمگانەبێ.	
٣٢٥.	باسی ئاو هێنانەوە (استمناء).	
٣٢٦.	پانپانۆکێی ژنان (تساحق النساء).	
٣٢٧.	بوختان (القذف).	
٣٢٨.	حەددی بوختیان.	
٣٢٩.	بەچی حەددی بوختان لە کۆڵ دەکەوێ.	
٣٣٠.	مەیخۆر - بادەنۆش - مەینۆش.	
٣٣١.	حەددی ئارەقخۆر.	
٣٣٢.	خۆتیمارکردن بە مەی دروست نیە.	
٣٣٣.	باسی حەددی دزی.	
٣٣٤.	مەرجەکانی دەستبڕینی دز.	
٣٣٥.	سەرئەنجامی دزی.	
٣٣٦.	باسی تۆڵەی ڕێگرو جەردە (قطاع الطرق).	

زنجیره	پێڕستی سەرەباسەکان	لاپەڕە
.٣٣٧	باسی هەڵمەتهێنان (الصیال).	
.٣٣٨	بڕیاری بەرگریکردن لە گیانی خۆی.	
.٣٣٩	دەستەبەربوونی زیانی چوارپێ.	
.٣٤٠	باسی ئەوانەی کە یاخی دەبن لە پێشەوای موسوڵمانان (البغاة – یاخییەکان).	
.٣٤١	چۆنێتیی شەڕکردن لەگەڵ یاخیبووان؟.	
.٣٤٢	باسی پاشگەزبوونەوە (ردة).	
.٣٤٣	سزای پاشگەز (جزاء المرتد).	
.٣٤٤	چۆن چۆنی داوای پەشیمان بوونەوە لە پاشگەز دەکرێ.	
.٣٤٥	بە فیڕۆ چوونی کردەوەی پاشگەز.	
.٣٤٦	بڕیار (حوکم)ی نوێژنەکەر.	
.٣٤٧	تێکۆشانو غەزاکردنو خەباتگێڕان.	
.٣٤٨	مەرجەکانی پێویستبوونی غەزاکردن.	
.٣٤٩	بڕیاری دیلی بێبڕوایان. (حکم أسری الکفار)	
.٣٥٠	موسوڵمانبوونی منداڵ.	
.٣٥١	باسی کەلوپەلی کوژراو.	
.٣٥٢	دابەشکردنی ماڵی تالانی.	
.٣٥٣	مفتە ماڵ (مال الفیئ).	
.٣٥٤	بڕیارەکانی سەرانە (الجزیة).	
.٣٥٥	مەرجەکانی پێویستبوونی سەرانە.	
.٣٥٦	ئەندازەی سەرانە (مقدار الجزیة).	

لاپەڕە	پێڕستی سەرەباسەکان	زنجیرە
	نیشانەکردنی جلو بەرگیان.	٣٥٧.
	باسی نەچیرو سەربڕاوەکان.	٣٥٨.
	باسی سەربڕاوەکان (ذبائح).	٣٥٩.
	راوکردن بە گۆشتخۆرە مەشق دادراوەکان (الاصطياد بالجوارح المعلمة).	٣٦٠.
	بڕیاری ئەو پارچەیەی لە زیندوو دەبێتەوە.	٣٦١.
	باسی خواردەمەنی (أحكام الاطعمه).	٣٦٢.
	خواردەمەنی حەڵاڵو خواردەمەنی حەرام.	٣٦٣.
	بڕیاری ئەوەی کەڵبەی هەبێ یا چنگوچڕنووکی تیژی هەبێ.	٣٦٤.
	کەی دروستە کە مردار بخورێ؟.	٣٦٥.
	مردووی ماسیو کوللە.	٣٦٦.
	باسی قوربانی.	٣٦٧.
	چی بۆ قوربانی دەست دەدا.	٣٦٨.
	مەرجەکانی دامەزراندنی قوربانی ئەمانەن.	٣٦٩.
	چی بۆ قوربانی دەست نادا.	٣٧٠.
	کاتی سەربڕینی قوربانی.	٣٧١.
	چی لە کاتی سەربڕیندا پەسەنە.	٣٧٢.
	چی لە قوربانی دەکرێ؟.	٣٧٣.
	باسی حەوتم (عەقیقە).	٣٧٤.
	سوننەتەکانی حەوتم.	٣٧٥.
	باسی پێشبڕکە (مسابقة)وَ تیر ئەندازی (مناضلة).	٣٧٦.

زنجیره	پێرستی سەرەباسەکان	لاپەڕە
٣٧٧.	دروستە گرەویان لەسەر بکرێ.	
٣٧٨.	باسی سوێند خواردن و نەزرکردن.	
٣٧٩.	سوێند بەچی دادەمەزرێ.	
٣٨٠.	بەستنی سوێند بەخێرکردنەوە.	
٣٨١.	سوێندی بێبایەخ (لغو اليمين).	
٣٨٢.	کەفارەتی سوێند.	
٣٨٣.	بڕیاری نەزر (فووتوو).	
٣٨٤.	نەزر دوو بەشی هەیە.	
٣٨٥.	نەزرکردنی گوناە دانامەزرێ.	
٣٨٦.	نەزرکردن کردنی یا نەکردنی شتی ڕەوا دانامەزرێ. (نذر المباح لا ينعقد)	
٣٨٧.	باسی دادوەری (القضاء).	
٣٨٨.	نیشانەکانی دادوەر (قازی).	
٣٨٩.	باسی دەستوورو یاساو نەریتی دادوەری (آداب القضاء).	
٣٩٠.	بڕیاری دیاری و بەرتیل.	
٣٩١.	لەم دە کاتەدا نابێ دادوەر بڕیاربدا.	
٣٩٢.	بڕیاردان لەسەر نادیار.	
٣٩٣.	باسی دابەشکردنی ماڵی تێکەڵ.	
٣٩٤.	جۆرەکانی دابەشکردن.	
٣٩٥.	دابەشکردنی ماڵی هاوبەش.	
٣٩٦.	بەڵگە لەسەر داواکارە، داوالێکراویش ئەگەر	

زنجيره	پێڕستی سەرەباسەکان	لاپەڕە
	نەچووە ژێر داواکە، سوێندی لەسەرە.	
٣٩٧.	گێڕانەوەی سوێند بۆ سەرداواکار (رد اليمين على المدعي).	
٣٩٨.	ئەگەر هەردوو هاوداوا داوای زات (عەین)ێکیان کرد.	
٣٩٩.	چۆنێتیی سوێندخواردن لەسەر کردەوەی خۆی یا لەسەر هی کەسێکی تر.	
٤٠٠.	کەسێ هەقێکی لەلابێ و حاشای لێبکا.	
٤٠١.	باسی شایەتیدان (الشهادة).	
٤٠٢.	نیشانەکانی شایەت.	
٤٠٣.	مەرجەکانی دادپەروەری.	
٤٠٤.	بەشەکانی ماف (اقسام الحقوق).	
٤٠٥.	شایەتیی کوێر.	
٤٠٦.	چەند مەرجی تر هەن بۆ شایەتی.	
٤٠٧.	باسی بەندە ئازادکردن.	
٤٠٨.	مەرجی دامەزراندنی ئازادکردن.	
٤٠٩.	ئازادکردنی بەشێ لە بەندە.	
٤١٠.	ئازادکردنی بنەچەو وەچە.	
٤١١.	سەرداریی (الولاء).	
٤١٢.	بەندە ئازادکرن لە پاش مردن (التدبير).	
٤١٣.	نامەنووسی (الكتابة).	
٤١٤.	مەرجی دامەزرانی نامەنووسی.	

زنجیره	پێڕستی سەرەباسەکان	لاپەڕە
٤١٥.	گرێدانی نامەنووسی.	
٤١٦.	گەردانکردنی کاغەزپێدراوو ئاغا.	
٤١٧.	دایکی منداڵ (ئوممولوەلەد).	
٤١٨.	توێگەریی (تەشریح) لەم چاخەدا کارێکی پێویستە لەبەر ناچاری.	
٤١٩.	فێربوونی توێکاریی (تشریح).	
٤٢٠.	بڕیار (حوکم)ی تەئمین.	